

KOLO

OTON IVEKOVIĆ. KRUNISANJE KRALJA TOMISLAVA.

HRVATSKO

KOLO

NAUČNO-KNJIŽEVNI I UMJETNIČKI ZBORNIK.

KNJIGA I. 1905.

IZDALA „MATICA HRVATSKA".

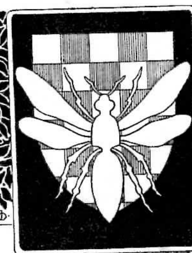
DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

[illegible]

HRVATSKO

KOLO

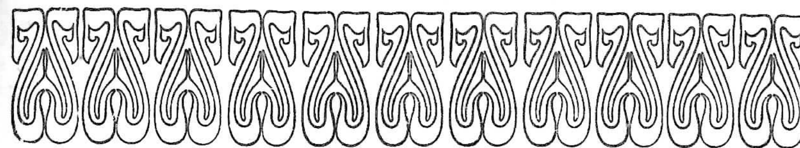
NAUČNO-KNJIŽEVNI I UMJETNIČKI ZBORNIK.

KNJIGA I. 1905.

IZDALA „MATICA HRVATSKA".

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

1905.

Čim se je odbor »Matice Hrvatske« iza dugotrajnoga viećanja u sjednicama pod konac prošle godine uvjerio, da »Matica Hrvatska« bez štete za redovna svoja izdanja ne može »Viencu« davati podpore, a kamo li ga sama izdavati, počeli su se sve to više u odboru dizati glasovi i priedlozi za izdavanje kakvoga drugoga povremenoga časopisa, u kojem bi mogle naći mjesta i manje radnje i u kojem bi se držala na oku književna hrvatska kritika i umjetnost. Pošto se je pokazalo, da »Matici« nije moguće izdavati za sve članove ni mjesečnika, ni dvomjesečnika, ni četvrtgodišnjaka, odlučio se odbor u sjednici dne 23. ožujka 1905. za izdavanje godišnjega zbornika (almanaka) s onakvim smjerom i pravcem, kako je to odbor po priedlogu podpredsjednika književ. umj. odbora »M. H.«, prof. Vj. Klaića, bio prihvatio u sjednici dne 3. listopada 1904. i kako je to tiskano u Izvještaju »M. H.« za god. 1902. i 1903. na str. 48.

Po odborovoj odluci pozvani su i posebnim pismima umoljeni za suradnju u ovom zborniku svi oni književnici, koji su do sada za »M. H.« radili, pa i njekoji drugi. Koji su se pozivu i molbi odazvali, vidi se iz sadržaja prve ove knjige, jer su gotovo sve prispjele radnje i uvrštene; izostavljene su njekoje, koje su kašnje stigle, ili za koje nije baš sila, i to samo zato, da obseg zbornika još više ne prevrši mjere.

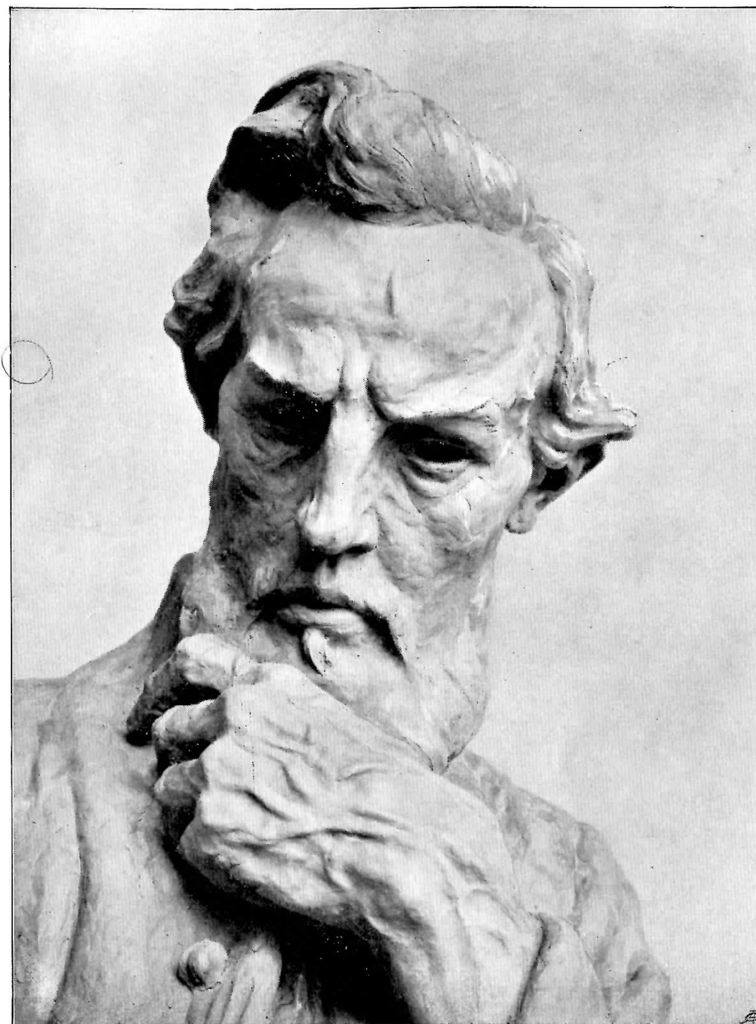
Kako je odbor uvrstio u ovaj »Matičin« zbornik radnje svih pisaca bez razlike, tako u skladu sa spomenutim svojim zaključkom od 3. listopada 1904. nije nikomu ograničavao slobode misli i na-

zora, prepuštajući svakomu piscu podpunu odgovornost za njegove misli i nazore, a sve u čvrstom uvjerenju, da će golema većina hrvatskih književnika tradicije hrvatskoga narodnoga i prosvjetnoga preporoda, na kojima je osnovana »Matica Hrvatska«, ne samo vazda poštivati, nego ih i nastavljati. Pojedinačni protivni nazori, za koje »Matica Hrvatska« ne će i ne može odgovarati, pa pojavili se i u »Matičinim« izdanjima, ne će zacielo tih tradicija ni u »Matici« ni u narodu uzdrmati.

Ova je I. knjiga »Hrvatskoga Kola« doduše idejni nastavak njekdašnjega krasnoga »Kola« »Matice Ilirske«, no za novo današnje doba tek početak. O razvoju hrvatske književnosti i umjetnosti, t. j. o maru i slozi hrvatskih književnika i umjetnika zavisjet će i daljnji razvoj ovoga »Kola«.

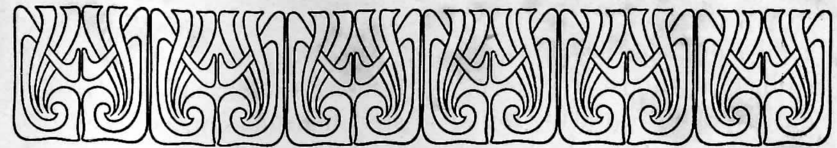
U Zagrebu koncem studenoga 1905.

Odbor „Matice Hrvatske".

LICE ZA SPOMENIK LUKE BOTIĆA U SPLJETU.

IVAN MEŠTROVIĆ.

IZ VELEGRADSKOGA PODZEMLJA.

I.

Tiho se spuštaju guste pahuljice snijega. Istom su četiri sata poslije podne, a zimske sjene hvataju se već zemlje i pokrivaju sve jače po tratoaru i nakvašenoj cesti bijele snježne krpe. Neugodna je ulica svojim blatom i svojom reskom vlagom. Sad pravo prija toplo obiteljsko gnijezdo i ugodno društvance uz razgovor, kojemu nema kraja.

Usprkos snijegu i studenoj vlagi sjedi neki čovjek nepomično na klupi na Iličkom trgu. Crte na mršavom licu ne dadu se jasno razabrati u mraku. Po grubom, na sve strane iskrpanom odijelu, vidi se, da čovjek pripada radničkomu staležu. Na kapi, po ramenima i u naborima odijela naslagao mu se snijeg, ali on ne mari. Ne haje ni za upit nekoga radnika, koji je žurno prolazio cestom kraj trga i došavši pored klupe stao i viknuo:

— Što radiš tu, Mìka? Ajdemo kući.

Mìka mu je lijeno mahnuo rukom i ostao sjedeći na klupi.

S jednakim nehajem, ne ganuvši sobom, gledao je Mìka, kako se nedaleko od njega pojavio iza ugla pijan Slovak i teturao po tratoaru s bremenom na ledjima. Iza nekoliko posrtaja lijevo desno pao je taj Slovak potrbušice preko kanala i pružio pred sobom ruke, kao da će plivati po raskvašenom tlu. Njegov mali okrugli šešir, mišolovke, limeno posudje, koluti, žice i druge takove stvari razletjele su se oko njega koturajući se po blatu. Uzalud se trudio, da se osovi na noge gnjecajući rukama i nogama pod sobom blato. Neki od prolaznika zanimali su se tim prizorom i smijali se shvaćajući očevidno s komične strane pijanoga čovjeka. A drugi su pomagali Slovaku sabirati rastresenu

robu i digli ga nekako na noge. Ali on je odmah posrnuo postrance, pao opet i ostao mirno ležeći i ne pokazujući već volje, da se pokuša ispraviti. Ležao je sred blata kao mrtvo tijelo, oko njega se za čas sabralo kolo gledalaca, a djeca su se svojim oštrim glasovima slatko smijala dosjetkama odraslih ljudi.

Napokon je stražar odveo Slovaka u kolima, svijet se razišao, a trg opustio. Sve se gušći slagao po zemlji mrak, sve to gušće pahuljice snijega pokrivale tlo. A radnik je na klupi sjedio kao uklesan zureći očima nekamo k turobnim svjetiljkama na kraju trga, gdje se prodavalo voće i kruh. Gdjekada trgnu mu se ramena kao od uzdaha, koji hoće da provali iz prsiju. Ali on priguši u sebi uzdah i pomisli smrknuto:

— Koga sam vraga opet počinio! . . . Vražji talijan . . . . koliko sam se puta zakleo, da ga već ne ću piti, pa opet . . . Jankić je svemu kriv, vrazi ga odnijeli! . . .

Evo što se Mìki dogodilo:

Juče su on i taj Jankić raspilili i rascijepali nekomu gospodinu hvat drva i dobili za to pet kruna. Kad im je taj gospodin isplatio zaslužbu, stao ih je važno poučavati, kako ne bi bilo pametno, da sad podju u gostionicu, nego da kupe za obitelj večeru, a ostatak da spreme kao pribranu. »Jer Bog zna« — rekao je gospodin — »hoće li se opet sjutra ili prekosjutra naći zaslužbe.«

Na to je Jankić, koji je dosjetljiv čovjek, odvratio gospodinu:

— Ne ide to kod nas, kako vi mislite . . . Sto škuljâ čeka, da se ovime okrpi, pa kakva štednja! A k tome — što mislite, naš posao! Moramo se mi okrijepiti čašom vina . . . prva polulitra pasti će kao kaplja vode na usijano željezo . . .

— A zašto ja ne idem u gostionicu? — rekao je na to gospodin. Ja bih mogao lakše, nego ti, jer moji su dohodci stalni. Pa ipak uštedim groš, gdjegod mogu.

Jankić je šutio, ali kad su odlazili, bio je vrlo srdit na onoga gospodina i govorio neprestano o njemu:

— A šta on miješa sebe s nama! Ja sam danas o pôdne bio u njegovoj kuhinji, a s ognjišta se puši i širi svakojaki miris. Njegova je gospodja došla u kuhinju i dala kuharici bocu vina, da jê postavi u mlaku vodu, jer da je vino prehladno . . . A ja i ti smo, Mìka, od jutros raspilili, rascijepali i poslagali hvat cjepanica, a založili smo u pôdne svaki komad suhoga kruha. Pa što on govori! Da ja sad ovako izmoren i gladan dodjem kući i da svu ovu sirotinju dadem ženi, ona bi svejedno jadikovala.

Eto moram za večeru kupiti barem za dvije desetice kruha i svakomu barem malu kobasicu po četiri novčića, jer nijesu djeca ni u pôdne dobila nego komadić kruha izim Mateka, koji dobiva sa školskom djecom objed . . . A valja misliti, da se sabere za stanarinu, jer je mjesec pri kraju . . . Djeci je poderana obuća, učitelj je psovao u školi Mateka, da mu je nogama smočio sobu. A dijete nije krivo. Voda mu se upije u poderanu obuću i u krpe, pa mora da smoči . . .

I tako ona brunda, a meni je moje muke dosta. Kad sam ja u trijeznu stanju dobre volje? Ali kad je litra u glavi, onda se meni čini, da je oko mene sve zadovoljno i veselo, pa usnem smijući se . . . Ako žena počne prigovarati, a ja odmah učinim kraj: Šuti, jer će biti batina! . . . A trijezan je se bojim . . . Eto tako je, Mìka, nama. Zato se mi veselimo čaši vina . . . pa što on onda nas uči, da ne idemo u birtiju! Njega dočeka topla soba i gospodska večera, zabavlja se s milostivom i s dječicom, dok ne podju na počinak, a za sjutra ga glava ne boli: Plaća osvane pod jastukom. Pa gdje bismo onda mi kao on? Hoćemo li, Mìka, na pô litre k talijanu? — završio je blažim glasom.

Kupili su svaki komadić opaprene slanine i kruha i ušli u gostionicu, kojoj je pred vratima crveno oličen cimer nosio kao napis samo bijelu veliku brojku »28«, — što je značilo stalno udarenu cijenu talijanskomu vinu, koje se tu skoro izključivo za radnike točilo.

Kod prve i druge polulitre još se Jankić srdio na gospodina, koji je htio da ih upućuje u nešto, što po njegovu mnijenju ne može da bude. Ali kod treće polulitre u zadimljenoj ali ugodno toploj i od nakrcana radništva i žamora živoj sobici vratila se i Jankiću dobra volja i on je počeo da se svakojakim dosjetkama izruguje onomu gospodinu, koji ih je upućivao na štednju.

Iza četvrte zajedničke polulitre mislio je Mìka:

— Jankić, sad će biti dosta, mogli bismo kući. Jer ga ja već ćutim u glavi.

A na to je rekao Jankić:

— Znaš li, što, Mìka? Ja ću zvati još pô litre, pa ćemo jê ispiti u zdravlje onoga gospodina, kad je on nas uputio, kako se štedi . . .

— Svi su vrazi u tebi! — polaskao je Mìka Jankiću nasmijavši se od srca. A bilo mu je dašto drago, što će Jankić platiti pô litre.

Ali kad su ispili, ćutio se Mìka obvezanim, da i on plati pô litre. Pri tom je mislio u sebi:

— Žena je doista kupila djeci za večeru kruha na dug. Ako baš potrošim koju deseticu više, zato će sjutra, ako Bog dâ, biti opet posla, jer je stisnula zima, pa ljudima treba drvâ.

I pili su, pili, a u tom toplom prostoru, punom žamora i dima, bilo je tako voljko . . . I Mìka i Jankić osjećali su, kao da je ovako lijepo svemu svijetu, kao što je sad njima, . . .

U to ugodno raspoloženje vraćala bi se doduše obadvojici misao na ženu i djecu i javila se u toploj blagovolji kao ubod hladnom oštricom. Ali oni nijesu toga jedan drugomu rekli. Pili su i osjećali u vinskoj omamljenosti slast života. Brigama ni traga. U tom raspoloženju rekao je Jankić Mìki.

— Nije u našim stranama još život tako loš, kako pripovijedaju ljudi, koji su živjeli drugdje.

— Dašto, da se dade poživjeti, — prihvati Mìka. — Ne daj Bože gore, ovako je dobro . . . Čovjek se dašto pomuči i ima briga, ali tko je, Jankiću, bez toga?

U to je stao pred njih kočevar sa svojom košarom punom šarenih škatulja, vijenaca smokava, naranča i drugih sladkih stvari. Mìka je zaigrao s njime deset novčića i dobio škatuljicu slatkiša.

To je za moju Evicu, rekao je Jankiću pomno spremajući škatulju u žep . . . Moja mezimica, nasmiješio se čisto ponesen svojim roditeljskim čuvstvom . . . Da ti, Jankiću, samo čuješ to dijete! Nijesi toga doživio, jer ti ne bi svojim ušima vjerovao, što sve ona zna! A istom joj je pet godina . . . Tepče! . . . Ja sve mislim, da bi danas sjutra moglo ovakovo dijete . . . a Bog zna! Sve je u njegovim rukama, — završio je važno svoju nedorečenu misao.

— Dogodi se, pa se sreća dotakne i siromaha, — mislio je i Jankić.

— Tepče, kažem ti, svega zna, — živo upade Mìka. — Ona dva muška — ê, dječaci su, to je nešto drugo. Vragu su iz torbe skočili. Ali moja Evica . . . ne treba da se srami nikoje gospodske vršnjakinje. Zato ja često mislim, kad bi onako . . . ili kako si ono ti, Jankić, rekao, da i na siromaha dodje sreća . . . Tepče nijedno, kad se ovako zapijem, samo mi ona dolazi na pamet. Zato ja njoj svaki put nešta kupim, a ona u jutru plešće ručicama:

— Sinoć je otac bio opet pijan, sigurno mi je štogod donio . . . Tepče, velim ti!

Na to je Jankić isto tako hvalio svoje jedno dijete, a od takovoga su razgovora bili obadvojica vrlo ganuti, pa su zvali još pô litre.

Napokon se na poziv stražara krčma izpraznila, a njih su dvojica, teturajući cestom, pošli svaki svojoj kući.

Doduše već tada javilo se u Mìke ono, što se zove savijest . . . Teturajući po snijegu glasno je psovao sama sebe onakvim imenima, kakvima će ga kod kuće dočekati žena.

— Ali dotle je bilo još sve dobro, — mislio je Mìka sjedeći kao uklesan na klupi. Tek ono u kući . . . O Bože milostivi . . . Izgubio sam bio pamet — što drugo?

Kad je doteturao do kuće, pojavio se u njem strah pred ženom: Kako će ona sad vikati, plakati i kleti . . . A doduše — dosjećao se i pijan u tom strahu — Bog zna, je li imala s djecom i kruha za večeru? Jer trgovac gdjekada uduži, a gdjekada je zle volje, pa se otrese na djecu:

— Ne dam . . . Nijesam ja tu, da fukaru hranim . . .

I Mìka se naslonio na kućna vrata i razmišljao kao kroz maglu o svem, što se danas dogadjalo. A svijest se sve više gubila, a težak san htio da mu sklopi oči. Tad je otvorio kućna vrata i pomislio, da se treba ušuljati u sobu na prstima, da ga nitko ne čuje. U podzemlje spustio se četvoronoške po strmim stubama, a kad je koraknuo posrnuvši od najniže stepenice, našao se poklopljen crnom tminom kao u grobu. Badava je napipavao rukama vrata sobe, u kojoj su stanovali. Kud se god okrenuo, svuda zid . . . Onda najednom nije bilo dugo zida . . . neka golema šupljina, u koju je ulazio sve dublje i dublje, kao da joj nema kraja . . . Činilo mu se, kao da pada nekamo u duboku tminu, poćutio je strah, a od straha povratio mu se tračak svijesti. Tad je pomislio:

— Jesam li ja pogodio pravu kuću . . .

Na to je zovnuo dva puta ženu:

— Lucija! . . . Lucija!

Čekao je zibajući se u tmini na nogama, a nitko se nije javljao. I opet je teturajući i ispruženih ruku pošao u tminu pomislivši srdito:

— Jednom ću valjda doći do kraja . . .

Napokon je opet udario rukama o zid i kud god se sada okrenuo, svuda zid . . .

— Da nijesu vještice . . . neka čarolija? — pomislio je šuljajući se uza zid, a zidu je iznenada bio kraj i on se srušio na tla.

Sad mu je bilo ugodno. Pričinilo mu se, da se našao na svom krevetu i da se smije mirno naužiti sna, kojemu se jedva odrvavao. Ali u to se pojavilo svjetlo i digla vika. Što se zapravo dogadjalo, ne zna, jer se sve gubilo iz sjećanja kao predmeti, sto izčezavaju u mraku. Netko mu je pomagao, da udje u sobu — valjda dječaci, a netko je pri tom neprestano vikao — bez sumnje Lucija.

Ali kao što obično u takovim zgodama pored sve zamračene svijesti u njem se i sinoć stao javljati ponos i svijest o pravu gospodara, koji je tu glava svemu, pa smije da radi, što hoće. Žena je vikala, on se razbudjivao, — a onda su se potukli. Tad je žena pobjegla iz sobe, dječaci su skočili iz svoga kreveta, a kad ih je htio tući, umaknuli su nekamo za materom. I Evica je htjela za braćom, a on . . . Uhvatio ju je i Bog zna, što je uradio djetetu, jer se opet našla od nekud u sobi žena i otrgnuvši mu Evicu digla je u naramak i psujući plakala. A on je vidio cijeli niz ženâ s djetetom u naramku — i tu prestaje posve njegovo sjećanje. Pao je odjeven na krevet i odmah zaspao.

Probudio se s velikom glavoboljom, kad mu je žena prekapala žepove. Još je bila potpuna tmina, u sobi je gorjela mala petrolejska svijetiljka. Odmah se sjetio, kako je sinoć opet zapio dvije trećine zasluzbe i bio na sebe srdit. A kad je ispod oka pogledao ženu, kako uz svijetiljku skrbno premeće po rukama novčiće, stalo mu se po grudima razlijevati ganuće, a od toga radjala se želja, da se ženi ispriča, kako ga je zaveo Jankić . . . A mjesto toga najednom se javio u njem drugi čovjek, koji je bio takodjer uvjeren, da nipošto ne valja ono, što je sinoć počinio, ali svejedno da treba ženi pokazati mrko lice i barem jedan dan biti s njome i s djecom osoran, kao da su oni krivi onome, što se dogodilo . . .

Žena je dotle poslala jednoga dječaka da kupi drva, a drugoga po kavu, mlijeko i kruh. Tad je čučnula pred štednjak i čistila iz njega pepeo.

Mika je ustao i odijevao se mrk ne progovorivši ni riječi. Izprva je šutjela i žena, a onda je rekla doduše više tužećim, nego korećim glasom:

— Opet si nam lijepo učinio . . . Kako te nije Boga strah i stid od ljudi? Opijaš se do nesvijesti, a mene i djecu puštaš da gladujemo u kući . . . I to bi ti čovjek nekako oprostio, jer smo navikli na zlo, ali kad dodješ kući, onda nas još tučeš . . .

Tu je prestao njezin tužeći glas i naglo se promijenio u energičan prosvjed matere i žene, koja se osjetila povrijedjena u svojem pravu:

— Razbojnik si . . . Surov si i prost kao što nijedan od tvojih drugova. Jer i drugi se opiju . . . pogriješe, ali se i skruše. A ti — fuj! Sram te bilo!

— Šuti! — zagrozio se Mika ženi muklim glasom.

— Da šutim? Jer sam, misliš li, bez srca, kao što si ti, konjče nekakovo! Zašto si Evicu onako tukao? Što ti je ona bila kriva? Tek je plačući htjela pobjeći k nama, jer kako da se ne boji biti sama u sobi s onakvim ocem . . .

Zašto si jê?

— Nijesam joj ja ništa, — promrmlja Mika hineći ravnodušje prama ženinim riječima.

— Ubio si dijete . . . Gori si od psa! Pas čuva svoje štene, a ti si ono siroče izbio na mrtvo ime. Čuješ li, kako joj u pršima hropti krv? Neprestano krvari . . . Bog zna, kako će se to i svršiti. Idem, čim svane, javiti u gradsku kuću, neka te privuku na odgovornost i umekšaju oni, kad ne mogu naše suze. A treba da dijete pregleda i liječnik, jer Bog zna, što si ti u njem pokvario. Divljače! Pogledajder jê samo. Treba da vidiš svoje djelo. Ali što je to tebi, kad srca nemaš! Surov si kao konj.

Rekavši to pogledala ga je prijezirno i izišla na dvor sabirati iverčiće da potpali vatru.

A Mika je odmah pošao krevetu, gdje je ležala Evica i sagnuo se nada nju.

Do kreveta su jedva dopirale mrtve zrake male svjetiljke, ali je odmah vidio na ustima djeteta krvavu pjenu i crveni trak krvi, kako se spustio od kuta ustiju prama podbradku. Dah je

djetetu bio kratak i vruć, svakim izdahom opetovalo se muklo stenjanje pravilno kao u uri, ili u kakvom stroju. Obrisao joj je s lica krv i sio na rub kreveta.

— Evice . . . rekao je tiho, uzeo joj malu, vruću ručicu i priljubio jê k svojim ustima. Tko je to tebe, zlato? . . . Otac te nije tukao — ne daj Bog! Tebe otac najvoli, pa kako bi te tukao? Ali onu dvojicu — no čekaj samo, vidjet ćeš ti, kako ću ja njih još danas izlemati. A tebe — kako bih ja, kad si ti moja mala, pametna mezimica? Gle, što ti je otac donio . . . sve tebi, a onoj dvojici ništa. Za njih batinu.

Uzeo je iz žepa škatulju sa slasticama i utisnuo jê djetetu u ruku. A Evica kanda nije marila. Ne otvorivši očiju jedva je vrućim prstima prihvatila škatulju.

— A što će tvoj otac tebi jošte kupiti, da ti to znaš! — nastavio je bodriti dijete milujući mu glavicu. — Dat ću materi puno novaca, pa će ti ona kupiti nov šešir i novu opravicu, a onoj dvojici ništa! Kupit će ti i krasnu lutku, koja sama otvara i zatvara oči. A onu ću dvojicu, vidjet ćeš, remenom.

Kad je spomenuo lutku, pogledala je Evica poluotvorenim očima i prihvatila jače škatulju s poslasticama. Tad se morala nakašljati. Usta su joj se grčevito nakrivila, a onda je s kašljem izišla crvena pjena.

Mìka se zgrozio.

— Što se ovo dogodilo? — pitao se gledajući dijete s bolju i s užasom duše. Sagnuo se nada nju naslonivši nježno svoje lice uz njezinu vruću glavicu, a dvije njegove suze pale su na Evičino čelo.

— Da Bog dâ, Evice, da mi ruka usahne! — govorio je djetetu . . . Oh, kako će to tebi otac nagraditi, samo ti skoro ozdravi . . .

Cuo je, da žena dolazi stubama, i žurno se otkinuo od djeteta. Ona kao da ne smije vidjeti njegovo ganuće, a trebalo bi mu njezine utjehe, jer mu je u srcu bilo teško, vrlo teško. — Što sam ja ovo u pijanstvu počinio? — upitao se opet i stao kleti talijansko vino i Jankića i napokon onoga gospodina, koji je njega i Jankića razdražio svojom uputom u štednju. Prekoračili su mjeru s onom polulitrom, što ju je zvao Jankić, a zna se, da u piću nema mjere ni načina, kad premaši samo jedna čaša. Čovjek kao da se izgubi. A jest u tom prokletstvo, što čovjeka od vražjega vina obuzima neki osjećaj blaženstva, sve više, što dalje pije. A napokon izgubi pamet. Oh, oh, oh!

Žena je već sašla niza stube, a on je brzo poljubio još jednom Evicu, preporučio jê Bogu i Majci božjoj i izišao na vrata.

— Kamo ćeš, nesretniče! — rekla mu je žena susrevši se s njim u tamnom hodniku.

A njoj kao da nije nikako smio pokazati svoje nježnije osjećaje. Ne rekavši ni riječi prošao je mimo nje i stao uzlaziti stubama.

— Stani! — pozvala ga je žena. Trebalo bi da se dogovorimo . . . Djetetu se mora zvati liječnik, jer iz nutra krvari . . . i ne da se nigdje dotaknuti. Hoćeš li, da se dozna, da si jê ti ubio? Jesi li čuo? Vrati se! . . . Mìka!

Već je htio da koràkne natrag, ali u njemu se digao glas onoga drugoga čovjeka:

— Sad bi ona mislila, da me je ustrašila liječnikom . . .

II.

Izišao je na ulicu i otputio se odmah prama jednomu skladištu drva. Jedva se danilo, ali već su slagali u vozove cjepanice, da ih razvažaju po gradu. Kraj svakih gotovo kola stajala su po dva pilara. Jankić je takodjer bio tu i već dapače imao druga. Upravo je odlazio s tim svojim drugom za jednim naloženim kolima i nazvao Mìki dobro jutro, kad je polazio mimo njega. A Mìka je uzeo u društvo jednoga momka i otišao s njim za drugim kolima.

Pilio je cjepanicu za cjepanicom šuteći stisnutih ustiju, a misao mu je neprestano bila uz Evicu. Ona crvena pjena i onaj krvavi trak iz ustiju nije mogao da mu nestane ispred očiju . . . neprestano je morao gledati u nj, a svaki čas bacio bi oko na svoju žilavu, tvrdu ruku:

— Gle tu ruku, a ona kao ptičica! . . . Da Bog dâ, usahnula! — poželio bi svojoj ruci.

Već su nekoliko cjepanica ispilili i rascijepali, kad je k njima pristupio neki Štef i umolio ih, da ga uzmu kao pomagača. Treći je radnik bio suvišan, kad nije trebalo, da se drva urede prije večeri. A k tome je taj Štef bio čovjek bolesnih prsiju, pa su ga pilari nerado uzimali u društvo: Kod posla bi se zaduvao i zato radio vrlo sporo.

— Dajte, — rekao im je Štef, da i ja dobijem djeci za kruh.

Mìkin drug je šutio, jer je bio mladji, a Mìki je bilo teško, da dijeli zaslužbu na trojicu. Ali kad je Štef spomenuo djecu, pomislio je Mìka:

— Neka bude u slavu božju . . . i da Mati božja dade zdravlje mojoj Evici . . .

Mignuo je Štefu, a Štef se odmah prihvatio s njima posla.

Već su oko treće ure po podne bili gotovi. Mìka je imao da odnese kući zaslužbu. U njem je gorjela i želja, da sazna, kako je Evici. Što je rekao o njezinoj bolesti liječnik? . . .

A opet je u njem bilo nešta, što je prikazivalo taj korak kući kao nešta vrlo teška: Stid, strah — tako nešta . . . Bilo mu je, kao da je onaj taman i vlažan prostor pod zemljom pun jeke od noćašnjega surovoga dogadjaja, i da će, kad sadje dolje, nešta odasvud upirati u nj pogled pun poruge i prijekora . . . I žena će mu predbacivati ovo, poradi čega sâm toliko trpi, i dirajući u to vrijedjat će u njem pače ovu sramotu i bol . . . Ali najnesnošljivije od svega to je sama Evica s vrućim licem i rukama, s krvavom pjenom i crvenim trakom krvi iz hroptećih prsiju. Kolika sramota! Koliki strah bije ga iz tih krvnih tragova njegove surovosti, što ju je počinio u pijanoj besvijesti! . . . Kako će od stida i boli pristupiti djetetu, kad ne može da uništi ni da popravi posljedice svoga surovoga čina?

Šetkao je ulicom nedaleko kuće, gdje je stanovao i želio, da ga vidi žena. Da ga ona sad pozove u kuću, pošao bi odmah s njome i bilo bi mu lakše.

A u to je prolazio ulicom njegov stariji sin, dječak od deset godina. Mìka ga je pozvao k sebi i odmah upitao za Evicu.

Dječak je pripovijedao, da je liječnik bio i da je rekao, da da je djetetu zlo. Evica jednako stenje, ne da se nigdje dotaknuti i ne će ništa da uzima.

Iz ustiju joj krvari neprestano.

— A ti se ne trebaš ništa bojati, — rekao je dječak najednom vrlo ozbiljno i zagledao se samosvjesnim pogledom u oca. — Kad je liječnik upitao, kako se to dogodilo, rekla mu je mati, da je Evica nosila u naramku drva i pala niza stube.

Mìka je stajao zamišljen pred dječakom. Osjećao je, da bi ga imao mnogo pitati, a nije mogao da nadje ni jedno pravo pitanje. Napokon je dao dječaku zaslužbu, da je uruči majci i rekao, da će on biti tu negdje nedaleko Iličkoga trga.

III.

Već je težak mrak pritisnuo zemlju, a Mìka je jednako nepomičan sjedio na klupi. Neprestano je obnavljao u sebi sve doživljaje počevši od jučerašnjega dana i zamišljao se u njih kao da traži ključ, da razjasni sebi ono najgore, što nije mogao shvatiti, kako se moglo dogoditi. A nije se mogao nikako odvažiti, da podje kući. Osjećao je u sebi veću odvratnost nego ikada od vlažne i hladne sobe u podzemlju . . . Kao da je počeo shvaćati gornje stanare, koje je mrzio zato, što su zabranjivali svojoj djeci, da dolaze u dodir s jegovom djecom i da privire u blizinu njegove podzemne sobe . . . i koji su složno prosvjedovali, kad je htjela njegova žena da razastre oprano rublje u dvorištu, gdje su i oni sušili svoje rublje . . . Zar smo mi okuženi, ako smo siromašni? — srdio se na to. — Odnio vrag i siromaštvo! Svi govore i uče, da siromaštvo nije sramota, a bježe od tebe, kad si siromašan, da ti je oko srca i gore, nego da si sramotan . . . Tako bi govorio u srditosti ženi i djeci, a sad mu se najednom učinilo, da je posve prirodno, što su se gornji stanari iz svjetla sa strahom i s odvratnošću bojali doći u doticaj bilo s čime iz njegova tamnoga, neveseloga i svedj vlagom zaudarajućega stana. Sunčani trak nije nikada dopro u tu sobu, ni sred najžešćega ljeta. Dok bi sunce još obilno zalijevalo svojim svjetlom tornjeve crkvi, kupule na gradskim palačama i polagano zalazeći milo se smješkalo poigravajući svojim zlatnim tracima po prozorima malih kućica na otvorenom tlu, dotle je dolje vladao mrak, trajni mrak i vlaga. A od toga su zazirali ljudi gornjih slojeva i uklanjali se pomno njemu, njegovoj obitelji i njihovim stvarima: Ljudi i svjetlo . . .

— Kao da smo okuženi! — ponovi i sada srdito u sebi. — Pak što on nas uči, da štedimo, — pomisli vraćajući se k onomu jučerašnjemu poslodavcu i osjećajući nasladu u tom, što može da i na nj svaljuje komad krivnje za noćašnji dogadjaj. — Ni vrag ne mari nikada za nas, a lako je reći . . .

Opazio je svoju ženu. Očevidno tražila je njega. Htio je da jê zovne, ali tome se opro u njem onaj čovjek, koji nije dao ni sada, da se pred ženom prizna griješnikom, koji je upoznao svoju krivnju i kaje se za nju . . .

Medjutim ga je žena opazila i pošla žurnim korakom k njemu. Kad je pristupila klupi, sklopila je ruke pod podbradkom kao na molitvu i rekla kroz plač: — Preminula je . . .

Protrnuo je i nije ženi rekao ni riječi ni onda, kad ga je pozvala, da ide kući. Istina, ona hropteća prsa i krvava pjena i crveni trak krvi stajao mu je kroz sav dan neprestano pred očima i budio u duši teške slutnje. Ali opet je mogao da odbija od sebe te slutnje tješeći se: Dobar je Bog ... A sad najednom: mrtva! ...

Žena je dotle kao ponešto razabrana govorila svojim rastuženim glasom:

— Cijelo poslije podne hvatala je u vrućici neprestano ručicama svuda oko šupljina, kao da će nešto otrgnuti ... a onda se smirila i najednom ugasila kao svijećica ... Doduše, liječnik je odmah rekao, da ne će biti dobro, jer da je iznutra ozlijedjena ... Božja volja! uzdahnula je i pozvala opet Mìku, da podju kući.

— Idi ti, — odvratio joj je Mìka, — ja ću doći poslije.

— O, milostivi Bože! O sveta djevice Marijo! — uzdisala je žena sklopivši opet ruke pod podbradkom. A onda je uzela najprije Mìki s glave kapu, otresla s nje snijeg, pa isto tako očistila od snijega njegovo odijelo.

— Kako se to dogodilo? ... mislio je dotle Mìka, a čitav njegov život prevladala je nevjerojatna hladnoća, gotovo bešćutnost ... Surov sam, dašto da sam surov, a takav mi je bio i otac, — mirno je mislio o sebi i dosjećao se, kako ga je jednom njegov otac ni kriva ni dužna izbio na mrtvo ime. Tad je Mìki bilo devet godina. Otac je dobio posla kod kopanja nekoga kanala izvan grada i odredio, da mu Mìka donese objed točno u podne. Jer i on se kao što i drugi radnici veselio u poslu najviše na lulu, što bi je iza objeda ležećke i drijemajući ispušio. A učitelj je toga dana pritvorio Mìku u školi do podne, što nije napisao kod kuće zadaću. A Mìka nije napisao zadaće zato, što nijesu sinoć imali u kući svijeće ... Kad je donio ocu objed, uhvatio ga je on lukavo i stao ga tući pred radnicima i radnicama, što su iza objeda počivali. I što su neki radnici i žene više molile, da pusti Mìku, to je otac jače udarao, kao da hoće da se pohvali, kako on postupa sa svojom djecom ... I bio bi ga onako razjaren i goropadan Bog zna dokle lemao, da nijesu neke žene priskočile i otele mu Mìku. A Mìki se duboko u dušu usadila misao, što ju je tada zamislio: Da mu nije toliko do boli od očevih šaka, koliko do sramote, što su vidjeli toliki ljudi i žene, kako je njegov otac surov čovjek ...

— Mìka, dodji ... pozvala ga je opet žena primivši ga za ruku. Što sad koristi? ... Treba misliti, kako ćemo siroticu pokopati. U kući nije ni novčića, pa bismo se morali dogovoriti, da se prijavimo na gradsku kuću. Idemo dakle, Mìka.

— Velim ti, ne idem ... Pusti me.

— A zašto ne ideš, Mìka? ... Bilo je sudjeno, jer se bez božje volje ne dogadja ništa. Ni vlas s glave, kažu, da ne padne bez božje volje.

Mìka je šutio, a žena je opet rekla:

— Dodji ... Dječaci će se bojati sami u sobi s mrtvacem. Neprestano su mi govorili, da se odmah vratim.

— Idi ti... ja ću ostati ovdje, — opirao se muklim glasom Mìka.

— Ja, Mìka, bez tebe ne idem. Jer ja tebe poznam. Dobar si ti čovjek ... ti skrbiš za svoju djecu ... Evici sam našla u krevetu škatulju bonbona, pa sam pomislila: Evo, kako on nju voli i kako misli na nju ... Dobar si ti, ali za piće nijesi. Tebi piće uzme pamet, pa ne znaš, što radiš ... Dodji, Mìka moj, dodji ... Bit će nam svima lakše, kad ti budeš s nama, a i tebi će biti lakše, vidjet ćeš.

Njezine riječi bile su pune ljubavi, s kojom se stapala tuga materinjega joj srca. Bolno ali slatko privijala se ta toplina njezinoga čustva uz njegovo srce, ali nije se mogao odvažiti da podje kući. Uz odvratnu tminu i vlagu priklonila se sada i smrt ...

Uzdahnuo je i stisnuo ženi ruku:

— Idi ti kući, a mene još ostavi ... Jer kako bih ja? ... Oh! Oh! ...

Pokrio je drugom rukom lice i stao plakati.

— Velim ti, Mìka, sve je božja volja, — govorila mu je uvjerljivo žena sagnuvši nježno svoju glavu do njegova ramena. Dodji, dobri moj, bit će nam ljepše ... Ja se bojim, da ti sebi štogod ne učiniš ... jer ja tebe poznam ... Dobar si ti čovjek, pa što ćeš da mi govoriš? Vidim ja dobro, što ti trpiš ...

— Zašto jê nijesi otela iz mojih ruku, kad si vidjela? ... — upitao je ženu. — Jer ja ne znam ništa.

— Ah, sve se to dogodilo, koliko ovo govorim ... Nijesi ti, Mìka, toliko kriv. Dijete je od poroda slabašno, Bog zna, što je bilo pokvareno u njem.

— Kriv sam ja, kriv ... Oh! — zastenjao je Mìka duboko uzdahnuvši.

A žena je ustala s klupe, stajala časak pred mužem i onda ga nježno povukla za ruku:

— Dodji, Mìka. Ona će nas dvojica teško iščekivati . . . i oni se boje za te. A vole te dječaci, sav su dan neprestano u skrbi za te.

Mìka je popustio. Polagano je ustao propištivši kroz plač, što mu je sjedio u prsima: — Težak je to korak... oh, oh!..

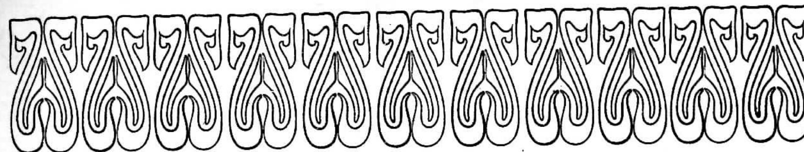
Pošao je za ženom nesigurnim korakom, punim grudima poput olova teških čustava. Išao je, kako se ide na stratište. Jer u glavi je svedj nosio misao o smrti i kako će saći u podzemlje, gdje će ga koriti mrtva Evica:

— Evo što si počinio . . . jer si surov i bez ljubavi . . .

A on je tako volio svoju malu, pametnu Evicu.

V. Novak.

NA GROBU STROSSMAYERA.

Često put mi sjetna zalieta se misô
Do grobnice tvoje u velebnom hramu,
Gdjeno odsjev tvoje veleumne duše
Sjaje i skroz smrti neprozirnu tamu.

U kamenu svakom crkve veličajne
Otisnut je biljeg veleumlja tvoga,
Tu je često tvoja boravila misô,
U predvorju sjajnom doma nebeskoga.

Kroz svodovlje sjajno tog zemaljskog raja
Narod svoj i sada duh ti blagosiva,
U toj veleliepoj himni skladnoglasja
Besmrtna ti duša med nama prebiva.

Oj kako li divna pojava je tvoja
Ovosvjetskog sunca svjetlom obasjana,
Pored svete braće slavskih apostola,
I u kolu sjajnom naših velikana.

Svete sjenke naših hrvatskih kraljeva
Hvalu ti odaju za bezsmrtna djela,
Kojima se malo zemljica hrvatska
Na visinu većih naroda uzniela.

U redovih dugih hrvatski junaci,
Što su izginuli rodu na braniku,
Pozdraviše tebe u carstvu duhova:
Hrvatskoga roda ponajveću diku.

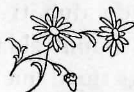
Umni velikani, — zemlja naša mala
Što no ih je rodu i svem svietu dala,
Veleumu tvomu priznaju prvenstvo,
I svetinju slave tvojih ideala.

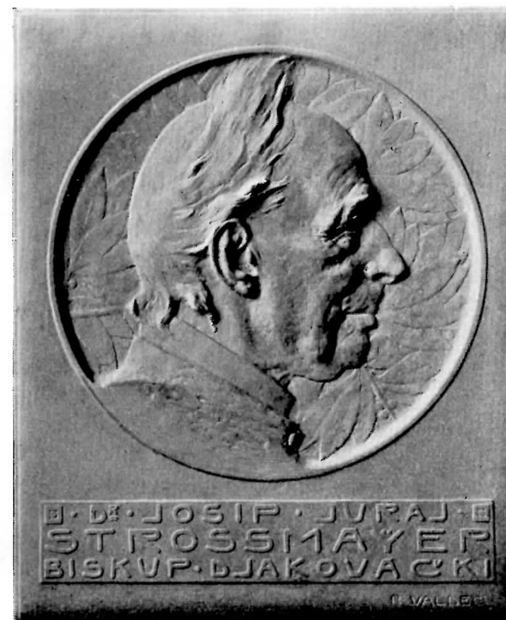
Kroz valovlje tuge nad grobnicom tvojom
Slava tvog imena svietom odjekuje,
Uzalud se zlobni raspinju komarci,
Da i njihov zuj se kroz tu himnu čuje.

Netragom će jošte naraštaji mnogi
Iščeznuti redom u viekova tmini,
A tvoja će slava sve to ljepše sjati
Kano osmjeh neba našoj otačbini.

U NOVOM SADU 1. lipnja 1905.

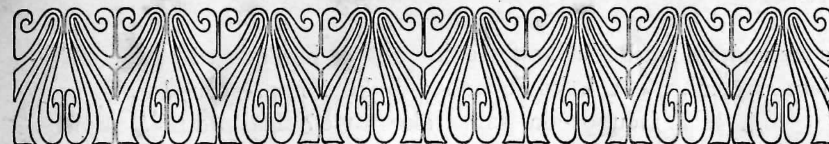
Jovan Hranilović.

J. J. STROSSMAYER.

R. VALDEC.

PAKA LJUBAV.

(IZ DNEVNIKA MLADA KAVALIRA.)

I.

Napokon eto me na mom rodnom otoku, nedaleko obale dalmatinske. Poslije duga tumaranja po svietu, kopnom i još više morem, smirujem se od burnih svojih doživljaja na zavičajnoj grudi. Tu na svojoj djedovini gojim maslinu i trs na barsima, ili sjednem u barku, da lovim ribu. Jednolično mi prolaze dani, ali mirno i prijatno u sjeni čempresa i aloje.

U starom našem vlasteoskom dvorcu, što ga je u šestnaestom vieku na liepoj jednoj visočini, s koje puca vidik u daleko more, sagradio moj davni predak conte Arrigo Benazzi, prebivao je sa mnom jedini ljudski stvor, stara Luce, moja dadilja, koja je preko trideset godina služila u našoj porodici. Kada se je moja sestra Emilija udala za austrijskoga jednoga baruna i krénula u Beč, ostala je Luce sama u našem dvorcu i vodila cielo gospodarstvo. Ako joj i ima blizu sedamdeset godina, ona je još uviek izpravna, nepognuta stasa, jaka i zdrava kao bor u gori. S kmetovi se je na otoku dobro pazila i oni su na njezin poziv uviek rado dolazili, da svrše na vrieme gospodarske poslove.

Silno se je obradovala, kada sam prije pol godine opet osvanuo u svom domu. Suznim očima izgrlila me i izljubila i klela mi se, da me ne će tako skoro pustiti s doma.

»Nije Vam prijala tudjina, liepi moj gosparu!« — govorila mi srdačnom prostodušnosti. — »Nekako ste oslabili i one friškoće nema više na Vašem licu, kao nekada, dok ste u domu bili . . . Ali Vi ćete se na mojoj brizi opet oporaviti.«

Luce je govorila istinu. Živući u tudjini, nisam pazio na svoj život i zdravlje . . . Živio sam razuzdano i srkao slasti svieta

s najvećom naglošću, kao da će za koji hip nestati vrela, iz kojega srčem . . . A kako je ono duboko i nepresušno! . . .

A je li i čudo, da sam tako živio? Iza roditeljâ, koji su oboje umrli još prije moje punoljetnosti, baštinio sam velik imutak. Za razsipan život bilo je dosta novca . . . U sviet sam pošao mlad i neizkusan, bez nadzora i vodstva . . . Moji drugovi u Parizu, Londonu, Madridu, New-Yorku, Carigradu i Alesandriji, i gdje sve nisam bio, voljeli su me i tražili moje družtvo; — još više sreće imadoh kod ženskih . . . Bio sam i još sam i sada pristao momak, pravi tip dalmatinskoga polutana, koji je niknuo iz talijanske i hrvatske krvi . . . Moj naime otac bijaše po mužkoj lozi potomak ugledne porodice mletačke, a mati prava dalmatinska Hrvatica, kći bogatoga splitskoga vlastelina, staroga plemena. Finoća i plemenština talijanska spajale se skladno u mojem biću s hrvatskim ponosom i muževnošću . . .

Sreća moja sa ženskinjama mamila me je na sve veće ljubavne pustolovine . . . Dă, pustolovine, jer moja ljubav napram liepomu spolu imala je uzko odsječene granice, koje se bez opasnosti ne dadu prelaziti. Da me svatko razumije, moram se jasno i nedvoumno o toj stvari izjaviti. Ja sam ljubio samo žene, udate, tudje žene, dok za udovice, koje su bile slobodne, i djevojke, koje mogu svoje srce bud komu po svom izboru pokloniti, nisam mario, niti marim sada.

Primite to kao moju iskrenu, cjelovitu izpoviest. Takova je bila moja ljubav, takova je i sada. Znam, da me radi nje moraju osuditi moraliste i čuvari vjerskih ustanova, jer takova je ljubav preljubna, a preljub je veliki grieh pred Bogom i svietom; znam, da me moraju sažaljevati, ili čak prezirati idealiste, koji najveću slast života nalaze u ljubavi napram djevicama, koje tek zacviću, koje su čiste poput biela ljiljana, a čije su draži kao cviet ruže, još zavite u zeleni pupoljak, pa čekaju, dok se pod suncem ljubavi pupolj razpuca, cviet procvjeta i prvim svojim mirisom zamiri.

Moje srce uživa u inoj ljubavi. Ja mogu da uzplamtim samo za liepu, tudju ženu. Ova samo ima za me čara i privlači me . . . Draži me i ljubav u meni svom silom nieti misao, da je ta žena tudje blago, da ga moram tek predobiti i osvojiti; uživam u tom osvajačkom boju i u borbi, što ju odabrana moja žrtva sama sobom bije, braneći se od napasti i mojih navala, dok napokon ne klone te se ne preda. Slast mi je gojiti ljubav, koju budnim

okom prati i progoni ljubomor zakonitoga muža, uživam i u svom ljubomoru radi toga muža, punom žuči i jada, koji me je često do bjesnila doveo . . .

Zar ne, da je čudna ta strast, taj užitak, koji me usrećava? . . . Čuo sam više njih, koji mi u lice rekoše, da je moja ljubav bolest, izopačenost prirodnoga osjećaja, nakaza psihička i t. d. Pa ako je ta moja ljubav i bolest, izopačena i nakazna, — ona me ipak usrećava . . . Ostavite mi ju, ne lomite palice nada mnom i neosudjujte nešto, što se nije umjetno stvorilo, već je samo niklo iz ljudskoga srca, u kom se radjaju sami sobom prerazlični osjećaji i strasti, kao što na jednoj te istoj livadi rastu jedna uz drugu prerazlične biline: poljski cviet i pitka trava, a uz ove drač i otrovna biljka. Pustite mi tu ljubav! . . . Prekratka je šetnja kroz ovaj sviet, što ju životom zovemo, a da bi se izplatilo ubijati klicu njezinu u srcu, gdje tako liepo uspieva.

Ja toga ne ću pokušati! Ubio bih tim i srce svoje, sama sebe . . .

Moji rodjaci, a na čelu im moja sestra, ljute se na me i kore me, da ću živući tako ostati neženja do smrti, a kraj toga da će propasti starodavno naše pleme . . . Conti Benazzi izčeznut će sa mnom s ovoga svieta . . .

Ja poštivam srčbu svoga roda, a i samomu mi je kadšto žao, kad na to pomislim; ali ja ne mogu inače da radim . . . ne mogu! Slušajte samo moj doživljaj, što ga imadoh prije dvie godine na Malti s liepom Giulijom . . .

II.

Liepa Giulija! . . . Bože moj, još i sada protrnem, kada pomislim na ljepotu te krasne žene . . . Došao sam na Maltu iz vrta liepih žena i djevojaka, iz plemenite Španije, zemlje guitara i serenada i vitežkih ljubavnih zgoda . . . Još mi se ne bijaše srce smirilo od utisaka, što sam ih doživio u tom divnom zemaljskom kraju, gdje je ljubav i kult ženski prvo poticalo života, gdje čovjek često, da srcu ugodi, meće na kocku glavu i život . . . Došao sam na Maltu pun sladkih uspomena na ljubavne zgode, koje sam ondje proživio, i sjećanja na opasnosti, kojima sam sretno umakao . . . Ne jedanput namjerih se na bodež ljubomorna Hispanjca, ili moradoh radi povrede bračne časti dieliti mejdan na ubojite fleurete sa smrtno uvriedjenim mužem . . .

Odlučio sam, da ću na Malti biti oprezniji i smotreniji ... Izkusio sam već toliko toga, da sam mogao razboritije udešavati svoje odnose spram liepim gospojama ... Chi va piano, va lontano, vele Talijani. Toga sam se načela nakanio držati i nadao se, da ću, ako i laganije, ali tim sigurnije stizati na metu svojih želja.

Prvi utisak, što ga je učinio taj otok na me, bijaše vrlo povoljan. Ne vele zalud naši mornari: Tko vidi Maltu, zaboravi otca i majku ... Tu je bujan promet i pomorski život ... Sa svih strana svieta navraćaju se brodovi na Maltu po raznim poslovima i tu njihova momčad u veselu životu sprovede nekoliko dana ... Jedni druge izmjenjuju, jedni odlaze, drugi dolaze, uviek nešto nova, nešto zanimiva ... A pučanstvo je pitomo i susretljivo, biede i nevolje malo se gdje vidi, zemlja se goji najvećim marom, a najviše se goji cvieće, u prvom redu ružice ... Cieli otok čini ti se kao ogroman jedan ružičnjak, u kojem se tako liepo snatri pod onim neobično jasnim nebom ... A istom ta ženska, ta ljepotica maltežka! ... I ona u gradu i ona na selu odlikuje se tjelesnom svojom ljepotom ... Maltežkinja stoji svojim tipom po sriedi izmedju Španjolke i Talijanke ... Nije tako vižlasta kao Talijanka, ali ni otmena kao Španjolka, a baš zato mnogima se svidjaju više nego Španjolke i Talijanke. I ja sam bio toga ukusa.

Nastanio sam se u La Valetti, glavnom gradu Malte. Našao sam tamo i naših dalmatinskih pomoraca, koji me brzo upoznaše s ondašnjim prilikama i boljim družtvom toga mjesta. Posjetio sam i gouvernera otočkoga, lorda Camptela, čovjeka od kojih šestdeset godina, koji se je prije pol godine oženio s ubogom jednom, ali vrlo mladom i liepom Englezkinjom. Starac je obožavao svoju mladu ženu i nosio ju na rukama. Bivši kod njega u posjetu, bijah počašćen time, da me je njojzi predstavio. Vrlo je obradovalo njih oboje, kada su čuli, da sam dulje vremena živio u Londonu i obćio s više uglednih porodica, koje bijahu i njima poznate. Mlada gouvernerica bijaše vrlo ugodno dirnuta, kada je iz razgovora sa mnom doznala, da se bavim i slikarstvom. To bijaše i njezina najmilija zabava. Pokazivala je najveći interes za moje slikarsko zanimanje. Moradoh joj pričati sve, što sam znao o sebi kao slikaru. Rekoh joj, kako me je otac, vidjevši u meni liep prirodjeni dar za slikanje, dao najprije kod kuće, a onda u inozemstvu podučavati u slikarstvu, kako sam izprva liepo napredovao kao portraitista, a kasnije sve više zanemarivao tu liepu umieću.

»Odkada sam«, rekoh gouvernerici, »krenuo u sviet, nisam dospievao, da se ozbiljno prihvatim kista ... Danas tu, a sutra drugdje, mienjajući svaki čas boravište, stan, družtvo i širu okolinu svoju, ne mogah se smiriti u toliko, da prionem uz slikanje ... Ovdje, na ovom prijatnom otoku, kanim podulje ostati, pa ću si po svoj prilici urediti što prije svoj atelier ...«

Ovo moje obećanje primila je gouvernerica s velikom dopadnošću: »Uredite si samo atelier, pa ćemo se natjecati u slikanju,« obodravala me mlada gospodja. »Ja neumorno radim, kad samo dospijem. Pokazat ću Vam svoje radnje prvom prilikom. Ja slikam paisaže i predmete iz seoskoga života, a Vi ste izključivo portraitista ... ?«

»Da, za sada samo portraitista,« — potvrdim joj, »slikam ponajviše ženske, i to, koje mi se svidjaju ...« dometnem dosta nespretno.

»Onda jamačno imate gotovu već priličnu galeriju« — primieti šaljivo stari gouverner, čemu se njegova mlada ženica koketno nasmieši.

»Ako je tako,« — prihvati ona iza male stanke, »onda ćete imati ovdje dosta posla ... Maltezice su vrlo liepe ... i otmene iz boljega družtva i one sa sela ... Imam jednu znanicu, koja će Vam se sigurno veoma svidjeti ... Giuliju!« Dodade na to, okrenuvši se prama svomu mužu.

»O da!« — potvrdi gouverner, »ta će Vam se zacielo veoma svidjeti. Ljepotica je to prvoga reda, prekrasan model ...«

»Biti će prilike, da ju skoro kod nas vidite« — reče gouvernerica ... »Ona me često pohadja ...«

Na oprostu s gouvernerom i njegovom suprugom budem umoljen, da ih doskora opet posjetim ... Vidio sam, da sam učinio na njih vrlo povoljan utisak ... Stari gouverner, sam aristokrata, volio je u svojoj kući primati osobe iz boljarskih krugova, pa sam mu s toga svojim posjetom ugodio, a njegova supruga opet zainteresova se za me kao slikara ...

Bijah vrlo ljubopitan radi Giulije ... Da li je i sbilja tako liepa, kao što priznade gouverner? ... Za moga kratkoga boravka na Malti vidio sam dosta liepih žena, al baš vanredne kakove ljepote nisam vidio ... A Giulija mora da je vanredna kra-

sotica, kada ju tako veliča hladnokrvni Englez, koji je još k tomu u visokim godinama i po zakonu prirode prilično već izhlapio... Samo da gouvernerica održi rieč i da me upozna sa svojom prijateljicom, budućim mojim modelom...

Pitat ćete, tko je bila ta Giulija?... Bijaše ona ženom bogatoga Engleza mistera Barleya, koji je na Malti imao ogromna skladišta ugljena, kojim su se brodovi duge plovitbe, putujući u iztočne, ili zapadne vode obskrbljivali na Malti, i kojim je Barley tjerao razgranjenu trgovinu s Azijom i s Afrikom. Imao je Barley svoje ugljenike u Englezkoj, a za sjedište svoga trgovačkoga rada odabrao si je otok Maltu, koji mu je od prvoga maha, kako je na nj nogom stupio, omilio više od svih krajeva svieta. Trgovina ugljenom cvala je u vieštim rukama mistera Barleya. Držali su ga za najbogatijega čovjeka na Malti, a i u samoj Englezkoj bio je uvažen kao mnogostruki milijunar i veletržac sretne ruke, čiji su podhvati počivali na sigurnim, čvrstim temeljima. Na Malti se je udomio, sagradio si u La Valetti razkošnu villu i malo za tim uveo u nju biranicu svoga srca — Giuliju. Bijaše ona jedinica u odvjetnika, koji je svojom slabom zaslugom oskudno živovao. Bogatoga Engleza očara vanredna ljepota njegove kćeri i on si ju izprosi za ženu. Mister Barley ne bijaše već mlad... Bilo mu je oko petdeset godina; bio je visoka rasta, krupan i golem, progrušane već crvenkaste kose i zabrisaka. Brkove je brijao i imao golu gornju ustnicu, koja bijaše izpupčena, po čem je lice njegovo dobivalo sličnost s licem lava, ili leoparda. Crte oko njegovih stisnutih ustana odavahu neslomivu energiju i gvozdenu volju. Bio je dušom i tielom pravi Englez, hladan i triezan, razmišljač i računar s ledenom korom na srcu, koju su možda jedine žarke Giulijine oči kadre bile na čas raztopiti... Nema sumnje, da se je oženio s njom od ljubavi, ali je isto tako sigurno bilo i znalo se na otoku, da Giulija nije od ljubavi za nj pošla... Uslišala ga je, jer joj se htjelo bezbrižna, sjajna života. Svojom udajom učinila je kraj biedi, u kojoj je skupa s otcem živjela. To bijaše njezina utjeha... O kakoj sreći nije moglo biti govora, a ipak bijahu toliki, koji su joj zavidjali njezinu veliku sreću!

Gouvernerica održala je skoro rieč. Tri nedjelje poslije moga prvoga posjeta bio je njezin imendan. U slavu svojoj ženi priredio je gouverner u svojoj palači sjajnu soireu s plesom. Elita

publike lavalettske bijaše pozvana k toj slavi. U večer jurile su brojne karuce u predgradje Florianu, gdje bijaše palača gouvernerova, nekoč rezidencija maltežkoga velemeštra. Dvorana za primanje bila se je prilično već napunila. Sve, što bijaše otmena na otoku, našlo se je sada tu na okupu. Vienac krasnih gospodja nanizao se uz stiene dvorane. Sva je dvorana mirisala od mirisa cvieća i finih parfuma. Poklonivši se domaćinu i domaćici uhvatih toliko vremena, da potonju upitam: da li je došao moj model?

»Nije još« — odvrati gouvernerica, »ali će sigurno doći. Znam joj dapače i toaletu: nilsko-zelena oprava, dekoltirana, a na vratu ogrlica od bisera. Da je povisoka i crne, zagasite kose, to ste već prije čuli...«

Zahvalim se na opisu i stanem nedaleko od gouvernerice. Nisam dugo čekao. Za nekoliko časova pojavi se na ulazu tako opisana dama, a iza nje njezin muž. Njega sam slučajno već prije toga na ulici vidio. Nije bilo za me nikakove sumnje, da je to Giulija. Stajah kao okamenjen, kad sam ju ugledao! To bijaše u istinu nešto izvanredna. Priznati moram, da tako savršene liepe ženske, južnoga tipa, nisam dosele vidio. Svi moji talijanski i španjolski ideali nisu se mogli sporediti s njom, s Giulijom. Bijaše krasotica prvoga reda, prava junonska pojava, dostojanstvena i zamamna ujedno, puna draži i ženske milote.

U dvorani nastala na čas tišina i čuli se ovdje ondje osamljeni poluglasovi, ili tihi šapat. Giulijina pojava zadivila je prisutne goste... Mužkarci ju promatrahu iskrenim udivljenjem, a gospodje s pritajenom zavišću. Gouvernerski par dočekao je s velikom prijaznošću pridošle nove goste. Gouvernerica je s Giulijom razgovarala intimnim načinom, po čem se je vidjelo, da su dobre znanice. Moje oči bijahu neprestano uprte u Giuliju. U to opazim, da se je gouvernerica okrenula licem prama mojoj strani i znamenovnim pogledom pokazala mi Giuliju, kao da hoće da mi kaže: to je ona! Kimnem lako glavom, da ju razumijem.

Uzbudjeno čekao sam čas, da se mogu približiti toj liepoj ženi, koja me je prvim svojim pojavom svega očarala. Požudno srkao sam ledenu limunadu, kojom su lakaji neumorno nudili goste u dvorani, gdje je uzprkos širom otvorenim prozorima vladala velika vrućina. Iz daljnje jedne dvorane dopirali su zvuci raznih glazbala. Bio je tu orkestar, koji je udešavao instrumente za plesnu glazbu. Nije daleko do plesa. Za nekoliko minuta,

pošto bijahu na okupu svi pozvanici, otvorila se vrata sjajno raz-svietljene i izkićene plesne dvorane . . . Sve krene sada onamo i za kratak čas već su po dvorani jurili plesajući parovi, većinom mladji sviet. Ples je otvorio njemački konzul s gouvernericom, a gouverner je plesao s Giulijom, no kako bijaše nedušljiv, obigrao je samo jedan put dvoranu i odveo plesačicu na svoje mjesto.

U isti čas priskočim k Giuliji i predstavim se . . . Ona pri-jazno kimnu glavom i nas dvoje zaplesasmo dvoranom . . . Ho-timice udesih tako, te smo projurili mimo gouvernerice, koja je s uživanjem lebdila u obuhvatu svoga galantnoga plesača . . . Opazivši nas, ljubezno se nasmieši, kao da se raduje mojoj brzoj i uspjeloj avansi.

Taj ples! Nikada ga zaboraviti ne ću . . . Srce mi je zami-ralo od užitka do sada nekušana, bar ne u tolikoj mjeri . . . Bijah kao bezsviestan, opojen. U mojem ogrljaju ćutio sam divnu ženu, punu draži i tjelesne savršenosti, osjećao miris njezine puti i bujne kose, ćutio njezin dah na svom licu, a osjetio i po koji ljubopitni njezin pogled, kojim me je kradomice na trenuće promatrala . . .

Bijah savladan, očaran, zarobljen! . . Liepa Giulio, ti mi se moraš smilovati, moraš me uslišati, jer ću inače ili s uma saći, ili poginuti! . . To je, što sam joj imao reći, i to bez oklievanja reći, jer mi je srce bilo prepuno osjećaja i ljubavne požude.

Dugotrajna današnja zabava može nas liepo sbližiti, bude li samo zgode, a za zgodu treba se pobrinuti, ako se sama ne bi nadala. Srećom pritekla mi u pomoć prijazan i domišljatost gou-verneričina. Kod večere dobio sam mjesto uz Giuliju. Bijah sav blažen, ne samo zato, jer sam zadobio to mjesto do nje, nego i stoga, jer nas njezin muž sjedeći na istoj strani stola, gdje i nas dvoje, nije mogao imati pod pazkom . . .

Ovo mi bijaše s toga ugodno, jer sam za plesa opazio, kako nas taj nesimpatični čovjek s lavljim licem svaki čas svojim lorgnettom hvata i promatra. To ipak nije moglo zapriečiti, da sam se s Giulijom vrlo živo i po volji zabavljao, mnogo toga joj rekao, što ju je imalo pripraviti na zamašnije, dublje iz srca iz-vadjene moje izjave. Morao sam se žuriti, da što bolje izrabim povoljnu zgodu, kakove si bolje nisam u prvi mah ni željeti mogao. Opazio sam odmah, da Giulija nije ravnodušna prama meni. Slušala je rado moje laske i moje oduševljeno hvaljenje nje-

zine ljepote, smiešila se, kada je čula iz prva sustezljive, a čim dalje, sve slobodnije i jasnije izjave moga srca. Kada joj polaskah banalnom izjavom, da ljepša od nje ruža nije cvala na ovom otoku, ona me kao u čudu pogleda i prostodušno primieti:

»Vi ste velik fantasta!«

»Ne,« — uzvratim ja — »al Vi ste čarobnica . . . ja gubim pamet kraj Vas . . .«

»Kad se razstanemo, Vi ćete ju opet naći . . .« — Naruga mi se šaljivo i poče o nečem drugom govoriti . . . Poslije večere imao se je ples opet nastaviti . . . Mladji sviet bijaše za ples osobito dobro razpoložen, a i gouvernerica, izpivši za večere, kao prava Englezkinja, dvie tri čaše šampanjca, bijaše vanredno raz-igrana i jedva je dočekala, da se je orkestar oglasio.

Plesači grnu iz nova u plesnu dvoranu . . . Mlada gospoda, većim dielom sve sami južnjaci, Maltežani, i mladji pomorski englezki častnici ugrijani šampanjcem i drugim jakim vinima, za-htievahu, da se pleše Sir Roger, koji je na »mornarskom« otoku Malti osobito obljubljen bio. I gouvernerica sama izjavila je želju, da se pleše.

Dakako, da se je njezina želja morala uvažiti. I ja se riešim, da plešem. Potražim očima Giuliju i vidim, da stoji kraj otvorena prozora, na koji je od mora strujao ugodni i svježi povjetarac noćni. Pristupim k njoj i zamolim ju za ples.

»Hvala,« — odgovori ona — »taj ples ja ne plešem, — nije mi nimalo simpatičan . . .«

»U istinu?« — začudim se ja.

»Dä, . . .« potvrdi ona. — »A što je, molim Vas, na tom plesu liepo? Ples treba da je dražestan, sastavljen od lagodnih, podra-žavajućih kretnja, finih oblika i decentan, a svega toga nema taj mornarski ples . . . Sve je u njem nekako surovo, grubo, da ne kažem prosto . . . Mornarima možda prija, možda i pristaje, ali čovjek naobražen, finijih manira jedva će se snaći u tom plesu . . .«

»Ipak je prodro u otmene salone . . .« — primietim ja — uzi-majuć u zaštitu ples, koji sam zgodimice i sam vrlo rado plesao.

»Znam,« reče Giulija tonom, kao da ju mrzi dalje govoriti o tom predmetu. »Ali to ništa ne dokazuje . . . I bolje družtvo radi koješta, što se opravdati ne da . . . Prenasićeno je običnim stvarima i traži uviek nešto neobična i temeljito originalna. Ima ih dosta, kojima se vanredno svidja taj ples . . . Na primjer moj muž je

veliki entuziasta toga plesa ... Gledajte ga samo, kako je uhvatio mjesto u prvom redu motrilaca, da gleda i uživa ... Ali meni je, kako rekoh, taj ples nesimpatičan i ja ga ne plešem ...«

»Ovaj put sliedit ću Vaš primjer, madame,« reknem ja. »Vi imate u mnogom pravo, ali priznati moram, da se i meni ples sa svoje originalnosti svidja. U tom se slažem sa mister Barleyem. On ima ukusa. Pokazao je to najbolje, izabravši Vas sebi za drugaricu života ...«

»Ah, opet laskate!« — upade mi brzo u rieč Giulija, — »govorimo o čem drugom.«

»Što ću, kada je to moj najmiliji tema!« — primietim ja skoro molećim glasom. — »To, što Vam rekoh malo prije, bijaše samo preludij jedne moje molbe ...«

»Molba?... da čujem!« — reče poluglasno Giulija s izrazom u licu, kao da se boji moje izjave, koja je imala sada da sliedi ...

»Vi si ne možete pomisliti, madame,« – prihvatim ja, — »kako me je očarala Vaša današnja pojava ... Sve je na Vama tako liepo, tako skladno i zamamno, da bih želio zgotoviti Vašu sliku ovako, kako ste danas ...«

»Vi slikate ...?« — upita Giulija u čudu.

»Amateur — slikar, ali koji prilično razumije taj zanat,« — odgovorim ja. »Vaša ljepota trebala bi doduše kist prvoga umjetnika, ali kunem vam se, da ću se trsiti, da moja slika ne zaostane za originalom. Nadam se, da ću uspjeti, jer ja ću raditi s ljubavlju i zanosom ... vjerujte mi! ....«

Giulija me promatraše jedan časak, a onda progovori ozbiljno i kao da još razmišlja o nečem, glede čega nije nimalo na čistom.

»Vaša me je želja posve smela ... Ja u istinu ne znam, što da Vam odgovorim ... Ne mogu da se razaberem ... Dozvolite ipak, da Vas nešto upitam ... koju svrhu da ima ta slika? ...«

»Imala bi dvie svrhe,« — odgovorim iza kratka razmišljanja, — »Jedna je ta, da sačuva i potomstvu sjaj Vaše ljepote, a druga da imate uspomenu na me ...«

Giulija se opet zamisli ...

»Nije to tako jednostavna stvar, kao što Vi mislite ...« — poče od jedared iskrenim, skoro povjerljivim tonom. — »Ima tu raznih poteškoća, na koje vi i ne mislite; ima obzira, kojih ja ne mogu zanemariti ... Vi hoćete, da me slikate ... To se lako kaže, al teže učini. Ja bih morala sjedjeti Vama kao model, ...

zar ne? ... Radi toga morala bih da dolazim k Vama, u Vaš atelier ... Je li? ...«

»Tako biva svuda ...« — primietim ja.

»Al ja to ne ću učiniti. ne mogu ...« — reče odlučno Giulija. — »Vi zaboravljate, da imam muža ... On ne bi dopustio, da idem do Vas, a koliko ga poznam, dvojim, da bi pristao i na to, da Vi dolazite toga radi k nama ... U obće dvojim, da bi dozvolio, da me slikate Vi, koji niste slikar od zanata ...«

Ove me rieči poraziše ... Ako ostane onako, kako je Giulija stvar prikazala, onda je moja osnova uništena. Ne ću tada imati prilike, da se sa svojim obožavanim idealom sastajem pod pristojnom izlikom ...

U tom nemilom času, kad su mi krila duši počela klonuti, pristupi k nama gouvernerica. Bijaše sva zajaprena od plesa, što su ga malo prije s velikom bravourom odplesali ... »Sam ju je Bog poslao k nama!« pomislim u sebi.

»Ljutim se na Vas, draga,« — reče lady, udarivši lako lepezom Giuliju po alabastarskom ramenu — »i na Vas se, conte, ljutim. Propustili ste tako divan ples ...«

»Morate nas izviniti, lady,« — prihvatim ja prvi rieč, prije nego li je Giulija mogla dati ikakav odgovor, — »imali smo urediti važnu jednu stvar, ali smo bili loše sreće, dospjeli smo u tjesnac, iz kojega nas može izvesti samo Vaše oštroumlje ...«

Izpričam gouvernerici cielu stvar ... Ona me smješljivo slušala i ovda onda pogledala Giuliju, kao da želi proniknuti u njezine tajne. Kad sam bio gotov, spusti se gouvernerica nehajno u fotelj i reče:

»To su sitnice, koje se dadu najlakšim načinom ukloniti ... Ako se je gospodin conte ponudio,« — produlji gouvernerica, okrenuvši se prema Giuliji — »da će Vas slikati, onda se, mislim, takova ponuda ne bi smjela odbiti, ... osobito, ako bi se dalo tom slikom ugoditi Vašemu mužu ...«

»Ja u istinu ne znam ...« — izusti nesigurno Giulija.

»Ja ću Vam pomoći ...« — uleti joj u rieč gouvernerica ... »Hvala Bogu, da imam dobru pamet ... Nedavno mi rekoste, da će biti za mjesec dana rodjendan Vašega muža i da ga želite nečim obradovati? Što? ... zar ne bi Vaša slika bio od Vas dar, koji bi mu najviše ugodio ...? Ja mislim, da ćete ga tim najviše razveseliti ... A što se tiče Vaših sjeditaba, i to se dade posve

liepo udesiti . . . Imam i ja atelier i ustupam ga gospodinu contu, dok bude Vas slikao . . . K meni možete bez zazora dolaziti i sjedjeti za model; ne će Vam se ništa dogoditi . . . Dok bude conte Vas slikao, ja ću u mom kutiću izradjivati svoje stvari . . . Bit ću Vaš angjeo čuvar, je li Vam tako pravo?«

Giulija pristade na predlog gouverneričin, ali uz uvjet, da sve to ostane najvećom tajnom njezinomu mužu, a i drugima. Taj uvjet bijaše vrlo lako izpuniti, zato ga odmah prihvatismo: gouvernerica i ja.

III.

Moja tiha nada nije me prevarila. Ovi sastanci kod gouvernerice, u njezinu atelieru, donieše mi sreću i uspjeh. Kako sam predvidjao, bilo je tu dosta zgode za nas dvoje, da se sbližimo i utvrdimo ljubavni odnošaj. Gouvernerica bi koji put nešto kasnije od nas došla u atelier, koji put je opet morala na čas otići u svoje odaje, a tada sam dakako odmah prestao slikati i započeo intimni razgovor s Giulijom. Čemu da pričam, kako se je postepeno u njoj razvila ljubav prama meni, žarka, neobuzdana ljubav južnjačke djevojke, koja dosele još nije ljubila? Dä, Giulija mi priznade, da sam prva njezina ljubav. Bio sam na vrhuncu svoje sreće, na meti svojih želja.

Kada sam bio gotov sa slikom i sjeditbe u gouverneričinu atelieru postale suvišne, trebalo je pobrinuti se za sastanke na drugome mjestu. Giulija je strepila pred svojim mužem i bila u neprestanom, groznom strahu, da on ne bi što dočuo ili opazio. Bijasmo oboje oprezni i nastojasmo, da sviet ne bude imao povoda na nas posumnjati. Po želji Giulijinoj imala je ostati tajna njezinu mužu, da sam ja zgotovio sliku njezinu. Kada je s toga bio njegov rodjendan, dovezla se je u posjete u Barleyev dvorac i gouvernerica, pa je u družtvu s Giulijom predala sliku svečaru. Mister Barley bijaše silno obradovan tim darom. Slika bijaše majstorski izradjena, da bi i većemu umjetniku služila na čast. Bijaše to krasna, dražestna Giulija, kao da živi, tek da otvori ona ružičasta, smieškom obtitrana usta i da progovori. Dakako da je Mister Barley pitao za ime slikara, al domišljata gouvernerica uvjeri ga, da je slikar već odputovao i da je krenuo na iztok, jamačno u Carigrad.

»Šteta,« — reče Barley — »jer bi se i ja dao kod njega slikati.«

Ta zlatna gouvernerica! Njoj sam imao da zahvalim svu svoju sreću i uspjeh, . . . a ne znam, kako sam došao do te milosti i podpore. Toliko sam vidio, da sa mnom ne vodi nikakvoga računa, makar da sam joj inače bio simpatičan. Ona je glede nas dvojega, Giulije i mene, radila posve nesebično i bez očekivanja, da joj se vrati usluga uslugom. Po mom sudu bio je njezin hir, da podupire i štiti ljubavni odnos izmedju mene i Giulije. To razpoloženje duševno opazio sam ne jedanput kod mladih žena, koje su udate za stare muževe bez ljubavi i bez osjećaja bračne savislosti. Činilo mi se, kao da bi to imala biti neka vrst odmazde za sudbinu, koja ih je snašla, te su morale svoju mladost i ljepotu žrtvovati starim, neljubljenim muževima.

Prvi sastanak imao sam s Giulijom u njihovoj oranžeriji . . . Bijaše ta udaljena pol sata hoda od mjesta. Oveći komad zemljišta, ogradjen živicom, bijaše zasadjen narančama i limunom, a osim toga i ružama svake vrsti. Na ove na Malti nitko ne zaboravlja. Na početku, nedaleko od ulaza u oranžeriju stajao je manji, vrlo ukusno gradjeni paviljon s udobnim namještajem. Mister Barley riedko je dospio, da se navrati u svoju oranžeriju, no tim više zalazila je onamo Giulija. Osim staroga vrtlara, korenitoga Malteza, koji je govorio samo onom mješavinom talijanskoga i arapskoga jezika, što ju po selima otoka puk govori, — ne bijaše u oranžeriji nikoga. Starac bijaše vazdan zabavljen poslom oko svojih naranča i ruža i slabo je mario, da li njegovi gospodari sami ili u družtvu ovamo dolaze. Nije moglo biti zgodnijega sastajališta od oranžerije, samo se često ne bi smjelo ponoviti sastajanje ondje, kao što je u obće opasno na jednom te istom mjestu redovito se sastajati. To znam dobro iz svoga izkustva.

Naš sastanak bijaše urečen prije podne, koje je vrieme mister Barley redovito sproveo u svom bureauu, da sa svojim namještenicima svrši razgranjeuu svoju korespondenciju. U to vrieme išla je Giulija dnevice u katedralu k misi, a poslije toga posjetila po koju svoju znanicu. U urečeni dan propustila je Giulija i misu i posjete i točno na vrieme, kako bijaše dogovoreno, pošla u oranžeriju, gdje sam ju ja u blizini čekao. Premda se nismo trebali ništa bojati sa strane njezina muža, bijaše Giulija ipak sva slomljena od straha. Jedva mi je pošlo za rukom donjekle ju bar umiriti. Još je oklievala pred samim ulazom u oranžeriju i napokon se ipak na moje silne molbe riešila i mi udjosmo

Bože moj, ti ljubavni sastanci! Koliko sam ih doživio, koliko li raznih utisaka od njih sahranio u svom srcu! Kod jednih od mojih milostnica vidjao sam neobuzdanu strast i lakoumnost, kod drugih strah i kajanje, kod trećih fatalističku resignaciju, kao da je moralo tako doći. Giulija bijaše sva satrvena i poništena. »Moj Luigi,« govoraše ona suznim očima, naslonjenom glavom na moje rame, »kamo to vodi, reci, tako ti Madone! . . . Što će biti, ako to ljudi opaze, ako moj muž dozna za to! . . . On će me ubiti, ili će me prognati izpod svoga krova sramotnu i biednu u nevolju . . . A on mi je tako dobar, tako me obožava! . . . A ja ga varam, izdajem ga . . . Misliš li na to, Luigi? . . . Ja se bojim, da će tvoja ljubav napram meni doskora ohladnjeti, kada ovlada tobom uvjerenje, da ljubiš nevriednu ženu, nevjernicu i neharnicu napram svomu mužu . . . Ja očajavam, Luigi! Utješi me, tako ti groba materina, kaži mi, da me ne ćeš prestati ljubiti . . .«

Nije ni sama znala što govori, niti što radi. Čas me je rukom od sebe turala, čas opet objema rukama strastno zagrlila i k sebi privijala.

»Umiri se!« — uzeh ju tješiti. — »Kako da prestanem ljubiti tebe, koja si moje najveće blago i sreća na zemlji? Saberi se i otresi se tih ružnih osjećaja, koji te muče . . . Čemu na sve to misliti? . . . Ljubav je sliepa na svom putu, ide i ne obzire se na ništa, ne vidi ništa, bezobzirna je . . . Veliš, da ti je muž tako dobar . . . Možda se varaš . . . Ako se je oženio s tobom, nije to učinio, da usreći tebe, već sebe . . . Bio je gladan tvoje ljepote, tvojih draži; njegova ženitba bijaše samoljublje i sebičnost, ti si bila njegova žrtva i sada si i ostat ćeš do groba.« Ove moje rieči umiriše Giuliju . . . One bijahu kadre umanjiti u njezinim očima njezinu zabludu sa mnom, pa zato je objeručke prihvatila moje nazore, samo da bude spašena ljubav naša, najveća dosad njezina slast na svietu.

Poslije toga sastanka sliedili su sada drugi . . . Sve više i više ušutkavaše žarka ljubav glas savjesti u Giulije i ona je sada mislila samo na tu svoju ljubav, koja nije poznavala granica. Tako žarko, tako iskreno nije me još ni jedno srce ljubilo. Kratki razmaci vremena izmedju jednoga i drugoga sastanka činjahu nam se vječnošću. Jedva smo mogli dočekati čas, da se nadjemo u razkošnom zagrljaju i dademo oduška prepunomu od ljubavi srcu.

Sastajasmo se izprva u oranžeriji, a poslije i kod mene. Moj stan bijaše osobito prikladan za sastanke. Stanovao sam u prizemlju velike jedne, ali slabo nastanjene palače, gdje se je neopazice moglo unići i izaći. Ali kraj svega toga bijasmo na oprezu. Odielo se je često mienjalo, da ne pobudi ma čiju pozornost; u večernje doba nosila je Giulija često vlasulju plave boje, ili je gustom koprenom zastrla cielo lice. Lakše bijaše onda, kada je mister Barley po svojim poslovima parobrodom odplovio u Alesandriju, Krf, Carigrad, Atenu, ili Smirnu. Tada bijasmo slobodniji, ali ipak uviek na oprezu . . . U Barleyev dvorac nisam nikada stupio . . . Giulija nije nikako na to pristati htjela, jer se je bojala služinčadi . . .

Kod gouvernerice više puta smo se sastali u posjetima, dakako po dogovoru. Držasmo se jedno prama drugomu ravnodušno i nastojasmo, da ničim ne odamo intimnost našega odnošaja. Glumili smo izvrstno svoje uloge i prevarili oštro oko gouvernerice.

Jedanput, kad sam se pridružio gouvernerici na šetnji po molu, upita me kao iznebuha:

»A' propos! što je to s Vama i Giulijom? Vi ste iz početka planuli kao praskavica, vidjela sam veliku simpatiju s jedne i druge strane, i ja sam bila uvjerena, da će se tu razviti čitav roman . . . A kad tamo, Vi ste, kako vidim, uzmakli, niste pokušali ni da im u kuću dodjete . . .?«

»Odbija me njezin muž . . .« — uzmem izvraćati istinu od nužde. — »Suviše mi je realista, nesimpatičan od glave do pete . . . Čovjek bez trunka poezije . . . a uz to mislim, da je ljubomoran do skrajnosti . . . Zašto, — mislio sam si — da izložim liepu ženu sumnjičenju i brutalnosti njezina muža . . .?«

Gouvernerica je potpuno vjerovala mojim riečima. Po tom sam vidio, da ne zna ništa o našim sastancima i intimnom našem odnošaju. Ni na mojim drugovima nisam mogao opaziti, da išta znadu o tom odnošaju, koji je trajao već više mjeseci. Ovo nas je i bodrilo, da uživamo našu ljubav s pohlepom nezasitnosti. Giuliju bi ipak više puta svladao neki duševni nemir i zabrinutost. »Što će biti od svega toga?« — znala je kadšto uzdahnuti. — »Meni sve govori neki tajni glas, da ta naša ljubav ne će imati sretan kraj! Ja se bojim, jako bojim!«

I nije se uzalud bojala. Njezin strah i slutnja doskora se izpunila, ali ne onako, kako se je ona bojala, nego drugim načinom.

Mister Barley bijaše jednoga dana odplovio parobrodom put Aleksandrije, kamo ga je zvao važan trgovački posao. Na putu mu se dogodi nenadana nesreća. Pala mu kap na parobrodu i on sliedeći dan umre. Brzojavka, koja Giuliji doglasi smrt muževu, razletjela se je poput munje po La Valetti, jer mister Barley bijaše u gradu obće poznata ličnost. Ja i gouvernerica bijasmo prvi, kojima je Giulija priobćila potresnu novost. Pohitam u njezin dvorac i nadjem ju svu slomljenu. Bijaše sama. Kad sam unišao u sobu, ustade sa sofe i podje mi u susret, pružajuć mi desnicu, dok je lievom rukom zastirala zaplakane svoje oči. Muče povedem ju opet na sofu i pokušam ju tješiti. Priznati moram, da to bijaše vrlo težka, neprirodna uloga za me, al joj nešto moradoh reći:

»Utješi se, Giulijo . . .« — stanem govoriti suhoparnim, bezčustvenim tonom. »Bog je tako htio, pokorimo se njegovoj odluci . . .«

»Bog me je kaznio, Luigi . . .« jecala je ona, ne gledajući mi u lice, — »radi moje nevjere . . .«

Ove me rieči žacnuše . . . Meni, kada sam primio viest o smrti njezina muža, bijaše ista misao proletjela mozgom, no ja sam se je otresao, kad je pokušala, da me iz nova zaokupi. Nije mi s toga bilo ugodno, kada je Giulija tu misao preda mnom izrekla.

»Tvoje rieči glase kao priekor meni!« — reknem ja prilično uzbudjen.

»Luigi!« — uzklikne ona, sklopivši i izpruživši liepe svoje ruke prama meni, kao da me moli i zaklinje, neka ne govorim tako . . .

Dirnulo me to . . . Razoružan i raznježen prihvatim ju za ruke i privučem k sebi, te joj stanem cjelivati zaplakane oči i rosna od suzâ lica.

»Da, ja znam, da se ne ljutiš na me, da ne bacaš krivnju na me,« — govorio sam tihim, toplim glasom, — »ali ja sam ipak kriv, jer sam te zaveo . . .«

»Ne, ne«, — protivila se ona — »ja sam sama kriva, ja jedina . . . ja sam imala svoga muža i svoje dužnosti, a ti si bio slobodan i bez obveza . . .«

Zašutjesmo, jer najaviše gouvernericu. Njezino saučešće bijaše iskreno, jer je istinito voljela Giuliju . . . Za kratko vrieme udaljim se i s neprijatnim razpoloženjem duše odem ravno u svoj stan.

IV.

Za nekoliko dana doveze parobrod mrtvo tielo mistera Barleya . . . Sahraniše ga velikim sjajem. Svečane zadušnice držane su u katedrali i u svim katoličkim crkvama La Valette. Giulija bijaše kao sve Maltezkinje bogobojna po svom uzgoju i držala je mnogo do zadušnica. Urodjeno pučanstvo grada silno bi joj zamjerilo, da nije tako uradila, osobito kada se je saznalo za sadržaj oporuke Barleyeve. Po toj oporuci bio je sinovac Barleyev glavnim njegovim baštinikom, ali se je i Giulije obilno sjetio . . . Ostavio joj je veleliepu svoju villu u Florijani i oranžeriju, koju su oboje vanredno voljeli. Osim toga ostavio joj u gotovini tri milijuna franaka, a pri toj odredbi dometnuo je sliedeće rieči: »Ne ću da moja žena strada, kad obudovi; a bude li imala volju iznova se udati, neka ima bar pristojan miraz, dostojan imena Barleyeva.« Tko bi od onoga ovejanoga realiste s lavskim licem očekivao toliko gentlemenskoga obzira napram ženi!

Giulija je preko noći postala najdivnija udovica, prva partija na otoku i sretan onaj, koga će ona odabrati i svoju mu ruku pružiti. Tako se je govorilo obćenito u porodicama i po javnim lokalima, a mene su se ti razgovori vrlo neugodno doimali. Zašto, to ćete doskora saznati.

Moji posjeti kod Giulije bijahu jako riedki . . . Ona je sama to željela, da se nepovriedi pristojnost. Uz duboku korotu prvoga vremena svoga udovanja nije mogla dopustiti, da mlad kavalir redovito, ili često dolazi u njezinu kuću . . . To bi odmah pobudilo sumnju i izazvalo buru prigovorâ i klevetâ najcrnije vrsti. Ja sam uvidjao, da Giulija ima pravo, kada je na to pazila, i ja sam se poslušno odazvao njezinoj želji. Ali priznati moram, da me ni samoga nije srce onamo vuklo. Izprva mi se činilo, da me smeta njezina udovička vanjština. Ta crnina kao da me poput mrtvačkoga pokrivala odbija od nje i sledjuje tavu moje ljubavi . . . Razmišljao sam o tom i došao do uvjerenja, da sama sebe obmanjujem i varam. Kako bi mogla udovičina crnina imati takav upliv za me! Ta ima ih na tisuće, koji tu crninu upravo vole, jer uvećava dražest tugujućih ljepotica. Da, ja sam se prevario u svojoj misli. Doskora sam našao drugi uzrok mojemu nehaju napram Giuliji . . . Sve sam više osjećao, da se njezina slika gubi iz moga srca, da u tom srcu nastaje neka praznina, baš onako, kao kada sam bio slobodan i prost od ljubavnih veriga. Je li moguće, da

sam ju prestao ljubiti, govorah sam sebi, i tako brzo? Žalibože bilo je tako, ali zašto da se prenaglim i da je se odrečem za vazda, kao što sam nakanio bio? Počekat ću neko vrieme... Moguće, da će žar njezinih očiju upaliti moje srce, da će na njezinim grudima zamrla moja ljubav s nova uzkrsnuti... Sve uzalud! Giulija je prestala vladati mojim srcem, a od ljubavi, one žarke, bezgrapne ljubavi prama njoj ostala je u mojoj duši samo kao uspomena.

Tako mi prodjoše dva mjeseca, puna duševne borbe i gorkosti. Vidio sam, da mi na Malti nema dalje obstanka i da mi valja potražiti ino boravište. No kako da se razstanem s Giulijom, koja nije ni slutiti mogla, što se je sa mnom u jedanput dogodilo?... Jadna Giulio! Kako ćeš podnieti namienjeni ti udarac, koga ničim zaslužiia nisi? Ljubila si me i ljubiš još uviek svim žarom, iskreno i požrtvovno, stavila si na kocku svoje poštenje, svoj položaj i sjajni život... Sve to meni za volju, a ja kako hoću da ti vratim tu veliku ljubav tvoju?

Bilo mi je strašno i pomisliti na to, da joj naustice kažem kobnu svoju odluku o našem razstanku. Osjećao sam, da činim napram njojzi težak, neoprostiv grieh, sbog kojega me mora osuditi ne samo ona, već čitav, da, čitav sviet. Te sramote, toga poniženja pred njom bojao sam se i zato se na koncu konca riešim, da ću joj pisati i u isto vrieme potajice odploviti s Malte.... Stanem se spremati na put, al kada sam bio već gotov, zabacim i tu osnovu. Ta plemić sam, pomislim u sebi, ovakav bieg bio bi kukavan, plebejski, okaljao bi moje ime i moj grb... Riešim se zato konačno, da ću poći glavom k Giuliji i razriešiti naš odnošaj. Napregnut ću sve svoje sile, da obavim taj mučni posao. Takav korak bijaše jedino muževan i doličan mojemu družtvenomu položaju.

Sutra dan pod večer podjem k Giuliji... Bilo mi je kao da idem na gubilište. Takove uzbudjenosti, takove malodušnosti nisam još osjetio u svojem životu. Bio sam u tolikim opasnostima, gdje mi je život visio na vlasu, i sačuvao sam svoju hladnokrvnost, nisam ni zadrhtao. A sada?... Bilo mi je, kao da idem pred sudište, gdje me ne će i ne mogu razumjeti, gdje će me nemilo osuditi i slomiti palicu nad mojim poštenjem. Znao sam, da se moram iz Giulijina dvorca vratiti ponižen i obrukan. To je, pred čim sam strepio, pred čim mi je duša malaksala.

Ne sluteći, kakova se bura vije nad njezinom glavom, primila me je Giulija ljubezno i dosta veselo. Ne bijah cio tjedan kod nje u posjetu.

»Dugo se već ne vidjesmo,« — reče ona srdačno — »već sam se uzbojala, da niste oboljeli...«

»Zdrav sam i nisam ništa bolovao,« — odgovorim nesigurno i još nesigurnije dodadem: — »ali sam imao pune ruke posla, spremao sam se na put.«

Tim odgovorom stupio sam na led, koji mi je probiti trebalo. Giulija se u tom času poozbilji, čuvši moje rieči.

»Ti na put?... a kamo?« — upita me zapinjućim glasom.

»Ne znam ni sam... Jamačno ću krenuti na iztok...« — odgovorim usiljenim, nehajnim tonom.

»Hoćeš li dugo izostati?« — upita Giulija još većim nemirom, koji je savladati nastojala.

»Po svoj prilici,« — uzvratim joj što sam brže mogao — »dapače je vjerojatno, da se ne ću više amo vratiti...«

»Luigi!« — klikne Giulija. — »Što to govoriš, kako da razumijem Tvoje rieči?«

Trebalo je na taj upit dati jasan odgovor. Zašto da ju nedužnu držim na mukama dulje, nego treba. Srce mi je od uzbudjenosti kucalo tako silno, da mi je daha ponestajalo. Dodjoh jedva do rieči:

»Giulijo, nas ćemo se dvoje razstati, i ja moram otputovati...« — izustim velikim naporom.

»A zašto, zašto?« — pitaše ona, hvatajući me grčevito za ruku — »zašto odlaziš?... Jesam li ja čemu kriva, jesam li te uvriedila, raztužila...?«

»Ne, ne!...« — odgovarao sam joj, kimajući niječno glavom. — »Ti nisi ništa kriva, a što bi i mogla skriviti mi Ti, čisti i dobri stvore!... Drugi je razlog, da se moramo razstati..., da te moram ostaviti...«

»Ti me kaniš ostaviti, Luigi, za uviek se razstati sa mnom?« — pitala me, uhvativši se obadvjema rukama za glavu.

»Tako je!« — potvrdim ja oborenih očiju.

»Pa sada, gdje sam slobodna, gdje sam baštinila ogroman imetak, gdje možemo u najkraćem vremenu sklopiti brak i uživati raj naše ljubavi...«

»Moja je ljubav umrla...« — reknem hladno, odrešito.

*

Giulija bijaše kao okamenjena. Tek za nekoliko časaka bijaše kadra da progovori:

»Ti ne ljubiš više, — mene ne ljubiš?« — pitala je drhćućim glasom.

»Ne!«

»Bogorodice sveta! . . . A zašto?«

»Prestao sam Te ljubiti, odkad si obudovjela . . .« — uzeh joj tumačiti čudni okret u mojoj duši. — »Čim je umro Tvoj muž i Ti postala slobodna, nestalo je čara, kojim si me privlačila, moja se je ljubav napram tebi stala gubiti, dok se nije posve izgubila iz moga srca . . . Moje je srce sada prazno . . . Ne krivi me, ne osudjuj me, oprosti mi, ako možeš . . . Bog mi je dao takovo srce . . .«

»Da Ti oprostim?« — viknu Giulija svom snagom i skoči na noge. Oči su joj plamtjele jarostnim biesom, a lice se čisto izobličilo od neopisive uzbudjenosti. U njoj je buktjelo i soptilo kao u vulkanu. Strastveni temperamenat Maltežanke pojavio se u podpunoj slici, pred kojom sam zastrepio i zaniemio. — »Da ti oprostim, himbeniče, varalice, ubojice srca moga! . . . Što bijaše tada ljubav, kojom si me obmanio? . . . Laž, prevara, kukavni flirt bezdušna razkošnika . . . A ja sam ti vjerovala, uzljubila te svom dušom i radi tebe stavila na kocku sve, ma sve! . . . Idi, nestani s mojih očiju, . . . ti zlotvore, proklet . . .

»Giulijo!« — zavapim molećim glasom — »ne kuni me, jer ja sam te ljubio . . . Tako mi spasitelja! . . .«

»Zamukni, idi!« — vikaše ona razjarena poput ranjene zvieri, — »ili ću te zadaviti ovim mojim rukama . . .« I kao bjesomučna poleti prama meni zgrčenih pestnica . . .

Što sam mogao da učinim u tom času . . . Uzmaknem hrlo pred mahnitajućom ženskom i izpanem iz sobe, iz koje sam čuo još samo očajan vapaj, kojega ću se i na smrtnoj uri sjećati.

Jadna Giulija! . . . Kriv sam, kriv . . . velik je moj grieh proti tebi . . . ali inače nije moglo da bude . . . No ti mi ne vjeruješ i ne ćeš nikada vjerovati . . . a ja se tomu ne čudim i ne zamjeram ti.

Bijahu strašne rieči, koje moradoh čuti iz tvojih usta . . . Te me rieči satrše i poraziše. Ali pravo si govorila i u onom času slagao sam se s tobom i prezirao sama sebe.

Tvoja je velika bol, jarost i očajanje bijahu samo dokazi velike tvoje ljubavi, koju si pram meni gojila. Hvala ti! . . . Nisam je zavriedio . . . Ako je od te ljubavi ostala još klica u tvom srcu, izčupaj je, uništi, da ti ne truje mladi život. — Ovako sam razmišljao, šetajući po lučkoj obali, gologlav i uzbudjen do skrajnosti . . . Umoran sjednem na jednu kamenitu klupu i zagledam se u morsku pučinu, koja se je tiho i bezkrajno sterala pred mojim očima. Misao me prenese do moga zavičaja, do rodnoga mi otoka, kojega već dvie godine nisam vidio . . . Nešto me silna, neodoljiva povuče onamo . . . U čas stvorim odluku, da ću sutra zorom odploviti put zavičaja . . . U luci je bio usidren jedan austrijski parobrod za Trst, koji je imao sutra da odplovi . . . Najbolja zgoda za me!

V.

Odputovah s Malte, kao da sam se ukrao odonud. Ni znanci moji, ni prijatdlji nisu znali za moj odlazak. Oprostio sam se s njima, a medju ostalim i s gouvernerskim supruzima, pismeno, navodeći, da me je vrlo važna jedna poruka od kuće prinudila, da smjesta odputujem.

Vratih se u istinu u svoj zavičaj, gdje sam više mjeseci sproveo u najvećoj samoći . . . Nisam ni osjetio želje za ljudskim družtvom, postao sam mrzovoljan i apatičan . . . Na Giuliju mislio sam neprestano i želio bih bio saznati, što se je s njom sbilo poslie moga odlazka . . . Htio sam već da pišem kojemu od svojih znanaca, da mi javi što o njoj . . . Ali neki tajni glas odvraćao me od toga: . . . Obuzimala me je slutnja, da ću dobiti o njoj crnih, nepovoljnih viesti . . . Ostavim, dakle, tu stvar na miru . . . Zašto da se iz nova uzbunim, a nisam se još posve smirio ni od onih strašnih utisaka, što sam ih ponio sa sobom sa Malte!

Moja sestra u Beču, s kojom sam marljivo dopisivao, pozivala me je skoro u svakom listu, da ju posjetim na dulje vrieme u veselom, prijatnom Beču, ali ja dugo nisam imao volje riešiti se na taj put. U posljednjem listu javi mi, da će za nekoliko dana krenuti oporavka radi u Salzkammergut, i pozove me, da joj se pridružim. »Vriedno je vidjeti te prirodne krasote,« pisala mi ona, »kojih još nisi vidio . . . Dodji!«

I ja ju poslušam. Stignem u Beč, a odonud krenusmo nas dvoje na ljetovanje, dok je njezin dobričina muž sa dvie male

djevojčice ostao kod kuće. Za stalno naše sjedište odabrasmo si Aussee, od kuda smo pravili veće i manje izlete u okolicu, u one velebne planine i na jezera.

Na jednom takom izletu na halstadtsko jezero sretnemo se nas dvoje s lordom Camptelom i njegovom suprugom. S jedne i druge strane bijaše iznenadjenje i veselje veliko. Pošetasmo obalom jezera. Napried je išao gouverner s mojom sestrom, a za njima ja i gouvernerica. Gledao sam i pošlo mi je za rukom, da što prije svršem naš razgovor na Giuliju.

»Ah, vi me pitati za Giuliju?« — poče s velikim interesom gouvernerica. — »Sigurna sam, da ne pitate uzalud. Medju njom i Vama moralo se je nešto dogoditi, nešto vrlo neugodna, . . . što je drugima, i samoj meni tajna. Ali ja nešto naslućujem i mislim, da se ne varam . . . Vi mi doduše u svoje vrieme rekoste, da nije bilo intimnoga ljubavnoga odnosa medju Vas dvoje, ali ja držim, da ste zatajili istinu . . . Čujte, po čem tako sudim . . . Isti dan, kada ste Vi ostavili Maltu, saznam, da je Giulija naglo oboljela uz vrlo opasne simptome . . . Pohitam k njoj i nadjem ju u bunilu . . . Sva je gorjela od vatruštine, buncala u bezsviesti, stenjala i jecala, a onda bi bolno zavapila: Vaše ime! . . . Luigi i Luigi! bijahu jedine rieči, koje su se otimale s njezinih usta . . . To stanje trajalo je puna dva dana . . . Težkom mukom svladao je liečnik vrućicu i dozvao ju k sviesti . . . No i tada bijaše njezino stanje strašno, beznadno . . . Neprestano je buljila preda se i ni s kim nije progovorila ni rieči . . . Svi se uzbojasmo, da će šenuti umom . . . Pala je u tešku melankoliju, koja je najbliži korak do ludosti . . . Napokon popusti i ta niema nujnost i ona se poče malo po malo oporavljati . . . Preselila se je, čim je mogla, u oranžeriju, gdje je zrak svježiji i zdraviji . . . Pohadjala sam ju dnevice i ne jedanput sam pokušala saznati od nje o uzroku njezine bolesti, no ona je tvrdokorno izbjegavala razgovor o tom predmetu, nije mi htjela ništa da povjeri. Jedanput samo, kad sam joj spomenula, kako je u početku bolesti vikala Vaše ime, zaboravi se toliko, da me je umolila, neka joj više ne spominjem toga imena. Sada sam bila na čistom, da ste Vi uzrok njezinoj bolesti« . . .

»Ali sada ne boluje više? . . .« — upitam ja, izbjegavajući tako odgovoru na primjetbu gouverneričinu.

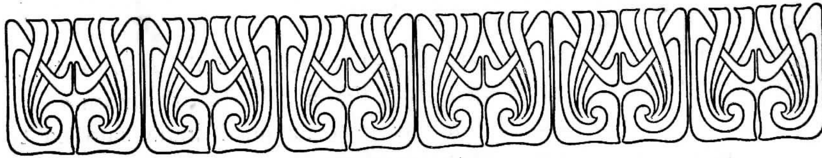
»Ne boluje,« — odgovori gouvernerica — »ali je neprestano nujna i nevesela . . . Ne mari za cieli sviet i najvoli samotovati . . . Nesretna je i Bog zna, hoće li se ikada poradovati životu.«

Gouvernerica završi time svoje pričanje i kada sam na to sve nehotice duboko uzdahnuo, pogleda me ona pronicavim svojim pogledom, kao da mi hoće da kaže: »Ne varam se, ti si krivac njezine nesreće!«

I bilo je tako.

Jos. Eug. Tomić.

ZULUMCAR.

Drama iz bosanskoga života u pet činova.

Nagragjeno iz zaklade Dušana Kotura za godinu 1901.

Sva autorska i prikazivalačka prava pridržava u smislu zakona pisac.

OSOBE:

Stipo, mlad momak.	**Treći sluga** Martinov.	**Huršid,** (sluge Izetagine)
Mare, njegova mati.	**Jedan seljak** musliman.	**Zein,** (sluge Izetagine)
Martin Zečević, seljak.	**Jedan seljak** kršćanin.	**Atif,** (sluge Izetagine)
Angjelija, njegova kći.	**Jedan seljak** hrišćanin.	**Selim,** (sluge Izetagine)
Alija, mlad seljak.	**Seljaci** muslimani, hrišćani i kršćani.	**Ibrišim,** (sluge Izetagine)
Fate, njegova žena.		**Prvi sluga,** (sluge Izetagine)
Radoje, mlad seljak.	**Budalasti Tale.**	**Drugi sluga,** (sluge Izetagine)
Prvi sluga Martinov.	**Izetaga,** zakupnik desetine.	**Prvi glas.**
Drugi sluga Martinov.	**Neferefendija,** njegov pisar.	**Drugi glas.**

Dogagja se u jednom selu nekadašnje Turske Hrvatske oko godine 1870.

I. čin: u polju; II. čin: u dvorištu Martinovu; III. čin: u šumi; IV. čin: u voćnjaku Alijinu; V. čin: u kuli Izetaginoj.

CIN PRVI.

Pozornica prikazuje njivu, omegjenu s lijeve i desne strane ogradom visokoga drveća. Sprijeda preko pozornice seoski put. Pozadina planina, po obronku joj raštrkane seoske kućice i jedna džamija. Doba dana: rano jutro. Vrijeme: vedro. Kad Angjelija stupi na pozornicu, pojavljuje se iza gore sunce.

PRIZOR PRVI.

Stipo, poslije **Mare.**

Stipo. *Plećat i snažan momak oko 24 godine, opaljena lica, crne kose, crnih, kratkih, ali jakih brkova. Na glavi mu fes, oko kojega po seosku obavit peškir crvenih, poprečnih pruga.*

U opancima je. U ostalom obučen u gaće i košulju širokih, otvorenih rukava; ovi su »zapregnuti«, t. j., po bosanskom težačkom običaju, uz ruke uzdignuti, a krajevi im preko pleća prebačeni i zavezani, pa su mu ruke tako posve gole, a ramena djelomice. Košulja mu je na prsima rasporena kroja, pa mu se vide opaljena i maljava prsa. Opasan je crvenim pojasom. Kopa u dnu pozornice, prestane, nasloni motiku o tijelo, otre košuljom znoj sa lica. Sumoran je. Pljune u šake, pa kopa opet.

Mare: *(Starica od kakovih 55 godina. Dolazi s lijeva. Nosi torbu. Stipo je ne opazi, dok ga ne oslovi.)* Ala si mi poranio, vrijedni sine! A što si mi se sinoć povratio onako uzrujan, diko materina?

Stipo: *(Razvedri se.)* A . . . ti si, majko! *(Poljubi je u ruku.)* A zar bijaše budna, majko?

Mare: Ti ugje tiho, da ne budiš majke; ja se pričinila, da spim, nek proživiš u misli, da me nisi probudio.

Stipo: Dobra majko!

Mare: Mnogo si se prevrćo i teško diho. Najzad prevari me san, te ti eto poranio prije mene. A šta ti je bilo, dijete moje?

Stipo: Teško mi je, al valja mi kazati, da od drugoga ne dočuješ gore.

Mare: *(Zabrinuto.)* Slušam, sine. *(Sjedne.)*

Stipo: Znaš, da otidoh Martinu u komače?

Mare: *(Blago karajući.)* Ne rekoh li ti: Ne idi, sinko, u gazdinsku kuću . . .

Stipo: Ama eto odoh, nek se ne reče: »Nema Stipe, gdje se džaba radi.«

Mare: Pa šta se dogodilo?

Stipo: Ko u komačima: veselilo se, šalilo se . . .

Mare: Pa tako je uvijek bilo.

Stipo: Bacala se mlagjarija kukuruzima jedno na drugo hitio se i ja klipom na Angjeliju.

Mare: Ti momak, ona cura, — pa nisi joj poštenja odnio.

Stipo: To uočio Martin, — pa me ošamario.

Mare: *(Gjipi na noge, cikne.)* Kuku meni, jadnici! Sad znam sve: ubio si ga! . . . *(Lupi u šake, nariče kao u odbranu.)* Dobri ljudi, ne raskućavajte nas: nije moje dijete krivo; mirno je ono, dok se ne dirne u njega! *(Ogrli Stipu.)* Bježi, sine, dok još živiš majci!

Stipo: Ma šta ti je? . . . Martinu ne fali ni jedna vlas.

Mare: *(Radosno.)* Ma je li moguće!? . . . Oh mene — sretnice! A ja već premrla, s tebe sam premrla . . .

Stipo: Ne znam ni sam, kako to progje: ja slego ramenima, zanijemio i otišo.

Mare: *(Grli ga.)* Neka — bolje tako! A nek zna Martin: da ima još jedanput, koliko ima, sve je ono tugja muka; nek se oholi, — sve će mu otić, ko što je i došlo!

Stipo: Il hoće il ne će, ali moj šamar — zaista ne će . . .

Mare: Pa ako te je i ošamario: naše večere mukom stečene ne može nam odnijet; a ti si opet majkina dika. *(Miluje ga.)*

Stipo: Ta ono — tako je. Tek nije sve selo moja dobra majka: — smiju mi se . . .

Mare: Smijali im se na samrti!

Stipo: Jedva dočekali i moju bruku. Pa Angjelija —

Mare: *(Upada.)* Ta mani se je! Dobra je, doduše; al opet ne vrijedi moga sina. Svako čudo za tri dana; zaboravit će se i to, samo kad si se mogo obuzdat. *(Vadi iz torbe bijelu bošču, kukuruzni kruh, drven slanik i glavicu crna luka, prostirući.)* De založi, sine!

Stipo: Ne mogu, majko.

Mare: De, sine, de! *(Lomi kukuruzu.)* Eto se još puši, a ko dukat je, gle!

Stipo: *(Nježno.)* Hvala — nosi natrag! Čim uskopam ovo, vratit ću se, pa zar dotle i ogladnim.

Mare: Baš mi je žao . . . Al neka bude, kad ti hoćeš tako. *(Trpa sve u torbu; digne se.)* Samo mi se požuri i umîri. De, obećaj mi, da ćeš se umirit!

Stipo: Ta nastojat ću — tebi za volju, majko,

Prvi glas: *(S lijeve strane pozornice dopire vrlo udaljeno dozivanje.)* Oj, Husooo![1]

Mare: Tko li ono zove?... Ej, starosti! ne razabirem već dobro.

Stipo: Knez doziva svoga zamjenika Husu. Da čujemo! *(I Stipo i Mare stavljaju šaku pred jedno, pa pred drugo uho, već prema tomu, odakle očekuju glas.)*

[1] Ovo i onaj slijedeći razgovor na daljinu čuje se ovako: Svaka je riječ nešto više no obično otegnuta te kao da se izgovara slog po slog; ali svaki u običnom govoru naglašeni slog sada je mnogo jače i izrazitije naglašen; zadnja je riječ najviše otegnuta i najjače izgovorena.

Drugi glas: *(Udaljeno.)* Čujem. Tko zoveee.

Prvi glas: Knez. A ko je tamooo?

Drugi glas: Huso medžliz. Slušaaam.

Prvi glas: Razglasi po selu, da je došo Izet-aga, da kupi desetinu. Nek svaki starješina dogje kući Martina Zečevića danas o podneee.

Drugi glas: Čuo saam.

Stipo: *(Publici.)* Eh — sad mi je samo još to falilo! *(Mari.)* Ču li, majko?

Mare: Kao da ištu desetinu?

Stipo: Jest; ali valja je odnijet kući Martinovoj . . .

Mare: Ne idi, sine, ja ću je predat za te.

Stipo: Koja korist, kad ne moreš ponijet, a traži se, da starješine glavom dogju.

Mare: Bojim se: planut ćeš, a on s agama u jednu tikvu puše; pa da se tebi kakvo zlo dogodi, ne bi ni meni više života bilo.

Stipo: Ne boj se! . . . Ne znam ni sam, šta mi je; za čudo: nisam toliko ljut na Martina, koliko na one, što su gledali.

Mare: *(Zadovoljno začugjena.)* Baš si mi se kao promijenio! Lakše mi je, kad te vidim tako mirnoga; a Bog će nas već osvetit.

Stipo: Hajde, majko, kući, pa natrpaj klîpa u veliku vreću, nek je gotovo, kad dogjem.

Mare: E — baš si mi skinuo veliku brigu, što si se tako ponio. *(Pomiluje ga.)* Ja odoh.

Stipo: *(Poljubi je u ruku.)* Sretno, majko!

Mare: *(Odilazeći lijevo, maše glavom.)* Baš kô da nije oni isti . . .

PRIZOR DRUGI.

Stipo sam.

(Publici.) Pa baš kod njega! . . . Došla napast kugi u pohode: gulikoža i jedan i drugi. Samo da mi je znat, tko će koga najzad da nasamari . . . *(Kopa, pa se trgne.)* Ma to je Izetaga morao u kasnu noć doći . . . Ali kuda će baš k Martinu; zar nema u selu još hambarova, već samo u Martina? . . . A koliki je siledžija i zulumćar taj Izetaga! Koga li će ovi put u crno zavit, čiju li majku rascvilit? *(Naglo.)* Ha! u Martina lijepa kćer...

Žao mi je nje; đobra je kô dobar dan, baš je slago, tko je reko: »Ne će iver od klade!« *(Kopa, pa se opet trgne; žestoko.)* Šta će Izetaga u Martina, šta? . . . *(Samoukorno.)* A šta je to tebe briga, Stipo! Gledaj ragje, kako danas da ne crveniš, kukavico! *(Kopa ljutito.)*

PRIZOR TREĆI.

Pregjašnji i **Angjelija.**

Angjelija: *(Savršeno lijepo djevojče od 16 godina. Glava joj je povezana bijelom boščom. Obučena je u gaće, košulju i jelek, obuvena u opanke. Nosi na ramenu fučiju*[1]. *Kad ugleda Stipu, nagje se u neprilici i uspori korak. Stipo je ne opazi, dok ga ne oslovi. Publici.)* Uf — on! . . . kako ću proć, kako ću mu Boga nazvat? . . . *(Mimoprolazeći oslovi Stipu jedva čujno.)* Hvaljen Isus!

Stipo: *(Trgne se, motika mu ispane iz ruku. Zbunjeno.)* A, a?! . . . *(Zakašlje se.)* U-uvik Isus hvaljen! *(Digne motiku, kopa i pri tom krišom poglêda za Angjelijom.)*

Angjelija: *(Pregje preko pozornice, pa se nesigurnim korakom povrati. Okolišeći, stidno otvara razgovor, a pri tom vazda gleda preda se.)* Stipo, ti . . . kasti . . . kopaš tako rano?

Stipo: *(I sad i kasnije sve je u neprilici, odgovara Angjeliji vazda kopajući i tek katkada mjereći je ispod oka.)* A ti . . . ti . . . ideš tako rano po vodu.

Angjelija: Pa nije baš toliko ni rano.

Stipo: Pa ni ja ne kopam baš tako rano.

Angjelija: Ono — baš si vrijedan . . .

Stipo: Ti . . . ti si još vrednija.

Angjelija: Da znaš, koliko sam puta već mislila, kad bi Stipo, onako valjan momak, imô, Bog dô, više zemlje.

Stipo: Ono, da rečeš, ne bi bilo s goreg.

Angjelija: Pa ona njegova dobra majka, e . . . nema je onake u selu!

Stipo: Nema je, jà kako!

Angjelija: Eh — to mora bit pravo . . . uživanje . . . onako mila mati.

---

[1] Drven sud za vodu.

Stipo: Pa, ono, imaš i ti onakog *(Kašljuca.)*, onakog *(Jedva prebaci preko jezika.)* . . . oca.

(Stanka.)

Angjelija: Svu noć nisam oka sklopila.

Stipo: A ja spavo kô . . . kô top!

Angjelija: Jutros babo doručkuje. Ja uzela zalogaj, pa s njime strmo, on brdu, — ja strmo, on brdu . . .

Stipo: A ja se najeo kô . . . šip!

(Kratka stanka. Angjelija je u neprilici, što Stipo ne će da ozbiljno zapodjene razgovor.)

Angjelija: Koliko sam puta gledala, kad se hitaju »kamena s ramena«, pa im svima odbaciš, — sviju ih »ukopaš«.[1]

Stipo: *(Kašljuca umjesto odgovora.)*

Angjelija: Pa kad se potegnu »küke«, pa zapomažu, kad ih ti potegneš . . .

Stipo: Ono — bude i toga.

Angjelija: A na megdan ti već niko ne smije ni izać.

Stipo: A tebi niko, to jest . . . s tobom . . . niko. — *(Sasvim zbunjen, kašljuca.)*

Angjelija: *(Pogleda ga slobodnije.)* A što kašlješ od jutros?

Stipo: *(Uspravi se, prestane kopati. Ponešto ljutito, brzo.)* A što ćeš ti jutros ovuda, kad ti nije put ovuda?

Angjelija: *(Uzdahne.)* Tražim brata. Oh — da mi ga je majka rodila!

Stipo: Eh — baš mi te žao . . . *(Kopa.)*

Angjelija: *(Radosno, brzo.)* Hvala ti! *(Stidno, zatežući.)* Ovaj . . . a zašto me žališ?

Stipo: *(Kopajući.)* Što ga ovdje ne ćeš naći.

Angjelija: *(Preneraženo.)* Ne-ću ga na-ći!?

Stipo: *(K. p.)* Bogme ovdje ne; more bit na drugomu mjestu.

Angjelija: *(Plačno.)* Oh, onda . . . onda idem, da se sunovratim s »Orlove stine« . . . *(Skokom iščezne desno.)*

Stipo: Pa . . . pa idi. *(Pogledav za Angjelijom, uznemiri se.)* Ej, Angjelijo! . . . Čuješ, vrati se! Ovaj . . . molim te: hodi

---

[1] »Ukopati« reći će: protivnika, pri bacanju kamena, za duljinu čovječjega tijela nadbaciti.

amo! *(Viče vrlo uzrujano.)* Ne ćeš? . . . Onda ću prijekim putem, pa da se prije tebe sunovratim ja!

Angjelijin glas: *(Prestravljeno.)* Nemoj, ne, — eto me!... *(Vrati se skokom, zaplakana. Spusti fučiju na tle. Oboje kao osugjeni gledaju preda se. Angjelija se ohrabri prva.)*

Angjelija: Eto, u tebe sam se pouzdala, a ti kao da nemaš volje pomoći mi?

Stipo: Ama ti si tražila brata; a znaš, da se veli: »Nema brata, što ne rodi majka;« već . . . ovaj . . . trebaš li, da ti pomognem onako, kao da sam ti ništa?

Angjelija: *(Uzdahne.)* Kao da si mi ništa!? . . . *(Gorko.)* Oj — meni treba velike pomoći, a ti tako besjediš! Tko će me onda obranit od Izetage?

Stipo: *(Plane.)* Izetage! *(Više za se.)* Dakle već? . . .

Angjelija: Došo sinoć poslije komača, pa svu noć prisidio s babom mojim, a sve ga ja morala posluživat.

Stipo: *(Žestoko.)* Tiii?

Angjelija: *(Uzrujano.)* A sve me tako gadno gledo, pa me kašto *(Strese se.)* i . . . pomilovo.

Stipo: Pomilovoo?

Angjelija: A meni bilo, ko da mi škorpije prelaze preko lica . . .

Stipo: Uh — trista mu! . . . A tvoj babo??

Angjelija: Ja ne znam, šta mu je! Kad god htjedoh se uklonit, on me sili, da ostanem, pa kaže: kako je Izetaga imućan, pa pošten . . .

Stipo: *(Izvan sebe.)* Hu — skot!

Angjelija: *(Preplašeno.)* Tko?

Stipo: *(Brzo.)* Tvoj — *(Trgne se, dosjetno.)* . . . ovaj, to jest — Izetaga. Pa teško ti, a?

Angjelija: Oh — ne mogu ni izreć! Otkad mi majka umrla, nisam toliko plakala, ko od jutros! *(Zaplače.)*

Stipo: *(Miluje ju po obrazu.)* Eh, eh — mani se! *(Prijeteći pesnicom.)* Kopilan!

Angjelija: Htjela jutros da kidišem sebi; već izmahnula nožem u se, kad mi nešto došanu: »Uzdaj se u njega!«

Stipo: *(Brzo.)* U koga to?

Angjelija: *(Uvjerenjem, oduševljeno.)* U onoga, kojino mi je mogo oca satrt, a nije to učinio; u onoga, kojino je do sad svakomu u selu u pomoći bio . . .

Stipo: *(Ganut, jedva skrivajući silno uzbugjenje.)* Angjelijo, zakuni mi se, da ćeš mi majku pazit, kad mene ne bude!

Angjelija: *(Prestravljena, nehotice odavajući svoje žarke osjećaje.)* Kad tebe ne bude? . . . Oh, što govoriš tako!

Stipo: *(U žestini, brzo.)* Jer ću još danas da mu sudim!

Angjelija: *(Grli Stipu, burno.)* Ne, ne! Onda bi bolje bilo, da nije mene, jer bi tebe njegovi momci ubili. Ne — mi ćemo živjet, i tvoja dobra majka uz nas! *(Plaho.)* Mi ćemo bježat.

Stipo: Bježat? . . . Ti, — sa mnom, sirotanom?? *(Gorko.)* Haha!

Angjelija: Da! Oh — ne odbijaj me, živa ti majka! Već hodi sa mnom, gdje nas niko ne će čut, — sve ću ti ondje kazat. *(Desnom rukom uprti fučiju, lijevom uzme Stipu za ruku i nježno ga povede k lijevim kulisama.)*

Stipo: *(I drago mu i opire se, sasvim zbunjeno.)* Ma pričekaj malo, da se razaberem!

Angjelija: Žurimo se, da nas ne zateče kakav dušmanin, a razabrat ćeš se!

Stipo: Ta . . . ovaj . . . jesam li ovo ja! Sa mnom hoćeš bježat, sa mnom se patit i potucat??

Angjelija: *(Razdragano.)* S tobom, jedino moje uzdanje, i u goru i u vodu, pa da ću treći dan kruha jesti! *(Plaho.)* Nego žurimo se prijekim putem kroz gaj!

Stipo: *(Prebaci preko ramena motiku; silno radosno.)* Ej, Stipo, vesela ti majka! *(Iščeznu za lijevim kulisama u dubini pozornice.)*

PRIZOR ČETVRTI.

Izetaga, Martin i **Neferefendija,** poslije bez ovoga.

Dolaze s desna. Izetaga (bradat, velikih, gustih, nad oči nadvijenih obrva, snažan, divljega izgleda čovjek od kakovih 45 godina) naprijed, uz njega Martin, za njima podalje Neferefendija, koji drži u pripravi Izetagin čibuk. Izetaga je odjeven bogato osmanlijski, a za bensilahom (široki kožni pojas) mu srmali kubura (mala puška) i handžar srmali balčaka. Neferefendija je u crnom osmanlijskom (do podbratka zakopčanom) iznošenom kaputu, crnim efendijskim (u koljenima poširokim),

ozdol otrcanim čakširama; na nogama mu mestve (kožne ča-rape) i kundure (otvorene cipele), kojima je boja takova, da bi se, s nešto napora, moglo opaziti, da ih je obućar nekad poslao u svijet viksovane; fes zavalio na potiljak: ohol je, što je sluga onakova gospodara. Martin (čovječuljak od kakovih 50 godina, izraza lica prepredena i kajišarska, bogato seoski obučen) stupa doduše uporedo s Izetagom, ali, nešto s poniznosti, nešto s prevejanosti, vazda je za malenkost unatrag i nastoji, da održi to odstojanje pri svakoj kretnji Izetaginoj. S istih raz-loga drži se ponešto pognuto, a kad govori, stavlja obje ruke na prsa, pri čem se još većma sagiba, pa i ne gleda Izetagi u oči.

Martin: Tako ti, Izetaga, učini! Poznajem ja ovi naš kraj: kad god dvije jedna za drugom dobro ponesu, treća godina bude vrlo loša. S toga će mnogi danas htjeti otkupit desetinu; a de, reci i sam: nije li škoda pristat na to, kad im se na proljeće more prodat po dvostruke pare za gotovo, a na vjeru i skuplje?

Izetaga: Tâ ti valja, Martine! Baš si dobra raja, a i tebi za to jabuka ne će da fali.

Martin: To je u tvojoj ruci. Meni je dosta i to, što me lijepo gledaju carski ljudi i čestite age, ko što si ti, Bog te poživio, pa sam i u selu vigjen.

Izetaga: I ti živ da si, Vlaše! Veće sam razgovaro s kadijom: kad god uzimadneš parnicu, pravicu da dobiješ.

Martin: I potrebno je, čestiti aga! Ne znaš: ovo će me selo još upropastit, — dužni, a plaćaju zlo. A šta im uzimam? Tek da nije džabe: od cvancike pet para na sedmicu, — jedva da izlaze dvije glavnice kroz godinu. A koji uzme poviše — još i pô radnika svakoga petka; tobože petkom, a onamo — kako sami hoće! A je li mi potreba davat im? Jok, brate! Tek da čovjek duši mjesta ugrabi na onomu svijetu. I opet, lopovi, kad vraćaju, huču, kô ciganski mjehovi, i ništa im slagje — no podvalit lošu paru; to mi, biva, zahvalnost. A ja se trevio nekakva meka srca — ta ne ćemo s parama u grob! — pa i pazim i ne pazim ... E, vjera je, gdje god je u deset sela unaokolo kakva šuplja cvancika, meni će ti doć, aga. Eto, kako ti se danas vraća ljubav! Pa baš ti ... ovaj ... hvala, što ne daš, da se izjede ono moje siromaštine! Kako si mi dobar, ne mogu ti dosta nahvalit ...

Izetaga: Jer si krotko Vlašče, i sve ti je ubavo, i ono curče ti, što onako jošte poljepše služi turske ljude i age.

Martin: A da šta ću, lijepi aga? Uvijek je učim: nek bude pokorna raja, pa će i nama dobro biti. »U carskom zdravlju«[1] sam evo ostario i dočeko, da mi se u kuću navraćaju takove age i efendije.

Izetaga: Jer ti je kuća u mnogo ubavu redu, kako i ono djevojčence ti što je.

Martin: *(Kašljuca.)* Ovaj ... da rečeš ... hvala, Izetaga! A molim te ... ono ... nešto bih te lijepo molio.

Izetaga: Da čujem, Martine!

Martin: Znaš — oni naš knez već ostario, a i slabo se ponaša spram carskih ljudi ... *(Kašljuca.)*

Izetaga: Želiš, da se zaknežiš, što?

Martin: *(Tobože iznenagjen.)* Ne smijem, čestiti aga; nisam toliko pametan ni vješt carskom poslu.

Izetaga: *(Strogo.)* Bit ćeš, kazujem!

Martin: *(Vesela lice, hoće da poljubi agu u ruku)* Živio mi, aga!

Izetaga: *(Ne da ruke.)* Eto volja me tako, turske mi vjere! *(Neferefendiji.)* Čibuk!

Neferefendija: *(Priskoči, čini pâtu,[2] dodaje čibuk.)* Bujrum,[3] Izetaga! *(Kreše i stavi mu trud na lulu.)*

Izetaga: *(Neferefendiji.)* Eto si čuo, što kazivaše Martin za desetin'. Pa sad čini, kako treba! *(Martinu.)* A curče ti nek nam zgotovi kusan ručak, kusan — kako ona što je. *(Zaneseno, poluglasno.)* Istin', ubavo curče, baš za keifa[4] — eh, eh! *(Neferefendiji.)* Neferefendi!

(Izetaga povuče Neferefendiju na stranu, pa šaptom kao da mu daje zapovijedi. Megjutim:)

Martin: *(Publici.)* Misli nasamarit Martina! ... Otići će »curče« odmah sutra tetki u pohode, da se vrati istom onda, kad nestane i Izetage i njegova »keifa« — he, he!

Izetaga: *(Neferefendiji.)* Tako, pa sad poteci knezu, neka se na vrijeme nagje kod hambara.

---

[1] Znači: »U carskoj milosti«, a govori se u Bosni kao izjava osobite lojalnosti.
[2] Istočnjački pozdrav, pri čemu se ruka dotiče prsiju, ustiju i čela.
[3] Izvoli.
[4] Volja, požuda.

Neferefendija: Peke, efendum![1] *(Čini pàtu i udalji se desno.)*

Izetaga: Martine, pohiti dakle domu. Ja ću da ostanem sam: znaš, da kasno legosmo, pak mi valja nadihat se malo svježine.

Martin: Samo ti zapovijedaj tvojoj pokornoj raji... *(Čini pàtu uz dubok naklon; udalji se lijevo.)*

PRIZOR PETI.

Izetaga sam.

(Ushoda se.) Poštena raja taj Martin. Baš ću da ostanem podulje u njegovom domu, da se pomladim kraj kćerke mu, što je rumena kako krv, a miriše kako katmer. Ala će to biti uživanje! *(Cmokne ustima i oblizuje se.)* A bit će sasvim bez troška, samo što će Martin da postane knezom; a onda —

PRIZOR ŠESTI.

Pregjašnji, budalasti **Tale** i **Neferefendija**, poslije bez ovoga.

Neferefendija: *(S budalastim Talom.)* Oprosti, Izetaga, al moro sam se vrnut. Evo susretoh ovog lugjaka i čuh od njega neke riječi *(Značajno.)*, što ti mnogo kvare račun. Eto ti ga, — a ja sad odoh, kako što si mi dao zapovijed. *(Udalji se opet lijevo.)*

Izetaga: *(Prilazeći k Tali.)* Što li će to da bude...?

Tale: *(Sav je odrapan. Zastane na lijevoj strani, sprijeda pozornice, zakorakne, pa se u tom položaju ljulja unaprijed i unatrag. Govori pjevajućim glasom i pri tom drži lijevu šaku pred očima kao da čita. Kad dovrši koju besjedu, zacereka se i lupa se desnom šakom po trbuhu.)*[2] Ala su se grlili, ala su se ljubili, — hahaha!

Izetaga: Gle — baš je Božja budalica! *(Drmne ga za rame.)* A koji bijahu to, što se ljubili?

Tale: *(Samo pogleda Izetagu, pa onda opet u svoju šaku.)* Pobjeći će sutra poslije jacije, pobjeći će — hahaha!

Izetaga: *(Publici.)* Lijepa riječ i — novac gvozdena vrata otvaraju; ovako ćemo da doznamo *(Tali.)*: hoćeš paru da ti dam?

---

[1] Dobro, gospodine.

[2] Takovu bezazlenu budalu gledao sam u Zvorniku godina devedesetih.

Tale: *(Mekanički pruži ruku, primi novac, pa kao prije.)* Izetaga neka krepa, neka krepa — hahaha!

Izetaga: *(Uprepašten, silno radoznalo.)* Što je tooo? Što čujem? Ovaj me ne poznaje, a spominje moje ime. *(Daje opet novaca Tali.)* Na — uzmi si, budalico! A tko ti to kaza?

Tale: Bog mi kaza, — hahaha!

Izetaga: *(Publici.)* E — sad valja s budalom budalasto. *(Tali.)* Istin', Bog ti kaza; a gdje?

Tale: *(Običnim glasom.)* U gaju. Ja spavo. Došli Angjelija i Stipo. *(Pjeva.)* Ala su se grlili, ala su se ljubili...

Izetaga: *(Žestoko.)* Pasje vjere! *(Tali.)* A koji to bješe Stipo, što ti Bog kaza?

Tale: *(Običnim glasom.)* Stipo Marin, — ovako! *(Zaskoči, ogrli Izetagu i cmokne ga u obraz.)*

Izetaga: *(Briše lice.)* Hu-hu!... E pričekni malko, ta doznat ćemo već, koji je to, što hoće da mi batali uživanje. Ala će *(Prijeti.)* da mi plati tu sramotu! *(Tali.)* A koja to bješe Angjelija; je li Martinova?

Tale: *(Običnim glasom.)* Bogme Martinova. *(Pjeva.)* Pobjeći će sutra — hahaha!

Izetaga: *(Kao izvan sebe.)* Ma ne će, turske mi vjere, ne će! *(Obzire se plaho.)* Ovdje, na ovoj ravni, mogli bi me ljudi opazit s ovom budalom, — tamo ćemo za onu stijenu. *(Dohvati Talu za ruku i vuče ga.)* Pogji sa mnom, da mi još pričaš, a ja da ti dam još para. *(Prijeteći pesnicom udalji se s Talom desno; ovaj pjevucka monotono.)*

(Stanka.)

PRIZOR SEDMI.

Stipo i **Angjelija.**

Dolaze s lijeva u dubini pozornice. Stipo nosi na ramenu Angjelijinu fučiju, pridržava je lijevom rukom, desnom obujmio Angjeliju oko pasa, a ona njega ogrlila. Oboje razdragano.

Stipo: E nek je prosta tvom babi i njegovoj sijedoj kosi ona moja sramota, kad si me okitila ti, ružo moja!

Angjelija: *(Nježno.)* Ja sam bila kriva svemu. Da se nisam prva hitila na te, kakav si ohol, ti se ne bi na me prvi. Nu hvala Bogu, koji je pogledo i na nas. A sad da pogjem... Oh,

*

kako mi se teško rastati, dragane *(Položi glavu na Stipina prsa.)*: iz ovoga raja — u oni pako . . .!

Stipo: Dušo, samo još do sutrašnje noći. Na predavanju desetine moram se nać, jer bi drugačije mogli na me posumnjat. A da se poslije desetine uputim k fra Iliji: daleko je župa, a da bih mogo do večeri onamo i natrag. A k njemu moram oćić, moram zbog tebe! Noćas ću te obilazit, jer oni zlotvor snuje zlo po noći, po danu ne smije. Sutra idem k župniku, nek nam da krštenice i knjigu: tko smo i rad šta smo i rad šta bježimo. *(Uzvišenim glasom.)* A onda, čim suton pokrije goru i dolinu, Boga zazvat, pa još iste noći prebrodit Savu, da nas na onoj strani, gdje nema zuluma ni suza, dočeka sloboda megju braćom i odlane našoj bijedi!

Angjelija: I da nas pozdravi rumena zora —

Stipo: *(Značajno.)* Kô mene što je jutros!

Angjelija: . . . i da nas osîne žarko sunašce, kô ti što si mene!

Stipo: A dotle silit ćemo se, je l' de —

Angjelija: . . . da ne marimo jedno za drugo.

Stipo: *(Sasvim razdragano.)* Nimalo?

Angjelija: *(Vragoljasto.)* Nimalo!

Stipo: *(Svojski i čeznućem.)* Dušo!

Angjelija: Sunce moje! *(Ogrle se i poljube. Angjelija odilazi lijevo, Stipo, sav blažen, gleda za njom i odmahujuje joj rukom.)*

(Zastor pada.)

ČIN DRUGI.

Voćnjak uz kuću Martinovu. Doba dana: podne.

PRIZOR PRVI.

Martin i njegove tri sluge.

Sluge stoje jedan uz drugoga: vidi se, da primaju zapovijedi.

Martin: . . . Sad k hambaru, pa čekajte Izetagine momke; pa, kô što rekoh: U pamet, da su nam oni gospodari! Primajte samo, što je najbolje! Drugo je, kad kûpi carevina: može joj podnijet i pola kukolja, a drugo je zakupnik, koji je carevini unaprijed izbrojio dukate. Pa pazite i na kantar: svak sebi najpreči! Jeste li me razumjeli?

Prvi sluga: Jesmo.

Drugi i treći sluga: Razumjeli smo, gazda Martine. *(Sva trojica pogju lijevo.)*

Martin: Stojte! još nešto. Kad dogje oni nikogović, Stipo, pregledajte mu svaki klip! *(Sluge se uznemire, kao da im je nalog i nenadan i neugodan.)* Oni će lopov donijet najgore, što ima. A naše je — čuvat obraz i kesu Izetaginu. Kod tolikoga naroda svoje vjere on je u moju kuću stavio povjerenje, pa nam valja cijenit to prijateljstvo. U pamet dakle! *(Odmahne im rukom, sluge se ne miču.)* No — što ste stali?

Prvi sluga: *(Okolišeći.)* Ovaj . . . reko bih ti . . . *(Pogleda u ostalu dvojicu, kao da ih moli, da pristanu uza nj.)* za . . . za onog Stipu.

Drugi i treći sluga: Jest — za Stipu.

Martin: *(Namrgodi se.)* A šta?

Prvi sluga: Ta znaš, da mu je njivica uz tvoju i da je u njega prvo žito[1] . . .

Drugi sluga: Bogme kô isto zlato!

Treći sluga: Baš kô zlato.

Martin: *(Ljutito.)* Kô zlato! . . . Hoćete da rečete: bolje nego moje, a?

Prvi sluga: Ma ne velimo to, nego . . . onako . . . *(Pogleda u drugove.)* kako bi bilo, da prizovnemo tebe, kad dogje oni . . . oni Stipo.

Drugi sluga: Da . . . i mi bi rekli: ti bi sam njegovo žito najbolje prigledo.

Martin: *(Plane.)* Kakva je to protivnost?! Kog se belaja plašite onoga nikogovića? Zar niste sinoć vidili, kako valja postupat s onakima?

Prvi sluga: Ta ono — vidili smo; al mi smo . . . znaš . . . samo sluge.

Martin: Ni riječi više! Tko moj kruh jede, nek me i slijedi; a tkogod je u mojoj kući *(Naglašuje.)*, poslije danas nek se ne boji ni Vlaha ni Turčina. *(Strogo.)* Na poso!

[1] Kukuruz.

Prvi sluga: Ta ono — tako je . . . *(Odilazeći lijevo sa ostalom dvojicom.)* samo . . . da rečeš . . . ti bi sam to bolje ovršio . . .

PRIZOR DRUGI.

Martin i **Angjelija.**

Martin: *(Govori za slugama.)* Bĕ šta je to? To li je meni od mojih najmenika? . . . Njemu, njemu više volu nego meni, koji ih hranim! . . . Bĕ — već je prevršilo mjeru! *(Prijeti.)* More, gôlo, platit ćeš mi to, il — nek nisam Martin Zečević! *(Dolazi Angjelija s lijeva.)* A vi, kukavice, što živite od moje milosti —

Angjelija: *(Nosi sofru — okrugao, sasvim nizak stol, — stolicu — tronožac, — stavlja sofru blizu desnih kulisa, a kraj nje tronožac; prekida Martina.)* Nemoj, lijepi babo, ružit momke za svaku sitnicu, — meni ih je tako žao!

Martin: Nemoj, a? . . . Htjela bi zar, da mi se popnu *(Lupa se po tjemenu)* evo ovdje?! Kom god što krivo na me, ti moliš za nj. More, dijete, ne mogu već trpjet, da se miješaš u moje poslove! Još će dotle doć, da ćeš molit i za onoga lopova —

Angjelija: *(Upada.)* Za koga, babo?

Martin: Za onu tricu; za onog, što je napunio svijetu uši: kako nam se valja pazit i pomagat; kako smo svi nekakova rogjena svojta. Pa sad digo glavu i »šiš i goliš«, svak već veli za se: da je i bez prebijene pare u poštenju ravan meni, jer . . . ma . . . jer da smo svi nekakova vajna braća! Iš, ne praši — on, na priliku, pa da mi bude brat! . . . *(Gordo.)* Hajd otale, sovo buljoglava: svaka šuša — pa brat! . . . Jes' čula, bre, tebi brat! Tebi — mome jedinčetu! Tebi — curi Martina Zečevića!!

Angjelija: Ama koji je to, što te toliko rasrdio?

Martin: Još pitaš!? . . . Oni, što sam ga sinoć ošamario, kad je udario na obraz moga djeteta.

Angjelija: *(Bojažljivo.)* Ah, babo, pa ako se hitio na me, to . . . to nije . . .

Martin: Šta nije? . . . Braniš ga, šta?

Angjelija: *(Smeteno.)* Ta ne branim! Ja tebe volim, a njega . . . to jest . . . ja tebe najviše volim, a on nikad . . . hoću da rečem . . . on do onda sa mnom nikad ni progovorio nije. Ono je bilo samo u šali, babo.

Martin: U šali, a? . . . Nek se šali sa svojom prilikom, a za tebe nema prilike u cijelom našem kršćanluku! . . . Tko je taj, pa da ti je prilika! Sve me selo treba, i malo i veliko boji se mene —

Angjelija. *(Upada.)* Ali ja bih voljela, da te se niko ne boji, onda . . .

Martin: *(Brzo,)* Kako, kako?

Angjelija: Onda se ne bi ni ti nikoga bojao.

Martin: E gle, — a koga se ja to bojim, pile?

Angjelija: *(Zatežući.)* Oh, babo, ti . . . . ti se bojiš . . . . Izetage.

Martin: *(Žestoko.)* Jaaa? *(Trgne se.)* Ta da . . . ono jest, njega se bojim. A zašto? zbog tebe, *(Nježno.)* samo zbog tebe. Za te se patim, jer si mi ti sve na svijetu. Hoću da ti natečem, hoću da te okujem u zlato, hoću da budeš sretna! U tebi živim, ti si mi sva radost! Pa zar je čudo, što želim, da si mi ti, moja radost, osjegurana i da uživaš? . . . I zbog toga se grbim i puzim kô crv . . . A ti ne trebaš puzat ni pred kim, samo . . . znaš . . . nemoj mi srdit Izetage, *(Strogo.)* nemoj!

Angjelija: *(Uzrujano.)* Al on mi, eno vidio si, ne da mira; on —

Martin: Šta — on? . . . *(Blaže.)* On te drži kô dijete, kô što i jesi. Eto to je sve! A sutra, ako Bog da . . .

Angjelija: *(Upada.)* A šta sutra?

Martin: *(Trgne se; publici.)* Uh — umal' te ne izbrbljah, da ću je sutra sklonit k tetki. *(Glasno.)* Ono . . . ništa, ništa; htjedoh reći: sutra je četvrtak.

Angjelija: *(Bezazleno.)* A bi li ti, babo, htio poć, gdje nema zuluma ni suza?

Martin: Hihihi — zuluma, suza! *(Publici.)* Nema sumnje: i to je od onog bundžije. Bre daleko je to zabrazdilo, kad je već došlo i ženskinju do ušiju! *(Angjeliji.)* Suza, zuluma! Kakove su to riječi? . . . A gdje nema toga, *(Trgne se.)* to jest — zar toga ima u nas? . . . More, dijete, bit će ti babo knez, a što hoće knez — hoće i Izetaga, a što hoće Izetaga — ne će ni sud drukčije, pa gdje je tu onda zulum? . . . Šut', bre, pa za živu glavu ne ponavljaj ni pred kim onih gadnih riječi! *(Pomiluje ju.)* A sad, mala, dočekaj nas lijepo, lijepo, bre! A ja odoh po društvo. *(Pogje lijevo.)*

Angjelija: Ali, babo, da prizovnem kojeg momka, nek vas služi, ja . . . ja ne mogu više, ja ga ne mogu gledat više . . .

Martin: Ni riječi . . . Ti znaš, da ja hoću tvoje dobro, samo tvoje! Aga je čestit čovjek, već star čovjek. On te miluje kô svoje dijete, vjeruj meni! A sad — da se ne ukazuješ plačna! A sutra? *(Odilazeći za lijeve, stražnje kulise.)* . . . sutra morebit i aga ode . . .

Angjelija: *(Sjetno i tiho govoreći za Martinom.)* Babo, babo, da ti znaš, kako je meni! Krv mi je pred očima taj tvoj dobri aga! *(Publici.)* Moram da ga služim, a bojim ga se — hu! *(Dosjetno, vedro.)* Al samo dan još! A dotle će me čuvat Stipo i njegova muška desnica. Ta reko mi je: »Uzdaj se u me! Bit ću u tvojoj blizini, ma da me niko ne će opazit.« O, vjerujem ti, momče, jer ti nisi kô . . . kô moj babo, nisi kô ostali ljudi u selu! A sutra *(Tužno.)* — s Bogom, babo, *(Udaljujući se za lijeve, prednje kulise.)* s Bogom, rodni kraju!

PRIZOR TREĆI.

Alija s nekolicinom **seljaka, muslimana, kršćana** i **hrišćana**, poslije **Radoje**.

Dolaze s desna, sprijeda pozornice. Svi su osim Alije vremešni. Aliji je oko 30 godina, prava je ljudina, plemenitih crta i junačna držanja.

Jedan musliman: *(Govoreći za Angjelijom.)* Vidjeste li je? . . . Bože dragi — da umiljate li cure u onakova prokleca! *(Seljaci sjedaju, koje podvijenih nogu — turski, — koje čučke. Alija ne sjeda.)*

Jedan hrišćanin: *(Šaptom.)* Tiše, more, može nas čut!

Alija: Čuo, ne čuo — onako je. Nego vjera je, slutim zlo za ono djevojče . . .

Jedan kršćanin: Ma jadno nam je svima *(Ogleda se plašljivo.)*, dok nam se u selo navratio Izetaga. Tko li ga je podsjetio, da se prihvati desetine u našem fukarnom selu?

Alija: Još pitaš? . . . A tko drugi, već Martin? Ama sve mi se čini na svoju nesreću. Sjećate li se, šta ono bi prije sedam godina u Dražetićima, a prije tri godine u našem komšiluku, u Mitrovcima?

Kršćanin: Misliš li: kad je ono pootimo djevojke, gdje je konačio?

Musliman: Jà, braćo, baš čini sve ono, što nam vjera zabranjuje!

Alija: Ama i pravo nam je, kad smo kukavice! Da nas je bar nekoliko, kô što je Stipo, sve bi to bilo drukčije.

Rišćanin: *(Aliji.)* E — jest ga baš momak »jedan po jedan«! . . . Pomislite samo na slučaj, kad ono lani rašćera zaptije,[1] što se u zloj namjeri navratiše siromašnoj udovici Joki?

Alija: *(Značajno.)* Ima toga još, što svaki i ne zna! Tu neki dan bila nas nekolicina na okupu. Pa da samo znate, što nam je besjedio? Vjera je, ljudi, kad ga slušate, nekako vam dolazi, kô da nas je sviju, što god nas je poštenih, jedna majka izrodila, a cijela ova Bosna i još podalje — jedna samo familija. Govorio je i o Martinu. Eto, braćo, do sada mišljah, da bih se i za Martina mogo pobit, kô kad smo iz istog sela. A poslije toga Martin i svi, što su kô on, tugjiji su mi od svakog Arnauta ili Anatolca. A bilo nas je tu i koji klanjamo i koji se krste. Pa sve se bojim, da nije došlo Martinu do ušiju. Ama o tom drugi put, a prizvat ćemo i vas. Samo kažem vam: momak je ono, da bi se s njime ponosila svaka vjera!

Isti kršćanin: Ma nije baš ni tako! Lako je njemu s glavom u torbu, kad nema nigdje ništa, do ono njivice. Pa, naistrag, zašto ne smije na zgodne, na imućne. Zašto je podnio sinoć šamar, a?

Alija: Zašto? Pitaj Martinovu sijedu kosu! Zar od starkelje da preza oni, kojino onomlani sam samcat *(Iza desnih, stražnjih kulisa dolazi Radoje.)* izbavi starog Vuksana od trojice hajduka?

Svi ostali: Bogme — onako je!

Radoje: *Naočit, prirodno-ponosna držanja seljak od kakovih 28 godina.)* Pomaže Bog, ljudi! . . . Šta to besjediste o mom roditelju?

Svi seljaci: Bog te pomogo, Radoje!

Alija: Govorasmo o onoj zgodi u klancu i o Stipi.

Radoje: Imate i o kom! Uvijek mi je bio drag, što je onako junačan i otresit, a poslije onog dogogjaja, da mi je brat, ne bih ga bolje pazio. Neki mu vele, da je naprasit i prznica, a ja velim: svaki, koji ne će da prigne šiju pod svačiju, prznica je u očima nikogovića! Ne, — već ljudski je on do kraja! Eto — puklo već po svom selu, da je sinoć ošamaren, pa mu se neki i posprduju. Što su vam ljudski jezici! Ma pobolji smo momci

[1] Oružnici.

od tijeh i takovijeh, pa koji nas bi se usudio učinit mu onaku sramotu? Pa eto: on proguta šamar od stara čovjeka. Nije li to pravo ljudski od momka?... Nego *(Aliji.)* ja se bojim za njega. Martinov sinoćnji nasrtaj samo je početak. A danas i Stipo mora ovamo, da preda desetinu. Kladio bih se, da ga je Martim već opanjko pred Izetagom! A koga Izetaga zazlobi, tomu već nije obstanka na domu.

Alija: Vjera je — i ja tako mislim. Ali ako dogje do kavge, mi ćemo na jednu stranu, a Izetaga i Martin na drugu. Hoćemo li tako?

Radoje: Bogme ne damo svoga, pa kud puklo — da puklo! *(Alija i Radoje rukuju se, seljaci gestama odobravaju.)*

Alija: A sad da te upitam: Ti dogje ispred oca? Kako mu je u boletinji?

Radoje: Nikako na bolje,... Božja volja! *(Pokazuje u lijeve kulise.)* Eno, Angjelije, pa valjda će i ostali za njom.

PRIZOR ČETVRTI.

Pregjašnji i **Angjelija.**

Angjelija: *(Dolazi s lijeva, nosi srgjadu — uzak ćilimak — i jastuk.)* Hvaljen Isus i pomaže Bog! *(Prostire kraj sofre preko puta od stolice srgjadu i postavi na nju jastuk.)*

Seljaci: *(Katolici otpozdravljaju.)* Uvik Isus hvaljen! *(Hrišćani i muslimani.)* Bog te pomogo, djevojko!

Alija: Postavljaš li to za ručak, djevojko?

Angjelija: Ne; — ručali su u kući, a ovdje će popit kavu.

Alija: I bolje, bar ćemo prije obavit poso. Pa hajde, djevojko, reci im, da smo došli... A — eno ih, dolaze. *(Svi ustaju, Angjelija se udalji za lijeve kulise.)*.

PRIZOR PETI.

Pregjašnji (bez Angjelije), **Izetaga, Martin, Huršid, Neferefendija, Zein, Atif,** poslije bez zadnje dvojice.

Dolaze s lijeva. Naprijed stupa Izetaga i puši na dug čibuk. Ostali stupaju u odstajanju za njim. Neferefendija nosi tefter (knjigu bilježnicu) i divit (tursku tintarnicu od mjedi), a Zein kantar.

Izetaga: Sèlâmùn ȁ lêjkjùm,[1] Turci! Pomaže Bog, rajo! *(Sjedne na jastuk. Martin pri tom ugrabi vremena, da mu udvorno, bez ikakove potrebe, namjesti jastuk; zatim stane uza stolicu. Držanje mu je ponizno, upravo ropsko.)*

Seljaci muslimani: *(Čineći patu.)* Ȁlêjkum ȅ sèlâm.

Seljaci kršćani i hrišćani (osim Radoja): *(Isto tako, ali uz naklon i strahopočitanje, pri čemu prva polovica te složenice igra očito veću ulogu.)* Bog te pomogo, čestiti aga!

Radoje: *(Bez naklona, ozbiljno.)* Bog te pomogo, aga!

Svaki pojedini musliman (osim Alije): *(Izetagi, odgovarajući mu, stavlja u znak poniznosti desnu ruku na prsa.)* Mèrhàbâ, — kako si, lijepi aga?[2]

Alija: *(Ozbiljno.)* Kako si, aga?

Radoje: *(Kao i Alija.)* Kako si, aga?

Izetaga: *(Pušeći i gledeći preda se, odgovara svakomu.)* Jâ, mèrhàbà! *(Svakom hrišćaninu i kršćaninu.)* Šùkjur, hvala! *(Samo Radoju, primijetivši „neumjesno" mu ponašanje, ne odgovori ništa, već ga ispod oka pogledom ošine. Poslije dovršenih „upita" daje migom znak seljacima, te ovi sjedaju, pa onda Martinu isto tako.)*

Martin: *(Sjedajući na tronožac.)* Bog te poživio! *(Izvadi iza pasa bočicu „mastike" i fingjan, otare ga krajem svoga gunja, nalije u nj mastike i stavi sve pred Izetagu. Ovaj dohvati fingjan i iskapi ga, Martin nalije ponovno. Za to vrijeme vlada tišina, dok je najzad ne prekine —)*

Izetaga: *(U govoru sa seljacima ponajviše gleda preda se i gladi bradu.)* A jeste li to svi? Reko bih, da niste?

Alija: Nismo. Eno ostâli donijeli su desetinu i čekaju tvoje ljude pred hambarom, da je izmjere i prime.

Izetaga: *(Neferefendiji.)* Hajde sa Zeinom i Atifom k hambaru; Huršid će da ostane ovdje.

Neferefendija: Peke, efendum! *(Sva trojica čine pàtu i udalje se za desne, stražnje kulise.)*

[1] Arapski: Blagoslov na Vas.

[2] Znači: Na širinu došao; inače pozdrav za svako doba dana, a odgovara našemu: — »Zdravo!« — U tumač istočnjačkoga načina pozdravljanja: Pridošlica pozdravlja pozdravom »Selamun a lejkjum«, prisutni odgovaraju: »Alejkjum e selam«, a kad se pridošlica smjesti i malo razrahati (razkomodi), što biva za 10—15 sekunada, svaki će od prisutnih osloviti ga sa »Merhaba«, a on će svakomu posebice odmah uzvratiti: »Ja merhaba«.

Izetaga: Pa kakva vam to muka te čekate vi, vlasi i vi, Turci?

Alija: Nije, ako Bog da. Već dragi aga, ima nas, znaš, zadružnih, pa ...

Izetaga: *(Upada.)* Pa hvala Bogu! A tko vam kaže, da niste? *(Zagleda se proždrljivim pogledom u lijeve kulise, otkud dolazi Angjelija.)* Eto — i Martin je jedan zadružan čovjek, on i curče mu, — to je jedna mnogo ubava zadruga. *(Martin se s dragosti nakloni i čini pàtu. — Izetaga seljacima:)* Je li tako, pitam?

Jedan seljak: *(Kašljajući s neprilike, kao da, bar što se tiče Martina, nije Izetagina mnijenja.)* Tako je ... kô što ti kažeš.

Ostali: *(Osim Alije i Radoja. Očito u neprilici.)* Tako je.

PRIZOR ŠESTI.

Pregjašnji i **Angjelija**, poslije bez ove.

Angjelija: *(Dolazi s lijeva, nosi veliku džezvu, punu kave i nekoliko fingjana.)* Uzmi, babo! *(Stavi sve pred Martina na sofru. Seljaci, pripravljajući se na uživanje kave, vade čibuke i ukresavaju.)*

Martin: *(Zaustavi Angjeliju, krišom je mjeri strašno ukornim pogledom. Šaptom.)* Zar hoćeš da me upropastiš, nezahvalnico? Namah da si poslužila kavom! *(Izetagi.)* Oprosti, što mi se smelo djevojče! Dijete je još i ne zna reda ...

Izetaga: Ništo, ništo! Zbunila se kako svaka poštena Vlahinja pred Turcima blagorodnim.

Angjelija: *(Mukom skrivajući odvratne osjećaje, što joj prouzrokuje blizina Izetagina, stavlja jedan fingjan pred njega, nalije kave, ne dodaje ga Izetagi, već jedino:)* Uzmi, aga!

Izetaga: *(S ljutine gladi bradu, nu više je čupa. Ne laća se fingjana. Kroza zube.)* Eh, eh — meni li to, more Vlahinjo?!

Martin: *(U silnoj neprilici, te niti može javno da ukori kćer, da ne izazove očiti gnjev Izetagin, niti pak da otrpi njemu pogrešku neispravljenu: skine fes, pokloni se duboko i dodaje fingjan Izetagi.)* Ovaj, čestiti aga, ... ono ... u svojoj kući nisam još nikomu poslužio sobom, već jedino eto tebi, kô gospodaru i starijemu, ljubim ti ruku!

Izetaga: *(Prima fingjan; nešto mirnije.)* E — ništo, dȅ; jošte je ona kako budalica ... *(Dimi na čibuk i srče kavu.)*

Martin: *(Sjedajući.)* Tako, tako njoj treba! Baš ti hvala, baš neka si je naružio, čestiti aga!

Angjelija, *pošto je ostavila fingjan pred Izetagu, ne osvrćući se na njegov govor, dodaje drugi fingjan Huršidu, ali ni njemu ne odaje časti: ne stavlja ruku na prsa i ne pita ga za zdravlje. Zatim nalije u ostale fingjane, pa, stavljajući si lijevu ruku na prsa, dodaje seljacima i pita pri tom svakog pojedinog:* »Kako si, Alija? *(Radoje“ itd.)*

Seljaci, *primajući fingjane, dobrohotno joj odgovaraju:* »Dobro; živa bila, djevojko!« *i sl., pa dime i srču kavu.*

Angjelija *zatim od sviju pokupi fingjane i udalji se lijevo.*

Izetaga: *(Seljacima.)* Hajte sad k hambaru *(Seljaci ustaju.)* i svak svoje neka preda!

Jedan musliman: *(Bojažljivo, okolišeći.)* Oprosti, aga, ali mi bi ... znaš ... ponudili, da nam pretvoriš u pare. Ima nas, koji, bi reći, ostavili žito, jer smo zadružni, a tebi je ... ovaj ... svejedno.

Izetaga: *(Zlovoljno.)* Nije po zakonu!

Alija: Po zakonu je žito žitom, kad kȕpi carevina, a danas je od tvoje volje.

Izetaga: Kakovo je to kazivanje i protivnost od seljaka jednom carskom spahiji?!

Alija: Nije, — ne dô Bog; već rekosmo —

Martin: *(Upada.)* Oprosti, Izetaga, molio bih te za te ljude. Nisu oni krivi, nego, kazat ću ti, ima u selu jedan nikogović, pa podbunjuje. I kažem ti još: od nekog vremena megju nama u selu ne zna se već, ni tko je mlagji, ni tko stariji, — ni tko je raja, ni tko gospodar. Eto vidiš i sam. A sve je to djelo onoga izroda. I još govori: da su naši Turci i mi, Vlasi, braća; kô da može jedna raja biti brat Turčinu!

* **Radoje**: *(Martinu, prijekorno.)* Okani se, more, onog momčeta!

* **Izetaga**: *(Snebivajući se na Martinove riječi.)* A, a, a!

Alija: *(Umirujući.)* Ta mani se, Martine, ne misli on ružno.

Izetaga: *(Aliji.)* Ružno, bȅ! Kako da nije ružno?! *(Martinu.)* A koji je to čovjek?

* Istovremeno.

Martin: Ma da je čovjek, — ni pô jada, već jedna golotinja, neki Stipo.

Alija: *(Martinu.)* Nemoj tako: grehota ti je, pa još na svoju vjeru, a momak ni kriv, ni dužan.

Radoje: *(Ogorčenjem, publici.)* Kao da gulikoža znade, šta je grehota!

Izetaga: *(koji je, po izušćenju imena Stipina, kao preneražen mahao glavom, sabravši se, Martinu.)* Da to nije oni, što 'no ima majku Maru?

Martin: Baš isti, čestiti aga!

Izetaga: A ima li on da predava desetin'?

Martin: Dabome da ima. Ali, ako ga ne dobaviš silom, on ti ne će doć.

* **Izetaga**: *lupivši se šakom po koljenu, izusti:* »Lopov!«, *pa kretnjom ruke prizovne Huršida. Ovaj priskoči, te mu aga, ljutito gestikulirajući, daje naloge.*

* *S desna pozornice, u ne velikoj daljini, čuje se graja, pa sve jače. Razabire se prepirka nekolicine sa Stipom, kojemu kude ljetinu, a on se brani: da je dobra. Najzad se pojavi Stipo hitnim korakom i prteći vreću, a za njim pristao Neferefendija.*

* **Seljaci** *se čude besjedi Martinovoj, al ipak zaziru, da ih ne primijeti Izetaga.*

* **Alija** i **Radoje** *negodovanjem gestikuliraju, očito kudeći Martina.*

Martin: *(koji je zajedno sa Huršidom prišao bio k Izetagi, čim se pojavi Stipo, neugodno dirnut, trgne se, povuče Izetagu za rukav i upozoruje ga na Stipu.)* Evo ga!

PRIZOR SEDMI.

Pregjašnji, **Stipo**, **Neferefendija**, kasnije **Angjelija**, pa zatim **Zein** i **Atif**.

Stipo: *(Sileći se, da bude miran, baci vreću pred Izetagu, vadi nekoliko klipov kukuruza i baca ih na zemlju; Izetagi.)* Kakovo je ovo žito?... Mislim: nema ga u svem selu boljega! Najzad kako je, da je — što je Bog dao...

Izetaga: *(Očito zabezeknut s impozantne pojave i smjelosti Stipine, smete se, ali za čas, pa plane.)* Onako, kako može da bude u tebe, bundžijo!

* Istovremeno.

Stipo: Nisam to, aga! Već ili primaj ovo, ili ću ti ostavit ovdje!

Izetaga: Jošte pogori od bundžije!

Radoje: *(Silom sustežući gnjev.)* Okani se takovih riječi, aga! Kršan je to momak, slave mi, kršan! *(Stipi.)* Zdravo, Stipo! *(Stipo gestom zahvaljuje Radoju.)*

Izetaga: *(Radoju.)* Kako to sad Vlasi tegle stranu jeda za drugog! Nije li to prava buna?!

Alija: *(Stane pred Radoja, kao štiteći ga.)* Bogme, aga, nije. Već... ovaj... i ja ti velim *(Pokazuje na Stipu.)*: nije ono nikakov bundžija!

Izetaga: Bě mnogo, mnogo! Nisi li čuo, kako miješa Turke i Vlahe u brastvo, bre?

Alija: Pa ako —

Stipo: *(Gestom prekine besjedu Alijinu. Izetagi.)* Ne dô Bog, ne mislim tebe, već one, što se s nama ovdje izrodiše! A i njih ne po roditelju, već po običajima i po srcu, po mišljenju i po majčinoj riječi; po željama, po nadanju, po mukama i po stradanju, koje nam je isto!... Ama šta to ima posla s desetinom? Nego evo ti, što je tvoje! *(Trpa klipove u vreću.)* Ali neka tvoji momci sami stresu u hambar, ja ne idem onamo po drugi put!

Izetaga: Hu — kopilan!

Alija: Nemoj tako, aga. Vjeru ti dajem: pošten je to momak!

Izetaga: *(Plane.)* Što to zboriš, bre! Tko je pošten; kako da je pošten? Vlah, kako svaki Vlah; pa će vi najposlije kuću tursku da zapali, da faća put u hajduke i da bije tursku vjeru. Oh, — bruke! Tako ti zboriš jednom Turčinu *(Lupi se pesnicom u prsa.)*, kako Izetaga što je?...

Alija: *(Mirno, ali odlučno.)* Da taki, kô ti što si, i uzrok su, te druge vjere misle, e naša samo kolje i robi! Da — taki, kô ti što si, i zavagjaju nas, da se koljemo megju se, mi, baš bih i ja reko, jedna braća, koji u istog Boga vjerujemo.

(Za slijedeće prepirke Martin se ushoda kao obezglavljen i što jača kavga, on sve jače mlata rukama i huče. Neferefendija i Huršid drhću s ljutine, gotovi na mig agin, da agi

priskoče u pomoć. Seljaci gledaju preda se, ali su takogjer uzrujani, samo što ponekad — a osobito Radoje — blagodarnim pogledima i gestama odobravaju Aliji.)

Izetaga: *(Gjipi na noge, prekida besjedu Alijinu.)* I to da čujem od svoga čovjeka, da drži s drugom vjerom, s nevjernikom!?

Alija: E — to mu moreš reći, al bundžija nikako.

Izetaga: *(Pokazujuć prstom na Stipu, a gledeć u Aliju.)* Psetište je!

Radoje: *(Plane, stišće pesnice.)* Onda smo i mi to isto...!

Izetaga: Svi Vlasi, svi!

Stipo: *(Kao da će da svisne s nasilna savladavanja, odhukne bolno.)* Ej, štićenice moja, da mi nije tebe!...

Alija: *(Izetagi.)* Dosta je već toga, aga! Znaj, da smo *(Pokazuje na društvo.)* na istoj grudi odrasli: jedno nas sunce grijalo, isto nas vrijeme bilo. I dosta smo kruha zajedno izjeli, a nismo ga jeli sa psima, ne dô Bog!

Stipo: *(Aliji.)* Živ bio!

Izetaga: *(Još žešće, Aliji.)* Uf — i tako li je vaše tursko turkovanje? Jazuk — šteta! *(Prijeti pesnicom Aliji i Stipi, i kao da bi navalio, ali ne zna, na kojega.)*

Alija: *(Uzvišenim glasom.)* Jest, to je turkovanje naše, a nije kô tvoje: što si toliko nas vjere Muhamedove kô i Krstove u crno zavio; što klanjaš Alahu, a *(Pokazuje na rakiju.)* nazdravljaš vragu!

Stipo: Ta ti valja, junače!

Izetaga: *(Aliji.)* E sad ćeš da vidiš, što ću da dam tom tvom kučetu! *(Izmahne čibukom na Stipu.)*

Stipo: Oho! *(Dočeka udarac u šaku, otme čibuk, prelomi ga i baci Izetagi pred noge.)*

Izetaga: Hu — pasković! *(Svom žestinom trgne handžar i izmahne njime na Stipu.)*

* **Stipo** *priskoči, stavi rame pod desno pazuho Izetagino, otkloni tako udarac, otme handžar i hiti ga u dno pozornice uz poklik:* »Lakše, aga!« **Izetaga,** *zapjenjušen s gnjeva, riječima:* »Evo ti — na!« *potegne iza pasa kuburu, koja je (po siledžijskom običaju) već bila napeta, i uperi je u Stipu, no u tom času Alija udari Izetagu ispod opružene ruke, a metak se skreše u vazduh. Na to* **Izetaga** *uz psovku:* »Hu — krmković!« *skokom otrči za lijeve, prednje kulise.*

* *Upravo kad Stipo hiti handžar i isprsi se, da dočeka dalju navalu Izetaginu,* **Huršid** *izmahnutim nožem navali na Stipu uz psovku:* »Ha — kopilan!«, *nu* **Radoje** *pritrči, istrgne mu nož i hiti u dno pozornice. Huršid se na to obrne k Radoju, da nastavi kavgu. Nekoliko seljaka pritrče, oturivaju Radoja na bjeg, ali se ovaj opire riječima:* »Ni koraka, dok ne vidim, šta će biti sa Stipom!«. *Čim prasne Izetagina kubura,* **Nefer-efendija** *poteče k desnoj strani pozornice i viče:* U pomoć, Arnauti, Izetaga će da pogine!«.

* **Seljaci** *u koliko nisu zabavljeni u grupi Radojinoj, gestikuliraju megju sobom, diveći se držanju Stipinom.*

* **Angjelija**, *prestravljena i do mrtvila preblijegjela, dohrli s lijeva u času, kada Stipo otme Izetagi handžar, pa kao da će ovome u pomoć, nu* **Martin** *je zadrži i zaviče joj:* Nesretnico!« *U to prasne Izetagina hubura, našto* **Angjelija** *u nesavladivu stanju vrisne, otima se i otrgne se Martinu u času, kad Nefer-efendija izusti doziv Arnauta, te pane o vrat Stipi uz očajni poklik:* »Bježi — meni za ljubav!«.

Stipo: Neka ti bude! *(Žarko privine Angjeliju grudma, pak onda strelimice poteče k desnim stražnjim kulisama, gdje mu, izmahnutim noževima dotrče u susret Zein i Atif; on ih trkimice obori — jednog na jednu, drugog na drugu stranu — i iščezne.)*

(U času, kad Stipo odvrati Angjeliji: »Nek ti bude,« *uvigja* **Radoje**, *da Stipo popušta njezinoj volji, dovikne Aliji:* »Za te se ne bojim, na te ne smije otvoreno!« *Alija mu odvrati:* »Tako je, — bježi sad!« *te pobjegne on za lijeve stražnje kulise; za njim* **Huršid** *do u Dubinu pozornice, gdje ostaje do konca čina, prijeteći za Radojem.* **Martin**, *čim se Stipo rastane s Angjelijom, pritrči k ovoj, drma je, kao da će je rastrgati; ali* **Angjelija** *usredotočila sve svoje bivstvovanje u jednu misao, niti osjeća, niti mari za Martinov gnjev, samo gleda za bježećim Stipom. U času, kad Stipo zamakne,* **Izetaga** *se trkom povrati s lijeva; već iz daleka naperio dugu pušku u desne, stražnje kulise i, kad dogje nasred pozornice, ispali je uz psovku:* »Skote!«)

* U ovim istovremenim radnjama zadnji je klik onaj Angjelijin »Bježi meni za ljubav!«.

Angjelija: *(Njoj, koju još uvijek drma Martin, iza ovoga pucnja u trenu se plahost pretvori u skrajnje blaženstvo i izbija joj na lice. Preradosnim klikom.)* Hvala ti, Bože! *(Odaje time, da je hitac promašio cilj.)*

Izetaga: *(U bjesomučnoj ljutini, Aliji i seljacima.)* Tako mi brade, — platit ćeš mi to i ti i sve selo!

Seljaci: *(Kao munjom ošinuti, neki se lupaju u prsa, neki mlataju rukama. Prigušenim glasom.)* Kuku nama!

Alija: *(Uzvišenim glasom, Izetagi.)* Ako bude sugjeno!

(Zastor pada.)

ČIN TREĆI.

Šuma. Tamna noć.

PRIZOR PRVI.

Selim i **Ibrišim.**

Dolaze s desna, sprijeda pozornice. Izgled im je divlji. Oboružani su kuburama i handžarima. Govore prigušenim glasom.

Selim: A što to nema Neferefendije; vrijeme mu, a ovdje valjade da se sastanemo? ... E, što će to biti uživanje, kad turim Vlahinju na hata si, pa da kako vihor činimo svatove do agine kule! Gorim željom, da vidim to janje, što je za agu nam! E, bit će to golem pir za Izetagu, a nešto i za našu bradu pri debeloj ojnuvini i pijenju raćije *(Prevlači prstom preko ustiju.)* dovde! ... Je li ti u redu oružje? *(Vadi iza pasa kuburu i pregledava je. Namješta zatim handžar, da mu je naručniji.)*

Ibrišim: Zašto da gledam na pušku si? U mene nije ni potprašena. Nešto mi nije slatko, kad će sve da progje bez bitke. A ja imam volju na vlašku glavu ... *(Potegne handžar i maše njime.)*

Selim: Suz — šuti, bre! Ovako je bolje, kazujem, kako je naredio aga. Ne znaš, što bi se još moglo dogoditi u ovom selu, gdje su i Turci i Vlasi svi na jedan kaluf ...

Ibrišim: *(Stavlja handžar u korice. Razrogačenih očiju gleda u lijeve kulise.)* Hu, — kako je tmina, ne vidiš ni korak pred sebe!

Selim: *(Povuče Ibrahima k sebi.)* Tiho — ima neko! More bit je Neferefendi? ... *(Obojica se sakriju za debla. S lijeva dopire prigušeno: „Tu li ste?“ Selim i Ibrišim šute.)*

PRIZOR DRUGI.

Pregjašnji i **Neferefendija.**

Neferefendija: *(Šuljajući se kroz lijeve kulise; šaptom.)* Tu li ste, Turci Maćedonci?

Selim: *(Šaptom.)* Tam' li ste, Turci Arnauti? *(Korakne iza debla, tako i Ibrišim.)*

Neferefendija: Naši smo. *(Svi napregnu vid; šuljajući, približuju se i na dva koraka prepoznadu.)*

Selim: Neferefendi!

Neferefendija: Selimaga! ... Sve li je tam' u redu? *(Pokazuje u desne kulise.)*

Selim: U redu je; a i konji čekaju. A onam'? *(Pokazuje u lijeve kulise.)*

Neferefendija: I ovam' ... Da znaš: od age će ti biti golemo priznanje i dar za to, što si došo na vrijeme. A da si izdangubio, hu! turio bih te u tamnicu, da te grizu zmije i akrepi.

Selim: *(Plaho.)* Tako li je s našim agom! A što?

Neferefendija: Ne pitaj, — ljut je, ljut — kako ris! Jedno momče — Vlah i poganče — čini, što ne može da podnese agin rz[1] i obraz. Ama mi ćemo da mu otmemo, što mu je najmilije!

Ibrišim: *(Upada.)* Što je to? Ništo. Hu, — krvi da mi je od njega, krvi!

Neferefendija: Bit će i toga — hehe! Aga zabavlja onog budalastog Martina po livadi, da ne opazi, što će od naše rabote pod konac da iskoči. Atif opio Martinove sluge raćijom. Huršid i Zein će curu da ujagme i da je vama predadu. Vi, čim zajašete konje, ispalite dvije kubure.

Selim: *(Upada.)* Ama pucnjava će da probudi raju?

Neferefendija: Ta pucnjava nama je znak, kako sve u redu ispade. Ja i Atif ćemo da turimo ugarak pod nekoliko kršćanskih i turskih krovova, pa onda dignuti halabuku: kako je oni mladi kršćanin —

[1] Poštenje, čast.

*

Selim: *(Cerekajući se, upada.)* . . . curče ukrao i domove potpalio . . .

Neferefendija: Tol'ko. A seljaci, zbog one agine prijetnje, već mnogo ljuti na mladoga Vlaha — sami će da mu presude.

Ibrišim: To je sve harno; ama za me nema krvi, krvi!

Selim: *(Neferefendiji.)* Majstorski je to udešeno, baš majstorski! Haj, — kolko želim da vidim tog bulbula, što mu Bosanci kažu slavuj! . . . Vrijeme li je?

Neferefendija: Vrijeme je, polazimo! *(Pogje.)*

Selim: *(Pogje, pa zastane.)* Uh, — kako zgaram, da je vidim! *(Svi pogju lijevo. Čuje se odaljen zvižduk.)*

Neferefendija: *(Povuče Selima za rukav.)* Pobrzo! Nisi li čuo? . . . To je znak, da je ujagmiše, a za malo jošte i vatra će da plane. Brzo! *(Odilaze žurno za lijeve prednje kulise.)*

PRIZOR TREĆI.

Radoje, poslije **Alija**, kasnije **Huršid** i **Ibrišim** bez prve dvojice, zatim **Radoje** i **Angjelija** za ovima **Alija**, pak zatim bez **Radoja**, najposlije bez **Alije** i **Angjelije**.

Radoje: *(Dolazi s desna, sprijeda pozornice. Obučen je i oboružan po hajdučku. S lica mu se odrazuje duboka sjeta. Korakne nekoliko puta, pa zastane.)* Hvala, o Gospode, koji si nam u ovoj bijedi našoj ostavio goru i guštaru, da nas bar one kriju, kad nas ne zaštićuju zakon i pravda . . . *(Publici.)* Zauzmi se za brata: otkloni, da ga ne satare ruka dušmanska, i — ostavljaj prag svoj, jer ti si krivac, a nije ubica! . . . *(Prama desnomu uglu pozadine.)* Ej, Stipo, kukavče, kô i sam što sam! Misliš li i ti mojijem tragom? . . . Ta svakako je tebi još manje neg meni opstanka u selu! Pa ako bude volja Božja, te se i ti odmetneš u osvetnike, zadajem ti vjeru: drugovat ćemo časno, nek nam imena prelaze s koljena na koljeno! A dotle *(Uzdahne.)* — ja pogjoh već . . . *(Prama lijevom uglu.)* S Bogom, babo, bolesniče teški; s Bogom, ženo moja; s Bogom, djeco, uzdanje očevo; s Bogom i ti, jadno selo naše: s Bogom, al vas ne ostavljam! Blizu vas, na kršu, udarit ću stana; bdjet ću nad vama kô oro nad gnijezdom svojim, pa ako vas se dotakne ruka dušmanska, slave mi, teško njojzi . . .! *(Pogje lijevo.)*

(Mjesečina probija kroza šumu.)

Alija: *(Oboružan kuburom i handžarom dolazi opreznim korakom iza lijevih, stražnjih kulisa. Radoje se trgne, maši za kuburu, nu u tom času se prepoznadu.)* Radoje, Bogom poslani!

Radoje: Otkud ti to, Alija? Pa kakovim to zboriš glasom? Što si uzdrhtao? Da se nisi i ti spremio, kud i ja?

Alija: Slutim, kuda si naumio. A da i nije slutnje *(Posmatra Radoja.)* — poučila bi me tvoja oprema . . . Nego hitnja je, čuj me!

Radoje: Slušam. Govori!

Alija: *(Brzo, više šaptom i plaho.)* Sretan čas htjede te naigjoh malo prvo kraj kuće Martinove i dočuh šapat slugu siledžijskih. Pomisli: Izetaga će ukrast Angjeliju, ovuda je pronijet, pa u svoju kulu!

Radoje: Šta to govoriš, bolan!?

(Mjesec zalazi za oblak. Tmina.)

Alija: *(Kao prije.)* Dalje nisam prisluškivao. Potekoh do Stipe, — ta danas eno saznasmo, da se njih dvoje jedno drugom zavjerilo. Na nesreću ne nagjoh ga, jer i njega traži sud kô i tebe, pa valjda se kuda sklonio. Vratih se amo, da ih dočekam sam, pa što Bog da i sreća junačka. Bijah gotov poludit: kud li sâm navaljivat, kud li curu ugrabit! Ali sad — s Božjom pomoći i tvojom — pristaješ li?

Radoje: Još pitaš?! Ta za samu njegovu današnju besjedu pred silnikom zaslužio je, da za njega glavu založimo! A danas iskusismo, da je sve onako. Sjem toga, brate, dva me teška duga duže: Stipino čojstvo i Izetagino nasilje,

Alija: Živ bio! — Nastavi!

Radoje: Kud li ljepše prilike, da i jedno i drugo vratimo s kamatama! Pomoći ću ti, pomozi i ti meni, da Stipi čojstvo vratim životom njegove djevojke, pa onda — nek bar znadem, zašto ću u goru! Nego — htjedne li sreća te pobijedimo — znaš li, kuda s onim djevojčetom?

Alija: U moju kuću. Njih dvoje dotaklo se jedno drugoga, po mom zakonu oni su svoji. Kô brata ga volim, kô sestru čuvat ću mu vjerenicu, pa — do volje Božije . . .

Radoje: Živio mi za to i za ono tvoje zauzimanje današnje, kojim si naprtio na se vječitu srdžbu Izetaginu! Ali, ako živi ostanemo, Angjelija je moja seja kô i tvoja! Ustreba li joj i

moje pomoći, — ja ću prebivat oko »Orlove Stine«; tri huka sovina, i ja ću znati, da me tražiš. Prima li se?

Alija: *(Ushitno.)* Dakle do kraja —

Radoje: Pasti ili pobijediti! *(Rukuju se.)* A sad — koliko ih je? Je li Izetaga megju njima?

Alija: On će kasnije. Četvorica su. Ama *(Plaho.)* — čuješ li?

Radoje: *(Uzbugjeno.)* Kao da dolaze . . . ?

Alija: Za busiju, pa složno, kad kliknem: Za Stipu!

Radoje: Gotov sam!

Alija se sasvim približi lijevim, prednjim, — Radoje lijevim, stražnjim kulisama. Lačaju se oružja, te malom puškom u desnoj, handžarom u lijevoj ruci, i, razrogačivši oči, kao da bi očinjim vidom da prosijeku noćnu tminu, priprave se na napadaj. U to se začuje već posve blizu hod pješaka i sasvim prigušeno stenjanje ženskoga grla. U zgodan čas zaviče **Alija**: »Za Stipu!« *Radoje se odazove isto tako, i, gotovo u isti čas, ispale obojica kubure u lijeve kulise te skokom iščeznu za njima, gdje nastane zveket handžara. Čim prasnu puške, začuje se* **Ibrišim**: »Aman izgibosmo!«, *zatetura i sruši se lijevo u dubinu pozornice. Odmah iza toga zatetura i* **Huršid**, *te se, bolnim cikom, sruši u sredinu pozornice. Za Huršidom, drhćući s uzrujanosti, pojavi se* **Radoje**, *noseći onesviješćenu Angjeliju, kojoj je preko ustiju stegnut rubac, a ruke joj i noge sputane konopcima. Megjutim se za kulisama čuo* **Salimov** *vapaj:* »Bježmo, Zeine!« *i* **Alijin** *glas:* »Kasno ti je, slugo siledžijska!«. *Ovom kliku slijedi čujno udarac handžara o ljudsko tijelo, i Selim se sruši mrtav za kulisama, dočim se čuje topot* **Zeina** *u bijegu i njegova pomaganja:* »U pomoć, Macedonci i Arnauti! Udarili Vlasi, u pomoć!« **Alija**, *drhćući s napora i uzbugjenosti, stavljajući handžar u korice, hitrim korakom pojavi se u času, kad Radoje nožem prereže Angjeliji konopce.)*

(Mjesečina.)

Radoje: *(Bratinskim osjećajem, držeći Angjeliju.)* Paćenica mala! Gle — dolazi k sebi! . . . Gospode, hvala ti! . . . Alija, junače! Evo ti u amanet seje naše, što je stekosmo na handžaru, a ja odoh, kud me goni ovaj početak i hajdučki usud . . . S Bogom, sestro! *(Poljubi Angjeliju, koja se još nije posve osvijestila, u čelo, pa je nježno predaje Aliji.)* S Bogom, Alija! Ako prije mene nabasaš na Stipu, reci mu, da mu se nadam . . .

Alija: *(Primajući Angjeliju.)* S Bogom, Radoje! Bog ti platio ovu pomoć!

(Pomrčina.)

Radoje: *(Odilazeći lijevo na stražnje kulise.)* Meni — kô i tebi . . .

Alija: Angjelijo, siromašnice, osvijesti se; ozovi se, — naši smo!

Angjelija: *(Progleda, prestraši se i u tome osovi na noge.)* Uh, — ne dajte me! . . . Stipo, oj Stipo! *(Hoće da pobjegne.)*

Alija: *(Uhvati je, miluje ju po kosi.)* Ta ja sam, tvoj komšija Alija. *(Publici.)* Kako se izgubila!

(Mjesečina.)

Angjelija: Ti si . . . Alija? *(Pane na koljena.)* Oh, dragi Bože, hvala Ti! . . . *(Gjipi na noge.)* Ali šta ovo bi? . . . Gdje sam ja?

Alija: Ta priberi se, ne boj se!

Angjelija: *(Strese se.)* Gdje su oni gadni ljudi?

Alija: *(Pokazuje na mrtve i ranjene.)* Evo ih.

Angjelija: *(Ponovo prestrašena.)* Uh, — ne daj me, po Bogu brate! *(Pane Aliji na prsa.)*

Alija: Ma, dobra dušo, spašena si . . .

Angjelija: *(Još uvijek usplahirena.)* A tko me je spasio? Ovdje nema nikog do tebe . . .

Alija: Bog, Radoje i ja.

Angjelija: Bog! . . . Da — Bog i dobri ljudi. *(Sklopi ruke.)* O, hvala ti, lijepa dušo; hvala vam obojici, kô braći rogjenoj!

Alija: Ne nama, — Bogu hvala. Nego žurimo se! *(Hoće da povede Angjeliju desno.)*

Angjelija: A kuda? . . . Kuku meni! Ne ću bábi, ne ću! Vodi me k Stipi! *(S lijeva dopire odaljena graja.)*

Alija: O, da sam ga našo, ti bi sad bila u njegovim rukama . . . Ali čuj: eno se već digla paklena hajka! Onaj, što pobježe, kazo im je sve. Kao da već gledam onoga krvnika i njegov zvjerski bijes . . . Ne časimo, hajdemo!

Angjelija: *(Usplahireno.)* Ali kuda? *(Gorko.)* Oca imam, a . . . a ne smijem k njemu, — kod njega su zli ljudi . . .

Alija: U moju ćeš kuću, k mojoj Fati. Čuvat ćemo te kô sestru rogjenu. Stipo će doć po te, pa će Bog i s vama upravit. Pohitimo! *(Povede je desno, sprijeda pozornice, gdje iščeznu.)*

Angjelija: *(Odilazeći.)* Da — pohitimo; vodi me kud bilo, samo natrag ne!

(Pomrčina).

PRIZOR ČETVRTI.

Stipo i **Huršid**.

Stipo: *Dolazi hitnim korakom s desna u dubini pozornice. Bez oružja je. Dogje nasred pozornice, naprežući oči, gleda na sve strane. Plaho.)* Ovdje, ovdje su prasnule puške... Šta li je moglo biti? Bože, kakve su to danas napasti jedna za drugom na nas, na selo naše... *(S lijeva dopire graja.)* Šta, šta čujem? Kao da dolazi od kuće Martinove?... Ta onamo i pogjoh, da se nagjem u blizini tvojoj, djevojko moja! *(Trgne se.)* Ono je neka strka, — a já ovdje! A ona more bit treba moje pomoći? Ha — eno planu kuća Mustafina,... pa Suljina,... a sad — — Martinova, ne *(Cikne.)* Angjelijina! Strašno! Ne boj se, Angjelijo! *(Poteče skokom k lijevim kulisama, pa zapne o ranjenog Huršida.)* Šta, šta je ovo? Mrtav čovjek! *(Pogledava na sve strane.)* A ovdje — još jedan! *(Prigje k Ibrišimu.)* Mrtav!

Huršid: *(Zastenje bolno).*

Stipo: Ha — onaj još živi! Eto me! *(Prigje k Huršidu, nadviri se malo nad njega.)* Hu! kako mu lopti krv iz prsiju... *(Počme mu trgati odjeću na prsima, prigne se pri tom sasvim nad njega i, kao munjom ošinut, trgne se i gjipi na noge)* Huršid! Moj nesugjeni ubica... *(Silnim ogorčenjem.)* Ha — ja ovdje, kod dušmana, a tamo *(Pokazuje u lijeve kulise.)* more bit gine život moj, sve moje! *(Pokazuje u ranjenika.)* Gini i pogini! *(Udaljeno brujanje ljudskih grla, koje je opet počelo, kad je Stipo uzeo raskopčavati odjeću na Huršidu, sad se pojača. Stipo, u žarkom zanosu.)* Eto me, Angjelijo! *(Poteče skokom k lijevim kulisama.)*

Huršid: *(Potresno bolnim glasom.)* Vodeee...

Stipo: *(Potresen zastane. Očajno)* Bože, — izdahnut će! A spas mu more bit u mojoj ruci?... *(U nesavladivu kolebanju čini čas korak k ranjeku, čas k lijevim kulisama. Silnom brzinom mijenjaju mu se čuvstva samilosti, koja ga priteže k ranjeniku, osvetne strasti, koja ga odgone od njega, i strahotne bojazni s pomišljaja na pogibiju ljubljene djevojke, koja ga vuku onamo. — Ranjeniku.)* Zlotvor je!... *(Pogleda u lijeve kulise.)* A tamo — sunce moje! *(Pogleda opet u ranjenika, uhvati se za glavu.)* Ah! al čovjek je...

Huršid: *(Još bolnije, ali iznemoglije.)* Samo kaap...

Stipo: *(Trgne se; u trenu kao preobražen.)* Da, — bit će je! *(Hrleći za desne, stražnje kulise i gledeći pri tom na stranu, gdje leži ranjenik, pogledom potpune zaboravi, a na licu izrazom odlučne volje.)* Oh! bit će je, blizu je potok. Eto me namah. *(Iščezne desno.)*

(Graja sve glasnija.)

Huršid: *(Za vrijeme odsustva Stipina nekoliko puta bolno zastenje.)*

Stipo: *(Vraća se hitno. Nosi u fesu vode. Vesela je lica. Klekne kraj Huršida, digne mu pleća na svoje koljeno.)*

Huršid: Kaap samo...

Stipo: Evo je. Ah — kako pije...! *(Graja sasvim blizu; iz nje.)*

Jedan glas: Ovuda, ovud moramo ga naći!

Stipo: Gle — otvara oči! Oh, sveti Bože!

Jedan glas: Amote se, amo!

Stipo: Da amo, — ovdje smo! *(Kao izvan sebe od radosti.)* Gle! osvješćuje se...

PRIZOR PETI.

Pregjašnji te **seljaci muslimani, kršćani** i **hrišćani** (oboružani kocima i sjekirama.)

Jedan seljak *(oboružan kocem, pojavi se s lijeva; vogjen glasom Stipinim, šulja se bliže i, opaziv Stipu, žestoko.)* Amo se ljudi, evo ga! *(Iza lijevih kulisa i iz dubine pozornice pojavljuju se razjareni seljaci.)*

Stipo: Pomoz'te, ljudi, — još vode!

(Mjesečina.)

Isti seljak: *(Seljacima.)* Istina je, evo ga; evo i mrtvih Arnauta!

Seljačka graja: Sto nas upali?!
Što nas raskući?!
Što pobi Arnaute, pa tamaniš selo?!
(Gotovi da navale na Stipu, samo izgledaju, koji će ih prvi.)

Stipo: *(Digne se. Hvata se za glavu. Kao poludio.)* Šta je ovo . . .!? *(Seljacima.)* Je l' to meni? . . .

Isti seljak: Tebi, hajdučki sine! *(Navali kocem na Stipu.)*

Stipo: *(Otme kolac i baci ga na stranu, oturi napadača.)* Ma čujte, dobri ljudi.

Glas Izetagin: *(Iza lijevih kulisa.)* Faćajte ga — živa li, mrtva li, ili ću sve selo da raskućim!

* **Isti seljak**: Utucimo ga! *(Navali goloruk na Stipu.)*

* **Stipo**: Bože sveti — šta je ovo?

Seljačka graja: U vatru s njim! *(Navale svi na Stipu, gužva se plete.)*

PRIZOR ŠESTI.

Pregjašnji, **Izetaga, Atif, Zein** (oboružani), **Šerifefendija i Martin.**

(Dotrkuju iza lijevih kulisa.)

* **Martin**: *(Očajno.)* Dijete mi daj, lopove!

* **Izetaga**: *(Jarosno.)* Angjeliju, pasji sine!

Stipo: *(S cika Martinova kao da mu se potrostručile sile, omahne sobom tako, da neki popadaju. Otrgne se. Priskočiv k Martinu, zdvojno.)* Angjelija!! Gdje je Angjelija?

Martin: Ti znaš!

Izetaga: Angjeliju ovam'! *(Potegne kuburu, no prije neg što odapne —)*

Stipo: *(Ko ranjen lav baci se na Izetagu.)* Evo ti je, razbojniče! *(Davi Izetagu.)*

Zein: *(Izmahne handžarom i rani Stipu.)* Hajduk!

(Pomrčina.)

(Seljaci navaljuju, oslobode Izetagu i obore Stipu.)

Izetaga: Svežite ga! Sputavajte palikuću i ubicu!

(Zastor pada.)

* Istovremeno.

ČIN ČETVRTI.

Voćnjak kraj kuće Alijine (kuća se ne vidi). Šljivova i debela jabukova debla. U dnu preko cijele pozornice od pruća plot, usred plota vratnice. Za plotom u pozadini pozornice seoski put. Kasna, posve tamna noć. Jesenska sijavica (Wetterleuchten) bez grmljavine. Pri kraju trećega prizora nastaje vjetar i udaljena grmljavina. U petom se prizoru vjetar izrodi u oluju.

PRIZOR PRVI.

Trojica seljaka (kršćanin, hrišćanin i musliman).

Dolaze seoskim putem s desna. Musliman prti vreću, ostala dvojica po breme drva. Zastanu, spuste teret, odmaraju se.

Musliman: Na veliko li izagje oni šamar Martinov . . .! Zgrade, pune puncate, izgorile mu, djeteta mu nestalo, pa je eno kô poludio. Kažem vam — pravo Božje pokaranje!

Kršćanin: Baš je istinita ona: »Bog nikomu dužan ne ostaje.« Eto i staricu Maru kô da je stigla šiba Božija, što je rodila onako naprasita sina: po vas dan kuka i nariče, da bi se i kamen smilovo.

Musliman: Nemoj tako! Baš stara i ono dobro djevojče — ako je još živo — pate, ni krive ni dužne, baš onako, kô i mi ostali.

Kršćanin: Ta ono, da rečeš, tako je. Nu što patimo mi, koji se krstimo, ne čudim se: od naših je. Ali čemu globe vas?

Musliman: Ej, ej, a zar nije Alija od naših? . . . Pa zar nije Izetaga i na njega ljut, da je moguće, više neg na onog vašega? . . . E, braćo, taj Izetaga baš je prokletinja svega našega kraja! Je li do danas ikoje selo mimoišlo, u kom je makar ciglu noć konačio, a da mu ne zakuka crna kukavica? Do sad nas čuvala naša siromaština od njegova pohoda, a sad već ni ona. Pa kud nas tare on, tud još i sud,[1] pa se ne pita ni tko kriv, ni tko nije . . .

Kršćanin: Ma, dobar si čovjek, ako ćemo pravo, nismo zaslužili ni mi, ni vi: za krivca se zna, a nas ipak ucjenjuju.

Musliman: Ej, bolan, ucjenjuje se, — da se ucjenjuje! Da se ne ide na grabež, sudili bi Stipi samomu, ta u šakama im je! A, vjera je, koliko mi je bio prije drag, još jače ga mrzim poslije one paljevine. Ako ga je ošamario Martin, šta su mu skrivili Mustafa i Suljo, pa da ih zapali?

[1] Znači u Bosanaca: i sudbena i politička vlast.

Kršćanin: Pa šta mu je skrivilo sve selo, te udario Izetagi uz nos, ljude mu pobio, a nas u crno zavio, — proklet bio! *(Zaprti svoje breme, tako i ostala dvojica.)* Kuku! otkud da izbijem hiljadu groša ucjene?[1] *(Pogje lijevo.)*

Musliman: I mi tako!... Ama sugjeno, brate, sugjeno... *(Polazi za prvim.)*

Hrišćanin: Gospodnja volja. *(Pogje.)* Nego vi tu sve nešto drobite, a ja bih — *(Zastane, tako i ostala dvojica.)*

Musliman: Ne zaboravi, na kojoj si! Pade mi na pamet, da vas upitam: znate li, kud se djede Alija?

Kršćanin: Bogme od one desetine nitko ga već ne vidje. Neki govore: »Da se nije skrio?« Ta znaš već Izetaginu prijetnju...

Musliman: Da se krije, — o tom nema sumnje. I domaćica mu od onda nit izlazi iz kuće, nit pušta koga u kuću. Ma tako mu i treba! Što je lomio koplje za onoga palikuću...?

Kršćanin: Ej, ljudi moji, šta sve može da zakuha jedan prokletac, kô što je oni goli Stipo! *(Hrišćaninu.)* Je l' tako, prijatelju? Što šutiš?... De reci i ti svoju, majka mu stara!

Hrišćanin: Ama prekidoste mi besjedu, a ja sve slušah, kako to govoraste u vjetar. Šta je kriv Stipo?... Ako je zakuvo kavgu, i za muku mu je bilo. Ali da je mogo ugrabiti curu, sakriti je, pobiti Arnaute, pa, najposlije, i domovine potpaliti, to... *(Šaptom.)* ovaj... to ne vjerujem.

Musliman: Da tko bi drugi?

Kršćanin: Tko bi drugi, a?

Hrišćanin: *(Kao prije.)* A zar bi Stipo onako kô ćorav navalio, kad zatražiše curu od njega, da ju je sam skrio?... Pa zašto sa Alijom nestade i Radoja... More ljudi — momci su ono, baš kô i Stipo!

Kršćanin: *(Muslimanu.)* A da! Baš... ovaj... i ja ne vidjeh Radoja od onda.

Musliman: Vjera je — ima nešto na tom!

Hrišćanin: Velim vam: zaplelo se ovo, plaho zaplelo...

Kršćanin: Ta izgleda tako... *(Hrišćaninu.)* Ama zar Alija i Radoje da nas upale?

---

[1] T. j. sudbene ucjene. Kad bi se u kršćanskom ili u selu s mješovitim žiteljstvom našao ubijen musliman, a da se nije znalo za ubicu, oblast bi udarila ucjenu na stanovnike, »koji se krste«.

Musliman: Zar oni, šta?

Hrišćanin: Ma to i jest baš ono, što ne mogu da raspletem. Nego... *(Tiho, značajno.)* da nije, po čem, ona arnautska pogibija bila djelo našijeh, a ona paljevina opet poso, recimo, drugih ljudi?

Kršćanin: *(Tiho.)* E baš mi sad puca nešto pred očima... Ama mučimo o tom!

Musliman: *(Plaho.)* Baš najbolje, da šutimo. Nego, braćo, plaho će udarit vrijeme, hajdemo! *(Pogje lijevo.)*

Kršćanin i hrišćanin: Hajdemo de! *(Svi odilaze lijevo.)*

(Stanka.)

PRIZOR DRUGI.

Dvojica Izetaginih slugu.

Obojica snažni ljudi, divljega izgleda. Oboružani. Proviruju iza dva razmaknuta stabla na desnoj strani pozornice. Govore prigušenim glasom.

I. sluga: Vrijeme li je?

II. sluga: Rekao bih: jošte nije.

I. sluga: A zašto?

II. sluga: Netko bi jošte mogo da nabasa, pa da sve pokvari.

I. sluga: Ja bih ipak odmah.

II. sluga: *(Pokazuje u pravcu kuće Alijine.)* Mirno! Eno pale luč u kući. Zar ne vidiš, da jošte ne spavaju?

I. sluga: Pravo! Pa da pričeknemo, dok utrnu luč. Ama u kraj! Evo ih, nešto izlaze. *(Izgube se na lijevim kulisima.)*

PRIZOR TREĆI.

Angjelija i Fate.

Dolaze s desna. Obučene su: Angjelija kao i prije, Fate slično kao Angjelija, samo što ima turske papuče na nogama, i prebacila veliku bošču preko glave. Angjelija je u licu propala, zaplakana je i u grozničavu stanju; kosa joj je raspuštena. Fate je vodi ispod ruke.

Fate: *(Nježno.)* Eto tako, draga. Pa ćeš mi se ovdje malo razabrat. De prestani već plakat, molim te kô sestru!

Angjelija: Volja bi, al se srce ne pokorava, Fate! Prestala bih, čim bi se povratio tvoj dobri Alija, da čujem ... oh! ... ne smijem ni izgovorit ...

Fate: Kako ti je vjereniku, je l' de? *(Za se.)* Siromašnica!

Angjelija: Da, i da mi odlane *(Pritišće grudi.)* ovdje, gdje mi navaljuje, kô da će mi prsi rastrgat. O, Fate, dva su jada na mom srcu! Žao mi babe ... Bože! ... a kao da ga i nemam. A čuj me, sestro, dobar je on, ma šta ljudi o njem govorili; i volio me kô oči svoje. O, — kad bih mu smjela dojavit, da sam živa! ... A Stipo — sve dobro moje? *(Brzo, burno.)* More bit ga muče, a on, more bit, misli, da ne marim za nj; a ja bih s njime dijelila najveću bijedu, — život i smrt! *(Munja sijevne, Angjelija se trgne, usplahireno.)* Smrt?! ... Hu — vidje li onamo?! *(Pokazuje u pozadinu.)*

Fate: *(Prestrašeno.)* Šta ti je, mala?

Angjelija: *(Usplahireno.)* Vidje li!?! *(U strahotnu zanosu, burno.)* Biju ga, muče ga u dubokoj tamnici! ... Blijed je kô krpa, ... krvavo mu čelo! ... Eno sad kao da mi doviknu: »Vode, Angjelijo!« Oh, Fate, izdahnut će od žegji, a ja ovdje! *(Cikne.)* Eto me, srećo moja! *(Poleti, Fate je zaustavi, prikaze nestane.)*

Fate: Jadnice, smiri se! To je bilo samo privigjenje.

Angjelija: *(Još u zanosu, brzo.)* Oh — ne! Vidjela sam ga — on je; on, strašno izmučena lica, pa me pogledo svojim velikim očima tako tužno, tako *(Iznemoglim glasom)* ... umirući ... *(Klone i sakrije lice na Fatinim grudima.)*

Fate: *(Miluje ju.)* Siromašnico! U ognju si, pričinilo ti se ... *(Poljubi Angjeliju u čelo.)*

Angjelija: Pričinilo mi se? ... *(Osvješćuje se.)* Oh, hvala ti, sestro! Da, da — ono je bila samo prikaza, al ... strašna.

Fate: Nadražila te munja, i ništa više.

Angjelija: Ne znam, šta mi je, — al ... ja se *(Strese se.)* sad tako bojim munje, Fate!

Fate: Hodi u kuću, seko! Sad već mora i moj Alija banuti, pa će i prikaze za uvijek nestat. *(Uzme Angjeliju ispod ruke i povede je desno.)*

Angjelija: *(I u radosti i u strahu.)* Da, da — nestat će je ... Jel de: pričinilo mi se? *(Bolno.)* Oh, dragane, tugo moja! *(Obje iščeznu za lijevim kulisama. Čas iza toga čuje se Fate poluglasno — kao da glas dopire iz zatvorena prostora —;* »Eto — tako smirenu volim te vidit. A ja sad odoh u baštu pričekat moga Aliju ...«)

PRIZOR ČETVRTI.

Alija i **Fate.**

Kada se pojavi Fate, Alija se, dolazeći s desna pozadine, nagje pred vratnicama. Munja sijevne, i oni se ugledaju.

Fate: *(Veselo.)* Dobro mi došo! Kako si mi bio, Alija?

Alija: Bolje te našo, hanko[1] moja! *(Pritisne je na grudi.)* Bî li sve zdravo? *(Pogleda joj u lice.)* Šta — kao da si mi prestrašena, zaplakana?! Da nije što našoj štićenici? *(Hoće da pogje u kuću, Fate ga ustavi.)*

Fate: Ah, plaho je prepatila! I malo prvo kô ... kô da je šenula pameću. Sad se bacila na koljena, pa se moli po svom zakonu. Ne bunimo je, nek joj odlane ... A šta bî tamo, dragi ago moj?

Alija: Prije svega: doznade li itko, tko je pobio Turkuše?[2] i Arnaute i gdje se nalazi Angjelija?

Fate: I sama sam strahovala; ali, srećom, nitko i ne sluti.

Alija: Baš uvigjam, da nam sam Bog pomaže: jer, da se doznalo, ja propadoh, a bez nade, da bih Stipi jadnomu mogao pomoć. Rado bih dao svoj za njegov život, al da dvojica na pravdi Boga ginu, to bi bilo i suviše!

Fate: Kako to govoriš? Dakle šta da rečem Angjeliji?

Alija: *(Zabrinuto.)* Ne znam, šta da kažem onoj patnici. I samog me srce boli: onaki momak, komu dugujem još mnogo *(Privine Fatu na prsa.)*, dugujem tebe, sve moje! *(Poljubi je.)*

Fate: *(Neugodno iznenagjena.)* Zar mu se ne može pomoć, ako je u hapsu?

Alija: Puste li sreće, da je tamo! Ali gore je, mnogo gore ...

Fate: Šta — za Boga?

Alija: *(Uzdahne.)* U zatvoru ga nema. Od onoga nečovjeka došla sudu poruka, da im je na putu uteko.

Fate: *(Radosno.)* Pa šta ti je onda teško?

---

[1] Tako, dragajući, naziva muslimanski seljak svoju ženu.

[2] Muslimani turskoga materinskoga jezika.

Alija: Ej, djetinjasti stvore! Zar im je mogo ranjen i sapet uteć...? Ali poslije o tom. Sutra, ako Bog da, povest ću sve selo pred sud, pa ćemo Stipu od suda da ištemo; jes' čula: mi ćemo da ga ištemo!

Fate: Oh! sad mi puca pred očima, — strašno bi to bilo...

Alija: Da, tako je, kad svak sudi. Nego hajd u kuću, a ja ću skokom do starice Mare: moram joj šta bilo reći, — ta mati je!... Za koji čas eto me; a ti dotle tješi Angjeliju. *(Potepa Fatu po ramenu, odilazi kroz vratnice, pa lijevo.)*

Fate: *(Odlazeć za desne kulise, strese se.)* Hu! Ono Angjelijino privigjenje...

PRIZOR PETI.

Pregjašnje sluge Izetagine, poslije **Angjelija** i **Fate,** pa **Fate** sama.

Sluge dolaze s lijeva sprijeda pozornice. I. sluga nosi naramak sijena. Vjetar se pretvara u oluju. Sijavica sve češća uz udaljenu grmljavinu.

I. sluga: *(Tiho, zlorado.)* Jä što li je vjetar, kako naručen da je!

II. sluga: *(Tiho.)* More, razbirem li se u poso, kad rekoh, da malko pričeknemo, he?

I. sluga: *(Tiho.)* Razbireš! Al sad — skrajnje je vrijeme...

II. sluga: *(K. p.)* Tako je; ni časa dalje ne čekajmo! *(Značajno.)* Pod krov!

I. sluga: *(K. p.)* Ha, ha! to mi je zanat odavna. Ne brini se! *(Oprezno se udalji za lijeve prednje kulise.)*

II. sluga: *(K. p., skrivajući se za lijeve, prednje kulise.)* Pa i to nam je prava sreća, što nema na daleko seoskih kuća; kasno će već biti, kad ih probudi naš šenluk, naša luč...

Nekoliko trenutaka po odlasku I. sluge plane desno slaba svjetlost. I. sluga povrati se i sakrije za desne, stražnje kulise. Plamen se brzo razbukti uz praskanje, pa onda se začuje potresan vrisak **Fatin i Angjelijin:** »Aman, šta je ovo!?« *Odmah zatim dotrče obadvije na pozornicu kao bezglave.*

Angjelija: Aman, izgibosmo!

Fate: Jangija — vatra!

Angjelija: Pomagajte!

Fate: U pomoć!

Angjelija: U kuću! Spasavajmo, što se može! *(Otrči za desne kulise.)*

Fate: Amo se, komšije! *(Otrči za Angjelijom. Začuje se dva, tri puta zapljuskivanje vode, pa odmah zatim ispane na pozornicu* **Angjelija,** *dok s desna dopire* **Fatina** *kuknjava i lupa, kao da se izbacuju predmeti iz kuće.)*

Angjelija: *(Istrči s fučijom — drvenim sudom za vodu, — u ruci, hiteć k lijevoj strani pozornice. U tom času* **II. sluga** *strelimice pritrči k Agjeliji,* **Ona** *cikne, onesvijesti se, i, u času da padne, napadač je pograbi i odnese kroz vratnice, pa desno, za njim* **I. sluga.** *Iz daljine, s lijeve strane pozornice, dopiru glasovi:* »Jangija!«, »Vatra!«, »Eto nas!«)

Fate: *(Po odlasku slugu Izetaginih još neko vrijeme kuka, zatim se, sva poražena, pojavi na pozornici; kao mahnita trči na sve strane.)* U pomoć, selo! U pomoć, komšije, izgorismo! *(Otrči za desne kulise, gdje je stane još veća vriska s požara, koji se sasvim razmahao, pa opet istrči na pozornicu. Nariče.)* Aoj meni, sinjoj kukavici!... Ode mi sva siromaština!... Oj, Alija, kakova nam ovo nojca omrknula!... *(Otrči k plotu.)* Pomagajte, aman pomagajte! Amo se, ljudi, amo! *(Nestane je opet desno.)*

PRIZOR ŠESTI.

Seljaci i Martin.

Pojavljuju se s lijeva i iz dubine pozornice seljaci hrišćani, muslimani i kršćani, noseći, kako koji: sjekire, vodeno sugje, mokre ponjave,[1] *i svi hite za desne kulise, gdje nastaje graja kao kod požara i udaranje sjekira, zapljuskivanje vode, uz raznoglasne povike:* »Drži amo!«, »Pomoz'te onamo!«, »Ruši to!«, »Kidajte tamo!«, »Po vodu!«, »Napunite sugje!«, »Odmakni se, oborit će se!«, »Ne dajte na onu stranu!«, »Potegnite s nama!« *i sl., ali prigušeno, da ne smeta razgovijetnosti monologa Martinova, a sve prati prasak požara. Za sve te graje neki pretrkuju s praznim sugjem lijevo, pa kao da se vraćaju s punim, i to pretrkivanje traje, sve dok Martin ne izgovori svoj monolog.*

Martin: *(Koji je zadnji putem došao, stupa nesigurnim korakom, stane lijevo, sprijeda pozornice. Lice mu je strašno,*

[1] Seljaci u Bosni običavaju, pri oskudici vode i gasilačkih sprava, bacati nakvašene ponjave na krovove.

kao nesanicom izmučeno. Govori isprekidano, kao da uz vedre živi i poremećenim časovima.) Gori?... E — baš lijepo gori... I kod mene je gorilo... Da, da — trnite... Ali ne! ne gasite, neka plamti!... Martina ste mrzili... eto to vam je hvala od onoga lopova... Sve, sve će vas popalit... svu će vam djecu pokrast!... Hu — lijepe li svjetlosti, ljepše, neg što je bila prek-sinoć u mene! Ne — nije ljepša! Šta ima ovdje gorit?... Ovo je golotinja... a u mene kuće,... hambari,... pojate,... sve puno, sve se presipalo... Pa kad planu, hu! kô da se nebo rastvorilo... Ustavite, — neka izgori vas svijet, neka ga nestane iz temelja, kad nema moga djeteta! *(Potresno.)* Tamo je!... U vatri je!... Ne boj se, dijete, ja ću za te gorit, — hoću, eto me! *(Kao mamen iščezne za lijevim kulisama.)*

PRIZOR SEDMI.

Alija i **Fate,** poslije **seljaci,** pa **Martin.**

Alija dohrli s lijeva, pa kroz vratnice; u isti čas bane Fate s desna, iza prednjih kulisa.

Fate: *(Cikne.)* Alija, junače moj! *(Pane mu na prsa.)*

Alija: Živa si mi?!... O, nek Ti je slava i dika, veliki Alahu!... *(Pokazujuć u goruću kuću, predanjem u sudbinu.)* Ne trnite, ne mučite se! Gotovo je, do tala je razoreno...

Fate: Oh, i ti ne žališ; ti me ne karaš?

Alija: A što bih, kad je sve blago evo uza me?! *(Ogrli Fatu.)*

Fate: Bog ti platio tu milost!

Alija: Ne karam te, dušo. Samo mi reci: kako to dogje?

Fate: Ne znam, ne znam!... Samo što odoh kući, samo što priredih sofru za te i pristupih k Angjeliji — *(Ime ovo podsjeti je, da je do sad zaboravila na Angjeliju. Lupi u šake, cikne.)* Oh — Angjelija!

Alija: *(Osupnut, brzo.)* Zbilja — gdje je Angjelija, gdje?

Fate: *(Trči po pozornici, vičući.)* Angjelijo!... Angjelijo, sestro, ozovi se! *(U zdvojnosti mlata rukama.)* Nema je!... Što ću od sebe? Ubij me, Alija! *(Klone na zemlju kraj lijevih, prednjih kulisa, gdje se je, dozivajući Angjeliju, slučajno desila. Jeca kao izgubljena, ne mareći za okolicu svoju.)*

Alija: *(Užasnut.)* Nema je?!... *(Pljesne se po čelu.)* Sad znam sve! *(Strahotno razjaren.)* Iz moje kuće nestalo je! Zar i

na moju, na muslimansku kuću da udare?!... *(Zove.)* O, ljudi i prijatelji, amo se! Pustite, neka se dušmansko djelo vrši do kraja!... *(Prijeti u desnu pozadinu.)* Ali platit ćeš mi to, tako mi proroka!

Seljaci: *(Prilazeći, pokunjeni.)* Nema spasa...

Alija: Da, nema spasa!... Izgorjela je i opet jedna babovina; nije prva, otkad se megju nas doseli oni siledžija.

Jedan seljak: Izetaga?!?

Ostali seljaci: Zar je on potpalio?!

Alija: Da, Izetaga, zemlja mu kosti izbacivala! Oni, što traži turkovanje u otimačini, paljevini i silovanju, — crn mu obraz!... Još koji čas, pa će u njegovoj kuli pretrpit najcrnju sramotu jedno nevino djevojče našega sela, Angjelija!

Seljaci: Angjelija?

Zar ona?!

Strahota!!!

Alija: A jedan od najboljih momaka našega sela već je, more bit, izdahnuo pod pandžama njegovim.

Jedan seljak: Zar Stipo??

Seljaci: Zar nije u hapsu!?!

Alija: Da — Stipo, koga pomogoste vezivat, nije u zatvoru! Da — oni čestiti momak, koji nam je svima prijatelj bio, komu i ja dva života dugujem. Čujte, braćo! Kad sam oteo svoju današnju domaćicu i kad nas pročerala njena braća ljuti Gjulbegovići, u času, kad pod nama vranac već smalaksavao, a progonioci već trgli handžare, on je od nekuda banuo. Nije zaziro od handžara i pušaka; sa dva udarca kocem omahne konje Gjulbegovića, te nagnuše kao vile u stranu, a mi bijasmo spašeni Da, oni Stipo, koji učini, što ne smjede ni moja vjera, ma da se, bježeći, sa nekoliko muslimana susretosmo. Da ne bijaše mrak, davno bi mu kosti truhnule. Nu Božja volja bijade, te ga ne prepoznaše. Ali prepozno sam ga ja i tvrdom se vjerom zakleo, da ću mu se odužit.

Seljaci: *(Uzrujano, radoznalo.)* Šta, šta je s njim — govori!

Alija: Preksinoć naigjoh, ili istinu da vam kažem, naročito otidoh, da se nagjem oko kuće Martinove, jer mi prijetnja Izetagina ne dade mirovat. Htjedoh izvidit, sprema li se, da izvrši prijetnju svoju, pa da onda pomoću onih, koji su mu se najviše zamjerili, pomoću Stipe i Radoja, spriječim zlo naše. Došuljah

se do ahara, gdje prebivahu momci Izetagini. U debeloj pomrčini nitko me ne opazi, a Bog preveliki htjede, te dočuh njihov dogovor. Oni Martinu na prijateljstvu dijete ugrabiše, naše domove upališe. Ali dočekasmo ih i pobismo ja i Radoje.

Seljaci: Ti i Radoje?!?

Glas iz mnoštva: Ne rekoh li vam!

Alija: . . . Angjeliju otesmo, ja je u svoju kuću dovedoh, a Stipo je postrado nevin . . .

Seljaci: *(Zglédajući jedan drugoga, preneraženi.)* Šta učinismo!

Aman, što bijasmo zlotvori!

Kuku, što izdadosmo svoju krv!!!

Alija: Tražio sam ga po sudu i hapsanama. Htjedoh ga izbavit, pa makar me glave stalo. Ali Stipe nema, nego je Izetaga sudu poručio, da im je uteko, a sud nas ucijeni crnom ucjenom...

Seljaci: *(Ljutito.)* Zulum! Zulum!

Alija: Noćas se povratih i zatekoh sve zdravo. Pa samo što otidoh do starice Mare, nagjem evo razorenu babovinu. *(S desna dolazi Martin. Zamišljen je, satrven, koraca polako, gleda u zemlju.)*, a onu, koju sam čuvo kô svoje čeljade, Angjeliju.

Martin: *(Trgne se, mahnito priskoči k Aliji, potresno.)* Šta — ti čuvo Angjeliju?! O, povrati mi dijete, eno ti svih oranica i livada mojih, dajem ti sve, što mi još ostade!

Alija: *(Ukorno.)* Kasno ti kajanje! . . . U kraj, grešniče i uzročniče sviju ovih bijeda!

Martin: *(Drhće s grižnje savjesti.)* Da — grešnik sam, veliki grešnik . . . Oh — smilujte mi se, Isuse i Marijo! . . . *(Klone na zemlju, izgubi se u mislima.)*

Alija: *(Seljacima.)* Jest, onu, koju sam čuvo kô sestru, ugrabila je ona neman ili njeni pomagači; kunem vam se majčinim mlijekom — tako je! . . . Hoćemo li i dalje podnosit ovi zulum, braćo, koja slavite Isa-pejgambera;[1] hoćemo li i dalje trpit crn obraz, braćo vjere Muhamedove??

Seljaci: *(Razjareni.)* Ne ćemo!

Osveta!

Alija: To je muški — osveta! Ljuta osveta smjesta, dok još nije vuk razderao janje. Braćo! kućama po oružje, pa na sastanak kod »Orlove stine«. Pa koji od nas prvi dogje: tri huka

[1] Isusa bogougodnika.

sovina prama stijeni, i ozvat će nam se hajduk Radoje . . . Na putu susrest ćete staricu Maru. Kad ugledasmo plamen, poteče i ona, da se nagje u pomoći domaćici mi i Angjeliji; ali skrhana, više mrtva nego živa, sustade kod Suljina garišta. Povedite je, pa ako ne bude sugjeno, da ogrli sina živa, neka bar vidi složno djelo naše; neka vidi, kako okajavamo grijehe svoje, što izdasmo svoga rogjenoga; neka bude svjedokom, kako ćemo — kô ova oluja što bjesni — navalit na kulu krvnikovu, da mu se osvetimo za zulume.

Seljaci: Da mu se osvetimo!

Alija: . . . da mu sudimo za opačine!!

Seljaci: Da mu sudimo!!! *(Razjareni razilaze se hitno na sve strane.)*

PRIZOR OSMI.

Pregjašnji bez seljakâ.

Alija: *(Pristupi k Fati, digne je, privine je k sebi, ona njega ogrli i jeca. Ostaju u tom položaju, dok ne iščeznu seljaci i Martin.)*

Jedan seljak: *(Prigje k Martinu, digne ga.)* Na noge se, i ti ćeš s nama!

Martin: *(Kao iza sna, bolno.)* Kuda? . . . Zaludu je — plamen ju je pożderao . . . *(Stupa mehanički uz seljaka, koji ga odvede kroz vratnice, pa desno.)*

PRIZOR DEVETI.

Alija i Fate.

Alija: Fate! Prije nego te ostavim pri ovakovu polasku, da te još jednom ogrlim, janje moje!

Fate: Sunce moje! *(Grle se. Fate zaplače glasno.)*

Alija: *(Sustežući se, da ne zaplače.)* Što plačeš, bona?

Fate: Kako ne bih, kad je, more bit, pošljednji put, što te gledam; kad je, more bit, Božja knjiga rastvorena, gdje su tvoji časi izbrojani! *(Plače još jače.)*

Alija: Zar vjera Muhamedova, pa da pušta suzu? Veselo me isprati, kô prava muslimanka!

Fate: *(Trgne se. Briše suze. Predanjem.)* Evo ja ne plačem! Jest, veselo ću te ispratit na dobro djelo; a ako mi paneš, dičit ću se vječnim udovištvom, da sam bila ljuba takovoga vojna!

Alija: *(Razdragano.)* Tako, dijete![1] *(Poljubi je žarko.)* Tako voli kur-an naš! Tako mi besjedi, vjerna moja! *(Obujmi je oko pasa i povede vratnicama. Silnim uvjerenjem.)* A ne strahuj, dok me vodi ruka Alahova!

Fate: Vodila te ruka Njegova, a moje misli bit će samo uza te . . .!

(Zastor pada.)

ČIN PETI.

Najgornja soba u kuli Izetaginoj. Umjesto prozora — puškarnice. U desnom uglu,
u podu, otvor, kuda se silazi niza stepenice. Desno, sprijeda pozornice, uza zid,
ukovana velika karika u pod. O pročelnom zidu raskošno okovane puške kreme-
njače, kubure, handžari, rogovi za puščani prah, lovačke torbe i sl. Stijene po
stranama ukrašene po istočnjačku izragjenim (umjetnički nedotjeranim) motivima
iz Carigrada i sa Istoka u sjajnim okvirima, te nekoliko velikim, šarenim slovima
ispisanih istočnjačkih rečenica iz kurana, takogjer raskošno uokvirenih. Po podu
bogati urmenlijski i perzijski ćilimi. Sasvim uza lijevi zid i duljinom prama gle-
daočevoj strani, a sprijeda pozornice minder od skupocjene crvene čohe. S onu
stranu mindera, a uza sami lijevi zid[2] peškun (bosanski astalak), na njem di-
mirlija (veoma velik ravan, kalajisan pladanj od bakra). Na dimirliji nekoliko
sahana (istočnjački tanjuri od kalajisana bakra), pokriveni poklopcima (imaju
predstavljati razna jela); jedna boca „mastike“, jedna vina; jedan fingjan i
jedna čaša od bojali stakla; jedan otvoren sahančić slatka kajmaka, jedan meda,
jedan datula; kruh; dvije srmali (čisto srebrne) kašike; sve netaknuto. Kraj
peškuna lijepa nargila, cijev joj prebačena preko mindera, kao da je malo prije
rabljena, pa u hitnji ostavljena, i ibrik vode. Još nešto dublje, s onu stranu peš-
kuna, na podu, velik čirak od srebra, u njem gori debela voštanica kao jedina
rasvjeta. Nadigao se jak vihor uz bljesak i grmljavinu, pa traje do konča čina.

PRIZOR PRVI.

Angjelija i Izetaga.

Angjelija sjedi na desnom kraju mindera, legjima okrenuta gledaocu; lijevu nogu podvila poda se, desnu malo na desno — u koljenu nešto savitu — opružila, kao da je momentano dospjela u taj položaj. Ruke su joj konopcem naopako (na legjima) svezane. Dvodnevna nutarnja borba s neizvjestnosti i srčanih bolova, pa pretrpljene strahote zadnjega časa odrazuju se u bljedilu lica joj i slomljenu držanju; silno, nepravilno talasanje grudiju odaje grozničavo stanje i onako slabašnih joj

[1] Musliman naziva ženu svoju i »djetetom«.

[2] Da ne smeta radnji.

sila, neodlučni pogledi suznom koprenom prevučenih joj očiju pak i da još nije sabrala misli i spoznala domašaj užasne sudbine, u koju je dospjela.

Izetaga, potpuno obučen, bez oružja, gori sa strasti, koju jedino susteže spoznaja, da mu plijen i onako ne može uteći. Siguran za konačnu pobjedu, hoće obećanjima da sklone Angjeliju, da mu pokloni ljubav; oduševljenje u obećanjima odaje, da ih je gotov izvršiti, ali i zabrazditi u brutalnu silu, ako mu žrtva ne shvati, koliku joj milost nudi on, u čijoj je ruci život njen.

Angjelija: O pusti me, bolan, pusti! . . . Zar ti nije žao moga siromašnoga bábe, koji no me voli više, nego sebe? . . . Svisnut će s tuge, kunem ti se! . . . Oslobodi me, on ti to ne će zaboravit: blagosivat će te dan i noć, ljubit će ti stopu, kud prohodiš, a ja ću se molit Bogu za te, dokle uzživim! — — Čuj me, — imaj srca! Oh! smiluj se: šta trebaš mene, siroticu? . . .

Izetaga: Čuj ti pak mene! Što mi smeta, da te obljubim i vrljim kako lošu paru iz ćese? . . . Tek eto — što ću si? Tebe sam zavolio, jer si, što se kaže, ljepotinja, kako da nisi seoska Vlahinja; jer si jošte kako pilence, more, da se na rukama nosi! I eno pola imaća mi za to, da pokažem onom bundžiskom selu ti, da i ti mene voliš! . . . Angjelijo! sve okolo ove kule: stotin' kmeta, na oke dukata, sve će biti tvoje! Okovat ću te u zlato, oblačit ću te u svilu i kadifu; povest ću te u bogatu Maćedoniju, kud mi je imaće kako komad Bosne što je; faćat ću ohole Grkinjice i ubave Srbinjice, da te dvore s medom i baklavom,[1] a četiri robinjice iz daleka Arabistana će da te miju s gjulvodom, a kupaju u mlijeku! Ti ćutiš i ne ćeš ništo da zboriš? . . . Ili ti nije slatka Maćedonija? . . . Da znaš, pile, ja ću te, ako ti je želja, ja ću da te vodim u žeženu Anatoliju: gradit ću ti mali Stambul sa šadrvanima i bakčama od čempresa, kud bulbuli poje, kako u dženetu ili raju; u raju, što je spušten na zemlju samo za tebe, da tvoja mala noška tapka po kadifli travi: — tek mi zbori, da hoćeš bit moja kumrija, moja golubica! . . . De, zbori mi milu riječ, i ja ću ti taj konopac da pretvorim u gizdu od elmaza[2] i od bisera! *(Pritisne joj rukama obraze, kao da će je pomilovati.)*

Angjelija: *(Uzdrhti, gjipi na noge.)* Hu — kako to kao da mi igle bodu obraze!

[1] Pita od oraha i meda.

[2] Drago kamenje.

Izetaga: Nemoj tako da činiš! De, okani se onoga gadnoga momka i fukare, — budi moja!

Angjelija: Misliš li Stipu? ... Da ga se odrečem? ... Šta da ti kažem? Ta ja još nisam njegova, ali nešto sve me vuče k njemu: kad me pogledi *(U zanosu.)*, kao da me sunce ogrije; one njegove oči sjaje mi ko alemi, a ona njegova prtena odjeća kô da se u zlato pretvori! O, Izetaga! da znaš, kako je, kad je tko kome drag, — ti bi me odmah oslobodio. Pustio bi me, da ga potražim, da bježim s njime, da spletemo gdjegod od pruća koljebu, da spustim umornu glavu na tvrdu njegovu mišicu kô na mekan jastuk, da me pomiluje žuljevitom rukom, glatko, kô kadifom! O, aga, pusti me, živa ti majka, ako je imaš ...!

Izetaga: *(Razjaren, hvata se za glavu. Za se.)* Uh — i ja tu stojim kako kukavica! Ja, Izetaga, koji sam toliko Vlahinja preko koljena prekršio, toliko Bošnjaka posjeko i popalio! ... *(Trgne se.)* Jok-jok! Kakav sam to ja? ... Kad se hoće da ašikuje, valja bit kô med i šeker, kako oni mladi Vlah ... *(Angjeliji.)* Ili se, more bit, trzaš i sramiš, Turčin što sam? ... Čuj me, gugutko, što ću da ti kazujem, kako nisam nikom do tebe *(Tiše, kao plašeći se svojih riječi.)*: i moj se tatko krstio, bješe od junačkoga naroda, grčkoga naroda. I u mene je plemenita grčka krv. Razbireš li, bre, što je to: grčka krv i tursko gospostvo! ... *(Oduševljeno.)* I sve to stavljam pred tebe! De, gugutko, pogledaj na mene, na ovo srce mi, što vri s ljubavi, kako samo u Grka može da vri! ... Čuj, golubice mi! Hoću da ti budem mekši od pamuka, hoću da te nosim na rukama, — da ti zavide begovice i alajbegovice; moje srce ću da ti dam, i gazi po njemu, tek mi reci da me miluješ, malko miluješ! ... *(Prilazi raširenih ruku k Angjeliji.)*

Angjelija: Uh — kako su ti krvave oči! Bojim te se, bježi od mene!

Izetaga: *(Jarosno.)* Što — bježi? ... »Begaj« zboriš? ... Meni li je to! ... Da znaš, djevojko, strašna će biti moja osveta za tebe, za oca ti i za onoga mladoga krmkovića! *(Hvata Angjeliju za ramena, gotov razderati je.)*

Angjelija: Što nam se svetiš; šta smo ti učinili? *(Munja jako sijevne uz strahovit tresak, Izetaga trgne k sebi ruke.)* Čuješ li — ono Bog bdije! Zar se ne bojiš strijele njegove! ... *(Gubeći se u daljem zanosnom govoru.)* Mani me se — zove me! ... Pusti me, da ga nagjem, da mi ne pogine na ovoj Božjoj strahoti! Stipo, teški jade moj! *(Spusti glavu na grudi, preda se tuži i mislima, bez osjećaja za svoju okolicu.)*

Izetaga: Ha — jogunče vlaško! Stipu želiš? ... *(Kao izvan sebe.)* Želiš da ga vidiš? ... Dobro, neka ti bude. I on će tebe da vidi i da na svoje oči gleda, kada te obljubim, hehehe! To će da mi bude osveta ... *(Lupi u šake. Uza stepenice ustrči Zein.)*

PRIZOR DRUGI.

Pregjašnji i **Zein**.

Zein: Što išćeš, aga?

Izetaga: Nek bude svadba! Hoću da bude vjenčanje »ta da se priča u svet«! ... *(Prigušeno.)* Što raboti mladoženja?

Zein: *(Prigušeno, vraški.)* Užegosmo mu svijeću; vezasmo ga za kariku; metnusmo pred njega bardak taze vode,[1] kako ga ne može dohvatiti. On sve pruža ruku za vodom, a gubi pamet — nešto ubavo za gledanje, aga!

Izetaga: Sad će pak da bude nešto jošte poubavo: dovedʼte ga, ama čvrsto sputana!

Zein: Peke, efendum! *(Odilazi.)*

PRIZOR TREĆI.

Pregjašnji bez Zeina.

Izetaga: *(Ushoda se, govori sebi i pri tom poglêda ispod oka Angjeliju.)* Sad da vidimo to tvrdo srce u ovoga pilenceta seoskoga ... Ja ću već da te umekšam, ama sad bez svile i kadife, umekšam džabe. A ono kuče, ono Vlašče će da skapa kako psetište. Eh, eh — Izetaga, kako si se pametno dosjetio ...! *(Iz dônjeg boja dopire topot nekolicine uz basamake i bolno iznemogao glas Stipin:* »Vodeee!«*)*

Angjelija: *(Kao naprasno iza sna probugjena; čeznućem i očajno.)* Bože sveti — ta ono je njegov glas! Isti, strašni, kô iz dubine tamnice ...

PRIZOR ČETVRTI.

Pregjašnji, **Stipo**, **Zein** i **Atif**, poslije bez ove dvojice.

Na stepenicama pojavi se Stipo, a drže ga za nadlaktice s jedne strane Zein, s druge Atif. Ruke su mu svezane ko-

[1] Krčag svježe vode.

nopcem, a noge lancem sputane tako, da samo može koracati. Gologlav je. Preko desne sljepočnice duga, krvavo-usirena rana. Blijed je, upalih, mutnih očiju. Iznemogao, jedva se vuče uza stepenice. Gleda preda se i tako uoči Angjeliju, istom kad mu noga stupi na pod, dotično, kad zakrene, da se uputi u sredinu odaje. U istom času i Angjelijin lutajući pogled zapne o Stipu. Iz njihovih se grla začuju potresni poklici: »Stipo!«, »Angjelijo!« *i oboje jurnu jedno k drugomu. Stipu zadrže Zein i Atif; on im se otima i najzad, srvan uzaludnom borbom, napušta fizični otpor. Angjeliju već na prvom koraku zadrži Izetaga, te i njena kratka borba jenja.*

Stipo: *(Izetagi.)* Što hoćeš, aždaho? ... Šta si nakanio s nama, zloćo ljudska? ... Ako si žedan krvi — bodi me, kolji me; začini opačine svoje krvi mojom! Iščupaj mi srce, kunem ti se, ni mrdnuti ne ću, samo pusti to jadno djevojče!

Angjelija: Stipo, mučeniče! Gdje se ovo nagjosmo, tugo moja? ...

Izetaga: *(Slugama.)* Tamo za kariku tog hajduka, pa da gledamo drăganje megju dĕlimomkom i dĕlidjevojkom![1]

Zein i Atif povedu Stipu do karike; tu konopcem, što ga Zein izvadi iza pasa, svežu na aršin duljine nožne verige Stipine za kariku i tad se na mig Izetagin udalje niza stepenice.

Stipo: *(Za vrijeme vezivanja, u nesavladivu ogorčenju, Izetagi.)* Vezuj, kukavico, još jednoč povrh svega, to ti je junaštvo! Al ne će doživjet zvjersko oko tvoje slabosti moje! Sputavaj, huljo; al tako mi Krsta — Spasa *(Zein i Atif se udalje.)* ne ćeš izvest, što si naumio! *(Angjeliji.)* Angjelijo, djevojko moja, ne daj se, — umri! *(Ugledavši, da su i njoj ruke sputane, iz dubine duše, bolno.)* Ah, al i ti si sputana! ... O Bože! izbavi mi samo jednu ruku, il mi spusti bar kap rose — — *(Magli mu se; zatetura, al još se drži.)*

Angjelija: *(Klekne pred Izetagu.)* Smiluj se, aga, tako ti se Bog na samrti smilovao, — dodaj mu *(Pokazuje pogledom na ibrik.)* malo toga Božjega dara!

Izetaga: *(Dohvati ibrik i kao da će da pogje k Stipi.)*

Angjelija: *(Kao preobražena s radosti.)* O, — Stvorac ti platio! *(Stipi.)* Eto, eto dobroga age; o, milostiv je on ...

[1] Junak-momak i junak-djevojka.

Izetaga: *(Zastane.)* Ta ti riječ valja! Tek prvo da me poljubiš, golubice ...

Stipo: *(Groznim glasom.)* Ne!

Angjelija: *(U isti čas gjipi; Izetagi.)* Nikada! ... Zadrži to piće: iz tvoje ruke — iz pakla je! *(Stipi, vedrim licem, skrajnjim predanjem.)* Ti ne išteš vode? Je l' de, da je ne išteš? ... Ni ja je piti ne ću iz njegove ruke, — umrijet ćemo zajedno!

Izetaga: *(Ostavljajući ibrik, cinički.)* A vi lipšite, hrsuzi! A ja ću da gledam, i kad bude i jedno i drugo na izdisanju, onda ćeš bit moja, na njegove oči ćeš bit moja ...

Stipo: *(Izetagi.)* U tvojim smo rukama, izrode ljudski, ali samo tijelom. *(Angjeliji.)* Angjelijo, vilo moja! Ta šta je ta smrt, kad je život na drugom svijetu! Angjelijo na dru — *(Riječ mu zapne u grlu, problijedi još više. Prestravljeno.)* Šta — šta je ovo? ... Kako gorim! ... Kako me steže u grlu! ... Kako mi zvoni u ušima ... šumi u glavi ... kuca usred mozga ... O! svijete, poma-gaj ... vo-de-e-e — — *(Onesvijesti se, sruši se, no zid zapriječi, te ne pane cijelim tijelom na tla, već se gornjim osloni na zid, te tako dospije u sjedeći položaj.)*

Angjelija: *(Kao pomahnitala poleti k Stipi, pa se povrne i baci na koljena pred Izetagom.)* Milost, aga! Bog ti dao od moga zdravlja — zdravlja! ... *(Klone oborene glave, prava slika nevina mučeništva.)*

Izetaga: *(Potresen, koleba, pa kao da zaboravlja na svoje zvjerstvo.)* Čuj, ljepotinjo djevojko — — *(U isti čas, uz nekoliko metaka, što ih* **seljaci** *skrešu u vrata najdonje odaje, začuje se njihov jarosni poklik — koji se i poslije u nekoliko mahova opetuje:* »Djecu nam dajte!«, »Djecu amo, lopovi!«. *Čim prva puška pukne, ustrče uz basamake, uz prestravljene povike* »Buna, aga!« **nekoliko Izetaginih slugu**, *poskidaju oružje sa zida, i kako se koji dočepa puške i handžara, hrli niza stepenice i odmah puca. Na onaj prvi pucanj Izetaga se trgne kao munjom ošinut, pritrči k stepenicama, samo za čas ne umije se snaći.)*

Angjelija: *(Na prve poklike seljakâ, a za vrijeme kratke neodlučnosti Izetagine, gjipivši na noge.)* Šta čujem ...? *(Cikne radosno.)* Ta ono je moj babo, naši ljudi! Bože dragi — spašeni smo! *(Pritrči k Stipi.)* Stipo, probudi se, došli naši! *(Nadvine se nad Stipu, više puta dozivajući njegovo ime.)*

Izetaga: *(Čim Angjelija izusti »... došli naši.« sabrao se; prijeteći u dubinu, prodre mu iz grla urlik.)* Buna!... Hu — smetlje bosansko, — to ćete da mi platite vi, vaša djeca, pa čak i vaše djece djeca! *(Okrene se i zapazivši Angjeliju kraj Stipe, bijesno.)* Stoj, Vlahinjo! *(Pipa se po pasu, ali ne nalazi oružja; pogleda na zid, pa kad vidi, da je sve poskidano, obori se golim rukama na Angjeliju, drma je bijesno.)* Gadno pile još poganijega oca! Ne ćeš već ni koraka odovud — — *(U ovom času začuje se lupanje sjekirâ o vrata kule i u isti čas pomaganja* **slugu**: »Aman, aga, u pomoć!« *Ovo ga očito prestravi te ispusti Angjeliju, jurne niza stepenice, ali se pri prvoj stepenici obazre, da izusti prijetnju i Angjeliji i Stipi:* »Spremite se na vjenčanje, — Izetaga će da vam bude pop!« *pa iščezne niza stepenice, gdje nastane još veći žamor i pane još nekoliko hitaca; no domala začuje se potres, kao da se probila i oborila vrata. Sad nastane kreševo, pa sve bliže. Čuje se, kako ljudi padaju i jauk ranjenih i izdišućih, no sve prigušeno po prirodi udaljenosti i da ne smeta razgovijetnosti govora na pozornici. Čim nestane Izetage —)*

PRIZOR PETI.

Angjelija i Stipo.

Angjelija: *(U grozničavoj mješavini straha i radosti.)* Svemogući, uzdrži me, da ne svisnem! *(Pritrči k Stipi, klekne pred njim.)* Drägane, uzdanje moje, probudi se, spas nam je došo...! Preni se, — tvoja te Angjelija zove... Isuse, Marijo! razvedrite me, — što ću?

Stipo: *(U nesvjestici.)* Vodeee — —

Angjelija: Uh, — jadni živote moj!... Vode, — al kako? *(Savršenim predanjem.)* O, veliki Bože! Ti, koji se brineš za crva u prahu, za zvijerku u gori, o — pogledi na ovo stradanje Tvojih nemoćnih robova! *(Blažena vedrina naprasno joj prelije lice. Klikom silne radosti.)* Da, bit će je! *(Gjipi na noge, dotrči do ibrika, zubima dohvati držak mu i tako ga prinese i stavi pred Stipu. Skrajnjim čeznućem i kao da preživljuje još veće muke nego Stipo, poljubi ga u čelo.)*

Stipo: *(Otvarajući oči.)* Ah — kap vode — — *(Dižući polako klonulu glavu i spuštajući je opet ugleda pred sobom ibrik; u hipu razrogači oči, strelimice, kao lugjački razvredri mu se lice, sputanim rukama dohvati ibrik, umorne vegje mehanički opet mu se spuste na oči, i on pije požudno...)*

Angjelija: *(Klekla, upiljila pogled u dragana, zanijela se, kao da i sama upija do sad nikad neosjećano milje, nikad takov neživljeni život, a kad Stipo svakim gutljajem počne nadizati snažna pleća, kao da mu se u jakim mlazovima povraćaju i ustostručavaju uspavane sile, njeno je blaženstvo dostiglo vrhunac: radost potrese joj cijelim tijelom, uzbugjenje srčano tako je silno i burno, da joj dah ustalasanih grudiju zapréčuje svaki čujni izraz, i klik pobjede zamire joj u grlu. U tom trenutku navali Izetaga.)*

PRIZOR ŠESTI.

Pregjašnji i **Izetaga**, kasnije **Zein** i **Atif**, **Radoje** i **Alija**, pa **seljaci**, **Martin** i **Mare**.

Izetaga: *(Koji je megjutim u oči svoje neizbježive propasti ustrčao uza stepenice — a korake mu popratila jaka grmljavina — jedino u naumu, da dokrajči stvar sa zarobljenicima [što je, trčeći uza stepenice, odao povikom:* »Da još onima sudim!«*], ugleda prizor izmegju Angjelije i Stipe i bjesomučno poteče k njemu.)* Skote vlaški! *(Otme Stipi ibrik i hiti u dno pozornice upravo u času, kad Stipo, progledavši i dolazeći k sebi, ibrik s ustiju skine.)*

Angjelija: *(Prestravljeno.)* Ne, aga!

Izetaga: *(Poživinčenim gnjevom zgrabi Angjeliju, drma je.)* Šta — ne? *(Digne je kao pero, uzvitlavajući je oko sebe.)* Pogini, kopile bosansko! *(Snažnim zamahom baci je na minder i počne je daviti.)*

Stipo: *(Čim mu Izetaga otme ibrik.)* Stoj, krvniče! *(Gjipi na noge, džinski napne sile, rastrgne spone na rukama, strelimice dohvati konopac, što mu veže nožne verige za kariku, pa, oduprvši se o noge kao o dva panja, u času, kad Angjelija sa zamaha Izetaginog u smrtnom strahu krikne, nadčovječnim trzajem prekine konopac).* Ne boj se, Angjelijo! *(Bijesno navali na Izetagu.)*

(Jak bljesak i trijesak.)

Izetaga, *prestravljen s poklika Stipina, ispusti Angjeliju, pa se opre njemu, nu* **Stipo** *ga dohvati za gušu i davi ga, izgovarajući:* »Pošljednji ti ovo korak! Trzaj se, trzaj, — al da ti dogju u pomoć svi gjavoli pakla, ne će te istrgnut iz ruku

mojih! Ha — vidiš li sad: ovo te dave žrtve tvoje, da okaješ zloće svoje, zulumćaru!« . . . **Angjelija** *klekla, čas gleda prizor taj, čas upire pogled u vis, kao da šalje molitve Svevišnjemu za sretan ishod borbe . . . Megjutim se jave na stepenicama zadnji borci* **Zein** *i* **Atif.** *Ustupaju, braneći se noževima, kao pošljednjim oružjem pred nasrtajima* **Alije** *i* **Radoja,** *koji navaljuju takogjer noževima. Dospijevši na pretpošljednji basamak, ugledaju obadvojica prizor u sobi i jurnu:* **Zein** *riječima:* »Da se naplatimo!« *na Stipu,* **Atif** *riječima:* »Da si skupo kožu prodamo!« *na Angjeliju. No Radoje i Alija u stopu za njima, onaj za Atifom, ovaj za Zeinom. Svaki od njih dvojice dohvati lijevom rukom odabrana protivnika za rame, trgne ga i obrne k sebi, te* **Alija** *uz poklik:* »Za zloće vam!« *probode Zeina, a* **Radoje** *uz poklik:* »Za zulume!« *probode Atifa. S nenadna pojava Alije i Radoja* **Angjelija** *se obrne i, ugledavši pogibiju Izetaginih momaka, klikne:* »Ha — spas!«, *a naprasno oslobogjenje tako je potrese, da bi pala, da joj ne priteku u pomoć* **Radoje** *i* **Alija.** *Ovaj je pridrži i pridigne iz pokleknuta položaja, onaj joj prereže na rukama konopac, pak je, jedan za jednu, drugi za drugu ruku, blaženim zadovoljstvom povedu Stipi u susret.* **Izetaga** *u času Angjelijina klika* »Spas« *ispušta dušu pod kliještama Stipinim.* **Stipo** *samo još prozbori prama agi:* »Svršeno je!«, *pa se obrne k sredini odaje. Trzaj mu pri tome odaje njegovo silno iznenagjenje, al već u drugom trenutku grudima mu se otme klik beskrajnoga čeznuća:* »Angjelijo, dušo!«, *a njezinim isto tako:* »Stipo, oči moje!« *i oni padaju jedno drugomu u naručaj i ljube se tako žarko, kao da pretaču bića svoja. U tom času probiju redove u sobu navaljujućih* **seljaka Mare** *i* **Martin;** *u isti mah potresu zrakom povici:* »Sine!«, »Kćeri!«, *a odazovu se isto takovi:* »Majko!«, »Babo!«, *i u tren oka u megjusobnu zagrljaju Mare i Stipe, Martina i Angjelije jecanjem probija iz grudiju im najsvetija ljubav . . .* **seljaci kršćani** *i* **hrišćani** *padaju na koljena i odano kliču:* »Hvala Ti, Bože!«, **seljaci muslimani,** *držeći opružene dlanove nešto podalje od lica — kao da iz njih čitaju — patosom izušćuju:* »Velik si, Bože!«. *Svi se zatim rukuju sa Stipom (Radoje i Alija i grle se s njime) i Angjelijom.*

Martin: *(Mari.)* Starico Mare! Po patnji, što sam je proživio kroz ovo dva dana, mogu omjerit i tvoje stradanje. Prijateljstvo, što sam ga očekivao od dušmanina, zaslijepilo je vid moj i učinilo me zlotvorom svoga sela. Najcrnja žrtva moja bio je sin tvoj. Može li velika radost tvoja, što si je evo doživjela, zacijelit ranu, što ti je zadadoh ja, do danas veliki grešnik, a sada iskreni pokajnik??!

Mare: Neka ti je Bogom prošteno! *(Rukuju se.)*

Martin: *(Seljacima.)* Dobri ljudi! Za grijehe svoje prepatio sam onako, kako sam zaslužio. Bog premilostivi uslišo je kajanje moje. Praštajte i vi, da otpočnem nov život!

Seljaci: Oprošteno je!

Martin: *(Stipi.)* Ovako opran stupam pred tebe, momče! Tek sada uvigjam, kako svete su bile riječi tvoje, koje sam u sljepilu svome osugjivao! Da nije bilo tvoga primjera, kako se nasilju oduprti valja, ja bih danas bio najnesretniji otac, a iz ove kule haralo bi se i palilo i nadalje na sve četiri strane, ne pitajuć: ni tko se krsti, ni tko se klanja, već tko je samo patničkoga roda našega! Poslije ovoga krvavoga dogagjaja oči mi se otvoriše, da uvidim, kako kukavno je i prokleto blago, stečeno pomoću neprijatelja krvi svoje, a kako moćna i blagoslovena je ljubav naroda! Uzmi, momče, dijete moje, s kojim si zajedno patio, kao zalog moga budućega poštenoga života, i dopusti, da te, kô otac sina, poljubim u vedro čelo tvoje! *(Ljubi Stipu u čelo, ovaj njega u ruku.)*

Mare: *(Angjeliji.)* Zlatna kćeri moja! *(Ljubi Angjeliju u obraz, ova nju u ruku.)*

Stipo: *(Aliji i Radoju.)* A ja se obraćam vama, junaci! Majku imam, oca sam steko, vjerenicu udijelio mi Bog, a evo *(Pokazujući na seljake.)* i svatova mi kršnih; još mi treba ljudi, na čelu svatovima: samo ne znam, čije vas dvojice ime prije da spomenem, da se ne ogriješim o pravdu. Dajte, da u vama ogrlim kuma i djevera! Dedte, da u ogrljaju tome pretočimo razdvojenu snagu u neslomivu silu! *(Širi ruke spram Radoja i Alije.)*

* **Radoje**: Brate!

* **Alija**: Pobratime! *(Obojica u isti čas ogrle Stipu, a on njih obojicu.)*

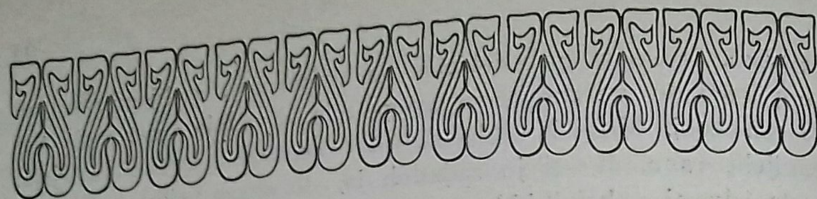
Seljaci: *(Grleći se megjusobno, oduševljeno.)* Zator zulumćarstvu!

(Zastor.)

---

* Istovremeno.

NITAKRITA.*

U mjesečini blješte piramide
I bacaju u pustoš duge sjene.
A Nila vali tiho, tiho hrle,
Da mir ne smute okolice snene.

Noć gluha je. Tek šakal i hijena
Plijena tražeć oprezno se krade.
Al ima mjesto, koje i zv'jer bježi,
Neopreznoj dok pod put joj se dade.
Dalèko bježi šakal i hijena,
Jer pöd nogama zemlji iz dubljine
Sad pjesma ori, sada čaše zveče,
Sad kovne žice glazbala ti ječe,
Sad grohot opet u zveket se spline.

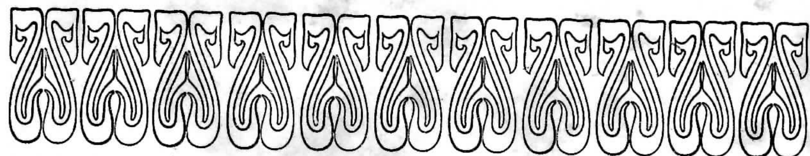
U labirinta podzemnoj dubljini
Sad zublje plamte i mirisi se pale.
Svih zemljâ strane tom raskošju, milini,
Što smogle su, to sve su dale.

* Nitakrita (Nitakrit, Nitokris, kao ljepotica poznata i opjevana takodjer pod imenom Rhodopis) bila je žena egipatskoga kralja (Mentemsava?). Njezin muž pogibe od ruke jednoga vojvode, koji se zakralji nad Egiptom i uze udovu kraljicu za ženu. Ona osveti smrt svojega muža tako, da je pozvala sve ubojice u podzemne dvorane (labirint), u koje je dala napustiti vodu iz Nila. Ona je dovršila i gradnju jedne piramide, u kojoj je bila i sahranjena. O tom pripovijeda Herodot u drugoj knjizi svoje povjesti.

MLADA ISTRANKA.

C. M. CRNČIĆ.

NITAKRITA.*

U mjesečini blješte piramide
I bacaju u pustoš duge sjene.
A Nila vali tiho, tiho hrle,
Da mir ne smute okolice snene.

Noć gluha je. Tek šakal i hijena
Plijena tražeć oprezno se krade.
Al ima mjesto, koje i zv'jer bježi,
Neopreznoj dok pod put joj se dade.
Dalèko bježi šakal i hijena,
Jer pŏd nogama zemlji iz dubljine
Sad pjesma ori, sada čaše zveče,
Sad kovne žice glazbala ti ječe,
Sad grohot opet u zveket se spline.

U labirinta podzemnoj dubljini
Sad zublje plamte i mirisi se pale.
Svih zemljâ strane tom raskošju, milini,
Što smogle su, to sve su dale.

* Nitakrita (Nitakrit, Nitokris, kao ljepotica poznata i opjevana takodjer pod imenom Rhodopis) bila je žena egipatskoga kralja (Mentemsava?). Njezin muž pogibe od ruke jednoga vojvode, koji se zakralji nad Egiptom i uze udovu kraljicu za ženu. Ona osveti smrt svojega muža tako, da je pozvala sve ubojice u podzemne dvorane (labirint), u koje je dala napustiti vodu iz Nila. Ona je dovršila i gradnju jedne piramide, u kojoj je bila i sahranjena. O tom pripovijeda Herodot u drugoj knjizi svoje povjesti.

Za dugim, punim stolom bučna sjedi četa
I zlatne prazneć kupe, ne zna, što je sjeta.

Na pročelju im silni sio Hathor,
Kralj, farao — životа, smrti vladar,
Mil'junima koj' nanest može zator,
A migne li, tad sreću dat je kadar.

Al farao odbacio je krunu
I ne brineć se za gostovâ kitu
On ženu tek si zrije, očima ju guta,
Tu zagonetnu, divnu Nitakritu.

U drhtavome silnih bakljâ svjetlu
Nepòmična je — vruće mašte slika —
Ne drhću joj nage strašću grudi,
Nit' smiješak s usnâ joj se rudi:
Kô živi odraz mrtvog sfinge lika.

I kralj se pred nju baci, koljena joj grli
I strastveno joj noge, ruke ljubi fine.
Zapalit bi joj hladnu rado dušu,
Da k njegove se žarkoj strasti vine.

I zbori on: »O, divna faraonko,
Oh, cjeluj me i nasmij mi se zvonko!
Još časak, pa će polnoć nam se javit
I ljubavi tad slavlje ćemo slavit.
Ti smiješ se? Oh, bogovima hvala!
Sad znadem, da mi srce tvoje prašta.
I duša moja pliva u veselju
I slatku sreću za budućnost mašta.
O, prosti, prosti!

Sgriješih mnogo, al se kajah mnogo
I ljubav moja isprika je moja . . .
Koliko duša patila mi muka
Sred tog strasti i poštenja boja,
To nè mogu ti kazat, kô ni noći,
U besnu što ih sproveh, ne znam broja.
O, prosti, prosti!

Pred deset ljeta prvi put kad mene
Pred lice tvoje sreća dozva sklona,
Ja vojvoda sam bio, muža tvoga vojnik,
Ja sluga bijah, poslušan tek bojnik,
A ti si bila žena faraona.

Začarala si srce mi i pamet,
Ja vojvode pobunih, ubih faraona
I kruna sada *moju* resi glavu.
I *ti* si moja! Tebe samo ljubim,
A prezirem i moć i sjaj i slavu.

Ja znadjah, da me mrziš i da trpiš,
Al ljubav moja straha znala nije.
Ja podah ti, što nemogućim zovu,
I puštah tvoju suzu, nek se lije,
Dok sama ne usahne, ljubav našav novu.

I deset ljeta kao rob te služah
Bez cjelova i milovanja tvoga
Pa ruka moja da li ikad klonu
Il' tebe služeć umori se noga?

I nagradjena služba mi je mnoga,
Jer dojmila se srca tvoga.

Zar znadeš, kad mi šapnu: Ja te ljubim!
Ja ljubim te i tvoja hoću biti.
Al stidim se te nove svoje sreće,
Pa ju moram kriti.
S tog smislila sam dvore pokraj Nila,
Što podzemno se kriju tihi, tajni.
Nit' znatiželjno u njih ljudsko vidi oko,
Ni sunce, niti mjesec sjajni.
Ah, sazdaj mi te dvore, u njima me skrivaj
I u njima me skrovno podložnu cjelivaj!
Al vojvode mi sazvat moraš prije,
Nek sreća naša gozbom počne b'jesnom.
Dok ponoć kucne, ostat ćemo sami
U zagrljaju cjelujuć se t'jesnom.

Zar mislila si možda željet preko mjere?
Dubòko gle pod zemljom labirint se štere
I ložnicu nam tajnu krije . . .«

I farao se blažen smije,
Jer čuje roba, kako težkim batom
Po kovnoj ploči ponoći znak bije.
On vojvodama zamahnuo rukom
I spremaju se, da otidju mûkom.

Al u taj čas
Kakav to se sgrozi im glas?
Čuj, mukli šum im huknu iznad glava
I kâmni stupi dršću poput trske.
I utrnu se baklje (s čije ruke drske?),
A labirintom zavladala strava.

»To osveta je moja!« viče Nitakrita.
»Na gornji otvor Nil će sad navalit!
Vi kralja ste mi ubili i muža:
Sad dostojno vam mogu se zahvalit!«

I groznom bukom
I težkom hukom
Ruši se, valja se zelena, pjenasta voda.
Sred škripanja zubi i kletava bez broja
Kô zlokobna ptica cikće Nitakrita:
»To osveta je moja, osveta moja!«

* * *

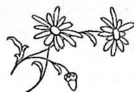
U mjesečini blješte piramide
I bacaju u pustoš duge sjene.
A Nila vali tiho, tiho hrle,
Da mir ne smute okolice snene.

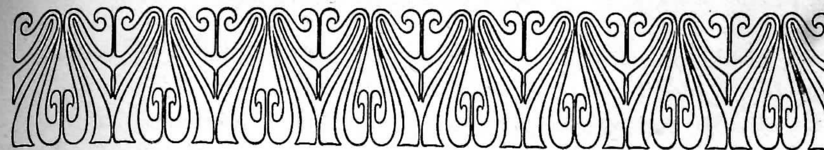
I često putnik oko piramida
Lepršat vidi laku sjenu žene,
Ljepotom gore velike joj oči,
Al zlorado se usne smiju njene.

A za njom hrli sjena faraona
I zdvojno mašuć ljubav njenu prosi.
On svaku noć ju zalud tako lovi,
Jer hitra je, kô vjetar da ju nosi.

Tri hiljade već godina je sjenom,
Al još je krasna, kao da je živa.
Tko vidi ju, tom' sva se pamet smuti:
Bedùin pred njom rukom oči skriva.

M. Podravski.

BABINA VAZA.

I.

Dvie dobre znanice sjedjahu kod stola, pri kojem srdačno i živahno razgovarahu, pijući po malo bielu kavu. Bijaše to u stanu g-dje Lanovićke, udovice iza pokojnoga odvjetnika Lanovića, dosta zaposlena trgovačkoga zastupnika, koji, dok je živio, uživaše glas čestita i vriedna čovjeka, a po smrti mu ostade u obćinstvu častna uspomena.

Prošloga ljeta, kad je g-dja Bačićka postala udovicom iza kotarskoga sudca u jednom selu, te se preselila u grad, da ne bude osamljena, upoznaše se obje udovice na jednom šetalištu i zavolješe se. Od toga su se doba često posjećivale; a sada, kad je duga, hladna, maglovita zima prošla, i kad se je g-dja Lanovićka opdravila od težke bolesti, došla je g-dja Bačićka, da ju posjeti, pozdravi, i da joj čestita. I nije ni šala: prepatiti tako težku bolest, pa u dobi, u kojoj bijaše g-dja Lanovićka! Vlasi, koliko su joj ostali na glavi, bijahu više bieli, nego li crni. Ona, koja je još prije koju godinu dana mogla siede vlasi brojiti, sada mora brojiti crne. Na nekoč punom licu sada vise nabori, i sve odaje ženu, koja ima preko petdeset godina. Ni bolest, ni godine ne uzeše joj svježosti duha, ni svjetlosti razuma, kojim mogaše razabirati pravo i nepravo, dobro i zlo.

— Težko sam dočekala dan, kad mi je dozvoljeno, da vas posjetim, — reče g-dja Bačićka. — Kud će suza nego na oko? A udovica k udovici. Mladež ima svoje puteve, kojima mi više ne možemo hodati.

— Hvala vam, dobra prijateljice; vi ste prva, koja dolazi k meni, odkako je liečnik dozvolio, da primam posjete. I upravo mi dobro dolazite, da mi dadete dobar savjet.

G-dja Bačićka pogleda zabrinuto svoju znanicu. Nije odmah mogla pojmiti, čega bi se to imao ticati taj savjet.

— Vi me gotovo plašite, — reče ona, i pogleda pitajućim pogledom na svoju prijateljicu, kojoj je vlasi upravo obasjao možda zadnji trak današnjega zapadajućega sunca.

— Ne znam, sirota, kako ću nagraditi svoga dobroga liečnika, koji je kroz više nego li tri mjeseca dan na dan, a često i po više puta u danu, a i po noći, k meni dolazio. Ja ni ne znam svega, jer sam često bila u nesvjestici, nego mi je moja dvorkinja pripoviedala poslije, kad sam se osviestila. Tako me je njegovao, kao da sam mu sestra.

— Nije li on bio prijatelj vašemu pokojnomu suprugu Lanoviću? — upade g-dja Bačićka.

— Dakako, da jest, premda je znatno mladji od moga supruga.

— Bit će, da je i vaš suprug njemu kada učinio uslugu, pa da je on, sjećajući se toga, tako brižno liečio vas, njegovu udovicu. Vi znate, da ruka ruku pere. Ali svakako treba da mu dobro izrazite svoju zahvalnost.

— Od srca rado, kad bih to mogla.

I udovici navru suze na oči. G-dja Bačićka — žena kao žena, — videći te suze, i sama prolije po koju suzu. Ali se brzo razabere, pa reče kao u čudu:

— Ta vi ste udovica iza bogata odvjetnika, pa kako da ne možete gospodski nagraditi svoga dobroga liečnika?

— Dà, — odvrati g-dja Lanovićka, — obćenito se drži, da su odvjetnici bogati ljudi. I ja sam tako nekada mislila, ali sam doživjela grozno razočaranje.

Sve se više čudeći odvrati g-dja Bačićka:

— I ljudi, koji se u to razumiju, dakle strukovnjaci, složno misle i tvrde, da odvjetnici imadu veliki prihod, i da se moraju obogatiti, ako baš nisu razsipnici. Moj mi je suprug često to govorio, i drugo što nisam nikad ni čula. Vi znate, da sudci mogu najbolje prosuditi, kakav prihod imadu odvjetnici.

— Vi znate, prihvati g-dja Lanovićka, da sam ja ostala mladom udovicom iza nadporučnika. Tad mi se stao približavati odvjetnik Lanović, već stariji čovjek, koji je u odvjetničkom radu proživio dvanaest godina i bio obćenito štovan. Vidjela sam, da ima simpatije prama meni, a i meni se je svidjao. No to me još

ne bi bilo sklonulo, da podjem za nj, jer samo se jedan put ljubi, onako pravo i živo, i nikada više. No meni su moje znanice govorile, da je to sjajna partija za mene; a i svatko, koga sam pitala za odnose moga prosca, bajao mi je o bogatstvu. Mnoge, i djevojke, zavidjahu mi sreću.

Gospodja Lanovićka, još slaba od pretrpljene bolesti, malo popostane i odahne, a onda nastavi govoriti prijateljica, koja je sa sve većim čudom u nju pogledala.

— Nije prošlo dva, tri mjeseca od moje udaje, već sam morala opažati, da su se ljudi prevarili. Jest, tako moram kazati, jer ne mogu ni komu predbaciti, da me je hotice zlo upućivao, pače sam uvjerena, da mi je svatko dobro želio. Počela sam uvidjati, da su moja sredstva za kućanstvo i za moja odiela dosta tiesno odmjerena. Izprva sam svoga novoga supruga držala za škrtca, za čovjeka stisnutoga, koj hoće da sgrće blago na blago . . .

— A on je u istinu bio razsipnik, — upane joj u rieč g-dja Bačićka.

— Baš obratno, on razsipnik nije bio. Riedko bi kada pošao u kavanu, da čita novine, ili na razgovor; još rjedje u gostionu, a tada bi mene poveo sa sobom. Mogu Vam po duši kazati, da sam znala za sve njegove troškove, koje je trošio izvan pisarne i izvan suda. Življasmo vrlo umjereno. U dućanu, gdje sam kupovala nuždnu robu, znali bi mi kazati: čemu tako škrtarite, ta supruga bogatoga odvjetnika može i trošiti. To mi isto govorahu na trgu pri kupovanju živeža . . .

— Oprostite mi, — reče g-dja Bačićka, — što vam u rieč upadam. I meni se je isto tako zbivalo na ladanju, gdje su ljudi sudca držali za gavana, koji ima veliki prihod; ali kad smo došli u grad, onda više nisam toga čula, bez dvojbe zato, što ljudi gradski bolje razumiju stanje sudca nego li ladanjski. — No bit će možda, da vaš pokojni suprug nije bio radin čovjek, pa je slabo zasluživao?

— Što vi to govorite, draga moja? — upita g-dja Lanovićka. Odvjetnik si ne može sam nabavljati poslova, jer mu to njegova čast ne dozvoljuje; a ne može si poslova ni birati, već što dodje, dodje. Uza sve to bijaše moj pokojni suprug marljiv, marljiv kao crv. Koliko bi puta ustao u jutro u četiri sata, pa radio do osam sati, a onda bi pošao k sudu, oko jedanaest se vratio, pa bi opet radio do ručka. Ja, iz mojega predjašnjega ži-

vota, nisam bila vična gledati ovoliki rad ... Ne kažem, da mi ne bismo bili mogli i bolje živjeti, ali u skladu s našom časti sigurno ne bi to bilo moguće. Sve je dolazilo k mojemu suprugu tražiti novaca. Morao je biti članom svakojakih družtava ; dan na dan dolazili bi k njemu ljudi po prinose, po podpore ... kako li se to sve zove? Ja sam mu znala govoriti, neka na to ne troši, pa da ćemo moći bolje živjeti. A on bi mi odgovarao! »Ima troškova, koje nam nalaže pristojnost, dok živimo u ljudskom družtvu. Mi se u svom domaćem živovanju možemo stisnuti, kako treba, ali vanjski sviet ne smije o tom ništa da doznade«. Moradoh uvidjeti, da je zbilja tomu tako

I opet g-dja Lanovićka odahne i spusti glavu na naslonjač. Očevidno se bila umorila.

— Čudnovato! — klikne g-dja Bačićka. — Vaš pokojni suprug nije bio ni škrt, ni razsipan, ni lien, a ipak ... ja si toga nikako ne mogu protumačiti.

— Dakako, da ne možete, — odvrati g-dja Lanovićka. — Ne možete zato, što poput mnogih i mnogih ljudi držite, što sam i ja nekada držala, da odvjetničko poslovanje samo sobom donosi velike prihode. Ako se te misli okanite, onda će vam biti jasno sve.

Medjutim je u sobu unišla dvorkinja, pa sa stola pospremila prazne posudice, iz kojih su gospodje bile popile kavu. Ostavila je stolnjak na stolu sa nešto peciva. Kad je dvorkinja izašla, nastavi razgovor g-dja Bačićka:

— Nije moguće! — klikne. Ta ja znam dosta odvjetnika, koji imadu veliki imetak. Evo na primjer g. M ...

— Taj? Znate li, kako je on do njega došao? Moj mi je suprug pripoviedao, da je g. M. kao mlad odvjetnik postao zastupnikom jedne samostalne, starije, vrlo bogate gospodjice, koja ga je vrlo voljela, te mu oporukom najveći dio svoga imetka ostavila.

— No g. D ... je ipak stekao svoj liepi imetak odvjetničkim radom? — upita dalje g-dja Bačićka.

— I o njemu mi je moj suprug pripoviedao, da je stekao svoj imetak na lutriji, a onda se jè imovina sama od sebe množala.

Nestrpljiva g-dja Bačićka klikne:

— Za g. S .... pak se ne može kazati, da je nasliedio, ili na lutriji stekao!

— Dakako da nije, odvrati g-dja Lanovićka. Al kako svaki veliki imetak ima svoju povjest, tako ju ima i ovaj gospodina S. Ja o tome znam, što mi je on sam pripoviedao. Prvi početak, tako rekući povod njegovu imetku, leži dašto u odvjetničkom radu. On si je naime štedljivošću prispravio neku malenu glavnicu. Kako bijaše sin seljačkih roditelja, to je novac imao za nj manje čara, nego li zemljište. On je stao kupovati oranice i livade izvan grada za malen novac. Tečajem nekoliko godina grad se sve više širio baš prema njegovim zemljištima, tako da je on za vrlo skupe novce prodavao gradilišta i tako silni novac stekao. Gdje je nekada kukuruz rasao, tu se sada dižu krasne palače.

— Dakle sreća, i samo sreća, a ne rad — dometne g-dja Bačićka.

— Jest, sreća vam, draga moja, u životu glumi najodlučniju ulogu. Komu je sklona, njega traži i naći će ga, kad on za nju i ne zna, i bud da je ne traži. Ovo vam vriedi osobito kod ljudi, koji živu od svagdanjega rada, kod poljodjelca, obrtnika, trgovca. Naše su okolnosti takove, da ćete vidjeti malo kojega obrtnika, ili trgovca, koji bi pod svoje stare dane mogao živjeti u miru, bez rada, kao što to vidimo kod onih, koji su svoje najljepše godine života proživjeli u službi državnoj, ili obćinskoj.

— Imate pravo, — povladi joj g-dja Bačićka. Skoro da i ne poznam obrtnika ili trgovca, koji bi u svojoj starosti živio u miru: tako ih malo ima. Kad stanem malo dublje misliti, čini mi se, da ima još manje odvjetnika, koji bi, kad ostare, mogli živjeti u miru. Ako ova trojica, koje vam spomenuh, imadu svoj imetak da zahvale samo sreći, onda ne bih znala ni jednoga. A ipak znam dvojicu odvjetnika, koji su bili na glasu, te su po obćem mnienju imali veliki prihod, pa mora da su pri smrti ostavili krasan imetak.

— Znam, koje to mislite. Ni jedan nije ostavio ništa, pače jedan je ostavio manje, nego li ništa: dugova. Po njegovoj bi se smrti bio morao otvoriti stečaj, da nekoji vjerovnici nisu bili dobri ljudi, koji su tražbine oprostili. Samo na taj način mogahu se preostala djeca odgojiti i do kruha odhraniti. Još biste se više čudili, kad bih vam stala pripoviedati o drugim odvjetnicima, koji nisu bili na glasu, nego srednje, ili najmanje vrste. Za trojicu ovakovih moj je suprug kod drugova sabirao prinose, da smo ih mogli po smrti pristojno sahraniti. Jedan je nekoliko

zadnjih mjeseci prije svoje smrti proživio samo od prinosa svojih drugova; po njegovoj su smrti ovi drugovi uzdržavali njegovu udovicu, koja je živjela još dvie godine, a onda na svoju sreću umrla, jer znate, kako je to neugodno živjeti od tudjih prinosa...

— Znam. Ali slika, koju mi slikate, ne će biti tako crna. Vama je pretrpljena bolest svakako nešto pomutila onu vedrinu, koja jedina čovjeku čini život prijatnim. Ta evo vi sami kao udovica živite od prihoda onoga imetka, što vam je od vašega pokojnoga supruga ostao.

Gospodja Lanovićka pogleda svoju prijateljicu, kao da se čudi njezinu govoru.

— Ta zar vam još nisam pripoviedala? — upita gospodja Bačićka. I ne znate li, od čega ja živim?

— Mislila sam si, da vam je od vašega supruga ostalo liepoga imetka, — odgovori gospodja Bačićka.

— Za pravo, ostade mi nešto pokućtva i nešto pisarničkih tražbina. Po smrti svoga supruga prodadoh suvišno pokućtvo i zatim knjige, a unišlo je nešto malo iz pisarničkih tražbina. To bijaše upravo dosta, da sam mogla platiti troškove bolesti i pogreba svoga supruga, i još sam mogla proživjeti do tri mjeseca poslije njegove smrti. Nakon toga nije mi ostalo ništa; a ja sada živim od mirovine . . .

— Od mirovine! — upade joj u rieč gospodja Bačićka. Ta udovice odvjetnika, kao ni odvjetnici, nemaju mirovine, osim, ako postoji kakova zaklada . . .

— Ne ima žalibože takove zaklade. Odvjetnici si je ne umiju stvoriti. Moj je suprug nekoliko godina prije svoje smrti nastojao, da osigura život svoj i moj, pak se je obratio na odvjetničku komoru . . . To je, kako znate, neke vrsti oblast za odvjetnike. Predložio joj je, da učini, što treba, da se osnuje zaklada za podporu osiromašjelih nemoćnih odvjetnika, njihovih udovica i siročadi. Pa što mu je komora odvratila? Rekla mu je, da ima dosta osiguravajućih družtava, pa neka se dade osigurati!... I tako ostadoh po njegovoj smrti skoro bez ičega. Ne preostade mi ino, već podjoh k oblasti, da zamolim, neka me primi u občinsku ubožnicu. Dodjoh pred staroga gospodina, koji me je poznao, a bio je prijatelj moga supruga. Kad je doznao, rad šta sam k njemu došla, upravo se je nasmijao. Ja si ne mogoh toga smieha protumačiti inako, van da se ruga mojoj nevolji. Ali sam

mu doskora morala biti vrlo zahvalna. »Šta!« — reče on. — »Vi da idete u ubožnicu? Ne, toga ne će biti. Ta vi ste bili mlada udovica iza nadporučnika, kada vas je odvjetnik Lanović uzeo za ženu . . . Dakako . . . dakako . . . Vama pripada mirovina po prvom vašem suprugu. Zatražite tu mirovinu.« — Možete si misliti, kako sam se toj izjavi začudila. I ja i mnogi drugi ljudi misle, da mirovina udovice državnoga službenika propada, čim se ona udade; a sada doznadoh, da ne propada, nego da samo počiva, te se ima takovoj udovici plaćati, čim joj drugi suprug umre. Od onda ja dobivam mjesečno mirovine 30 for. Kako su me sretnom scienili onda, kad me je odvjetnik Lanović zaprosio! A ja sam i bila sretna, ali ne s toga, što me je odvjetnik zaprosio, nego s toga, što sam bila prije žena nadporučnika.

Pozorno i s velikim saučešćem slušaše ju g-dja Bačićka. Nazori ove gospodje o bogatstvu odvjetničke udovice bijahu skroz potreseni, te se ona samo čudila neupućenosti ljudi, pače i strukovnih ljudi, o imovinskim prilikama odvjetnika. Pred njom evo stoji prijateljica, ta živa slika, koja jasno dokazuje onu oskudnost, u kojoj su ju ostavili oni po obćem mnienju sjajni družtveni i poslovni odnosi. I ona se sjetila, da je znala medju ubogima vidjeti ljude, o kojima se nekada držalo, da su bogati. Gledajući prijateljicu, dodje joj misao na nedostatno družtveno uredjenje, po kojem je osiguran život samo javnoga službenika, dok se država ne brine za one druge, kojih doduše nije namjestila u svojoj službi, ali su joj oni ipak cieli svoj život služili, jer su radili, stvarali vriednosti, nosili terete državne i obćinske. Nije mogla na ino, van da nešto od svojih misli saobći svojoj prijateljici.

— U životu vidimo, — reče ona — kako konj, koji je služio velikomu poglavaru, ili vojskovodji, po smrti gospodara dobiva mirovinu; kako ga hrane i njeguju do konca njegova života, a da više ne mora ništa raditi. Nu drugi konji, koji nisu bili tako sretni, da bi imali ovakovih gospodara, imadu hrane i njege samo dotle, dok mogu vući i nositi, a kada toga više ne mogu, onda moraju propasti. Ne zamjerite, draga moja, da ovakvom praktičnom prispodobom služim, no ona najbolje izražuje moju misao.

G-dja Bačićka bila bi nastavila svoja socioložka razmatranja, da joj nije g-dja Lanovićka presjekla rieč svrativši govor na onu točku, s koje su pošle.

— Što dakle da učinim? — upita ona. — Ne mogu dopustiti, da se g. liečnik kroz više mjeseci za mene upravo žrtvuje; a sada mu nagrade ne mogu dati. Sada? Ne vidim, da bih to mogla i u buduće učiniti, od mjesečne mirovine od 30 for. Kad namirim stanarinu, malo mi ostaje za druge potrebštine, k tomu sam se zadužila tečajem bolesti, pak to po malo odplaćujem.

— Ne znam zbilja, što da vam svjetujem. Ja bih vam rado pozajmila novaca, da i sama nisam udovica, koja živi od mirovine. Pa znate li što? Podjite barem g. liečniku, pa mu se zahvalite na trudu i dobroti. A tko zna, što još može doći? Možda vam ujednoč dodje pomoć, koje sada još ne vidite.

Gospodja se Lanovićka zamisli.

— Ne preostaje mi ino, van da tako učinim, kako kažete. Ali da baš posve praznih ruku ne podjem k liečniku, doniet ću mu maleni dar. Vidite ondje na stolčiću onu staru vazu. Ta mi je vaza ostala od moje babe po majci; i to mi je jedina ne samo imovina, nego i uspomena, koja mi je od nje ostala.

— To je doduše vrlo neznatan dar, — reče g-dja Bačićka, — ali za vas ima vriednost kao mila vam uspomena na vašu babu. Kako vidim, vi u njoj držite klubka konca, igle i razne druge sitnice, koje vam kod šivanja treba; a u tu svrhu može se ta vaza rabiti i u kući vašega liečnika, samo mu morate kazati, da vam mnogo vriedi kao uspomena od vaše babe.

— Ne, toga mu ne smijem kazati, odvrati živahno g-dja Lanovićka. Ako mu to kažem, on vaze ni pod živu glavu ne će htjeti primiti. On je tako dobar, tako plemenit čovjek, da ne bi nipošto hotio, da bud i s mojom privolom liši mene mile uspomene. Pače ja mu kanim reći, da ta vaza radi svoje starine ima vriednost.

— Ova vaza! — klikne g-dja Bačićka. — Stara je svakako, ta vidite, da je već na gornjem rubu jedan komad odkinut. Relief baš nije liep, već dosta priprost, a na gornjem su kraju nekakovi potezi, kao da je čovjek nevješt pismu urezao neke znakove. Svakako će ta glinena posuda moći poslužiti i u tu svrhu, da se u nju stavi turskoga duhana, jer će ostati dugo vlažan.

I prijateljice zaključiše, da se ta babina vaza ima odnijeti g. doktoru Ružiću. Bijahu uvjerene, da on ne će gledati na vriednost vaze, nego na intenciju one, koja mu ju daje, na njezino priznanje i zahvalnost. Sve to čovjek plemenit cieni više, nego li materijalnu korist.

II.

Gospodin Dr. Ružić bijaše na glasu liečnik, ne samo radi svoje liečničke vještine, naime pronicavosti i obilatoga medicinskoga znanja, ne samo s toga, što stajaše na visini svoje znanosti, nego i radi svoje čovjekoljubivostl, nesebičnosti i izvanredne marljivosti. Ne samo po danu, nego i po noći išao bi liečiti bolestnike, koji bi ga zvali. Jednakost ljudi bijaše u njegovu poslovanju tako liepo provedena, da nije pitao ni za zvanje, ni za imetak, ni za odličje; on je svakoga jednako brižljivo liečio. Svako poslije podne od tri do četiri sata davaše ordinaciju u svom stanu; i ovamo bi upravo grnuli ljudi tražeći njegovu liečničku pomoć. Od sirotinje često ne bi dobio nikakove plaće, nasuprot pomagao bi novcem takove siromahe, kojima je i ovakove pomoći trebalo. Da je g-dja Lanovićka mogla gledati u svu dubinu njegove duše, ne bi se bila toliko kinila mišlju, čim će ga nagraditi: jer on bijaše zadovoljan, da je učinio dobro djelo, da je kao čovjekoljub pomogao onomu, komu je pomoći trebalo. Dašto, da ovakovo idealističko načelo osniva dobar glas, ali ne imovinsko dobro stanje. Taj dr. Ružić, imajući ženu, ali ne djece, mogaše živjeti pristojno, ali si imetka ne mogaše sgrnuti. Obični sviet, koji sudi površno po množini posla, misli, da i svaki posao donosi prihoda. Ovakav je sud glede liečnika pogrješan.

Bijaše nekako oko pet sati poslije podne, kad je zazvonilo zvonce u stanu g. dr. Ružića. Izašla je k vratima g-dja supruga liečnikova, da vidi, tko to zvoni. Gospodja bijaše još mlada; u prvi mah ne bi čovjek rekao, da je vrlo liepa; ali njezina ljepota postajaše sve očevidnijom, čim bi ju dulje motrili, a osobito s njom razgovarali. Oko ustiju bijaše nešto, što cielomu biću davaše mili i ljubezni čar. Kad kad bi joj se obrvice sabrale, te bijaše jasno, da pozorno sluša onoga, koji bi s njom govorio. U njenom licu stolovaše ljepota, koja nikada ne prolazi. Gospodja otvori vrata, a pred njom se na hodniku ukaže gospodin od kojih četrdeset godina, srednje veličine, crnih vlasi i brade, gustih, no ne dugih brkova, nosa ponešto kriva, vrlo pristalo obučen.

— Ja se zovem Steiner, — reče stranac i prije, nego li ga je gospodja mogla dobro razmotriti, skoči hodnikom u sobu i sjedne u naslonjač.

— Ne zamjerite, milostiva gospodjo, što sam tako nagao. Ja putujem u poslovima, danas sam tuj, u večer ću sjedjeti u že-

ljezničkom kupeju, pa ću sutra zajutarkovati u Beču, odakle sam jutros i doputovao. Sve, što radim, moram obaviti brzo.

Gospodja samo gledaše u čudu toga nametljivoga stranca, i dugo je trebalo, dok ga je mogla upitati: što želi.

— Imam malenu nepriliku, odgovori g. Steiner . . . no to vas ne će zanimati, niti vam mogu kazati. Tražim gospodina doktora Ružića . . . Čast mi je valjda . . . njegovu gospodju suprugu . . .

— Dà, odgovori gospodja; no moga supruga sada nema kod kuće. On je oko pol pet sati svršio svoju današnju ordinaciju kod kuće, pak je otišao u posjete svojim bolestnicima.

— Gdje bih ga mogao naći? Ja moram s njim govoriti, prije, nego li otidjem. Kapacitet . . milostiva . . . kapacitet. U Beču drže mnogo do njega; ja to znam, jer često obćim s glasovitim tamošnjim liečnicima.

— Ne mogu vam kazati, gdje biste ga sada mogli naći.

Nastane šutnja. Stranac je upiljio oči na malen stol, što stajaše pri zidu. Promatraše tamo nešto, a onda mirno reče:

— Vidim tamo na stolu neku potrtu vazu. Ja bih ju od vas kupio.

Ustane i podje k stolu, na kojem stajaše vaza, koju je gdja. Lanovićka dru. Ružiću poslala. Promatraše tu vazu s takvim zanimanjem, koje ne odavaše ipak čovjeka vještaka, ili bar gosp. Steiner nehtijaše pokazati, da je vještak.

— Ne mogu vam prodati vaze. To je stvar moga supruga.

— Ali kad bih vam ponudio kupovnine 50 for.? — upita Steiner lukavo pogledajući gospodji u oči.

— Moj bi suprug bio ljut, kad bih ja ma što bez njegova privoljenja prodala, — odvrati gospodja.

— Nu, izvolite promisliti, milostiva, da vam nudjam takovu cienu, i to samo iz štovanja prama vašemu izvrstnomu suprugu i vama — cienu, za koju možete nabaviti dvie krasne kinezke vaze, koje će vam biti pravi ures u sobi.

Gospodja se i sama začudila, gdje g. Steiner toliku svotu nudja za staru posudu, koja inače ni čemu nije, ali ju je njezin suprug od g-dje Lanovićke primio, samo da je ne uvriedi, pak u vazu spravlja svoj turski duhan. Bila je sklona pomisliti, da g. Steiner na ovaki način hoće da izkaže poštu njezinomu suprugu. I već je naginjala misli, da tu vazu prodade, pak svoga supruga

razveseli. Ali joj onda pane na um, da to njemu možda ipak ne bi bilo pravo, pak u tom kolebanju, u toj dvojbi, koja ju je kinila tako, da je to stranac i opazio, začuje njegovu novu ponudu:

— Milostiva, evo vam 100 forinta, dajte mi tu vazu. Vaš će g. suprug sve odobriti; ta za stvar, koja ne vriedi skoro ništa, i koja vam u sobi samo smeta, dobivate veliku novčanu vriednost.

Gospodju je ova nova ponuda još više iznenadila, no rieči stranca »vaš će suprug sve odobriti« osviestiše ju i ona odlučno reče: — Kad ste vi tako stalni, da će moj suprug odobriti, onda je najbolje, da s njim samim govorite.

— Samo da znam, gdje bih ga mogo naći? — upita stranac.

— Prije vremena večere on ne običaje dolaziti kući; a kod večere ne bi bilo uputno, da ga tko uznemiruje — ta radnjom kroz cieli dan dobrano se je izmučio i treba mu počinka. No ja ću vam kazati, gdje biste ga najsigurnije mogli naći. On, pošto je obavio posjete kod bolestnika, dolazi u . . . gostionu na čašu piva. Pokušajte!

Jedva je gospodja svršila, već je nestalo g. Steinera; samo je čula još njegov pozdrav »sluga pokoran«, i kako su se vrata zatvorila. Za nekoliko časova bijaše g. Steiner u . . . oj gostioni. Tu je od konobara doznao, da g. dr. Ružić redovito u ovo doba dolazi na pivo, i da će ovdje sigurno moći s njim govoriti. Stade hodati po dugoj dvorani gostione gore i dolje; ali nije trebao dugo čekati, kad li mu konobar dojavi . . . »evo g. doktora«.

Gosp. doktor bijaše čovjek u najljepšoj muževnoj dobi; no kroz smedju mu bujnu kosu probijaše tu i tamo po koji siedi vlas, dok su mu nejaki brkovi ostali sačuvani od ovih znakova poodmakle dobe. Lice mu bijaše više bliedjahno nego li crveno, ali odavaše zdravlje i svježost. Iz modrih mu očiju sievaše blagost i dobrota; ali je on umio biti i odlučan i stalan.

Gosp. Steiner ga sustavi upravo nekoliko koračaja od stola, kod kojega je sjedjelo više gospode, kojima se je dr. Ružić očevidno hotio pridružiti. U kratko mu se predstavi i stane odmah pripoviedati, kako je u Beču slušao slavospjeve o njegovoj znanosti i vještini, dobroti i čovjekoljublju, te je ovim riečima bar to postigao, da ga je g. doktor pozorno slušao. Izpripovjedi mu, da ga je danas poslije podne uhvatila mala nesvjestica; a pošto mora u večer odputovati, to želi čuti njegovo mnienje: da li i što da upotriebi. Liečnik ga je odmah umirio izjavom, da su mu se

živci od putovanja i rada ponešto uzrujali, ali da se nema bojati kakovih štetnih posljedica, pa da može odputovati, samo neka nastoji, da dobije kupej, u kojem će moći ležati i spavati. I kad je liečnik hotio da ostavi g. Steinera, pa da podje k svomu družtvu, prihvati ga ovaj za ruku i reče mu:

— Još nešto, g. doktore. U vašoj sam sobi opazio jednu starinsku potrtu zemljanu vazu, a ja sam ljubitelj ovakih predmeta. Hotio sam ju kupiti od vaše milostive gospodje supruge, pak sam joj nudjao 50, a i napokon 100 for., što je užasna ciena, ali ona mi je ponudu odbila, veleći, da bez vašega privoljenja ni pod koju cienu ne će da proda tu vazu. Uzorna gospodja ... kažem vam, plemenita gospodja! Svaka bi druga tako zgodnu priliku upotrieblla, da učini taj sjajni pazar, no ona bez vaše privole ni pod živu glavu!

Vidjelo se je, da je ova ponuda g. doktora upravo zapanjila. On gledaše pozorno stranca, kao da mu hoće da u dušu pronikne, i tuj rieši pitanje, da li govori istinu.

— Prodajte mi tu vazu, evo vam 100 for. — reče g. Steiner.

— Ne, — odvrati u kratko dr. Ružić, kojemu je u taj par došla ona obična misao: »ako vriedi 100 for. za tebe, vriedi toliko i za mene«. Istom sada stane on cieniti tu vazu, do koje nije prije ništa držao.

— 200 for. gospodine doktore.

— Ne, — odvrati odlučno doktor.

— 300 for., doktore ... 400 ... 500 for., povišivaše g. Steiner neprestano svoju ponudu. — Ala sam ja čudan čovjek! Za stvar, tako reći bez vriednosti, nudjam tako ogromne svote, a sve samo za to, što sam si utuvio u glavu, da moram po što po to imati ovu potrtu vazu! Dakle, g. doktore, prihvatite moju ponudu, dok imam volje, jer više ne dam.

Sve se više čudio doktor Ružić ovomu strancu. Ta 500 for. — to bi bila sjajna nagrada za liečenje g-dje Lanovićke! Ali zašto taj stranac svom silom hoće da imade tu vazu? Je li ona zbilja toliko vriedna? Napokon budne i strpljivomu inače doktoru svega toga previše i on se odluči, da se u kratko otrese dalje napasti. Zato odlučno reče:

— Ne trudite se, gospodine, s vašim ponudama. Ja vam odlučno kažem, da vaze ne dam izpod 2000 for.

Mislio je doktor, da će nakon toga imati mira; ali na veliko njegovo čudo stranac pruži prama njemu desnu ruku i klikne:

— Držim vas za rieč, doktore! Evo vam 2000 for., i vaza je moja, doduše uz veliku žrtvu; ali ja sam svoju svrhu postigao.

Doktor ne mogaše odstupiti od rieči. Kad mu je stranac brojio ovu veliku svotu novaca, motraše ga znameniti liečnik, ne bi li na njem našao tragova kakove duševne bolesti.

— Jeste li vi pri sviesti? — upita stranca motreć ga pronicavim pogledom. Ta 2000 for. dajete za vazu, o kojoj ste prije govorili da nema nikakove vriednosti!

— Posao! Samo posao! — reče stranac. Tko kupuje, mora robu omalovažavati pred prodavaocem, da postigne što manju kupovninu. Nasuprot, prodavač mora robu hvaliti, samo da dobije veću kupovninu. To je već tako u poslovnom svietu. Vi me gledate, nisam li možda lud. Ne, ne bojte se. I ako vam dadoh veliku svotu, ja se pouzdano nadam, da ću ju izbiti i još nešto dobitka imati. Ja sam naime trgovac umjetnina, naročito starinskih; kupujem ih i prodajem. Doznao sam, da se u vašem gradu obnavlja glasovita stara crkva, i da se moraju mnoge, više stoljeća stare njezine umjetnine prodati za to, da se dobije novaca za dovršenje obnove crkvene. Za to sam došao ovamo, te sam jutros uz vrlo malenu cienu kupio raznih starih umjetnina. Kada dodjem u Beč, ne smijem nikomu ni kazati, uz koju sam ih cienu kupio; jer ili bi ljudi držali, da više ni ne vriede, pa ne bih mogao dobroga posla načiniti, ili bi pak mislili, da su ukradene. Pukim sam slučajem došao do toga, da sam vidio vašu glinenu vazu ...

— A što je na njoj tako znamenita, da ste mi toliku svotu platili? — upita ga liečnik.

— Vi znate, — odgovor g. Steiner — da je u staroj Grčkoj cvalo izradjivanje vaza, od kojih su najljepše atenske od 5.—3. stoljeća prije Hrista. Po grčkim uzorima pravili su vaze u Etruriji, a znameniti grad, u kojem su ih pravili, bijaše Aretro. Rimljani su te vaze vrlo voljeli, i zato ih nalazimo svagdje, gdje su Rimljani imali svojih naseobina, bolje reći: izkapaju se iz zemlje ponajviše samo komadi. Ova vaza, koju od vas kupih, prava je etrurska. Ona je tako dobro sačuvana, da još nisam vidio ni jedne ovako čitave. Ta samo je na gornjem dielu nešto malo odkrhnuta. Znamenita je ona i po svom pismu. Obični bi ljudi držali, da su ono nekakove kvake, jer to nisu slova ni grčka,

ni latinska, a nisu ni hieroglifi. To je pismo etrursko. Ja ga ponešto poznajem, no jezika etrurskoga ne razumijem. U Beču je samo jedan učenjak, koji se tim jezikom najuspješnije bavi. Ova će vaza svakako doprinieti k poznavanju toga zagonetnoga jezika. Učenjaci će imati ugodnoga posla . . .

Družtvo je znalično gledalo, što to g. dr. Ružić tako dugo s ovim strancem razgovara, a kad je doktor došao k stolu, za kojim je njegovo družtvo sjedjelo, i kada je gospodi pripoviedao, što mu se upravo zbilo, svi se vrlo začudiše. Odmah je nastalo mnienje, da je taj g. Steiner nekakav ludi zanešenjak, ili sljepar, koji hoće da ima stvar, s kojom će dobar posao praviti. Al ovo im mnienje brzo razprši uvjeravanje g. dra Ružića, da je u g. Steineru upoznao čovjeka pametna, čovjeka vještaka u poslu starina; a ako on misli tom vazom dobar pazar učiniti, to mu se ne može zamjeriti, kao što se ne zamjerava nijednomu trgovcu, ako ide za dobitkom.

A kad je g. dr. Ružić došao kući, njegova je gospodja supruga znala već sve; ta kazao joj je g. Steiner, koji je došao po vazu s posjetnicom kartom njezina supruga, na kojoj je dr. Ružić svoju suprugu zamolio, da vazu izruči donosniku posjetnice. Samo joj se je g. Steiner tužio, da je postao žrtvom svoje tvrdoglavosti, jer da si je upiljio u glavu, da tu vazu mora imati, pa baš uz kako ogromnu cienu. Gospodja se je vrlo razveselila ovomu poslu.

— Sada će mi biti moguće, da kupim one briljantne naušnice, koje su mi se tako svidjele, kad smo onomad bili u Beču, — reče sva radostna gdja. Ružićka.

— Ta šta ti to govoriš, draga ženice! — klikne g. dr. Ružić. — Zar je tih 2000 for. moja imovina? Zar to ne pripada onoj siroti g-dji Lanovićki?

Ova pitanja upravo preneraziše gospodju.

— Zar ti nije gospodja Lanovićka dala svoju vazu kao nagradu za tvoju liečničku pomoć? A što je ona tebi dala, to je ipak tvoje . . .

— Bit će ti odmah jasno, ako ti kažem, da g-dja Lanovićka kao ni mi, nije ni slutila, kakovu vriednost ima njezina vaza, koja joj je ostala od njezine babe. Da je to znala, ne bi mi dala tolike nagrade, koja me u ostalom niti ne ide. Da sam liečio milijunara, ne bi mi ovaj dao tolike nagrade, a kamo li bih je dobio od sirote, kakova je gospodja Lanovićka. Njezinom se bludnjom ne smijemo okoristiti na njezinu štetu. Ja ću joj to, što sam dobio, sutra predati. Njoj će bolje doći, nego li nama. Mi bismo to trebali za nabavu dragulja, a ona za kruh svagdanji. Strpi se, pa će se i tvoja želja izpuniti. No ti ne smiješ nositi draguljâ, koje mutnima čini suza sirotinje.

Liečnik je svoju suprugu samo na polak uvjerio, dok je ona ostala na tome, da mu za njegov trud i požrtvovnost svakako pripada nagrada.

III.

Gospodja Lanovićka bijaše pospremila i u red stavila svoje sobice, i već se obukla i odlučila poći u šetnju, prije nego li joj dvorkinja donese ručak. Vrlo ju ugodno iznenadi dolazak gosp. dra. Ružića, a još više, što je unišao s prijaznim posmjehom.

— Ne dolazim k vama kao bolestnici, — reče g. doktor. — Hvala Bogu, vaše je zdravlje izvan svake pogibli, i vi ćete za mjesec dana biti opet onako čili i krepki, kako ste prije bolesti bili. No evo me radi one vaze . . .

— Ako mi ovaj maleni znak moje zahvalnosti odbijete, učinit ćete me vrlo nesretnom, — upade mu u rieč gospodja Lanovićka.

— Ne radi se o tome. Ja sam drage volje primio, najviše zato, da budete umireni glede svoje i odviše strogo shvaćene dužnosti prema meni. Što učinih kao liečnik, to izvrših dužnost svoga zvanja. Ali vam dolazim kazati da mi prieti nagrada za moj trud, nagrada takova, koje nisam zaslužio.

— Ja vas ne razumijem, — reče gospodja gledajući liečnika ukočenim pogledom.

— Zar ne, Vi niste znali, da je vaza, koja vam je ostala od vaše babice, takova stara umjetnina, koja mnogo vriedi?

— Ta šta bi ona podrtina drugo i vriedila, nego samo kao uspomena . . .

— Znao sam ja to. Ni ja sâm, premda sam visoke škole prošao, nisam joj znao prave vriednosti, van samo toliko, koliko me je imala trajno sjećati na vršenje moje dužnosti. Ali ta babina vaza ima veliku vriednost.

— Zar zbilja? . . . Hvala bogu, onda sam vam se ipak barem ponešto odužila.

— Al tako, da toga primiti ne mogu, — reče posve odriešito liečnik.

— Doktore! Vi me činite nesretnom! — zavapi gospodja. Vi mi hoćete da povratite vazu, al je ja primiti ne ću. Radje se neka tresne o zemlju, da se u prah razprši.

— Ne, ljubezna gospodjo, vaze vam ne ću povratiti. Umirite se, pa me saslušajte. Ja sam vazu prodao za 2000 forinta bečkomu trgovcu, koji je ovdje bio i odmah za tim u Beč odputovao. Evo vam donesoh taj novac.

Doktor stavi na stol pred gospodju Lanovićku 2000 for., a ona to sve gleda izbuljenih očiju, očito ne shvaćajući, što se to zbiva. Ali kad je doktor koračio prema vratima, da izadje iz sobe, razabere se gospodja, prihvati liečnika za ruku i klikne:

— Ne, veleučeni gospodine. Ovo nije moje, nego je vaše... Ovo je ciena vaze... ona pripada onomu, komu i vaza, a vaza je vaša, jer sam vam ju ja dala i jer ste ju zaslužili.

— Kažite mi po duši, gospodjo, — poče mirno i hladno govoriti g. doktor — da ste imali u svom imetku samo 2000 for. i ništa više, biste li bili meni u ime nagrade dali te 2000 for.? Ne biste? To je jasno. To je tolika nagrada, da je jedva carevi i kraljevi davaju liečniku za ovakov trud, kakav bijaše moj, a kamo li da ju daju siromašne udovice. I da ste znali, da Vaša vaza imade toliku vriednost, Vi biste ju sami bili prodali, pak nešto od ciene meni poslali, al nikako sve. A po kojem pravu da ja sada sve prisvojim? Vi ste me uviek cienili kao liečnika. I ja sam zbilja liečnik, a nisam haračlija. Štujte me i nadalje tako, kako dosele, i ne zahtievajte, da se povriedi moja čast.

Sve ovo, što je g. liečnik govorio, bijaše tako istinito, tako opravdano, da je moralo učiniti dubok utisak na gospodju Lanovićku. Razmatrajući taj slučaj, koji se riedko kada u običnom životu zbiva, morala se je i ona sve više uvjeriti, da njezino čuvstvo zahvalnosti treba da uzmakne pred zahtjevima razuma. Na polak je već popustila, kad je liečniku stavila ovaj predlog:

— Ja sam Vam dvostruko zahvalna, jer sam po Vama dobila zdravlje, a sada evo dobivam i novaca. Bez Vas ne bi bilo ni jednoga ni drugoga. Zar onda nije pravedno, da tu svotu podijelimo? Vama pol, a meni pol...

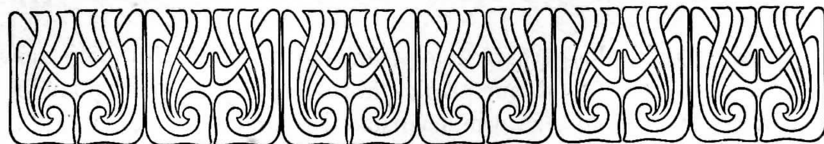
— Ni na to ne mogu pristati, — odvrati odlučno liečnik mahnuv rukom u znak, da i taj predlog odbija. — Što se novaca

tiče, to je puki slučaj, kod kojega imam ja samo nešto malo zasluge, naime to, što nisam nikako hotio pristati na prve ponude Steinerove; što sam za tim naznačio visoku cienu, ne zato, da ju dobijem, nego zato, da me se trgovac okani, i napokon zato, što sam ostao kod svoje zadane rieči. To su pak zasluge, za koje ne primam nagrade, jer ne spadaju u okvir moga zvanja. Ali da taj prepor riešimo brzo, jer nemam više vremena čekati, već moram poći bolestnicima, koji moju pomoć željno očekuju, — evo vam moja zadnja rieč. Da sam mjesto Vas liečio bogatu gospodju, i da me je ova nagradila sa 200 for., ja bih bio vrlo zadovoljan, te bih bio uvjeren, da sam dobio nagradu, kakova mi u istinu pripada. Uzmimo, da ste Vi takova bogata gospodja, onda mi pripada, kako rekoh, 200 for. To ću uzeti i ništa više. Ako li na to ne pristanete, onda ću poslati svih 2000 for. u Beč Steineru, pa neka mu bude vaza i novci, i neka on izvuče svu korist iz vaše baštine i moga rada... onda ne ćete imati ništa ni Vi, ni ja. To je moja posljednja.

Šta je mogla učiniti sirota udovica?... Ona je pristala. A plemenit je liečnik imao dvostruku zadovoljštinu; jer je udovica mogla izplatiti sve dugove, nabaviti si odiela i rubenine, što joj je trebalo, a još joj je ostala glavnica, koja je za nju, sirotu, dobrano pomnožila mjesečni prihod.

Radoslav.

IZ USPOMENA.

BLAŽEN ČOVJEK.

Nebo sipa snijeg već nekoliko dana; toplomjer kazuje 15 stupanja ispod ništice. Sve, što je nejaka zatekla ova iznenadna studen, strada i bez nade očekuje čudesnu pomoć. Ptice se u zdvojnoj smionosti zaletavaju u prozorna stakla toplih domova, te ne nalazeći samilosti, kuckaju skoro promrzlim kljunićima na vrata ljudskoga gostoljublja. A jednako kao i božjim ptičicama dešava se i prozeblu svijetu na pločniku. Kuća-nekuća, prazna i studena, tjera ga na pločnik, da se spasi izmoljenim milodarom. A milodar — rijedak s dobre volje i sućutna srca — ne dotječe ni da nahraniš, ni da ogriješ istrošena, klonula uda, štono ti ih na jad u baštinu ostavila mila, jednako nesretna mati. Kad u čovječjem koljenu svibanj radja u veljači, a pod praznim i šupljikavim krovom, onda se i ljudska mladjarija stavlja pod zaštitu evangjeoske riječi: e Bog hrani i ptice u zraku . . . A i zbilja ih hrani, nekim čudom izdržljivosti, pa poslije toga slučajnim kakim naletom iskrnjega dobrodušja. Desilo se — pa eto! — Ta kuda bi inako, kad priroda ne mari za rodjene posljetke svoje nestašnosti. Ne mari ona za njih, već s neke nerazumljive zloradosti sažimlje ono nešta topla daha u slabo zakritu tijelu, te uporno nastoji izjednačiti smrznuto tlo sa svim ostalim golim il samo na pola golim predmetima na materi Zemlji! — A tu pakost čini ona svim tim predmetima bez obzira na odliku podrijetla. U istinu trpko je i grčevito mnogome stvoru brzati, ili istom samo tapkati kraj ove nemile, neumoljive studeni!

I tanki vježbenik banke valjano miriši zimu. U ponošenu kaputu struže korakom po pločniku, ne bi li barem za četvrt

sata ranije započeo dopoldanju službu, — da se pokaže žurljiv (skoro bi mogao avansirati!) — a i da se — ogrije! — Ta za čim drugim osim ovog dvoga — i teže njegove misli! — Kroz slab kaput grize ga studen za kožu, te drhturi i cvokoće zubima, prijegorno gledajući pred sobom oblačke s tople pare vlastitoga daha, kako se bez koristi razplinjuju u lakomu vazduhu. On ih zamišljeno motri, neprestano zureć preda se, kano da je zanemario i prezrio sav ostali svijet.

Tako se on uvijek ponaša, pa s toga ga drugovi od puste obijesti i prozvaše »lirskim pjesnikom.«

Odjedared opazi, da je nehajno prošao mimo neke osobito krupne oline. Namah ga saleti zla slutnja, ne bijaše li to »on«! — Okrene se, i zbilja! — polagano, u debeloj, raskošnoj bundi zibao se — šef ureda! — Uminuo ga — hude li sreće! — već za više od dva koraka! Strelimice se, veoma glasno pokloni, a šef je jedva zamijetio tu poštu, te priklonio kažiprst k svojoj astrahanskoj kapi.

Očevidno: zlovoljan je!

— I opet će mi prigovoriti kao nedavno, da sam »pjesnik u brojkama« — pomisli vježbenik. — Zlokobna slutnja dopratila ga k pisaćemu stolu.

— I opet me ovaj gospodičić nije pristojno pozdravio! — Zeleniš!

— No! — pomisli »pjesnik u brojkama« — ta valjda je već iz početka uvidio, da sam mu bezuvjetno smjeran. I ako ga gdjekad nekako okasno, reko bih »naknadno« pozdravim, ipak mora znati po svem mojem ostalom vladanju, da nije — Bože oslobodi! — od prkosa. Ovolišna ptičica da prkosi — orlu!

»Pjesnik u brojkama« je u taj čas živo uzvjerovao, da mu je sama providnost nadahnula ovu zaista utješljivu prispodobu.

* * *

Poglaviti gospodin šef banke u svojoj poslovnici — u svojoj državici u malom — kako bi se često izvolio izraziti — istoga jutra upravo otvara novine, štono su još živo mirisale po tiskarskom mastilu. Zavodljiv, poetičan miris terpentina, — jelove šume!

Mnogoj li poletnoj, mladoj duši znade ovaj miris izvabit lagašnu rumen na bljedjahno lice, živ i vlažan treptaj radosti u

nadahnuto oko, kadno se sjeti čarnih dragota, što no su nekada znale prhutati oko nje pod sjenom jelove šume!

A poglavitoga gospodina je ovaj »svjetski« zadah opet zanio nekim intimnim dodirom s idejom općega napretka.

— Što li sve čini on za ovaj zavod, — koji je — tako rekav — neznatan zubić na kolašcu velebnoga stroja sveopćega napretka!

I on se lagodno povrati svojoj omiljeloj pomisli:

— Ta da, taj zavod bez pristojne naplate izrabljuje snagu krilate mi duše! — Tako sam eto sebi lanjske godine priuštio dopust lih na šest tjedana dana, samo da se u uredu ne nazaduje, pa ma i propalı bolestni mi živci! Do djavola! — zašto se ne bi i ostali požurili! Ovoga ljeta usilit ćemo se na puna dva mjeseca! — i srdljivo zapuši havanku.

Poglaviti gospodin ravnatelj banke sjedjaše za pisaćim stolom na lagašnu naslonjaču od trstike kinezkoga izvora, prostranu, a lagašnu poput pjene.

Pred njim ukus prvoga reda! — Kadno mu pred par mjeseci dobra sudbina pokopala predšastnika, pa se uspeo na njegovo mjesto, tek prezirno se je ozrio na kukavni namještaj u glavnoj poslovnici. On je čovjek u svem moderan; voli konfor. Bivši ravnatelj po njegovu nazoru bijaše čovjek kratkovid, koji je škrtost u spoljašnju ukrasu smatrao prištednjom, ne znajući shvatiti važnost odličja, što zanaša ljude, da se dive i da popuštaju — snazi! — A on je dobro znao udesiti odlično lice svakoj stvarci i stvarčici oko sebe!

— Valja stvor ubog i neuk zablieštiti sjajem!

Kad je on iza pokojnoga šefa — »zanovjetnoga, a inače posve prostodušnoga gospodina« — došao na čelo ureda, smjesta se je sve to u nutra moralo da promijeni.

Čaroban čovjek! — taj je doista umio odabrati konfor prvoga reda! Vrijednota i stil!

Pogledajte sred toga sjaja samo na pisaći stol — gospodine moj! — Kraj njega možeš jednako dušovoljno i raditi i lastovati! — Devet škatulja u pročelju, mrko orahovo drvo iste šare, blizančad po pili. A istom kruna tome novome prijestolju ravnatelja banke: — divno smišljen crtež, bujan, vijugav, usitnjen — Granada!

Na njem podložak od najfinije kože, obložen baršunom i bijelolistom, pa pisaće sprave: — tintarnica od kristala u obliku deve na počinku, sušila i tištila od rude u mjedeno-rdjavoj antiki i sijaset ostalih dražesnih sitnica.

Na zgodna mjesta posjedoše se Pegaz i Venera i rak i još koješta šarena, zablještiva, da naprosto ne možeš sve okom na jedan mah obuhvatiti. Jednom riječi: »Kraljevinu za komad trice!«

U švedskoj peći bruji istomjerna struja obilna plamena, te rasplinjuje ugodnu toplinu i u slijednji kutić — ove »državice u malom.«

Pa tude da ne bi radio! — Ta prsti igraju i sprežu se sami od sebe. — Bog ga znadi, do kuda li će od nabujale snage da dospiju, što li će sve do kraja da napišu!

Vragometan je čovjek taj gospodin ravnatelj! — U njega je širok, nekako četvoran stas, — sama snaga! — pepeljasta brada na koščatu licu, ravan, šiljat nos i sitne, žutkaste očice, u opće pronicave, a upravo ubojito porazne, kad ih namjerice upilji u kojega »sirotu-čovjeka.« — Tude, iza zlatom okovanih očala, radja se iskra, vatra, grom!

On prodire u dušu! On hoće da bude u svojoj »državici« strog i strašan, da pred njim strepe i jadni molitelji i čitav ured, počevši od staroga, poput trte suhoga poslovodje, pa sve do najmladjega poslužnika. — Ali kraj svega toga čini mu se, da se ljudi nekom rafiniranom himbom, nekom obijesnom nestašnosti otimlju disciplini.

— Nisam dosta dosljedan! — ponestaje rešpekta, gospodine moj! Ponestaje — na svim linijama!

I on se u taj čas sjeti nedavna susreta s tankim vježbenikom, »s pjesnikom u brojkama«.

— Da, i to ti se takodjer nadimlje i nada se za koji desetak godina prebaciti preko ledjâ godišnjih osam do deset tisuća kruna i raširit se u životu i važan postati u družtvu — jednom riječi: postat »dobro situiran gospodin«! Pa tu, u toj naopakoj logici da se snadješ, u toj nečistoj atmosferi da se ikada naprema ovakvome fukarluku nasmiješiš, — da tegneš razlikovati miloštom ovakovoga zeleniša od poslužnika! — To ti dašto čita svakojaka prevratna djela, pa jamačno i proti kapitalu, a ipak se hrani od kapitala. — Čekaj ti, dragoviću moj! — Ugnijezdio se za pisaćim stolom kao »gotov gospodin« i uzvjerovao

u stalnost vlastite egzistencije. — Pa se sretnik znade kadikad i nasmiješiti zelenim očima svoje budućnosti. Čekaj zelenišu! — Tko se dima ne nadimi . . .

Poglaviti gospodin u povodu ove prijetnje odlučno otvori srednji pretinac u stolu, gdje se redom vrstaju »personalni« spisi, te ispukne izmedju njih, gotovo i ne pozirući, molbenicu »pjesnika u brojkama«, pa ju razmota i polagano opet pročita. Zjenice mu porasle kao mački u tami. — I pograbi pero, dobro pero u uzdanoj desnici, kome je dosele mnogo šta uspješna imao da zahvali. I mahom zabilježi na finu hartiju dijelak sudbine sretnoga novajlije, štono ga zapala čast, te je uz njegov očinski nadzor počeo splićati niti svojeg službenog života, tako zvane »karijere«! A ta je karijera često puta sedmoglava aždaja, štono staklenim pogledom straži na pragu mladjahnoga života. Bezuvjetno odlučan pripomenak savijesnoga šefa glasio je: — »Tečajem ove godine ne može se da uvaži radi pomanjkanja raspoloživih sredstava uslijed izvanrednih izdataka.« — Eto, to je stil: — kratak i rezak, odrješit i bezobziran, kao uvijek što je u mene! — stil, što imponira, što na prvi pogled odaje svojega autora!

Strogi je šef bio zadovoljan, što je dnevni posao započeo tako uspješnim činom, pa mu se je iza toga uredovna rabota odmatala upravo slatko od srca. Tako i zrnce soli začini čitavu hranu. Konačno se zadovoljno ustane. On nije trebao istom pogledati na uru, da pogodi pravu horu za stalnu čašu piva, gdje ga očekuje par tijesnih prijatelja. Kucne u zvonce i s mjesta se pomoli plaho lice poslužnika. On se strelovito požuri do odore »poglavitoga« — sama kunovina i astrahan! — pa mu vješto »uprosi« poglavite ruke u rukave. — Glavno je, da poglaviti gospodin nije pokazao nezadovoljstva. Nasuprot je izvolio dohvatiti omašnu, dragocijenu cigarušu od stive s debelim saskom od pravoga jantara, napaliti havanku, te se muče odgegati u hodnik.

Na vratima prihvati ga opet drugi smjerni poslužnik, koji zeca brži vreba na čas odlaska poglavitoga gospodina, pa kad ga, prosti Bože! — ne uvreba, onda ne može pravo večerati ni spavati, a sjutra dan ga sporadi toga sigurno zaboli glava.

Poslužnik smjerno — oprezno otvori vrata, pa kad je opazio, da je prvi dio posla valjano i bez ikakvih nepredvidivih naleta obavio, povrati se u pristojnu daljinu i presmjerno se pokloni.

— A »on« i ne kimne glavom, nego zažmiri desnom trepavicom, pa kraj otvorenih vratiju popostane i otrese tanak pepeo istom napušene cigare. Za tim podje desetak koraka, i onda istom zaškripi iza njega teška vratnica ulaznih vrata u bankovni dom.

»Poglavitost« se svečano udostoja taknuti velegradski pločnik svojim elastičnim koracima. Puši slasno i naglo i žmirka jednako sad lijevim, sad desnim vjedjama, kako bi se kada sad s lijeve sad s desne strane njegovih »živaca« neugodno dojmile neskladne ulične slike. — On se čudi nepotrebnoj žurbi u okolo, ne rači mu se gledati od studeni pomodrjela lica i ukočene, patničke poglede.

— To je sve balast! Tko nema topla odijela i nije se do sita najeo, neka se zavuče u prikrajak, — da ne vrijedja estetskih osjećaja ostalih. — U ostalom, u nas je već i policija uskočila u poeziju, — do djavola!

U dobar čas razvedri ga pogled na veselo zatišje. On će tamo koji časak svijetla obraza, s bezprikornim manirama zanašati društvo odlično i duhovito, sebi posvema dostojno, krijesom neprocjenivih dosjetaka!

* * *

Na večer polag stalne navade kućnoga reda čitka poglaviti gospodin po koji redak iz prokušane po izbor knjige. — To je rad napredka, a i da čovjek sebi prije sna uspokoji preumorne živce.

U susjednoj sobi žena mu lijega djecu na počinak. — Jedno se nevinče jur odavna poljubilo sa sankom, a ostala četvorica glasno — da i »papa« čuje — govore svagdanju molitvu: »Oče naš!« — I oprosti nam duge naše, kako i mi opraštamo dužnicima našim! — žubore zvonka grlašca.

Gospodin »papa« silno uživa s uzorna reda u svom domu, pa s potpunom samosvijesti dobra oca obitelji na mahove razmišlja o tom i odbija tmaste dimove, slasno pucketajući usnama. — No čim počne molitva, spravi lulu, — samo da bude u čudorednom okviru obiteljskoga uzgoja uzdržan dostojan, bezprikoran ton. — Ta poznata je javna mu i uvjerljiva riječ: — Do kuda bismo dospjeli, gospodo moja, da u mladjem koljenu ponestane duha pobožnosti — dobro prokušana, vjekovima osnažena božanskoga »kulta« — ? —

Tako biva svaku večer, i svaku večer se iskreni mislilac nakon zadnjega dima raznježi pomišlju, koliko li je on dobar i napredan čovjek i otac i rodoljub — i čisto se rastapa od milja — i samopoštivanja.

On će bez dvojbe o tom i sanjati!

— Blažen čovjek!

BIBLIJOFIL.

Jednom se u kasnom popolnoćnjem društvu kraj rdjava krčmarskoga vina poveo razgovor o čovjeku, koji nije nikad u naše družtvo zalazio. Nije bilo lijepo u te kasne časke kraj vinskoga soka ogovarati bližnjega. Ali slaboća ta dade se vrlo lako opravdati općenitom zlovoljom, što smo se već čitave sate zaljevali skupom kapljicom prijevarne krčmarske trgovine.

Naš entuzijasta Mile uze da na visoko izlaže duhovitost i i znanje istoga gospodina N.

— Odličan je to um, prožet znanjem i samo knjizi te knjizi odan. Neprestance ih skuplja oko sebe i guta.

— Al kraj toga se ne bi mario kloniti našega društva! — zagundja Slavonac Djuka.

— Nije njemu do naših praznih djavolija, — oprijeći se Mile. — On svedjer studira, gospodine moj, a ne kao mi, što ubijamo dragocijeno vrijeme griješnom dokolicom.

— Ta i mrav valjda ima negdje svojih lasnih časaka počitka! — ozove se srdljivo tankoglasi prijatelj Ante. — I taj blaženi gospodin N. morao bi ipak da pokaže, e je mravinjemu rodu temeljni uvjet za rad i napredak neprekidno družtvo.

Sred ove zlovolje nastala bi bila možda i pravda, da se u pravi čas ne odazove stari drug Nikola, poznati kratkorjeki svat, tamo iz dna stola u kutu sobe, dubokim basom:

— A da, izvrstan ti je to naprednjak, osobit prijatelj knjizi. Ne klevećite ga! — Pred godinu dana posudio sam mu dvije knjige, i taj biblijofil nije mi još dosele ni jedne vratio. Svedjer se ispričava, da čita. Medjutim sam se osvjedočio, da je jednu — krasno uvezanu — prodao u antikvarijat, a drugu, samo broširanu, još nerazrezanu, poklonio svojoj zaručnici!

LAŽ.

Poznavao sam tvrdokorna lašca i spletkara, koji upravo nije mogao govoriti istine. Ja sam s njime u mnogim prilikama života morao općiti, pa kad mi je napokon u nekoj zgodi s njegove bezkrajne bezočnosti bilo dojadilo, pogrdio sam ga bez ikojega obzira, da se je s laži rodio i da će s njome i u grob leći. — To je po mojem mišljenju bila jedina zgodna riječ, da osudiš — grdobu duševnu. — Jetko je bilo, možda i nepristojno; ali ja sam bio osvjedočen, da je to istina, i da je od prijeke nužde tu istinu izreći. Na ljutu ranu ljutu travu!

Nedugo iza toga — stajao sam pred njegovim odrom. — Žuto poput voska lice zadahnjivao pepelast dašak; žustre mu, tobož podatne, uvjerljive oči za uvijek pokrile vjedje s dugim, crnim trepavicama; usne mu lagašno poplavjele. Kroz prozirni bez jedva vidljivo drhće svjetlo s voštenica — — čini se, kao da mrtvac nešto — nešto teška — — misli. Ali u isto doba ipak se nije činilo, da se ta misao bilo čime odrazuje na njegovim usnama. Na njih je pao pečat smrti, po zemski nam život neopozovive, vječne.

I tada sam se domislio, da moja nekadanja tvrdnja, e će s laži u grob leći, nije bila istinita, te sam je iskreno, pobožno požalio. — Ta on je legao u grob s vječnim mukom — s vječnom istinom muka. — On se je eto s istinom izmirio!

DOBROHOĆE.

Vas je dakle za to mjesto preporučio g. R.?

— Jest, presvijetli!

Dostojanstvenik časkom pomuča i nekuda izvjedljivo, kao s nekim saučešćem pogleda mladića.

— Jeste li se kada zamjerili g. R-u?

— Zamjerio? — mladić će zatečeno.

— Ta dà, bilo čime?

— Koliko se mogu sjetiti, nisam.

— Al razmislite dobro!

— Ja se njemu nisam ničim zamjerio. Mi smo iz istoga mjesta rodom. S pokojnim mi ocem parničio se je doduše dugo radi nekakve služnosti; ali su se konačno nagodili.

— Pa odakle to, da vas baš on preporuča?

— To se desilo sasma slučajno. — Kad smo jednom polazili skupa iz kavane, dodah mu šešir, a on me izvjedljivo pogleda u lice. Nisam ga poznavao. Drugi put jednoga kišnoga predvečerja ove jeseni sretne me na ulici i zatraži vatre, te tom zgodom opazi, da mu se moje lice čini poznato. Kad sam mu kazao ime, veoma se obradova, kaza mi i svoje ime, te me upita za sadanje zanimanje. — Ja mu se izjadah, kako već dugo vremena tražim namještaj, pošto sam morao predjašnju službu rad bolesti napustiti. — Ali sada mi je kum, g. M., obećao, da će sam poći za me pred presvietloga. — Kaki g. M., prijatelju dragi! — ponagli on. — Podjite sami k presvijetlomu i kažite, da sam vas ja — preporučio, — ja, vaš zemljak.

— A tako! — nasmije se dostojanstvenik značajno. — No za volju predjašnje te parnice — preporučit ću vas smjesta. — A u buduće čuvajte se rdjava običaja nepoznatim ljudima dodavati šešire u kavani i posudjivati im vatre na ulici, a ponajpače — neokušanim prijateljima odavati svoje namjere!

IZDAJICA DOMOVINE.

U gradu vrije već više dana bijes izborne borbe. Svagdje susretaš lica zbunjena, strašću izopačena. Svuda sikte riječi gnjevne, žučljive. Odvaja se susjed od susjeda, prijatelj od prijatelja, rodjak od rodjaka.

Zadnjega dana napokon pognali glavnom ulicom nekoga ostarijega, na pogled otmjenijega gospodina, te mu se natisnuli za petama, izvikivajući ga kao neprijatejja grada i naroda. Bacali se za njim jajima i gnjilim narandžama, živahno, strasno. — Hajka se je imala skoro dovršiti, jer se već pokazala na dogled kuća grješnikova. — Bijes hajkaša poraste, opori glasovi kriče: — Izdajica domovine! — po njem! — utuci ga! — Sva ulica živo sudjeluje u ovoj hajci i gromornim načinom odaje, kako sučustvuje s njome. — Sve, i mužko i žensko, i staro i mlado zaplamtilo očima, svima se bjelasaju zubi iza zadovoljna, ponešto grčevita smijeha, što se prima poput pošasne bolesti. — I djeca se nabacuju za prokletnikom nejakim ručicama, smijući se pri tom veselo i prijazno. Ona to shvaćaju kao neku novu, javnu uličnu igru.

I stari težak Toma našao se na pločniku, stisnuo se uza zid kućni, spustio ruke niz bedra i sažeo usnice. — Neki ga deran gurne u rebra. U čudu ogleda se starac na mladića, a ovaj će mu zaviknuti u uho:

— A što i ti ne vičeš, stara beno?

Starac se naglo osovi, i njemu se zakrijese oči — kao i ostalima. Zamahne desnicom, pljesne mladića dlanom po licu i krikne:

— Vidiš, ovaj jedini od svih imućnika u gradu badava me prehrani i ćikama[1] osladi!

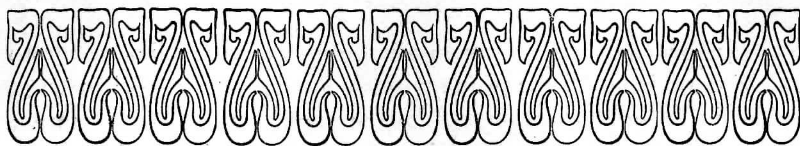
Mladić se razjari, stisne šake i zguri ramena. — No stari Toma nije ni za korak uzmaknuo, — dašto! — I on stisne šake, zguri se, a u zjenicama mu se zavrtjela iskra životinjske odvažnosti.

Napadač se lecne, muče se okrene i poostane iza pomamne hajke.

J. Draženović.

[1] Dogarci cigara.

NUJNI ČASI.

I.

Uboga je i iskrena uviek
Pjesma moja, što se u sviet krili;
I ne leti poput orla gore
Pod oblake na mašte mi krilih,
Već turobna, zabrinuta, čedna
Po nizini traži srca biedna.

Ja i moja, moja zibka mala
Nije bila srebrom okovana;
U svilu me i kadifu nije
Pokojna mi zavijala Nana,
Već po trnju siromaštva, mukâ
Vodila me njena brižna ruka.

I bez sjajnih nada u životu
Minuli su moji dani liepi,
No čeka me sjajnija budućnost,
Da me digne, da mi srce kriepi.
I što imam siromaštva malo, —
I to mi je dobro srce dalo.

Ja sam ipak i sretan i blažen,
To mi srce govori u grudi';
Pa u sreći i pjevam i plačem,
Dobri Bože, Tebi hvala budi!
Dao si mi kuću i kućište
U Hrvatskoj hrvatsko ognjište!

I ne trebam i ne želim nikad
U životu sebi većeg dara:
Hrvatskoga roda ja sam pjesnik
I svećenik Božijeg oltara.
Za dom radim, za rod pjesme pišem
I moje i roda suze brišem,

Tako želim do Božije volje
Izvršivat uzvišeno zvanje:
Iza mučna rodoljubna rada
Da mi mirno bude grobovanje.
A rod će se katkad sjetit mene
I rake mi u groblju zelene!

II.

Pisao sam nujne pjesme
U svetištu muza;
Al najljepše odpjevo sam
U obliku suza.

III.

Po gaju se šećem
Po večernjoj tami,
I u jesen on me
K sebi uviek mami.
Tu sam sprov'o slatko
Mlado pramaljeće,
I sa svakog žbuna
Brao sitno cvieće.

I sad na utjehu
Tiho, neveselo,
Tanke hvojke glade
Moje mutno čelo . . .
Svaki žuti listić
Kao de mi zbori:
Tvoje jade, vaje
Pregori, pregori!

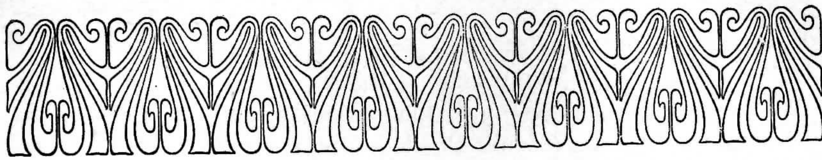
IV.

Ja te gledam, ja te motrim
Trnoviti žbune;
A s tebe se ponajljepše
Rujne ruže trune.
I gdje rastu i gdje cvatu,
Svud ih trnje kruži;
Ali zato nema para
Rosnoj rumen-ruži.

Ja te gledam, ja te motrim,
Moj hrvatski rode,
Po trnovoj kako stazi
Putevi te vode;
A iz bolna tvoga srca
Kô iz izvor-česme
Na utjehu nama teku,
Najkrasnije pjesme!

Miroljub.

ANGJIN BOŽIĆ.

SLIKA IZ ŽUMBERKA.

I.

Na sâm badnji dan g. 188*. letjele su lagane saonice izmedju Karlovca do kranjske varošice Metlike. Dva vatrena čilaša upravljaše mladjahno momče, bez brkova i brade. U naušnicama blieštale su mu pozlaćene mindjušice u obliku tankoga prstena. U saonicama sjedjaše stariji gospodin, obučen u toploj bundi; iz tople ogrlice provirio okrupan crvenkast nos, a čekinjasti brkovi sliepili se sa kurjačinom na bundinoj ogrlici. Vatrene još crne oči gospodinove s nekim uzbudjenjem promatrale su silne, šumom obrasle bregove u daljini, na sjevero-istoku. Odjedared uhvati gospodin kočijaša za rame, te ga upita krupnim glasom: »Kaži mi, boga ti, Janez, je li to Ribnik, to seoce, kuda prolazimo?«

— Se se ve, gospud, žiher to je Ribnik«, — odvrati slovenačkim jezikom kočijaš.

— A one gore pred nama?

— To so, gospud, vlaški bregi; tukar stanojo Vlahi, kaj ter se sami pravijo: Žumberčani; in tista cirkva, kateru zda vidimo, to je pa »sv. Nedelja« u Radatoviću.

— Baš tamo ja idem, Janez.

— Žiher gospodu fajmeštru?

— Ne idem baš gospodinu parohu, ali umah do njega u susjedstvo, umirovljenomu kapetanu Zoriću.

— Se ga jest vem; ali kako pojdejo tam; vejo oni jahat?

— Kako ja ne bih znao jahati! Ta ja sam služio u žumberačkoj dvanaestoj kompaniji pet godina, a bome ga tu ni gospa

ne može, da ne nauči jahati na konju kao najbolji vitez, ako ne će da vječno kod kuće sjedi.

U to stigoše saonice u čistu malenu varošicu Metliku.

— Zavezi u gostionicu k Rakamu; tamo treba da me čeka momak Zorićev.

— Se — se ve, gospud, tud Rakam je Vlah.

— Ta ovi Žumberčani, ili kako ih vi Kranjci zovete: Vlahi, osvojit će vam za kratko vrieme cielu Metliku. Čujem, da su već sada najljepše kuće u Metlici njihovo vlasništvo, — reče nasmijavši se gospodin Perić, izilazeći pred Rakamovom gostionicom z saonicâ.

Janko Perić, umirovljeni kapetan, a sada bogati spahija na kordunu, putuje u goste na božićne praznike svomu staromu drugu, umirovljenomu kapetanu Zoriću u Radatović, u Žumberku, gdje će na treći dan pravoslavnoga božića, jer taj slave žumberčani, biti u svatovima Zorićeve kćeri Angje debeli kum, čim će staro svoje obećanje odužiti.

Kapetan Perić je Srbin, ali on je ove Žumberčane uviek smatrao svojom braćom, te bio naročito vjeran prijatelj svomu staromu drugu Zoriću, s kojim je kao sa kapralom još u Italiji zajednički vojevao, te često spominjao, kako još ni danas ne zna, kako talijanski vojnik sprieda izgleda, jer su ti talijanski junaci, čim bi zapazili crno remenje graničarskoga vojnika, nagli glavom bez obzira u bieg.

Kad saonice stadoše pred gostionicom Rakamovom, na kojoj je nasred sriede stajala ploča sa nadpisom: »Narodna slovenska čitalnica«, izadje iz dolnje oveće sobe za goste visok, krupan, liep čovjek. Crna kosa, crne oči, crni brkovi, tamna boja lica, jake kosti i oštro rezane crte lica, bili su znaci, da to nije Slovenac, koji je redovito plavušast i blagih crta u licu. To je sâm Rakam, bogati Žumberčan, koji ima dvie gostione u Metlici. On je umah upoznao Perića, te ga liepo pozdravi i saopći mu, da ga već više sati čeka Zorićev sluga Tade sa konjem za Radatović. Još su oni u rieči, ali eto Tade. Pridje ruci kapetanovoj, da je poljubi.

— Mani to, momče, nisam ja pop; nego reci mi, je li gospodar zdrav i je li mi poslao dobroga paripa, jer ja sam, kako vidiš, krupan, a vaše su vrleti daleko.

Tade skide svoju istrošenu soldačku kapu; nategne svoje uske, na soldačku izradjene čakšire od biele čohe, urešene modrim trakom u narodnom stilu te raširiv svoju trošnu, staru, sivu soldačku kabanicu, izvadi iz njedara i iz džepa modroga prsluka jedno Zorićevo pismo i preda ga Periću.

— Znam, što vam piše, — nasmija se Rakam — da još na ručak dodjete, a ja sam mu juče rekao, da ću vas kod sebe zadržati, pak da ćemo onda pred veče zajedno momu sinu u Liešće, a onda skupa do kapetana Zorića i s njim na polnoćku u Radatović, da onako skupa zapjevamo:

»S nami Bog razumjajte jazici i pokarjajte sja, jako s nami Bog«.

— Kako ih je volja, — uplete se Tade.

Ali Perić je jedva čekao, da ugleda staroga svoga druga, te za to založiv nešto na brzu ruku i plativ za Tadu, što je potrošio na se i na konja čekajući njega, zajaše na konja te krenu na put u Radatović.

II.

Konjče je bilo maleno, ali žilavo, i poznavalo je svaki kamen. Pred konjem stupao je ponosito Tade. Preko pleća prevjesio pune bisage, pak od časa do časa debelom batinom pomagao Periću sjećati konjče, da ne spava. Podjoše kroz kranjsko selo Bojdraže i doljnji Suhor. Seljaci Slovenci, obučeni u uske, biele čakšire od čohe, sa visokim čizmama, okruglim malim šeširom, većinom obrijana lica, uklanjali im se s puta, te ih uljudno pozdravljali sa: »Bog žegnaj« (Blagoslovi bože), na što je Tadija odvraćao: »Bog lonaj« (plati bože). — Dodjoše u selo Brezovicu; tu se već valjalo penjati u brieg, u vrletne žumberačke planine. Kroz snieg virilo ogromno crvenkasto kamenje kao čopori kurjakâ. Na desno šumio potočić Sušica, naravni medjaš medju Žumberkom i Kranjskom, nabujao od rastopljenoga sniega. Eto ih u kranjskom selu Liešću. Umah preko Sušice, koja u ljetu redovito presuši, od kud joj i ime, bieli se medju kamenjem žumberačko selo Liešće. Vidjaju se djevojke, gdje gone blago na vodu. Obučene su u biele suknje, u pasu prepasane plavim i sivim pasom. Od pasa pak do pedalj još preko koljena vunena crna i liepo ispretkana pregača, a na kraju urešena sa dva do tri reda zlatnih rojta. Od zime ih štiti bieli kožuh, bez rukava, do koljena dugačak, a dva mu skuta zavrnuta u natrag i otrag prikopčana, tako da se vide biele runje ovčje kože. Da ne ozebu ramena i ruke, oblače većinom crvene ili plave jupe. Po gjekoja nosi već mjesto kožuha crni, sukneni kratki kaputić, no to je već pomodarka. Na glavi nose do deset prsta visoku, crvenu kapu sa plavetnom kićankom na vrhuncu, a dolje izvezenu zlatnim kolančićima u više redova. Kosu spuštaju izpod kape u jednu pletenicu, koja im visi preko pleća, a u nju je upleten tako zvani upletak od bielih »mušlova« (pužića), koji se pri svakom koraku zvonko od pleća odbija. Na nogama im cipele, koje na vojnički unakrst vežu tankim remencem. Čuje se i muškaračka pjesma iza kamenja: »Oj, oje, oj: liepa moja gorica zelena«, a tamo visoko na briegu odbija se od vrleti: »Oj, kraljeviću Marko, oje, o — o — oje — o . . . oj . . .«; dok djevojke zajednički pjevaju, jedna tanko, a druge je prate dubljim glasom: „Ćeraj ovce, djevojko, tako lako, lagano, o . . . — lagano — oj.« U selu Goleši izlieću ljudi iz kuća, da vide, tko to ide sa Tadom; oni, koji su stariji i poznavaju Perića, liepo ga pozdravljaju: »Pomogo im Bog, gospodin kapetan, oni ćedu za gvišno u svate gospodinu Zoriću; bome fina cura ta njegova Angja. Već su tri puta oglašeni, a naš presvietli iz Križevaca dopustija im je, da se uzmedu na sam treći dan božića. Juče je gospa kapetanica baratala u Metliki svakakovije' stvari za svadbu. Bude li Angja, kâ i njezina majka: dobre nature, kako joj je mladi (gjuvegija): valjan čovjek, bogme će to biti fini par.«

Petrić je ljudima liepo otpozdravljao, ali mu je teško bilo, slušajući, kako su ti ljudi pod uplivom niemštine, koja je u krajini gospodovala, te susjedstva sa Kranjcima iskvarili liepi jezik, kako su ga sa sobom donieli iz Hercegovine, od kuda su se početkom XVI. stoljeća u ove krajeve doselili.

Bilo je upravo dva sata poslie podne, kad je Tade stao sa Perićem pred Zorićevom kućom u Radatoviću, jedan puškomet od parokijalnoga doma i crkve »sv. Nedjelje.« Veseo lavež pasâ naviesti Zoriću, da mu je došao gost. Ovisok čovjek, oštro rezana lica, čekinjastih, dugih brkova, gustih obrva, malo prosied, ali ravan kao svieća, u modrim nekoć oficirskim čakširama i sivom lovačkom kaputu, poleti u susret staromu drugu Periću, te izgrliv ga od srca plačnim gotovo od uzbudjenja glasom viknu u kuću: — »Marto, ženo, Angjo, — evo gospodina debeloga kuma!«

Na pragu liepe, male ali prostrane, čiste, jednokatne kuće sa četiri sobe pokaže se vrlo liepa, još u srednjim godinama žena, kapetanica Marta, obučena kao i druge seljanke u biele ali od najfinijega platna izradjene suknje, sa crnim baršunskim haljetkom. Crne vatrene oči liepo sjale pod crnom kosom, prekritom bielom pečom, četverouglastim bielim platnom, što od polovice tjemena pada na ramena. Dvie crne pletenice spuštaju se, prihvaćene rubovima peče, niz grudi. Inače je pregača ista kao i u djevojaka. Sa majkom pokaže se i kćerka Angja, obučena kao i druge žumberačke djevojke, u finijim bielim suknjama, crnom haljetku, s bogato iskićenom pregačom, prepasana zlatnom žicom iskićenim sivoplavkastim pasom, i crvenkapom, bogato nakićenim zlatnim kolančićima. Djevojka sigurno pridje k ruci Perićevoj, te ju poljubi, a on ju pogladi po rumenim, crnomanjastim obraščićima, koji odavahu na prvi pogled, čijega je soja i plemena. Gospa se srdačno izrukova sa gostom te svi udjoše u oveću jedaću sobu. Tu je već čekao gotov ručak i nekoliko gosti iz susjedstva, medju njima domaći učitelj Marko Sošica, liep crnomanjast čovjek, koji se očevidno spremao za stoloravnateljsku dužnost, što baš i nije tako lako uz postna jela na badnji dan. On je neženja, te će cieloga božića biti gost Zorićev. Tu je i šumar Zečević, rodom primorac, katolik; on se sav upjenio od smieha prepirući se o Darwinoj teoriji s učiteljem Markom, koji je bio vatren darvinista, a da nije ni znao, u čem baš stoji ta teorija učenoga Engleza. On je znao samo to, da je Darwin nešto pisao o »borbi za opstanak«, a da ta borba postoji, to je najbolje osjećao on uza svoju mršavu učiteljsku plaću. Tu je bio i brat kapetanov, lugar Ile, koji je kao feljbaba služio sa Perićem. Svi se oni obradovaše Periću.

III.

Okolo četiri sata osjetila se već moć kameničkoga vina, a veselo družtvo ostade i kod večere. Svi su se riešili, da idu na ponoćku, koja se radi naroda iz daljnjih sela služi u tri sata u jutro.

Kad je već bilo vrieme večeri, turnu Tade u peć od jedaće sobe veliki panj, badnjak. Na stolu namjestila je već gospa pod bieli čaršav slame, a na stol zdjelicu pšenice, kukuruze, na krajevima stola veliki božićni kolač, nakićen raznim figurama od

tiesta: kokoška od tiesta, a pod njom jato pilićâ, onda dva, tri volića sa rogovima, i druge slične figure iz kućnoga gospodarstva. Pokraj božićnjaka namještena je tako zvana grotulja, jabuka, sva načičkana liešnjacima. Unese se u sobu i slame, a kad gosti udjoše u sobu, gorjela je nasred stola ubodena u zdjelu sa pšenicom velika božićna voštana svieća. Prije nego k večeri posjedoše, zapjevaše pjesmu: »Roždestvo tvoje, Hriste bože naš.«

Učitelju Marku sjalo je lice od zanosa i vina; u tom času zaboravio je on Häckla i Darwina. Kada su ispjevali još: »Djeva dnes«, ogrli Marko šumara Zečevića, te će mu sav uzbudjen: »Tek sutra ćeš, moj Kranjče, vidjeti, kako Žumberčan pije kod svoje trpeze u »slavu božju«.«

Poslije večere sjedoše kartati. Šumar je mnogo gubio, a Marko i Perić dobivali su.

— Šteta, što ne igramo na seksere, — dražio je Marko šumara. Onda bi ti vidio, kako Vlah umije nadmudriti Kranjca; znaš, kako veli Kranjac: »jen Vlah, tri Kranjca«.

Zorić i Perić već su se po stoti put poljubili, izdeklamirali cieli vojni shematizam, spomenuli sve žive i mrtve svoje drugove: lajtmana Badovinca, što je pao u Šlezvig Holštajnu, pod Gablencom, a čija mati još i danas vuče od cesara liepu godišnju mirovinu radi njegova junačtva; oberlajtmana Čekovića, koji je nemilo ljude batinjao u Kostanjevcu, dok mu nije žena gotovo brkove izčupala, što je dao izbiti njeno kumče; — kapetana Bajića, što je mogao ispiti pol akova vina, te što je usuo jednom u paprikaš, koji je sam svojim gostima pripravio, deset sajdličkih prašaka, od čega je sve trbuh zabolio — i druge stare drugove. Najposlije predloži gospa Marta, da se ide malo spavati, naročito da gost Perić počine do ponoćke. U to se dosjeti Zorić, da bi dobro bilo za laku noć još popiti čašicu dobroga primorskoga vina, tako zvane »bakarske vodice«, koja se može mjeriti sa šampanjcem, a koju je on još prije tri ljeta kupio slučajno u Karlovcu, te zakopao u piesak u podrumu.

— Čuješ, učo, bi li ti htio ići u podrum, da doneseš flašu te bakarske vodice, samo ako ćeš ju raspoznati od drugih flaša.

— Šta ja? — izbeči se Marko. — Popio sam ja već bakarske vodice nekoliko vjedara, pak da ju ne raspoznam.

— Ne će biti baš tako — reče pogledavši ga Zorić. Ta to se pije na rakijske čašice.

— Vidjet ćete — reče uča, uze svieću, te ode u podrum. Fini je u njega bio nos; nije prošlo ni deset minuta, a on je slavodobitno donio još svu pieskom optrpanu flašu sa vinjetom: »bakarska vodica«.

— Bravo, Marko, tvoj je prvi srk.

— Tako se i pristoji — nakesi se učitelj, jednim mahom izvadi čep, te baš junački nagnu iz same flaše. U zdravlje vama! To je upravo fina kapljica, takve još nisam pio.

Za njim nagnu Zečević, onda Perić, onda lugar Ile, ali svi napraviše nekako kiselo lice. Najposlije prihvati i Zorić.

— Br — nesrećo, ta to je slana rakija za rane! Otkuda ovo dodje u ovu flašu?

Sad se domisli kapetanica, da je ona u jednu ispražnjenu takovu flašu spravila taj domaći liek. Nitko nije više ismijavao biednoga darvinistu, nego šumar. Svi su pljuckali i kašljucali, ali je slana rakija već bila duboko. Da isperu grlo, ispiše još nekoliko boca radovčine, a onda većinom onako obučeni legoše dva i dva u posebnoj sobi, da ne zakasne na polnoćku. Zorić i Perić bili su u jednoj sobi, svaki u svojoj željeznoj postelji.

IV.

Kapetan Perić nije mogao dugo zaspati, i siromah Zorić morao mu je na sto raznih pitanja odgovarati. Najposlije dosjeti se načinu, kako bi se mogao ukloniti svim Perićevim pitanjima.

— Zbilja, Periću, čuo sam, da si prije četiri godine ponovo proputovao cielu Italiju unakrst. I ja sam naumio putovati u Italiju, da ju još jednom ovako pod moje stare dane vidim, pak bih baš volio znati, kako si ti to putovao.

Perić je jedva dočekao, te počne potanko pripoviedati, kako se najprije pripravljao na put. Bilo je već polak dva poslije ponoći, kad je došao do toga, da ispripoviedi, kako je uzeo u Ljubljani kartu za Veneciju. Sad stane živo pripoviedati o jednom vrlo romantičnom dogadjaju na grudima kraljice mora, ispreplićuć svoju pripovietku pričama o povjesti laguma, o »ponte dei sospiri«, kako je on to nazivao, i o olovnim krovovima. Sve se to tako ispreplelo s djelovanjem raznih vina, što ih je za večere popio, da je najposlije nekako zaboravio, da je u Veneciji, te se od jedared nadje u Napulju, pod Vezuvom, gdje razgovara s jednim Englezom o vulkanima. Onda se na jednoč stane smijati iz svega grla, kad mu pade na pamet, kako je Englez na magaretu bio sličan učitelju Marku Sošici, kad rezonira o silurskom geološkom položaju zemlje, gdje još nije bilo ni pedagogije.

Ovaj smieh je djelovao, jer Zorić, koji je tvrdo spavao, skoči iz postelje, misleći, da je grom negdje u blizini puknuo, te videći, da se Perić gromovito smije pri zapaljenoj još lampi, premda je već bilo polak šest u jutru, prasne i on u smieh.

— Što veliš na tu prispodobu našega Marka s Englezom na magaretu pod Vezuvom? — upita Perić.

— Vezuvom? — začudi se Zorić.

— Ta — da — Vezuvom, čovječe, zar ne znaš, da smo već došli do Napulja?

— Oprosti, brate, ja o tom ništa ne znam Ja sam te ostavio na stanici u Ljubljani sa kartom za Veneciju.

— A onda?

— Ja sam čvrsto spavao, te me probudila tek grmljavina tvoga smieha.

— No to je liepa stvar — reče Zorić, a Perić ugasivši lampu okrene se k zidu, — a ja ti eto potanko sa svim sitnicama pripoviedam svoje putne doživljaje po Italiji.

O ponoćki, a dakako ni o spavanju nije bilo više ni govora, i kad se najposlije Perić izvuče iz postelje, ekskomunicirao je cielu Italiju, jer mu je glava bila težka kao stara kamilavka svetogorskoga kalugjera, kad u njoj čuva flašu atonske kapljice za posne dane. Još se nisu ni umili, a eno već učitelja Marka sa ponoćke, da ih ismije, kako su prespavali tu najsvečaniju noćnu crkvenu službu.

— Zdravo, moj napuljski junače, — pozdravi Perić začudjenoga Marka, misleći na onoga Engleza pod Vezuvom.

Sad stane Zorić, oblačeći mjesto hlača prsluk, ispitivati Marka, kako se zove onaj stari, postdiluvijalni asirski pisac, o kojem mu je pripoviedao parok, da i njihov profesor bogoslovije nije drugo znao, nego tek ime, a koje im je ipak zato spomenuo, da barem to ime znadu točno izgovoriti, kad se budu prepirali sa seoskim učiteljima o prelaznom kosturu Darvinovog majmun-čovjeka. I Marko se je volio pozivati na toga asirskoga pisca, ali sada prizna, da on ime toga vrlo slavnoga pisca više ne pamti.

U jedaćoj sobi već je sve spremno bilo za dojutrak. Gospa kapetanica pitala je muža, kad je došao sa ponoćke, a gosta

Perića, kako je spavao i je li sanjao kakove brojke, jer da se ono izpunja, što se sanja tamo, gdje se prvi put noćiva.

Već su ispili nekoliko čašica šljivovice, kad neko zakuca na vrata. Bio to parokov momak Pero. On posu gospodu pšenicom, te će ih pozdraviti božićnim pozdravom:

— Cestitam vam Božić, kako na božić, tako po božiću, puni hambari žita, puna štala živine, puna kuća družine, pune kible masti, puna burad vina, svega i svačega, a ponajviše mira i blagoslova božjega.

— E pa hvala Pero, a koje te dobro k nama nosi? — upita Zorić.

— Evo pisma od gospodina paroka.

Zorić otvori pismo, u kojem mu parok želi sretan božić i neka ne propusti još prije liturgije doći k njemu sa svojim vriednim gostom na čašicu dobre borovičke rakije, što mu je poslao radovićki kranjski »fajmeštar«, a dogovorit će se i glede vjenčanja Angjinoga.

Zorić se rado odazvao pozivu parokovom, te već oko osam sati krenu k paroku, a parokijalni dom bio je udaljen jedva puškomet od njegove kuće.

— Ala liepa li položaja — reče Perić, kad ugleda na vrh radatovićkoga briega osamljen malen, ali zgodan i čist parokijalni dvorac, a do pedeset koračaja od dvorca liepu zidanu, još novu crkvu, a oko crkve i dvorca, na proplanku, sniegom pokrite velike lipe te razno voćno drveće. Perić od ushita stade, da se napije toga svježega gorskoga zraka. Pogleda okolo sebe. Divna panorama: duboko pod njim vijuga se rieka Kupa i uzdiže kranjska ravnica od Metlike do Črnomlja, siela kotarske oblasti, pod koju spada jedina u Kranjskoj pravoslavna parokija: Marindol sa selima: Marindol i Bojanci; tamo na lievo ozaljske gore, gdje su nekoč goruće vituljače naviestale dolazak Turaka; tik pod sobom, medju sniegom pokrivenim ogromnim kamenjem, sa niskim grmljem i papratom, žumberačka seoca, koja spadaju pod radatovićku parokiju: Kamenicu, Pilatovce, Dragoševce, Goleše, Grmke, — a tamo daleko, preko potoka Sušice na briegu: Malince, a još dalje, na još višem briegu selo: Magovce, Badovince, sa kapelom sv. Nikole, kojega kao svečara slavi malo ne pol parokije kaštanske. Okrenu se prema sjeveru: sve više uzlazi mu oko sa sela na sela: Bulići, Sekulići, Rajakovići, kojima tek gdjekoja kuća izvila se iz doline, kao stražar na podnožju visoke, gustom šumom i livadama posute svete Gere, sa tragovima alpinske flore, sa razvalinama dviju crkvica, jednom žumberačkom i drugom kranjskom, i sa krvavim kamenom, tim tradicionalnim svjedokom nekadašnje borbe za granicu medju Žumberčanima i Kranjcima.

Udjoše kod paroka, koji Perića bratski izljubi. Bio je mlad još čovjek, neoženjen, sa kratkom bradom i obučen u civilnom odielu.

Perić se u razgovoru s uzdahom dotaknuo i pitanja o postanku unije u Žumberku.

Parok je doskora navrnuo govor na druge stvari, u koje se je Perić bolje razumievao, a Perić mu je čisto zahvalan bio, što je zapodio rieč o lovu u okolini svete Gere.

V.

Još su oni najljepše u razgovoru bili, kad odzvoni i drugi put, i upravo htjedoše da podju malo pred crkvu medju narod, da se parok spremi na liturgiju, kad se začu tiho kucanje na vratima.

— Unutra, — oglasi se parok, a vrata se otvore te se pokaže glava jakoga pietla sa biesnim očima; a za pietlovom glavom pokaže se suha ženska ruka, a za rukom navorano lice stare Uskokinje pod bielom pečom.

— Daj, Bože, dobar dan, — reče žena i pristupi sa pietlom pod rukom k ruci parokovoj.

— O, što tebe nosi, Maro? Sigurno udavaš kćer Stanu, a nije naučila ni moliti, kad eto pietao prije tebe u sobu udje.

— E, — bome, znadu gospodin parok, naš učitelj ne uči djece moliti, a ja nisa' išla u školu. 'Se gli' ona zna »oče naš« do dužnika, a »Vjeruju« do apoštolske crkvice; a nekadare i oni malo progledaju, pak će sve dobro biti.

— Znaš, bako, ako ti Stana ne nauči moliti, ne ću je vjenčati, da mi doneseš sve bulićke, kokoši i pietlove; zato neka uči, a pietla nosi, od kuda si ga i doniela.

Znala je to baka, da se parok ne šali, pak ode, ali pietla već od sramote nije htjela kući natrag nositi, već ga zajedno sa barilcem vina, što ga je u kuhinji držala njena Stana, ostavi kod parokove sestre.

U to dodje i vrieme službi.

Crkva radatovićka liepa je i prostrana. Ikonostas slikao je jedan kranjski umjetnik prostom rukom; slike, slikane na platnu, tako su žive i idealno izvedene, da bi mogle pristajati u svaku gradsku crkvu. Perić se čudio, kako su svećeničke odežde i crkveno pjevanje sasvim onako kao i u cieloj karlovačkoj metropoliji. Pjevala su školska djeca, monotono doduše, ali snažni glasovi malih Žumberčića odjekivali su kao zvono: »Prvi i drugi slava« i »Roždestvo tvoje«. Učitelj Marko pjevao je »Heruviku«, no svaki stih pjevao je drugim glasom i napjevom. Zorić je imao očitati »Vjeruju«, no kako je zaboravio naočare, to je uzmogao izmoliti samo prvi dio, a kad zape, prihvati drugi dio učitelj. Perić je pjevao »irmos«, a sâm parok »pričasten«. Poslije evangjelja rekao je parok od carskih dveri bez felona kratko slovo, i koliko je puta spomenuo ime Spasiteljevo ili Bogorodičino, sav bi narod s uzdahom na glas prihvatio: »Hvala mu budi čast i dika«.

Učitelj Marko upro je kažiprst lieve ruke u nos, te je pažljivo slušao, hoće li parok napraviti koju kronološku ili gramatičku pogrešku.

Kad se svršila služba, pričeka narod paroka pred crkvom. Za čas puni su mu bili džepovi od kaputa, reverende i pune ruke: jabukâ i grotuljâ. I Zorića, Perića, učitelja i šumara nadariše jabukama djevojke i žene.

Perićevo oko sustade na jednoj hrpi mladjih, skoro sasvim na varošku obučenih ljudi, sa crnim zimskim, duljim i kraćim kaputima, sa debelim satnim lancima, crnim dolje malo podvinutim hlačama.

— Znam, da vam se to čudno čini, — prihvati parok — eto, to su vam naši Bavarci, koji u Bavarskoj po tri četvrtine godine raznašaju po selima kao pokućarci, kramari, sitnu robu bavarskih trgovaca, a poslije kramare i na svoju ruku, te si tako toliko privriede, da im i porodica i oni pristojno žive. Gledajte, molim vas, po selima ove male, ali liepe, zidane kućice: to su vam sve oni podigli. Žumberčanin vam je svaki rodom trgovac, te je malo mladjih i srednjih ljudi, koji se ne bi makar kakovom trgovinom bavili. Jedni nose kramu po Bavarskoj, gornjoj Austriji, Pruskoj i Saskoj, gdje ih zovu Kranjci; drugi voze vino iz svojih vinograda: u Kamenici, Dojutrovici, Radovici, Kašti, Brezovici, Bukovici, ili vina pokupljena iz susjednih kranjskih i hrvatskih vinograda, te ga pojedinci trgovci zimi i ljeti voze skoro svaki mjesec po jedanput u Kranjsku do Ljubljane i dalje, gdje su ta vina radi svoje prijatne kiseline vrlo obljubljena te poznata pod imenom: vlaška i vivodinska vina. Drugi trguju svinjama, ili rogatim blagom po Štajerskoj i Italiji. Treći ako se već ne mogu dati na takovu trgovinu, nose po selima sol i šibice, da si makar nekoliko novčića na dan zasluže. Tako su žene i danas, kao i nekad, kad su im muževi na kordunu stražariti morali, naučene same gospodariti u kući. Pa i čim bi ova vrlet mogla prehraniti ovaj vrlo plodni narod, kojega u Žumberku ima samo unijatâ do osam hiljadâ najmanje. Vjerujte mi, gospodine, da ovi ljudi dobro jedu i piju, i da imadu i novaca više, nego što bi se po ovom kamenju suditi dalo.

Zorić i njegovi gosti oprostiše se od paroka, i on im obeća, da će poslije večernje zajedno sa radovićkim kranjskim fajmeštrom, svojim dobrim svećeničkim susjedom, koji će stići k njemu na ručak, ako nadje kapelana za večernju, doći k njima.

Dugo je Perić gledao, gdje se narod vraća po kamenitim stazama u svoje bregove kućama. Gdjekoji i jaše na konju, a male puške veselo pucketaju po tim vrletima, u koje su zakovani ti potomci hrabrih Uskokâ, što su uza sve svoje nevolje i jade zadržali svoje liepe običaje iz stare kolievke Bosne i Hercegovine.

VI.

Kada se je Zorić sa svojim gostima vratio u svoj dom, već je gospa Marta postavila stol, te oni mogoše odmah za ručak posjedati. Čelo stola a u uglu kuće sjede sâm Zorić, a njemu na desno Perić, dok su ostali po volji posjedali ostavivši mjesto za gospu Martu, koja je zajedno s Angjom dvorila goste; a danas je za stolom sjedjela ciela družina: sluga Tade i djevojka Ane.

Nitko nije bio veseliji od Angje, jer je znala, da će poslije podne doći i njen zaručnik, učitelj iz Kašta, Brdar, da se konačno dogovore radi svatova. Kad unesoše kiseli kupus sa šunkom, nastade svečana tišina. Gospa Marta donese u maloj zdjelici žive žeravice, uspe u nju malo tamjana, te ju preda Zoriću, dok je Angja zapalila u uglu kuće na stolčiću tanku voštanicu. Svi ustadoše, nagnuše se nad zdjelicu sa zapaljenim tamjanom i kad ih je Zorić do tri put okadio, iznese kapetanica kadilo u kuhinju,

a Zorić se prekrsti, te dignuv čašu poče svečanim glasom napijati: »U slavu božju« riečima: — »Onda, brate Periću, pomaga ti bog i liepa slava božja: putnika na putu, domaćina na domu, ratara na polju, ptičicu u gori i na svakom strašnom mjestu, gdje se višnjem Bogu molili i slavili ga.«

Zorić se dotakne ustima čaše, te nastavi: »Za sva čestita i slavna krsna imena; tko ih slavi, slavio ga Bog, tko ih ne slavi, obrni ga Bog, da ih imao slaviti s kim i čim, s dobrim drugom i prijateljem.«

Opet Zorić dotakne čašu ustima, a svi oko njega tihim glasom primetnuše: »Čuo Bog.«

Opet Zorić nastavi nešto sjetnijim glasom: »Za sve preminule duše, koje su s ovoga svieta preminule, ako se u kojem uzdržavanju nalaze, neka im se Bog da osloboditi i dike nebeske zadobiti.«

Sad se svi prekrstiše i rekoše: »Amin, da Bog da« i isprazniše čaše.

Zorić uzme zapaljenu voštanicu, nadnese ju nad božićni kolač, što stoji nasred stola, polije plamen voštanice sa nekoliko kapi vina, voštanica se ugasi.

Kamo dim krene, taj će prvi umrieti, ako ne ostane živ, — dometne učitelj Marko.

Ostatak vina iz čaše baci Zorić o strop, te onda posjedaše i nastaviše ručati.

»No, kako ti se, Kranjče,« — pitaše učitelj šumara — dopada ta naša »slava božja«?

Šumar je uvjeravao, da je sav uzbudjen tim u istinu krasnim riečima. Sad se upustiše u tumačenje postanka toga običaja. Zorić uvjeravaše, da je taj običaj donesen iz Hercegovine, a onaj stavak o krsnim imenima da bi se po pravu imao samo o svečarima, na krsno ime, umetnuti. No gdjekoji ga umeću radi njegove ljepote i na božić.

Učitelj Marko mišljaše, da je onaj treći stavak o pokojnicima, koji da se u nekom uzdržavanju nalaze, očevidno kasnije dodan, da se naglasi vjera u »očistilište«, čemu je Perić povladjivao. Sad predloži Zorić učitelja Marka za stoloravnatelja, koji reče, da je sada skoro već prekasno, jer da je on već toliko potegnuo, da će mu jedva poći za rukom, držati oveće zdravice.

— Vjeruj mi, — uvjeravaše ga šumar — čim budeš manje govorio, bit će pametnije.

Oko četiri sata iznesoše i drugo pečenje i upravo će Perić, da izvadi komadić mirisne žumberačke srnetine, kad eto paroka, a s njim u družtvu slovenački mu svećenički drug, odebeo, prijatna, obrijana lica.

— Bog žegnaj, gospodje, — pozdravi ih slovenački fajmeštar, a oni mu otpozdraviše: »Plati Bog,« gospodin fajmeštar.

Namjestiše paroka i fajmeštra, jednoga do drugoga, čelo stola. Sad tek poče pravo veselje. Kod treće crne kave počeše ugovarati, kako da što svečanije obaviti Angjin pir.

VII.

Nisu mogli ništa ugovoriti, jer još uviek nema Angjina vjerenika, učitelja Janka Brdara iz Kašta.

— Što li ga je to, moj bože, moglo zadržati, — mišljaše sve više uznemirena Angja. Stadoše ju salietati čudne slutnje.

Njegova mati nikako se nije htjela osobito zagrijati za to, da Janko mene uzme. Ona misli, da sam ja za njihovu kuću suviše gospodski naučena živjeti.

A i on je, — nastavljaše Angja svoje misli, posljednjih dana bio nešto suviše zamišljen, rastresen i sjetan. Da se ne boji, da će rastužiti majku, kojoj je jedinac? Možda mu je ona izabrala bila drugu djevojku?

Srce se je stislo na tu pomisao Angji, i samo što joj suze ne grunuše na oči.

Što je više odmicalo vrieme, bilo je Angji sve teže na srcu. Nije mogla razumjeti, kako baš u predvečerje vjenčanoga dana tako dugo izostaje.

I kapetan Zorić postajao je sve više zabrinut. On je prije, nego li je pristao bio, da Angja podje za učitelja Janka Brdara, dobro poispitao, kakav je to mladić, i kakovi su njegovi u Kaštu. Čuo je sa svih strana najljepše glasove. I imućtvene njegove prilike bile su takove, da će moći s Angjom liepo živjeti s ono miraza, što će ga on dati svojoj jedinoj kćeri.

Već je nastalo sumračje, a Janka još nema. Angja je istrčala niz brieg, kuda je on imao doći, ali njega nema i nema. Već stade i tmina obavijati brda i doline, a Angji se priču, kao da netko pjeva tužnu pjesmu kroz noć.

To nije njegov glas; ali tko bi na taj dan, u to doba još, gorom prolazio!

Već je htjela, da pohrli u kuću, da se istuži majci, koja je i sama bila zabrinuta, što Janko ne dolazi, kada začu dolje uz brieg korake.

Srce joj stade jače kucati. Za čas, dva iskrsnu pred njom mlad čovjek s puškom preko ramena, u seljačkom krajiškom odielu.

Bio je to sluga kaštanskoga paroka.

— A što tebe nosi amo, Pero, u to doba? Jesi li susreo moga Janka?

— Bome nije dobro, Angjo. Baš u tom poslu i dolazim. Nosim pismo od moga paroka Vašemu ocu i gospodinu paroku radatovićkomu.

Angja vrisnu:

— Da nije može biti obolio? — Ne muči me, reci.

— Njega je nestalo, — žalosno odpovrnu Pero — i nitko ne zna, gdje je. Juče rano pošao je s puškom u šumu. Uzalud mu je mati govorila, neka se mane lova na badnji dan. On ju je nekako žalostivo pogledao, ništa joj nije rekao, već je otišao preko brdeljka, kroz selo Magovac, valjda nekuda u šumu. I od toga časa nema mu traga. Baš to javlja moj parok u ovim pismima, da počekate sa svatovima.

Angja je osjetila, gdje ju prolaze trnci, i nije mogla ni riečce da izusti.

Kada joj je otac pročitao pred gostima parokovo pismo, bacila se je ona u naručje materi, kao da je obamrla.

A šta piše tebi? — pitaše Zorić radatovićkoga paroka.

Ovaj ga zabrinuto pogleda i nije znao u prvi mah, što da reče.

— Možda ga je stigla nesreća? — očajno kliknu Angja.

— Nije, drago diete, umiri se, još se sve može dobro svršiti, — tješio ju župnik.

Zorić skoči na noge i zamoli paroka, da podje s njim u drugu sobu, da mu saopći, što je u pismu.

Župnik je i sâm to želio, i oni odoše u pokrajnju sobu i dugo su na samu razgovarali.

Kada su se vratili medju goste, bijaše Zorićevo lice bliedo, a oči su mu sievale od uzbudjenosti. Angja je iz njih pročitala svu svoju nesreću.

Angjo moja i dragi gosti moji, — drhtavim glasom poče Zorić, — sjutra ne će biti svatova, i moja kći ne će nikada biti žena onomu nesretniku.

Kapetanica Marta privila je na svoje grudi svoju jedinicu, kojoj se je zamračilo pred okom, te je kao bez sviesti ležala u materinom naručaju.

Gosti su stajali kao niemi i nitko se nije usudio prekidati sumornu tišinu, koja je u sobi zavladala.

Kapetanica Marta više je odniela nego odvela u sobu svoju Angju i smjestila je u postelj, jer je počela na svem tielu drhtati. a glava joj gorjela kao usijana.

Zorić je zamolio goste, neka se pozabave, kao da se nije ništa dogodilo, i podje da potraži ženu i kćer.

VIII.

Marta je mirno saslušala pismo kaštanskoga paroka, upravljeno na njegova radatovićkoga susjeda, i molila je samo muža, da još sada ništa ne kažu Angji, dok se malko ne sabere i ne umiri.

Ali djevojka nije mogla odoljeti, već sve onako bunovna zaklinjaše roditelje, neka joj kažu cielu istinu.

Sada joj više nisu mogli tajiti, jer su vidjeli, da bi ju neizvjestnost ubila.

— Moje diete, — poče ju tješiti majka — sâm je bog htio, da se je ovako dogodilo. Ti ne možeš biti Brdarovom ženom, jer on . . .

Zastade joj rieč u grlu i stade sama plakati

— Govori ti, oče, ja te zaklinjem, — moljaše ga na koljenima Angja.

— Jer on tebe, — šapnu otac, — nije dostojan; — ali ne, — reći ću ti cielu istinu. On je tebe htio samo radi toga uzeti, da se oslobodi druge, kojoj se je htio iznevjeriti.

— Govori samo, oče, ja ću te mirno slušati, — zajeca Angja.

Zorić joj stade pripoviedati, kako se je Brdar, dok je još bio djakom u petrinjskoj preparandiji, obvezao jednoj kaštanskoj djevojci, da će ona i samo ona biti njegova, ili da će ostati neženjom do smrti. On ju je zavolio, a ona mu je ljubav uzvraćala, i nije mirovala, dok joj se nije zakleo životom svoje majke i spasenjem svoje duše, da će samo nju pred oltar povesti, makar da je ona seoska djevojka.

Sinoć kasno u noć došla je ta djevojka u župni dvor u Kaštu, a odmah za njom Janko. Pali su na koljena pred parokom, da im pomogne, jer sada oni oboje vide, da ne mogu jedno bez drugoga živjeti. Ako im ne pomogne, oni će se ovdje pred njim ubiti. Cieli dan lutali su gorom i htjeli su, da učine kraj svojim mukama, ali onda je djevojka nagovorila Janka, da još pokušaju zatražiti pomoć i savjet kod paroka, koji je poznat kao čovjek milostiva srca.

— A kako joj je ime? — tihim glasom zapitaše u isti čas mati i kći.

— To još sada ne smije župnik kazati.

— A on? Gdje je on sada i što je naumio? — upita kapetanica.

— On je odputovao i ne će se više nikada vratiti u Žumberak.

— Odputovao? I ostavio i onu jadnicu? — drhtavim glasom pitaše Angja. — A kamo?

— To se ne zna, ali po svoj prilici daleko, s namjerom, da ode u Ameriku.

— Kukavac! — A nju ostavlja?

— Obećao joj je, da će se s njom vjenčati u Americi, ako za njim podje. A ona mu je to obećala.

— Ah, nesretnik! — udari u plač Angja, — a mene je ovako pred svietom osramotio.

Roditelji su pokušali, da ju utješe. Došao je i parok, da joj protumači, kako je i to bolje, nego li da je pošla za čovjeka, koji drugu ljubi.

Nisu je mogli umiriti. Nije ga proklinjala, ali joj se je činilo, da joj je umrlo srce u grudima i da će umrieti od tuge i sramote. Nije mogla razumjeti, kako da se nije nikada ni jednom riečcom odao, da drugu u srcu nosi. Istina, njoj nije nikada govorio mnogo o ljubavi; ona je mislila, da on to ne može reći, jer ne može naći zgodne rieči i jer mu nešto ne da, da izlije pred njom srce. Ta i ona nije smogla, da mu očituje, koliko ga ljubi, ma da joj je srce bilo prepuno ljubavi za njega.

— Ali ako je drugoj poklonio srce, neka mu bude blagoslovljeno, — jecaše tiho Angja u svojoj sobici na grudima svoje teško ožalošćene majke.

Uzalud se je Zorić savladavao, da podsokoli svoje goste neka sebi ne kvare božićnoga veselja. Svi su stajali pod utiskom iznenadnoga okreta u Angjinoj sudbini i nije više bilo veselja. Učitelj je Marko dokazivao, da će Janko Brdar iznenada osvanuti u kapetanovoj kući još u pravi čas. U to nije nitko vjerovao, a kapetan Zorić odlučno je izjavio, da bi njegov nesudjeni zet zlo prošao, da mu se ikada više na pragu pokaže, a koliko poznaje svoju Angju, ni ona ga više ne želi vidjeti.

Kasno u noć, kada su se Zorićevi gosti spremali na počinak, zakuca netko na prozor družinske sobe, koja je još razsvietljena bila. Tade je odmah prepoznao udovicu Brdarku, majku Jankovu.

Ona nije mogla iščekati Janka, pak je sama preko badovinskoga brda krenula u Radatović, da vidi, nije li njezin Janko u kući svoje zaručnice Angje. Biedna žena znala je za Jankovu ljubav s onom Kaštankom, ali nije ni slutila, da bi on mogao i pokušati, da ostavi Angju, kada ju je već isprosio i s njom već tri puta bio oglašen.

Zorićevi su ju, čim su vidjeli, kako je očajna, susretljivo primili. Kada je čula, što je Janko počinio, stala je gorko plakati. I Angja ju je tješila, da je možda i bolje, da nije nju i sebe sasvim unesrećio. I kada je čula ime djevojke, koju je Janko bio zavolio, da je to u istinu mila i dobra djevojka, iz dobra kuće, malo da i sama nije uznastojala, da uvjeri i sebe i svoje roditelje i Jankovu majku, da je u Janka ipak pošteno srce. Volio je za uviek ostaviti svoj rodni kraj i navući na sebe gnjev svieta, nego li pred oltarom izreći krivu zakletvu.

Zorić se je divio plemenitosti srca i uzvišenosti svoje jedinice i tvrdo je vjerovao, da će se njoj naći još i bolja prilika, da se uda za onoga, koji će takove žene biti dostojan.

Sviet je sutra dan bio iznenadjen, što nema Angjinih svatova. Kada se je malo po malo doznalo, što se je dogodilo, i stari i mladi složiše se u tom, da je ipak zlatna ona narodna rečenica: Nije blago ni srebro ni zlato, već je blago, što je srcu drago.

Kada je kapetan Perić poslie deset dana svoga boravka u Zorićevoj kući krenuo na povratak u svoju kršnu Liku, bila je već prilično umirena i Angja, a umirili su se i njeni roditelji. Primili su pismo od Janka Brdara iz Hamburga, u kojem ih moli za oproštenje i izjavlja, da je spreman skočiti u more, ako mu Angja ne oprosti. On je mislio, da je zaboravio bio na svoju prvu ljubav, ali u posljednjem mahu ovladala je njime samilost

za kaštanskom djevojkom, koja je radi njega tri dobra prosca odbila bila. Angja zaslužuje i sigurno će naći i bolju priliku, nego li bi joj on bio.

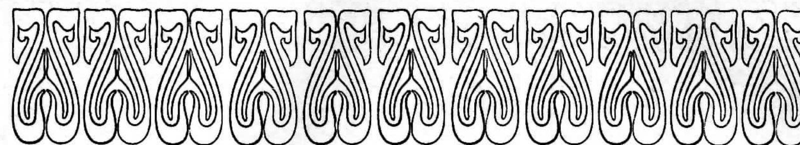
On se više nikada nije vratio u svoj rodni kraj. Njegova djevojka krenula je za njim u Ameriku. Tamo oni sretno i liepo žive. A i Angja je našla u šumaru Zečeviću doista vriedna supruga, s kojim je na prije u svom rodnom kraju, a kasnije u ršnom Primorju, rodištu svoga muža, savila upravo uzorito porodično gniezdo.

Njeni roditelji dugo su još poživjeli u svom gorskom kraju. Posljednje dane osladili su im divni unučići. Oni i danas rado pohadjaju rodni dom svoje matere, u kojem i Zečević provadja sa svojom Angjom svakogodišnji svoj ljetni dopust.

U onom kraju još je živa uspomena na porodicu Zorićevu, u kojoj danas nema više mužkih potomaka.

Jovan Hranilović.

SUNCU NA RASTANKU.

Oblak crn se nebom vija,
K zapadu je sunce sjelo,
Mrak se hvata, svršava se
Mog života tragedija.

Majka mi je biedna bila,
A ja ne znam, što je sreća;
Cvieće cvate, pa me tužnu
Na moj skori grobak sjeća.

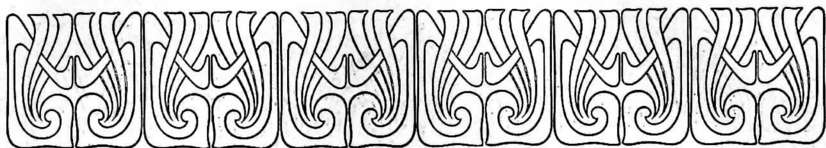
Livadom se cvieće osu,
Da ga berem, nemam kada,
Mlad mi život ide kraju,
Moram mrieti tako mlada.

S Bogom, sunce, zlatno sunce,
Žarke li su zrake tvoje!
Al' kad opet zorom svaneš,
Bit će hladno srce moje.

Još me jednoč daj poljubi
Zadnjim čarom, dok je doba,
Jer će sjutra moja usta
Ljubit tminu na dnu groba.

Viktorija Risaković.

MAJČINE OČI.

Donesli čovjeka, kojega je poparila voda, kada je negdje pukao parni kotao. Mlado je i liepo lice za čudo ostalo gotovo neozliedjeno, pa kano plamen gori u desnom obrazu ono mjesto, gdje ga je jedino zahvatio mlaz kipuće vode. Vjedje su sklopljene, kano da se oči boje progledati, ne bi li opet vidjele onu lomljavu i onaj užas. Bliedo je lice mirno, samo kadkada njime preleti grčevit trzaj, a tada se na pol otvorene ustne stisnu i zadrhtaju od mukloga, izprekidanoga stenjanja. A ono krepko, inače toli gibko i živo tielo leži nepomično na krevetu, bojeći se svake kretnje i strepeći pred svakim dodirom. Samo široke grudi dižu se od časa do časa u polaganom, opreznom disanju, pa se vidi, da se ranjenik trsi, kako bi jednim udisajem u pluća uvukao što više zraka, da treba što rjedje gibati te grudi, koje su najjače ranjene. Ali se ipak kadkada prevari, te udahne prebrzo i preduboko, a tada mu se široko raztvore velike oči, ustima se otme jauk i opaljene ruke brzo se polože na grudi, da ih suzdrže u gibanju. A onda opet jedno vrieme jedva da se opaža gibanje grudi, oči se zaklope i na licu se pomalo pojavi izraz spokoja, dok ga napokon nedostatnost zraka ne prisili na ponovni duboki i bolni udisaj.

Kada izadjem iz sobe, dočeka me pred vratima žena, kojoj je briga i jad na lice utisnuo svoj pečat tako, da se onako pogružena i uvela pričinja kano kakova starica. Sva je kano ukočena, nepomična, samo donja ustna neprestano joj grčevito podrhtava. Prestrašeno oko upilji u mene, a lieva ruka kano nehotice potraži glavu dječarca, koji joj se drži suknje. Djetetu niz lice teku krupne suze, a uz to grizka jabuku, koju mu je dala koja milosrdnica, ili koji bolestnik, da ga umiri.

— Ono je moj sin, — reče starica, a ja kimnem glavom, jer sam odmah u očima prepoznao majku. — A ovo je diete njegove pokojne sestre, — nastavi i pogladi djetetu glavu; — siroče je prije dva mjeseca u par dan izgubilo otca i majku. Kada mi je Gospod uzeo muža, preuzeo je sin brigu za mene, a iza one nesreće uzesmo i to diete k sebi, pa sada živimo od njegove zarade, jer ono, što moje slabe ruke kadkada zasluže, jedva da dotječe za sol. Da ne imade njega, već bi odavna od gladi umrli i ja, koja za pravo već spadam u grob, i ovaj mali angjelak. A možda ćemo morati i sada gladovati, ako će dugo bolovati, jer ono malo prištednje u brzo će se potrošiti. A da znadete, gospodine, kako se on nježno i liepo brine za nas! Nikada da bi nam rekao zlu rieč, ili što na žao učinio, a mogao bi biti sretan, da ne treba za nas skrbiti. On ljubi dobru i poštenu djevojku, a ne može je uzeti, dok bar voga nećaka ne postavi na noge. A dok to bude, već će biti prošla mladost, a možda i ljubav.

— Da, već će biti sve to prošlo, — odgovorim, ali u mom glasu mora da je bilo nešto čudno, nešto strano, jer se majka lecne i zapita me:

— Je li zlo?

— Jako zlo.

— Mogao bi . . . ?

— Mogao bi — iza kratke stanke odgovorim gotovo kano jeka.

Tada se te male sive, sumorne oči razšire i postanu tako velike u onom smrtno bliedom licu. I u tim očima vidim u onaj čas muke, u kojima je rodila toga sina, skrbi, kojima ga je odhranila i odgojila, suze, koje je ronila, kada je živahno diete u čem pogriešilo, i molitve, koje je molila, kada je bdjela uz kolievku bolestnoga. Vidim u tom zrcalu duše bol i strah pred gubitkom miljenčeta njezina srca, užas pred biedom života bez hranitelja, sdvojnost rad nesigurne sudbine ovoga maloga djeteta. Vidim molitvu Onomu, koji vlada svietom i životom, prošnju meni, da se za njega brinem i da ga spasim, a tamo negdje u dubini sievne kadkada nešto mračna kano mržnja, ili pače kano kletva gospodaru, za kojega je radio, i onoj niemoj stvari, onomu stroju, koji ga je uništio.

I ta mala, neznatna, pogružena ženica stoji dalje kano ukočena, samo joj ustna još brže titra i podrhtava, stoji bez rieči preda mnom i ja ne vidim od nje ništa do li one široke, velike

oči u smrtno bliedom licu. Prestrašim se i stanem se brzo izpravljati:

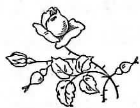
— Ne, ne, vi ste me krivo razumjeli, ja sam nešto sasma drugo mislio, da bi na ime mogao ozdraviti. Ta on je tako čvrst i mlad.

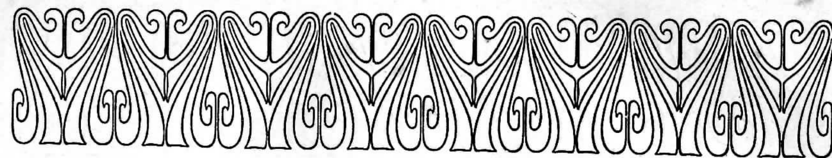
— I dobar je i liep, poslušan i pobožan, svaku nedjelju ide u crkvu. Nikada se nije opio ni razbijao, nikada kartao ni zle knjige čitao, — stala se mati gubiti u hvali svoga sina, kano da hoće time nebo mititi, da joj pomogne.

— Da, da, vidi se, da je zdrava krv i nepokvarena duša, — odvratim, da nešto rečem, a tada brzo odem. Uz put naredim sestri milosrdnici, da podje po svećenika.

Nepogrešivom sigurnosti dade se prosuditi, da li će koji opaljeni preboljeti, ili ne će, a u ovom slučaju smrt je sigurna, tu nije moguća nikakova varka ili kriva predpostava, to je matematika baš tako stalna, kano što je dva puta dva četiri. I ja to dobro znadem, ja sam si podpuno svjestan, da naumice lažem i zavadjam, ali ja bih mogao tu strašnu istinu reći svakomu, i bratu i otcu i ženi, samo ne onim očima, samo ne majčinim očima.

Ladislav Ladanjski.

DANSE MACABRE.

Ej — miče se nešto, miče,
Vrpolji se sirotinja . . . !
Bezimena i bespravna
Kukavelj se diže sinja;
Posvuda se pesti grče
Potmulu uz škripu zubî,
Posvud plamen jara bukti,
Te obraze znojne ljubi.

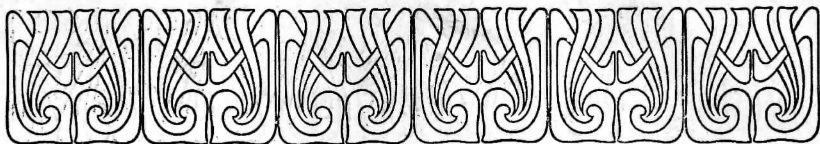
Kužni zadah, što se pari
Podrtih iz kolibica,
Kô da pita, kô da vapi:
Gdje je pravo i pravica?!
Zar vampiri da se bane
Mramornim u palačama,
Ispitim dok žrtvam njinim
Ispod glave trune slama — — ?

Ta danas već svatko, svatko
Prava svog bar dielak traži,
Osjeća svak — vidi svatko,
Da na svietu nešto važi.
Danas hoće svak da znade,
Na što živi, čemu radi:
Svaki sljednji hoće da se
I njegovi čuju jadi.

Cieli sviet nezadovoljstva
Zahvatiše rujni vali,
Svuda kipi, plamti, vrije, —
Tirjani svi zadrhtali:
Osjetiše, njihov priestô
Gdje se nagn'o, gdje se stresô,
Jer se s dobra više ne da
U klaonu — ljudsko meso?

Alberto Weber.

MOJE KUMOVANJE.

I.

Miladinovi jesu starinom Bošnjani. I sama njihova riječ, i njihov struk i njihove kosti kazuju, da im loza nije u pitomoj Djakovštini. A tako je i pola sela našega! Vlastela djakovačka — bosanski biskupi 18. stoljeća — napučiše svoj spahiluk kršćanima izprijeka, i još ih je danas lako razaznati.

Njekada su bili Miladinovi zadrugom srednje ruke, ali za ovo dvadeset godina, što je djed Andrija gazdom, sve se podvostručilo: i zemlja i blago, a i družine je dvojinom više — dvadeset i osmero glavâ. Kuća im je usred sela, liepo izidana, čelom na sokak, a do nje se dužinom uhvatili kućari sa šest prozoraka, bijeli kao snijeg. Puni su blagoslova Božijega: njihov hambar nigda ne izdade.

Andrija — tako, može mu biti oko šezdeset godina — dobar je gazda, a njegovi ukućani poslenici, da ih već nije u selu. Osam ih je muških glava, šest oženjenih i dva momčuljka do ženidbe. A ljubav je u njih, sloga i redovnost. Njeki su na stanu kod ovaca, njeki su kod blaga na gumnu, drugi težače, a jedni posluju kod kuće — nitko da bi bio bez posla. U veče, kada zvono pozdrav Gospin oglasi — u nas je to uvijek, čim omrkne — sva se družina okupi u sobu, čak i sa stana stigne po jedan čobanin, da u prvu zoru odnese kruha i smoka i da čuje gazdinu rieč. Snaše su kao jedna duša u kući — i nema u Miladinovih, da bi koja bježala od reda, ili svoj posao oblijenila. Poslije večere djed Andrija ureče posao za sutra, gdjekada pokara, a hoće da dohvati i šakom, nego sve muči, jer ga sve poštiva, ili zar bi koji od mladjih pred njim i samo lulu izvadio! I nema u čitavom selu takovoga starješine, ali zato od Miladinovih nikada rdjava glasa!

Njihova je kuća bila meni omiljela, jer je u njoj bilo sve složno kao u košnici i ja sam često njima zalazio, da se nauživam poštenih seljačkih duša . . . Miladinovi i mene zavolješe, pa kada se je o Svim Svetima zvonarija mijenjala, a ono Andrija gotovo za nikakav novac uze mene — kapelana — u svoju kuću. I ja sam bio u njih kao u rodjenoj očevini svojoj. Djeko nije bio od velikoga razgovora, ali sa mnom bi se po večeri u velik divan zadao i pričao mi ob onom doba, kada se nije tolik porez plaćao, kad još u nas nije bilo tudja svijeta, a bio je on šezdeset i šeste vojevao na moru, pa smo znali i pola noći proboraviti uspomenama na galije i na Talijana.

O zornicama poveze me jedared djed Andrija na njihov stan, na Kamenicu. To je od sela sat hoda. Tamo je koljeba za stanare, torovi za ovce i ogromne kočanje za prasad. Na okolo je jutro voćnjaka, a jedno stotinu koraka iza stana razlila se ritina. Mi udjosmo u koljebu, ali nije bilo nikoga. Izadjemo, ovce su bile kod jasala. Djed Andrija stade kod ograde i krepkim no muklim i oporim glasom zavika: »Oho-ho, čobane, oho-ho — čobane-e-e«! Za malo odjavi se debelim zvukom snažan glas. »Ide čoban« — reče djed. Bio to njegov sin Marijan, čvrst i tvrd kao dren, jedva prešao dvadesetu godinu, a bio već oženjen.

»A, Vi, gospodine, došli nas obići?«

»Eto, da vas vidim, Marijane«.

Udjemo u koljebu. U kući je ognjište i veliki kotao sa verugama, na okolo drveno sudje i bubnjevi za ribe. U sobi je krevet i jedna počivaljka, u sredini sinija, na duvaru dvije, tri slike, a u kutu dvije puške.

»Gospodin je došao na užinu« — reče djed Andrija i namignu na me: »Imate li štogodj?«

»Sada će doći baja Marko — evo ga ide« — kaza Marijan.

Marko je čovjek u najboljim godinama, mirna tiha pogleda, spore riječi.

»Je li Kuzman ostao kod svinjâ?« — zapita ga gazda.

»Da« — odgovori Marko i porumeni ugledavši mene. Skide kapu i pridje.

»A kako, Marko, da te ja nigda nijesam u selu vidio?«

»Slabo on u selo dolazi, u mjesecu jedanput, ili nijedanput« — djed će Andrija u mjesto njega.

»Mirnije je na stanu, nego medju svjetinom« — reče Marko, a sve me plašivo pogledava.

Na Kamenici jedared preko godine vidi finance, a da s »gospodinom« u divan zadje, ili s njime iz iste zdjele ruča, — to se u njegovu životu još nije dogodilo.

Počesmo užinati. Marko je bio podgrijao riblje čorbe, jajcem ju pričinio, a iznese i prženih karasa, što je bilo od ručka ostalo. Djed Andrija opet u torbi donio i oku vina i polić rakije i kulijena i mi obilno založismo.

»Ideš li u lov, Marko?« — zapitah ga i pokažem na puške.

»Svaku veče, gospodine, samo nije baruta; ne možeš ga dobiti bez cedulje« — življe progovorio Marko. Bio je lovac.

»A ima li lovine?«

»I koliko, gospodine. Zečina čini štetu po voćnjaku, a u branjevini, tuj iza stana, ima i jelenâ.«

»Pa bi li zgoda bila, da i ja dodjem jedared?«

»Dodjite, gospodine« — veselo prihvatio Marko. Oči mu zasvijetliše, a lice mu se nasmijalo. U jedan čas naše se duše razumješe. Urekosmo iza nedjelje. Mene se je zagonetno lice Markovo dojmilo i ja jedva dočekao roka.

Toga dana bilo je pooblačno, a poljima se uhvatila susnježica. Mraz je trnje i granje okitio, nego sunce bivalo sve jače, a uz moje i onako težke čizme hvatalo se blato. Žurio sam. Bio sam se dobro ogrnuo kratkim zimskim kaputom, šubaru natisnuo na čelo i brzao, da me znoj oblio. Moj Vezir, dobar i vjeran psić, svaki bi čas stao i njuškao tragom . . . U čas izadjem iz sela, vinem se na brežinu. Preda mnom pukla krajina — divno lovište. Dolje na puškomet nižu se stanovi u gustim voćnjacima, a iz njih se izvija mekano pramenje sivoga dima. Dalje u okrug vuče se široki trstik, a otraga, od sjevera, viri mlada šuma — branjevina. Gustiš i šikara, grm i ledina, oranje i trnova medjica — to je razkošje lovcu!

Brzo se ja domaknuo Kamenici. U polju me dočekao Marko.

»Hvaljen Isus, Marko. Evo ja došao«.

»Dobro ste došli, gospodine; nebo eto kaže za dobar lov.«

»Daj Bog! A hoćemo li odmah?«

»Hajde, da se malo odmorite, u koljebu; dotle će doći Marijan, pa ćemo svi zajedno«.

Ja u sobu, a ono Marko spremio užinu. Tuj ti svega, da si grlo okvasiš, a uvio i pitu s »bundevskim sjemenom«!

»A što to, Marko, učini? Ja sam već ručô!«

»Neka, gospodine; kada podjemo, Bog zna, kada ćemo užinati«.

Ja na silu mrvo založim i kada dodje Marijan, zabacimo puške i krenemo. Pustimo se ledinama uzduž zabrane. Marijan ode, da pse zavede u guštaru, Marko i ja idjasmo sami. Čudan mi je moj prijatelj! Ništa ne govori, već me samo tihim očima zadovoljno pogledava.

Srednjega je stasa, struka dosta nerazmjerna, vrlo koštan u licu i u tijelu. Glave ni liepe, ni ružne, a u obrazima zagorio, vlas mu duga, smedja, nesredjena, a oči mu duboke i sitne, mekane i nevesele. Nos mu je ravan i maljušan, usne jake, brkovi orijetki i okratki.

Ja počimao razgovor po više puta, no Marko nikako da si jezik razveže. Tako hodasmo dobra pol sata. Psi štektali, više puta zašli u šumu, pa se i opet vrnuli, dok se na jedared moj hrt ne otisnu za jednim zečićem. Drugi psi prihvatili, dognali ga k nama na oko.

Opalim. Zečina popostade od tutnja, a onda dvojom brzinom zamače u guštaru. Psi zavili, nama se obrnu, a onda i oni u guštaru. »Sedam mu sara« progundža Marko, a Marijan se zapiljio glupo u mene, kao da pita: »pa zar i vi, gospodine, možete proma'nuti?« Ja sam bio krvav, štono vele, ispod kože, šutio sam. To je i najbolje — čemu se prati? Nego do mala istjeraju psi i opet zeca, a dokle ja pušku na oko, dotle zvjerka zadnjom zacvijelila — Marko me nije čekao. I mi dalje za psima: poljem nastalo živo puškaranje. U brzo operem sramotu i u torbu spremim dva zeca. Mi bi se tako i dalje za lovinom tukli, ali od onud od šume poče vjetar brijati, a nebo se zamračilo i oblači se u teške olovne oblake. Vjetar dva tri puta sjeknuo. Marko podiže glavu naprama vjetru, srknu ga, a onda će:

»Kući, gospodine, olujina će, miriši snijegom«.

Mi krenemo natrag. Marko je dobro gatao. Još na putu zastade nas mećava. Kad smo pali na stan, vijor zimski ljuto cvijelio jabučikom. Kuzman, čobanin, odrasao momčuljak, što je ostao u koljebi, spremio je već blago, pače sasjekao i bundeve i zasuo posije, da namiri prasad. Marijan zatvorio svoje ovce, pre-

metnuo torbu, uzeo kuku i zovnuo me, da zajedno podjemo u selo. Meni se ne dalo kući po mećavi i ja zaželjeh u Kamenici prenoćiti. Tko veseliji od Marka! Njegove oči čisto se suzama napuniše, pa udario u pripovijest.

»Pa vi, gospodine, prenoćiti u nas? — A kako to može da bude?«

»A jakako, Marko, — primetnem ja — svi smo mi ravni i jednaki, nosi ti kaput, ili rubinu.«

Marko me začudno pogledao. Nije razumio. Izidje u kuću spremati večeru. Ja za njim i stadoh se vrzati okolo banka, gledajući, što on radi, a sve tarući oči od dima. On najprvo rastopio komad slanine, a onda razbio njekoliko jaja — — i to nam je bila večera. Bog i duša, ja sam slasno jeo i žedno gucnuo dva tri puta rakije, a onda sio na krevet, Marko na počivaljku, a Kuzman se položio ukraj vrata na svoj kožuh.

Marko uzeo pričati. Riječ mu s prva bila opora i neglasna, al' poslije sve življa, oči mu sijevnule, glas mu postajao ljubak, nu, govor mu se otvorio. Mi ga, Kuzman i ja, slušali kao okovani. Pričao o carevima i njihovim kćerama, o starim slavonskim hajducima, zaveo i o svom djedu Ivanu, a u jedared će mene zapitati, jesam li bio daleko u svijetu?

»Daleko u svijetu? — Bio sam, Marko, na moru, bio i do druge carevine. A jesi li ti, Marko, bio daleko?« prihvatim ja.

»Ja sam, gospodine, najdalje bio u Osijeku i u Privlaki, tamo u krajini iza Vinkovaca.«

»U Privlaki — a u kojem poslu?«

»Znate, gospodine, prije vremena, dok su još svinje zdrave bile, dok nije ova bolja udarila, tjerao sam onamo u žir. Složi se nas četvero, petero čoporaša, svaki dobije jedno svinjče redovnice, dignemo u šumi koljebe, ogradimo torove, pa ma i snježina zapao, a ono živina nadje žira. Lijepo je onamo bilo. Blažićev Andro ponesi gajde, a Ivo Bobanov i jeste pjevač bio, — pa cijelu noć igre i veselja! Mladjarija se znala noći i u selo otet, a onaj Imrin Jozo — poznate ga — on se i oženio tamo — doveo krajiškinju.«

»A što sada onamo ne tjerate?«

»He, gospodine, zatvorene šume radi bólje. Što ćemo — ništa, gospodine, bez Božije volje — ne znam, hoće li ih carevina opet otvoriti. A da vidite to čudo, gospodine, — onamo

prasci sitni i kržljavi, a kad ih kreneš natrag, volja ti odmah tjerati u Osijek, ugojeni kô jesenji bravi.«

»A? — A koliko ste za pašu plaćali?«

»Po svinjčetu jedno srebro žirovnice — nije ni skupo; ostanemo u šumi do proljetnoga Matijeva. Tamo sam i vikô u šumi boraviti i volim, gospodine, biti tako u drvlju i šumi kô zvijerka, nego u selu medju svijetom.«

Marko ustane, ponudi meni iz polića rakije, stojećke gucne i sam dva, tri puta, sjede i opet stade dalje pričati:

»I u šumi zar mene lugar uhvatiti? Da je jastreb, ja mu umakoh. Kô guja u lišću. Eto, gospodine, ključ je blizu, spahinska šumi, opkopalo ju — nu, bilo prekjuče, polovina noći, a ja već posjekô cerić i ukradoh se iz šume, i u stan pao, a ono istom prvo zvono na zornicu zove.«

I tako ja slušah Marka dugo u noć, a kada je već svjetiljka stala dogorijevati, ja se na svom ležaju pokrih ponjavcem i zaspim.

U snu sam čuo, kako je Marko u gluhu noć izilazio, ozivao se na pse, bacao u peć cjeplje i opet lijegao.

II.

Od onoga doba Marko i ja postadosmo najbolji prijatelji. Jesam li uhvatio pola dana dokolice, tepao sam s njime po guštari i ledini. Nikada ne ću zaboraviti, kako smo lutali po ogromnome lovištu, uzbudjeni živom strasti od štektanja pasa, opojeni čarom ili rosnoga jutra, ili mlačnoga večera, omamljeni toplom krvlju lovine, zaglušeni tutnjavom i jekom pušaka.

To bijaše raskoštvo — u proljetnu veče povlačiti se tihim, zamrlim poljanama. Na nebu vedrom sebren blista mjesec, gdjekoja zvijezda sinula, a dolje iz vlažnoga tla prodire providna magla, u zaledju nam šuma, a pred nama ploha usijanih polja. U daljini jasno izbija svaka brazda, svako drvce, svaka medjica; proljetni vjetrić šapuće, ali tako tiho, da razabireš i najmanji šušanj — u tren kao strjelica se digne, sune, pane šljuka, nu već je sijevnulo, lovina se složila, a dalekim poljem zaorilo, zatutnjilo, pa opet bude sve tiho kao i prije.

A u kasno ljeto život je bio, kada me Marko vodjaše na liške i patke. Pod noć bi bilo. Nad ritinom danja sparina još struji. U okolo se vrbe pogurile, a daleko u rogozu légla su

pataka i lisaka. Marko i ja sjedimo u čunu i bistrom razinom močvarine, od ulja mirnijom, tiho se otiskujemo. Na mahove se pred nama podižu nevelika jata močvaricâ, tromo trepćući krilima, mi ih tučemo olovom, one padaju muklim pljuskom u vodurinu, a dotle druge žurno se uzvinu i nikoja ih puška sa visine oboriti!

Tako se ja eto priljubio Marku i on mi bio jedini drug, s kojim sam drugovao. Meni se on priljubio, jer su mi njegove oči bile iskrene, njegovo srce pošteno, njegova ćud mila, njegova duša zlatna. U jednoga čovjeka i previše! A on je i mene zavolio. Što od drugoga svijeta bježi i šuti, eto sa mnom, kao sa svojim rodjenim: sve mi priča i svoju dušu razgaljuje.

No ipak — valja istinu reći, i meni je moj prijatelj Marko u jednome čudan i zagonetan čovjek. A evo, u čem. On nigda ne polazi u selo, a imade onamo snašu Mandu, punu i oblu ženicu, milovidna lica, krotkih očiju, slatke riječi. Pravo s njome nigda ni riječ ne progovori. Više puta ona izidje na Kamenicu, da mu rubinu donese, a on iz koljebe odbjegne. I nitko ne razumije, porad čega je medju njima takovi život, jer Manda je vrijedno čeljade, nije proklete ćudi, a ni u kući ni u selu nije iza nje rdjava glasa. Ja sam Marku više dob namjerice ženu spomenuo, a on bi se ne čuo učinio i na drugo zaveo divan. Eto, zato mi je Marko taman i zagonetan.

I ne bi mi se ta zagonetka nigda riješila, da ne bude kobnoga slučaja. Bilo je to još prve godine našega poznanstva, a na dan jesenskoga Matije. Svetačac je i naš ženski svijet ne radi, nego koja pred kućom sjedi, te drugom po tragu govori, koja u kućaru sa svojom sekom ili prijom štogod snuje, ili se jada, njeke vrludaju u šumi i kupe šišku, a Manda, Markova žena, zaputila se u Miladinovu livadu sa njihovom djevojkom Stanom, da naberu jabuka divljaka. Tê za dugo stoje i lijepo ih je našarati. Manda se uspela na vrhunac, i kad je za jednom nezgodno posegla, izgubije granu i jadna na prsa pade. U jutro se ispovijedila, a na veče je bila pokojnica. Pri njenom grobu Marko je šutio i svijetlih očiju gledao u njezinu škrinju, a kada se je molitva dovršila, pak ju svećenik oškropio sv. vodicom, baci on u raku krajcarak — to je u nas običaj — i tiho se udalji.

Treći dan pod veče ja sam pao na Kamenicu na noćište — tako smo davna bili rekli, a Marko mi bio poručio, da svakako dodjem. Bio je opazio trag jelena i mi ugovorili na čekanje uraniti. U cik zore bili smo na nogama. Nebo je još tamno, na njem sjaju još zvijezde, ali sve većma blijede i trnu se, mjesec gotovo još pun, a žežen o pola neba sja, gori još, no mu oganj ne baca sjene. Bilo je mrzlo, hladni zrak u obraz ti šiba. Drvlje čuješ, kako šumori, a ritina se puši, kao da si ju naložio. Mi smo žurili poljima, pisak močvaricâ pronosi se zorom. Istok se srebri, a dno se obzorja bakri. Kada smo se domaknuli šume, udari vlaga i studen u kosti. Odabrasmo malu čistinu, tamo je izvor i na okolo bujna paša. Polegnemo, šumom je šumjelo, šuštalo granje, šaptalo lišće. Čekali smo dugo i već sunce u šumu prodiralo, ali ne bilo jelena. Podjem dalje u šumu, zvjerinju ni traga. Pravo ću reći, sve to bijaše Marko kriv. Na čekanju bio nestrpljiv i sve je k meni na razgovor prilazio. I tako bilo gotovo do podneva, a onda nam psi istjeraše dva lijača, jednoga jazavca, a pod kraj zametnulo se pravo puškaranje na sove i zecove i mi ih u dobri sat desetak oborimo.

Kola nas pratila krajem šume i mi mukom dovukosmo svoje plijene.

Marko bio voljak, popašan, objestan. Nijesam ga tako nigda vidio! »Bogata lovina, bogata, — a ja već mišljah, da ne ćemo ni oroza nategnuti!« neprestano on divanio.

Sjedosmo u travu, da iza trudna lova založimo. Marko je živo pijucao. Jezik mu se razvezao, mi se šalili i lakrdijali. Pričao on o svojim lovačkim doživljajima, kako je jednu zečinu oborio. Bilo to pred tri, četiri godine. Ker ga dognao upravo na prosjek, a zečina, bezobrazna, stala, otresla šape i ravno se na njega ustremila i nasrnula i bi se gotovo Marko zečjeg uplašio junaka, da nije bilo gvozdene cijevi u ruci . . .

Razigrao se Marko, ne štedio ni pljoske, pa počeo, bora mi, na koncu prišaptivati i o ženidbi, nu da, o ženidbi . . .

»Pa koju ćeš, baja Marko?« — pitao ga Marijan.

»Nu ma koju, ima u selu dosta cura, nu poštenu, razumi, poštenu.« — Njegove su oči sijevnule.

»To je glavno,« — prihvatim ja — »poštenu i valjanu.«

»Tako, da — a, ma ne kô ona pokojna, i od Boga joj i od mene prosto! Varala je od mene — koso je, gospodine, išla. Nijesam imao nikako volju na nju, i umrije — prosto joj bilo!«

Marku riječ navrijela, ali ga sve u grlu sapinjalo. Uzjario se, a bol mu srce lomi. U oku ma suza zasjala. Duboko je uzdahnuo, a onda mu smijeh, gorak smijeh na usnama zaigrao. Opio se Marko lovačkom srećom i šljivovom pljoskom, preboravio se, i što nije nigda i nikomu, nama je svoju tajnu izlanuo . . . i eto tako sam ja svoga prijatelja odgonenuo. Žeglo ga je u nutrini, žegla ga je nevjera njegove žene i on se od nje i od svijeta odmetnuo i tako eto na polak podivljao. Gorjela mu rana u duši, a on je ne mogao i ne htio nikome da potuži. Pitom i mehak čovjek ni ženi nevjernici hudu ne reče, nego samo na nju volju izgubio . . .

III.

Poslije mjesec dana upade u moju sobu Marko. Bio je u čistoj bijeloj rubini, u kratkom, novom kožušku, u čizmama, na glavi mu šubara. To je najsvečanije nosivo naših ljudi.

Ponudim ga duhanom. Zapali smotčicu, povuče dva, tri dima, dugo šućaše, a onda mi na silu, ali oštro progovori:

»Ženim se, gospodine!« — Ja sam se udivio.

»Pa si došao na pismo?«

»Ta — doći ću sutra.«

»Sretno bilo.«

»Da vam istinu kažem, upravo sam došao do vas. Vi ste, gospodine, moj dobri prijatelj, hoću da se okumimo, pa eto ako hoćete, da mi budete vjenčani kum!«

»Pa hoću, Marko.«

Mene je iskrena, prijateljska želja Markova u dno duše ganula.

»A gdje si curu našao?«

»U Gajinoj kući.«

»Ivku?«

»Dá.«

»Valjana je to djevojka — nema u selu ni bolje ni pristalije. Baš ti sreća poslužila.«

»Lijepa je, gospodine, a od dobre kuće, svi je hvale. Otac joj bio čestit, mati joj čestita, a bit će i kum čestit.«

Poslije tri nedjelje danâ bio sam ja — vjenčanim kumom. U kolima meni od lijeva sjedi Marko, mi se uvezosmo u dvor kod Gajinih, da pred Božiji oltar povedemo lijepu i čestitu Ivku.

Ona me darivala cvjetićem, što je sama zlaćenim žicama saplela. Ja se njime zakitih, a onda mladijenci primiše blagoslov i od svoga kuma i od svojih rodjenih i na vilovnim konjima sunusmo iz dvorišta uz podcik čauša, šum gajdâ, grom pištolja. Napram meni sjedjela mlada, do nje andžebula, a sa kočijašem gajdaš. Sve se selo sletjelo, da vidi kuma nevidjena. Za nama se kolija svatovaca uhvatila; obijesna krika i pjesma odjekuje, andžebule maramama vijaču. Žestoko odmiču konji prigonjeni i u čas se mi ustavimo pred Božijom crkvom. Svijeta kao oblakâ.

Kada se je sveti zakon završio, sjedosmo i opet u kola. Moja kuma najprije skinula svoje dukate — imala ih puna prsa — i opet ih skrutila, a onda se maši i za mojim zlaćenim cvjetićem, kojim me darivala, jače ga utvrdi — — u vruću želju, svijet naš gata, za sreću kuma i mladijenaca. A ubava je moja kuma Ivka! Još je mladjahno djevojče. Jedinica je kćerka pokojnoga Roke iz Gajine kuće. Srednjega je uzrasta, a tamnoga struka, lice joj je puno i dugoljasto, bijelo, blijedo, oči krupne i crne, a obrve su i vlasi glatke, da se prelijevaju. Tihano gledje i zamišljeno. Kada se nasmjehne, oči joj zasvijete, a u obrazu na jagodicama dva se ukažu dupka, što i Cervantes i Turgenjev pišu kao osobiti čar krasnih žena. Iz čitave njene pojave izvija se njega i plemenitost, kako to često biva u našega imućnijega svijeta, kome je život u družini bezbrižan.

I tako sjedi Ivka, ljepota, vjenčana danas mužu, dvadeset godina starijemu od sebe, opaljenu od sunca i vjetra, tvrdih i žuljavih ruku, sjedi za želju majčinu, koja joj pričala, da je i ona djevojčetom pošla za njenoga oca, sijedoga udovca, a da nije nigda požalila, jer ima kao nikoja žena u selu sanduke pune ruha i rubenine, svile i veziva, teška zlata i krupnih dukata.

Pod veče zakitila je moja kuma konje, na kojima ću kući, zakitila ih uzduž sa dva bogata otarka. Kada sam krenuo, stade u kolima okraj mene, ruku mi obloži okolo ramena i pratila me tako, do na kraj sela, kako to hoće stari i drevni običaj . . .

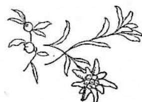
Evo, tako se ja i Marko okumimo, posvojimo. Nego ne bi mi dugo sudjeno boravak s njime boraviti, lovak loviti i u kasnu veče i u vedri dan; uživati kumstvo gacajući blato po lovištima, prodirući i skrivajući se u šikarje. Slavno je to bilo stati na čekanju i osluškivati, hoće li šušnuti grm, šmugnuti zvijerka, — dok iz daljine dopirali glasovi čobana i lavež pasa. Prodjoše blagi oni

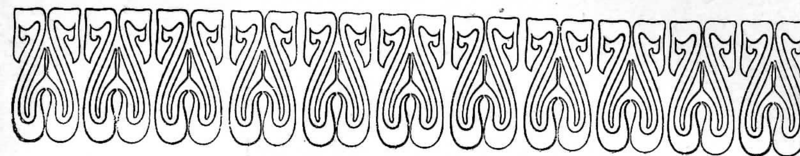
dani, kada sam punim grudima udisao svijetli uzduh, čist i opojan, uživao u iskrenim očima seljačkoga svijeta, u njihovim poštenim dušama. Danas, gdje sam u četiri zida i u knjige okovan, prividja mi se, da sam sužnjem u tamnici crnoj . . .

A na ona prošla, blažena vremena i danas jošte dragu čuvam uspomenu. Nad mojom posteljom visi sličica moje majke. U njen je okvir utvrdjen zlatni cvjetić — zlatno sjećanje na moje kumovanje.

DJAKOVO.

Svetozar Ritig.

NA GVOZDU.

More bi ovdje moralo stati
Crno i slano, otrovno, kužno,
Vječiti vihor vijati tužno
Pustom i groznom goleti tuj.
Petrovu goro! glavu bi svoju
Morala zavit maglom i tminom,
Vječne bi munje tvojom visinom
Morale sipat kletve na sviet!
Bura bi ljuta morala šibat
Klisure gorde, sablastne hridi,
Ovdje su tvoji prokleti zidi
Vidjeli skršit hrvatski stieg!

A gle! u svjetlu zemlja se kupa,
Sunce ju viencem zlaćanim nudi,
Razbludne cviećem kiti joj grudi,
Tuj, gdje od krvi puši se prah . . .
Velebno sunce! Divno i sveto,
Da si bar znakom sloge i sreće,
Koja nam sipa melemno cvieće
Trnjem okrunjenom patniku mom.
O, da si barem glasnikom svetim
Angjela mira, koji se bliža,
Stoljetnog da ga snimi sa križa,
Da već procvate hrvatski dom! . . .

* * *

More bi ovdje moralo stati
Crno i slano, otrovno, kužno,
Vječiti vihor vijati tužno
Pustom i groznom goleti tuj!

CHANSON D'AMOUR.

Oj šumo, šumice hladna i zelena,
Po tebi šeće gospodja Jelena,
Po tebi šeće i jad jaduje,
Što tako blieda samotno mladuje.

Njezin je vojno u dalekoj vojni
Oko njeg mačeva zveket je bojni.
Trupla se ruše, štit o štit bije,
A ona tuj uzdiše i suzice lije.

Oj šumo, šumice, hladna i zelena,
Krošnjama ori ti pjesmica milena
O ljubavi čaru i cjelova slasti,
O bielima noćima i njihovoj vlasti.

Konjica jaše mladjahni delija,
Na kacigi pera mu od sniega bjelija,
Usne mu oganj, a pogledi striele —
Što tako uzdrhta, gospodjo Jele?

Ne slušaj lahor, što cvieću uzdiše,
Ne slušaj, slavuj što nojci biljiše . . .
Prije no zviezdice nojca ti prospe,
Vraća se vojno tvoj . . . Čuvaj se, gospe!

VEĆ VENE . . .

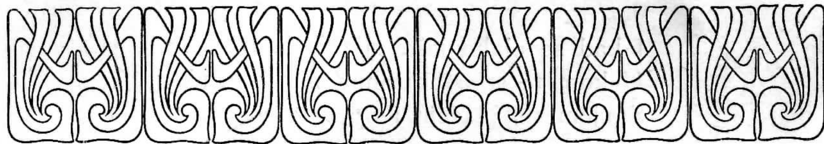
Već vene ona divna, biela ruža,
Što poda mi ju, kad mi bilo poć,
A onaj dan, što u mom srcu svanu,
Već ništi noć.

I kad se plaho jošte sjetim časa,
U kom te strastno vinuh na tu grud,
Smijem se, plačem i opet se smijem,
Baš kano lud.

I ovu ružu pritištem na grudi . . .
Ej, kad se opet vrnem u svoj kraj,
Možda i ti već mrtva ćeš mi biti
Kô cvietak taj!

Dr. Velimir Deželić.

MARTA.

Nedaleko slavonskoga sela M. — kojih sto koračaja od glavne ceste, koja vodi u Osijek — bjelasa se lijepa udobna seljačka kućica. Na desnoj strani dvorišta podignut je visok golubinjak, u kojem se ljube i guču golubovi, dok kraj živice ponosno šeće velik pijetao sa čitavim haremom svojih bijelih i šarenih kokošaka. Od časa do časa popne se na ogradu vrta, na kojoj je rasprostrto rublje, da se suši; no paša pijetao ne brine se baš ni malo za to, čini li on štete domaćici, ili ne, već diže ponosno glavu i kukuriče, što ga grlo nosi, a susjedni pijetlovi odazivlju mu se svaki put. Oko kućnih prozora uspela se sve do krova vinova loza, puna još zelenih grozdova. Kad udješ u kuću, nadješ se u tihom i polumračnom predvorju, koje te radi svojih mnogih svetih slika sjeća kakove kapelice. Na desnoj strani u predsoblju leži soba za rad, jelo i spavanje, a čitavi namještaj njen jest tkalački stan, široka postelja, dvije klupe, jedan stol i dvije stolice. S lijeve strane predsoblja ima još jedna ukusno uredjena sobica za posjete rodjakâ, znanaca i prijatelja. U prvoj sobi sjedi pred tkalačkim stanom lijepa žena u naponu mladenačke snage i prebacuje čunić sa šarenom vunicom s jedne strane na drugu, dok je uprla sanjarski pogled kroz prozor u daljinu — tamo preko modroga Dunava. Na klupi kraj stola sjedi muž od kojih 35 godina, obučen u bijele gaće i košulju, razgaljenih prsiju, te ljulja na koljenima maloga dvogodišnjega i debeloga momčića, fućkajući mu neku koračnicu, što ju je bio naučio još kod vojništva. S njegovim se fućkanjem miješa šum mlinskih kotača, koje okreće brzi Dunav. U njegovoj se dubini kupaju sjene krošnjatih vrba i vitih jabljana te lijepih velikih volova, koji stoje u hladovini gustoga vrbika, štono su se spustili prednjim dijelom tijela niz obalu, te srču

tako zaštićeni od sunčane žege sa pravom nasladom hladnu, a po nešto i mutnu dunavsku vodu. Kraj vrbika rasprostrte su velike ribarske mreže, kako bi ih osušilo božje sunce, da ne trunu onako vlažne od ribolova prošle noći. Nešto dalje od obale kleče na splavi mlade, jedre djevojke, ispirući rubinu. Cijela se ta slika odrazuje jasno u ogromnom dunavskom ogledalu.

Tko promotri tu lijepu sliku sa zanimanjem i razumijevanjem, ne može na ino, nego da uzdahne: »Kako li je to Bog sve lijepo uredio!«

Tako je umovala i Angja Lalićeva motreći kroz prozor svoje udobne kućice gore opisanu sliku, a gotovo iste misli zaokupiše i gazdu Marka Lalića, Angjina muža. Medjutim se njihov sinčić, mali plavokosi i bucmasti Živan, smijao slatko, jašući na očevu koljenu i hvatajući ga gojnim ručicama za njegove omašne brkove.

Marko Lalić služio je u vojsci za vrijeme bosanske okupacije. Nakon povratka iz vojske oženio se i uzeo svoju staru ljubav, modrooku Angju Petrovićevu. Gazda Marko bio je najuvaženija ličnost u cijeloj općini. Posjedovao je lijepu kuću, šest jutara rodnoga vinograda, isto toliko najbolje oranice, tri sjenokoše, pet krasnih krava i dva para volova. Krave i volove kupio je novcem, što mu ga je donesla Angja, kći imućnih roditelja, kao miraz. Njegovi su ga suopćinari štovali i voljeli toliko, te su mu nudjali često čast općinskoga starješine. Htjeli su dapače da ga izaberu i općinskim načelnikom. Najugledniji seljani umolili su ga, da primi tu čast, ali je on odklonio jedino zato, da može poslije svršenoga poljskoga rada provesti koji čas uz svoju lijepu ženu i maloga sinčića. A kad bi se napripovijedao do sita sa ženom i namilovao maloga Živana, uzeo bi svoju dvocjevku, pozvao vjernoga psa Milorda, sio u čamac i prevezao se tako zadovoljan na drugu obalu. Tamo se prostirala gusta i tamna šuma, po kojoj gazda Marko lutao često po čitave noći, jer mu je lov bio jedina strast.

»Komu Bog, tomu i svi sveci« moglo se reći punim pravom za gazdu Marka. Kako je imao sreće u braku i u gospodarstvu, tako ga nije ostavila ni u lovu. Uvijek bi obradovao ženu kakovom masnom lovinom, a i svoga Živana nije nikada zaboravio. Svaki put mu je donesao sa lova bilo divlju grlica, trčku, goluba, ili maloga zečića. Jednom zgodom donesao mu mladu vidru, čemu

se Živan silno radovao i toj svojoj radosti dao oduška plješčući golim ručicama. U sav glas stao dozivati majku:

»Tata don'o kela! Tata don'o kela![1]

Da ta radost bude što trajnija, odlučila je Angja, da će odgojiti tu malu i zdepnastu životinjicu za ljubav svome jedincu, koji joj je odmah nadjenuo ime »dečko«. Godinu dana kasnije donašao je »dečko« već velikih i lijepih riba svomu malomu gospodaru, koje bi mati ili ispekla, ili priredila izvrsnu riblju juhu, kakovu je znala skuhati samo Angja. I »dečko« je dobio uvijek svoj dio od ulovljene ribe, jer mali Živan nije nikada zaboravio kod jela na svoga ljubimca.

Kad je »dečku« bilo dvije, a Živanu pet godinâ, desilo se neke nedjelje, te se gazda Marko vratio ranije nego obično sa lova. Preko desnoga ramena prebacio lovačku torbu, a pušku je nosio u lijevoj ruci. Angja je mislila, da se vratio ranije, što mu nije poslužila sreća. Uprla je ipak znatiželjno svoje lijepe modre oči u torbu, koju je Marko skidao toli oprezno sa ramena.

Ali tko da opiše užas, što se odrazivao na njenom licu — tko da prikaže bujicu različnih riječi i usklikâ, kojima je obasula svoga muža, kad je vidjela, da joj je donesao mjesto obične divljači — malo, živo — divlje ciganče!?

Branila se rukama i nogama, da ne će pridržati toga ciganskoga djeteta ni pod koju cijenu u svojoj kući.

»Ta to je divlje — to je pogano — vračarsko dijete!« vikala je Angja bez prestanka, pri čem joj sijevahu oči, a obrazi se zarumenješe od silne uzbudjenosti i bijesa.

Ako je Marko i znao, da se njegova riječ sluša kao zapovijed, nije ipak htio da uvrijedi ženu. Pokušao je dakle lijepim, jer je dobro osjećao, da bi — kraj inače blage čudi svoje žene — silom samo još i povećao njenu odvratnost prema tomu ciganskomu djetetu. Zato je i prišao ženi smijući se. U naručaju mu je bila djevojčica, koja se upravo probudila iz sna i trla šačicama svoje lijepe crne i velike oči, pa gledala plaho oko sebe po sobi. Rekao joj je mirnim glasom: »Šuti, ženo!« i pogladio ju milo desnom po obrazu. »Uzmi ovo siroče, koje nema ni oca ni matere, pa mu budi mati, kako ću mu i ja biti otac. Našao sam je u šumi pod hrastom, gdje joj je ležala mati mrtva. Umrla je valjada od gladi, ili od kakve druge težke bolesti. Dijete je bilo

[1] Ker = pas.

kraj nje u nekoj otrcanoj vreći i plakalo od gladi. Ja sam to javio općini, pa će je tamo valjada i zakopati, gdje sam ju ja našao. Dijete sam dao kod šumara napojiti mlijekom i donio ga evo tebi, da ga odgojiš uz našega Živana. Nama ne će Bog dati valjada ni onako više djece, pa neka bude Živanu sestra. A ako ih i bude, slučajno, više, dao je Bog nama svega, pa će biti i našoj djeci dosta. Sjutra ćemo je odnijeti u crkvu, da je pokrsti naš parok. Živanov će kum kumovati i njojzi, pa ja idem sada k njemu, da ga zamolim za tu uslugu.«

Tim riječima predade Marko dijete Angji, kojoj su od ganuća suze bile orosile lice, jer je ljutitosti bilo već davno nestalo.

Sasvijem je naravno, da su u skoro došle i sve komšinice, da vide to malo ciganče, čije ih je ozbiljno i sanjarsko lice u velike zabrinulo.

»To nije dijete — kô što su druga djeca!« — šaptale su žene i kimale značajno glavama. — »To je poganče . . . prava divlja cigančura! Pogledajte joj samo velike i crne oči! U njima se čita jasno, da zna i razumije sve, možda još i više, nego mi stare žene. Juh, ta — pogledajte je samo — kako ta prisluškuje našemu razgovoru . . .!«

»Čuvajte se, komšija Marko, cigani imadu dugačke prste...!« — opet će jedna.

»Tko odgaja u svojoj kući mlade tvoriće, može se nadati, da će mu kod zgode podaviti iz zahvalnosti kokoši,« — dodade druga.

»Čuvajte se, gospodaru Marko. Zlo sam sanjala o vama, pa bi to znalo gadno svršiti po vas!« — svrši treća.

»Idite već jednom do djavola!« — uzvikao se sada i gazda Marko, izgubiv ustrpljivost. — »Brinite se vi za vaše kuće i za vaše poslove, a mene ostavite na miru! Ja sam bio vojnik, pa sam vidio tamo različnih ljudi iz najrazličnijih narodnosti. Bilo je tu i Talijana i Engleza, Španjolaca, Rusa, Poljaka, Nijemaca, Hrvata, Srba i Magjara. Bilo je poganâ i židovâ. Jedni su bili žute boje, drugi crveni, treći crni, četvrti smedji. Bilo ih je bradatih i obrijanih, jedni su imali pravilan nos, drugi savinut poput kljuna, treći frnjasti ili plosnjati — a svuda sam našao i poštenih i hrabrih momaka.«

»Ta da, — ima i toga — dešava se i to«, — izviniše se sada komšinice, — »ali svi ti živu u kućama kao čestiti svijet, a cigani!? Cigani živu, goje se i roje — pod vedrim nebom!“

Na tu je primjedbu otvorio gazda Marko vrata, uzeo komšinice jednu po jednu za ruku i izveo ih pred vrata u dvorište. »Odlazite! Sada vas još molim: odlazite! Meni ne treba ni vaših savjeta, ni vaših mudrih opomena. Idite, idite, molim vas! Zar ne vidite, da je već doba za dojenje? Krave su se već vratile sa paše, a treba spremati i večeru družini. Eto — već je sunce zapalo«.

I komšija Marko zatvori kućna vrata, dok su komšinice ostale otvorenih ustiju i sasvijem zabezeknute radi ponašanja dobroga i vazda prijaznoga inače komšije Marka.

II.

Od toga je doba prošlo nekih petnaest godina i već se počela izpunjavati proročanstva tih komšinica i pokazalo se, kako je bila opravdana njihova zabrinutost.

Živan je neizmjerno volio gajiti stoku, čistiti i timariti konje i obavljati sve poljske poslove. On je kraj svoga marljivoga oca sijao, orao, okopavao, kosio i žeo, vezao snoplje i slagao ga u stogove. Najveće bi pak slavlje slavio onda, kad bi sio u visoko natovarena kola, bilo žita, ili sijena, i potjerao konje prama rodnoj si kući, da spremi dar božji u žitnicu, ili na sjenik, kako ne bi oskudijevali u zimi njegovi ukućani ni stoka, a niti siromašniji susjedi, koji su se u nuždi uvijek utjecali darežljivomu gazdi Marku. Koliko je Živan sve te poslove obavljao s najvećom pripravnošću i veseljem, toliko je više neprilikâ pravila Angji Marta (takovo je ime dobila mala ciganka na sv. krstu). Kad je trebalo podojiti krave, spremiti mlijeko, praviti sir i maslac, kuhati ručak, ili prati rubinu, uvijek se mrgodila i gundžala nešto medju svojim sitnim biser-zubima. Često, kad je stajala s ostalim seoskim djevojkama na splavi i ispirala rublje, čula je od ovih kojekakovih poruga. Sve su je zvale pogankom. Ona bi se medju tim s uživanjem ogledavala u modroj površini Dunava, promatrala svoju gustu i kovrčastu kosu, svoje pune koraljne usne, svoj vitki struk, pa i ogrlicu od rumenih čipaka, koja je resila njen lijepi vrat. Smiješila se zadovoljno, te samo katkada promrmljala kroz zube: »Zašto me zovu poganom divljakinjom? Valjada zato, što sam ljepša od drugih djevojaka?« Onda bi lupila svojom nježnom nožkom u dunavske talase, a kad je voda poprskala sve prisutne djevojke, smijala se ona glasno i vragoljasto.

Angja, koja je to sve promatrala, tužila se često mužu: »Koliko li ja moram da progutam gorkih kraj te nestašnice! Nije ni za što, ne će da radi, a napravi mi više štete nego koristi svuda, gdje se samo čega prihvati. Uzalud ja nju poučavam, uzalud su sve moje lijepe riječi, a ne pomažu bome ni ukori. Ona radi uvijek i sve naopako. Eto — kad smo spremali neki dan na tavanu kruške i jabuke za zimu, ne možeš ni zamisliti, kakova ti je luda misao sinula u njenom divljačkom mozgu! Nagrizla je svaku ljepšu jabuku i krušku, da vidi, je li zrela i hoće li se održati preko zime?! To, brate, kao da i nije kršteno čeljade! Njena je jedina krijepost ta, da pokvari, ili pojede sve, što nadje; a što nije za nju, to jednostavno baci«.

Marko se i sâm nije više mogao oteti dojmu, da je u Marti odista neka divljačka narav, koje ne može nitko da obuzda. Čuo je on dobro, kako njegova žena neprestano — od rane zore pa do kasne večeri — doziva od časa do časa: »Marto — oj — Marto, — ta gdje si opet? Oh, nesretnice, eno je tamo — čuči pod kupinovim grmom i bere kupine!« Tek bi se on tomu svemu samo smijao i mislio — dakako samo tiho i onako u sebi, da ga žena ne vidi ni ne čuje —: »Sirota Angja! Dogadja joj se kao i onoj našoj kokoši, koja je izlegla pačja jaja. Eno — pačići plivaju Dunavom, dok kvočka trči po obali kao bez glave i doziva kvocajući svoje mlade, koji ne će nikako da je slušaju«. —

* * *

Svake godine, čim bi minula žetva, išla je Marta, da čuva sa Živanom stoku. Tako su ostajali po čitave dane izvan kuće i to je bio jedini posao, kojemu se Marta nije opirala. Na paši je pjevala sa Živanom, fićukala kao momak, plesala, penjala se po drveću, ložila vatru, pekla krumpire i kokice na žeravici, a na veče bi tjerali svoje lijepe krave, volove i junad kući i svirajući u frulice, koje je Živan znao izradjivati vrlo vješto od vrbove kore.

To su bili najsretniji dani Martina života. Više bi puta sjela kraj vatre podbočivši svoju kudravu glavu lijepom rukom i zagledala se tako sanjareći u daljinu. I dok je njen sanjarski duh bludio Bog zna kuda, njeno je uho prisluškivalo pucketanju mokroga granja, koje se pretvaralo po malo u žeravicu, pa onda u pepeo. U kasnu jesen, kada je gledala, kako čitava jata divljih

gusaka i pataka kruže zrakom nad šumom, spremajući se na put, bila je njena duša neizrecivo tužna i njen bi ih pogled slijedio tako dugo, dok ih nije nestalo u daljini.

Kod neke takove zgode skočila je sa svoga sjedala na zemlji, raskrilila ruke i kriknula očajno:

»Ja moram odavde — ja moram otići! Oh, — i ja idem daleko — daleko . . .!«

Za tim se opet spustila na zemlju kraj vatre, pokrila oči rukama i plakala gorko. Živan je stajao kraj nje, iznenadjen tim nenadanim izljevom njene strastvene, divljačke duše, te počeo napokon i sam plakati ne znajući pravo, zašto.

»Zašto plaćeš, Marto? Ne plači, Martice slatka!«, tepao joj Živan, kleknuvši kraj nje i gladeći je po kosi i rukama, kojima je bila pokrila obraze.

»Zašto plačeš? Je li te možda tko uvrijedio? Je li možda komšijin Jovan, ili Franjo, je li Tuna, ili Stipe? Kaži, kaži mi, molim te! Ja ću mu zdrobiti kosti, ako se usudio uvrijediti tebe —«, žestio se Živan.

»Nije nitko.«

»Pa zašto onda plačeš?«

»Ne znam.«

»Kaniš li možda uteći u Osijek?«

»O, — ne — to mi je odviše blizu.«

»Pa kuda bi ti, Martice?«

»Onamo, onamo, Živane, kud one ptice lete, — onamo!« — pokaza mu Marta pravcem prema Fruškoj gori.

»Onamo — u ona brda, — a onda još dalje — mnogo dalje!«

Živan je podigao oči k nebu i gledao snuždeno pravcem, što mu ga je Marta označila rukom. Onda tek uzdahnu, nekako se odlučno strese i reče:

»Idi, Martice, mani čorava posla!« —

III.

Bilo je oko podneva pod konac rujna. Dan je bio vedar kao riblje oko, a silna žega pritisla zemlju i sve, što je na njoj. Živan i Marta sjedjeli su na kraju šume nedaleko dunavske obale. Dim njihove malene vatre nije se digao kao obično poput tamnosivoga stupa nebu pod oblake, već se lijeno razilazio po zemlji.

Krave i volovi polijegali sa zatvorenim vjedjama i pod prsa podvinutim nogama u hladovinu ogromnoga stoljetnoga krasta. Nit se čuo cvrkut pticâ, ni zuj pčele, ni šuštanje trave ni lišća. I sam cvrčak prestao je da cvrkuće svoju staru jednoličnu pjesmu. Živan je gulio konoplje i htio da nadoplete svoj pokidani bič; no na koncu dodijalo mu i to, te se ispružio na travu, natukav šešir na oči. Uz njega se smjestio i Milord zijevajući silno od jake vrućine.

Jedino na Martu nije djelovala ta nesnosna žega. Ona je sjedjela neprestano zgurena kraj vatre i savila ruke oko koljena, a na njih naslonila glavu. Kraj svega žarkoga podnevnoga sunca ostala je ona nepomična poput kamenoga kipa. Jedine oči, u kojima je baš taj dan sjao neki neugodan sjaj, odavahu, da u nje ima još života. Vrijeme je prolazilo sporo. Ura je izbila na seoskoj crkvi najprije podne, onda prvi, pa opet drugi sat poslije podne, ali mlada se ciganka nije ni makla sa svoga mjesta.

Sanjarila je.

»Da — da« — šaptahu joj usne — »ja sam to negdje vidjela . . . ali tome je već davno, te mi se čini, da sam samo i sanjala o tom.«

Za tim je pogledala Živana i uvjerila se, da čvrsto spava. Na to se lagano pridigla, dok su joj usta šaptala još uvijek: »Moram, moram! Nije hasne promišljavati. Prije, ili kasnije moram ipak otići.«

I stade se lagano provlačiti kroz šikarje prema dunavskoj obali. Od časa do časa ogledavala se krišom, da se uvjeri, nije li Živan ipak primietio njen odlazak. No on je ležao još uvijek ispružen na travi, sa šeširom natučenim na oči. Jedini je Milord podigao glavu, pogledao za njom, zijevnuo široko, koliko je samo mogao, i pokušao da ustane. Onda se i opet — savladan umornošću i gadnom sparinom — povalio na travu i spavao dalje.

Medju tim je Marta bila već stigla do dunavske obale, gdje je našla privezan malen ribarski čamac. Odriješila ga je brzo, sjela u nj i stala veslati prema drugoj obali. Mjesto vesala služile su joj njene malene ruke, pa je ipak odmicala dosta brzo od obale. Samo je okretala svaki čas glavu, da vidi, ne ide li Živan možda u potjeru za njom. Tek joj je taj strah bio uzaludan, jer Živan nije ni sanjao, da Marta plovi širokim Dunavom.

Stignuvši na protivnu obalu pustila je čamac niz Dunav, kako joj ne bi ušli u trag. Onda je stala iza grmlja i promatrala

još dugo selo, u kojem je proživjela tolike godine. Vidjela je i krov njihove udobne kuće, koja se još uvijek jednako bjelasa izmedju onih rodnih šljiva. Vidjela je, kako lijeću oko krova njeni golubovi, koji joj se pričinjaju malenim poput lastavicâ. Gledala je i toranj crkvice, u kojoj ju je krstio stari parok Jakša i u kojoj je primila tek prije dvije godine sv. potvrdu.

Nagledavši se sela krenula je u šumu i promatrala ono staro drveće, pogledala svaki cvijet, svaki grm i visoki divlji drač. Pa ipak joj se činilo i u toj pustoši mnogo ljepše i ugodnije, nego tamo prijeko u selu. A kad je zavirila još dublje u šumu, raširile su joj se zjenice, dok je srce kucalo do sada neosjećanom silom.

Za tim je nastavila svoj put. Preko močvarâ i šikarja zalazila je sve dublje u gustu šumu. Čitava njena strastvena duša divlja nesavladiva narav odrazivala se u tom času u njenim velikim crnim očima. Trčala je i skakala kao pomamna ne obazirući se na zapreke, koje su joj smetale na putu. Osjećala se nekud lagana i kao preporodjena, pa je nije smetalo ni malo, što su joj noge, izgrebene na trnju i izderane tvrdim korijenjem, koje se razraslo nad zemljom, krvarile. Ona je ipak brzala sve dublje i dublje u šumu i zaustavila se istom onda, kad je mislila, da je već dosta daleko, te je ne će moći tamo naći. Znatiželjno stala je da gleda oko sebe. Pred njom su se kočila tri velika hrasta, sa strane je bila močvara, puna visoke već posivjele trstike. Kadkada je pomolila glavu koja osamljena žaba, zakreketala dva tri puta, pa pognjurila opet glavu iz nova u mulj močvare. Malo dalje bila je čistina obrasla lijepom svjetlozelenom travom, gdje je stajao dub burom oborenoga hrasta.

Marta je stajala kao prikovana na tome mjestu, a osjećaj neizmjerne sreće prevladao je njenom mladom dušom. Bezbrojne uspomene križahu joj se munjevitom brzinom po glavi, ali nikako da se sjeti, kako je i kada bila ovdje.

»Ovo mi se sve čini poznatim! Ali kada — kada sam ja to sama već vidjela?« — pitala je samu sebe.

Sjela je na stari dub i stala razmišljavati o svojoj velikoj sreći i o davno željkovanoj slobodi. »Ocu Marku, bratu Živanu i majci Angji kao i svim drugim seljacima potrebno je selo. Nužna im je kuća, voćnjak, žitnica puna žita i podrum pun vina, krumpira, kupusa i repe. Trebaju im krave, koje daju mlijeka, i kokoši, da nesu jaja. U zimi žele još i toplu sobu, da budu potpuno sretni i zadovoljni. Ali meni — meni divljoj ciganki — hvala Bogu, — toga ne treba! Rodila sam se u ovoj divljoj šumi, pa ću u njoj i umrijeti. Ovo je moja prava domovina, kako je vjeverici hrast, medvjedu njegovo duplje i ribama voda, bez koje ne mogu da živu.«

Marta je sjedjela dugo na starom dubu ovako zamišljeno. Uprla je pogled u modro nebo, koje joj se smiješilo izmedju drveća, i bila opojena neizrecivom srećom. Dušu joj je obuzela tajinstvena pobožnost i nikada još ne okušan mir. Činilo joj se, da je ta cijela veličanstvena priroda pravi veliki hram božji, kakovoga nema nigdje. Vjetar je šuštao hrastovim granjem i fićukao svoju staru monotonu pjesmu. Marta ju je slušala razdragana srca, jer ju i najljepše tamburanje seoskih momaka nije moglo nikada tako ushititi, kao taj obični zvižduk vjetra. U tom zanosu i snatrenju zatekla ju noć. Bezbrojne zvijezde osvanuše na vedrome nebu. Do skora je pomolio i mjesec svoje blijedo lice i obasjao srebrenim tracima mlado i umorno tijelo mirno spavajuće ciganke.

Umorna od dalekoga puta spustila je glavu na prsa i zadrijemala. Samo taj san nije trajao dugo. Probudila ju je doskora nekakova vika. Bili su to sami poznati joj glasovi, a svi su dozivali nju. Bio je to otac Marko, Živan i sva muška služinčad njihove kuće. Poput munje sijevnu joj misao: »Digli su hajku za mnom! Mene su zvali uvijek pogankom. A eto — kako su sami pogani, usred tihe mirne noći bude prirodu u njenom slatkom snu! Tek mene ne ćete više naći. Evo vam!« Skoči brzo na noge poput srne, pucnu prstima i nestade je u šikarju. Trčala je bez odmora, dok se nijesu zvijezde stale malo po malo gubiti s obzorja. Već je svitala zora, kad se Marta zaustavila u svom bijegu. Pruži se umorna po rosnoj travi i zaspi odmah čvrsto. Udaljena kojih pedeset kilometara od svoga sela nije se bojala više, da će je otac Marko tražiti i ovdje —

Sunce je bilo već visoko odskočilo, kad se Marta probudila. Nad njom je raširio svoju krošnju stari hrast, kraj kojega je žuborio bistar izvor. Zrak je bio već ogrijan jutarnjim suncem i pun mirisa, što su ga širile razne biljke i ljekovite trave.

Mlada je ciganka otvorila širom svoje velike oči i gledala začudjeno oko sebe. Istom kad je razabrala, gdje je, kad se sje-

tila, što se s njom dogodilo i pomislila, da je sada ne će Angja više bez prestanka dozivati: »Marto, Marto, ta — gdje si nesretnice?« uzdrhta joj srce i grudi se raširiše od sreće. Bila je zadovoljna i upravo ponosna radi svoga bijega.

Nije joj se ni dalo, da ustane sa svoga ležišta. Zatvorivši na polak vjedje promatrala je sunčane zrake kroz svoje guste i dugačke trepavice. Onda bi opet časkom prisluškivala žuboru izvora i ptičjemu cvrkutanju. Duša joj je plivala u nekoj osebujnoj raskoši.

»Tako će meni biti uvijek . . .!« mrmljala je. »Što se koga tiče, kad me je Bog već takovu stvorio!«

Dok je tako poluzatvorenih očiju sanjarila, stvorila si u duši sliku oca Marka i njegovoga čitavoga gospodarstva. Gledala je onu prijaznu kućicu sa prostranim dvorištem, po kojem šeće velik pijetao, sazivljući kokoši oko sebe. Sjetila se i onoga gnijezda na sjeniku, gdje su kokoši nesle jaja, i vidjela šljivova stabla, kako vise sa njihovih grana tamnomodri, sočni i još rosni slatki plodovi. Voda joj stala dolaziti u usta od želje za njima.

»Oh, da su mi bar samo dva, tri kuhana jaja i komadić kruha, štono sam ga ostavila juče u Živanovoj torbi! Alaj bi to bilo sada dobro! Ali što — što ja tu buncam? Kad čovjek nema jajâ, dobre su i kupine, maline, a bome i trnule« — svrši raširivši nozdrve i udišući požudno miris malinâ. »Aha — tu ih ima negdje u blizini, jer osjećam njihov miris.«

I podigne se brzo poput vjeverice te odskakuće na onu stranu, od kuda joj je vjetrić donosio miris. I nije se prevarila. Našla je malo malinâ i dosta kupinâ. Kad se najela do mile volje, zagrabila je šakom vode iz izvora i tako malo utažila svoj glad i žedju. Za tim je legla opet na staro mjesto.

Najednom se sjetila (što se inače nije nikada dogodilo) nekojih riječi iz biblijske povjesti. Čula ih je od paroka Jakše, dok je još morala dolaziti na misu. »Gledajte ptice u zraku. One niti siju niti žanju. Nemaju ni žitnice ni podruma, pa ipak ih hrani naš otac nebeski. A nijeste li vi mnogo pretežniji od njih?

I za odijelo što se brinete?

Pogledajte ljiljane na polju, kako rastu, a ne predu niti tkaju. A kažem vam, da se ni Salamon u svoj slavi svojoj ne oblači kao jedan od njih. A kad travu u polju, koja danas jest, a sjutra se u peć baca, Bog tako odijeva, kamo li ne će vas! . . .

»O, vi malovjernici! Ne brinite se za ove prolazne stvari, za kojima teže samo pogani i divljaci.«

»Hm«, mislila je Marta, »da sam se sjetila tih riječi prije, dok me je majka Angja još nazivala pogankom, mogla sam joj lijepo odvratiti: »Ta — vi ste sami pogani, jer vi sijete i žanjete, a baš mi smo dobri kršćani, koji živimo bez brige kao ptice u zraku . . .«

Još nije bila pravo ni gotova sa svojim razmišljanjem, kad je uplaši šuštanje suhoga lišća, koje je ležalo oko nje na zemlji. Podigla je glavu i opazila kraj sebe mladoga ciganina. Moglo mu je biti najviše dvadesetak godina. Bio je vitka uzrasta, a glavu mu pokrila crna kosa. Opazivši, kako je skupio debele rumene usnice na smiješak i kako mu sijeva žar zadovoljstva iz plamtećih crnih očiju, kojima ju cijelu promatra, osjetila je, kako joj šiba krv u lice. Htjela je da bježi, ali on stade pred nju i zakrči joj tako put.

»Jesi li našega plemena?« — pitao je ciganskim jezikom.

I ona se sada opet sjeti od jedared govora, kojemu ju je učila prije petnaest godina njena mati.

»Jesam«, — odvrati.

»Iz koje družbe?«

»Iz nijedne. Tek ju tražim.«

Sada mu pripovjedi Marta bez oklijevanja sve svoje doživljaje. Pričala mu je, kako je otac Marko bio dobar, a ona je ipak juče poslije podne utekla i sada je tu u divljoj šumi osamljena, a kraj svega toga još mnogo zadovoljnija, nego što je bila tamo u selu.

Mladi se ciganin tomu samo slatko smijao pokazujuć pri tome dva reda krasnih i bijelih zubi.

»A ja idem, eto vidiš, u Vinkovce. Sjutra je tamo velik vašar, a valjda je i »kirvaj«.[1] Mi tamo sviramo. Eto gledaj — ja nosim »egede«[2] uza se; ako hoćeš, malo ću ti zasvirati, da vidiš, kako ja to umijem. Tamo će biti i Petar, Radoje, Nikola, Vaso i Gjorgje. Doći će i žene. Otišla je još sinoć Persa, Šećerka i Soka. Mi ti muški tamo sviramo, a žene, znaš, vračaju. Ako hoćeš, eto — mogla bi i ti s nama!« govorio je mladi ciganin na dušak, dok je udešavao svoje gusle. Htio je da dokaže odmah i činom svojoj novoj znanici, kako zamamno ciliču i jauču njegove gusle.

[1] Kirchweihe = proštenje. [2] gusle.

*

I za čas razlijegali se tamnom, gustom i dalekom šumom krasni zvuci zamamne, divlje ciganske glazbe. Još su žice ječale, još je šuma odzvanjala pjesmom, a mlada je ciganka, tronuta prevelikom srećom, ponikla očima i izgovorila jedva čujno: »Oh, — idem s tobom — idem vrlo rada!«

Sva je priroda mirovala u tom svečanom času. Činilo im se, kano da ista šuma prisluškuje tim slatkim i opojnim zvucima ciganskih gusala.

Svršiv svoju divlju svirku strpao je ciganin gusle u torbu, pristupio Marti, obujmio je oko struka i poljubio joj zažarene obraze. Onda joj je objesio svoju torbu o vrat i podbočiv se o batinu obadvjema rukama reče slavodobitno:

»Ženo, ti si od sada moja! Ti ćeš nositi moje gusle, a ja ću te za to hraniti . . . Ajdemo!«

Da je sada kojim slučajem otac Marko, ili Živan ugledao Martu, kako stupa sretna i zadovoljna šumom, noseći na ledjima torbu s guslama, ne bi za stalno prepoznao one trome i lijene Marte, koju su oni nazivali još jučer svojom. Njen je muž trčao za njom poput vjernoga pseta — čas na nogama, a čas na rukama i nogama, prebacujući se u zraku i pjevajući ljubavne pjesmice. Htio je da dokaže svojoj mladoj ženi, kako je sretan.

* * *

Nakon Martina bijega nije u Markovoj kući nitko smio ni spomenuti njenoga imena. Živan se od tuge za njom razbolio, te malo da nije i umro. Za nekoliko se mjeseci ipak utješio i oženio sa svojom komšinicom, bogatom baštinicom Milkom Isajlovićevom. Živan je doduše nije volio, jer nije bila ni tako lijepa kao Marta, ali uzeo ju je ipak, jer je željela tako mati, koja nije ni onako mogla nikada pravo da zavoli Martu.

Jedini se Marko nije mogao da utješi i da zaboravi Martu, koju je on ljubio poput svoga rodjenoga djeteta. Htio je uz to, da je uda za Živana, a ona mu pokvarila sve osnove. Od dana, kad je pobjegla Marta, poboljevao je neprestano i ležao večim dijelom u postelji. Nekoga zimskoga podneva ustao je opet iz postelje i sjedio kraj peći, okrenut licem prema prozoru. Vani je bio velik snijeg, a površinu Dunava pokrio na oko čvrst led. Zagledao se u šumsko drveće, kojemu se grane savijahu pod smrznutim snijegom.

»Gledaj, Angjo,« — reče muklim glasom Marko — »kakova je ona žena, koja je izašla iz šume, te ide preko Dunava ravno k našoj kući!«

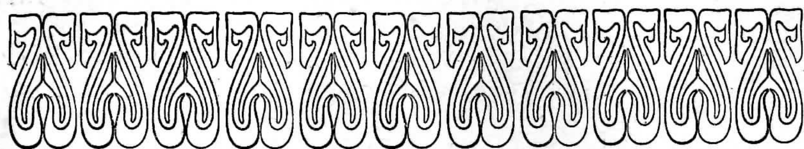
Angja pridje prozoru. I ona je napela oči, da razabere što bolje, tko bi to mogao biti. Zazeblo ju je u srcu, kad je ugledala mladu ciganku, odjevenu u dronjcima, sa torbom na ledjima, iz koje je virila kuštrava dječja glavica, kako stupa bezbrižno po ledu. Na jednom zalomi Angja rukama i ciknu: »Bože, puče led i propade Marta s djetetom!«

Marko se zakašlja — skoči sa klupe, da će k vratima, i stropošta se nasred sobe. — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Hladni su vali dunavski žuborili ispod ledenoga pokrova svoga toga istoga dana krasnu pjesmu uspavanku.

Viktorija Risaković.

IMAM ZLATNU FORMINGU . . .

Imam zlatnu formingu
— Nosim je u grudih —
Ni Apolon takovom
Nikad ne zagudi!

Strune su joj tanahne
Kao sjajne niti,
Štono u noć strielja ih
Hesper plâmeniti.

Pa kad noćca raspusti
Vranu kosu svoju,
Te su niti gudalo
Za formingu moju;

A sa struna lagano
Svet se život budi:
Tiho pa zanosnije
Srce pjesmu gudi, —

Pjesmu Božjoj ljubavi,
Nek se u noć širi,
Da, kad zora osvane,
Njome dan zamiri.

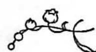
TRI PJESMICE.

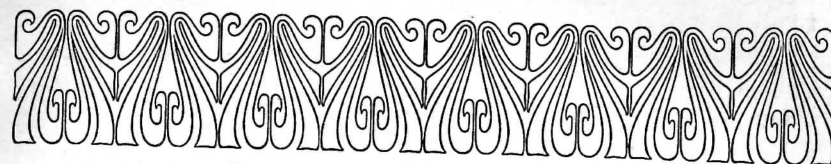
S neba oblak suze lije,
Šuška lišće i šibljîće,
Kaplja s kaplje romon mami:
Narav pjeva tajne priče.

Oblak mine, sunce sine,
Zasvjetluca kap na travi,
A iz grma, a sa grane
Ciličući ptić se javi.

Slâže narav, ptić pjevucka,
Pjevne miljem srce moje:
Gdje je suze, gdje je sunca,
Tu se lako pjesma poje.

Ferdo Rožić.

MILE USPOMENE.

(1883.—1889.)

Život je težak i postaje dnevice sve teži. A otežčavaju ga još više ljudi sami, kad se medju sobom grizu, kad se gotovo natječu, tko će komu prije izkopati grob.

Mene ljudska zloba ni malo ne dira. Kad mene hoće tko da grize i satre, ja više žalim njega nego sebe. Žalim ga, što se bijednik nije kulturom srca oplemenio; žalim ga, što je ostao grabežljivo zvijere.

A za mene je lako. U najljućim i najgrčim časovima svoga mukotrpnoga života, kad se je pričinjalo, da se je sve oborilo na mene, da me srva, tražio sam i našao vazda utjehe i okrepe u milim uspomenama. Jer kad gledaš za sobom život dulji od pol stoljeća, mile ti uspomene kao sjajne baklje razsvjetljuju tako sliku prošlosti, da se redom gube crne mrlje u njemu, te ih gotovo posve nestaje pred duševnim okom tvojim. A to je i prirodjeno čovječjoj duši, da se radije i lakše sjećaš vedrih i srećnih časova, nego tmurnih i tužnih, koje si morao preturiti.

Ima u mojoj duši milih i ugodnih uspomena na pretek. Najdraže pak jesu mi one, koje se nadovezuju na moje urednikovanje, kad sam kroz sedam godina (1883.—1889.) zajedno s pobratimom Milom Maravićem, a uz pripomoć mladje braće stajao na poprištu hrvatske lijepe knjige, kad sam izdavao i uredjivao »Vijenac«, onaj krasni časopis, na koji se je neprestano dizala hajka, a koji je kroz čitavo čovječje koljeno bio ponos hrvatskoga naroda.

Za onih sedam godina doživio i prepatio sam svašta, ali sam se naužio i krasnih i srećnih dana. Na boli i patnje davno sam već zaboravio; u duši su mi ostale tek srećne zgode i do-

življaji, koji mi se, što vrijeme više odmiče, osvježuju u što skladnijem, plemenitijem, gotovo u preobraženom obliku. Ajde da neke od tih predragih uspomena povjerim peru svomu, samo se bojim, da li je moje pero dosta jako, te bi moglo napisati, što sve u duši svojoj vidim i osjećam.

1. ZAČUDJENI SVATOVI.

»Tko će za Vas pisati« pitali me o koncu godine 1882. u Dioničkoj tiskari, kad sam se ponudio, da ću preuzeti izdavanje i uredjivanje Vijenca. Pitanje me je ovo uzbunilo. Kako je Vijenac dotle bio uredjivan od Franje Folnegovića, odlučnoga pravaškoga vodje, bilo se je bojati, da će se mladji pisci, koji se pretežito bijahu okupili pod pravaškom zastavom, iznevjeriti Vijencu, te se zgrnuti oko »Hrvatske vile«, koju je tada izdavao Gavro Grünhut na Rijeci. S odlazkom Folnegovićevim ostavit će Vijenac mladjarija; starija pak gospoda ne će se odazvati uredniku, koji je njima zazoran s ličnih i stvarnih razloga. Klaić se je za volju Lacka Mrazovića razkrstio s Maticom; akademija se je njega vazda žacala, a sveučilište netom ga je maknulo sa suplentske stolice za hrvatsku povjestnicu. Gdje su njegovi lični i književni prijatelji, koji bi htjeli njemu za volju u Vijenac pisati?

Moram priznati, da u prvi mah nijesam znao odgovoriti na pitanje. Čini mi se, da sam u obće ostao odgovor dužan. No zato sam što dublje uronio u stavljeno mi pitanje, i smišljao način, da na nj djelom odgovorim. Klaić nema prijatelja — rekoše mi —; a zar ih zaista nema? A što ti je tvoj Jenio Sisolski, tada već mnogo spominjani pisac romana i novela?

Evgenije Kumičić bio mi je drug i prijatelj u Beču za djakovanja 1870.—1872. Bili smo povjestničari po zanatu, a prijatelji po srcu. Već tada pokazivao je Jenio nada sve živu maštu i i osobit dar za ugodno, zanimljivo pričanje. Kad bi se nas četvero ili petero (Kumičić, Šek, Gjuričić, Vidmar i ja) našlo na okupu, Jenio nas je najugodnije zabavljao, da smo mogli neprekidno šutjeti. Južnjačkim žarom pričao nam je svoje doživljaje i zgode iz života svoga zavičaja, patnice Istre, a začinjao je svoje pričanje i nedužnom šalom. Po njegovom pripovijedanju znali smo potanko sve, šta se je u Beršecu ikad desilo, poznavali smo brata mu Tomu i starca otca, župnika, zvonara, mornare i ribare, a sve

to, kao da smo ih svojim očima gledali. A pričajući znao se zanijeti, te bi koji put i tako kićeno govorio, da mu nijesmo pravo ni vjerovali. Ali on se nije ljutio, jer je Jenio bio dobra srca. Pače i s onim, koji mu ne bi štogod nikako vjerovao, podijelio je on posljednju forintaču, da može s nama zajedno na prijateljsku užinu.

Kumičić nije ostao povjestničar, već se je prometnuo u romanopisca. Tomu obratu jamačno je dobrano doprinio njegov dulji boravak u Parizu, gdje je tada Zola bio na vršku svoje slave. I prve pripovijesti Kumičićeve bile su po kalupu naturalističke škole; oduševljavalo ga napose vjerno i savršeno opisivanje do najmanjih sitnica. Pornografija nije mu bila poćudna; pače ni u prijateljskom družtvu nije nikada pričao krupnih stvari ni neslanih šala. Od onoga časa, kad se je Jenio konačno riješio, da bude književnik, on je svoje zvanje shvaćao najozbiljnije i najsavjestnije: čitao, učio i vježbao se u hrvatskom slogu, kud i kamo više nego onda, kad se je mislio posvetiti znanosti.

Taj moj pobratim Jenio, koji je za Folnegovićeva uredničtva uvrstio u Vijenac crticu »Neobični ljudi,« — mora i za mene napisati roman ili pripovijest, kojom ću započeti niz beletrističnih djela u Vijencu. Ali kako ga prinuditi? Gdje je sila, da ga predobijem?

Kumičić je po uvjerenju gorljiv pravaš, a Vijenac je svačiji i ničiji; Kumičić je u knjizi privrženik naturalizma, a Vijenac može najviše da zaplovi strujom Turgenjevljeva realizma. Kako da se s njim sporazumijem na osnovu tako razrokih načela? Ja sam tada nategnuo najnježniju žicu Jenijeva srca: onu strunu, koja je vazda ozvanjala zvučnim glasovima, kad god si ju dirnuo. Zamolio sam ga kao školskoga druga, kao prijatelja sa sveučilišta, da mi djelom dokaže svoje pobratimstvo. I tomu se je pozivu tankoćutni Kumičić napokon odazvao.

Jedino iz odane lične ljubavi sjeo Jenio za stol, i za nekoliko tjedana donio mi velik dio svoga romana »Začudjeni svatovi«, koji je onda kitio gotovo polovicu onogodišnjega Vijenca. Kao u »Jelkinom bosiljku« odabrao je za poprište svoga romana rodjenu grudu, jednako milu svakomu Hrvatu ma koje stranke. K tomu je mogao donekle i ublažiti svoja naturalistička načela, jer mu je bilo prikazivati patnje i muke djevičanskoga puka hrvatskoga u sirotici Istri, i otimanje njegovo u borbi s prepredenim protivnikom.

Vječna hvala Jeniju za izkazano mi prijateljstvo u osudni čas. S njegovim romanom, s pjesmama dr. Gjure Arnolda i Jovana Sundečića, s prevodom pripovijesti iz poljskoga od Adolfa Vebera Tkalčevića, s poučnim člancima od dra. Franje Račkoga, dra. Bogoslava Šuleka, prof. Ivana Milčetića i dra. Frana Celestina osvanuo je prvi broj Vijenca za godinu 1883. I nije prošlo pol godine zatim, a u Vijenčevu taboru sakupili se gotovo svi junaci, koji su onda perom vojevali. S ponosom mogao sam tada odgovoriti i na pitanje, koje me je nedavno zazeblo na dnu srca: Evo, gospodo, čitajte, za Vijenac piše svatko, koji umije šta čestito napisati!

Bilo je poslije izmedju mene i Jenija opreka i borbe tako radi političkih nazora, kao još više radi književnoga smjera. Ali naše lično pobratimstvo ostalo je vazda sveto, jer je Kumičić bio pošten, iskren i plemenit čovjek, koji je cijenio i tudjė mnienje, te ljubezno susretao svakoga, koji nije dirao u njegovu čast.

Posljednjih godina svoga života Kumičić je sve djelotvornije zagrezao u političku borbu. Gorljivi pravaš, oduševljen za državno pravo hrvatsko, nije mogao do kraja ploviti naturalističkom strujom u književnosti. Napokon je prevolio historičkomu romanu, te je na tom polju stvorio svoja najveća i najbolja djela, znamenitu »Urotu« i još znamenitiju »Kraljicu Lepu«. Tu se je opet približio svojemu prvobitnomu zvanju, kad je ono sa mnom zajedno učio povjestnicu u Beču. I baš pred smrt njegovu bili su naši odnosi nježniji nego ikad prije nakon našega odlazka sa sveučilišta.

Već je druga godina, što čestiti moj Jenije počiva u grobu. Narod hrvatski s punim pravom sabira za njegov spomenik, a odani prijatelj odužuje mu se ovom skromnom spomen-crticom.

2. ILLUSTRISSIMUS BATTORYCH.

»Nema više Šenoe, hrvatska lijepa knjiga trgla je posve u nazadak«, tako su jadikovali ljudi, koji su Šenou za života nemilo grizli, te ga posprdno prozvali oberliteratom. »Nema više Šenoe, pa ni Vijenac više ne vrijedi«, prigovarali su opet oni, koji su ovako htjeli opravdati svoj nehaj za hrvatsku knjigu. »Hoće li se ikad naći pisac, koji će nam napisati Zlatarevo zlato, Seljačku bunu, Čuvaj se senjske ruke, Kletvu i Diogenesa«, pitali

su napokon ljudi, kojih je većina romane i pripovijesti našega velikana poznavala tek po naslovima.

I ja sam težko osjećao ogromni gubitak, koji je hrvatsku lijepu knjigu snašao smrću Šenoinom. Ta on je tu još nedavno prezrenu lijepu knjigu podigao do prave cijene: ne samo svojim vrstnim djelima, nego potičući i hrabreći druge na posao, i nemilo šibajući one, koji su rad na beletrističnom polju smatrali za puku zabavu inače bezposlenih, za drugi posao gotovo nesposobnih ljudi.

Prvu godinu moga urednikovanja bio sam ipak srećan, jer mi nikad nije ponestalo izvornih pripovijesti. Iza Kumičića zaredaše Josip Draženović, Ferdo Becić, Ivan Stipac i napokon Vjenceslav Novak, ne spominjući manje priloge Evgenija Nenadova, Gjure Galca i Milutinova. Ali što će biti do godine? U prosincu 1883. živo sam nastojao, da pripravim bar štogod za dojduće godište. Obećao mi je Josip Eugen Tomić, obećali mi i drugi; ali uza to bio sam vazda zabrinut. U to mi jednoga dana stiže poštom pošiljka, a u njoj od posve nepoznate ruke pripovijest »Illustrissimus Battorych«. Neznani pisac popratio je svoju radnju ovim pisamcem:

»Bárcs kolonija 1./XII. 1883. Veleučeni gospodine! Vi se za cielo nećete više mene ni po imenu ni lično sjećati, nu ja se ipak toli rado prenašam u ono doba, dok ste u Varaždinu bio učiteljem na gimnaziju, a ja djakom. To me i nuka, da si uzimam privitu pod ·/. radnju na cijenjeno vaše ime priposlati s molbom, da ju izvolite u »Viencu« objelodaniti, nakon što ste ju kano privatnik prosudili, te ako li ne odgovara zahtievom, da ju ne metnete u redakcioni koš, već mi ju izvolite vratiti. Svakako ću moliti, da me o sudbini prije u »Viencu« pod šifrom γ. σ. γ. izvolite ubaviestiti. Budite osvjedočen o mom neuzkolebivom štovanju i primite izjavu moje najdublje preporuke. Veleučenog Vašeg gospodstva najodaniji Sándor«.

Živo se i danas još sjećam, kako me je to pisamce ugodno dirnulo. No tko je taj Sándor? Stao sam u pamet dozivati sve djake varaždinske gimnazije za godinâ 1867.—1869., kad sam prvi put učiteljevao, ali lica s prezimenom Sándor nijesam našao. Tko se krije za tim pseudonimom? Zar je zaista kaki Magjar, ili je hrvatski sin onamo zalutao? Možda je ulanski ili husarski častnik u regimenti, koja je u Podravini razmještena? Odgovor ili bar kaki putokaz dati će mi možda sama pripoviest.

Još onoga dana, kad mi je pošiljka stigla, pročitah po noći na dušak čitavu pripovijest. Od radosti i uzrujanosti nijesam oka stisnuo sve do zore; sve mi je srce poigravalo i duša klicala: Ti si odkrio talenat! »Illustrissimus Battorych« nije obična pripoviest: ona je čitava Odysseja hrvatskoga plemstva kroz više od tri stoljeća! Pa sve onako vjerno i plastično! To je mogao napisati samo čovjek, kojemu su djedovi i pradjedovi rodjeni u Zagorju, koji je i sam odgojen u kolu tih zagorskih šljivara, koji s njima osjeća, bugari i podcikuje. Nisam znao, čemu bi se više divio: da li prikazivanju svega, što je u zagorskih plemića tipično, ili psihologijskoj analizi onoga, što je u junaka pripovijesti osebujno, individualno?

Uvjeren, da će »Illustrissimus Battorych« jurišem osvojiti hrvatsku čitalačku publiku, stao sam mu nakon prvoga silnoga dojma pobliže ogledati vanjsku opremu. Ta je bila za tako sjajno djelo po sadržaju i kompoziciji baš — nezgrapna. Što je skladnje i sloga hrvatskoga, priličilo je više alegaciji kakvoga staroga Verbecijanca, nego pripovijesti modernoga hrvatskoga pričaoca. Po sadržaju i kompoziciji ravan Šenoi, po skladnji i slogu jedva predteča Iliraca! Kako sam bio odlučio, da iznesem »Illustrissimusa Battorycha« već u prvim brojevima Vijenca za godište 1884., trebalo mi dvije sedmice i više, da djelo izgladim i novijoj hrvatskoj dikciji prilagodim, a ipak da izvorni kolorit ne pokvarim. Mučan zaista posao! Najprije sam suvislu pripovijest razdijelio na tri glave, a onda sam pilio izreku po izreku. A bilo je izreka od dvije sitno pisane strane, te sam često puta od jedne takove dugačke izreke iztesao po pet i šest manjih. K tomu posve latinsko i njemačko poredjanje riječî, a uz to nebrojeno participijalnih i gerundivnih izreka. Rješavajući nebrojene uzlove u golemom čvoru malo da nijesam i sustao, ali me gonila i bodrila živa želja, da tu krasnu umjetninu objelodanim bar u dostojnoj vanjskoj opremi.

I tako osvanula i nova godina 1884., a ja još svedjer nastojim, da se stari Battorych prikaže što ljepše Vijenčevim čitateljima. U to mi od neznana pisca stiže ovo pismo: »Drava St. Tómas, 14./I. 1884. Veleučeni gospodine profesore! Ja sam bio koncem novembra 1883. tako slobodan poslati na velecienjenu vašu adresu jedan sastavak s umolbom, da ga kano urednik lista Vienca u redove takovog uvrstite, a u protivnom slučaju, da bi

mi ga vratio. Pak sam baš stog potonjeg razloga bio toliko smion radnju na vaše ime poslati, a ne na uredničtvo. Pošto dosele nije izašla ista moja radnja u Viencu, to moram doći do uvjerenja, da ne odgovara zahtievom istog cienjenog lista, pak sam tako slobodan opet Vam dosadjivati molbom, — da mi izvolite isti moj sastavak vratiti pod dole označenom adresom na moj trošak — čim prije. Tom prilikom molim, da mi oprostite, što sam se prvi put i što se sada obraćam — nu ja živuć u tudjini i riedko samo dolazeć ovamo na šlavonsku od središta Hrvatske u mnogo još toliko odieljenu stranu domovine — nisam kakono se kaže au jour glede svih odnošaja hrvatskih, pa mi je tako i mogla bludnja mjeseca novembra nastati. Izvolite primiti izraz mog neuzkolebivog počitanja s još jedarednim izrazom gornje moje molbe. Vaše veleučenosti ponizni K. pl. Sándor-Gyala. Moja adresa: Monsieur Xavier de Sándor-Gyála. Poste-restante: Veröze. Slavonie.«

Čudan je to svat moj pseudonim Ksaver pl. Šandor Gjalski! Sad je u Ugarskoj, sad u Virovitici; k tomu je neuztrpljiv, pak traži da mu vratim rukopis! On, koji tako u dušu poznaje Zagorje, da nije au jour u hrvatskim prilikama! Ne ćeš ti više vidjeti svoga rukopisa; Batorić mora u svijet. I tako je »Illustrissimus Battorych« u petom broju Vijenca od 2. veljače 1884. počeo izlaziti. Zanimanje za pisca bilo je sve veće, dok nijesmo doznali, da se za pseudonimom krije Ljubomir Babić, tada kotarski pristav u Virovitici. Odkriće bilo mi je to ugodnije, što sam već odavna poznavao i osobito cijenio otca njegova, nekad podžupana u Varaždinu. Najstariji brat Ljubomirov, po imenu Albert, bio je kao realac na stanu u mojega otca; mladja braća njegova bili su opet moji učenici. Sam Ljubomir nije nikad bio baš moj učenik, ali je zaista polazio gimnaziju u Varaždinu, kad sam kao suplenat u njoj služio. Sasvim je stoga bila dokučiva moja radost, kad sam malo zatim mogao licem u lice pozdraviti novoga, ali odličnoga suradnika Vijenčeva. Zajedno sa mnom veselili su se i Mile Maravić i Milivoj Šrepel, koji je potonji uz Josipa Pasarića bio već tada ne samo stalni suradnik lista, nego i pomagač u redakciji. Sjećam se, da se je pri našem prvom sastanku s piscem natucalo i o tom, kako u njegovom Batoriću nema erotičnoga elementa, i kako bi se u tom pogledu njegova studija mogla uzporediti s Mažuranićevim Čengić-agom. Babić nas je razumio,

— i za neko vrijeme poslao mi je drugu svoju studiju »Maričon, povjest jedne seoske plemkinje«, koja je gotovo neki pendant Batoriću, i kojom je pisac kao omjerio svoju snagu za prikazivanje ljubavnih stvari.

Što je Babić više radio za Vijenac, postajali su i naši lični odnosi nježniji. God. 1885. štampala se je njegova pripovijest »U novom dvoru«, kojom je prigodom više puta dolazio u Zagreb. Ne mogavši se jednom nikako sa mnom sastati, napisao mi je ovo pismo: »Virovitica 11/V. 1885. Veleučeni i visokocienjeni gospodine! Nisam bio tako sretan u petak zateći vas gdje, — akoprem se nadjoh na svakom urečenom mjestu — i tako nemogoh Vam kazati »Zbogom!« S toga dopustite mi, da se latim pera i izjavim, kako mi je žao, što nas je slučaj il »taj zlosretni petak« tako uporno razstavljao. A želio sam toliko toga porazgovorit se s Vama i čuti o mnogo čemu Vaše mnienje, jer mnoge se stvari ne dadu listom koncu privesti, jedna živa rieč i više vriedi od čitavih tabaka pisanja. Moram dakle odgoditi. Isto tako žalim, da se nisam mogao sastati sa g. Pasarićem, — njega niti nepoznam — a upravo bilo bi mi od nužde, da se s njim nadjem. Za one izpravke (u pripovijesti »U novom dvoru«) molim — ako Vam je ikako moguće — da ih učinite! Imenito glede imena (ime konja Express bilo je krivo štampano Cypress), — realnost svakako trpi, jer sam odabrao ime, koje više sportskim navadam odgovara pa stoga nebi rado, da tiskarskom pogreškom trpi stvar. — Molim takodjer, da izvolite izručiti moj naklon i pozdrav gg. Šrepelu i Maraviću, pak i doista nepoznatom mi, nu zato ipak dragom mi zemljaku g. Pasariću, — a Vi veleučeni gospodine budite osvjedočen o mojem iskrenom poštivanju i privrženosti, te mi dopustite, da Vas nebrojeno puta pozdravim! Vaš Babić.«

Djelima »Illustrissimus Battorych«, »Maričon« i »U novom dvoru« izašlo je Babićevo ime na glas ne samo u domovini, nego i u ostalom slavenskom svijetu. Kad sam u kolovozu 1884. boravio u Pragu, Čeh Edvard Jelinek i Poljak Bronisłav Grabowski, taj osobiti prijatelj hrvatskoga naroda, živo su se zanimali za našega mladoga romanciera. Dne 29. siječnja 1886. pisao je iz Częstochowe profesor Bronisłav Grabowski našemu Babiću oduševljeno pismo, u kojem je i ovo mjesto: »Uprav čitam Vašu krasnu pripoviedku »U novom dvoru«, i ufaćen i začaran Vašim

liepim zanosom i plemenitim patriotizmom ne možem odoljeti, da se ne latim pera i ne pišem Vam koju u znak osobitoga štovanja, koje gojim prema Vam, veleštovani gospodine, da tako liepo i uzvišeno znadete slikati živih ljudi iz Vaše čarobne otačbine meni osobito drage Hrvatske. Vašu pripoviedku »Illustrissimus Battorych« preveo sam na poljski jezik, i koji dan u budućem mjesecu iliti u ožujku poslati ću Vam ju štampanu u našem listu »Niwa«, koji zastupa zajmove poljske vlastele. Ako mi Bog dade vremena, ja ću još više toga od Vas prevesti iliti potaknuti koga drugoga, da se ovoga posla lati; sada samo čestitam od svega srca Hrvatom, da im je Bog dao takav liep talenat i tako duboko shvaćajućega dušu čovjeka i svojega naroda pisca«. Nevoljnomu Babiću, kojega je baš tada progonilo zlo u službi njegovoj, bila je ta Grabowskova poslanica pravi melem za izranjenu dušu. Kako ga je srdačna pohvala poljskoga spisatelja dirnula, požurio se je, da mi prepis njegova pisma pošalje, i da ga ovim svojim listom poprati: »Pakrac 8./II. 1886. Veleučeni gospodine! Držeći, da svako priznanje, koje na literarnom polju doživim — neide samo mene, nego takodjer Vašu Veleučenost, koja me je u literarni krug uvela i koja je dosele sve moje radnje izdala i u sviet poslala, — ja sam tako slobodan poslati Vam u prepisu izvadak iz pisma, što sam ga ovih dana primio od Bronisława Grabowskoga. Kako me je veselio list, ne trebam Vam kazati, — ne iz sujeti — bože sačuvaj, — ja napokon znadem, da nije posljedkom samo mojih zasluga, — već je izljev one ljubavi, kojom Grabowski prati sve, što je hrvatsko. Baš radi toga bi mi bilo veoma milo, da mi uslišate molbu i svojim načinom taj list dadete u kojem zagrebačkom dnevniku objelodaniti, da vide Hrvati, kakova prijatelja imadu u slavnom i zaslužnom Poljaku, te da mu se ime uviek zahvalnošću i poštivanjem bude medju Hrvati spominjalo, a ne susretalo više grubijanštinami literarnih kretina (tiče se pisanja Desideriusa — Iblera o Grabowskomu). Obećane moje radnje za ovogodišnji »Vienac« moći ću Vam za drugo polugodište poslati, pošto poboljevam i svak dan sam slabiji, a ne dadu mi dopust, da se mogu oporaviti. Sa »Grethenom« već sam daleko došao! List Grabowskov imade tim veću vriednost, što on mene osobno ne pozna, niti sam mu ja prvi pisao, te je dokazom, kako mu mi Hrvati na srcu ležimo. U nadi, da ste zdrav, — i da »Vienac« uspijeva, — dovikujem vam srdačni »Živio!« —

G. Maravići pisat ću ovih dana..., molim da ga pozdravite! Vaše Veleučenosti odani Babić«.

Ovaj list Babićev posljednji je, što sam ga sačuvao. Šta se je daljih dvadeset godina zgadjalo, ne sjećam se više točno ni sam. S toga i prekidam milo spominjanje, pak ponoseći se, da sam Babiću Gjalskomu pri prvim književnim djelima kumovao, uzvraćam njemu nakon tolikih godina jednako srdačnim »Živio!«

3. BISER-KATA.

Godine 1875. — pred trideset godina — izdavao je vrijedni knjigotiskar Karlo Albrecht lijeposlovni časopis »Hrvatska Lipa«. Zasnovao je taj list pokojni Dragutin Jagić, najmladji brat profesora Vatroslava Jagića. Ali u travnju one godine bude Dragutin Jagić premješten k podžupaniji u Sisak, a »Hrvatska Lipa« ostade bez urednika. Tada je Albrecht zamolio mene, da mu do konca godine uredjujem list, jer se je kao pristojan poslenik žacao, da prekine izdavanjem lista usred godine. I tako sam ja prvi put postao urednikom.

Od prvoga časa stajao je vjerno uza me nezaboravni Hugo Badalić, drug moj sa sveučilišta. Domala se okupilo oko »Hrvatske Lipe« lijepo i mlado družtvance: Gjuro Arnold, Rikard Flieder Jorgovanić, Milan Grlović, Jovan Hranilović, Milan Rojc, Bogomir Brleković i drugi. A javljali su se koji put i stariji dobri znanci, kao Ivan Zahar i Franjo Ciraki...

Jednoga dana primio sam iz Vinkovaca — moga zavičaja — čitav svežanj pjesama. Autor im je bio tadanji sedmoškolac vinkovačke gimnazije, a danas u velike cienjeni hrvatski spisatelj Josip Kozarac. S mjesta sam štampao pjesmu »Zmija«, a bio bih i više toga objelodanio, da nije »Hrvatska Lipa« na koncu godine 1875. usahnula. Pjesama Kozarčevih nijesam medjutim zabacio, već sam rukopis poslije predao Šenoi, upozorivši ga podjedno na mladoga pjesnika. Ne znam sada pravo, da li ih je Šenoa upotrebio, i da li se je ikada pobrinuo, da predobije Kozarca za svoga suradnika.

Čim sam god. 1883. preuzeo uredjivanje Vijenca, javio se je opet moj dobri već znanac Josip Kozarac. Ali samo s pjesmama, proze nimalo, premda je u ono vrijeme pisao za Tomšićev »Pučki prijatelj« poznate seoske crtice »Priče djeda Nike«.

To mi se je dalo malo na žao, osobito pak od onoga časa, kad sam se u jeseni 1884. upoznao s Nikolom Tordincem, koji mi je prišapnuo, da u Kozarca imade krasnih novelističnih radnja još od onoga doba, kad su oni zajedno kao djaci radili u vinkovačkoj gimnaziji. I naustice i pismeno nastojao sam odsad, da od Kozarca ma koju crticu ili pripovijest izmamim. Ali vrli pjesnik dugo se je skanjivao; — tek god. 1887. poslao mi je svoju pripovijest »Biser-Kata«, koja je počela izlaziti u dvanaestom broju Vijenca onoga godišta. A ta »Biser-Kata« bila je majstorsko djelo, živa i savršena slika iz života hrvatskoga puka u Slavoniji, po zamisli, razporedu i opremi pravi biser naše lijepe književnosti. Ovakih pripovijesti imala je hrvatska knjiga do onoga časa malo, vrlo malo. Nije ni čudo, da se je s toga i silno dojmila hrvatske čitajuće publike, te da su Kozarčevo ime stali spominjati s najvećim počitanjem i oni, kojih njegove pjesme nijesu baš oduševljavale. Kad je »Biser-Kata« u pet brojeva bila sva doštampana, pisao mi je Nikola Tordinac iz Djakova: »Kozarčevu Biser-Katu imo sam ja u ruci i pročito još prije tri godine — ima on još toga — valjda vam je poslo. Njegov poso valja, al ja ipak ne bi smio ono napisati što on napiše... Kozarac poznaje vrlo dobro narod, a da Vam pravo reknem, on vam je bio prvi moj učitelj, koji me je na vinkovačkoj gimnaziji odbio od njemačke lektire i priljubio hrvatskoj«.

Da se razumije, kako je Kozarac već svojim prvijencem stvorio majstorsko djelo, treba nam dozvati u pamet, kako se je on pripravljao za težko i dično zvanje hrvatskoga književnika. Kad sam ono god. 1891. bio nakanio sastaviti »Rječnik hrvatskih učenjaka i spisatelja«, priobćio mi je Kozarac na moju molbu glavne podatke iz svoga života; sudim, da mi ne će u grijeh upisati, ako neke ovdje priobćim. Evo ih:

»Rodjen sam u Vinkovcima 18. ožujka 1858. Otac Alojs, krajiški štopski narednik, umro u mojoj drugoj godini, te ga se ni ne sjećam; mati Tereza vodila cio moj odgoj. Žena stroga u svakom pogledu, nu puna poezije, te je velikom lakoćom i pamtila i sastavljala stihove. Majci toj imam zahvaliti mnogu dobru crtu moga značaja«.

»Prvu mladost proživio sam kao neobuzdan i divlji sin prirode. Od jutra do mraka potucao sam se po poljima i livadama, loveći ptice, ribe, kukce itd. Dok su drugi djaci učili školske knjige,

učio sam ja knjigu prirode, zato i nije bilo ptice, ribe i kukca, koga nisam poznavao. Triput sam se davio u vodi, triput padao sa stabla, tri put s konja. Ta je doba najodlučnija po sav moj život, koju god prirodnu tajnu znadem, to ju znadem iz te dobe«.

»Višu gimnaziju (učio sam) u Vinkovcih; spadao sam medju najlošije učenike, jer kao u prvoj mladosti tako i sada nisam mario za knjigu, nego za život i prirodu. Istom u sedmom gimnazijalnom razredu dojmiše me se predavanja prof. Pere Brašnića o hrvatskoj literaturi, ponajviše o Preradoviću, tako, da sam se i sam latio pjesme, od kojih je prva — dakle u sedamnaestoj mojoj godini — »Zmija« izašla u Klaićevoj »Hrvatskoj Lipi«. U to vrijeme počeo sam drugovati sa pokojnim Tordincem, te sam i njega navuko, da se bavi sa pisanjem. U djačkom družtvu, koje smo te godine (1875.) ustrojili, čitao sam prve svoje pjesme i pripovijedke. Položiv izpit zrelosti dobijem krajišku stipendiju za šumarsku struku, koju sam učio u Bečkoj visokoj školi za zemljotežtvo. Tu sam se svim žarom duše dao na pisanje i učenje svjetskih literatura. Ljubimci su mi bili i ostali: Shakespeare i Turgenjev, u novije doba još Tolstoj. U to vrijeme počele su izilaziti prve moje pjesme u Vijencu; nu osim njih bavio sam se i dramom, te sam napisao tri, četiri komedije, od kojih je jedna tiskana u »Sveslavenskom almanaku« pod naslovom »Tartufov unuk«; zatim i sa selskim crticama pod naslovom »Priče djeda Nike«, — te su crtice izlazile u Tomšićevom »Pučkom prijatelju«, te su bile predškola budućemu mojemu novelističkomu radu.«

»Po bivšoj generalkomandi imenovan sam c. kr. šumskim vježbenikom kod šumarskoga ureda u Vinkovcih. Kao takav a kašnje kao šumar imao sam prilike obići najinteresantnija sela Vinkovačkoga i Gradiškoga okružja; za tih putovanja porodile su se prve klice pripovijedkam: Biser-Kata, Proletarci i t. d. Na pisanje tih crtica težko sam se skanio, a još teže, da ih predam u javnost, jer sam nisam mogao prosuditi, jesu li čemu, a inače s nijednim od književnika obćio nijesam. I da tadanji urednik Vijenca g. Klaić nije primio prve crte »Biser-Kata«, i da me g. Šrepel nije na daljni rad obodrio, — ne bih ja valjda poslje »Biser-Kate« ni slovca više napisao; a to radi toga, jer sam književni rad od uvijek smatrao ozbiljnim poslom, a ne igračkom.«

Baš ti podatci objašnjuju, zašto se je Kozarac tako dugo skanjivao, da se javi svojim pripovijestima, i zašto je već prva

njegova radnja na tom polju bila savršena i po sadržaju i po obličju. Nakon »Biser-Kate« zaredaše one godine i 1888. crtice i pripoviesti „Naš Pilip«, »Proletarci« i »Kapetan Gašo«; potonje godine obogati još Vijenac divot-crticom »Slavonska šuma«. No najglavnije djelo Kozarčevo izašlo je tek godine 1889., naime njegov suvremeni socijalni roman »Mrtvi kapitali«, u kojemu je taknuo Akilovu petu hrvatske inteligencije. Još u onom tečaju Vijenca napisao je prof. Šrepel analizu i ocjenu toga znamenitoga djela, koje se je mnogo čitalo i pretresivalo, jer je iznijelo goruće pitanje u našem narodnom životu. Sam roman najavio mi je vrijedni Kozarac ovim pismom: »Lipovljane 8/II. 1889. Velecienjeni prijatelju! Primio sam Vašu dopisnicu, te Vam mogu javiti, da imam gotovu oveću pripoviedku (dvaput kao »Proletarce«), nu nikako ne dospievam, da ju prepišem. Od oktobra počam obterećen sam toliko službenim poslom, da od toga vremena niesam još nijedne knjižice pročitati mogao. Čim dospijem, dati ću se na prepisivanje (za mene je to grozan posao), te ćete Vi oko Juna-Jula dobiti tu pripoviest, — ako ju samo pronadjete vriednom »Vienca«. Mene je to pisanje već ponešto i ozlovoljilo, naša kritika driema u najdubljem snu, tako da seoski čovjek, kao što sam ja, koji ne dolazi s književnicima u doticaj, upravo ni sam ne zna, što i kako piše. Ja ne bih ništa toliko želio, koliko da mi koja dobra duša proprešeta moje pripoviedčice u koliko valjaju a u koliko ne. Ovako, ako se ogriešim o našu književnost, to ćete — oprostite dragi prijatelju — najviše Vi biti krivi, jer osim Vas, nitko me drugi ne potiče na književni rad. Kako ste mi ga inače? Gdje li zaostaju Harambašićeve pjesme? Srbi su sretniji s pjesmama od nas; njihov Vojislav, Vl. Jovanović i drugi reć bi da su neizcrpivi, — pravi su to pjesnici. Od »Mosorskog guslara« možemo se mnogomu nadati. A sad mi ostanite zdravo; kako obećah — tako će biti. Pozdrav gosp. dru. Šrepelu. Sbogom! Vaš štujući Vas Kozarac. Srdačna Vam hvala, da ste se u »Viencu« onako liepo sjetili moga Tordinca; kad sam ga duševno onako liepo odgojio, kud bi sreće, da sam ga mogao i tjelesno očeličiti!«

»Tri put Bog pomaže«, mislio sam u oktobru prošle godine 1904., kad sam postao podpredsjednikom u književnom odboru »Matice Hrvatske«, pak sam se pismom obratio na staroga prijatelja Josipa Kozarca, zamolivši ga, da bude suradnikom Matičine revije ili almanaka. Računao sam nekako sigurno, da će odlični

*

spisatelj tridesetgodišnje književno bratstvo sa mnom rado obnoviti, to radije, što sam znao, da je već zgotovio nekoliko poglavlja svoga novoga romana »Živi kapitali«. No ovaj put kao da nijesam dobro računao. Malo dana iza moga pisma stigao mi je odgovor, pun tužnih crnih slutnja težko bolestnoga čovjeka, koji se je već razkrstio s ovim svijetom. Nemila bolest pritisla dragoga nam književnoga druga: snaga mu klonula, te ne može više misliti na književni rad.

U pismu piše dòslovce: »Vinkovci 6/XI. 1904. Dragi moj prijatelju! Jako je liepo od Vas, da se još zanosite mladenačkima borbama i idejalima, a liepo je i to od Vas, da se pri tom sjećate i na mene. Samo mi je žao, da ste glede »Živih kapitala« krivo obavješteni, — jer niti su gotovi niti će ikada biti gotovi. Napisao sam već pred nekoliko godina 3—4 poglavlja, ali od ono 2—3 godine, odkako sam tjelesno oslabio, a obilan uredski posao na mene pao, ne mogu ni misliti na kakav književni rad. Do sada je kako tako, ali ove godine sam posve smalaksao, tako te sada već dva mjeseca ne izlazim iz sobe, unatoč tomu, da sam u Gleihenbergu 6 nedjelja proboravio, — a to je znak, da mojoj sušici više lieka ne ima. Razumjeti ćete, da se kod takovoga tjelesnoga razpoloženja ne može ni misliti na ozbiljan i težki književni rad, jer ono malo tjelesne snage, što mi nakon noćnoga znojenja i kašljanja još preostane, moram da posvetim službenom râdu: propter panem nostrum quotidianum. I tako, cienjeni prijatelju, mislim da ćete i sami uviditi, da se od polumrtva čovjeka ništa više očekivati ne može. Pozdravljajući Vas puno puta, ostajem Vaš stari prijatelj Kozarac.«

Gorko li se je izjadao moj dragi prijatelj i književni plačidrug!

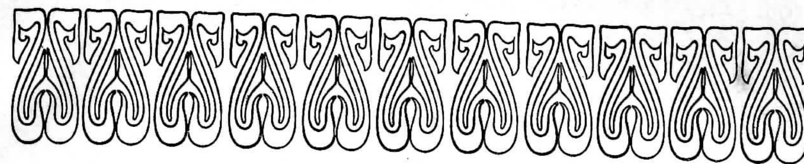
Ali ja se nadam, da će se zloslutnik Kozarac ovaj put prevariti. Ljudi, koji neprestano naslućuju smrt, obično tako brzo ne umiru. A Kozarac ne smije još umrijeti; njemu će dobri Bog zdravlje povratiti, pa će on svoje »Žive Kapitale« srećno dovršiti. Ta mnogo je toga, što ima Kozarac da još kaže svomu narodu!

I tako s milom uspomenom na prošlost spajam čvrstu nadu u bolju budućnost.

U ZAGREBU na Uzkrs 1905.

Vj. Klaić.

IZ RAZLIČITJH PRETINACA.

JEDARED SAMO...

Jedared su zajedno samo
Godišnje dobi pale:
Vani je sjever lamo,
U izbi mi ruže cvale.

Od ruža sam vienac pleo,
Srce mi pući htjelo —
Vienac sam dršćuć djeo
Mrtvo na njeno čelo . . .

Od onda tog čuda nema,
Ljeto me trajno bježi —
Život moj pustoš je niema,
Kojom tek snieži i snieži.

DIVNE LI SU...

Divne li su noći ljetne
U tom mojem malom selu!
Naokolo bašte cvjetne
Slažu vonjâ skladbu cielu.

Stare lipe šušte milo
Svoju drevnu uspavanku;
S tija klone sve na krilo
Mirisavom kratkom sanku.

Gdjegdje samo izmed kuća
Biela sjena šušnut znade —
Kao da se od čeznuća
U susjedstvo netko krade.

Onda opet sve se smiri
Ko u sanji ćutna buna —
A na mojoj sjetnoj liri
Drhtne zadnjom svaka struna.

OHLADNJELI SMO...

Ohladnjeli smo nekud sve u miru
Ne spominjuć si više niti ime;
A ipak još se znamo nać u viru
Ko pahuljice snježne usred zime.

Oh, reci, čemu i ta igra plaha,
Kad studen cielo biće nam obuze?
Zar ne znaš, da će s prvog toplog daha
Od pahuljica snježnih biti suze?

Zadubimo se radje čežnjom žednom
U prošlost: sličnu ljeta žaru danjem —
Prolisto ne bi l' ja ko bus još jednom,
A ti ko zadnja blieda ruža na njem!

KADA ZVIEZDE SVIĆU...

Kada zviezde na nebeskim vratim
Sviću redom,
Ja do okna stojim, pa ih pratim
Živim gledom.

Njino svjetlo srčem, dok ga nije
Duša puna;
Pa sam sretan — ko da tjeme krije
Carska kruna.

Pri tom grudi mi za mnoštvo rana
Dalje znaju —
Al mi zato i za crnih dana
Zviezde sjaju.

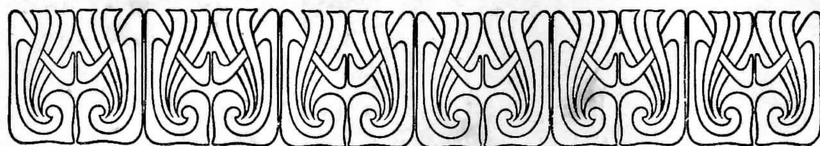
BOGU.

Ja znadem, da često te mučim,
Svjetóva svih jedini gazdo,
Kad hoću da sve baš dokučim,
Što riečju si gromornom sazdo.
I znadem, da vriedjam te, oče,
Života putànji na bônoj
Kad misli se kutrive sroče
U duši mi sumnjama sklonoj.

Al kada na krilima pjesme
Nad zviezde se uzdignem bajne,
I stanem do vječite česme
Čudesâ ljubavi trajne:
Tad opet ko diete se skrušim,
I sumnjama otmem se krivim,
U ruke si lice zabušim —
I tebi se molim i divim.

Gjuro Arnold.

SPOMEN BISKUPA J. JURJA STROSSMAYERA.

Na kobnu vijest o smrti biskupa Josipa Jurja Strossmayera dubok trzaj ganuća zastruji po svim stranama hrvatske domovine i širom svijeta. Srca se potresoše, kao što se dogadja, kad nestaje nešto velika i silna, kakova uzvišena pojava, u kojoj se utjelovljuje cijeli skup, ne iluzornih i prolaznih, već realnih i trajnih ideja i aspiracija čovječje duše. Vidjeli smo tad rijedak pojav, za nas utješljiv, nešto, na što nijesmo bili priviknuti, gdje se učene glave u stranom svijetu klanjaju s počitanjem pred visokom personifikacijom našega hrvatskoga naroda. Svi izkazaše svoje udivljenje, prijatelji, neprijatelji i nehajnici. Još nije zamrla jeka slavnih počasti, kojom je cijeli hrvatski narod odpratio do groba biskupa Strossmayera! Poklonimo se mrtvacu, koji je stupio u neumrlost. Za svoga dugoga života učinio je dosta sebi na slavu, a nama na korist. Ostavio je za sobom trak trajne svjetlosti. Umro je pun godina i pun velikih djela. Ali je ipak duboka tuga, nenaknadiv gubitak vidjeti, gdje se ugasio život, koji nas je rasvjetljivao i uzdizao. U ovaj čas najskoli, rek bi da za Hrvatsku stariji naraštaj narodnih preporoditelja umire u osobi svoga najodličnijega predstavnika. Umro je zadnji velikan svoga vijeka, nakon što je vidio gdje nestaju svi junaci, koji su s njime odnjihani, ili od njega potekli. Svojom smrću zatvara svoje doba, svoj vijek, vijek, kojemu je utisnuo svoje ime. Otvara se novo doba, doba, koje traži još svoje ljude. Nek grozni ovaj udarac, koji udari najvišega našega genija, bude religioznom opomenom današnjemu naraštaju, da korakne muževno i složno stazom, u kojoj više nema vodjom neg sebe.

Velikih ljudi, nadajmo se, ne će ni nama ponestati, ali puštajuć Božjoj Providnosti brigu, da nam uzkrisi genija u zgodni

SVE ZA VJERU I ZA DOMOVINU.

R. FRANGEŠ.

čas, naš naraštaj pred slavnim Strossmayerovim grobom mora učiniti sveti zavjet, da ne će sustati na putu prosvjete i napredka. Dužnost novoga naraštaja, njegov pietet prema uspomeni čovjeka, čija ga veličina i dobročinstva uzdignuše, u oskudici genija, što Bog sam dijeli, stoji u tom, da ne zadrijema u sramotnom snu, ni u tjesnogrudnim i niskim interesima, već da koraca postojano i smjelo, braneć narodna prava, tražeć i objavljujuć istinu, i ostajuć vjernim svemu, što čovjeka uzvisuje i časti. I tako kult prema velikomu pokojniku bit će ujedno začetak života i uzgojno sredstvo. Bit će uputa k višemu životu.

Za proslavu svete njegove uspomene ne očekuje se valjda od mene, da što nova i nepoznata prikažem o velikom pokojniku. A što bih mogao kazati o čovjeku, čiji je život dio našega unutrnjega života? Lapides clamabunt. Stijene govore. Govore velebni hramovi, što ih je on podigao Bogu, znanosti i umjetnosti. Po njima je on narodu svomu i svijetu progovorio, progovorio vječitim spomenicima, kao što se neumrlim velikanima dolikuje. A opet, toliko su o njem drugi i vredniji od mene pisali, da ja, koji ne mogu život rasvijetliti novim kakvim svjedočanstvom, niti uspomenom osobnoga poznanstva, ne bih mogao nego opetovati, što je svima poznato. Poznat je njegov život, poznata su njegova djela. A tako i mora da bude. Žalostno bi i bilo, kad ne bi narod hrvatski znao za život i djela oca svoga. Čemu brojiti milijune, što je darežljiva njegova ruka narodu dala? Dao nam je sve, što imamo, dao nam je sve, što je imao. Posvetio je novac, rad, um, srce, sve svoje sile, sav svoj život domovini, ali to bijahu rad, misli i život velikoga genija, koji su i domovinu učinili velikom.

Pred dubokom prazninom, izkopanom njegovim grobom u životu hrvatskoga naroda, ja bih htio, ako zadaća nije odveć teška za moje sile, ograničiti kratkim crtama njegovu veličinu. Biskup Strossmayer bio je velik u svojem životu, velik u svojim djelima, a još veći u uzvišenim i smionim svojim osnovama i zamislima. Veliki ljudi rijetki su i ti su junaci, koje narodna predaja slavi, ili sveci, koje crkva na oltare diže. Učiniti velika djela divna je stvar, i malo se komu dogadja. Ali ono malo njih, što su takva djela učinili, još su slavniji za to, što su veća djela bili zamislili. Mi, ponoseći se Strossmayerom, harni smo mu, što je za svoju domovinu velja djela učinio i divan sanak snio, divnu ideju začeo. Drugi će ju nazvati utopijom, mi znamo, da nije nego dobro njemu.

I.

Biskup Strossmayer velik je u svojem životu. Proučavajuć život velikoga muža, moramo smetnuti svaku predsudu i stranački duh, ne valja da ga gledamo kroz tmasta stakla naših strasti, već u njegovoj pravoj realnosti, s objektivnoga gledišta, kao što činimo sa ljudima iz prošlosti. Tko se usudjuje o njem govoriti, ne uzdignuv se do vedre i mirne visine, griješi proti dužnoj mu počasti, a počitanje prama velikim muževima svoje domovine prva je dužnost i krijeposť svakoga poštenoga gradjanina. Učeći njegov život, naučit ćemo, da kad smo se geniju poklonili, još nam ostaje, da se divimo značaju. Često kad smo htjeli pobliže se upoznati s divovima, čija su nas djela bila zanijela, doživjesmo bolno razočaranje, i valjalo nam se tješiti nekom nepoznatom znanošću, po kojoj veliki geniji imadu i svoje velike i posebne mahne. Puki sofizam, kojega Strossmayerov život ne treba. S kojega mu drago gledišta, i u koje mu drago doba života motrili ga, nalazimo uvijek isti karakter, on se uvijek uzvisuje nad ostalim ljudima, jer je uzdignuo do višega stepena najljepša svojstva i vrline čovječjega duha, čistoću savjesti, postojanost volje i sklad uma. Čovjek bijaše, kako no riječ, vas od komada; gledao ga kao biskupa, ili kao rodoljuba, uvijek se ističe ista osobita i jedina personalnost. Njegova duša nema protuslovlja ni neizvjestnosti. Bio čovjek, kakvih se malo radja, rekao bi naš puk, i izraz nije manje zgodan za njegova djela, nego i za njegov život. — 90 godina, što proživi na zemlji, obuhvataju slavno i tragično razdoblje hrvatske povjesti. Kroz mnoge je faze nesretne i sretne prošao hrvatski narod kroz to doba, a kroza sve te promjene Strossmayer je slijedio uvijek istu stazu. Ne zadje nikad stranputice, ne odstupi nikad ni za korak s puta, koji bijaše sebi naznačio! Jedinstvo njegova značaja, koje ga čini monumentalnom personalnošću, proizlazi odatle, što je dosljedno i ustrajno živio za uzvišene ideje, za plemenita čuvstva. Tekom dojdućih vjekova njegov će lik pokazat sve to jasnije, da je bar jednom novije doba rodilo junački duh, koji posveti sama sebe i sve svoje sile na službu istine, dobrote i ljepote. Čeličnost i nepregibivost, kojom ostade uvijek vjeran svomu idealu, tvrdo i stalno jedinstvo njegova genija djelovat će kao kušni kamen za sva potomstva. Prošao je preko svoga vijeka stalnim i zvonkim korakom, ponosnim i plemenitim dostojanstvom, kojega nije nikad ni za čas zaboravio ni

smetnuo, ni u najvišim olujama života, ni onda, kad je stajao pred svjetskim najsilnijim mogućnicima, ni onda, kad je govorio pred crkvenim dostojanstvenicima cijeloga katoličkoga svijeta.

Suvišno je istaknuti sva njegova svojstva, sve vrline, koje osjeguraše uspjeh njegovim djelima. Narod ih cijeli poznaje. Njegov je duh velik, nije od onih, koji ne vide neg jednu stranu kod stvarî i kod ljudi. Njegovo je srce široko, njegova ljubav nema granica. Pripravan je na svako plemenito djelo, rodoljubno, kulturno i vjersko. Pruža ruku svima jednako. Srčan je, govori, što misli, i misli upriličuje svoja djela. Sretan je, kad vidi, gdje se drugi oko njega kupe, da rade za njegovu svetu stvar, ali i kad ga drugi ostavljaju, nastavlja svoj rad.

Velik je katolički biskup i veliki hrvatski rodoljub. Njegov ugled i upliv prodire i u Vatikan. Lav XIII., moćni nadahnitelj ljudî, nadahnut je i sam od njega. — Crkva i domovina u njem se sljubljuju, Crkva i Hrvatska, Crkva i vijek, moderne težnje i vječne istine, sve se skladno spaja i slijeva u najveću ljubav, sve so uzajamno podpomaže za napredak i boljak naroda, na zemlji i na nebu.

Njegovoj se je veličini divio strani svijet, još kad ga mnogi kod nas omalovažavahu, ili ne shvaćahu. I to smo najbolje vidjeli na vatik. saboru. Cio svijet tad sazna i zapamti njegovo ime. — To smo vidjeli i onda, kad se je veliki pokojnik osovio cijelom svojom veličinom pred Evropom, u kratkoj probudi slave, što smrt mu udijeli prije nego ga je ledenom koprenom pokrila. — Strossmayer je svojim životom udario u razmnivu svojih suvremenika jedan od onih udara, koji za uvijek uklešu u pamet jedno ime. — Još i danas on se diže kao gorostas nad svojim grobom, a mi kao patuljci lutamo zapanjeni pred takvom veličinom, bez snage, da se za njim povedemo, bez nade, da ćemo mu se ikad približiti.

Veliki su ljudi rijetki. Narodi, kad im se ne radjahu, traže ih u svojoj prošlosti, sretni su, ako ih nadju, i iznašaju im život i sliku na ugled potomstvu. Mi ne treba da prevrćemo stariju povjest, da ih tražimo, imali smo u našoj sredini takva velikana, imali smo Strossmayera. I što njega najviše velikim čini, čemu se najvećma u njem moramo diviti, to je vjernost prvim pokretnim idejama, čelična postojanost u radu za te ideje, nepokolebivo pouzdanje u svoje sile, uspjeh i pobjedu. — Baš ono, što nam najviše

treba i što nam najviše fali. Najviše nam treba, jer pomoći ne možemo očekivat neg od Boga, najviše nam fali, jer svega više imamo neg samosvijesti i samopouzdanja. Fali nam čvrste volje, fali nam stvaralačka energija, fali nam vjera u uspjeh i u pobjedu, jer nam fali i volja i snaga za borbu. Svaki napor nas straši i brzo nas izmori. U takvom malodušju Strossmayer nam pruža vanredan primjer čovjeka, koji od dvadesete do devetdesete svoje godine, od prve mladosti do groba, istim mladenačkim žarom govori, misli i radi za istu ideju; istim stalnim pouzdanjem kroči kroz sve zapreke i protivštine, od pobjede do pobjede, prema slavodobiću, ne sustaje, ne malakše nikad, i traži uvijek pogledom zvijezdu svoju predhodnicu, i kad ju najgušće magle, najcrniji oblaci prikrivaju. Put je dalek, meta je visoko, nov Mojsija ne zna, hoće li narod svoj dovesti u obećanu zemlju, u zemlju svojih nada, u zemlju svojih težnja, te kad ga sile izdavaju, kad pada pod bremenom godina, kad ga životni dah ostavlja, upire još tamo svoj pogled, upire još tamo rukom, pokazujuć narodu svomu put do cilja; i sretan, što je svoju zadaću pošteno i vjerno izvršio, umire kao slavni jevrejski vodja, slaveć Boga i moleć ga, da bude on vodjom narodu njegovu na putu do obećane zemlje. — Slabi naraštaji, trebaju takve junačke vodje. Trebali smo ga mi, da nam u hladna srca ulije malo zanosa, trebali smo starca mladenačkoga žara, da pomladi naraštaj, koji je već zastario u cvijetu mladosti, da bude spasonosnim primjerom mladeži, koja gubi svaku vjeru i nadu u postignuće viših ciljeva, koja začme veliku kakvu misao, mjesto da pregne radom za nju, umuje i raščinja ju hladno, samo da se uvjeri, da je neizvediva i da je svaki napor beskoristan — te tako jadikuje i proklinje, a ne stvara ništa velika, ništa trajna. Strossmayerov vatreni zanos može jedino te klonule duhove osokoliti, njegova krilata i žarka riječ može ih jedino od mrtvila prenuti. Da bi ih drugi koji smrtnik zvao, sve kad bi i zanosno govorio, ne bi ga slušali, njegove bi riječi zvali pukom retorikom, praznom deklamacijom. Kad ih on zove, kao da ih nadzemaljski neki glas zove, glas čovjeka, čiji se lik njima prikazivao već u najranijoj mladosti kao lik višega nekoga heroja, kao genij domovine, obasjan magičnom nekom aureolom, što su bili spleli oko njega svi naši mili mrtvi, obljubljeni naši pjesnici, u čijim su pjesmama naučili ljubiti, štovati njegovo ime, prije nego su ga u životu čuli ili upoznali. Na Strossmayerov glas nestaje

s lica posmjeh jadnoga skepticizma, njegova riječ kao bujica nosi za sobom duhove, jer svak zna, da je taj glas i ta riječ stvorila čudesa. Takva čudesa moći će i opet stvoriti, jer glas velikih ljudi ne gubi svoje sile ni tekom vjekova, dopire svud, kuda dopire i njihovo ime, čuje se i živi uvijek, dok ime živi, a velika imena ne umiru nikad. Umiru države i kraljevstva, a nad njihovim ruševinama sjaju samo slavna imena, koja povjest bilježi zlatnim slovima u knjizi života i u srcu naroda. Strossmayer je sam upisao neizbrisivim slovima ime svoje, upisao ga je svojim životom, upisao ga je svojim djelima.

II.

Velik u svojem životu, velik je i u svojim djelima. Začeo je veliku i silnu ideju i pretvorio ju u djelo, a ta ideja, to djelo, jest kulturni preporod Hrvatske. Djelo dostatno, da mu ovjekovječi ime. Drugih je imena neumrlih u povjesti, koja nijesu toliko učinila. Kulturnim preporodom podigao je Hrvatsku do imena i časti jednoga »naroda« i uveo ju u kolo prosvijetljenih naroda. Pronicavim svojim umom shvatio je, da se jedino kršćanskom kulturom može hrvatski narod uzdignuti i ujediniti se. A povjest hrvatska i svjetska je tu, da nam dokaže, da se nije varao, da je prosvjeta spas i obrana narodnoga imena, jezika, života i veličine. — U dugovječnim gustim tminama neznanstva i sužanjstva, što zaokupljahu sa svih strana hrvatski narod, pod tudjim gospodstvom, sjala se samo jedna svjetla točka na Jadranskom moru, hrvatska Atina, maleni Dubrovnik, a svjetlo mu podavala hrvatska knjiga, koja je tu imala slobodno i sjegurno svoje zatočište i bacala odanle svoje spasonosne zrake na gradove potlačene Dalmacije, da ih svojim svjetlom prosvijetli i rasplamti. Ta luč prosvjete imala je zasjati nad cijelim narodom i preporoditi ga na novi i bolji život. — Zagreb je morao u naše doba uskrisiti i obnoviti neumrlu slavu slavnoga Dubrovnika. — Što je nekad mač bio, to je sad morala biti knjiga. Mačem predji branili ime i život i izvojevali pobjede; knjigom unučad mora da sad uzdrži jezik i život, i što nijesu krvavi ratovi mogli postići, to je imala postignuti knjiga i prosvjeta, slogu i sjedinjenje rastrganih uda Hrvatske u sam jedan hrvatski narod. Prosvjetom, jedino, živu narodi i ostavljaju slavno ime za vijeke. Uvidjao je, da nam politički pokret ne zajamčuje narodnu budućnost, ako se ne temelji

na kulturnom pokretu. Ovaj je potonji najsjegurniji jamac narodnoga uskrsnuća. Ni ratne pobjede, ni cvatući promet, ni velika trgovina, ni silno bogatstvo nije dostatno, da stvori veličinu naroda. — Blijeda je i prolazna slava, ako se usred nje ne sjaje alemkamen znanosti i umijeća, čija svjetlost prolazi vjekove i čuva sjegurnu uspomenu naroda, i kad ga više na svijetu nema. Mi ne znamo, da li su stari Grci bili bogatiji od drugih naroda, je li bio kod njih življi promet, razvijenija trgovina i silnija vojska. Znamo, da su ostavili Partenon, i s visine toga podnožja vladaju nad cijelim starim svijetom; znamo, da su imali stare klasike, čija imena i djela svi poznaju i tim imenima vladaju i dan danas nad cijelim svijetom. Tko zna i pita, da li Florenca bijaše silnija i moćnija od drugih tal. državica, ali dosta da nam pokaže Danta i Uffizie, i mi se klanjamo učiteljici modernoga svijeta.

Hrvati imadu vijekove ratne slave, ali ratne slave imaju i varvarski narodi, čiji vodje ratnom slavom ostaviše u povjesti strašno ime, uz koje je za uvijek privezano neko prokletstvo. Ako je ime Hrvatima bilo častnije, to je jedino, jer se naznjevalo, da su se borili za ideju, za kršćansku prosvjetu i slobodu, te su za to i zaslužili cijenom svoje krvi ime zatočnika kršćanske prosvjete i slobode. Ali ako im je to vrijedilo za prošlost, danas, kad je ta zadaća dovršena, ako će Hrvati da ih svijet cijeni i štuje kao narod, treba da pokažu, da imadu narodnu prosvjetu i umjetnost, ili barem da su se prema tomu cilju uputili. Tu je novu zadaću Strossmayer najbolje shvatio, on je pomogao narodu, da ju ostvari, podkrijepljen već s početka stalnom nadom, da će ju hrv. narod tako sretno i slavno dovršiti kao i prvu, i da će doskora vrijednim i dostojnim postati, da ga najučeniji i najnapredniji narodi u prosvjetnom svom kolu bratskom ljubavlju i štovanjem pozdrave i prigrle. Velika je to zadaća, koja se tek vijekovima može izvesti, ako nije tu kakav božanstveni genij, kakav Dante, da ju sam izvede. Strossmayer ju nije sam izveo, ali se bez njega ne bi bila izvela. Ne ću da umanjim zasluge Gaja i njegovih suborenika, Hrvatska mnogo njima duguje, a da bi se tko usudio njima okrnjiti slavu; ali vatreni ilirski pokret bijaše skoro ugušen pod absolutizmom i germanizacijom s jedne, a taljanizacijom s druge strane. Narodni jezik tek se djelomice uvlačio bio u škole — Hrvatska je svoj jezik, jezik svoga puka, koji je još jedini vez bio raskomadane domovine, i jedina jamčevina za buduće jedinstvo, tražila

po zabitnim selima, gdje ga neznanstva tmine bile prištedile i vjerni ga narod čuvao uz djedovsku vjeru, kao jedini amanet, što mu namriješe predji; tražila je stare svoje knjige, spomenike nekadašnje slave, odavna izgubljene, po arhivima, kamo ju tudji jezik i tudja knjiga bijahu strpali i zabacili, a pobožna ruka narodnih svećenika i redovnika po samostanima brižno čuvala.

Hrvatska kultura bila je tek u povoju, Strossmayerova je slava i zasluga, što ju je osovio na svoje noge, ohrabrio, učvrstio i poveo u kolo prosvijetljenih naroda. Što bijaše smiono pomisliti, a skoro moguće izvesti, to je on stvorio, a što je on stvorio, tomu je odmah i takav dah života udahnuo, da se to uzdržalo, razvilo i napredovalo. — Izvanredno djelo, što može samo izvanredan čovjek učiniti. I tim je zauzeo najodličnije mjesto izmedju naših preporoditelja, kao čovjek, koji je Gajevu prvu iskru rasplamtio i njom cijeli narod razgrijao. — I Bog ga bio obdario svim uslovima potrebitim za tako uzvišenu zadaću. Svjestan, da je pozvan na velika djela, u mladjahnoj dobi već, kad je to kod običnih ljudi bahata drzovitost javno proglasiti, on svomu narodu dovikuje: Bog me zove za velike stvari, stupajuć prvi put kao Biskup na rodjenu grudu, pun nade i pouzdanja u svoje zvanje, u zadaću, što ćuti od Boga mu dosudjenu. Ima velik um, da upozna odmah, što narodu treba, da zasnuje i zamisli, kojim će sredstvima to postići; ima čeličnu ustrajnost, da se ne da svladati od poteškoća i protivština, da izvede, što je zamislio. A uza sve to ima poleta, ima žara i ljubavi, da cio narod za svoje ideje zanese, i da u samom narodu probudi samopouzdanje, narodnu svijest i stalnu nepokolebivu nadu u postignuće svojih ciljeva, u oživotvorenje svojih ideala.

Sličan u tom svim velikim narodnim preporoditeljima, utjelovio je u sebi narodne težnje, aspiracije, borbe i uspjehe cijele svoje dobe, i utisnuo u tu dobu neizbrisivi svoj pečat, tako da se jedno bez drugoga ne da ni pomisliti. — I ovdje neka mi se dopusti, da još jednom spomenem Akademiju, Sveučilište, Galeriju slika i Djakovačku stolnu crkvu, to alem kamenje, što mu neumrlim vijencem okruni glavu i hrv. narodu po cijelom svijetu slavu pribavi. — Godine hiljadu osam sto šezdesete Strossmayer osniva u Zagrebu Akademiju znanosti i umjetnosti, a godinu zatim polaže prvi temelj zagrebačkomu sveučilištu. Osniva Akademiju, da bude učeni zavod za književni jezik i narodnu prosvjetu, sve-

učilište, da bude sjemenište mladih ljudi za Akademiju da složi i združi narod, da se ono, što je nepravda i udes hudi od tijela našega otrgnuo, i opet majci našoj priljubi, da bude ono sveto ognjište, na kojem se srca bratska na ljubav i slogu i jedinstvo razgrijati imadu. Šest se punih godina, nesustav, mučio i borio, dok je izvojštio sankciju pravila Akademije, i vjeran svomu geslu: sve za vjeru i domovinu, postaviv pored nje sv. križ, reče: »Ja, po dobroti Vašoj prvi pokrovitelj akademije, želim, da ovo propelo na viek ostane u sredini njenoj, i akademikom dopominje, da vjera svojim svjetlom svakamo dopire, kamogod se čovječji um radom i poletom svojim zanaša.« Osnovav Akademiju, uvidjao je već tada, svojim genijalnim oštroumljem, što mnogi još ni sad nakon pô vijeka ne vide, zamašnu važnost takova kulturnoga zavoda za hrv. narod i za njegovo kulturno prvijenstvo na cijelom slav. jugu. On je pri samom osnutku vjerovao u njezin rad, potaknuo ga i omogućio. I nije se prevario. Taj je zavod danas dika naša, prvi učeni zavod na Balkanu, zavod, kojega je desetgodišnjicu već slavila Akademija u Petrogradu i Parizu, zavod, koji je obogatio našu književnost i znanost, i stekao priznanje kulturnih naroda i svjetskih učenjaka svojim Rječnikom, svojim izdanjima povjestne gradje, starije hrv. književnosti i hrvatskoga folklora. Akademiji Strossmayer sagradi polaču, da takvim zgradama Zagreb postane u brzo, ne samo unutarnjim bićem i opredjeljenjem svojim, već i vanjskim licem i obličjem, osobite vrsti Atheneum, što će reći ognjište i njegovalište, svih viših umnih i moralnih težnja naroda; da se pretvori, makar u čednoj mjeri, u lijepu i uzoritu Fiorencu . . . U tu polaču godine osamdeset i treće postavi 282 umjetnine, svoju galeriju slika, koja danas zadivljuje strance, što nas posjećuju, i koju su uvaženi sudije nazvali umjetničkim zavodom dostojnim moderne prosvjete. I pri tom ga uvijek rukovodila ista plemenita narodna ideja, da se narod znanstvenim i umjetničkim zavodima emancipira, jer ta emancipacija naravnim i neodoljivim načinom svaku drugu emancipaciju i samosvojnost prije ili poslije poroditi mora. — Okrunio je pak sve to Djakovačkom stolnom crkvom, koja je imala biti, a i jest, modernim najveličanstvenijim umjetničkim spomenikom na Balkanu. — Vidio sam, veli on, da u našem narodu ponestaje u znanosti i umjetnost ljepote i istine, pa sam htio svojom crkvom i galerijom slika pokazati mu put k ljepoti i istini. — Govoreć o svim tim

MADONA.

C. M. MEDOVIĆ.

kulturnim ustanovama, što je za života proizveo, kazao je: da je htio narodu dokazati, da medju svetom vjerom i medju znanosti i umjetnosti nema nikakvih na svijetu opreka. — Vjerujte mi, nastavljaše, sve, što se na ovom svijetu dosad uzvišenoga učinilo, učinilo se je složnim radom svete vjere i znanosti, a ljudi učeni, koji su znali umom i srcem svojim jedno i drugo prigrliti, najslavniji su ljudi, a djela njihova vječite vrijednosti i koristi. U te ljude spada Biskup Strosmajer u prvom redu, u takva djela spadaju njegova djela. — Da nije bio Isusov svećenik, na smrtnoj postelji, u zadnjem času, koji dovadja pred oči umirućega, sliku cijeloga svoga života na zemlji, bio bi mogao oćutiti opravdan ponos. — Njegov život bio je neprekinuto djelo stvaranja. — Bio je postavio svoj um i volju svoju na službu obljubljene ideje, vidio je procvasti cvijet svojih čežnja, svoga nastojanja; stvorio je mali svijet na svoju priliku i pod oblikom svojih ideja. I to je svojstvo sretnih genija. — Providencijalan čovjek, pojavio se u narodu, kad ga je ovaj najviše trebao, te kao što se nekoč na slavenskom obzorju pojaviše veliki naši sv. apostoli Ćiril i Metodij, koji s kršćanskom vjerom dadoše slavenskim narodima slavensku knjigu, tako se u XIX. stoljeću diže kao div u hrvatskoj zemlji Biskup Strossmayer, da ju preporodi na novi kulturni život, i to će stoljeće, njegovo stoljeće, nositi zavijeke u hrv. povjesti ime Strossmayerovo stoljeće. — I tako će njegovo ime ostati privezano uz najvažnije razdoblje našega novijega života, uz doba kulturnoga preporoda. — Uz ime sv. Ćirila i Metodija naša će povjest čuvati ime Biskupa Strossmayera. Svećenik iste njihove crkve, iste njihove vjere, sin istoga slavenskoga velikoga plemena, ja se ponosim i takvim apostolima i takovim Biskupom.

III.

Velik svojim životom i svojim djelima, Biskup Strossmayer još je veći uzvišenim i smionim svojim osnovama i zamislima. Vi znate, na što ciljam: na sveti ideal, koji mu je pred očima svijetlio za cijeloga života, i kojemu se nije nikad iznevjerio, na ideal vjerskoga sjedinjenja sve slavenske braće, koju je jednakim žarom svoga srca ljubio. Veliki je to ideal, koji se može začeti samo u velikom srcu i u velikoj glavi. Tako je to veliki ideal, da ga običnim ljudima teško shvatiti i cijeniti, te ga onda u svojoj malodušnosti nazivlju utopijom, sanjarijom. Prosto im nazvati ga tako, prosto

im nazvati Strossmayera sanjarom. Ali samo takvi sanjari znadu i mogu preobraziti svijet, samo takvi sanjari stvaraju nove epohe u svjetskoj povjesti i takvim sanjarima čovječanstvo duguje najviše stečevine. Sanjari su bili i galilejski ribari, ali su ti sanjari proizveli najveći preokret, što pamti čovječanstvo. Dà, ali tu je bila božja ruka. Božja je ruka uvijek uz velike i svete ideale, pa kolikogod težki i neizvedivivi se pričinjali. — Oživotvorenje njihovo naići će na velike poteškoće. Pa što za to! Dobro je shvatio genij Lava XIII. ideal našega biskupa. Genij genija najlakše shvaća. Ima poteškoća, govorio veliki Papa, a je li to razlog, da se ostavi svaka nada u sjedinjenje? Ne, ako je Bogu drago. Ne valja nam suditi dogadjaje samo s ljudskoga gledišta, moramo radije gledati na moć i milost Božju. U velikim i teškim pothvatima, samo ako im se posvetimo gorućom i pravom voljom, Bog stoji uz čovjeka, i baš je u ovim poteškoćama, što djelovanje Providnosti sjaje većim svjetlom. Nije li zaista divno vidjeti istu srčanost i isto vrhunaravno pouzdanje u Papi i u hrvatskom Biskupu?

Našlo se i drugih visokih umova, koji su tu ideju shvatili, njom se zagrijali, za nju radili i u njezin uspjeh vjerovali. Jedan od najdarovitijih modernih ruskih učenjaka, Vladimir Solovjev, posvetio se toj ideji, za nju radio u Rimu, Parizu i u cijelom svijetu, svojom važnom knjigom: Rusija i katolička crkva. Posvetili se toj ideji i drugi učenjaci, pokrenuli se časopisi i pisale se knjige, da joj uspore i priprave uspjeh i pobjedu. Poklonimo se ljudima, koji se nadahu postići opet i za uvijek, što ni jedan crkveni sveopći sabor u Florenci nije nego za čas samo bio postigao.

Ne znam, je li ideal sjedinjenja, što je Strossmayer gojio u svojoj uzvišenoj i svetoj duši, zaista dosudjen razdvojenomu Slavenstvu, ali kad vidimo, da veliki geniji u nj vjeruju, u srcu mi se radja nada, da će se jednoga dana moći zaista oživotvoriti. Nazvati ga utopijom čini mi se svetogrdje, te puštam, da ga tako nazivlju oni, koji ne znadu pod zimskim snijegom otkriti sjeme, koje klica, oni, koji duhom i srcem slabi u toj riječi nalaze lako sredstvo, da pobiju ono, koji vide dalje od njih, i ćute u sebi višu energiju.

Strossmayer je dobro vidio, da je staroslavenski jezik u crkvenoj liturgiji jedno od glavnijih sredstava za postignuće toga

cilja. Njim su prvi naši sveti apostoli utvrdili katoličku vjeru u slavenskim narodima, njim bi se mogli opet ti narodi u vjeri okupiti i sjediniti, a za njim su to uvidjeli dobro i drugi, i izmedj tih meni je milo, što mogu navesti, što je još godine 1887. pisao čuveni akademičar Vogüé, čovjek, koji ljubi slavensko pleme i koji je proučio i poznaje rusku dušu kao malo tko. Ako Rim vrati, veli on, katoličkim Slavenima njihovu narodnu liturgiju, zbliženje začeto godine 1439. izmedj dviju velikih kršćanskih skupina, moći će se opet pokušati, težko je, ja to priznajem, al nije absolutno kimerično. Ovo pitanje liturgije igrat će glavnu ulogu u uspjehu rimske akcije na slavenski svijet . . . i ne da se vjerovati, da će Rim hoteći da opet dobije ovo veliko pleme, kolebati, nego će mu učiniti koncesiju, koju daje bez poteškoća malim arapskim, koptskim i armenskim grupama. Crkva, nastavlja on, time započima najveličanstveniju akciju, što može biti ponudjena ljudskomu udivljenju. Valja željeti, da ju dobije i kraju izvede sveta majka uljudbe, kadikad malko spora da slijedi smionost svoje djece, ali ipak uvijek najbolja uzgojiteljica i najpouzdanija prijateljica te djece.

Vjeran svome idealu, Biskup Strossmayer je išao u Rim Velikomu Lavu, da brani slavensku stvar, i da joj steče pobjedu. I veliki je Papa g. 1880. okrunio njegova nastojanja glasovitom enciklikom »Grande Munus«, osjegurao obstanak starodrevne naše povlastice u crkvenom jeziku i priznavajuć i posvećujuć nastojanje Biskupovo oko zbliženja i sjedinjenja crkava.

Ideal sjedinjenja predvodio je Biskupa Strossmayera u njegovim djelima i riječima, i on nam najbolje tumači ponašanje njegovo na Vatik. Koncilu. U najznamenitijem svom govoru, što je u tom saboru držao na 2. srpnja 1870., kazao je: »Narod Hrvatski po providnosti božjoj opredieljen je da bude kvasom crvenoga jedinstva na slavenskom jugu, brojećem 3 milijuna katolika, a 5 milijuna kršćana rastavljenih od naše crkve. Raskol prije grčki, sad je raskol slavenski, uz koji prianja 60 milijuna. Bojat se je, da bi ovom definicijom bio otegoćen put sporazumku medj istokom i západom.« Riječi su ove, koje proviru iz žarkoga katoličkoga srca hrvatskoga i slavenskoga Biskupa. Nije se čuditi, ako ih mnogi tudji ljudi nijesu znali shvatiti ni cijeniti, ali je žaliti, što ih ni nekoji hrvatski sinovi nijesu shvatili ni uvažili. Nijesu se znali podignuti do velike Strossmayerove misli, što se u tim riječima skriva, te gdje govori srce slavenskoga Biskupa, koji

ljubi jednakim žarom i Crkvu i narod svoj, našli su tobože usklik i prosvjed prosta nezadovoljnika (i htjeli su ga prikazati skoro odmetnikom od crkve i vjere svoje). Bilo je to umanjivanje visoke personalnosti (poniziv ju do niveaua obična čovjeka). Strossmayer je posve velik, a da bi ga mogli uvući u šićušne borbe, u kojima se mnogi danas motaju i iz kojih mi želimo željno izaći, toliko su nas bezkoristno umorile. Ostavimo Strossmayera u vedroj visini, na koju se sam uzdigao. Tamo neka idu tražiti i pitati za nauk i savjet. On ih ima i za svakoga i za svako pitanje. Neizcrpiv je, slušajmo ga. Još i danas on kraljuje u svom grobu. Indiferentan na vanjski žamor prolaznih dogadjaja, sjeguran, da posjeduje idealno vladanje umova, on nas zove k sebi. Spravan je, da primi i vodi vijek, koji se tek rodio i da primi u mir svoga svetišta sve ono, što bude zaslužilo, da preživi vijek, koji je umro. Budemo li se ćutili izgubljenima i zalutalima u pometnji i vrtlogu jadnih domaćih razmirica, utecimo se k njemu, toj busoli, kojoj je bila igla po sebi pritegnuta prama budućnosti. U njega ćemo naći pravu pametnu i zgodnu riječ. Glas prekogrobni reći će nam riječ, koja se očekivala i koju živi ne budu znali kazati. Ne će biti riječ, koja će udovoljiti vladajuće strasti desne ili lijeve, već riječ, što rasvjetljuje i blaži tjeskobe savjesti i postavlja opet na veliku upravnu stazu, kojom je sam išao, na široku stazu, kojom mi možemo složno ići, i koja će nas prije k svetomu narodnomu cilju dovesti. Genij, koji je želio i htio slogu i ujedinjenje vjere i znanosti, crkve i naroda, Hrvata i Slavena, bit će i nama i najpoznijemu potomstvu učitelj sloge, mira, sklada i ljubavi.

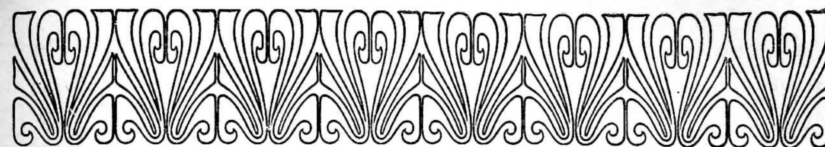
*

Želio sam bolje iskititi zadnju ovu počast velikomu pokojniku. Želio sam pokazati pravu njegovu duševnu veličinu točnošću umjetnika, koji je snimio crte s njegova lica, blagoslovljena veličanstvom smrti. Nijesam uspio, znam, uz najbolju volju. Njegov je lik još nama preveć bliz. Kao što unutrnja veličina hrama klasičnoga stila i najskladnijih razmjera ne dolazi odmah kroz vid u pamet, tako je i s njegovim likom. Što ga budemo više gledali i proučavali, sve to višim će nam se prikazivati kao gorda planina, koja nam sakriva svoj vedar i veličanstveni prosjek, kad ju preveć s bliza gledamo, i samo iz daljega nas zadivljuje, ponosno kraljujući sama i jedina nad okolinom u lazurnoj vedrini, tako će se i on tek našemu potomstvu objaviti u potpunoj svojoj veličini. Bio bih želio predočiti, što smo u njem imali i što smo s njim izgubili. Izgubili smo vodju, prvaka, možemo to slobodno reći, čuli smo o tom izjave po cijeloj Evropi. On ode i mi postajemo manji pred svijetom, gdje se mjerio naš narod po njegovoj veličini. Pozdravimo u njem genija domovine. On je bio ne samo najslavniji već i najplemenitiji i najsavršeniji njezin izraz. Preporodio nam je Hrvatsku, njegov sveti duh bio uz nas i udahnjivao onim, koji ostaju vrline i krijeposti potrebite, da ju uzdrže. Htio bih reći, što mnogi misle i što mnogi sa mnom rekoše na kobni glas njegove smrti: Umro je zadnji veliki Hrvat, umrlo je sve. Al kad vidim pred sobom našu mladež, sjećam se, što mi je jedan od njih rekao pogledom, u kojem je blistao plam nade: Ostaje narod. Njihovo je pravo i dužnost ne vjerovati našemu zdvojnomu uskliku. A dao i Bog pravo njima, što ne vjeruju nama, koji mislimo, da smo zakopali zadnjega hrvatskoga junaka. Neka slijedi opet njegov primjer, nek im on bude muževnom pobudom višemu pregnuću, neka ne dadu nikad da ih savlada očajnost teških dana, neka govore sami sebi: Što sam učinio za svoj narod, sve do časa, kad će možda biti tako sretni, da će moći reći, da su nešto doprinijeli k napredku i boljku domovine, i nek ne zaborave nikad riječi velikoga muža: da izmedj svih naroda onaj će biti uvijek prvi, koji bude prvi koracao umnim radovima na prosvjetnom polju. I baš gledajući na Strossmayerov rad na tom polju, možemo i moramo s njim se ponositi. Ovaj narodni ponos opravdan je, učinjen je od njegovih uspjeha. Iskažimo Strossmayeru poklon počasti i udivljenja. Ne bi bio dostojan imena Hrvata, tko se ne bi ćutio ponosnijim tim imenom pred veličinom toga Hrvata, koji je toliko uzvisio hrvatsko ime. Velika je stvar za jedan narod imati glas, koji za nj govori, imati čovjeka, koji izrazuje pred cijelim svijetom njegove misli, čuvstva, težnje i nade. Hrvatska jadna rascjepkana je, ne prikazuje se kao narod ni u diplomatskim ni u geografskim kartama, a ipak Hrvatska je narod u kolu drugih naroda. Ona ima Strosmajera, ona može govoriti. Ima genijalan glas, dostojan, da bude slušan od svih ljudi u sva vremena. Narod, koji ima takova sina, narod je jedan i ujedinjen naravno i na dnu najdubljega ponora imade nadu i sjegurnost uskrsnuća. Bit će dio narodnoga patrimonija uspomena Strossmayera, koji daje narodu svijest njegove veličine i pouzdanje u budućnost, koji

sklapa i uzdržava jedinstvo domovine i doznačuje joj na svijetu mjesto, razmjerno sjaju njezine povjesti. Sretnih li nas, što nam je takvu baštinu namro, ali do nas je, da ju povećamo i pomnožimo, da opet jednom ne osiromašimo. To je zadnji nauk, što nam iz groba poručuje. A sad ne ostaje domovini neg jedna dužnost prama najvećemu svojemu sinu, podignut mu dostojan spomenik. On ga ne treba, al ga treba ona. Spomenik mora se dignut za čast dobe, koje bi njegovo, i koje je znalo shvatiti njegovu veličinu, za čast domovine, koju je on ljubio i koja se s njim ponosi i hoće da čuva budućim pokolenjima uspomenu plemenitoga svoga sina. Neka se digne taj spomenik pred vratima Akademije. On će tu čuvati prve svoje stečevine, uvadjat će u hram prosvjete one, koji vjeruju u njegovu znanost i pozivat će u nj pogledom i primjerom novi naraštaj. Nek nitko ne požali doprinijeti svoj kamičak spomeniku. Spomenik će taj biti velik, budu li dali svoj prinos svi, koji štogod duguju velikomu dobročincu. Odužimo se svi, koji smo od njega naučili bolje ljubiti vjeru i domovinu, svi, koji smo zagrijani njegovim veljim djelima, zaplamsali življom nadom u sretniju budućnost. Nek mu spomenik bude veličanstven, jer koliko god velik i lijep bio, ne će nikad biti odveć lijep, odveć velik za takva velikana. Nek bude onakav, kakav prosvijetljeni narodi dižu svojim velikanima, onakav, kakav je talijanski narod podigao svome miljeniku Danteu. Prost, ali divan se natpis čita na njemu: A Dante al padre la nazione. Ne znam, tko je taj natpis zamislio, a i ne treba znati, jer je to glas naroda, a napisao ga je, tko je volio biti glavom cijeloga naroda neg sebe proslaviti biranim zvučnim frazama. Ono, što se pisalo na spomeniku velikoga talijanca, možemo i mi napisati pod spomenikom Strossmayerovim. On je to zaslužio.

Dr. Jakov Čuka.

POGLED NA RAZVOJ HRVATSKE UMJETNOSTI U MOJE DOBA.

IZ MOJIH ZAPISAKA.

Još nije došlo vrijeme, gdje se o razvoju naše umjetnosti može pisati objektivna povjestna študija. Mi smo tek sred razvoja. Jedino se može pribirati materijal, koji će tkogod kasnije obraditi. Kanim tek pridonijeti nješto takova materijala, pa ću zato opisati moje subjektivne utiske i doživljaje, u koliko se tiču pojavâ umjetnosti u nas.

I.

Kad gledam, u kakovim prilikama dan danas naša djeca rastu, kakovo mnoštvo umjetnina u reprodukcijama na njih utiče, kako se usavršuju metode risanja, koliko originalnih umjetnina mogu vidjeti, čini mi se, da je vrijedno ubilježiti, kako je sve to izgledalo prije pedeset godina. Ta bilješka nek pripomaže rasvijetliti tadašnje kulturno stanje naše zemlje.

U ono doba nastupila je u našoj monarkiji žalosna depresija na polju tvornih umjetnosti, dok je glazba i drama cvala barem na velikim središtima kulture. Osobito je graditeljstvo nisko stajalo. Slikarstvo je u Beču imalo nekoliko izvrsnih talenata, ali ti su stradali. Waldmüllera su kazne radi penzionirali, jer je on, profesor na akademiji, pisao da treba prirodu proučavati, pa je vjerno oponašati. Kiparstvo sasvim je obamrlo bilo u mrtvom, rastančenom oponašanju klasičnih kipova. U pojedine pokrajine od ovo malo umjetničkoga života nije dopiralo skoro ništa. Tek je koji to aristokrat kupio koju umjetninu. Veliko se općinstvo zanimalo jedino za dramu i glazbu. Medju rijetke pojedince, koji

su slikarstvo i kiparstvo ljubili, spadao je zagrebački kardinal Haulik, grof Janković i Karlo pl. Mihalović. Haulik je pozvao slikara Zache-a u Zagreb, preuredio je Maksimir po načelima vrtlarske umjetnosti i uresio ga dekorativnim kipovima. On je kupio i nekoliko starijih slika, ali je sve to bilo tek za njegovo osobno, intimno uživanje. On nije smatrao našu zemlju zrelom, e da bi se u njoj mogao razviti umjetnički život. Svoje slike nije htio zemlji pokloniti, nego su poslije njegove smrti na munti prodane, a biskup Strossmayer kupio je nekoje za svoju galeriju. I ono, što se je u Osieku i u Djakovu slikalo, išlo je ravno u vlasnost kupca ili naručitelja, o kakovoj izložbi, o ikakovu utjecanju na općinstvo nije bilo onda kod nas ni razgovora.

Crkvene gradjevine djelovale su nezamjetljivo na moju dušu.

Ljubio sam slike, pa mi je u živoj uspomeni »Orbis pictus« manastirske knjižnice u Požegi. Veliki folio svezak s koloriranim bakrorezima iz XVIII. stoljeća. Mora da je još tamo. Današnja djeca, zasićena mnoštvom ilustriranih knjiga i časopisa, ne mogu nikada osjećati ljubav i pietet, što sam ga osjećao za tu knjigu.

U kući mojega djeda bile su slike i pokućtvo iz početka XIX. stoljeća, pa su mi se daleko više svidjale nego onda moderne novije francuske litografije u kući mojih roditelja.

U napoleonsko doba bio je običaj, da su si mnogi ljubitelji slika izrezali iz knjiga bakroreza, pa su ih s drugim tada modernim sličicama slijepili na arak artije i postavili ih u okvir pod staklo. Nazivali su to »Quodlibet.« Živo se sjećam, kakovom sam ljubavi proučavao uvijek na novo te sličice. Još danas čuvam jedan takav quodlibet moga djeda. Izgleda harmonično kao kakovo staro vezivo, a zanimljiva je svaka sitnica na njemu.

Iz moga djetinstva još mi je u uspomeni živ utjecaj bakroreza iz rimske povjesti, što mi ih je prefekt u konviktu pokazivao. Mora da su bile iz Davidove škole.

Mogu si predstaviti, kako na razvoj umjetničkoga osjećaja móra dobro djelovati jedinstven stil u umjetnosti i kako se sasvim drugačije mora da razvija duša djeteta u gradovima nakrcanim umjetninama.

Moji utisci u djetinstvu bili su mješoviti. Barokizirana gotska crkva franjevaca u Našicama, župna barok crkva u Požegi, čisti barok u zagrebačkoj crkvi sv. Katarine te pretežno barokizirana nutarnjost sv. Marka i stolne crkve — sve to se nije slagalo

s utiscima umjetnina iz napoleonske dobe. Još su k tomu počimali onda graditi tobožnjim nekakovim gotskim i romanskim stilom, tako da je metež dojmova bio podpun. Nelijepa crkva sv. Petra i pročelje sveučilišta, iz te su mamurne dobe. K svemu tomu pridošla je nesistematična obuka u risanju.

Otišao sam u Vinkovce, gdje je lijepa župna crkva, a inače nije bilo nikakva umjetničkoga poticaja. Rezultat konfuzije prvih utisaka i na to nadošle praznine bio je taj, da mi je zanimanje za slike i umjetnine skoro sasvim utrnulo.

U ono doba živjeli su u Djakovu Hrvat Karas i Nijemac Sturm, Bečlija. O njihovom djelovanju i njihovoj sudbini nije ništa doprlo iz Djakova u Vinkovce, prem je baš Karas u to vrijeme doživio težku katastrofu. Biskup Strossmayer pripovijedao mi je tu zgodu. Bilo je to pedesetih godina prošloga stoljeća. Karas, od kojega je samo slika Djed i unuk postala popularna, boravio je u Djakovu sam sa sobom vrlo nezadovoljan, jer je osjetio, da mu talent nije dosta jak. Biskup se kartao s nekoliko gostî, kadno se otvore jedna vrata od dvorane, a Karas stupi unutra blijed kao smrt, a obliven krvi. Biskup i njegovi gosti silno se uplašili, pa mu pritekli u pomoć. Karas se je oporavio, ali ga je biskup otpremio. Nije mu mogao nikada oprostiti taj pokušaj samoubojstva.

Sturm, Nijemac, boravio je onda u Slavoniji, pa se je hvalio, da tamo nije nikada tako lijepo bilo kao do godine 1852. Naslikao je jedan plafond u biskupovoj palači u Djakovu i razne slike u Ivankovu za župnika Pachmana. Kasnije se je Sturm vratio u Beč, došao je na glas, postao je profesorom na bečkoj školi muzeja za umjetnost i obrt.

Možda je vrijedno spomenuti, da sam se još gimnazijalcem u Vinkovcima počeo zanimati za umjetni obrt, kojemu sam poslije mnogo brige posvetio. Stanovao sam tamo kraj kuće nekoga lončara, pa sam se učio praviti lonce. Moji su pokusi imali dva rezultata. Prvi je bio, da je lončarev naučnik dobio batina, jer nije ni iz daleka toliko ljubavi za svoj zanat pokazivao koliko ja; drugi pako rezultat bio je, da sam ja dobio batina, jer sam si svaki dan odijelo blatom zamazao. Da mi mati želji udovolji, dopustila je, da smijem čistiji zanat naučiti, pa sam se učio knjige vezati i od ljepenke koješta izradjivati.

Svršivši gimnaziju, došao sam kao suplent u Osijek.

Ovdje su mi se prvi put otvorili vidici umjetnosti.

Bilo je sve to vrlo čedno. Današnji mladić od osamnajst godina ne može si predstaviti, kako izgleda u duši čovjeka, koji u toj dobi još nije vidio ni željeznice, ni onoliko slika velikih umjetnina, koliko ih danas ima u školskim knjigama.

U Osijeku živio je Hugo pl. Hötzendorf. Taj je imao zbirku starih bakroreza, kojima je stijene svoje sobice tapetovao.

Bilo je tu bakroreza po Rubensovim slikama iz bečke Lichtensteinove galerije i francezkih bakroreza iz XVII. i XVIII. stoljeća. Srkao sam s nasladom ljepote tih slika, udubio se u nje. Poznavao sam svaku crtu na njima. Hötzendorf je prije godine 1848. boravio više godina u Beču, ali se nije mogao tamo održati. Vrlo je revno radio, mnogo bilježio kistom, mnogo proučavao prirodu. Znao je osobito lijepo risati olovkom. Godine 1864. izložio je u zagrebačkoj izložbi niz takih crteža, na kojima je prikazao najzanimljivije predjele domovine. Izgledali su kao slikani. Te je crteže kupio Karlo pl. Mihalović. Bili su izloženi bez stakla i okvira, pa su od prašine mnogo stradali. Osječanin Hötzendorf je za baruna Prandaua, za grofa Jankovića i Dr. Kallivodu naslikao vrlo lijepih slika. Želio sam, da na retrospektivnoj milenijskoj izložbi u našem umjetničkom paviljonu budu izložene i Hötzendorfove slike. Dobili smo lijepih radnja, ali moju želju nisu ispunili. Nije bilo u priredjivača te izložbe pieteta za stariju školu. Hötzendorf je podporom gradskoga poglavarstva utemeljio u Osijeku prvu risačku školu za šegrte. Njegovo se djelovanje mora pohvalno isticati, kada je riječ o razvoju umjetnosti u našoj domovini.

Počeo sam slikati kod Hötzendorfa. Prošao sam poslije mnogo škola i upoznao mnogo umjetnikâ, ali nisam našao boljega učitelja. Šteta, što je živio i propao u nepovoljnim prilikama. Govorio bi, da se ljudi dijele u poluljude i ljude, a ovi da su u manjini. On je bio čitav čovjek.

U Osijeku bio je onda i slikar Mücke, rodom iz Pečuha, koji je tad svojim portretima izašao na dobar glas. Vidio sam u njega jedanput osobito krasan portret grofice Elz, pa sam se u istinu divio vještini Mückeovoj. Pitao sam ga, zašto ne slika uvijek tako, a on reče, da tako slika samo kad ga osobito dobro plate. Kasnije sam doznao, da je taj portret načinio Friedrich Kaulbach, brat Wilhelma Kaulbacha, a otac Fritza Augusta Kaulbacha. Mücke mi je samo htio imponirati govoreći, da je on tu sliku izradio. Upoznao sam dakle prvu znamenitu umjetninu pod tudjim imenom.

II.

Kad sam došao u Beč, bacio sam se na proučavanje umjetnosti kao gladan vuk na plijen.

Upisao sam se u tolika predavanja o umjetnosti, da sam uzdrmao financijalno ravnotežje u mome budgetu. Išao sam u galerije. Moram reći, da od mnogih hrvatskih djaka, što su tad u Beču bili, nisam nikada nijednoga susreo u tim zbirkama. Miškatović, komu sam pomagao korigirati novine, dao mi je novaca, da sam mogao kupiti boje. Počeo sam kopirati za njega u Belvederu, onda u akademijskoj galeriji za staroga Posnera, tajnika trgovačke komore u Osijeku. Taj me je vodio antikvarima, da mu pomognem kupovati starine. Tu sam prvi put praktično iskušao teorije Eitelbergerove o opredjeljivanju starih umjetnina. U ferijama godine 1867. podučavao sam na Rijeci pokojnoga lučkoga kapetana Littrowa u slikanju. Taj mi je dao preporučna pisma, koja su mi mnogo koristila, kad sam se vratio u Beč. Jednim pismom otvorila mi se kuća i salon gospodje Littrow, supruge astronoma, a drugim atelier glasovitoga slikara Selleny-a, a po njemu upoznao sam se s drugim znamenitim umjetnicima. Eitelberger me je volio, jer je vidio moju ljubav za umjetnost, pa me je svjetovao, neka učim tehniku koje umjetnosti, jer tek onaj može suditi samostalno o umjetnini, koji i tehniku umjetnosti pozna. Poslušao sam ga i otišao g. 1868. u Zagreb, da zamolim štipendij u umjetničke svrhe.

Tu sam opet našao slikara Mückea i njegovu kćer, te njegova učenika Ferda Quiquereza. Mücke se je iz Osijeka preselio bio u Zagreb. Njegovi portreti, koji su mi se u Osijeku činili dobri, sad mi se nisu više ni malo svidjali, bili su suhoparni, konvencionalni, ali su ih ljudi naručivali, jer je znao istaknuti najznačajnije crte; znao je, što no vele »pogoditi« sličnost. Mückeova kći imala je daleko više talenta, nego njezin otac, ali nije do ničega dotjerala, jer joj je otac bio učiteljem. Ferdo Quiquerez pokazivao je već onda talenta, ali i zle posljedice Mückeova utjecaja. Taj njegov učitelj opazio je tadanje živo zanimanje za hrvatsku historiju, koja je u doba, gdje se je nagodba s Ugarskom sklapala, stajala na dnevnom redu javnoga razpravljanja. Odvažio se je na slikanje prizora iz hrvatske povjesti bez ikakove ine spreme osim jednoga manequina, t. j. velike lutke, kojom se slikari služe, kad hoće da proučavaju nabore. Njegov učenik

Ferdo Quiquerez komponovao je te slike, a Mücke ih je pomoću manequina izradio. Što je u Quiquerčevim kompozicijama bilo života, to je Mücke utukao svojim beztalentnim izradjivanjem. Općinstvo je osjetilo, da te slike ne valjaju, ali je bilo tako željno slikâ iz svoje povjesti, da je vlada baruna Raucha s tim razpoloženjem računala, te ove slike kupila za narodni muzej.

Sam Ferdo Quiquerez naslikao je poslije na svoju ruku »Dolazak Hrvatâ« vrlo naivno i bez ikakove tehnike, ali je slika bila ipak daleko bolja, nego »Dolazak Hrvatâ« njegova učitelja.

Mückeove, Zache-ove i Karasove slike u narodnom muzeju predočuju nam primitivno stanje zagrebačke umjetnosti pedesetih i šezdesetih godina. Kad bi mogli izložiti slike Hötzendorfove iz one dobe, dokazali bi, da je u ono vrijeme u Osijeku luč umjetnosti daleko čistije i jasnije sjala.

III.

Dobivši zatraženi štipendij za umjetnost, vratio sam se u Beč, upisao sam se u akademiju umjetnosti i na sveučilište, radio sam revno ovdje i ondje, pa sam na koncu šestoga semestra položio prvi rigoroz, odmah, čim sam dobio apsolutorij. Na akademiji sam počeo s temelja učiti risati, a vrlo me je zanimalo, da sam te godine imao za korektora i J. N. Geigera, glasovitoga risača, koji se je odlikovao mnoštvom svojih historijskih kompozicija.

Položivši u jesen i drugi rigoroz, pošao sam u Monakov. Tu sam se predstavio Moritzu Carrière-u, koji je tada bio tajnik akademije, pa sam mu razložio svoju nakanu, da bi se htio dalje naobraziti u estetici i povjesti umjetnosti, a da bi kraj toga htio i slikati. On mi odvrati: »Umjetnost je ljubomorna gospa, ona ne trpi takmaca uza se. Ako hoćete išto umjetnosti naučiti, morate joj nekoliko godinu Vašega šivota sasvim posvetiti.«

Poslušao sam ga, bacio sam se svim žarom u naručaj umjetnosti, a bila je jedna od najtežih žrtvî moga života, što sam se u ono doba morao spremati za treći matematični rigoroz, koji sam kasnije težkom mukom u Beču i položio. U ono vrijeme je filozofski rigoroz sastojao od jednoga filozofskoga, jednoga historijskoga i jednoga matematično-fizikalnoga ispita. Stupio sam u školu prof. J. L. Raaba, jer me je C. Piloty svjetovao, da to učinim. Raab je u svojoj risačkoj školi u duhu Piloly-evu radio,

mi smo već u crtežima morali risati strogo realistično, pa smo morali študije dotjerati i prema raznolikim predmetima tehniku udešavati.

Dobri uspjesi u toj šloli uzdigli su mi dušu tako, da sam osjetio, kolika je slast umjetničkoga stvaranja. Sasvime sam zagrizao u tu zadaću. Iza kako sam bio godinu dana u Monakovu, došao je onamo i Ferdo Quiquerez, i to u Raabovu školu, dok sam ja prešao u školu Vilima Dietza. Došao je i Mašić, pa je stupio u školu Wagnerovu, gdje se je isto kao i kod Raaba radilo sasvim u Pilotyevu duhu.

Quiquerez je brzo napredovao, pa se pokazalo, da je vrlo darovit. Kad bi mogao bio ostati u Monakovu i proći pravilno sva godišta na akademiji, sasvim sigurno bi se uzvinuo bio do savršenosti. Težko se je razbolio od tifusa, pa su mu ostali u tijelu tragovi bolesti, s kojih je siromah kasnije i umro. Morao je na svoju nesreću otići iz Monakova. Mašić je ostao kod Wagnera, i napredovao. Iz ovoga je doba ona Mašićeva školska študija »Hajduk«, što stoji pod brojem 309. u Strossmayerovoj galeriji.

U Dietzovoj školi išli smo sasvim drugim tragom. Tražili smo ozbiljne krepke boje i ljepotu sivih polusjena. Nama su stari Holandezi bili uzorom.

Godine 1872. izložio sam dvije slike u Beču. Kritika ih je baš pretjerano hvalila. Pošao sam u Italiju. U Mletcima, gdje sam prvu zimu proveo, radio sam samostalno. Zatekao sam tamo u Molmenti-evoj školi opet Ferdu Quiquereza. Molmentia smatrali su talijanskim Pilotyem, a bilo je u tomu nešto istine. Velika realistična tehnika, a malo duše. Iz njegove škole izašao je Favretto, s kojim sam se družio. Taj je poslije došao na glas kao jedan od najboljih talijanskih umjetnika. I u tome je Molmenti naličio Pilotyu, da je bio bolji učitelj nego slikar. Bio je nezadovoljan s našim Quiquerezom, jer ga nije slušao, a Quiquerez je bio s njim nezadovoljan. Bilo je predvidjeti, da će se skoro razići. Doista su študije, što ih onda Quiquerez u toj školi slikao, bile upravo grozne. Tko je vidio njegovo monakovsko napredovanje, nije si mogao raztumačiti toliko nazadovanje.

IV.

Slijedeće godine pošao sam u Rim te sam si uzeo atelier s mojim šogorom Fröschlom. Primili smo u naša dva ateliera

kao gosta bečkoga slikara profesora Aloisa Schöna. I vrlo cienjeni monakovski slikar Neuberth radio je kod nas.

U tom sam društvu slikao studije, a proučavao sam i rimske zbirke.

U to dodje Quiquerez u Rim te je dobio atelier u Palazzu Veneziji. Slikao je tamo nepripravan, tehnički nesavršen, počeo je razne slike, ali ih nije znao dovršiti. Ideje su bile uviek dobre, crtež pogrješan, ali živ. Nije bilo moguće da slike dotjera, jer mu je nedostajala tehnička vještina. Ulovio je negdje nekakovu sovu, pa ju je ljubio i njegovao, a znao bi ju sa sobom i u kavanu odnijeti. Pohodili smo ga sa profesorom A. Schönom. On reče: »der Mann haust mit seiner Eule einsam in diesem Thurm und er geht an dieser Einsamkeit zu Grunde«.

A tako je bilo. Kao da nije bio u Rimu. Nije vidio ništa, nije uznapredovao.

Kasnije dobio sam i ja atelier u Palazzu Veneziji, niže Quiquereza. Sad smo se češće družili. Quiquerezu bi trebalo bilo barem još dvije godine sistematičnih študija, a do tih nije nikad više dospio. Nagovarao sam ga, da ide u školu Maccaria, s kojim sam se poznavao. Badava. Ljeti bili smo zajedno na otoku Capri-u, gdje smo zajedno slikali študije.

U to doba bio je u Palazzu Veneziji i kipar Feurstein iz Vorarlberga, komu je biskup Strossmayer dao posla. Kasnije je zahirio i propao, kad nije imao naručbina, koje bi ga na rad poticale. Nije bio jedan od onih, kojima srce prekipi tako, da moraju stvarati pa ma bilo samo za sebe.

Zimi 1873.—74. boravili su u Rimu Lacko Mrazović, Rikard Jorgovanić i Dušan Kotur. Tri zviezde na obzorju naše kulture, koje su izgledale kao da će postati predhodnice, ali su brzo utrnule, a s njima i sve velike nade, što smo ih u nje stavljali. Bio je u ono doba i biskup Strossmayer u Rimu. One sam zime izložio u Rimu tri slike. Jednu je kupio knez Torlonia, a za druge dvije učinio mi je ponudu ruski glasoviti kipar i umjetnički kritik Antokolskij. Ponuda mi je bila premalena, pa ju nisam primio, a to još danas žalim, jer bi mi bila čast i dika, da su mi slike došle u ruke tako uvažena kritika i umjetnika. Prodao sam ih kasnije u Beču kroz tajnika družtva bečkih umjetnika,

pa nikad nisam mogao doznati, u koga su. Talijanski listovi hvalili su te slike isto tako pretjerano kao i bečke.[1]

Upoznao sam se sa glasovitim poljskim slikarem Siemiradzkim, koji me je primio u svoj atelier, gdje sam nekoliko mjeseci slikao, dok nisam dobio atelier kraj njega.

Poznanstvo sa Siemiradzkim mnogo mi je koristilo. On se bavio i arkeologijom, pa sam uz njega ne samo slikao, nego s njim po Rimu proučavao starine. On je svaku razvalinu vidio pred sobom rekonstruiranu u svojoj živoj fantaziji. Slikao sam kod njega studije za jednu sliku iz rimskoga života. On je baš onda izradjivao svoju veliku sliku »Neronove baklje«, a kraj toga naslikao je uzgredice »Prodavača amuletâ«. Tri velike figure u životnoj veličini. To mu je bilo kao za odmor. Gledajući kako postaje velika slika poljskoga slikara, naučio sam mnogo, što se iz knjiga naučiti ne da. Sklonuo sam biskupa Strossmayera, da za svoju galeriju naruči kod Siemiradzkoga sliku. On je to učinio i tako je došla u galeriju akademije slika br. 284. Kad sam otišao iz Rima, poklonio mi je Siemiradzki dvije lijepe svoje bilješke. Jednu od tih dao sam Dr. Amrušu, a on je darovao galeriji. Tako je bilješka 283 došla u galeriju. Druga je još u mene.

Općio sam zimi 1874/5. i 1875/6. mnogo s biskupom Strossmayerom, pače naš je saobraćaj bio baš prijateljski. Ručao je i večerao svaki dan kod nas, a poslije ručka šetao sam svaki dan s njim po dva sata. Bilo je razgovora o svemu i svačemu. Pripovijedao je mnogo o koncilu. Najmanje je bilo govora o politici, jer me je ta najmanje zanimala. Glavni sadržaj našega razgovora bila je umjetnost. Strossmayer je već onda sakupio bio najveći dio svoje galerije. Kod toga posla bili su mu glavni savjetnici: kanonik Nikola Voršak i odjelni predstojnik u talijanskom ministarstvu vanjskih posala Dr. E. I. pl. Tkalac. Ovaj duhoviti novinar, koji se je u tudjemu svijetu uzpeo bio do visoke časti i ugleda, družio se mnogo s Morelliem, te je bio izvrstan poznavalac stare umjetnosti. Njegovim posredničtvom kupio je

[1] Il »Diritto« pisao je: »Il signor Isidoro Kersnjavi ha esposto due grandi quadri rappresentanti festoni di frutta ed erbaggi molto bene distribuiti e dipinti con una franchezza ammirevole. — È difficile dipingere il vero in miglior modo di questo! C'è da scommettere che se il signor Kersnjavi espone i suoi quadri all'aperto vedremo rinnovato il leggendario aneddoto di Zeusi Non crediamo che la natura morta abbia un interprete più vivo del Kersnjavi«.

Strossmayer za galeriju slika prekrasne miniature iz breviarija i molitvenika kuće Este, koje su miniature u Strossmayerovoj galeriji pod brojem 349. i 350. passepartout A do J. Biskup je znao, da su biser njegove galerije. Glede modernih slika nije Tkalčev savjet bio dobar. Na njegovu preporuku kupio je biskup za skupe novce tri slike od Castellia-a (br. kat. 294., 298. i 299.), koje računam medju slabe slike galerije. Kanonik Nikola Voršak bio je intiman prijatelj talijanskoga slikara Consonia. Na Voršakovu preporuku naručio je biskup kod toga akademičara sliku, koja je u Strossmayerovoj galeriji pod brojem 296., na kojoj je prikazan papa Hadrian II. sa slavenskim apostolima Ćirilom i Metodijem. Lijevo na slici je kao gledalac naslikan donator biskup Strossmayer, a iza njega kanonik Voršak. Kanonikov portret je dobar, biskupov loš. Ova je slika najbolja Consonieva radnja, imenice je papa dobro slikan. Ima dakako i na toj slici po koje lice, što sjeća više na manekina, nego na prirodu. Consoni imao bi bio izraditi velike kartone po Overbeckovim kompozicijama, što su sad u galeriji, i to »Posljednji sud«, »Sveta tri kralja i »Isus na križu«. Po tim kartonima bi Ansiglioni, Consonijev učenik, pod njegovim nadzorom imao bio slikati apside.

Seitzi su morali odstupiti od svoga ugovora u korist Consonia. Taj stari akademičar naslikao je za djakovačku crkvu i dvije oltarske slike, što su danas u Strossmayerovoj galeriji pod brojem 305. i 306. Biskup mi je pisao o tim slikama ove retke, koji su karakteristični za način, kako talijanski umjetnici jedan drugoga podupiru: »Na svetoga Nikolu budem pozvan na objed staromu svomu prijatelju Konsoniju, koji je taj dan svetčarem bio. Po objedu dodje i Merkuri (glasovit bakrorezac) da Konsoniju imendan čestita; odvedu ga umjetnici, kojih je množtvo bilo, u sobu, gdje se nahode dvie moje slike za stolnu crkvu, to jest: neoskvrnjeno začeće majke božje; i Sveti oltarski sakramenat. Po povratku Merkurij meni: gospodine! ja Vas štujem, ali se sad upravo na Vas ljutim; ja: za što dragi moj Merkurij? on: za to, što toliko blago iz Italije odnašate; ja: moj dragi Merkurij, taj Vaš sud služi Vami na čast i slavu, meni pako i momu narodu na utjehu. Ove dvie slike zaisto divne, buduć ćeju oltari u mojoj stolnoj crkvi svi od kamena biti,

DANTE NA ULAZU U PAKAO.

N. RAČKI.

zadržati ću u sakristijah moje crkve, da jih se sviet nauživa, a uvjeren sam, da ćeju danas sutra naši umjetnici rado u Diakovo dolaziti, da iz tih slika nauče što će reći prava religiozna umjetnost.«

Uz onakove fino prepredene hvale talijanskih umjetnika i tako povoljan biskupov sud o tim slikama bilo mi je dosta teško boriti se protiv biskupove nakane, da te slike u svoju sakristiju smjesti, pa još preko toga svoju lijepu crkvu dade nakaziti mrtvim, bezbojnim, akademičkim slikarijama toga mnogo hvaljenoga Consonia. Doista, on bi bio najlošiji izvadjač Overbeckovih kompozicija. Pošlo mi je za rukom. Oba Seitza dobili su iz nova nalog da slikaju apside: stariji srednju, glavnu, a mladji dvije postranične. Ponosim se ovim uspjehom, jer je tim djakovačka crkva došla do jedinstvenoga, savršenog ukrasa. Ansiglioni dobio za odštetu, što je izgubio posao u apsidama, nalog da u dugoj ladji naslika dvije slike po Consonijevim crtežima. Ružne su i mrtve kraj Seitzovih. Kad je biskup te slike vidio, bio je vrlo zadovoljan, što me je poslušao. Preduzeo si bio, da će ih dati skinuti, pače, naručio kasnije kod Medovića dvije kompozicije, ali mu se nisu svidjele. Platio ih, a nije ih dao u crkvi izraditi. Ove su dvije Medovićeve slike sad u Strossmayerovoj galeriji. Medović je donekle sam skrivio, što se je sve to ovako svršilo.

One dvije tako hvaljene oltarske slike Consonijeve uvrstio biskup u svoju galeriju. Namjestio sam ih pod brojem 205. i 306. medju prozore namjerice tako, da se dobro ne vide. Doista se na tim slikama umjetnik jedino to naučiti može, kako se ne smije ni risati ni slikati.

Ovo nekoliko crtica dopunit će povijest gradjenja djakovačke crkve, o kojoj se po višeput pisalo.

Ponajprije je o svojoj stolnoj crkvi pisao sam biskup Strossmayer brošuru (Stolna crkva u Djakovu. Zagreb, 1874.), a ja sam u mojim »Listovima iz Slavonije« (1882.) opširno govorio o crkvi, o slikama, o kipovima, slikarima i kiparima. Izašlo je o djakovačkoj stolnoj crkvi i posebno lijepo veliko djelo, što ga je izdala Akademija, a štampala ga u Pragu. Dandanas moglo bi se već čitavo takovo djelo štampati kod nas u Zagrebu.

U listovima, što mi ih je biskup Strossmayer pisao, spo minje višeput svoju crkvu. To veliko poduzeće bilo mu je utjehom iza velikih doživljaja na Vatikanskom koncilu i poslije toga kon

cila. Dok su još gradili crkvu, hodao sam po više put s biskupom po skelama; slušao sam ga, kako je opominjao radnike, da uzimlju što više kreča u mort, kako je sokolio nadničare. Osjećao je, da on gradi, da se njegova volja vrši sa svakim kamenom i svakom opekom, što se tu slaže. Kasnije se brige povećale. Cijelo vrieme dok su umjetnici radili na ukrasu crkve, tužio se na nje. Seitzi nisu rado dolazili u Djakovo, gdje je mladjemu Seitzu sinčić umro. Biskup ih nije tjerao, da se brzo radi, ali je bio često nestrpljiv. Bojao se, da bi mogao umrijeti prije, nego crkvu svrši, pa je bio zabrinut, da bi se poslije njega svršavala drugačije, nego li je on htio, da se svrši. U svojim listovima tužio mi se često na poteškoće, s kojima se ima boriti, pa se je nadao, da će biti laglje, kad bude naših umjetnika, koji ne će pomišljati samo na dobit, nego će raditi i od ljubavi za samu stvar.

Biskup je svoju crkvu sretno dovršio i posvetio, a ja sam napisao prilikom otvorenja iz dna duše zanosan članak. Pokojni Šulek mi je prigovarao radi toga, pa je govorio, da sam pretjeravao, jer da crkva ne će utjecati na kulturni razvitak našega naroda, budući da je odaleko od svakoga središta gradjena u neznatnom seocu.

Biskup je želio bio graditi crkvu u Osijeku, a htio je prenijeti onamo i biskupsku stolicu, ali je zahtijevao, da grad Osijek na svoj trošak sagradi biskupski dvor i kanoničke kurije. Osječani toga nisu htjeli učiniti. Tako ta ideja nije ostvarena, a crkva je sagradjena u Djakovu.

One zime (1873./4., 1874./5. i 1875./6.), što sam u Rimu proveo u društvu s biskupom Strossmayerom, a djelomice i s Lackom Mrazovićem i Rikardom Jorgovanićem, po višeput je bila o tomu riječ, da se u preselim Zagreb. Biskup je želio, da njegovu galeriju prenesem u Zagreb, da ju namjestim i upravljam pa da ju popularizujem predavanjima na sveučilištu.

Mislio sam, da će se sve to dati sjediniti sa slikanjem. Pristao sam.

Strossmayer je sklonuo sve svoje prijatelje i pristaše na to, da su se počeli zanimati za kreiranje stolice povijesti umjetnosti, pa je mene kandidirao za profesora obećavši, da će dati svoju galeriju još za života prenijeti u Zagreb, ako mu tu želju ispune. Ipak se je to pitanje nekoliko godina otezalo. To vrijeme sam upotrebio, da opet u Monakovu kod Lindenschmidta radim, a kod Brunna slušam predavanja. Kasnije sam pošao u Beč u seminar Conze-u, jer su u Zagrebu htjeli, da se arkeologija spoji s poviješću umjetnosti.

Bilo je mnogo zapreka kreiranju te stolice, prem su se biskup i Rački za to zanimali. Neki mene nisu trpjeli, drugima se profesura za povijest umjetnosti i kulture činio suvišni luksus. Najveću zapreku, novčano pitanje, svladao sam tim, da sam primio izvanrednu profesuru bez plaće.

V.

O božiću 1877. preselio sam se u Zagreb, iza kako su me 21. studenoga 1877. imenovali bili za sveučilišnoga profesora. Biskup mi je Strossmayer naručio još u Rimu, da mu naslikam Madonu za crkvu sv. Marka. Za tu sam se zadaću osobito pomno spremao. Proučio sam i škicirao starosieneške slike, slikao u vrijeme moga drugoga boravka u Monakovu (godine 1876./7.) kod Lindenschmida študije, narisao sam veliki karton, pa sam na temelju svih tih priprema naslikao u Zagrebu Madonu, koja je danas u crkvi sv. Marka u desnoj kapeli kraj oltara.

Sve, što se može marljivošću postići, to je u toj slici postignuto; ali u njoj nema ono, što jedino umjetninu čini umjetninom. Nema čuvstva. Ta je Madona mrtva i neizrecivo dosadna.

Upoznao sam ovom radnjom granice svoga slikarskoga talenta. Dostao je za oponašanje prirode i za kolorističke zadaće, ali nije dostajao za rješavanje onih zadataka, koji bi mene najviše zanimali bili.

Ne bi me absolutno moglo bilo zadovoljiti, da sam postao i najglasovitiji slikar dinjâ, kukuruza i mrtvih zeceva, ma da je istina, što je »Diritto« o mojim slikama mrtve prirode pisao bio.

Madona za crkvu sv. Marka bila je moja posljednja slika. Odrekao sam se slikarstva.

Nastanivši se u Zagrebu, našao sam ovdje opet Quiquereza. On je medjutim bio u Crnoj Gori pa je tamo naslikao mnogo studija. Znao je vrlo živo pripovijedati o svojim tamošnjim doživljajima. Dobio je od kneza nalog, da ilustrira »Gorski vijenac.« U tu ga je svrhu knez namjestio sa stalnom plaćom. Atelierom mu je bila soba s biljardom u starome dvorcu. Sam knez je pre-

uzeo brigu da mu dobavi modele. Kad je Quiquerez nedeljom popodne vidio kojega junaka kod igara ili utrkivanja, kod kojih je obično i knez bivao, onda bi Quiquerez samo trebao knezu označiti kojega Crnogorca, a knez bi odredio, da ima doći na slikanje. Momci došavši iz dalekih nahija znali bi se sasvim patriarkalno pravdati s knezom, a ovaj bi onda često odustao. Dolazio bi gledati kako Quiquerez slika.

Quiquerez je s mnogo humora pripovijedao, kako su svi Crnogorci htjeli da budu rukom na handžaru en face slikani, kako je svaki htio da dno slike bude crveno — boja krvi — jer da nije ni jedan htio da izgleda manji junak od drugoga.

Jedanput je neki mladi Crnogorac u nedjelju popodne pristupio pred sakupljenim narodom knezu, pa ga zamolio, da mu dade pušku, jer da je već dorasao. Knez se nasmiješi, pokaza na Quiqereza, pa reče: »Ako znaš brže trčati od ovoga Laćmana, dobit ćeš pušku«. Quiquerez pristao na utrku, svukao cipele i potekao s mladim Crnogorcem niz polje. Pobijedio ga.

Tim je sebi Quiquerez stekao štovanje na Cetinju. Od sad su svi povjerljivije s njim razgovarali.

Ženske modele nije mogao dobiti van neku Hercegovku, bjegunicu, koje glas nije se više mogao pokvariti.

Kad je buknuo rat, pošao je i Quiquerez s vojskom. Dobio je konja i kesu dukata. Jašio je s vojskom preko gora i kroz gudure. Kad baš nije bilo ogromnoga kamenja i vododerina, rekli bi Crnogorci: »e gle lijepa puta — baš kô carski drum«. Na prijelazu preko jedne rijeke bacio konj Quiquereza sa sebe pa mu utekao. On je tom zgodom izgubio kesu dukata, pa je morao pješke dalje.

Najmučnije mu je bilo, što nije mogao kupiti soli. Patio je mnogo i od žedje.

Pripovijedao je s osobitim ganućem, kako je na kneževu želju morao slikati umirućega mladića, koji se je junaštvom odlikovao bio.

Napokon su Quiquerezu dodijale poteškoće rata, a bilo je i trvenja radi opskrbe, i tako se je naš slikar vratio u domovinu. Od portretnih študija, što ih je Quiquerez u Crnoj gori naslikao bio, najzanimljiviji je portrait Novice Cerovića, junaka, koji je ubio Čengić agu. Quiquerez je pripovijedao, da se je s Novicom razgovarao o Mažuranićevoj epskoj pjesmi. Novici je puno drago

bilo, što ga je pjesnik tako lijepo opjevao, samo se tužio, što ga je učinio poturicom, njega, staru crnogorsku koreniku. Smješkao se samo tomu, da je tobož zaglavio u onom boju, ta eto mu živu glavu slikaju.

Sve ove crnogorske študije dobro su i karakteristično shvaćene, ali primitivno slikane, kolorit je suhoparan i neistinit. Nedostatak valjanoga predznanja bila je vrlo darovitomu Quiquerezu zaprekom, da se nije mogao uzvinuti do vrhunca savršenosti.

Sad smo se eto četvrti put u životu sastali. Družio sam se s njime do kraja života. Što sam kod Lindenschmida naučio, pokazao sam mu. On je kušao to upotrijebiti u svojoj slici: »Zvonimirovo krunisanje«.

Ipak se je vraćao na svoje stare navike iz Mückeove škole. Bilo mi je zanimljivo motriti, kako su u Quiquereza dojmovi najranije mladosti — Mückeova škola — ipak bili najjači. Što bi od njega postalo, da je imao mladost, kakovu danas imadu mladi pregaoci na polju umjetnosti! Pače učenici u višim razredima zagrebačke realne gimnaziji danas se bolje podučavaju, nego su onda na mnogim akademijama podučavali. Kroz sve godine našega zajedničkog boravka u Zagrebu zanimao sam se za Quiquereza. Išao sam mu na ruku gdje sam mogao. Izhodio sam sam mu namještenje na realci, kad sam vidio, da strada. Posljednjih godina patio je mnogo.

Pohodio sam ga na smrtnoj postelji, i on mi je rekao: »Sad istom osjećam snagu u sebi da što veliko i savršeno načinim.« Šutio sam. On na to: »Ne vjeruješ?« . . . Vjerujem. »Ne, ne, ti ne vjeruješ . . . a vidjet ćeš« . . . Dva dana zatim bio je mrtav.

Quiquerezove su najbolje radnje u crkvi sv. Marije bistričke. Osobito je dobra slika medju pismoznancima. Slikane a tempera, kasnije su kod čišćenja crkve mnogo stradale. Mnogo bolje su sačuvane žive njegove improvizacije u podlučjima otvorenoga hodnika oko crkve. Primitivno radjene, mjestimice pogrješno risane, odišu ipak tolikom fantazijom, i zbija iz njih tolIki talenat, da ih svakako moramo ubrojiti medju uvažanja vrijedne spomenike hrvatske umjetnosti. Quiquerez bio čovjek duhovit, plemenita i topla srca, po talentu i karakteru otmjen. Njegova je duša bila čista od pohlepe za dobitkom.

Drugi moj prijatelj umjetnik bio je Nikola Mašić. Vidio sam ga prvi put, kad je ljeti godine 1875. došao u Weidling

da posjeti biskupa Strossmayera, koji je onda nekoliko tjedana bio našim gostom. Biskup je Mašića nagovorio hrvatski, a ovaj se je njemački ispričao, da ne zna hrvatski govoriti, jer da je od djetinstva u njemačkim zavodima odgojen i da je zaboravio svoj materinski jezik. Strossmayer se rasrdio. Htio je ustati pa s Mašićem prekinuti svaki dalji razgovor, ali se je predomislio, te ga je drugačije kaznio. On nam ga je nesmiljeno predstavio s opazkom: »Eto mladoga hrvatskog umjetnika, koji ne zna hrvatski govoriti«. — To je Mašića silno peklo. Od onda je češće zalazio u Otočac, pa tamo poduže vremena bivao i dosta brzo naučio sasvim dobro hrvatski. Češće je spominjao ovaj prizor s biskupom. Uvijek mu je iz nova žao bilo, što ga je biskup ovako osramotio u tudjoj kući.

Sastao sam se s Mašićem u Monakovu, gdje je učio slikati kod Wagnera. Iz te je početničke dobe njegova študija, koja je danas u Strossmayerovoj galeriji pod br. 309. Tu študiju su štovatelji Strossmayerovi biskupu na dar kupili, pa je tako došla u galeriju. Slika nije dobra. To je nekakav »salonski hajduk«, tehnika je preglatka, boje su staklene, nenaravne. Za učenika početnika bila je ta slika hvale vrijedna študija, ali nije galerijska slika.

Mašić je kasnije po više puta dolazio u Weidling. Slikao sam ondje s C. Fröschlom tri slike al fresco. Mašića je ta tehnika zanimala, pa je i on naslikao jedno lice, ali nije uspio raditi u velikom formatu.

U ono je vrijeme Mašić putovao često i u Italiju. Sastali smo se u Rimu i Napulju, onda opet god. 1876. u Monakovu, gdje je sa mnom bio kod Lindenschmidta. On je imao atelier, pa je slikao svoju »Guščaricu na Savi«. Ta je slika, isto kao »Idylla«, nabavljena na trošak zemlje za Strossmayerovu galeriju (br. 297. i 289.). To su dvije izvrsne slike.

U to doba načinio je treću, ovim srodnu sliku: »Pure, koje su ušle u polje puno bundeva«. Ta je slika prodana u Englezku.[1]

Ovo je bilo najsjajnije doba Mašićeva rada.

Starija slika: »Vrtljarica u vrtu«,[2] što je bila izložena u Parizu, a prodana u Draždjane, još nema toga sjaja; a slike, što ih je poslije ovih triju radio, nemaju ga više.

[1] Reproducirana je u svezku Hrv. Slavonija, Austr.-Ug. Mon. Str. 487.

[2] U istoj knjizi, str. 161.

Trgovci umjetnina hrlili su k njemu iza njegova uspjeha, i jagmili su se za sve, što su u radioni našli. Svaki je htio imati kakovu sliku s bundevama. Mašić je onda baš imao nekakovu študiju šume u snijegu. Trgovac je htio kupiti, ali je zahtijevao, da Mašić naslika na nju još nekolike — bundeve!

Te su slike radjene u Monakovu, ali su plodovi Mašićeva boravka u Parizu i u Italiji. Bile su osebujne, a još više su se isticale medju slikama monakovske škole svojim bujnim, šarenim, a ipak harmoničnim bojama Od talijanskih umjetnika najviše je na Mašićev umjetnički razvoj utjecao Fortuny i Villegas, a na njegov kolorit tadašnja napuljska škola. Mašić nije bio učenik Bouguereau-ov, kako se tvrdilo, sve ako mu je i taj veliki francuski umjetnik po kojiput došao prigledati, kad je slikao študije.

Uspjesi, što ih je Mašić postigao u Monakovu, pobudili su jal i mržnju monakovskih slikara. Tako je barem Mašić mislio. Ja toga nisam opazio, pače, vidio sam, da ga hvale i da je svima bio simpatičan. Ali Monakov njemu nije bio po ćudi. Uvijek prijatan, uljudan, ljubezan, nikad ni o kome nije rekao zle riječi, na svakomu je tražio lijepe strane. U svom sudu oprezan, nije se nikad htio izvrgavati, pa je zbog svega toga bio vrlo osjetljiv. Monakovska stara bajuvarska surovost odbijala ga i uzrujavala. Upravo se je stao bojati tih ljudi, koji se lahko laćaju noža, i tih porotnika, koji ubojice proglašuju nevinima. Mašić je sastavio bio cijelu zbirku sudbenih rasprava za ilustraciju monakovskoga brutaliteta. U ono doba (1876.) dogodilo se, da je neki model u atelieru ubio slikara, a porotnici ga riješili optužbe. To je Mašiću dozlogrdilo. Otišao je u Beč, putovao je, napokon se nastanio u Zagrebu, te je ovdje počeo slikati; ali se na njegovim radnjama opažao nazadak. Njemu je trebalo doticaja s umjetničkim svijetom. Putovanja mu to nisu mogla nadoknaditi. Već na prvoj Mašićevoj slici — »Berba ruža u Bugarskoj«, — što ju je slikao u Zagrebu, opažali se znakovi dekadencije. Pisao sam o toj slici, pa sam isticao sve, što je lijepo i dobro, ali nisam rekao, što sam opazio, da nije dobro, jer sam znao, da bi Mašića samo uvrijedio, a ne bi mu pomogao bio.

Bolje bi bilo za njegovu umjetničku produkciju, kad bi dalje živio bio u krugu umjetnikâ. Ovako osamljen u Zagrebu, gdje se je još tomu izolirao tako, da je ljude pohadjao, a sam rijetko koga primao, počeo je nazadovati. On je i sam osjećao, da mu

radnje ne idu više od ruke. Nije ništa više slao na izložbe. Ostavljao mnogo toga negotovo.

Ne mogu odobriti, da se izvlače na javnost ove radnje, koje sam umjetnik nije smatrao za gotove i vrijedne, da izadju iz njegove radione. Ovakove posmrtne odluke prijatelja i štovatelja umjetnikâ ili pisaca protive se pokojnikovoj volji pa tim i pietetu.

Tužio se, da ga oči bole. Postale su osjetljive tako, da nije mogao gledati suncem rasvijetljene predmete, a baš je suncem obasjane predjele i slikao.

Napokon je zatražio mjesto profesora na obrtnoj školi. Dao se iza deset godina umiroviti, a onda opet reaktivirati. Stalo mu je bilo, čini se, ponešto do profesorskoga naslova. U sve to bio je prepleten roman njegova života. Još nije vrijeme, da se pripovijeda. U njemu je tumač protuslovnim Mašićevim odlukama.

Njegov brat blizanac Aleksander bio mu je tako sličan, da su ga u mladjim godinama ljudi zamjenjivali s Nikolom. I samome meni, koji sam s Nikolom mnogo općio, dogodilo se, da sam govorio s njegovim bratom misleći, da s njime govorim. Ljubav, što je ta dva brata spajala, bila je neobična, upravo ganutljiva, a paralelizam njihova tjelesnog života neobičan. Kad se je Aleksander, profesor risanja u Zemunu, razbolio, onda se je i Nikola u Zagrebu razbolio, ma da i nije znao za bratovu bolest. Nikola je o tom češće pripovijedao, pa je mnogoput valjda bilo autosugestije u tom paralelizmu. Za mene bilo je zanimljivo, kako je ta Nikolina ljubav za brata segnula i na umjetničko polje. Aleksander bio je umjetnički vrlo slabo talentiran, ali Nikola toga nije vidio, niti je to htio priznati, pače, želio je svoga brata pridići do svoga umjetničkoga ugleda. Izašlo je u »Viencu« nekoliko loših crteža s podpisom Nikole, a ti su crteži od njegova brata Aleksandra.

Korio sam Nikolu, što svojim imenom pokriva loše radnje svoga brata, a on se malone našao uvrijedjen, pa je tvrdio, da su ti crteži isto tako dobri kao i njegovi vlastiti. Tomu sam naravno odlučno protuslovio. Postigao sam ipak to, da Nikola nije više bratove crteže pod svojim imenom dao štampati.

Aleksander, inače dobričina, bio je u piću neumjeren, dok je Nikola u svemu bio umjeren. Aleksander je pospješio svoju smrt, jer je prem bolestan, ekscedirao, a njegova je smrt tako silno djelovala na Nikolu, da je malo dana zatim i on umro, prem nije bio ovajput tako bolestan kao njegov brat. Bilo je, kao da je to dvoje braće bilo nevidljivo sraslo, kao da ih je neka mistična veza vezala. U tom je izvanredno intimnom odnošaju bio Nikola pretežan umom i naobrazbom. On je bio srdačan, mio i fino naobražen. Poznavao je osim naše, njemačku, francusku i talijansku lijepu knjigu, zanimao se za svaku umjetninu, imenice za dramu, pa je svoj veoma zrio sud o svemu znao izreći duhovito, fino i oprezno.

Dok se je nesavršeni Quiquerez nadao još na smrtnoj postelji savršenstvu, Mašić je svoje savršenstvo preživio. Mladji umjetnici mogli bi bili od njega još mnogo naučiti, ali mu se nisu približili, a njega su odbijale nešto burne pojave u prvo doba našega mladjeg umjetničkog razvoja. Tankoćutnoga je Mašića odbijalo oporno i glasno disputiranje, borbe i protivštine. Čudio se meni, da mi se hoće stajati na mejdanu i da ne marim za udarce, koje primam, nego da se radujem onima, koje dijelim.

Kod djela »Austro-Ugarska monarkija opisana i orisana« sudjelovao je Mašić samim reprodukcijama starijih svojih radnja, ali te su radnje bile na našu diku i ponajbolje su u našoj svesci. Nikola Mašić me je naročito zamolio, da ga u tom djelu spomenem medju hrvatskim umjetnicima. Njemu je doista osigurano časno mjesto u povjesti hrvatske umjetnosti.

Kratko vrijeme iza moga dolaska doselio se bio u Zagreb kipar I. Rendić. Uzeli smo ga u odbor društva umjetnosti, ali nam se nije približio niti je učestvovao u našemu radu.

Početkom sedamdesetih godina zavladala je u Italiji naturalistična struja u kiparstvu. U Milanu se izvrglo u igrariju. Virtuoznom tehnikom prikazivali su razne vrsti otke, nakita, čipaka itd. Sto je Piloty u svojim slikama na ove uzgredice polagao toliku važnost, još se je dalo podnijeti, jer je u njega bilo bar nastojanja za velikim stilom, ali kad su talijanski kipari stali na takav način prikazivati male prizore iz svakidašnjega života, naličile su im radnje poslastičarskim umotvorinama. Godine 1873. postigli su gornjo talijanski ti kipari na bečkoj svjetskoj izložbi s tim igračkama velike uspjehe kod banauzijskoga općinstva. Samo u portretima uspjevala je ova nova struja vrlo dobro. Tu joj i leži glavna strana i zasluga.

Rendić je sljedbenik tê gornjo talijanske škole. On je u Zagrebu izradio nekoliko krasnih busta, imenice bust Mate Mra-

zovića i vrlo karakterističan Kurelčev portrait. U ono vrijeme načinio je bust mlade Hercegovke pod imenom »Zora«. Ta mala radnja u mramoru vrlo je lijepo izradjena i dotjerana. Ime ne pristaje bustu. Tu nije nikakvo idejalno lice nego saneno, mlado, zaljubljeno djevojče. Gdje treba, da umjetnik iz samoga sebe grabi, tu izdaju Rendića sile. Njegova je fantazija slaba, vezana na oponašanje prirode. Preradovićev nadgrobni spomenik je loš. Kad ga je Rendić izradjivao, zalazio sam k njemu, prigovarao sam, svjetovao ga, ali on nije mogao više dati i načiniti, nego li mu je umjetnička snaga dopuštala. Ta »Domovina«, što pjesnikov grob kiti, nije drugo no portrait modela u kazališnom odijelu. Perkovčev spomenik u Samoboru je bolji, jer tu kipar nije prikazao, što ne zna, nego je lijepo modelovao žalosnu seljakinju, koja stoji na piščevu grobu.

Pomanjkanje je fantazije krivo, da Rendić ne umije izraditi portraite pokojnikâ. Njegov grobni spomenik Veberu ne valja, a i Preradovićev spomenik, što ga je Stjepan pl. Milletich munificentno gradu poklonio, loš je. Kačićev spomenik je bolji, jer je portret nekakvoga fratra. Na njemu dakako nema duše ni zanosa, nema ništa u tom licu, što bi odavalo pjesnika, kao što nema ni na Gundulićevu spomeniku u Dubrovniku.

Kod namještenja Kačićeva spomenika išao sam Rendiću na ruku, jer me je načelnik zamolio zato. Kušali smo slikanom šablonom naći najbolje mjesto. Kip je malen, trebalo ga je namjestiti bolje, nego u Makarskoj, gdje izgleda manji nego li jest. Rendić ga je htio namjestiti na trgu sv. Katarine, ili na trgu sv. Marka. Moj je savjet primio s nepovjerenjem, kad sam sadašnje mjesto predložio, jer me je držao svojim protivnikom. Svi umjetnici drže samo one prijateljima, koji ih hvale, a iskren, ali nepovoljan sud uzimlju za uvredu i znak neprijateljstva. Kad smo sliku spomenika u originalnoj veličini postavili onamo, gdje je danas, uvjerio se Rendić, da je moj savjet dobar i da mu želim pomoći do uspjeha.

Prigovaralo se tomu namještenju, kao što se svemu novomu prigovara. Ljudi su kod nas naučni, da spomenici negdje po strani stoje, baš kao da zaudaraju. U staro doba su kipove najradije metali onamo, gdje je promet najveći, da ih ljudi što više gledaju. Najjače se opirao namještenju Kačićeva spomenika na sadašnje mjesto pokojni Miloš Zec, koji je onda stanovao u kući »Narodnih Novina« na uglu Frankopanske ulice i Ilice.

Nije htio svaki dan gledati sa svoga prozora katoličkoga fratra. Išao je k banu i uložio protest. Pisao sam banu, pa sam ga molio, neka ne osujeti namještenje spomenika na to mjesto. Grof Khuen Hédervary, koji je ljubio Kačića, te je poslije kod otkrivanja držao znamenit politički govor, nije htio uvažiti Zečev protest, nije se miješao u to pitanje, pa je tako Kačićev spomenik došao onamo, gdje je sada.

Rendić se odselio u Trst, pa je ondje tečajem dvadeset godina izradio mnogo spomenika. Stekao je lijep glas. Tršćani govore mletački dialekt, pa im je simpatičan i umjetnički dialekt modernih sjevero talijanskih kipara, kojima se — kako rekoh — mora i Rendić pribrojiti. Rendić je u Trstu prilikom nekoga natječaja pobijedio sve natjecatelje, pa je izradio kip alegorične figure pred tršćanskim kolodvorom. Ovo je Rendićeva daleko najbolja radnja. Tu ima i života i zanosa i lijepih crta. Naš kipar nikada ni prije ni poslje nije više izradio takova kipa.

Rendić je god. 1901. u Zagrebu izložio oveći broj svojih radnja, medju njima figure za zdenac u Dubrovniku.[1] Na goloj Dubravci imade tako lijepo modelovanih partija, da bi se u tim dijelovima mogla ova Rendićeva radnja sravniti s Bukovčevim lijepo slikanim aktovima. Osim toga lijepo modelovanoga mesa nema na toj grupi ni duše ni osjećaja.

Kip »Vjere« bio je krasno radjen i dotjeran, plastično vidjen portret lijepe žene, koja križ u ruci drži.

Rendić je gotov umjetnik, o njemu se može završni sud izreći. On se je još u mladosti uzvinuo do viška svoga umijeća, pa se je na toj visini do danas održao. Ivrstan pred prirodom, slab u kompoziciji, plastično lijepo osjećanje u pojedinostima, pomanjkanje smisla za monumentalnu širinu i veličinu oblika. Izvrstan oponašalac prirode bez tvorne fantazije. U cijelosti poštovanja vrijedan kipar bez izrazitoga vlastitog umjetničkog individualiteta, ali znamenite tehničke vještine. Kao što su mu radnje srodne gornjo talijanskima, tako je i Rendićeva ćud talijanska.

Quiquerez, Mašić i Rendić bili su prije dvadesetipet godina reprezentanti naše umjetnosti. Medju njima ide Rendića mjesto odmah iza Mašića.

[1] Recensija u broju 119. »Nar. Nov.« 1901.

VI.

Već godine 1868. pokrenuo sam ideju, da se osnuje Društvo umjetnosti. Sazvao sam najuglednija lica na sastanak, te sam im predložio pravila, koja sam izradio po uzoru bečkoga Društva umjetnosti. Zanimljivo je, da se je mnogo gospode sakupilo na poziv mlada čovjeka, koji je još bio na naucima i putovao po svijetu.[1] Potvrđena pravila ležala su zapretana, dok se nisam na stanio u Zagrebu.[2]

Dne 13. veljače 1879. konstituiralo se društvo i odabralo odbor, kojemu je bio prvim predsjednikom conte Buratti.[3]

Biskup Strossmayer pisao mi je opširno, za javnost odredjeni list,[4] u kojemu odobrava osnutak »Društva umjetnosti« . . . »u ovo doba materialisma, gdje bi svi po mogućnosti imali gojiti idealisam. Ovim posljednjim čovjek se približuje Bogu, onim prvim nerazbornoj živini. Osim toga skrajne je vrieme, da se kod nas, barem u glavnijih mjestih, na priliku u Zagrebu, Rieci, Varaždinu, Osieku počimaju dizati obrtničke škole, da sve što il kamenom, ili staklom, il drvetom, il platnom i t. d. proizvadjamo bude liepo i umjetno proizvedeno . . . . . ako igdi ne valja štediti, to ne valja glede škole. Ako će igdi uložen novac stostrukim plodom uroditi to će sigurno po školi. Umjetnim radom deset put se povisi vriednost svake stvari, da ni ne govorim o duševnoj koristi, koja se postizava oplemenjenjem duha i srdca narodnoga. Ja se nadam, da će družtvo umjetnosti i u tom obziru

[1] Prihvatiše i potpisaše pravila: Ljudevit pl. Vukotinović, R. Zlatarović, Dr. F. Rački, Muhić, I. Trnski, A. Šenoa, I. Jurković, Gjuro Deželić, A. Lentulaj, Tomo Cuculić, D. Pongratz, G. Pongratz, E. Suhin, Bar. Zornberg, Janko Pavlešić, biskup Ivan Kralj, Mato Mrazović, Ivan Kukuljević, Vakanović, Pavao Kugler i mnogi drugi.

[2] Potvrdjena su previšnjjm rješenjem od 21. travnja 1870.

[3] U odboru su bili prvi odbornici: Bothe, Devidé (blagajnik), M. Hönigsberg, Janko Jurković, Quiquerez, kanonik Lehpamer, Dr. Lobmayer, Lacko Mrazović, Dr. Rački, Rendić i A. Šanta (komercialni poslovodja). Ja sam preuzeo tajništvo.

[4] Taj list je največim dijelom odštampan u »Kat. Listu« god. 1879. broj . . . te je u posebnim otiscima razaslan na mnoge strane. Mjesta, što sam ih onda izostavio, priopćujem sada, a štampam te citate nepromijenjeno ispuštajući Račkijeve gramatikalne ispravke.

dobro djelovati. Ali ako je svakomu rodoljubu pristati uz družtvo umjetnosti; pristati je osobito svećeniku, jer se mi svećenici upravo najvećoj koristi od toga družtva nadati imamo. . . .«

Biskup raspravlja zatim vrlo zanimljivo o identitetu dobrote i ljepote i o srodnosti estetskoga i moralnoga čuvstva, odbija s indignacijom Vasarijevo pripovijedanje, da je Rafael rano umro, jer da je bio razuzdan. Biskup drži, da tako idealan i genijalan umjetnik ne može biti razuzdana i razvratna života. Riše odnošaje velikih umjetnika renesanse prema velikomu papi Juliju II. i Leonu X., a iz tih redaka izbija živo osjećanje biskupovo za onu dobu, koja mu je bila daleko simpatičnija, nego cio srednji vijek. Ta i on sam naličio je crkvenim poglavicama one dobe. On se u tom pismu kao pravi humanista pozivlje na »estetički najizobraženiji narod grčki, koji naziva ono liepim što mi dobrim nazivamo,« pa prigovara papi Leonu X., što iz obzira na svoju obitelj nije još više učinio za umjetnost, imenice, što nije prihvatio molbe Michel-Angela, koji se je ponudio, da će u Firenci izraditi Danteu spomenik. Biskup citira značajnu opasku velikoga kipara: »Ja ću pako drage volje podići neumrlome našemu pjesniku spomenik, moleći Boga, da me on nadahni, da što stvorio i izradio budem, bude prama slavi Dante-a.«

Biskup u tom listu spominje svoje putovanje po Zagorju, pa pripovijeda, kako su znamenite zbirke grofa Draškovića u Trakošćanu. Opisuje gotsku crkvu u Lepoglavi i slikarije Paulinâ u toj crkvi te priopćuje, da je za stolnu crkvu Zagrebačku priskrbio gotsku monstrancu, što je do tad u Lepoglavi bila.[1] Spominje i romanski kalež, koji da je spasio i narodu sačuvao, ali ne kaže, gdje je. U Varaždinu našao je biskup u fratarskoj crkvi, sagradjenoj u barok stilu, staru gotsku monstrancu. On ne trpi barokizma, veseli se tomu otkriću, pa zaključuje, da je na onome mjestu nekoč morala biti gotska crkva.[2] Tuži se što su ovu monstrancu osakatili.

[1] Opisao sam poslije sve lepoglavske slike u »Viencu,« a monstrancu u Vjesniku arkeološkoga družtva.

[2] Ova Strossmayerova kombinacija sasvim je ispravna. Varaždinska je fratarska crkva doista bila nekoč u gotskom stilu gradjena. Sačuvan je, kako čujem, samo natpis iz XV. stoljeća. Tu gotsku crkvu u Varaždinu spominje Schnaase.

U ovomu se pismu tuži biskup oštrim riječima — koje je Rački u rukopisu ublažio — na to, da se stolna crkva ne obnavlja. On je tim dao znak za oštru novinarsku agitaciju, u kojoj sam i ja živo sudjelovao u prilog restauracije stolne crkve.

Biskup se dotiče i arkeološkoga pitanja, pa se tuži, da su u Mitrovici iz stare rimske gomile uzimali kamenje za učvršćivanje savske obale. Opisuje mitrovačke starine, pa žali, što propadaju, jer se ne čuvaju. Ta je tužba još i danas opravdana. Biskup izriče bojazan, da će se i iskopani sarkofazi upotrijebiti za učvršćenje savske obale. Čuo je pripovijedati i o mozaiku, koji je u Mitrovici propao.

Biskup se svraća i na narodni kućni obrt, pa ističe lijepe narodne srpske gradjevine u Batajnici. Tuži se, da se ovakove narodne umjetnine zapuštaju, da se ne proučavaju i ne snime. Biskup je doživio, da su se njegove primjedbe uvažile s više strana.

U tom pismu ističe svoje misli, kako bi se grad Zemun imao graditi, pa spojiti s Beogradom širokim mostom: »istom onda će oba mjesta Zemun i Biograd svojemu opredeljenju odgovoriti; istom onda će ta mjesta u svem svomu prirodnom divju zasjati.«

Opisuje nadalje srpsku župnu crkvu u Kamenici, koju je biskup s osobitom pomnjom potanje proučio. On drži, da je iz XIV. vijeka. Spominje dvije crkve u Opovu i po Seitzovom pripovijedanju znamenite bizantinske slike, što su tamo.

Oštrim riječima kori svećenike jedne i druge crkve, što radi neznanja kvare i puštaju propadati povjerene im crkve i umjetnine. Biskup ublažuje prikor time, da sebe ubraja medju one, koje kori, on kaže svagdje »naš neukus,« »naše neznanje« ... »čudnovato je, kako smo mi svećenici u znanosti i umjetnosti zaostali....«

Gorkim se riječima biskup tuži na stanje iločke crkve, koju sada obnavljaju po Bolléovim osnovama. Izriče nadu, da će se crkva u Osijeku na lijep način izgraditi, a ta se je nada još za života biskupova ispunila. On je sam posvetio novu crkvu osječku.

Predlagao je u svom listu, da se gradi u stilu staro kršćanskih basilika, ali je kasnije sam odobrio nacrte u gotskom stilu. Biskup veli: »Jedan slični primjerak imamo i kod nas u stolnoj crkvi goričkoj, neizmjerno da što izštećenoj.«

Na posljetku veli: »po povjesti tada je svakovrstna umjetnost najviše cvala, kad su svećenici umjetnost razumjeli, podupirali, pače i sami njegovali i obavljali. A glavni uzrok dekadencije bio je, što smo se mi svećenici odrekli toga uzvišenoga posla i što smo staru slavnu tradiciju u tomu obziru u nemar bacili. Mislimoli dakle, da u našemu narodu s vriemenom procvate umjetnost i da nam oplemeni narod; mislimol' da sve što se bude u crkvenom obziru zidalo i nabavljalo bude prama veličanstvu božje službe, tada nam ništ drugo ne ostaje, nego da i sami u estetiki napredujemo i da svaku priliku, koja k toj svrsi vodi obiručke prihvatimo.«

Biškup je Strossmayer osim svoga pisma izdao okružnicu na svoje svećenstvo, kojom je preporučio Društvo umjetnosti i odredio, da se umjetnine za crkve imadu preko toga društva naručivati.

Sličnu okružnicu izdao je 21. kolov. 1880. kardinal Mihalović, u kojoj se upućuje svećenstvo, da se glede svih umjetničkih naručaba obrati na Društvo umjetnosti.

Gdjekoji upiti i gdjekoje narudžbe su dolazile, ali odziv ni od strane svećenstva ni od strane općinstva nije bio onolik, kolik je trebao biti na temelju ovakovih preporuka. Pristupilo je Društvu umjetnosti do konca godine 1879. tek 5 utemeljitelja, 83 člana i 23 učenika. Medju njima bilo je vrlo uplivnih i uglednih ljudi. Barun Vraniczany darovao je tisuću forintî, a zagrebački kanonici pristupili su većim dijelom društvu. Tadašnji profesor, a sadašnji sarajevski nadbiskup Josip Stadler svojski nas je podupirao. Prema želji biskupovoj potražio sam, da mogu u sjemeništu predavati o povjesti crkvene umjetnosti, na što su crkvene oblasti rado pristale. Predavao sam tri sata na tjedan, a dolazili su me slušati osim klerika i kanonik Lehpamer, Jezuita grof Brandis i profesor Stadler, koji se kod gradnje sarajevske stolne crkve doista držao načelâ, koja sam navještavao. Od mojih bivših slušatelja bogoslova po gdjekoji se je kasnije na me obraćao tražeći savjeta.

VII.

Kad je biskup Strossmayer kod nas u Weidlingu boravio, dolazio je onamo i gradjevni savjetnik Fridrich Schmidt, pa je

ondje, ustanovljen oblik akademijske palače, za koju je ponajprije bio odredjen plateau na Griču. U ono vrijeme je kod Schmidta bio učenikom i suradnikom Herman Bollé. Izručujući biskupove poruke Schmidtu, dolazio sam često u njegov atelier, pa sam se tamo upoznao s Bolléom, koji je izradjivao Schmidtove crteže za djakovačku crkvu. Kad je zimi god. 1875. Bollé došao u Rim, da tamo proučava renesansu, upoznali smo se bliže. Donosio bi svoje skice i študije, kojima se biskup vrlo veselio, a ja sam iz njih razabrao smjer i opseg njegove spreme za velike gradjevne zadaće. U svojoj mladosti umjetnički odgojen na temelju gradjevina gotskoga stila, sada je proniknuo i u stil talijanske renesanse, pa se je tako pripravio za izradjivanje akademijske palače u Zagrebu, koju je kasnije kod Schmidta malne samostalno izradio.

U Zagrebu su onda graditeljske prilike bile kukavne. Pravoga arhitekte nije ni bilo. Medju tadašnjim gradjevnim poduzetnicima bio je Grahorov drug, pokojni Klein, najdarovitiji. Kako se je onda shvaćalo crkveno graditeljstvo, svjedoči srpska crkva u Zagrebu prije njenoga obnovljenja, a što je onda bio najviši akcent našega monumentalnog gradjevnog umijeća, to nam pokazuje zgrada glazbenoga zavoda prije pregradnje i dogradnje.

Naši su obrtnici bili bez nmjetničkoga vodstva; o kakovim lijepim crtežima za podrobno izradjivanje obrtnina nije bilo ni govora. Radilo se po šabloni.

Bilo mi je jasno, da će moje nastojanje ostati jalovo, ako ne dobijemo arhitektu umjetnika u Zagreb.

Medju našim inžinirima i graditeljima nije tada bilo još ni jednoga umjetnika.

Sad, gdje su se ti odnošaji s temelja promijenili, gdje društvo arhiteka i inžinira ima u svojim redovima pravih umjetnika, gdje se i s te strane ide za umjetničkim ciljevima, može se bez zamjere kazati, kako je prije dvadeset i pet godina bilo.

Godine 1878. imala se restaurirati crkva u Mariji Bistrici. Osnove za restauraciju izradio je pokojni Antolec. Kanonik Lehpamer pozvao me je, da te osnove pregledam. Bile su posvema šablonske, bez traga umjetničkoga shvaćanja. Preporučio sam, da se te osnove zabace, a da se radnja povjeri Hermanu Bolléu, koji je onda još kod Schmidta bio. Lehpamer podje sa mnom k tadašnjemu kanoniku a latere Nikoli Horvatu, kojega sam osvjedočio, da tom zgodom valja u zemlji podignuti lijepu umjetničku

gradjevinu. Bollé je doista dobio tu narudžbu, pa je mladjahnim zanosom i velikim talentom obnovio tu hodočasničku crkvu. Sačuvao je od stare gradjevine, štogod je zanimljivo bilo, a izradio je cijelu skupinu gradjevina, crkve, arkade i župni dvor na takav način, da se posvuda vidi pečat jakoga umjetničkoga individualiteta.

Bollé je znao naći u blizini raznolike zgodne vrsti gradjevnoga kamena za pojedine dijelove.

Župnik Žerjavić je svojom inteligencijom k tomu doprinio, da se je ta gradjevina mogla tako umjetnički provesti. On je prihvatio lijepe Bolléove intencije, pa je najvećim ustrpljenjem i ustrajnošću podnosio sve muke i neprilike, što su skopčane s takovom gradnjom, koja se ne radi po šabloni. Žerjavić je, kako sam spomenuo, i Quiquerezu dao zgode da naslika najbolje svoje slike.

S ovom si je gradjevinom Bollé utro put u Zagreb. Schmidt je iz početka odredio bio, da ga kod rastauracije stolne crkve zastupa tršćanin Nordio, ali je onda na našu želju povjerio tu gradnju Bollé-u, koji se je tada doselio u Zagreb.

VIII.

Već sam u prvoj glavnoj skupštini Društva umjetnosti predložio, neka se vis. vladi preda peticija, da ustroji nov odjel narodnoga muzeja za umjetnost i obrt, a glavna je skupština zaključila, da se skupa sa peticijom preda potanko izradjena osnova toga muzeja.

Tim se započela borba izmedju mene i pokojnoga Šime Ljubića. On je u primitivno doba našega muzeja bio jedini ravnatelj, a predstojnici prirodoslovnih odjela bili su njemu podčinjeni. Brusina i Pilar teškim su se borbama emancipirali od njega, a stari je Ljubić to gordije branio ostatak muzeja, što je bio još pod njegovim ravnateljstvom.

Moja želja, da se iz arkeološkoga muzeja izluče nove umjetne obrtnine, pa da se ustroji posebni odjel, koji bi imao služiti temeljem obrtnoj školi, uzeo je Ljubić kao nov atentat na sferu njegove oblasti. Napisao sam članak »Naš arkeološki muzej«, u komu sam vjerno opisao stanje te zbirke. Ivan Kukuljević me je dan zatim sreo na ulici, pa mi je čestitao i rekao, da od smijeha dugo nije mogao zaspati, jer je sinoć moj članak čitao . . . Žana

Jurković mi je smijući se prijetio prstom, pa mi navijestio, da se Ljubić sprema na ljut odgovor. On je doista upravo prehistorično grubijanski odgovorio. Ja sam se u toj oštroj borbi naučio, što čovjek sve mora podnositi, kad hoće da u javnosti djeluje. Kad se čavao tuče, sve dublje zabada. Ja sam sad još odlučnije i vatrenije radio oko ostvarenja obrtnoga muzeja. Vidio sam u Beču, da je moj učitelj Eitelberger ponajprije stvorio muzej za umjetni obrt, a onda na tom temelju obrtnu školu; vidio sam, da je uspio, zato sam i ja tim putem pošao.

Otišao sam k jednomu, tada vrlo uplivnomu gospodinu, da ga zamolim, neka bi banu preporučio našu peticiju za ustrojenje umjetno-obrtnoga muzeja.

Primio me vrlo ljubezno i pitao za budget muzeja. Rekoh mu, da trebamo najmanje 2000 for. godišnjih. Sgražao se. Rekoh, da će naravno trebati još mnogo više novaca, dok se ne bude na temelju muzeja razvila obrtna škola. Dobrohotnim me je smiješkom gledao, kao što se gleda luckasto čeljade, pa mi reče:

»Znate Vi, da zemaljski budget treba pokrića za 3.289.380 forintî. Hrvatska tolike svote nije nikada trošila, ma ni u vrijeme kralja Zvonimira. Zemlja mora bankrotirati, zemlja ne može tolik teret podnašati«.

Usudio sam se primijetiti, da će valjda ipak još koju tisuću podnijeti moći . . . badava . . . odbio me. Vidio sam, da se ne će zauzeti . . .

Danas će se taj gospodin sam nasmiješiti toj svojoj izreci, jer ovogodišnji budget izkazuje u iznosu od 22,426.411 kruna, a zemlja ne samo što nije bankrotirala, nego baš protivno, sve se više bogati, zemljišna renta raste naglo. Ja onda nisam mogao ishoditi 2000 for. za muzej kao temelj obrtne škole, jer su se bojali troškova baš te obrtne škole, a danas zemlja na tu školu troši godimice 103.794 kruna.

Moja agitacija za obrtni muzej uznemirila je vladajuće krugove tako, da je Miškatović smatrao za nuždno napisati u obranu ugroženoga budgeta uvodni članak, u kome polemizuje protiv orlova, koji na zemaljski budget navaljuju kao na divljač.

Vidjevši, da kod vlade nemamo nade na uspjeh, obratili smo se na grad. Nije baš ni tamo teklo kako smo željeli, ali je ipak s te strane došla prva pomoć.

IX.

Priredismo prvu izložbu Društva umjetnosti. Ah, ta prva naša izložba! Kako je sve to bilo naivno, priprosto, a kako se ipak rado uvažavalo.

Mašić je tu izložio prvu svoju mladenačku radnju, koju smo i kupili, pa ju je ždrijebanjem dobio na dar neki član Društva. Ja sam izložio svoju Madonu; ali senzacija izložbe bila je Bakantica od nekoga slikara Linderuma u Draždjanima. Ta je slika nešto kasnije prispjela na izložbu. Kad ju je kanonik Lehpamer ugledao, istupio je iz odbora Društva umjetnosti i brisao se kao član, jer, da ne samo kao svećenik, nego i kao moralan čovjek drži, da ovakova slika, ma bila tehnički kako mu drago umjetno slikana, nije »umjetnina«, a najmanje takova, kojoj bi »Društvo umjetnosti« u svojoj »izložbi« mjesta ustupiti smjelo — u izložbi »uzor«-umjetnina, gdje ne bi imalo biti ništa takova, čim bi se obično kod kršćansko moralnih ljudi čuvstvo čistoće ikojemu djetetu, djevojci, mladiću, staležu redovničkomu i svećeničkomu povrediti moglo«.

Bilo mi je mnogo stalo do toga, da kanonik Lehpamer, koga sam uvijek ljubio i štovao, ostane naš odbornik, pa smo zato Linderumovu sliku uklonili iz izložbe. Medju izlošcima te prve naše izložbe bila je kolektivna izložba Felixa Laya. Upoznao sam ga god. 1865. u Osijeku. Bio je onda vrlo bogat i ugledan fabrikant, krasan, inteligentan čovjek, činilo se, da mu je sigurna lijepa i velika budućnost.

Ne znam uzrok, radi kojega je propao, ali je doista došao na prosjački štap. Još u vrijeme svoga blagostanja zanimao se za narodna veziva i tkanine, pa je s Fischbachom izdao jedan svezak narodnih umjetničkih motiva u lijepim bojadisanim litografijama. Ovaj svezak postao je posvuda popularan, pa su i slijedeće sveske, koje je Lay samostalno izdao, velikim zanimanjem primali, prem su bili slabije izradjeni od prvoga. Glavna pogrješka toga izdanja jest, što Lay ne razlikuje razne tehnike veziva, već sve svodi na pokosticu. Kad je propao, učinio je iz toga vrelo dohotka. Počeli su sad i drugdje izdavati ovakove zbirke: u Ugarskoj, Rusiji, Galiciji, a mora se priznati, da su ta izdanja bila bolja od Layevih.

On je prvi otkrio to narodno blago naše pučke ornamentike. Kako je bio vješt i revan, znao je svoje djelo proturiti

u sav svijet, tako da su »Layevi ornamenti« posvuda poznati bili. Svagdje je znao naći i prodje i subvencije, te je niz godina odatle mogao živjeti. Istu štedljivu vladu znao je musti . . .

Na velikim svjetskim i drugim izložbama skupio je svašta, što ljudima nije bilo vrijedno slati natrag. Tako je sastavio zbirku kojekakvih predmeta od svuda, te ju je izložio na toj našoj prvoj izložbi. Bilo je tu i narodnoga veziva tobože iz XIII., XIV. i XV. stoljeća. Lay je tu zbirku sastavio od starih krpa, koje su moljci izjeli. Gdje su moljci izjeli svu vunu, tu je rekao, da je to primjerak iz XIII. stoljeća, pa tako po volji i iz ostalih stoljeća, već prema tomu, koliko je krpa bila manje ili više istrošena i od moljaca izjedena.

Mi smo toj Layevoj zbirci ustupili posebne odredjene sobe.

Kad je ban Mažuranić došao da pregleda izložbu i zbirku, rekao je Felix Lay veličanstvenom pozom, da cijelu zbirku poklanja zemlji. Mažuranić je poznavao, što to znamenuje, pa se je šuteći okrenuo dalje.

Kad je Lay vidio, da nije mogao i ovaj put upecati bana, kušao je poći drugim putem. Rekao mi je, neka ga podupirem u njegovome nastojanju i neka za njega agitiram. »Svlačim evo svoju dušu pred Vama«, reče, »hoću da postanem direktor obrtnoga muzeja, pa da si tako osiguram eksistenciju.« Ja sam mu na to isto tako iskreno odgovorio: »Ne ću Vas podupirati, nego ću pače protiv Vas raditi, jer ako smognemo odkud 2—3000 for., trebamo ih za zbirku, a ne za to, da Vašu eksistenciju osiguramo. Naš se muzej mora dugo godina upravljati besplatno. Ja Vas u ostalome ne držim za znanstveno spremna niti za pouzdana«.

Tim razgovorom smo se naravno za uvijek razišli.

Lay je dolazio još dugo, gotovo svake godine u Zagreb, da istisne koju stotinu forinti. Tek ga se Stjepan Spevec, kad je bio predstojnikom odjela za bogoštovlje i nastavu, definitivno riješio. Od onda je Lay sasvim iščeznuo.

Naša prva izložba svršila je s dobitkom. Kad pomislim na taj naš prvi pokus, moram se doista smiješiti. Punim pravom se u »Nar. Novinama« prigovorilo, da je ta izložba izgledala kao »kakav umjetnički salon«, »depot komisionske robe«, pače kao »kramarska prodavaonica«.

Isti taj izvjestitelj prigovara, što nije bilo dovoljno domaćih obrtnina u izložbi, ali uvidja, da to nije moglo ni biti, jer »ne imamo niti prvih uvjeta da postignemo toli uzvišen cilj, ne imamo još niti obrtnih učiona, dočim drugi napredni narodi imadu stalne obrtne muzeje i za svaki zanat posebne strukovne škole«.

Ovu kritiku napisao je Lacko Mrazović. Opaska na kraju bila je izraz želje odbora, koji je nastojao provesti zaključak prve glavne skupštine, da se ustroji u Zagrebu muzej za umjetnost i obrt kao podloga za obrtnu školu.

Mjeseca siječnja 1880. otvorila nam se je nenadana perspektiva na realizovanje naših želja glede ustrojenja obrtnoga muzeja. Zagrebački veletržac pl. Weiss kupovao je u ono vrijeme u velike materijal za tvorenje papira. Znajući za naše zanimanje, pokazao nam je nekoliko komada osobito lijepih starih narodnih veziva, što su se našli medju prnjama. Molio sam ga, da nam izluči sva veziva, što se nadju. Nemoguće. Bilo je na cente i cente tih prnja. Svaki ogromni svežanj bi se morao bio rastvoriti i pretražiti, a svi su ti svežnji bili odredjeni za Švicarsku. Gospodin je pl. Weiss ipak dao raskopati po koji svežanj, pa nam je prodao jednu centu narodnih veziva, što su bila medju prnjama iz Srbije.

Sad smo bili na konju. Kakova nam se otvorila perspektiva. Još se živo sjećam, kako sam se izvezao u cičoj zimi sa starim gosp. pl. Weissom u magazin na južnom kolodvoru, kakovim sam sretnim čuvstvom raskapao one prnje; kako sam vidio u duši lijepu zbirku, koju ćemo smoći zamjenom za to umjetničko blago. Tako mora biti ljudima, koji kopaju zlato, pa naidju na bogatu naslagu.

20. siječnja 1880. već sam referirao u odboru o listovima, koje sam dobio od raznih muzeja glede izmjene narodnih motiva.

Odnio sam vreću tih uzoraka banu Mažuraniću. Bio je mjerov krpâ. Mirni, oprezni i konzervativni ban, s nekim me je nepovjerenjem i u čudu gledao, kad sam pred njim izvadio iz vreće nekoliko rukoveti tih vezenih prnja. Mahnuo je rukom, da ne će gledati sve, što je u vreći, pa je želio, da ju odmah dadem iznijeti. Svakako je ta vreća bila neobični prilog molbenici. Ban Mažuranić je rekao, da mora sazvati konferenciju, prije nego li u stvari što odluči. Do te konferencije nije nikada došlo.

Odgovori na naše pošiljke bili su tako povoljni, da smo 17. veljače 1880. zaključili svojim silana ustrojiti muzej.

Odlučismo žrtvovati 440 for. godišnjih za stan, koji smo najmili u Gajevoj ulici br. 23 u drugom katu. Tu smo ponamje-

stili sve, što smo dobili u zamjenu za krpe, a ja sam izložio sve starine, što sam ih u Rimu za sebe kupio bio. Neke firme odazvale su se našemu pozivu, pa su izložile permanentno u tom muzeju. Imenovali smo Augusta Posilovića nadzornikom muzeja, ali je morao obavljati »ujedno i funkcije pristava i sluge«. Za sve te službe dobio je u muzeju sobu i kuhinju i plaću od 75 for. mjesečno. Grad Zagreb votirao je sada za muzej 500 for. godišnje potpore.

August Posilović bio je diurnista s hrpom djece, pa je živio u teškim prilikama, a pokazivao je talenta za risanje ornamenata. To namještenje bilo je za njega oslobodjenje od ubitačnoga mehaničkoga rada. Imao je sad prilike, da se u risanju usavrši.

Kasnije ga je uzeo Bollé u svoj atelier. Posilović je kod njega mnogo naučio. Da je ostao u granicama svoga talenta, mogao si je steći mnogo zasluga i osiguranu eksistenciju, ali su ga čedni uspjesi omamili, pa si je utvarao, da u njega ima dara za arhitekta. Iskočio je iz kolotečine, u kojoj bi mogao bio postići čednih uspjeha.

Stari je Ljubić osujetio moje nastojanje, da se uredi nov odjel narodnoga muzeja za umjetnost i obrt. Postigli smo bili u tom smislu nekoliko povoljnjih rješenja vlade, ali je Ljubiću svaki put pošlo za rukom polučiti, da se ta odluka preinači ili bolje reći opozove. Nitko si danas ne može predstaviti, kako je to moguće bilo, ali tko je poznavao Ljubića i njegov način borbe, taj si to sve može rastumačiti. Vlada je konačno odredila bila, mjeseca kolovoza 1880., da se ima sastati posebna komisija, koja bi imala odlučiti razredbu zbirke u arkeološki i umjetno-obrtni odsjek. Rački mi piše u listu od 22. VIII. 1880: »Naša vlada pokaza opet slabost. Poslje one prve rješitbe Ljubić je bjesnio. Govorio, da će se ubiti, obilazio sve od bana do pisara; a ban povjerio Živkoviću, da sazove drugu konferenciju, u kojoj bi uz stare članove vijećali Ljubićevi predloženici.« Rezultat bio je taj, da je sve prepušteno Ljubićevoj — uvidjavnosti.

Ljubić je bio tip strastvena sabirača, komu nije stalo bilo ni do sistema ni do logičnih razloga. Sabiranje ma čega bila je u njega neka manija. On je primjerice kod kuće imao zbirku starih hlača. Vele, da ih je imao više od sto komada.

Jednu je ipak dobru posljedicu imala naša borba za obrtni muzej. Dok je muzealna zbirka prije izgledala kao spremište kakova staretinara, sad je Ljubić nastojao uvesti kakav takav red.

Kad nam nije pošlo za rukom dobiti posebni odjel narodnoga muzeja za umjetnost i obrt, nastojasmo, da bar dobijemo iz arkeološkoga muzeja Layevu zbirku narodnih veziva, pa da tu zbirku sjedinimo s našom. Ljubić se je i tomu protivio.

Veliki potres godine 1880. prekinuo je našu borbu s Ljubićem. Razlupalo se mnogo stvarî i naših i tudjih izložaka, pa smo morali naš obrtni muzej zatvoriti, jer je i kuća, gdje je smješten bio, mnogo štetovala. Našu smo siromašnu zbirčicu spravili u sanduke, koje sam čuvao ponajprije na svome tavanu, a onda sam ih smjestio na tavanu akademijske palače.

Kad sada čitam svoje izvješće u glavnoj skupštini od 3. ožujka 1881., pa kad vidim, da nam je tada glavno umjetničko blago našega muzeja sastojalo od maloga broja sadrenih i galvanoplastičnih odljeva, utješljiva mi je pomisao na sadašnji materijal, što ga u Zagrebu imamo. Moram ipak i na ovome mjestu izreći, da smo glede sistematičnoga i razboritoga razdjelenja posla još daleko od cilja. Dandanas četiri se muzeja natječu u sabiranju umjetnih obrtnina, a tri od njih se bave seljačkim domaćim obrtom. Ovo još malo sjeća na Ljubićeve nazore o sabiranju.

Jedina sreća od potresa bila je ta, što smo dobili 500 for. u ime pretrpljene štete.

Uz brigu za obrtni muzej nastojali smo oko toga, da našim članovima pribavimo što ljepših premija, pa da time populariziujemo umjetnost.

Prve premije našega društva bile su Goupilove reprodukcije po Čermakovim slikama. Dok smo tih slika dobivali, bilo je dobro, ali kasnije smo imali velikih teškoća s premijama.

Htjeli smo (1881.) pokušati, da šire općinstvo priučimo na slike Nikole Mašića, pa smo odlučili publicirati »Guščaricu na Savi« na sličan način, kako su Čermakove slike bile priopćene. Sam umjetnik pisao nam je, da se boji neuspjeha, jer je slika takova, da se ne može dobro fotografisati, a radilo se o tomu, da se slika svjetlotiskom umnoži. U ono doba je češki karikaturista Klič u Beču osnovao zavod, gdje je htio na način Goupilovih reprodukcija fotografičnim putem bakrene ploče tako prirediti, da se mogu slike s bakrene ploče otisnuti. Htjeli smo, da sam Mašić po svojoj slici načini bakropis, ali to u ono doba kod nas nije još bilo moguće. Kličova reprodukcija nije bila tako dobra kao Goupilove, ali je bila ipak lijepa.

Naše je općinstvo otklonilo taj naš pokus. Mnogi su se članovi brisali, a dobili smo i vrlo osornih listova. Da taj neuspjeh nije išao ni na račun Mašićev, ni na račun reprodukcije, dokazom je to, što je trgovac umjetnina Würzburg u Berlinu kupio tu ploču za reproduciranje, pa nam je platio toliko, da smo time mogli namiriti sve troškove toga poduzeća.

X.

Godine 1880. i 1881. obratilo se kr. ugarsko ministarstvo na bana, a ovaj na trgovačku komoru, ova pak na Društvo umjetnosti molbom, da bi se sastavila zbirka hrvatskih narodnih veziva za peštanski muzej uz oznaku, od kuda je što, opis tehnike, bojadisanja, predloge glede poboljšanja strojeva itd.

Mi smo držali, da sve ovo mora u prvom redu biti zadaća hrvatskoga obrtnoga muzeja, pa smo u tom dopisu našli novu pobudu, da jače prionemo oko iznovičnoga otvorenja obrtnoga muzeja.

Ministarstvu smo odgovorili potpunu istinu, da odnošaje domaćega obrta nije u nas još nitko proučio. Toga smo se proučavanja sada latili.

Mislili smo ponajprije na to, da priredimo ekspediciju, koja će proučavati u zemlji te odnošaje, ali smo od te ideje odustali, pa smo zaključili prirediti izložbu domaćega obrta, da sebi tako stvorimo pregled u Zagrebu, pa da na toj izložbi nabavimo što više narodnih obrtnina za obrtni muzej, koji je još sveudilj bio u sanducima smješten u podrumu i na tavanu akademije. U lipnju godine 1881. razaslali smo pozivnice. Izložba imala se otvoriti u oktobru, a mi u rujnu nismo imali još nijedne prijavnice. Nije mi preostalo drugo, no put pod noge. Pošao sam na svoj trošak putovati po Slavoniji. Taj sam put opisao u »Listovima iz Slavonije.« Najsretniji dogadjaj na tom putu bio je sastanak s tadašnjim podžupanom u Rumi, Budom Budisavljevićem. Njemu imadosmo zahvaliti uspjeh naše prve izložbe domaćih obrtnina. Župnik komletinački, pokojni Karlo pl. Stručić, poslao je takodjer lijepu zbirku. Putem sam proučavao pitanje narodnoga kućnoga obrta na sve strane, risao sam do onda još neopažene narodne gradjevine od drva i sakupljao sam predmete za naš obrtni muzej.

O narodnim gradjevinama, što sam ih onda proučio i risao, priopćio sam raspravu u »Glasniku društva umjetnosti.« Ilustracije je Hektor pl. Ehrlel po mojim crtežima izradio. Kasnije je i graditelj Pilar ovakove motive sakupljao, a evo sada »Društvo hrvatskih arhitektâ i inžinira« izdaje u sjajnom obliku potpunu zbirku ovih gradjevina. Moja želja, da se ovi motivi upotrebe kod gradnje ljetnikovaca, izpunila se je. Vidjamo u Zagrebu i drugdje ljetovnike po takovim narodnim motivima.

Nade je, da će skoro biti ovi motivi popularni, a to je uvijek i svagdje najveća nagrada prvim krčiteljima.

U mojim »Listovima iz Slavonije« (1882.) priopćio sam mnoge narodne izraze, kojima narod nazivlje proizvode svojega kućnoga obrta. Za svaku česticu narod znade naći zgodno ime.

Predavajući povjest umjetnosti osjećao sam osobitu nestašicu narodnih izraza za gradjevne oblike, pa sam ih nastojao naći. Ferdo Hefele u Sisku hvale vrijednom revnošću nastojao je doprijeti na tom putu dalje. Dao je načiniti model mlina i seljačke kuće, pa je na svakoj čestici obilježio narodne izraze. Kasnije je ispitivao i druge obrte. Ovim putem išle su kasnije i neke učiteljice, pa je imenice nastojanjem gdje. K. Cvetišićeve u pedagogijski muzej došla lijepa zbirka narodnoga veziva, na komu je ubilježeno pučko nazivlje uresa i tehnike. Gospodja Belović-Bernardzikowska takodjer je revna suradnica svojih drugarica, pače i prerevna. Ovo skromno polje ne podnosi toliko vike i osobnoga isticanja.

Na tom putu u Slavoniju našao sam u Otoku, u kiljeru jedne seljakinje, pavlaku, koju sam za muzej kupio. Izmjenom dobio sam za naše krpice iz Norvegije vezivo sasvim identično s onim iz Otoka u Slavoniji. Ovo mi je pomoglo objasniti pitanje o podrijetlu narodne ornamentike, o čemu sam napisao raspravu u »Kroatische Revue.«

Naša prva izložba kućnoga obrta, priredjena u novim prostorijama akademije, gdje je danas galerija slika, uspjela je vrlo dobro, a Društvo je kupilo za 1200 for. predmeta za obrtni muzej.

Naručili smo ormare, najmili stan u ulici Marije Valerije, pa opet otvorili obrtni muzej. Raspisali smo natječaj za ujedno tkane ćilime, za bojadisanje bilinskim bojama i nagradu ženama, koje bi podučavale djevojke u tom starovirskom načinu bojadisanja.

Mi smo se onda nadali, da će se svim ovim sredstvima dati uzdržati nešto, što se uzdržati ne može.

Ljudi žele vidjeti što ljepše i što življe boje, oni ljube i ne mirisno cvijeće radi lijepih, živih boja. Stari način bojadisanja bilinskim bojama bio je najviši i najsavršeniji izraz boja, što se je nekada postići dao.

Kad je kemija našla anilinske boje, ljudi su je svagdje radosno prihvatili, jer su daleko sjajnije i življe od starih. Ne samo naše seljakinje voljele su anilinske boje više, nego stare, nego su i slikari po svem svijetu pod uplivom fotografije i anilina preobrazili svu modernu umjetnost.

Zadaća našega narodnoga veziva može jedino biti ta, da bude putokazom dobroga ukusa u mijeni raznovrsnih moda.

U manastiru milosrdnih sestara u Zagrebu vladala je onda jošte stara moda iz god. 1850. Živa mi je bila želja, da na tomu znamenitomu i važnome zavodu polučim reformu. Ta iz toga zavoda izlaze tolike učiteljice, za tolike se crkve rade paramenti.

Posredovanjem mojih prijatelja na kaptolu i susretljivošću superiora Höppergera, koji je graditeljstvo razumio kao kakav graditelj, otvorila mi se mogućnost, da u manastiru predajem o estetici primijenjenoj vezivu. Predavao sam često milosrdnim sestrama i učenicama te sam neko vrijeme zalazio u radione manastira. Časna sestra Ksaverija, vrlo darovita i revna radenica prihvatila je moja načela i moje savjete, pa je uvela nov umjetnički smjer u sve radnje manastira.

XI.

Iz godine 1881. imam ubilježiti još jedan zanimljiv doživljaj. Restaurirali crkvu sv. Marka u Zagrebu. Našli starih slikarija. Društvo umjetnosti obratilo se na gradsko poglavarstvo molbom, da nadjene stare slike sačuva. Načelnik Mrazović uputio nas je dopisom od 28. lipnja 1881. na gradski gradjevni ured, komu da je gradsko poglavarstvo »jur izdalo shodne odredbe.«

Na prvom stupu desno od južnoga ulaza našla se je vrlo zanimljiva al fresco slika. Madona sa svecima. Osobito je zanimiv bio portret donatora, hrvatskoga dostojanstvenika iz XIV. stoljeća. Cijela je slika bila od prilike pôdrug metra visoka i metar široka.

Cijela slika bila je vrlo znamenita i za datiranje gradjevine. Po stilu bila je to talijanska radnja Giottove škole, a radjena je kasnije od fresko slikâ, što su nadjene u sakristiji stolne crkve.

Oprali su bili sliku od prašine i kreča iza kako su je našli za starim barok oltarom, koji su uklonili. Prigovorio sam im zato, jer je oprano i nešto boje, ali je slika u cijelosti bila neoštećena. Našao sam Antonini-a, gdje ju kopira.

Kazao sam gradskom inžiniru Melkusu, kako bi se taj znameniti spomenik naše stare kulture sačuvati imao za vrijeme restauracije crkve.

Sutradan pošao sam opet u crkvu, da vidim sliku.

Nema je više. Razbili su je. Stepli je s cijelim mortom sa stupa.

Neizrecivo me to žalostilo.

Gradski inžinir ju je dao uništiti, pa je smijući se za tim rekao:

»Ala će se Kršnjavi ljutiti«.

U istinu ljutio se je i ljuti se još sad iza 24 godine, kad se toga vandalizma sjeti.

Još sam i kasnije s raznih strana doživio svašta na temelju motiva »ala će se Kršnjavi ljutiti«, a sa žalosnim ponosom moram reći, da je to bivalo uvijek samo na štetu javnoga dobra. Kupio sam od Antoninia kopiju te propale slike, pa sam je smjestio u Strossmayerovoj galeriji medju slike iz XIV. stoljeća. Prem kopija nije bogzna kako dobra, ipak za nas ima danas vrijednost originala.

XII.

Godine 1882. odstupio je conte Buratti s predsjedništva Društva umjetnosti. Izabrali smo grofa Ivana Draškovića. Rački je sam pošao k njemu. Grof je obećao, da će sam doći u Zagreb, pa da će se s članovima odbora sporazumjeti. Nije došao, ali je pisao, a iz pisma smo razabrali, da grof nije pravo ni shvatio naš izbor. Mislio je, da je izabran za predsjednika akademije. Stvar se razbila. Izabrasmo kanonika Račkoga za predsjednika Društva umjetnosti. Revan kao uvijek, revnovao je i za naše Društvo.

Kad smo otvorili muzej za umjetni obrt, nastojali smo iznovice dobiti od Ljubića barem zbirke narodnoga veziva, što su onda još bile u arkeološkome muzeju. Predsjednik Vončina je odredio, da se ta zbirka odmah preda. Ljubić je ovaj put slušao, ali je pridržao sav narodni srebrni nakit, proglasiv ga — predhistorijskim.

Kad smo stvorili bili podlogu za zbirku umjetnih obrtnina i za stručnu biblioteku, pokrenuo sam na novo pitanje o ustroju obrtne škole. Napisao sam u novinama te u posebnom otisku izdao »predloge za organizaciju obrtne nastave«.

Sad su nastala bolja vremena. Grof Ladislav Pejacsevich je mjesto Muhića uzeo za predstojnika vladinoga odjela za bogoštovlje i nastavu Ivana Vončinu, u komu je bila živa želja, da promakne napredak i blagostanje naroda. Njemu je naše nastojanje, koje je pozorno pratio bio, simpatično bilo. Čim je došao do vlasti, pozvao je nas, koji smo pokazali volje, i pitao za savjet glede organizacije obrtne nastave.

Pomišljao najprije na klesarsku školu u Novomu, ali smo ga od toga odvratili, jer za otvorenje klesarske škole nije uslov velika zaliha materijala, nego mogućnost, da se za izradjene komade nadje prodja. Osvjedočili smo ga, da se uz gradnju stolne crkve u Zagrebu klesarstvo može bolje razviti, nego u Primorju, a da se Primorci mogu uzeti u tu školu. Bilo je lahko osvjedočiti ga, da i za druge zanate treba škola. Vončina mi je povjerio zadaću, da izradim potanko konkretne predloge za organizaciju obrtne škole. Pokojni Janko Jurković plašio se toga poduzeća, pa je stao na stanovište: da vlada ne smije imati neuspjeha. On je došao na tu ideju, da se uredjenje i vodjenje toga zavoda preda Društvu umjetnosti uz vladinu subvenciju, da Društvo upravlja i obrtnom školom i obrtnim muzejem. Ne uspije li pokus, pada odium na Društvo, a ne na vladu.

Mi smo drage volje primili tu odgovornost na sebe. Odbor Društva umjetnosti raspravljao je i prihvatio moju osnovu štatuta. Iza kako je bio primljen, predložio je odbor Bollé-a, Suhina i mene za članove ravnateljstva, koje bi imalo školom upravljati, a to ravnateljstvo je izabralo mene za pročelnika. Vlada je 12. listopada 1882. taj izbor potvrdila. Znali smo predložiti učitelje, pa smo ustanovili naučnu osnovu. Raspisali natječaj, a ravnateljstvo je imalo da predloži od natjecatelja petoricu, koje je vlada primila u internat i u obrtnu školu. Pokojni se je Vončina osobito obazirao na Primorce.

Uredili smo, otvorili, i prvih osam godina opstanka toga zavoda vrlo revno zajednički vodili tu školu, dok ju nismo dotjerali tako, da je vlada bila uvjerena o uspjehu. Tad sam odstupio, kao pročelnik i tajnik i kao član direktorija, a Bollé je imenovan 12. rujna 1890. ravnateljem sadašnje zem. obrtne škole. Te godine našega nastojanja i revnovanja oko uredjenja muzeja i osnutka obrtne škole nije se Društvo umjetnosti moglo brinuti oko same umjetnosti. Valjalo je tek stvoriti uslove za umjetnost dizanjem umjetnoga obrta, komu je umjetnost najljepši cvijet.

Otvorenje obrtne škole primljeno je s neke strane dobro, ali je imalo i mnogo protivnikâ. Kada je u obrtnoj školi, dok je bila smještena u Ilici, gorio jedanput krov — na ulici su mnogi klicali od radosti, da će se sada škola zatvoriti. Kasnije je bilo kojekakih atentata. Prigovaralo se ovomu i onomu. Napokon su se smirile i slegle sve protivštine, a dobar glas naše obrtne škole stoji danas na čvrstim temeljima. Bolléova sjeverno-njemačka ćud nije se znala prilagoditi u svim zgodama našim domaćim odnošajima, ali si je ipak brzo otvorio širok put kroz sve protivštine jakim svojim talentom i opsežnom vještinom. Imao je protivnikâ medju stručnjacima i poslodavcima, ali su mu isti protivnici povjeravali umjetničke zadaće. Gradski gradjevni ured dao je od njega izraditi osnove za arkade na groblju, pače i samu gradnju mu povjeriše, kad su bez uspjeha kušali, da ih sami izgrade tadašnji naši graditelji. Na kaptolu našao je jako uporište u Račkomu i Ivši Tkalčiću.

Za vrijeme poslije potresa stekao je Bollé velikih zasluga za stolnu crkvu, akademijsku palaču, crkvu u Remetama i još mnogo inih gradjevina. On nam je pomogao do lijepih uspjeha i na raznim izložbama. Prvi put smo pred tudji svijet na mejdan izašli u Trstu god. 1883. Društvo umjetnosti zadobilo je bilo povjerenje svih nadležnih faktora prvim svojim izložbama god. 1879./80. u Vraniczanyevoj palači i god. 1881./2. u palači Akademije, zato su Društvu umjetnosti povjerili, da izložbu u Trstu priredi.

Bollé je osnovao i detaljirao izložbeni paviljon po narodnim motivima, što sam ih u Slavoniji pobilježio bio, te je cio paviljon vrlo lijepo dao izradit od hrastovine. Prvom našom izložbom seljačkoga kućnoga obrta stekli smo si povjerenje, pa smo za tršćansku izložbu dobili toliko pošiljaka, da sam mogao sav paviljon iznutra dekorirati narodnim sagovima. Bollé je za neke naše obrtnike izradio bio crteže, po kojima su oni izradili vrlo lijepih izložaka.

Naš je hrvatski paviljon bio najsjajniji i najzanimljiviji objekt na cijeloj tršćanskoj izložbi.

Poslije izložbe kupio je neki Tršćanin taj paviljon, pa ga je namjestio u svom perivoju.

Godine 1884. pozvali nas, da sudjelujemo kod izložbe, koja se imala prirediti god. 1885. u Budimpešti.

Trgovačka komora izdala je bila parolu, da Hrvatska ne će sudjelovati na toj izložbi. Za grofa Khuena Hédervárya bi u početku njegova banovanja ovakovo nesudjelovanje znamenovalo bilo mali neuspjeh. Vončina mu je svjetovao, neka se obrati na Društvo umjetnosti, pa me je poslao k banu. Tom sam se zgodom prvi put s njime sastao.

Nije mi se činilo shodno, da tako kratko vrijeme iza tršćanske izložbe priredimo opet izložbu, ali kad su mi bila stavljena na raspolaganje dovoljna sredstva, da sam mogao obilno pomoći našim obrtnicima narudžbama lijepih umjetnih obrtnina, držao sam, da ne smijem odbiti ovakovu zgodu, da našim obrtnicima otvorim priliku zaradi.

Bollé je izradio crteže, a naši su ih obrtnici vrlo lijepo izradili. Manastir milosrdnih sestara iztaknuo se je osobito lijepim stilizovanim radnjama. Na toj smo izložbi prvi put izložili radnje naše mlade obrtne škole.

Kraj svega otpora, na koji smo naišli, uspjela je izložba sjajno.

Uzeli su mi za zlo, što sam se u tom poslu eksponirao i približio grofu Khuenu Héderváryu. Moj prijateljski odnošaj prema biskupu Strossmayeru od onda je ohladio, a i Rački je bio ozlovoljen, pa se je zahvalio na predsjedništvu Društva umjetnosti. Trgovačka komora, koja me je 29. prosinca 1881. imenovala bila svojim dopisujućim članom, brisala me je iz reda svojih članova.

Na toj budimpeštanskoj izložbi prvi put su pokušali upotrebiti umjetničke motive i tehniku našega narodnoga seljačkoga obrta za gospojinska odijela, šešire i kapice. Gospodja je Subotić, supruga vrijednoga narodnoga zastupnika Subotića, bila zanešena za tu ideju, pa je izložila cijelu zbirku modernih odijela, šešira i kapica za gospodje načinjene od otkâ, što su je izradile seljakinje. Ugledna ta i vrlo naobražena gospodja nadala se, da će joj poći za rukom uvesti naše otke u veliki svijet, pa da će tako našemu seljaštvu otvoriti nova vrela privrede.

Uvjerio sam se bio već na tršćanskoj izložbi, da proizvodi našega kućnoga obrta ne mogu postati predmetom velike trgovine. Prepirao sam se s gospodjom Subotićevom, pa sam joj govorio, da nije moguće, što ona hoće. Kad bi naše narodne otke zbilja došle po svijetu u modu, onda bi se cio način proizvadjanja morao sasvim promijeniti, da može u velike zadovoljiti velikoj prodji. Nu ta moda kao i svaka druga ne bi trajala duže od jedne, dvije godine, a kuda bi tad sav veliki aparat, što bi se morao bio stvoriti, da se tomu kratkotrajnomu zahtjevu zadovolji?

Gospodja Subotićeva za cijele izložbe nije prodala nijedan komad tih predmeta. Na kraj konca kupili smo cijelu kolekciju tih od ćenara načinjenih ženskih kapica za izložbenu lutriju. Doživjeli smo vrlo neugodnih prizora s onim sretnicima, koji su te predmete na lutriji dobili.

Od preko 10.000 komada narodnih seljačkih ćilimova nismo prodali gotovo ništa. Bilo je dobro za »narodnu« dekoraciju izložbenih prostorija i ni za što više. Sudbina kućnoga obrta na budimpeštanskoj izložbi potvrdila je moja tršćanska iskustva. Proučavao sam to pitanje na sve strane, teoretično i praktično, pa sam došao do spoznaje, da je ta naša kućna industrija primitivno stanje obrta, koje može samo tako dugo postajati, dok je sav promet i sva produkcija primitivna. Čim se razviju općila i trgovina, čim poljodelska produkcija postane savršenijom, narodni kućni obrt mora prestati.

Mene je nekoč silno veselilo homerično stanje našega naroda, ponosio sam se tim, da imademo još naših rapsoda; da skute naših seljakinja izgledaju kao starogrčka odijela na arkaističnim kipovima i slikama; da naša tamburica zuji kao grčka kythara i da naš narod još na staro grčki način pjeva. Proučavanje narodnoga kućnoga obrta vodilo me je na proučavanje narodno gospodarstvenih pitanja, pa se moja radost s homeričnoga stanja našega naroda pretvorila u žalost, što smo zaostali tako, da u nas još izgleda mnogo toga, kako je kod velikih naroda izgledalo prije tisuće i tisuće godina.

Pokojni ministar Kallay mislio je takodjer, da bi se što dalo učiniti za dizanje toga kućnoga obrta u Bosni i Hercegovini. U bečkome muzeju za umjetnost i obrt, gdje sam o tom predmetu zimi god. 1881. kao gost predavao,[1] upozorili ga na me. Dobio

[1] To je predavanje štampano u »Mittheilungen des k. k. Österreichischen Museums godine 1882. pod naslovom: »Die slavische Hausindustrie.«

sam u rujnu 1885. od Kallaya poziv, da proučim Bosnu i Hercegovinu s toga gledišta, pa da izvijestim ministra, što bi se dalo učiniti.

Putovanje po Bosni i Hercegovini učvrstilo je moje uvjerenje, da je znamenovanje kućnoga narodnoga obrta samo estetično i historično.

Preporučio sam zato Kallayu, da uredi u Sarajevu muzej za umjetnost i obrt, pa da na tom temelju uredi obrtnu školu. Kućni obrt neka ostavi netaknut ondje, gdje ga ima, a njegove proizvode neka dade sakupljati u muzej za pobudu i stilistički kompas razvijenomu obrtu.

Ponudio mi je, da predjem u bosansku službu, pa da tu organizaciju muzeja uzmem u ruke. Zahvalno sam otklonio časnu ponudu, pa sam preporučio svoga slušatelja dra Ćiru Truhelku, jedinoga, koji je položio doktorat na temelju proučavanja povjesti umjetnosti. Izradio sam i osnovu, po kojoj bi se muzej za umjetnost i obrt u Sarajevu imao bio osnovati.

Ministar Kallay je namjestio Truhelku za kustosa na sarajevskom muzeju, a ovaj je opravdao moju preporuku, pa je stekao lijepo ime i ugled u naučnom svijetu i velike zasluge u Bosni.

Kallay je protiv mojega savjeta velikim aparatom i troškom kušao organizovati kućni obrt tim, da je u Sarajevu osnovao državne ateliere.

Direktor umjetne obrtne škole u Beču Stork sastavljao je crteže, a bečki fabrikanti su uz velike subvencije izradjivali u Sarajevu u tim državnim atelierima lijepe stvari. Bosanski obrtnici i radnice radili su doduše tamo, ali je duševno vodstvo i podloga njihova rada bila tudja. Nijedan od tih ateliera ne bi iz vlastite snage opstati mogao. Jedini rezultat toga poduzeća bio je taj, da još postojeći kućni obrt te konkurencije nije mogao izdržati, pa da je još brže propadao, nego li bi sam po sebi iščeznuo bio.

S tim, što sam iskusio, neka računa svatko, tko iznovice sanja o mogućnosti organizacije kućnoga narodnoga obrta.

XIII.

U proljeću 1883. otvorili smo na obrtnoj školi odjel za keramično i dekorativno slikanje, a kiparski smo odjel proširili. Za dekorativno slikanje predložio sam Josipa Bauera. Bio sam

DANTE I MATHELDA.

B. CSIKOŠ.

sam u rujnu 1885. od Kallaya poziv, da proučim Bosnu i Hercegovinu s toga gledišta, pa da izvijestim ministra, što bi se dalo učiniti.

Putovanje po Bosni i Hercegovini učvrstilo je moje uvjerenje, da je znamenovanje kućnoga narodnoga obrta samo estetično i historično.

Preporučio sam zato Kallayu, da uredi u Sarajevu muzej za umjetnost i obrt, pa da na tom temelju uredi obrtnu školu. Kućni obrt neka ostavi netaknut ondje, gdje ga ima, a njegove proizvode neka dade sakupljati u muzej za pobudu i stilistički kompas razvijenomu obrtu.

Ponudio mi je, da predjem u bosansku službu, pa da tu organizaciju muzeja uzmem u ruke. Zahvalno sam otklonio časnu ponudu, pa sam preporučio svoga slušatelja dra Ćiru Truhelku, jedinoga, koji je položio doktorat na temelju proučavanja povjesti umjetnosti. Izradio sam i osnovu, po kojoj bi se muzej za umjetnost i obrt u Sarajevu imao bio osnovati.

Ministar Kallay je namjestio Truhelku za kustosa na sarajevskom muzeju, a ovaj je opravdao moju preporuku, pa je stekao lijepo ime i ugled u naučnom svijetu i velike zasluge u Bosni.

Kallay je protiv mojega savjeta velikim aparatom i troškom kušao organizovati kućni obrt tim, da je u Sarajevu osnovao državne ateliere.

Direktor umjetne obrtne škole u Beču Stork sastavljao je crteže, a bečki fabrikanti su uz velike subvencije izradjivali u Sarajevu u tim državnim atelierima lijepe stvari. Bosanski obrtnici i radnice radili su doduše tamo, ali je duševno vodstvo i podloga njihova rada bila tudja. Nijedan od tih ateliera ne bi iz vlastite snage opstati mogao. Jedini rezultat toga poduzeća bio je taj, da još postojeći kućni obrt te konkurencije nije mogao izdržati, pa da je još brže propadao, nego li bi sam po sebi iščeznuo bio.

S tim, što sam iskusio, neka računa svatko, tko iznovice sanja o mogućnosti organizacije kućnoga narodnoga obrta.

XIII.

U proljeću 1883. otvorili smo na obrtnoj školi odjel za keramično i dekorativno slikanje, a kiparski smo odjel proširili. Za dekorativno slikanje predložio sam Josipa Bauera. Bio sam s njim na akademiji u Beču i u Monakovu, a poslije sam ga našao u radioni dvorskoga savjetnika Kosch-a, gdje je iskušavao sva znamenita našašća ovoga glasovitoga tehnologa. Vrlo savjestan risač i poznavalac raznih dekorativnih tehnika, činio mi se čedni taj umjetnik baš kao stvoren za našu školu, a njegovo djelovanje u Zagrebu opravdalo je nade, što sam u njega stavio.

Josip Bauer odlikovao se je slikanjem nekih ikonostasa. Njegovo stilistično risanje i suptilna čista tehnika osobito dobro pristaje ovakovim zadaćama. Naši mladji umjetnici njegovi su učenici, pa ga se zahvalno sjećaju. Bauerova gospodja, Marija Bauer, vješta je slikarica minijaturnih slika. Njezine radnje resile su svaku našu izložbu.

Ova umjetnička obitelj je za nas dobra stečevina.

U ljetu 1883. htio je neki Ferdinand Ludvig utemeljiti tvornicu slikanja na staklu. Nismo ga podupirali, jer nismo imali lično povjerenja u njega, niti smo se mogli nadati, da će ta fabrika prosperirati.

Iste godine poklonio sam rukopis moje knjige »Gradjevni oblici u starom vijeku« Društvu umjetnosti, koje je knjigu štampalo, pa kao premiju za dvije godine razdijelilo članovima. Danas je to naučna knjiga. Nisam zadovoljan s tim mojim pokusom; valjalo bi izdati novo preradjeno i dopunjeno izdanje, u kojem bi trebalo bolje obraditi stare hrvatske gradjevine u Dalmaciji. Cijela je knjiga preveć suhoparna, estetski pokus na kraju knjige samostalan je, ali nedostatan, još je previše formolističan. Kod toga izdanja išao nam je na ruku profesor Stadler, sadašnji vrhbosanski nadbiskup, darujući nam gotovo sve clichée.

Te godine doznao sam za lijepe stare umjetnine u vrbovačkoj crkvi. Patron te crkve Hempel donio je nekoliko decenijâ prije iz Tirola i poklonio crkvi lijepo rezanih drvenih oltara iz XV. stoljeća, na kojima je pozlata i boja bila vrlo dobro uščuvana. Osim toga i nekolike staro tirolske slike iz XV. stoljeća. Mi smo te umjetnine dobili posredovanjem preč. g. Valdeca, župnika u Vrbovcu, komu smo za to dali crkvu popraviti. U vrbovačkoj vlažnoj crkvi mnogo su stradale bile. Darovali smo od te zbirke akademiji slike, a metnuli smo drvorezbarije u obrtni muzej.

XV.

Godine 1882. imenovala me je jugosl. akademija ravnateljem galerije slika na pet godina. Prenio sam te godine Strossmayerove slike iz Djakova u Zagreb. Namještaj galerije izradio je Bollé po mojim naputcima. Razredio sam umjetnine sistematično, a obazreo sam se i na zahtjev, da slike u galeriji moraju i lijepo razredjene biti. Izradio sam provizoran katalog, a počeo sam predštudije za kritičan katalog. Vodio sam moje slušatelje u galeriju sliku, pa sam tamo prema intencijama biskupa Strossmayera predavao. Moji odnošaji prama predsjedništvu akademije poslije budimpeštanske izložbe bili su hladni i neprijatni.

Na želju pokojnoga Vončine kandidirao sam god. 1885. u sabor na temelju programa narodne stranke, nadajuć se, da ću moja dotadašnja nastojanja moći izdašnije i uspješnije unaprijediti. Izabrali me.

Strossmayer je odmah prekinuo sav saobraćaj sa mnom, a Rački se je stavio u red mojih protivnika. Akademija mi je otkazala ravnateljstvo galerije. Nisam otkaza primio, jer sam imao s akademijom ugovor na pet godina. Nastalo je vrlo neugodno trvenje. Račkijevi listovi iz te dobe sve su oštriji, napokon 31. prosinca 1885. zabranio mi sred semestra, da predajem u galeriji. Vodio sam slušatelje u galeriju na dane, kad je svemu općinstvu otvorena. Na svečano otvorenje galerije nisam bio pozvan, pače kao ravnatelj nisam bio službeno ni obaviješten, da će se galerija svečano otvoriti. Ipak sam dočekao biskupa pred ulazom. Nije me ni pogledao. Moram priznati, da mi se na žao dalo i da sam sad tek osjećao, da je naše prijateljstvo za uvijek pokopano. Biskup je opazio moju žalost, pa mi je prije odlazka nekoliko prijaznih riječi rekao, kad smo na ulazu u moderni odjel na nekoliko časova sami išli. Suze su mi navrele na oči i poljubio sam ga u ruku. To je bio rastanak za sav život. Kasnije smo došli u oštre sukobe, kod kojih sam uvijek bio u defenzivi.

Trvenja s akademijom pojačala su se uslijed mojega političkoga držanja, a moje se političko držanje pooštrilo i uslijed toga trvenja.

Rački se sa mnom pomalo izmirio, kad sam postao predstojnikom. Poslije njegove smrti opet je oštriji vjetar stao duvati iz akademije. Odkako sam opet došao na sveučilište, izdana je

naredba, da se galerija može u vrijeme, kad nije za općinstvo otvorena, pohadjati samo u pratnji ravnatelja galerije, kojim je imenovan bio Nikola Mašić. Ta se je odredba tako strogo provadjala, da me sluga podnipošto nije pustio u galeriju, kad sam doveo Vereščagina, jer taj dan nije bilo ravnatelja u Zagrebu.

Uz ovakove okolnosti nisam mogao nastaviti radnje oko kritičnoga izdanja kataloga. Iza moga odstupa moj su provizorni katalog tobože popravili i dopunili, ali je to drugo i treće izdanje kataloga daleko nepouzdanije od prvoga privremenoga kataloga. Kolikogod sam mogao, uvijek sam ipak nastojao, da unaprijedim interese galerije slika, jer mu interesi narodnoga napretka i njegovih kulturnih zavoda stoje visoko nad svim osobnim protivštinama.

Još se jedna neugodna zgoda dogodila uslijed toga, što je prestao bio kontakt izmedju mene i Račkoga.

Pokojnomu biskupu Gašpariću palo je na um, da bi se fond za gradnju stolne crkve mogao umnožiti prodajom nekih predmeta iz riznice stolne crkve. Rački je pristao na tu nesretnu ideju, žalibože i kardinal Mihalović. Cijelo to poduzeće priredilo se sasvim tajno. Ocijenio je dragocijenosti neki zagrebački zlatar, koji se nikad nije bavio starinama. Pozvani su bili na licitaciju tek privatno neki antikvari iz Beča. Ti su se naravno dogovorili, pa su uz bescijenu pokupovali predmete iz riznice naše stolne crkve, koje su na večer u hotelu medju sobom na novo licitirali. Kod te intimne licitacije platio je jedan antikvar za velik križ od kristala, što su ga za 800 for. kupili bili, 14.000 for., a dobio je od Rotschilda 40.000 for.

Da sam znao za tu licitaciju u riznici, ja bih sve moguće poduzeo bio, da ju zapriječim, ali mi je tek dan prije tog nesretnog slučaja Bollé brzojavio u Weidling: »Dodji, sutra će se muntati predmeti iz riznice«. Bollé je govorio svim nadležnim faktorima, nek zapriječe licitaciju. Nije uspio. Molio je kardinala, da mu dozvoli u njegovo ime licitirati, ne bi li bar cijene podignuo. Badava.

Pokojni je Gašparić bio nadahnut nekom osobitom ljubavlju za takove licitacije. On je odredio u svojoj oporuci, da se umjetnine, koje je on od kardinala Haulika dobio bio, moraju licitando prodati. Bilo je to, kad sam već bio predstojnikom. Tek slučajno sam doznao za tu licitaciju, pa sam kasno na večer pošao banu

grofu Khuenu Héderváry-u, moliti ga, da mi dopusti kupiti za muzej, što je vrijedno. Ban je odmah dragovoljno na to pristao. Sutradan na licitaciji našao sam tamo jednog antikvara iz Beča. Lijep mali kristalni križ s malim kipovima i ornamentom bio je ponudjen za sto forinti. Natjeravao sam se s antikvarom. Napokon me on zapita, hoću li taj predmet svakako kupiti? Odgovorio sam: Svakako. Na to je prestao licitirati, ali me je onda odpratio u ured, pa mi ponudio na prodaju jedan od predmeta, što ih je navodno kupio bio iz riznice naše stolne crkve. Kupio sam ga, da mu se odužim, što me nije u cijeni visoko natjerao. Poslao mi je nekakav falzifikat, koji nikad nije bio u našoj stolnoj crkvi. Oba su predmeta sada u muzeju.

U proljeću godine 1886. predalo je Društvo umjetnosti zbirke svoga obrtnoga muzeja, koje je u Marije Valerije ulici namjestilo bilo, kr. zem. vladi, koja ih je s obrtnom školom spojila.

Iste godine priredilo je Društvo umjetnosti malu božićnu izložbicu. Slab uspjeh te izložbe odvratio nas je od sličnih poduzeća.

Od godine 1887. do 1891. izbivao sam mnogo iz Zagreba i bavio sam se intenzivno juridičkim naucima, a i u saboru sam bio zaposlen, imenice me je zan malo zadružno pitanje, koje sam proučavao bio, dok sam se pitanjem narodnoga domaćega obrta bavio. Za to vrijeme nisam se mogao baviti mnogo upravom Društva umjetnosti. Ovo je spavalo nekoliko godina, ali su zdravo i lijepo napredovali zavodi, koje je osnovalo bilo. U proljeće sam dovršio pravne nauke. U ljeto priredili smo medjunarodnu izložbu umjetnina u prizemlju još negotove zgrade obrtnoga muzeja.

Jeseni 1891. imenovan sam predstojnikom kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu. U to vrijeme probudio sam opet Društvo umjetnosti, pa sam za razvoj naše umjetnosti mogao učiniti što to, o čemu se prije ne bih usudio bio ni sanjati.

XVI.

Prije nastupa službe načinio sam sebi privatno program, koji sam kanio provesti. Spomenuti ću od svega toga samo ono, što sam glede umjetnosti provesti mogao.

Na srcu mi ležalo ponajprije racionalno riješenje muzealnoga pitanja.

Nisam htio u toj stvari postupati na svoju ruku, da ne bi izgledalo, kao da me vodi pristranost ili osvetljivost.

Pozvao sam odmah početkom godine 1892. prof. Ottona Benndorfa u Zagreb, da se s njim posavjetujem o organizaciji arkeološkoga muzeja, o zbirkama sadrenih odljeva, kojima bi se imala oživiti gramatikalna obuka u filologiji i poduprijeti obuka u povjesti. Ustanovio sam s njim načela za arkeološki tentamen, da se preko poznavanja klasične umjetnosti pobudi ljubav za umjetnost u opće.

Bilo je to mjeseca veljače 1892. Na večer sam s Benndorfom bio na kazalištnoj zabavi obrtne škole, gdje se je u komadu »Od popa do kovača« osobito istaknuo pitomac Srgjan Tucić.

Prvi rezultat dogovora s Benndorfom bio je taj, da sam nabavio sve ukupne sadrene odljeve skulpturalnih ostanaka Parthenona, koje sam dao u drugom katu sveučilišta smjestiti, jer onda još nije bilo boljih raspoloživih prostorija.

Drugi rezultat je bio, da sam predložio Ljubića na umirovljenje.

Benndorf se jedva uzdržao, da ne prasne u smijeh, kad je u Ljubićevu uredu vidio dvije kopije viteških oklopa, što ih je neki limar vrlo primitivno napravio od pleha. Obojica su imali na kacigi velike perjanice u narodnim bojama. Ti su oklopi bili nataknuti na nekakve manekine. Cijelo je izgledalo kao straža svetom grobu u kakovoj malovaroškoj crkvi. Odredio sam, da se ta dva viteza ne prime na račun muzeja. Ljubić ih je morao platiti i ponio ih je sa sobom na Hvar. To je bila jedina kazna za sve Ljubićeve muzealne grijehe. Sve sam mu želje glede mirovine ispunio.

Nisam onda imao stručnjaka, komu bih mogao bio povjeriti muzej. Dao sam ga jednostavno čuvati, da ništa više ne bi nestalo, dok se je Brunšmid spremio za zadaću, koju sam mu namijenio bio.

Jeseni iste godine preustrojio sam obuku na šegrtskim školama tako, da sam ju u skupine razredio, gdje sam učinio glavnim predmetom struku, koja je zanatima te skupine najbliža. Tim sam omogućio, da se risanje za gradjevne obrte može intenzivnije učiti.

Te prve godine moga službovanja zapodjenuo sam prijegovore s tadašnjim načelnikom Dr. Amrušem glede gradnje novih školskih zgrada, a učinio sam sve priprave za pregradnju zgrade, u kojoj je smješten vladin odjel za bogoštovlje i nastavu.

Vladin odjel za bogoštovlje i nastavu bio je smješten u palači izumrle plemićke obitelji Paravića. Pod mojim predšasnikom Vončinom kupila je vlada ovu zgradu u tu svrhu. Vladin odjel bio je tu daleko dostojnije smješten, nego u prostorijama današnjega računarskoga ureda, gdje je Muhić uredovao, ali je cijela palača bila zapuštena. Sprijeda bilo je dvorište zatvoreno visokim zidom, sred dvorišta, taracanog šljunkom, bio je stari zdenac. U jesen bila su tu naslagana drva, koja su sužnji pilili i sjekli. Hodnici i stubišta zgrade zaudarala su.

Dvorana, u kojoj su u prvim decenijima XIX. stoljeća priredjivali otmjene obiteljske plesove, bila je niskim drvenim badnjastim svodom presvodjena. U njoj je stajao nekakav ogromni okrugli stol, a sa svoda visjela nerazmjerno mala petrolejska lampa. Izgledalo, kao što u kazalištu izgledaju tamnice. Na istočnom pročelju, urešenom lijepim jonskim stupovljem, uzidan je bio nekakav stakleni zatvoreni balkon, koji je presijecao stupove na polovicu, a izgledao je kao krletka.

Pregradnja i umjetničko urešenje ove zgrade bila je jedna točka moga privatnoga programa. Još sam dugo prije, no sam postao predstojnikom, o tom razmišljao, kako bi se ta zgrada preurediti morala. Dao sam Bolléu izraditi osnove, a htio sam dograditi drugi kat, jer su prostorije za činovništvo pretijesne. Osnova je pokazala, da bi drugi kat na toj zgradi ružno izgledao i da bi se harmonično jedinstvo otmjene, male, u razmjerjima lijepe palačice sasvim izgubilo bilo.

Pregradismo dakle palaču prema postojećim njezinim oblicima, pa joj dadosmo današnji umjetnički lijepi oblik.

Dvoranu sam dao podignuti, svjetlo od ozgo otvoriti, pa udesiti tako, da se dvorana i hodnici lože iz centralnoga ložišta. Teško pitanje, kamo ćemo s drvima u jesen, udesio sam tako, da sam od ulice do podruma dao sagraditi tunel s tračnicama i jakim vagonom, u koji se drva bacaju s ulice, pa se pod zemljom odvedu ravno u podrum i tamo sijeku. Tim sam stvorio mogućnost, da se zapadno dvorište može lijepo urediti. Sred toga dvorišta, koje sam pretvorio u krasan vrt, dao sam sagraditi okrugli bassin sa cijevima za priticanje i oticanje vode tako, da se tu može, kad god se hoće, namjestiti figuralna monumentalna česma.

Umjesto ružnoga zida, što je zagradjivalo dvorište od ulice, dao sam u obrtnoj školi izraditi lijepe željezne rešetke, koje je po Bolléovim nacrtima izradio Burić sa svojim učenicima.

Temeljna ideja, koja me je vodila, bila je, da zgrada, u kojoj se obavljaju najodlučniji poslovi na polju nastave, u kojoj se utječe i na upravna pitanja bogoštovlja, vanjskim svojim oblikom bude primjerena toj zadaći vlade. Želio sam, da se tu na umjetnički način izraze svi kulturni temelji, na kojima stoji naša nastava: klasična prošlost i kršćanstvo; idealizam i realizam.

S toga sam gledišta polazio, kad sam odredio, kako se imadu dekorirati dvorane, imenice glavna svečana dvorana. Htio sam, da tu slike i skulpture sjećaju na bogoštovlje, nastavu, znanost i umjetnost i na četiri fakulteta sveučilišta, a na stijenu da dodju slike iz hrvatske kulturne povjesti. Htio sam nadalje, da jedna soba bude u pompejanskom stilu slikana, jer je klasična prošlost jedan od glavnih temelja naše nastave, a drugu sam sobu dao urediti u stilu renesance, jer smo prožeti duhom toga duševnoga pokreta.

Još sam u Rimu o tome sanjao, da bi se jedna palača u Zagrebu ovako urediti imala, pa sam si naćinio bilješke, na koje sam navrnuo osnove za ovu zgradu i dvorane.

Iz vana na zgradi odredio sam da budu busti Platona i Aristolela, a u uložnicama kraj ulaza htio sam da budu cijeli kipovi Tome Akvinca i Bacona Verulamskog.

Usred dvorišta namjeravao sam postaviti nad česmom kip Perzeja Atheninoga junaka. U veliku dvoranu kip Apolla. Svi ti kipovi još mogu služiti simbolima u zgradi gradjenoj u stilu renesance. Kasnije sam radi razmjerja dvorane morao metnuti manji kip, pa sam odabrao »Adoranta,« mladića, koji se uzdignutim rukama Bogu moli.

Htio sam, da u toj zgradi mladi naši umjetnički početnici nadju prvu priliku, gdje će se usposobiti za velike monumentalne zadaće isto kao što su se umjetnici u srednjem vijeku i u doba renesance učili na velikim monumentima, gdje su kasnije i kao gotovi umjetnici radili.

Gotovi umjetnici bili su tada u nas Bukovac i Medović. Na raznim školama bilo je nekoliko učenika: Crnčić je bio u općoj školi za slikanje, a Valdec kod Eberle-a u Monakovu, Iveković kod Eisenmengera u Beču. Na toj akademiji bio je i

Csikos. Na školi obrtnoga muzeja u Beču bili su Frangeš, Tišov i Kovačević.

Od svih tih učenika imao je samo Crnčić štipendij iz krajiške zaklade. Svi drugi borili su se s teškim neprilikama. Našim učenicima na školi bečkoga muzeja za umjetnost i obrt obustavljeni su bili štipendiji iza dvije godine nauka, s motivacijom, da već dosta znadu i da nam ne treba umjetnika, nego obrtnika. Profesorski zbor bečke škole žalio je, da tako lijepi talenti propadnu, te je našim mladićima ishodio od austrijske vlade male štipendije.

Ovim sam učenicima odmah na novo podijelio štipendije. Iveković poslao je nezgotovljenu ali lijepo započetu historičku sliku iz hrvatske povjesti, a Csikos svoj crtež »Odysseus ubija prosce«, za koju je dobio na bečkoj akademiji Függerovu zlatnu medalju za kompoziciju.

Obadvojica su dobili štipendij s uputom, da odu u Njemačku, jer je bečka akademija prekonservativna, pa zaostaje slikarskom tehnikom. Da naše mlade štipendiste bolje usposobim za zadaću urešenja vladine palače, poslao sam ih na naučno putovanje u gornju Italiju i Fiorencu, da prouče umjetnine, za koje sam mislio da će na svakoga ponajbolje djelovati. Frangeša sam imenice uputio na Donatellove reliefe u Padovi.

U ferijama radili su svi na pompejanskoj sobi, pa su figuralni dio dekoracije samostalno i lijepo naslikali. Ornamente načinio je neki Klausen po reprodukcijama pompejanskih slikarija.

Zimi radio je Franz, učitelj obrtne škole, sa svojim učenicima na ornamentalnoj dekoraciji velike dvorane, dok je Tišov izradjivao u Beču slike »bogoštovlja«, a Frangeš sopraporte »Teologija« i »Medicina«. Druge zadaće još nisu bile razdijeljene.

XVII.

Živo djelovanje oko umjetničkoga preuredjenja ove palače privuklo je i našega gotovoga umjetnika Bukovca u Zagreb. To je bila za hrvatsku umjetnost vrlo znamenita zgoda. Njegov boravak u Zagrebu nije trajao dugo, ali je ostavio za sobom trajnih svijetlih tragova. I po gdjekoju sjenu.

Vlaho Bukovac, koji se je pravim imenom zvao Faggioni, rodjen je u Cavtatu kod Dubrovnika. U svojoj mladosti otišao je u Ameriku. Prijevoz si je zaslužio radom. Imao je volje i dara

za risanje i slikanje, ali se u početku morao baviti svakojakim poslom, da se prehrani. Služeći u jednoj kavani kao noćni konobar, stao je risati goste; medju njima osobito karakteristično lice nekoga ćoravoga trgovca Arona. U toga je bilo nešto mecenatskoga raspoloženja. Kupio je Bukovcu boje, pa se je dao od njega portretirati. Portret je uspio na zadovoljstvo Arona i njegove obitelji. Odmah su se dali slikati i njegovi rodjaci, zatim drugi ljudi tako, da si je Bukovac svoticu novca prištedio. Sad je primio ponudjeno mu mjesto slikara vagonâ u Braziliji. Kad je došao onamo, navijestile su sve novine, da je glasovit slikar Faggioni iz Rima došao, koji će vagone društva slikati. Bukovac to pripovijeda srdačnim smijehom. I kod tog posla zaslužio je novaca tako, da se je sada mogao uputiti u Pariz na nauke. U to vrijeme posta slika »Favoritka,« koju je biskup Strossmayer kupio, a sad je vlasnost barunice Adrowsky. Bukovac je pošao Cabanelu, da ga primi za učenika. Ovaj ga odbi. Taj neuspjeh nije Bukovca potištio; ode kući pa naslika svoju lijevu ruku. S tom študijom ode opet Cabanelu. Taj ga sad primi. Bilo to godine 1887., a naš vrli Bukovac osta u školi toga glasovitoga profesora do godine 1892. U Parizu doživio je velik uspjeh i odlikovanje u Salonu svojom slikom »La grande Issa.« Gola ženska, što se proteže na lijepom krznu. Bukovac pripovijeda, da je imao sliku već gotovu, pa ju je pokazao Cabanelu. Ovaj da je bio nezadovoljan. Mlad slikar očajavao je. Neuspjeh svoj pripisao je neprilikama, što ih je imao glede modela. Poznavao lijepu neku kasiricu u kavani, pošao k njoj, pa ju suzama u očima i sklopljenim rukama zamolio, da mu bude model. Ona mu se smilovala, pa pristala. Bukovac je sad iz nova naslikao po naravi cijelu sliku kao na dušak. Osjetio je, da je uspjela. Poslao ju u Salon. Primili ju. Pošao, da čuje, što ljudi vele. Već kad je stupio u dvoranu, opazio je mnoštvo svijeta pred svojom slikom. Obuzela ga velika radost, kad je vidio i čuo, kako se svi dive slici. Sutradan je slušao, kako dečki prodavajući novine izvikuju »La grande Issa au Salon.« Cabanel mu je čestitao.

Sad je bio na konju. Trgovci dolazili kupovati njegove slike. Jedan je htio da su gladke, drugi da su pastozne, treći tamne, četvrti svijetle. On je svakomu po želji radio, pa si time pribavio virtuozitet u slikanju tako, da danas glede slikarske tehnike stoji u prvim redovima umjetnika.

Bukovac se je u Parizu proturao poglavito svojim radom, tek je od biskupa Strossmayera imao nekoliko godina mali štipendij. Zdrav, jak, energičan, očeličen u Americi teškom borbom za život, radio je lijepo i uspješno u tudjini.[1] Godine 1893. izložio je u palači akademije niz vrlo zanimljivih portreta. Medju njima je bio najbolji lik Gustava viteza Pongraza, a na toj slici osobito ruka. Ženski portreti nisu stajali na istoj visini. Cijela ta prva izložba Bukovčevih slika već je pokazala sve njegove vrline i slabije strane. Sjajna tehnika, sjajan kolorit, jaka, kad i kad prejaka karakteristika, koja i časovite prolazne neljepote ne samo opaža, nego upravo hotimice ističe. Svi ti portreti bili su svečano očitovanje pleneristička tada još modernoga slikarstva.

U isto vrijeme, dok je Bukovac izložio te svoje portrete u drugom katu akademije, predstavili su se općinstvu u prizemlju Robert Frangeš i Ivan Tišov, prvi relijefom »Theologija«, a drugi slikom »Bogoštovlje«, odredjenom za svečanu dvorann vladinoga odjela za bogoštovlje i nastavu.

Ta je slika radjena sasvim pod uplivom starih talijanskih majstora XIV. stoljeća, što se mladomu početniku nije zamjerilo. Angjeli na desnoj strani slike samostalno su zamišljeni i velikim čuvstvom pobožnosti prožeti. Profesor Rössler, kod kojega je Tišov učio, William Unger i svi učitelji i učenici umjetne obrtne škole hvalili su tu sliku, a profesorski zbor podijelio mu je, njemu i Frangešu, zlatnu nagradu.

Nadali smo se na temelju tih radnja velikoj budućnosti obaju mladih umjetnika, samo Bukovac do Tišovljeve slike nije puno držao, jer nema u njoj neposrednoga i naivnoga proučavanja prirode.

Vidjevši Bukovčev virtuozitet u portraitiranju odredio sam, da za svečanu dvoranu izradi dvije slike; na jednoj imao je prikazati sve dubrovačke pisce, a na drugoj sve pregaoce na kulturnom polju u novije doba. Odabrali smo za prvu sliku prizor, kako prikazuju u Dubrovniku u Gundulićevo vrijeme »Dubravku«. Gundulić je sa svim piscima u loggiji stare poglavarske palače, pa gledaju, gdje se na trgu rva satir s Dubravkom. Bukovac je oko Gundulića skupio sve dubrovačke pisce iz raznih doba, pače i sam profesor Budmani je tu prikazan. Iz jednoga prozora loggije

[1] Popis njegovih radnja u »Hrvatskom Salonu« od 1898. nije ni točan ni potpun.

gleda i Bukovac sa svojom gospodjom te slikar Bela Csikos, koji je onda sa Bukovcem prijateljevao. Kraj Csikosa mu je i supruga.

Bukovac je tu sliku izradjivao na tavanu akademije, jer u ono doba nije mogao naći zgodnu radionu. Umjetniku je dopušteno, da na takav način sjedini lica iz raznih stoljeća, ta već su stari umjetnici tako radili, a najglasovitiji je primjer tomu Rafaelova »Disputa« i »Atenska škola«. Bukovac se je trudio, da te portraite dobro prikaže, on je po litografskim portretima dubrovačkih pisaca modelovao glave, pa ih je po tim kipićima slikao.

Nisam bio zadovoljan s tom slikom. Matejko znao je takove historične portrete progrijati pravim životom. Bukovčevi portreti dubrovačkih pisaca ne sižu karakteristikom tako visoko. Kolorit ove slike nije harmoničan, zračna perspektiva u bojama nije dovoljno izražena, tako da ova slika u fotografskoj reprodukciji bolje izgleda nego u originalu. Najbolji dio slike jest Dubravka i Satir. U tim dvim osobama izbija sav velik talent Bukovčev za oponašanje prirode, i osobiio vješto motrenje boja i oblikâ pod vedrim nebom. Kazao sam, neka Bukovac tu sliku izloži u Parizu, ali on reče, da bi ju tamo odbili. To sam samo htio čuti, zato sam tu želju izrazio.

Drugu sliku, koju sam naručio bio, Bukovac nije htio izraditi, jer ga je pokojni kanonik Rački sklonuo bio, neka se te zadaće odrekne. Rački mi to priopćuje u Bukovčevo ime oštrim pismom. Nije htio da lica njegovih političkih protivnika dodju s njim na istu sliku, ma da su na kulturnom polju zajednički radili . . . Kad sam vidio, da se moja nakana krivo tumači, odustao sam od te ideje.

Izmedju Bukovčevih slika iz predjašnje dobe, što ih je djelomice u originalu, djelomice u fotografijama sa sobom donio, isticala se je osobitom istinitošću i ljepotom opažanja prirode slika »Isus zove malu djećicu«. Djeca su krasno slikana, original te slike mora doista biti lijep. Lik Isusov zaostaje shvaćanjem za onim dijelovima slike, koji su po prirodi radjeni. Isti sud imao sam da izrečem o slici »Gundulićev san«. Glavna figura pjesnika ukočena je i bez duše, a sve ženske naokolo, što su po prirodi radjene, lijepe su. Grupa vilâ na lijevo gledaocu baš je prekrasna. Dvojaka, na pamet radjena, rasvjeta u toj slici neistinita je i pogriješna.

Bukovac je u Beču izložio odmah na prvoj izložbi secessije: »Sunčanicu« i svoj vlastiti portrait. On je sebe divno karakterisao, a i s tehničke strane tako je uspio, da su bečki slikari izrazima najvišega štovanja o tom portraitu govorili. Kompozicija »Sunčanice« manje se je svidjala. To za pravo nije drugo no jedna študija.

Bukovčevi portraiti uvijek su izvrsni, a kompozicije su raznolike vrijednosti. Ovom izrekom može se najpravednije obilježiti cio Bukovčev umjetnički rad.[1]

Medju njegovim kompozicijama ima kadikad osobito lijepo radjenih dekorativnih slika. Najljepša je zastor našega narodnoga kazališta.

XVIII.

Pozvao sam Medovića u Zagreb Kad sam njegov list, gdje mi obećaje, da će doći, pokazao Bukovcu, svjetovao me, da odustanem od te svoje nakane, ali ga nisam poslušao. Scijenio sam, da će dobro biti, ako još jedan izvrstan umjetnik bude u Zagrebu, i to jedan, čija je jakost u kompozicijama i u izražaju čuvstva.

Nadao sam se, da će se Bukovac i Medović dopunjavati i jedan na drugoga utjecati. U toj se nadi nisam prevario.

Medović se je rodio godine 1857. u Kuni u Dalmaciji, a stupio je 1880. u red male braće Osservantâ u Dubrovniku. Njegov je talenat izbijao ondje tako jako, da ga je general reda poslao u Rim, gdje je živio u franjevačkom manastiru, a učio se od god. 1881.—1885. kod Ludovica Seitza. Zatim je poslan u Firenzu, gdje je učio kod Grandi-a i Cizeri-a. Vrativši se u Dubrovnik, radio je tamo u prilično teškim prilikama. Došavši slikar Schindler iz Beča u Dubrovnik, upozorio je grofove Pozza i Bondu na taj veliki talent, i tako je, posredstvom papinskoga nuncija, Medović dobio dozvolu, da može poći u Monakov Hacklu, a kasnije Löffzu.

Poznavao sam Löffza još od onda, kada je bio u Dietzovoj školi. Kasnije se je usavršio proučavajući majstore stare njemačke škole. U njegovim se slikama sjedinjuje savršena tehnika njegovih uglednika s modernim osjećanjem i crtanjem.

[1] U Hrvatskom salonu 1898. spominju se ispremiješano i starije i novije Bukovčeve slike. Što je od tih radnja sa sobom u Zagreb donio, pokazivalo je cio tečaj njegova razvoja od tamnih boja do potpune svjetlosti.

Ludovico Seitz, taj vrli poznavalac i učenik velikih talijanskih umjetnika renesance, takodjer je proučavao i poznavao tehniku staronjemačke škole.

Medović je bio u najboljim rukama, te je imao zgode usavršiti se za monumentalne slikarske zadaće.

Iz te dobe su prekrasne one dvije študije, što su u Strossmayerovoj galeriji pod imenom sv. Franje (br. 312.) i sv. Bonaventure (br. 317.). Ova je potonja slika osobito dobra.[1] Slikana je izvrsno, glava je oštro i duhovito karakterisana. Medović je u Monakovu naslikao i svoj »Bachanal«, koji je s arkeologijskoga gledišta neistinit, ali ima mnogo umjetničkih vrlina.[2]

Naložio sam Medoviću, da za vladinu svečanu dvoranu izradi dvije slike.

Medović nema onaj plasticitet i ono neodoljivo istinsko zrijenje prirode, što je u Bukovea, ali izgladjenim osjećajem za ljepotu nadomješta ta svojstva. On je kolorista, koji u ljepoti boja sveudilj napreduje.

Njegove su kompozicije uvijek lijepo zamišljene. Isti Bukovac ga u tom rijetko nadmašuje, pače kad bi se sastavila statistika Bukovčevih i Medovićevih slika gledom na vještinu u komponiranju, moglo bi se desiti, da bi Medović izgledao sretnije ruke. Glede izražaja čuvstva sasvim je sigurno, da je Medović jači. On te asketske glave svetaca franjevaca slika tolikim čuvstvom, da bi ga po tim slikama čovjek mogao držati za pravoga asketu. Al on slika isto tako izrazito putene i lijepe Rimljanke i Bacchantice, po slikama se dakle ne mije suditi značaj slikarâ Kad bismo htjeli Medovića karakterisati u kratko, ne bismo znali drugo reći, no da se drži evangjeoskoga savjeta: on je mudar kao zmija i blag kao golub. Opća njegova naobrazba je lijepa i mnogovrsna, zato sam u svojim recenzijama od njega zahtijevao, da u svojim slikama uzimlje obzir na historičku istinu i glede uzgrednih predmeta.

Bukovca smo odmah uzeli u odbor Društva umjetnosti, a kasnije, kad se je Medović u Zagrebu nastanio, i njega.

[1] U galeriji je na zlom mjestu tako, da se ne vide ljepote slike. Reproducirana je cijela u »Austr. Ug monarkija,« sv. Hrvatska i Slavonija, str. 163.

[2] Danas je u gradskoj vijećnici. Kritiku o toj slici napisao sam u br. 109. Nar. Nov. 1901.

XIX.

Posljednjih godina, prije no sam nastupio službu predstojnika kr. zemaljske vlade, pao je broj članova Društva umjetnosti na četrdeset. Kad sam došao do vlasti, narasao je odmah na sto i i šezdeset.

Sve sam društvene ciljeve u ono doba mogao unaprijediti. Ojačao sam društvenu glavnicu i pribavio društvu godišnju subvenciju, a što je vlada neposredno za umjetnost činila, prudilo je posredno i Društvu umjetnosti. Samo je osobita neka kob htjela, da za moje mezimče, za obrtni muzej, ne samo nisam ništa učiniti mogao, nego da sam taj zavod protiv moje volje na dugo vrijeme zapretao.

Osnovali smo ženski licej. Bilo je mnogo teških zaprjeka. Troškovi nisu smjeli prekoračiti od grada u tu svrhu odredjen prinos. Morao se naći besplatan stan. Muzealna zgrada sred obrtne škole bila je baš gotova. Morao sam tu zgradu opredijeliti za licej. Predali smo dakle muzealne umjetne obrtnine za pohranu arkeologijskomu muzeju. Kad se licej preselio u staru realku, došle su zbirke obrtnoga muzeja u svoju zgradu, ali još ni danas, iza osam godina, nisu namještene. Urgirali smo često i na raznim mjestima, na razni način. Badava. Temelj obrtne škole ostao je njezinom zanemarenom prikrpinom.

Trgovačko obrtni muzej postao je poglavito zato, jer je obrtni muzej obrtne škole usnuo. Sad spremaju i osnutak nekakovoga gradskoga muzeja. Doista mi smo nalik onim diurnistima, koji nastoje jedino oko toga, da im se rodi što više djece, a ne brinu se, kako će ih odhraniti i uzgojiti.

Za muzealne svrhe odredjeni novci u nas se razdijele na više strana, a sve skupa, što se na muzealne svrhe troši, ne bi dovoljno bilo, da se jedan pošten muzej od toga uzdržava. Svaki bijes hoće da se uzgredice bavi muzealnim poslovima, pa tako biva, da se ne odgoji dovoljno pravoga muzealnoga osoblja, a zbirke ostaju nepotpune.

Doista bi potrebna bila koncentracija silâ i novaca. Obrtnomu muzeju morala bi biti zadaća uzgojna, dok bi se trgovački muzej imao brinuti lih za narodno gospodarstvenu stranu cijeloga obrta.

Bez obrtnoga muzeja ni obrtna škola ne će ostati na visini svoje zadaće. Ona će izgubiti dodir sa živom strujom praktičnoga života. Zastarjet će.

Valjalo bi se zamisliti u to, ne bi li gradjevni preporod grada Zagreba bio drugačiji, da je kontakt izmedju gradjevnoga obrta i obrtne škole življi.

Knjižnica obrtnoga muzeja razvijala se pomalo u to vrijeme zastoja, ali ni ta ne živi pravim životom. Nije ni potpuna, a nije ni popularna, jer nije opće korisna.

Kad sam nabavio jedan dio knjižnice pokojnoga povjesničara umjetnosti Springera, uvrstio sam ju u sveučilišnu biblioteku, nadajuć se, da će tu poslužiti podlogom seminara za povjest umjetnosti. Ni to se nije razvilo, kako sam želio, jer nije kasnije ništa više dopunjavano, pače nisu se mogli pretplatiti ni svi stručni listovi, od kojih su stariji godišnjaci kupljeni sa Springerovom knjižnicom. Ostadoše torsi. Na uredjenje seminara za povjest umjetnosti nije se moglo ni pomisliti, kad sam opet nastupio profesuru.

Ne spominjem to, da se tužim, nego da potaknem koju jaku ruku, da sve to razmrsi, oživi.

Na obrtnoj školi uveli smo bili i odjel za slikanje posuda.

Taj je odio u prvobitnim čednim granicama vrlo dobro djelovao. Naši keramičari našli su dobre zaslužbe u pokojnoga Kaline. Kad se je njegova tvornica povećala, pa kad si je počimala sama uzgajati svoje radnike, nije imalo smisla, da obrtnoj školi čini konkurenciju. Keramički odjel obrtne škole razvio se je bio i sam u vrlo skupocjenu tvornicu. Dokinuo sam ju, pa sam novcem, što se je godimice na nju trošio, utemeljio odjel za uzgajanje graditeljskih poslovodja. Iz te škole su izašli pitomci, koji si znadoše u tudjini steći priznanja.

Obrtna škola mora da je u organičnom savezu s razvojem obrta u cijeloj zemlji. Ona se mora prilagodjivati njegovim potrebama.

Za razvoj naše umjetnosti svakako je važna stečevina, što smo mogli nabaviti Nugentovu zbirku mramornih kipova iz klasične dobe.

Grof Arthur Nugent rasprodao je bio jedan dio zbirke svoga oca ispod ruke, tako da su mu ostali samo kipovi, koje je njegov otac papinom dozvolom u Italiji iskopao i u Trsat prenio bio. Tu su bili u jednom tornju zlo spremljeni. Krov je bio trošan tako, da kipovi nisu bili zaštićeni od nepogoda vremena. Nugent je imao lijepih ponuda s raznih strana, ali su ga donekle vezale

ustanove testamenta njegova oca. Nagovarao sam ga po više puta, da zbirku proda zemlji, ali se je dugo opirao. Napokon sam našao formu, kojom se je grof zadovoljio, te je pristao na to, da nam zbirku ustupi. Pošao sam s prof. Benndorfom, kojega sam u tu svrhu bio pozvao, i sa prof. Brunšmidom u Trsat. Benndorf je opredijelio cijene, koje bi se mogle platiti, a grof Nugent se je s cjelokupnom svotom zadovoljio. Kipari obrtne škole dobro su spremili kipove u sanduke tako, da smo ih neoštećene dobili u muzej, gdje ih je Brunšmid lijepo namjestio.

Spomenuti mi valja još jednom zgodu, gdje je vladi za vrijeme moga službovanja pošlo za rukom utjecati na lice najznamenitije umjetnine u Zagrebu, naše stolne crkve.

Bollé je u prevelikom stilističnom puritanstvu pregradio bio stolnu crkvu iz nutra sasvim po tragovima, što ih je iza potresa našao na stupovima, poslije kako su stari tarac crkve morali bili odstraniti.

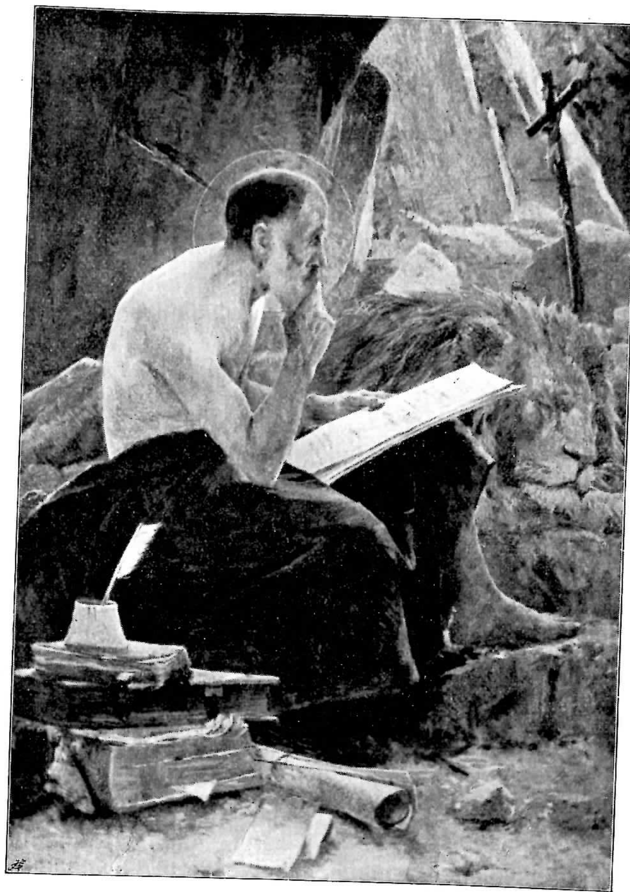
Time je sanktuarij došao visoko, a oltar je bio tako stavljen, da se svećenik skoro ni odakle nije mogao vidjeti. To je odgovaralo sredovječnomu shvaćanju, gdje su bizantinski motiv ikonostasa donekle pridržali, pa su sanktuarij Lettnerom ogradili.

I crkveni obredi promijenili su se tečajem stoljeća, imenice je XVII. i XVIII. stoljeće mnogo utjecalo i na obrede i na nošnju i na razmještaj nutrašnjega dijela crkvî.

Crkve su postajale prijatnije, svjetlije, sve su ceremonije postale slikovnije, muzika bujnija i bogatija oblicima. Razvila se je potreba, da stari Lettneri padnu, da se nadomjeste tamni bojadisani prozori prozirnima. Svatko je htio vidjeti ljepotu katoličkih obreda.

Prema ovim načelima u XVII. su stoljeću i našu stolnu crkvu pregradili bili, pa nisu marili ukopati sva podnožja stupova duge ladje, da se podigne pod, kako bi svatko mogao vidjeti iz svakoga kuta crkve, što se kod glavnoga oltara dogadja. U doba barokizma razvila se je većina oblika današnjega našega načina življenja, zato nam je barokizam duboko usadjen u dušu, pa uvijek opet izbija, ma se za neko vrijeme i odalečimo od njega te najozbiljnijom voljom obnavljamo stariji ukus.

Naravno je dakle, da se nikomu nije svidjala Bolléova arhaistična pregradnja nutarnje strane stolne crkve, ali se nitko nije htio odlučiti, da stvar dade promijeniti.

SV. JERONIM.

C. M. MEDOVIĆ.

Kad sam preuzeo vrhovni nadzor nad upravom imanja zagrebačke nadbiskupije, pošlo mi je za rukom privrijediti tolike svote, da smo mogli odrediti nužna sredstva za pregradnju sanktuarija i glavnoga oltara. Nacrti su se morali predložiti vladi, pa su dogovorom definitivno ustanovljeni.

Bio je onda Rački kustos. On je dao ovom prilikom izmijeniti i cijeli tarac, što nije predvidjeno bilo. Odobrili smo naknadno i to. Tako je crkva iz nutra uredjena na obće zadovoljstvo. Ovom zgodom i kasnije još i kod drugih prilika približio mi se je, kako rekoh, Rački, pohodio me pače, a ne dugo prije svoje smrti napisao mi prijatno pisamce.

Zemlja je za obnovljenje stolne crkve zagrebačke mnogo doprinijela, pa mi se činilo pravedno, da i za stolne crkve drugih vjeroispovjesti što učini.

Kr. zem. vlada dala je obnoviti unijatsku stolnu crkvu križevačku i stolnu crkvu srpskoga vladike u Pakracu.

Stara stolna crkva križevačka bila je gradjevina gotskoga stila na jednu ladju. Oblici su jednostavni, ali lijepi, sagradjena je nešto poslije, kako je gradjena crkvica sv. Križa u Križevcima. Povjerio sam obnovljenje te crkve Bolléu. On je izradio vrlo lijepu osnovu u stilu stare crkve, pa je prema tomu i provedena restauracija. Pročelje je osobito lijepo.

U Križevcima u dosta dobro sačuvanoj crkvici sv. Križa smješten je lijep onaj barok križni oltar, što je resio prije potresa stolnu crkvu u Zagrebu.

I restauraciju pakračke crkve povjerio sam Bolléu, jer je on dekoracijom srpske crkve u Zagrebu dokazao, da je bolje nego itko proučio bizantinski stil.

Srpska crkva u Zagrebu iz nutra, njen ikonostas, klupe, slikarije na stijenama, uzori su bizantskoga stila. Bollé je proučio stare diptike i bizantske slikarije, pa je te motive upotrijebio i razvio.

Na ovome mjestu moram spomenuti pokojnoga rumunjskoga slikara Bučevskoga. koji je u toj crkvi slikao ikonostas.

Bučevskoga sam upoznao na bečkoj akademiji. On je bio izučen bogoslov, učio je slikati u Beču i Parizu, pa se je posebice posvetio slikanju u bizantskom stilu. Od njega ima mnogo slika u rusinskim crkvama imenice u Galiciji. Preporučio sam ga Bolléu, a ovaj mu je povjerio radnje u srpskoj i kasnije u uni-

jatskoj crkvi, koja je takodjer po Bolléovim crtežima sasvim obnovljena.

Mašić se našao malo uvrijedjen, zato su jedan dio slika na ikonostasu unijatske crkve u Zagrebu njemu povjerili, ali taj način slikanja nije ni iz daleka pristajao njegovu umjetničkomu individualitetu. Nije uspio. To je i sam uvidio, pa je prepustio svu radnju Bučevskomu. Taj se je u cijelom tom poslu ponio vrlo kolegijalno.

Siromah Bučevski umro je skoro za tim na sušici.

Slikarije u pakračkoj crkvi povjerio sam beogradskomu slikaru Teodoroviću, učeniku Rahlovom, koji je na glasu umjetnik. Ove su slike stilistično još strože od Bučevskijevih.

Htio sam, da se koji od naših umjetnika usposobi za ovaj stil, jer se u zemlji mnogo slika za srpske crkve, pa bi dobre radnje mogle uplivisati na razvoj dobroga ukusa.

Godine 1895. udesio sam na Yachti, što smo ju za nautičku školu i za znanstvena putovanja nabavili, izlet u Mletke, Ravennu i Dalmaciju. Ravenatske divne bizantinske gradjevine i mozaici silno su se dojmili naših umjetnika i samoga realiste Bukovca.

Malo zatim nastale promjene prekinule su moje nastojanje u tom smjeru.

XX.

Naravna je posljedica Bukovčeva dolaska u Zagreb bila, da su se mladji umjetnici počeli oko njega skupljati i da su težili doći pod njegovo vodstvo. Velik njegov talent, zdravo zrijenje prirode i suvereno virtuozna tehnika usposobila ga za najboljega vodju i učitelja.

Ponajprije je Bela Csikos zamolio, da smije postati Bukovčevim učenikom.

Malo za tim došao je Bukovac k meni s molbom, da mu povjerim i Ivekovića. Nisam htio pristati, jer sam znao, da je taj mlad umjetnik u dobroj školi, ali Bukovac mi izjavi, da je Iveković već u Zagrebu. Štipendista, bez dozvole, sred školske godine. Nije mi bilo pravo, ali kad mi je Bukovac zajamčio, da će ga savjesno podučavati i dovesti do cilja, pristao sam. Malo zatim izjavi i Frangeš, da ne će više natrag Kundtmannu, kod kojega je počeo bio izradjivati svoj relief »Justitia«. I on se je stavio pod Bukovčevo vodstvo.

Mene je s jedne strane veselilo, da su se svi mladi umjetnici povjerili toli znamenitomu našemu umjetniku, samo me je bilo strah, da se ta cijela obuka ne će sistematično provesti. Niti je bilo mjesta niti novaca za modele tako, da bi se mogla bila pravilno održati obuka u slikanju. Bukovac me je glede svega toga umirio i ušutkao je moju bojazan.

Nadao sam se, da ću i sam imati dosta vlasti, te ću moći zapriječiti nepravilnosti i prisiliti mlade ljude na učenje.

S početka išlo je sve sasvim lijepo, samo mi se nije svidjalo, da su Bukovčevi učenici jedva jedno dvije studije naslikali, pa su već prešli na izradjivanje slikâ. Ali sam se tješio tim, da moderne slike i onako nisu ništa drugo no študije po prirodi. Csikos je počeo izradjivati svoju »Kirku«.

Dolazio sam i gledao sam, kako ta slika pristaje.

Csikos je već na akademiji u Beču dokazao velik talent za kompoziciju. I ova je slika bila lijepo zamišljena. Naslikao ju je. Kad je mislio, da je gotova, ja sam držao, da je tek početa. Ušao je u finoće izradjivanja, da me zadovolji, ja ga sve to jače pritiskao. Slika je postajala sve ljepša i ostala je do dana današnjega najljepša Csikoseva slika, ali ja sam došao na glas nesmiljena ljuta nasilnika i tirana.

Iveković je naslikao jednu študiju, onda sam ga izgubio iz vidika.

Bukovac je u ono vrijeme kraj svojih učenika naslikao nekoliko študija, koje spadaju medju najljepše njegove radnje.

Medjutim je i Tišov stupio u krug Bukovčevih učenika, ali, na svoju štetu, na prekratko vrijeme, pa još tomu neposlušan, jer je bio opojen učeničkim uspjesima u Beču.

Da je ovo učiteljsko djelovanje Bukovčevo moglo njekoliko godina trajati na ovaj način, kako je započelo, bilo bi doista duboke tragove ostavilo u povjesti hrvatske umjetnosti,

U to vrijeme bio sam zaposlen na mnogo strana zvaničnim poslovima, a imao sam mnogo brige s velikim školskim gradjevinama u Zagrebu, Sušaku i Gospiću. Brige radi pokrića troškova.

Vidjevši mizeriju s nestašice slikarskih radiona u Zagrebu, htio sam ipak barem šestorici umjetnika osigurati mogućnost poslovanja u prikladnim prostorijama.

Zamolio sam bana grofa Khuena Héderváry a, da mi dozvoli graditi te ateliere. Vraćali smo se baš s gradilišta srednjih

škola. Ban je bio dobre volje, pa je odmah pristao. Šaleći se reče: Ali ako dodje još jedan lav, ubit ću Vas. Nisam razumio dosjetku. On mi na to ispripovijeda anegdotu, kako se je neki lovac vratio iz Afrike, pa pripovijedao, koliko je lavova ubio. Kad je došao već do šestoga lava, reče mu prijatelj, koji je sve te laži slušao: Čuješ, ako sad dodje još jedan lav, ubit ću te.

Razumio sam. Nasmijem se, pa odgovorim: »Ne, ne, Preuzvišeni, ti atelieri nisu lav, to je tek pudl».

Ban je imao doista pravo, što je tako govorio, ja sam se doista na premnogo strana upustio bio u gradjevna poduzeća. Mi smo ove godine preko devedeset škola i blizu sto crkvî što gradili, što pregradjivali. Popis tih radnja štampan je u službenom glasniku.

Zašto sam se tako žurio, to ne spada u ovu pripovijest. Imao sam uzroka.

Pristupio sam odmah gradnji tih ateliera. Osnove je izradio Bollé prema Bukovčevim željama. Atelieri su lijepo uredjeni, veliki, svjetli, s centralnim loženjem. Loženje, podvorbu i uzdržavanje ateliera plaća vlada.

Ponudio sam naravno u prvom redu jedan atelier Bukovcu, pa sam mu ostavio na volju, da bira, koji hoće. On nije htio primiti atelier, nego je zahtijevao, da bude imenovan ravnateljem ateliera uz stalnu plaću.

Rado bih na takav način Bukovca na Zagreb vezao bio, ali se to nije dalo učiniti. To bi značilo bilo utemeljiti u Zagrebu akademiju umjetnosti, na kojoj bi se mnoštvo mladih umjetnika i darovitih i nedarovitih — kako to već biva — naobrazilo. Kuda s njima? Kako ih obskrbiti, kad već jedan umjetnik Bukovčeva kvaliteta misli, da ne može bez stalne plaće živjeti.

Kakove su naše prilike, doista se smiju samo najdarovitiji od darovitijih nadati, da će moći opstati, a umjetnički bi proletarijat u nas još kukavnije prolazio, nego drugdje.

Nisam s tih razloga htio banu učiniti predlog, na koji on s istih razloga sigurno ne bi ni pristao bio.

U ostalome bi ovakovo imenovanje Bukovčeve umjetnike, koji su danas u tim atelierima, učinilo bilo za uvijek odvisnima od ravnatelja, a to bi urodilo teškim borbama i secesijama.

Držao sam godinu dana atelier Bukovcu na razpolaganje. Nije ga primio, nego si je na trgu Franje Josipa I. sagradio veliku kuću i atelier. Sad sam za Bukovca odredjen atelier podijelio Medoviću.

Gradnja Bukovčeve kuće bila je neka demonstracija, ali ujedno štetna pogrješka ne samo za vlasnika, nego i za našu mladu umjetnost. Ne samo pojedini ljudi, nego i narodi imadu nenavidnikâ . . .

Tadanji ministar predsjednik barun Banffy zamjerao je banu grofu Khuenu Héderváryu, što dozvoljava, da se toliko čini za kulturu i umjetnost u Hrvatskoj . . .

Bukovčeva kuća sa svojim pretenzioznim pročeljem izgledala je kao vidljiv spomenik rasipnosti vladinoga odjela za bogoštovlje i nastavu u moje doba.

XXI.

Kad je obnova križevačke stolne crkve dospjela bila do toga, da se je moglo pristupiti unutrašnjem urešenju crkve, radilo se o tom, tko će crkvu slikati. Biskup je htio radnje povjeriti izvrsnom njemu poznatom umjetniku.

Sklonuo sam ga, da ih dade izraditi našim umjetnicima.

Počeli su ih slikati u posljednje doba moga službovanja. Već je sve vrilo. Znalo se, da ne ću dugo ostati na vlasti. Jednoga dana dodje biskup Drohobeczky k meni sav izvan sebe od žalosti, pa mi izjavi, da ne će primiti slike nekojih naših umjetnika. Narisao mi olovkom, što su počinili. Pošao sam, da vidim. Teškoga li jada u ono teško doba političkoga umiranja. Jedan od njih, da bude sasvim moderan, naslikao je »Posljednju večeru« nalik skupštini dvanajst pustahija, medju koje je dospio nekakav njemački privatdocent. Uskrsnuli Isus izgledao je zelen, kao da je tri nedjelje dana ležao bio u grobu. Drugi je na pozlaćene ploče nadrljao za nekoliko satî božić i druge slike, s kojih se je biskup osobito zgražao. Morao sam ovu narudžbu opozvati.

S radnjama Tišova i Medovića bio je biskup zadovoljan, ali je Tišov već onda postao nervozan, što će Medović brže gotov biti. Ipak se još dao na uzdi držati, dok je na ikonostasu radio. Medović je naravno bio brže gotov, jer je više umio.

Kad je došlo do slikanja na stijenama križevačke crkve, već sam odstupio bio, a umjetnici su zadobili bili potpunu svoju slobodu, pa su se svi skupa do mile volje mogli natjecati, tko će brže.

Doista bi dobro učinili, kad bi na svoj trošak te slike na novo radili.

Isto takove jade sam doživio kod restauracije crkve sv. Katarine. Crkva svete Katarine obnovljena je poslije potresa bez ikakovoga obzira na umjetnički lijep stari ures crkve. Krasan stucco pobijelili surovo, a skladno urešene fine žute, modre i crvene boje namazali debelo gadnom sivom bojom. Vrlo dobre barok slike na plafondu razmjerno su još najsretnije prošle. Želio sam popraviti ta umjetnička nedjela, ali nisam smio ni pomišljati na to, jer sam se na mnogo strana obvezao bio, a pod Damoklovim mačem mi se žurilo. U to mi pomogla mala nesreća, koja se nenadano dogodila.

Jednoga jutra ljeti 1895. došli mi javiti, da crkva sv. Katarine gori. Vijest me je potresla. Ta u toj sam se crkvi u djetinjoj dobi — svom pobožnošću dječjega srca — molio i krasan sam ures te crkve uvijek na novo rado promatrao.

Srećom nije izgorjela sva crkva, nego samo nutrašnji namještaj sakristije. Dim je sukljao u crkvu, pa ju je djelomice pocrnio. Ta mi je zgoda dobro došla. Mogao sam ishoditi restauraciju crkve. Odredio sam, da se pomno skine ružan kreč i boja, pa da se stari štuko i boja izvade i poprave tako, da se obnove stari oblici i lijep, fin, koloristički efekt nekadašnje isusovačke crkve. Povjerio sam obnovu crkve Bolléu. On je obnovu proveo dobro i savjesno. Slike na stropu imao je raditi Csikos. Na moju žalost morao sam kasnije iza moga odstupa gledati, kako je ovaj vrlo daroviti i za takovu zadaću obdaren umjetnik sve te stare slike pokvario, jer je slušao Bukovčev loš savjet: »fa presto.«

Mene je ova površnost i ovo jagmljenje za brzim dobitkom jadilo, jer sam prije moga odstupa umjetnicima takove prilike stvorio, da im nije bilo potrebno žuriti se ovako.

Kad sam već predao bio svoju ostavku, zamolio sam bana, neka nekolicini mladih umjetnika, koji još ne mogu od vlastite zaslužbine živjeti, dade mjesta učitelja u obrtnoj školi uz sniženje dužnosti predavanja. Ban je odmah prijatno na taj prijedlog pristao.

Znao sam, da je ovo namještenje preuranjeno bilo, ali sam mislio, da ću na taj način, osiguravši mladim ljudima opstanak, staviti ih u položaj, da se mogu dalje učiti i usavršiti. Za Medovića i Bukovca nisam tražio ovakovoga podredjenoga namještenja, jer sam uzeo, da su već usposobljeni za samostalno neodvisno djelovanje.

Ovoj dvojici osigurao sam zasluzbine narudžbom slikâ.

Nekoliko dana prije moga odstupa, mjeseca travnja 1896., dozvolio mi je ban grof Khuen Héderváry još i to, da smijem naručiti kod naših umjetnika umjetnina za vladinu zgradu bogoštovlja i nastave, i to za svečanu dvoranu i za onu lijepu sobu, koja je po Bolléovim crtežima popločena krasnim hrastovim drvom brodske imovne općine, koja je u tu svrhu drvo darovala.

Bio sam uvjeren, da sam ovako osigurao miran, lijep razvoj hrvatske umjetnosti.

XXII.

Mojim padom 1896. nastala je reakcija na moju jaku akciju. Umjetnici osjetili su taj dogadjaj poglavito kao oslobodjenje od strogoga tutorstva, koje su jače osjećali, nego sve koristi, što su od njega imali. Njihova reakcija protiv mene zaodjenula se je bila neko vrijeme u odijelo umišljene načelne protivštine.

U istinu izmedju mene i umjetnikâ nije bilo druge oprjeke do jedino te: da sam ja odlučno odsudjivao »faprestizam,« t. j. izradjivanje na brzu ruku, nedogotavljanje umjetnina, neproučavanje, nenastoj.

Nastojao sam uporno oko toga, da ne dodje do preloma u Društvu umjetnosti. Vidjelo mi se, da bi to štetno bilo za razvoj naše umjetnosti.

Radio sam s umjetnicima, dok god se je dalo, na isti način kao i dosele.

Godine 1894. priredilo je bilo Društvo umjetnosti prvu izložbu hrvatskih umjetnika. Njihove smo radnje reproducirali i u posebnom albumu izdali. Ovaj album su naši članovi god. 1895.—96. dobili za premiju. Naš prvi korak u javnost uspio je. Naši su mladi umjetnici ubrali prve lovorike.

Godine 1895 priredilo je Društvo izložbu u prostorijama vladinoga odjela za bogoštovlje i nastavu. Nj. Veličanstvo pregledalo je umjetnine te ih pohvalilo. Taj sud je sam po sebi odlikovanje, ali imade još po sebi veliku vrijednost, jer je Nj. Veličanstvo naš kralj velik poznavalac umjetnosti. Njegovo Veličanstvo je razgledalo tom zgodom i umjetnički urešene prostorije vladine zgrade za bogoštovlje i nastavu. U sobi popločenoj hrastovim

drvom reklo je Nj. Veličanstvo: »Nitko na svijetu nema ljepših uredskih prostorija od Vas«.

Na milenijskoj izložbi dala je vlada sagraditi umjetnički paviljon na poticaj savjetnika Dra. Ive Mallina, bivšega moga odličnoga suradnika. Kasnije poklonila je vlada ovaj paviljon gradu Zagrebu, a načelnik Mošinsky dao ga po Helmeru lijepo izraditi. Tako je Zagreb došao do samostalne izložbene zgrade.

Društvo umjetnosti provelo je sve predradnje za tu izložbu, a instalacija paviljona bila je u Bukovčevim rukama. On je tom zgodom izložio portrait Nj. Veličanstva. Sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije naručio je tu sliku za 7000 forinti. Bukovac dobio dozvolu, da slika Nj. Veličanstvo po prirodi. Študije, što ih je sa sobom donio iz Beča, bile su vrlo zanimljive. Izradio je po njima veliku sliku Nj. Veličanstva za četrnaest dana. Dolazio sam u ono vrijeme još Bukovcu. Nisam bio zadovoljan. Srdio sam se. Sklonuo sam napokon Bukovca, da još po prirodi prouči tijelo u crvenoj uniformi. Visoki časnik, u koga je bilo onakovo crveno odijelo, učinio mi ljubav, pa je Bukovcu stajao za model. Tako je slika još malo dotjerana. Na izložbi gledalo je Nj. Veličanstvo taj svoj portrait, pa je reklo: »Das haben Sie aber schnell gemacht«.

Cujem, da je portrait Nj. Veličanstva, što ga je Bukovac za Zadar načinio, daleko bolji od zagrebačkoga.

Godine 1896. priredilo je Društvo umjetnosti izložbu u Kopenhagenu. Na toj su izložbi bile slike, što su 1894. i 95. već u Zagrebu izložene bile. Mi smo dobili posebni odjel. Imenice Bukovčevom zaslugom hrvatska je umjetnost ovdje vrlo dobro primljena. Ugledni engleski list »The Studio« pisao je o toj našoj izložbi povoljno i donio je reprodukciju jedne Bukovčeve slike. I Frangeš je vrlo dobro prošao.

Tišovljevu sliku »Isusov ulaz u Jerusolim« nisu u Kopenhagenu primili u izložbu, jer ju je poslao onamo nedotjeranu. Da je pošla bar onakova u tudji svijet, kakva je danas u biskupa Drohobeczkoga, ne bi toga neuspjeha bilo. Ni sad još nije kako valja dotjerana. Isusova glava na toj slici vrlo je dobra, da je bilo ustrpljenja i ustrajnosti, sva slika je mogla biti takova.

Izložba u Kopenhagenu bilo je posljednje poduzeće Društva umjetnosti, kod kojega su naši umjetnici sudjelovali.

Bez ikakvoga unutarnjega uzroka došlo je do preloma. Umjetnici su istupili iz »Društva umjetnosti«, pa su pokušali poći svojim putem.

U Beču je onda skupina mladih i starijih ljudi proglasila bez ikakove nužde i potrebe secesiju iz Društva bečkih umjetnika.

Istodobno je literarni pokret dekadenta zahvatio Beč. Kako mi kulturno stojimo ponajviše pod bečkim uplivom, naravno je, da su obadvije struje svoje talase bacile i na naše obale.

Kad su se mladi umjetnici odalečili od mene, počeli su tražiti analogije s bečkom secesijom. Godine 1897. istupiše iz Društva umjetnosti i utemeljiše »Društvo hrvatskih umjetnika«. U isto vrijeme složili se mladi pisci u posebnu udrugu, pa se tijesno spojiše s umjetnicima.

Meni je cijela ta pojava bila vrlo zanimljiva. Svi su se prevarili u tomu, kad su mislili, da sam ja tomu cijelomu pokretu protivnik. Protivno. Meni je samo oduran nemar, zastoj, slabost volje. Ljubim djelatnost, energiju i ustrajno savjesno nastojanje ma kojim smjerom išlo, ma bilo i protiv mene napereno.

Što se je onda radilo, pisalo i govorilo, nisam odobravao, prem me je veselilo, da se je u opće nešto radilo, pisalo i govorilo.

Dan danas si ne može nitko pravo predstaviti, što se je onda sve pisalo o umjetnosti i književnosti. Razne efemerne pojave kojekakvih Revue-a već su zaboravljene, a po gotovo je izbrisano iz pamćenja, što se je onda govorilo i naklapalo o temeljnim načelima umjetnosti. Posvud su niknuli divlji estetičari kao gljive poslije kiše, a kavane su se orile od rasprava o pravom biću ljepote. Nešto od svega toga sačuvano je u Kuhačevoj brošuri »Anarkija«, koja je i u svojim jako polemičnim zvucima odjek one dobe. Još u novembru 1898.[1] piše Šandor Gjalski: »Na stranu sa školama, svatko neka se svojim načinom daje«. Bukovac je sad navieštao mladim umjetnicima, da ne treba ustrajnih mnogogodišnjih študija na akademijama i školama, da su škole štetne, svatko se mora naučiti sam slikati.

Tim je Bukovac bio riješen svih daljih obveza podučavanja njemu povjerenih mladih umjetnika, a njima je ta nauka o njihovom tako brzo stečenom savršenstvu bila dakako ugodnija muzika, nego li moji strogi zahtjevi dugoga školovanja, stroge samozataje i ustrajnoga nastoja.

[1] Hrvatski Salon 1898., str. 2.

Priznajem, da sam Bukovcu zamjerio taj postupak. Činilo mi se, da baš on nije smio ovakovu nauku navještavati, jer se je sâm vrlo savjesno i sistematično u Parizu učio dug niz godina. Ova nauka bila je prikladna tomu, da gotovomu majstoru osjegura za uvijek superioritet medju nedovoljno pripravljenim mladjim umjetnicima. Tko je umjetnicima dobro želio, morao se je takovim načelima opirati.

Šutim o svim ružnim i neugodnim doživljajima one dobe. Došlo je do toga, da sam prekinuo saobraćaj sa svim umjetnicima. Oni su se odcijepili od Društva umjetnosti, pa su godine 1897. utemeljili posebno »Društvo hrvatskih umjetnika«.[1]

Pošao sam bio u Pariz, da proučim Caillebottovu zbirku, pa da tako na izvoru upoznam nov moderni smjer. Pošao sam u Beč, da vidim prvu izložbu »Secesije«.

U izložbenim prostorijama sreo sam grupu naših mladih umjetnika, koji su ju razglédali. Koracali su slavodobitno, pa su me ponosnim posmjehom pozdravili, kao da su htjeli reći: »Aha, Kršnjavi, gle, eto nova umjetnost! Što ćeš sada?«

Smiješio sam se, pa sam si mislio: Navratit će se rijeka opet u svoje korito.

Isključivost »Društva hrvatskih umjetnika« pokazala se već tim, što Medović nija primljen u broj prvih članova.

Kad je Kuhač napisao svoju brošuru »Anarhija«, pristao je Medović u javnoj izjavi uz njega, pa je odsudio novu modu.

Kao što se kod nas svaka nova stvar sangvinično prihvaća, a zapušta, kad treba ustrajne potpore, tako je i tada bilo. »Društvo hrvatskih umjetnika« dobilo je mnogo više članova, nego li ih je imalo Društvo umjetnosti. Mi smo mirne duše čekali poznavajući narav našega općinstva. Odlučili smo ostati društvo prijateljâ umjetnosti, kad su se već odcijepili umjetnici od nas. Ni sam Medović nije ostao kod nas. Stajao je sam za sebe. Preduzeli smo si, da ćemo za vrijeme čekanja opet svratiti našu pozornost na umjetni obrt.

---

[1] Prvi članovi toga društva bili su: Alexander Oskar, Auer Robert, Bauer Ivo, Bukovac Vlaho, Crnčić Klement, Csikos Béla, Frangeš Robert, Kovačević Ferdo, Kovačić Viktor, Valdec Rudolf. Predsjednik društva bio je Vlaho Bukovac. Po društvenim štatutima mogao je postati članom samo Hrvat, koji je »tri puta sa uspjehom u po društvu priredjenim izložbama izložio« ... »po rezultatu obavljene kloture« (valjda: ballotage).

Kušali smo zadovoljiti našoj dužnosti, da priredjujemo izložbe tim, da smo godine 1897. zamolili Vereščagina, nek izloži u Zagrebu. Glasoviti ruski slikar boravio je 20. i 21. veljače t. g. ovdje, te je sam odredio, kako se njegove slike imadu izložiti. Imao je svoga impresarija kao glasovita pjevačica, a bio je i donjekle tako tašt. Slike, sanduci, ona dva ruska mužika, koji su brzo i vješto slike ponamjestili na lake skele, sve je to bilo organizovano i uredjeno kao kod licitara, koji od vašara do vašara putuje. Meni ta zanatlijska strana glasovitosti nije bila simpatična, a ni većina slika mi se nije svidjala. Zaradi toga nisam htio napisati recenziju te izložbe. Prva slika Vereščaginovih slika bila je najznamenitija, druga se već nije držala na istoj visini, a k nama je došao s trećom najslabijom zbirkom, napoleonskim ciklusom. Ipak smo materijalno dobro isplivali, prem smo morali Vereščaginu za 24 dana izložbe platiti 6000 kruna osim inih troškova.

Društvo hrvatskih umjetnika priredilo je sa svoje strane izložbu u Petersburgu. Čini se, da ta izložba nije bila dobro pripravljena, jer je uspjeh daleko zaostao za onim u Kopenhagenu.

Iste godine priredilo je Društvo umjetnosti za sveučilišne gradjane izlet u Mletke. Društvo umjetnosti dalo je u tu svrhu 1200 kruna. Htjeli smo, da taj izlet bude i za društvene članove, ali pomorska oblast u tom slučaju ne bi htjela dati oprost od znatnih lučkih pristojba. Izlet bio je vrlo poučan, a trajao je od 28. svibnja do 3. lipnja. Učestvovala su 73 sveučilišna gradjana. Vodio sam ih u sve znamenitije mletačke crkve i u galeriju, a držim, da je mnogomu ostao živ dojam za sav život. Godine 1898. priredio sam sličan izlet u Budimpeštu i u Beč sa 25 slušatelja.

Godine 1898. otvorilo je Društvo hrvatskih umjetnika prvu svoju izložbu pod imenom »Hrvatski salon«, a tom su zgodom izdali »Izložbeni list« u četiri broja. Tu su priopćene u slabim reprodukcijama skoro sve slike, što su onda izložene bile, a moderni pisci su odštampali vrsne sastavke u prozi i u stihovima. Prvi Gjalskiev članak ticao se umjetnosti, a imao je u sebi bodljiku protiv »opomenama« i »prosvjedima« »kakovog ministarstva za nastavu«.

Ta prva izložba naših umjetnika bila je doista zanimljiva. Napisao sam u svoje vrijeme o njoj recenzije.[1]

---

[1] Kritična razmatranja. Zagreb 1899.

Cijela izložba bila je naravno u znamenju te godine vladajućega planeta Bukovca. On je izložio prekrasnih portraita. Medju njima ona gore spomenuta divna slika samoga sebe. Tu je bila i slika Bukovčeve obitelji pod naslovom »Moje gnijezdo«. I ta je slika kasnije u Beču mnogo hvaljena.

Bio sam ugodno iznenadjen od Bukovčeve slike »Adam i Eva«.[1] Najintimnija slika našega izvrsnoga portraitiste. On obično gleda samo vanjštinu, pa ju prikaže tako istinski, da nitko ne bi mogao bolje. U toj je slici zaronio u dubinu duše, pa je prikazao snagom velika umjetnika bol prvih roditelja, koji oplakuju mrtvoga sina. Da je ta slika bila onako proučena i dotjerana, kao što je bila ona Bukovčeva prva velika Aktstudija »La grande Issa«, on bi s njom postigao bio najveću slavu. Ovako, kako ju je radio na brzo, postigao je rekord najbržega slikara. Cijela slika — tri čitava čovjeka u naravnoj veličini — načinjena je za šest sati...

I slika »Živio kralj« s jedno trideset portraita naslikana je za tri tjedna.

Mene je jadio taj fa-presto-izam, ali sam svoj jad prešutio. Ne bi mi vjerovali bili, da govorim objektivno. Ne bi ništa ni koristilo bilo.

Na pariškoj izložbi došao je sudnji dan. Bukovac, koji bi se mogao bio takmiti s prvacima cijeloga svijeta, dobio je teškom mukom broncenu medalju.

Imenovali me za jurora, ali nisam išao u Pariz, jer sam predvidio taj neuspjeh. Da sam ruku u vatri držao, ne bi mi vjerovali, da nisam ja tomu neuspjehu kumovao.

Francuzi su vikli tražiti savjesno proučene slike, pa te strogosti radi znadu svoju umjetnost držati uvijek na visini. Njihovi su impresionisti pobunili sav svijet, ali bar do sada nije pošlo za rukom sniziti zahtjeve franceskoga ukusa.

U svim fazama našega umjetničkoga »prevrata« ostao sam uvijek hladnokrvan, ignorirao sam sve društveno nelijepe oblike ove evolucije. Dosljedna ta ustrpljiva ljubav za umjetnost uvjerila je napokon i Bukovca o tom, da mu samo dobro želim i onda, kad mu prigovaram. Sastao sam se s njime prije dvije godine u Beču, kad je pokušao, da se tamo nastani. Razgovarali smo se povjerljivo. Na jedan put će Bukovac: »Ma čujte! Vi ste čovjek, koji mi je najviše dobra i najviše jada učinio«. Nasmijao sam se

[1] Slaba reprodukcija je u Hrvatskom salonu. 1898.

i rekao: »Doisto, isto to mogu i ja Vama reći. Rijetko mi je tko ugodio, kao Vi s mnogim Vašim radnjama, a rijetko tko me je toliko jadio kao Vi, kad niste u druge svoje radnje htjeli metnuli sve, što umijete.

Bukovac je izložio u »Hrvatskom salonu« osim inih radnja cio niz velikih dekorativnih slika za svoj atelier. Mladi Pilar, koji je u ono vrijeme bio jedan od najglasnijih telala »novoga« smjera, tumačio je te slike. Najnovija umjetnost, da naginje na najstariju egipatsku, da je »penchant« na egipatsku...

Kad čovjek pomisli na to, kako je stil svake umjetnosti plod kulture naroda u stalno doba, mora se doista smiješiti, kad gleda prolazna nepotrebna, afektirana oponašanja starih stilova. Kad se dekorira bizantska crkva, onda treba da je estetskoga jedinstva radi slikarija u bizantskom stilu, ali kad ti moderni umjetnik dekorira predsobu svoga ateliera u egipatskom stilu, onda to nema smisla. Bukovčeve egipatske slike pokazale su u ostalome iznovice njegov jak talent za dekorativno slikanje.

I Robert Frangeš izložio je egipatski relief, što ga je načinio za vladu. Ona takovim pločama nagradjuje uspješne stočare. Doista bi me zanimalo pogledati u dušu ovako nagradjenoga stočara, kolika li mu je estetska milota, kad tu svoju egipatsku nagradu motri.

Robert Frangeš rodjen je 1872. u Mitrovici, a po materi rado svomu imenu pridodaje pridjevak Mihanović. Upoznao sam ga 1884. godine kao djaka obrtne škole. Bio je vrlo darovit lijep dečko finoga ponašanja, pa se je isticao osobito u kiparstvu. Mi smo onda, da udovoljimo Rambergovoj želji, imali u obrtnoj školi odjel za izradjivanje igračka, pa smo metnuli Frangeša u taj odjel. Tu se je učio kod Hartiga modelirati životinje. Što je tu naučio, poticalo ga kasnije, da proučava oblike životinja. U Beču je mnogo naučio od Kühne-a i Königa. U svečanoj dvorani vlade izradio je još kao početnik s Valdecom vrlo dobre reliefe na pilastrima male loggije. U Beču napravio je relief »Teologija« i »Medicina,« statuettu »Savijač željeza«, »Rimljanina« i »Školastičara«; taj mramorni bust kupilo je Društvo umjetnosti, pa ga poklonilo Strossmayerovoj galeriji, a »Rimljanina« kupila je budimpeštanska galerija. Najljepša radnja iz te dobe je srebrni čekić, što sam ga dao od Frangeša izraditi za svečano otvorenje kulturnim zavodima posvećenih zgrada. Predložio mi je u Beču skicu, koju nisam

odobrio, pa smo se složili glede kompozicije, kakova je sada Mislim, da je taj savjet stvari bio na uhar.

Kad sam tada na izložbi »Društva hrvatskih umjetnika« morao gledati, na kakove je puteve zabasao Frangeš, doista sam se žalostio. Srdio sam se, da je za vladinu svečanu dvoranu naručeni treći relief »Justitia« po načelu »fa presto« dovršen, pa bez obzira na dekoraciju cijele dvorane pocrnjen kao stara čizma. Najviše me je odbijao: »Spomenik palih junaka 78. pukovnije u Osijeku.« Nisam o svim tim stvarima htio pisati onako, kako mi je oko duše bilo. Smatrao sam sve to za vrijenje mlada vina. Moj sud o tim radnjama nije se promijenio ni tim, što su poslije u Parizu kupili za muzej Luxemburg Frangešove skicirane medalje kao intresantne produkte sa granice kulture, gdje se još »ne njeguje gliptijska umjetnost općenito i stalno.«

Meni se kasnije Frangešove radnje te vrsti daleko više svidjaju. Plaketa za nagradu vinogradarâ osobito je lijepa i slobodna. I ona je za pariški muzej kupljena. Na ovom je putu Frangeš u novije doba ustrajao.

Pisao sam godine 1899. o Frangešu:

»Mladi Frangeš je vrlo darovit čovjek, ali je preveć pristupan kojekakvim utjecajima: danas ugleda Rodina, hajd radi spomenik kao Rodin; sutra vidi Meuniera, hajd napravi medalje za gojenje stoke, kao taj belgijski socijalistički kipar; onda zaplovi opet u arhaizam . . . . Od same imitacije tudjih načina izražaja pravi krupne pogrješke . . . . Frangeš gubi samoga sebe. Kad već silom hoće da nekoga imitira, nek imitira — Roberta Frangeša, kakav je bio prije tri godine.«

Od sretnoga puta, na koji se je Frangeš povratio svojim kipićem »sv. Ljudevita« i spomenutom plakatom za vinogradare, odalečio se je opet reliefom sv. Trojstva nad vratima stolne crkve u Zagrebu. Nije bila sretna misao, da je išao god. 1902. izradjivati taj relief u Pariz, jer je tamo opet pao u sferu Rodinovoga upliva.

Da je Frangeš više pazio na svoj individualitet, pa lih iz sebe modelovao taj relief, bolje bi učinio bio. Ovako je izazvao općenito oštro negodovanje, koje je pošlo tako daleko, da je postajalo nepravedno spram mnogih lijepih i dobrih strana ove umjetnine. Predlagali, da se taj kip skine s crkve. Srećom nije došlo do toga umjetničkoga škandala. S plaketom za nagradu

najboljih gombalaca na srednjim školama, s kompozicijom »Sve za vjeru i za domovinu« za Strossmayerovu spomen pločicu, što će ju izdati Društvo umjetnosti, dokazao je Frangeš, da je našao samoga sebe. U njegovoj »Anunciatiji« ističe se lirska strana njegova lijepa talenta, a u ovim plaketama pathos, koji je sad sveo u obale ljepote.

Frangeš je sretno prepatio krizu, on danas stoji na vršku svojega umijeća. Vrijuće mlado vino razbistrilo se, a ostalo vatreno. Naše su kulturne i gospodarstvene prilike takove, da se mora baviti podredjenim zadaćama, a znao bi rješavati i velike.

Csikos izložio je svoju »Kirku« i pet slika, što su godine 1896. naručene za drvom opločenu sobu u vladinom odjelu za bogoštovlje i nastavu. Za dvije godine pet velikih slika to je preveć. Slike su bile zanimljivo zamišljene. Ocijenio sam ote slike vrlo oprezno i rezervirano. U nas se iz kritika čita samo što je nepovoljno, a što je povoljno, to se ni ne opazi. U Csikosevim slikama bilo je mnogo dobra, ali nisu ni na pol gotove bile.

Bela Csikos je vrlo darovit umjetnik, koji bi mogao stići na metu savršenstva, kad bi u njega bilo onoliko energije, koliko ima talenta. Ono energije, što je u Csikosa, još k tomu nije stalno napereno na jedan cilj. On študira kemiju, da iznadje najbolje boje, onda opet botaniku, zatim što trećega, a kraj svega toga ne slika, pa kad slika, onda se umori na pripravama i eksperimentima, mijenja tehnike, stavlja si nedohvative zadaće, dade se odvratiti od sebi stvorenih zapreka.

Iveković me je na toj izložbi ugodno iznenadio. Njegove dvije slike: »Naša regimenta kod Visokog g. 1878.« i »Predstraža na kordunu« lijepo su intimno radjene. »Slikane su bile vješto i odrješito, sigurno i dobro; rasvijetljene istinito, proučene i dotjerane kako treba; bile su zdrave, jednostavne i prirodne.« Napisao sam onda tu pohvalu, da indirektno odsudim nenaravne i afektirane kojekakove pokuse i apsurditete u onoj izložbi.

Iveković je bio svršio općeniti tečaj za slikanje na bečkoj akademiji. Upoznao sam ga, kad je već bio u špecijalnoj školi kod Eisenmengera. Poslao je u Zagreb negotovu doduše, ali vrlo lijepu sliku Nikole Zrinjskoga, gdje izlazi s vojskom iz tvrdjave. Nekoje su varijante olovkom bile risane još življe i ljepše, nego lica na samoj slici. Tu sam sliku kupio i smjestio u predsjedničkoj sobi sabornice.

Iveković je ovim slikama u »Hrvatskom Salonu« pošao sasvim drugim putem. Veselio sam mu se, jer sam vidio, da ozbiljno nastoji oko svoga usavršenja, a to je sve.

Iveković sa svojim portraitima nije bio tako sretne ruke, ipak se je i tu vidjelo revno i pošteno nastojanje.

Robert Auer izložio je vrlo dobru sliku »Svečan dan«. Šteta, što nije ostao na ovom putu. Već je druga slika »Magla« dokazala, da je pošao stranputicom. Bilo je na toj izložbi hvale vrijednih radnja još i od drugih slikara: Pavačića, Dvořakove, rodjene Špun, Maroičić, od nesretne Raškajeve, koja je kasnije došla u bolnicu za umobolne, i od Struppieve.

Ferdo Kovačević izložio je impresionističku bilješku, koja me je više zabrinula, nego radovala. I Kovačević je učenik obrtne škole. On je bio jedan od najboljih risača. U Beču se je zalijenio, pa nije radio onako, kako je trebalo, srdio sam se tim više na njega, čim sam se više nadao, da će stati u prve redove naših umjetnika.

Zanimljiva je pojava na toj izložbi bio je Arthur Alexander. Ja sam onda napisao njemu i Kovačeviću pripomenak: »Ovi mladići neka znadu, da i umjetnost ima svoje groblje, na kome leže pokopani lijepi talenti, koji nisu znali doći do bistrine mišljenja i jakosti volje«.

Kraj Frangeša isticao se na toj izložbi kiparskim radnjama Valdec. Vidjelo se, da je marljiv i revan, ali sam onda sumnjao o jakosti njegova talenta. Doista, on se je tek kasnije potpuno razvio.

Publikacija umjetninâ, što je izašla pod naslovom »Hrvatski Salon 1898.«, bila je i literarno zanimljiva. Napisali mladi ljudi sto lijepih, što nezgrapnih stvari.

Cijela ta publikacija bila je vrlo dobra ideja, ali, kakoh rekoh nije umjetnički bila dobro provedena.

Margetić je utemeljio zavod za reprodukcije. Podupirali smo ga, ali je on radio »po domaću«. Bio je lijen i nemaran, pa je zato propao. Sad je otišao u Ameriku. Tamo mu dobro ide. Naš svijet se tek u Americi nauči raditi. Veliki zavod Mosingerov, što je sad u Zagrebu otvoren, dokazuje, da vješt i revan čovjek može i kod nas uspijevati.

Društvo umjetnosti dokazalo je svoju potpunu objektivnost, pa je na izložbi svojih protivnika kupilo četrnaest slika. Medju

ŽRTVA ABRAHAMOVA.

I. TIŠOV.

U PROLJEĆE.

F. KOVAČEVIĆ.

Iveković je ovim slikama u »Hrvatskom Salonu« pošao sasvim drugim putem. Veselio sam mu se, jer sam vidio, da ozbiljno nastoji oko svoga usavršenja, a to je sve.

Iveković sa svojim portraitima nije bio tako sretne ruke, ipak se je i tu vidjelo revno i pošteno nastojanje.

Robert Auer izložio je vrlo dobru sliku »Svečan dan«. Šteta, što nije ostao na ovom putu. Već je druga slika »Magla« dokazala, da je pošao stranputicom. Bilo je na toj izložbi hvale vrijednih radnja još i od drugih slikara: Pavačića, Dvořakove, rodjene Špun, Maroičić, od nesretne Raškajeve, koja je kasnije došla u bolnicu za umobolne, i od Struppieve.

Ferdo Kovačević izložio je impresionističku bilješku, koja me je više zabrinula, nego radovala. I Kovačević je učenik obrtne škole. On je bio jedan od najboljih risača. U Beču se je zalijenio, pa nije radio onako, kako je trebalo, srdio sam se tim više na njega, čim sam se više nadao, da će stati u prve redove naših umjetnika.

Zanimljiva je pojava na toj izložbi bio je Arthur Alexander. Ja sam onda napisao njemu i Kovačeviću pripomenak: »Ovi mladići neka znadu, da i umjetnost ima svoje groblje, na kome leže pokopani lijepi talenti, koji nisu znali doći do bistrine mišljenja i jakosti volje«.

Kraj Frangeša isticao se na toj izložbi kiparskim radnjama Valdec. Vidjelo se, da je marljiv i revan, ali sam onda sumnjao o jakosti njegova talenta. Doista, on se je tek kasnije potpuno razvio.

Publikacija umjetninâ, što je izašla pod naslovom »Hrvatski Salon 1898.«, bila je i literarno zanimljiva. Napisali mladi ljudi što lijepih, što nezgrapnih stvari.

Cijela ta publikacija bila je vrlo dobra ideja, ali, kakoh rekoh nije umjetnički bila dobro provedena.

Margetić je utemeljio zavod za reprodukcije. Podupirali smo ga, ali je on radio »po domaću«. Bio je lijen i nemaran, pa je zato propao. Sad je otišao u Ameriku. Tamo mu dobro ide. Naš svijet se tek u Americi nauči raditi. Veliki zavod Mosingerov, što je sad u Zagrebu otvoren, dokazuje, da vješt i revan čovjek može i kod nas uspijevati.

Društvo umjetnosti dokazalo je svoju potpunu objektivnost, pa je na izložbi svojih protivnika kupilo četrnaest slika. Medju ovima bila je Csikoseva slika »Pietà«. Slika vrlo lijepo zamišljena. Negotova i ona, ali dobrim osjećajem risana. Auerov »Svečan dan« svima se je svidjao, premda nije bilo ništa moderno na njoj, ili da možda bolje reknem: baš zato. Od Bukovca kupili smo malu sliku »Japanka«.

Tri slike: od Bukovca, Csikoša i Ivekovića darovalo je Društvo umjetnosti Strossmayerovoj galeriji slika, a jedanaest je razdijelilo ždrijebanjem medju članove.

Iste godine 1898. pošlo mi je za rukom sjediniti sve naše umjetnike u jednom umjetničkom poduzeću. Naručio sam naime kao urednik hrvatskoga sveska »Austro-Ugarska monarkija opisana i orisana« sve ilustracije za to djelo kod naših umjetnika. Ti su crteži raznolike vrijednosti.

Najbolje su uspjele reprodukcije slika Mašićevih, Medovićevih i Bukovčevih. Slike predjelâ previše su ovisne od fotografijâ.

Naši su umjetnici od onda uznapredovali. Mislim, da bi dandanas ilustracije za ovo djelo u cijelosti bolje uspjele.

Godine 1901. priredili su Medović i Iveković posebnu izložbu, a pridružio im se poslije i Rendić.

Ova izložba bila je značajna za razvoj prilika u Društvu hrvatskih umjetnika.

Kad su priredjivali svoju izložbu u Petrogradu, došlo je do svadje izmedju Bukovca i Ivekovića. Vidjelo se, što bi nastalo, da je Bukovac postao ravnateljem ateliera. On je svoje predsjedništvo nešto autokratorski vršio. Sukobila se dva nagla čovjeka. Iveković istupio iz »Društva hrvatskih umjetnika«. Pridružio se Medoviću. I Rendić tražio je prislona, pa ga je tu našao.

Secesija iz secesije bila je gotova. Nova secesija nazivala je staru secesiju »Maffijom«. Jetko su se spopali.

Zlorad čovjek mogao bi bio razdor još povećati, ali medju nama nije bilo takova čovjeka. Mi smo dosljedno išli za izmirenjem oprjekâ i za sjedinjenjem svih umjetnika u jedno kolo.

Medović je na toj izložbi secesije od secesije iznio sve svoje starije radnje. Vidjesmo prvi put njegov Bacchanal i druge velike slike, odredjene za vladinu svečanu dvoranu. Napisao sam o tim slikama strogo objektivnu kritiku,[1] na kojoj nemam ništa da promijenim.

[1] »Nar. Nov.« 1891., br. 109, 112., 114., 118. i 119.

Savjetovao sam u toj recenziji Medoviću, neka sliku »Dolazak Hrvatâ« sasvim iz nova načini, jer slikar ne smije dolazak našega naroda prikazati kao dolazak barbarâ. Nije me poslušao, nego je sliku dotjerao onako, kako je bila zamišljena. Prigovore shvaćanju predmeta ne opozivam, ali rado ističem, da je Medović slikarski tako lijepo dotjerao ovu sliku, da s tehničkoga gledišta broji medju njegove najbolje radnje.

Već u toj izložbi bilo je opaziti, da je Medović pošao koloristièkim putem i da je stao mijenjati predjašnju svoju tehniku.

Ivekovićeve izložene radnje nisu bile onako dobro dotjerane kao na izložbi »Hrvatskoga Salona«. Jedna je slika bila vrlo lijepo započeta: »Mladi Grof Celjski brani svoju nesretnu ženu pred svojim ocem.« Slika nije bila dovršena. Šteta, što ju Iveković nikad nije dovršio. Mogla je postati njegova najbolja radnja.

Rendić je sa svojim izlošcima dokazao, da je ostao onaj isti, koji je bio u mladim godinama. Sve, što se je moglo po prirodi načiniti, bilo je vrlo lijepo izradjeno. Hvale je vrijedno, da se je Rendić znao uzdržati na visini svoga talenta i da je u starijim danima isto takovom ljubavlju prirodu proučavao kao i u mladosti.

Naši su umjetnici sudjelovali i na pariškoj svjetskoj izložbi. Većina od njih poslala je onamo starije svoje radnje, tek je Csikos izradio cio niz novih slika. Te su bile opet sasvim drugačije radjene, nego one iz godine 1898. Csikos je za dvije godine i opet promijenio sav svoj način slikanja. Da je ustrajao, otkako je slikao Kirku, kod svoje tehnike, on bi se usavršio bio postepeno. Ovako, idući vazda za novim tehničkim problemima, ostaje svoje volje vječnim početnikom. Csikoseve slike bile i opet negotove, ali su iznovice odavale lijep talenat umjetnika, u koga ima i mnogo općenite naobrazbe.

»Društvo hrvatskih umjetnika« pozvalo je godine 1900. slovenske umjetnike, da u Zagrebu izlože. Slovenci su nam se predstavili kao gordi moderniste i učenici bečke secesije. Medju njima isticao se osobito Ažbe i Jakopić.[1]

Zajedno sa Slovencima izložio je Crnčić nekoliko lijepih bakropisa i malih kiparskih radnja, a češki glasoviti ilustrator Mucha cio niz svojih lijepih crteža.[2] Medju crtežima bio je niz

[1] Napisao sam recenziju u »Nar. Nov.« god. 1900. br. 299.

[2] Recenzija: br. 18. »Nar. Nov.« 1901.

kompozicijâ »Oče naš«. Shvaćanje je bilo mjestimice Schopenhaursko, a mjestimice Darvinističko. Prigovorio sam tomu sa gledišta katoličke crkve. Neki zagriženi teolog branio je taj »Oče naš« samo zato, jer sam mu ja prigovorio.

Tko prati razvoj naše umjetnosti, pa s tim prispodobi razvoj naše kritike, mora primijetiti, da se je kvantitativno doduše razvila, ali da je kvalitativno još na vrlo niskom stepenu. Kod svake izložbe udaram na te stilističke pokuse ozbiljno, i sarkastično, ali ne vidim, da što hasni. Estetika ima previše prijateljâ, ali ta prijateljstva nisu ozbiljna i trajna.

XXIII.

Ispripovijedao sam, kako se je slikarska i kiparska umjetnost u nas razvijala do god. 1901. Valja mi još dopuniti sliku razvoja naše graditeljske umjetnosti.

Najveći su gradjevni dogadjaji u novijoj povijesti naše umjetnosti gradnja stolne crkve djakovačke i pregradnja stolne crkve u Zagrebu, ali su gradili u novije doba imenice u Zagrebu i lijepe, velike profane gradjevine.

Od starijih je zgrada te vrsti najznamenitija nadbiskupska palača, upravo barbarski zatrpana medju zgrade.

Pisao sam 1886. u »Glasniku Društva umjetnosti«:

»Nadbiskupska palača jest najveličanstvenija profana zgrada u Zagrebu, koja sa stolnom crkvom tvori arhitektonsku cjelinu osobite ljepote. Baš ta najkrasnija zgrada nema pred sobom toliko prostora, da bi se pregledati mogla, da bi mogla postati uresom grada! Što će biti, ako se pred nju posagrade s vremenom trokatnice? Kuće pod nadbiskupskim zidom moraju pasti sad ili poslije. Ne budemo li mi tu zadaću riješili, riješit će je buduće generacije, samo će nam slabo zahvalne biti, ako im budemo zadaću otegotili i poskupili. Petrinjska ulica mogla bi postati jedna od najljepših ulica Zagreba, da se smjerom, kojim teče, ravno produži. Ona vodi upravo na sredinu nadbiskupske palače«.

Godine 1880. pisao sam u istom glasniku članak »Regulaciona osnova grada Zagreba«. Tu sam preporučao ustrojenje regulacionog fonda tako, da bi povišica vrijednosti tla uslijed regulacionih radnja bila u korist gradu, a ne samo pojedincu.

I tu sam predlagao, da se provede Petrinjska ulica do nadbiskupske palače i da se prostor pred tom palačom razborito regulira. Onda bi se sve to dalo lako provesti, jer su tad u onom kraju stajali sami vrtovi i prizemne čatrlje.

Moj se predlog činio fantastičan i neizvediv. Mrazović onda nije htio parcelirati svojih bašča; kasnije ih je ipak prodao. Svi su govorili, da grad nikad ne bi mogao natrag dobiti svotu od 150.000 for., kad bi za te novce kupio bio sva zemljišta duž produžene Petrinjske ulice. Danas se je tamo platilo za jedno jedino gradilište 75.000 for., a to bi gradilište stajalo još više, da je imalo još jedno pročelje na istok.

Kako se grad razvija, još bi se danas isplatilo, da se regulira ulica pod nabiskupskim gradom tako, da bi nadbiskupski grad dobio široko stubište do ulice, pa da se pred njom stvori dug i uzak trg. Tim bi Jelačićev trg bio ravno spojen s Vlaškom ulicom.

Još bi to danas bio za grad sjajan posao, jer bi se tu gradilišta prodavala za cijene, koje ne bi mnogo zaostajale za onima na Jelačićevu trgu. Promet grada naginjat će sve više prama Sajmištu. Ponajprije je »Harmica« bila sajmište, pa je tako postao Jelačićev trg. Onda je sajmište stvorilo oko sebe Zrinjski trg, kasnije se je oko sajmišta razvio sveučilištni trg. Nema sumnje, da će i sadašnje sajmište potegnuti promet k sebi, pa će se i onaj dio grada razviti, a razvio bi se pravilno i lijepo i brzo i izdašno, da mu ne prave neprilike i zaprjeke ljudî, koji ne vide dvadeset-trideset godina naprijed.

Za pojedine gradjevine raspisuju natječaje i traže umjetnike, a regulaciju gradova smatraju za laglju zadaću, o kojoj svatko može suditi, koju svatko može napraviti.

Franjo Marković je god. 1895. u odborskoj sjednici »Društva umjetnosti« predložio, da se stručnjak Sitte iz Beča pozove u Zagreb, da se tomu stručnjaku, koji se je proslavio u Olomucu i Monakovu, povjeri proučenje, eventualno korektura regulatorne osnove za Zagreb.

Ova ideja na mjerodavnom mjestu nije našla odziva.

Sve takove poticaje primaju ljudi dobrohotnim posmjehom, pa o njima dalje i ne razmišljaju. Moj prijatelj Amruš me je onomadne ogrlio, kad sam mu o tomu govorio, pa mi smijući se govorio: »Ti si genijalan čovjek.« Htio je time dakako reći, da sam lud. Kad sam mu rekao, da će sto godina u očistilištu sjedjeti, što je skrivio zatvorenje onoga rudimenta razborite regulacije pred nadbiskupskom palačom, odgovori mi: »Ti govoriš kao biskup Strossmayer; vidi se, da si mnogo s njim općio. Hajdemo ručat, kasno je.« Tako je sa dva velika komplimenta — isto kao Mate Mrazović — otklonio dalji razgovor o tom predmetu.

Neki je ipak napredak. Mrazović je samo mahnuo malo rukom i nasmiješio se. Kad mu je sin Lacko moj predlog preporučio, reče kratko: »To je ludorija.«

Bio bih nezahvalan spram moga vrlo štovanoga prijatelja Amruša, kad ne bih spomenuo, da me je ipak katkad poslušao.

Zrinjski trg uredjen je po uzoru trgova u štopskim mjestima bivše vojne krajine. Ne bi se moglo reći, da je to baš Bog zna kakova genijalna ideja, ali su ju možda baš zato kod gradskoga gradjevnoga ureda tako visoko cijenili.

Kad se je dogradila akademijska palača, molio sam i nagovarao Mrazovića, neka dade posjeći stabla pred novom zgradom, jer se od platana ne vidi, a sve će se manje vidjeti, kad platane ponarastu. Pozvali su me pred nekakvi odbor gradskoga zastupstva, gdje sam svoju ideju tumačio i preporučio. Pristali na to, da se rondeau napravi, postavili pače kipove, ali stabala nisu htjeli posjeći. Tek kad je Amruš postao prvi put načelnik, dao je stabla posjeći. Nekoliko se dana vikalo po Zagrebu, da je to vandalizam, onda su istom opazili, da se sad vidi akademijska palača. Smirili se brzo. Sad su zadovoljni.

To je bila mala zgoda; ali sam proveo s prijateljem Amrušem i jedno veliko poduzeće.

Dr. Amruš je htio sagraditi novu realku, pa je želio imati u tu svrhu zajam iz vladinih tekućih novaca. Osjećala se potreba nove gimnazije u Zagrebu, a i za trgovačku školu trebalo je većih prostorija, jer sam ju kanio pretvoriti u trgovačku akademiju. Predložio sam Amrušu, da okrenemo držalo. Neka dade grad svoj prinos, a vlada će graditi sve te zgrade. Amruš je pristao na taj predlog, pa je na lojalan način odlučno podupirao moju akciju. Bio je to težak i mnogo zamršen posao. Ovdje treba da je riječ samo o estetskoj strani toga poduzeća.

Pomišljao sam na to, da u zglobu tih zgrada bude i nova zgrada glazbenoga zavoda, kao što su u dvim veličanstvenim

gimnazijama u Stockholmu sa školskim zgradama spojene velike koncertne dvorane. I za gombaonu trebala je doći posebna zgrada.

Od gradnje novoga glazbenoga zavoda morao sam odustati odmah u početku, jer se ne bi našlo bilo dovoljnoga pokrića za toliki trošak.

Muzej za sadrene odljeve mogao sam graditi, samo mi je osujećena jedna nakana.

Sadašnja gombaona na realnoj gimnaziji bila je odredjena za smještenje odljeva parthenonskih umjetnina, koje sam već prije nabavio bio. Ona je i gradjena po tim mjerama. Usred dvorane po dužini imao se namjestiti drven plot, pa s jedne i s druge strane odljevi Fidijevih kipova sa obiju zabata Parthenona. Naokolo dvorane htio sam smjestiti Fidijeve reliefe.

Nije dostajao novac za posebnu gombaonu, pa se je morala smjestiti u tu dvoranu, a sadreni odljevi Parthenona ostali su smješteni dosta nepovoljno na sveučilištu.

Htio sam, da nalik starogrčkim gimnazijama oko parkiranoga igrališta budu poredane školske zgrade, muzeji i hram. Na sjevernoj strani mislio sam, da bi imao stajati prirodoslovni, a na južnoj arkeologijski muzej, na zapadnoj strani Blaževa crkva na kupolu. Sve ove zgrade trebale su biti spojene stupovljem, u kojem bi imali biti kipovi. Od današnje gombaone do jednoga i drugoga krila srednjoškolske zgrade sagradjeni su već temelji tako, da bi se te dvije kolonade malim troškom mogle podići.

Svršio sam istočni dio te cjelokupne osnove. Sad je u rukama dr. Amruša vlast, da dolično dovrši zapadnu stranu. Crkva sv. Blaža morala bi biti gradjevna protuteža istočnoj skupini tih zgrada, ona bi morala biti jak gradjevni akcenat.

Dok sam služio kao predstojnik vlade, bio sam član odbora za gradnju crkve sv. Blaža. Sad je dakako moja stručnjačka vrijednost nestala. Nisu me više zvali, kad se je odlučivalo o gradjevnim osnovama crkve sv. Blaža, niti su mi te osnova pokazali. Ne znam dakle, kako će izgledati zapadna strana toga »foruma«.

Čitam, da će to biti romanska crkva nalik crkvama za vrijeme narodnih hrvatskih kraljeva. Vidio sam ostatke tih crkvî po Dalmaciji. To su male, neznatne gradnje nalik seoskim crkvicama. Da na jugu nastane veliko srpsko carstvo, bi li za osamsto godina tražili uzore za gradjevine u današnjem Cetinju? — Romanski

stil je nesavršen stil, iz kojega se je tehničkim napretkom razvio gotski stil, a kasnije renesanca, a romanske crkve u staroj Hrvatskoj bile su još k tome malene, neugledne gradjevine. Ima u Trogiru crkva, savršena umjetnina hrvatskih umjetnika. Scijenim, da je estetski posve irelevantno, da su u ono vrijeme vladali Arpadovci. U vrijeme renesance bilo je hrvatskih umjetnika prvoga reda. Već bi s toga trebalo u stilu renesance graditi. Ako će župna crkva sv. Blaža naličiti crkvama iz dobe narodne dinastije, onda ne će pristajati u Zagreb na »forum«, — ako će pak pristajati ovim zgradama, onda ne će naličiti crkvama iz one dobe.

XXIV.

Dugo je potrajalo, dok sam si pribavio osnove za gradnju velikih školskih zgrada.

Raspisao sam bio natječaj, pa sam se tom zgodom uvjerio, da bi Ludwig i Hülsner u Leipzigu tu zadaću najljepše i najbolje riješiti znali.

Pozvao sam bio graditelja Helmera u Zagreb, da s njim vijećam o gradnji novoga glazbenoga zavoda. Rezultat toga vijećanja bio je negativan, ali sam ovu priliku upotrijebio, da potaknem iz nova pitanje gradnje kazališta.

Grof Khuen Héderváry predvidjao je, da će se novim kazalištem povećati troškovi, a da će kazalište s vremenom biti isto tako prazno, kako je i staro. On se je zato dugo predomišljao, bi li novo kazalište gradio. Ni pitanje mjesta nije bilo riješeno. On je želio postaviti kazalište na mjesto, gdje ne će tlo stajati novaca, a predvidio je, da će se grad proširiti, pa će sadašnji sveučilišni trg brzo postati središtem uglednoga dijela grada.

Pokojni Spevec svršavao je svaku referadu sa »Caeterum censeo«, da se ima kazalište graditi. I ja sam banu češće o tom govorio. Dane Stanković držao je takodjer, da je to pitanje zrelo, ali je sve skupa ležalo ipak nepomično.

Sad, kad sam imao Helmera u Zagrebu, htio sam zamoliti bana, da stvar odluči. Došli slučajno u predsobu, gdje sam bio s Helmerom, predstojnici Stanković i Klein. Pozovem ih, neka podju sa mnom moliti bana, da gradi kazalište. Sklonem ih i odem s njima k banu. Ovaj se malo začudio, što mi tri skupa dolazimo. Toga još nikad nije bilo, da su predstojnici nešto korporativno molili. Pogledao sam Stankovića i mignuo mu, neka

govori, a kad je šutio, uzmem ja: da smo došli moliti bana, neka dade graditi kazalište. Kad nam je odgovorio, da to namjerava učiniti, rekoh: Eto, Helmer je već u predsobi, smijem li ga zvati? Ban odvrati: »Slobodno«. Izadjosmo. Helmer dodje od bana sav veseo: dobio je nalog, da priredi nove osnove, da će se kazalište početi graditi. Izrukovali smo se od radosti svi, što nas je bilo u predsobi.

Stanković mi poslije reče: »Meni se čini, da ti nisi ni kanio graditi novi glazbeni zavod, nego da si Helmera dozvao radi kazališta«.

Kad već nisam gradio novi glazbeni zavod, ipak sam mogao stari pregraditi i dograditi.

U starom glazbenom zavodu bilo je stubište takovo, da bi redarstvo moralo bilo zabraniti svaki koncert. Te su stube bile jednake običnim zavinutim stubama u kakovoj privatnoj kući, gdje stanuje nekoliko ljudî; a ovdje su stotine iz jedne dvorane morale takovim stubama izlaziti. Uvijek sam si želio, da bar mogu tu strahotu popraviti. U sporazumku s biskupom Drohobeczkym i s profesorom Klaićem dogovorili smo način, kako bi se pregradnja omogućila, te smo je sretno i proveli i nov dio zavoda prigradili. Hönigsberg i Deutsch su zadaću riješili vrlo dobro.

Medju novijim graditeljima ovi su umjetnici najodlučniji pristaše novoga modernoga stila. Njihove novije zgrade čine mi se pretjerane. Kuća zubara Rado-a na Jelačićevom trgu izgleda kao krletka, ali ima u Zagrebu njihovih nekoliko lijepih gradjevina modernoga stila.

Hönigsberg i Deutsch natjecali su se god. 1903. za gradnju hipotekarne banke. Moram priznati, da su mi se njihove osnove najbolje svidjale i da žalim, što je tudji arhitekt bez potrebe dobio tu radnju.

U prvim redovima naših mladjih arhitekta stoji Pilar, član tvrdke Pilar, Mally i Bauda. On je osim lijepih privatnih gradjevina izradio i osnove za restauraciju frankopanskoga grada u Brinju. Proučavao je i narodne gradjevine te je svoje studije i priopćio. Pilar je bio mnogo godina odbornik Društva umjetnosti.

Od starijih umjetnika spomenuti moramo Kondrata, Hektora pl. Eckhela i Weidmanna.

Medju mladjima istaknuli su se na izložbi god. 1901. Podhorsky, Bastl i Marković. Ovaj posljednji odselio se u južnu Afriku.

Na raznim izložbama i kod raznih natječaja isticao se uspješno mladi Kovačić. Talentiran čovjek, ima dobrih ideja i ukusa, ali je ljenčina, koja se ne uči niti radi ustrajno, nego po kavanama pripovijeda, koliko je vrijedan. Bohème. Šteta za njega.

XXV.

Učenici Bukovčevi postajali su njegovi kolege. Njihov saobraćaj bio je srdačan i lijep. Sastajali se kod Bukovca, on dolazio k njima. Bio je pravi umjetnički život. Ali kao što Bukovac nije ustrajao kao učitelj, tako nije ustrajao ni kao vodja. Odselio se je u Cavtat, jer narudžbe nisu više gusto dolazile kao prije, a kod kuće se laglje živi. Za svoj rodni grad načinio je Bukovac »Sveti grob«, dekorativnu radnju, koju u velike hvale. U tu dobu padaju i Bukovčeve radnje za Dubrovnik.

Čim se je Bukovac preselio u Cavtat, znao sam, da će jenjati i »Društvo hrvatskih umjetnika«. Već godine 1898., dakle u vrijeme, gdje je Društvo »Hrvatskim Salonom« pokazalo prividno jak život, rekao sam u glavnoj skupštini Društva umjetnosti: »Držim, da bi umjetnici bolje učinili bili, da su ostali s nama u složnomu radu . . . . oni su odabrali drugi put. Vidim, da idu u noć i pogibelj; vidim, da su blizu izgubiti kormilara, koji je njihovu ladjicu vodio, valja da upalimo svjetlo na svjetioniku, pa da učinimo sve, što je potrebno za spas zalutale ladjice ili barem brodolomaca« . . . .

Doista, mi smo luč ljubavi za umjetnost uvijek držali visoko, pa smo iza brodoloma umjetnike opet primili u našu ladju.

Medjutim su se naši umjetnici u Zagrebu upustili s mladim književnicima u zajedničko poduzeće, pa su počeli izdavati »Život«. Točnije govoreći: mladi književnici su taj svakako zanimljivi list izdavali, a umjetnici su deficit plaćali. Spomenuti mi valja, da je i »Društvo umjetnosti« ovomu poduzeću priskočilo u pomoć, ali s ograničenom svotom od 2000 K. Dali smo tu potporu, da se ilustracije mogu bolje i ljepše izdati nego u »Hrvatskom Salonu«.

Mladi pisci su uvidjeli, da se apsolutno ne protivim razvoju i isticanju umjetničkog individualiteta, pače 28. lipnja 1900. izabrali me jednoglasno u redakcioni odbor »Života«. Povjest kratkotrajnoga »Života« ne spada ovamo, niti sam ja zvan, da ju pišem; ali je ovo nekoliko riječi prilog toj povijesti.

Gubici »Društva hrvatskih umjetnika« prilikom ovoga literarnog poduzeća bili su osjetljivi.

Putujuća izložba, što ju je to Društvo udesilo, bila je vrlo dobra ideja, ali se svršila deficitom. Raspoloženje za izmirenje raslo je sve više. Napokon je došlo do raspusta »Društva hrvatskih umjetnika«. Društvo umjetnosti preuzelo je problematična aktiva i realna pasiva toga društva ujedno s obvezama spram njihovih utemeljitelja, te je izabralo šest umjetnika u svoj odbor.

Društvo umjetnosti imalo je u dugom nizu svojih poduzeća takodjer jedno, koje ga je financijalno oštetilo, ali rezervni je fond ostao netaknut tako, da djelatna snaga Društva nije jenjala.

Naši gubici pokriveni su u ostalom inventarom, koji će opet imati vrijednosti, čim se na novo započnu skioptikon-predavanja.

Htjeli smo naime upriličiti veliko poduzeće za popularizovanje umjetnosti i znanosti. Po primjeru t. zv. »Uranija-kazališta« udesili smo po cijeloj zemlji predavanja. Kad smo vidjeli, da stvar ne ide, kako treba, pošli smo sami predavati u Sušak, Novu Gradišku, Sisak, Brod, Vinkovce. U Zagrebu smo i od prije sami predavali. Ja sam govorio o Rafaelu iz Urbina, pa sam predavanja ilustrovao skioptikon-slikama, dok su se druga gospoda bavila prirodoslovnim i etnografskim predmetima. Kad smo sami putovali, ispostavilo se, da bi se troškovi takovih predavanja mogli isplatiti uz nesebičan požrtvovni rad predavača.

U Zagrebu je režija bila tako velika, da smo predavanja morali obustaviti na tako dugo, dok ne bude u Zagrebu električna jeftina rasvjeta i dok ne dobijemo besplatnu dvoranu.

XXVI.

Iza kako su se umjetnici vratili u Društvo umjetnosti, priredilo je ono godine 1902. opet izložbu, na kojoj je Bukovac izložio nekoliko krasnih portraita. Medju ovima osobito bila je lijepa slika gospodje Milletichke. Najbolja slika u izložbi, a svakako i jedna od najboljih Bukovčevih radnja. Vrlo je zanimljivo prispodobiti u uspomeni portrait, što ga je izradio Slovenac Jakopić, s ovim Bukovčevim portraitom. Tamo i ovdje prikazana ličnost nije pretežna, glavna stvar. Kod slovenskoga se slikara osoba reći bi rasplinula u kolorističnom problemu, dok je kod Bukovca ravnopravni dio cijele slike.

Vrlo dobro su tom zgodom izložili Josip Bauer, Frangeš, Crnčić i Kovačević. Rudolf Valdec iskazao se dobrim portraitom. Taj umjetnik osobito dobro izradjuje poprsja, koja će stajati pod vedrim nebom. Njegov monument pjesnika Nemčića u Križevcima izvrstan je, a Račkov grobni spomenik najbolji je na cielom zagrebačkom centralnom groblju.

Valdec je na toj izložbi dokazao, da napreduje i da se savjesno uči i bori.

Ivan Tišov bio je izložio mnoštvo slika. Ponajbolja je slika »Slavonska idylla«. Nije bilo jedinstva i života u kompoziciji, ali je boja i rasvjeta bila dobra. Figura gajdaša bila je dapače vrlo dobra. Druga jedna njegova slika, »Turkinja«, bila je vrlo dobro slikana, ali je shvaćanje bilo nelijepo. Sve su druge slike bile radjene više manje nervozno, grozničavo, nepromišljeno, naglo i površno.

Tišov je i za plafond vladine svečane dvorane naslikao »Nastavu«, koja je u kompoziciji nejasna i nerazumljiva. Isus je vrlo slabo karakteriziran. Cijela slika radjena je površno. Rasvjeta hoće da bude sunčana.

Rijetki su slikari, koji znadu svaku vrst rasvjete jednako dobro pogoditi, pa na slikama po volji mijenjati. Priroda je toli bujna, bogata i mnogovrsna, a zadaće umjetnosti tako su velike, da umjetnik treba mnogo vremena, dok steče savršenost u jednom smjeru.

Kad Tišov hoće da prikaže sad ovu sad onu rasvjetu, a Csikos hoće da radi sad ovom sad onom tehnikom, onda se oni odsudjuju sami na to, da nedotjeraju do majstorstva u nijednom smjeru, da uvijek na novo postanu početnici.

Najnoviju svoju sliku »Kolo« i opet je kušao naslikati u suncu. Nije mu uspjelo. Sve boje i prijelazi na toj slici takovi su, kako se vidjaju, kad sunce zapada, dok na slici svjetlo pada od ozgor kao u pol dana. Kompozicija je skroz promašena. Glavni prizor se odigrava u pozadini.

Tišov je s tom slikom nazadovao. Odavle vodi do spasa samo naivno, intimno i prilježno tačno crtanje i proučavanje prirode. Bukovac je svojim sudom o prvoj Tišovljevoj slici pogodio, što ovomu nedostaje.

Mladi Bužan izložio je godine 1902. niz lijepih bilježaka i nekoje dobre studije. Na jubilarnoj izložbi nije sudjelovao, jer se

nije htio podvrgnuti sudu jurye. Vidio sam od njega u jednom dućanu izloženu sliku mrtvoga biskupa Strossmayera. To je bila vrlo dobro radnja. Vidio sam od njega kompoziciju za jedan diplom, ta je bila vrlo loša. U Bužana ima one prilježnosti i ljubavi za prirodu, koje Tišovu treba.

Obojici bi potreban bio još koju godinu majstor, kakav je Bukovac ili Medović.

Robert Auer izložio je 1902. lijepo zamišljenu, ali samo na pô izradjenu sliku »Kraljica ružâ« i nekoliko dekorativnih radnja.

Csikos je poslije pariške izložbe jenjao. Izložio je nekoliko neznatnih stvari.

Sunulo ovoj dvojici u glavu, da bi u Americi bolje prolazili, nego kod kuće. Pobrali se, pa otišli preko mora. Ostali tamo godinu dana, potrošili silu novaca, pa se onda opet vratili kući.

Csikos je u Americi počeo revno raditi. Naslikao nekoliko, po fotografijama sudeći, lijepih slika. Čim se je vratio kući, opet je prestao raditi. Zanimljiva psihologijska pojava.

Ferdo Kovačević i M. Crnčić odlikovali se s nekoliko lijepih študija i slika.

Na toj smo izložbi imali prilike vidjeti poveći broj umjetnina od ženske ruke. Najznamenitije su radnje bile od Antonije Krasnik. Ona je sebi sa svojim crtežima za umjetni obrt prokrčila put u Beču, a sad je pošla u Pariz, gdje će takodjer uspjeti.

Godine 1903. priredio je Trpinac pod firmom Društva umjetnosti izložbu litografija iz Njemačke. Nisu se svidjale općinstvu, niti će se kod nas udomiti.

Naši umjetnici su te godine priredili izložbu u Pragu. Troškove je platilo Društvo umjetnosti. Koristi je bilo slabo. Malo se je prodalo, a nije baš ni uspjeh bio osobit. Primljeni su skeptično, prem je sudjelovao i Bukovac, koji je te godine postao profesorom na akademiji u Pragu.

U isto vrijeme izložio je u Zagrebu Emanuel Vidović iz Spljeta prvi put veliku kolekciju svojih radnjâ.[1]

Godine 1904. odužili su se Česi, pa su priredili izložbu društva »Manes« u Zagrebu.[2] Mi smo kupili onoliko, koliko su Česi od naših umjetnika kupili, a hvalili smo ih više, nego oni nas. Općinstvo nije ratificiralo našu pohvalu, nije dolazilo u izložbu niti je kupovalo. Izložba nije bila potpuna niti je po njoj tko sebi mogao stvoriti pravi sud o visini češke umjetnosti.

[1] Recenzija u br. 261. Nar. Nov. 1904.

[2] Recenzija u br. 110., 112., 121., 146. Nar. Nov. od 1904.

Kad je preuzvišeni gospodin grof Theodor Pejacsevich primio bansku čast, odrekao se je predsjedništva Društva umjetnosti, kojemu je osamnaest godina predsjedao. God. 1903. izabrali mene za potpredsjednika Društva, kojemu sam prvih godina bio tajnikom, a kasnije predsjednikom. Preuzvišena grofica Lila Pejacsevich primila je pokroviteljstvo Društva.

U svibnju godine 1905. priredismo jubilarnu izložbu, da njome proslavimo dvadeset i pet godišnji opstanak svoga društva, kojega sam djelovavanje evo u velikim crtama orisao.[1]

Jubilarna izložba bila je lijep uspjeh.

Hrvatska umjetnost je tom izložbom dokazala, da je sretno prepatila djetinje bolesti.

Bukovac nije htio izložiti ništa, a kad je imenovan profesorom u Pragu, pisao mi, da je za uvijek otišao iz Hrvatske a da svi skupa, koji su ostali, ne vrijede onoliko, koliko on, koji je otišao.

Mene je jubilarna izložba utješila.

Doista iskreno žalim, što Bukovca nema u Zagrebu. On bi upravo sada razvoju naših umjetnika više koristio, nego prije deset godina, gdje su još bili početnici i nesamostalni; ali kad se je raskrstio sa svima umjetnicima napose, pa sad i sa cijelom Hrvatskom, moramo s time računati. Rezultat toga računa pako jest: da će se hrvatska umjetnost i bez Bukovca razvijati.

Bukovac je bio nezadovoljan u Zagrebu, jer ga tobože nismo dosta uvažavali. Doista nije imao razloga. Obilno je zasluživao i odlikovan je na svakojaki način. Akademija je pače Bukovcu za volju pomišljala na to, da ostvari svoj umjetnički odsjek. Ne znam, zašto akademija nije provela svoju nakanu, pa u istinu realizovala odsjek za umjetnost, koji bi dakako morao biti odsjek za znanost o umjetnosti. Ona je Bukovca i još neke slikare htjela imenovati članovima. Prisustvovali su pače jednoj svečanoj sjednici, sjedeći kraj članova akademije. Medju njima je bio i Bukovac. Vlada, akademija i općinstvo natjecali se upravo, kako će što više izraziti svoje priznanje i uvažavanje znamenitomu umjetniku. Nije nam ljubav ljubavlju vratio. Mi ipak ne gubimo nade, pa

[1] Proslava toga jubileja zaključena je 25. godina poslije osnutka Društva, ali je izložba priredjena tek g. 1905.

mislimo, da će se i taj putnik napokon vratiti i upoznati, gdje mu je prava mati.

Na jubilarnoj izložbi predstavio se Medović opet u novom umjetničkom ruhu. On se je usavršio od posljednje izložbe amo u svom koloritu, pače preobrazio se. Postao je mnogo bujniji, bogatiji, svjetliji. Iz njegovih slika kao da se sada sja sunčano svjetlo, što dalmatinske pećine rasvjetljuje. Sva bjelina krečnih hridi jest u njega, sva vatra dalmatinskoga groždja, sva finoća uljikâ i sva bujnost južnoga cvijeća.

Uz Medovića isticao se u prvom redu C. M. Crnčić.

Crnčić je sin krajiškoga častnika, a rodio se je g. 1865. u Raiću. Trebao je postati častnikom. Istupio je iz kadetske škole, pa je otišao na umjetničku akademiju u Beč. Poslije godinu dana ode u Monakov. Iza nekoliko mjeseci morao je poći k bratu u Tirol. Tamo primi poziv, da dodje slikati kazališne dekoracije u Coburg, gdje je radio godinu dana. Medjutim je dobio po predstojniku Spevcu štipendij, pošao je u Monakov i ostao kod Gysisa u školi dvije i pô godine. Kad sam naslijedio Spevca, došao je u Zagreb, pokazao mi svoje stvari, pa je htio da samostalno radi. Trebali smo onda učitelja na obrtnoj školi. Namjestio sam Crnčića. Nije htio ostati.

Pustio sam ga, da neko vrijeme flanira, pa sam ga pozvao sa sobom u Primorje, da vidim, kako radi pred prirodom. Nisam bio zadovoljan. Zahtijevao sam, da ide još u školu kojemu velikomu umjetniku. Opirao se, jer ljubi slobodu. Malo je osore naravi, ali ja sam ustrpljiv. Sklonem ga da posluša. Složismo se napokon u tom, da će k Wiliamu Ungeru, glasovitome bakropiscu i izvrsnomu učitelju. Unger me je redovito izvješćivao o Crnčićevom napredku; katkad se je tužio, katkad se je nadao, katkad ga je hvalio. Kod Ungera je Crnčić naučio raditi.

Imao sam kasnije godine 1895. opet konflikt s Crnčićem. Htio sam izdati slike svih naših historijski znamenitih gradova i gradina. Crnčić mi se je vidio najsposobniji za tu zadaću. Dao sam mu nalog, da te slike izradi uz honorar od 6000 Kruna. Nije htio primiti, jer mu je bilo dosadno risati niz starih gradina. Kad umjetnik odbije takovu narudžbu, onda mu ne treba više ni potpore. Obustavio sam mu štipendij. Nismo se nekoliko godina vidjeli.

Kad je Crnčić g. 1901. izložio svoje radnje, vidio sam medju njegovim vrlo lijepim bakrorezima — starih gradina.

Nekoč nije mogao podnijeti misao, da bude učiteljem na obrtnoj školi. Danas drži privatnu školu, pa vrlo marljivo podučava, isto kao što je nekadašnji pedagogijski anarkista Bukovac danas izvrstan akademijski profesor. Iveković, koji nije mogao podnijeti učitelja, danas je vrlo dobar učitelj. Nekoč nestašan kao ciganin, danas Crnčić sjedi u svom atelieru u Zagrebu, pa radi vrlo lijepo i revno. Jedan od najmarljivijih naših umjetnika. Tuži se doduše, da su ti atelieri krletke, u koje da sam umjetnike zatvorio, ali se uvijek sa svojih izleta na more rado vraća u tu krletku.

Crnčić je vrlo lijepo uznapredovao. Najbolje su mu slike, u kojima proučava more. Dan danas je stigao i u svojim slikama umjetničku visinu svojih bakropisa.

Na jubilarnoj izložbi[1] odlikovali su se neki, o kojima još nije bila riječ, i nekoji prije još nerazvijeni umjetnici. Medju prvima je Konrad Filip. I on je bivši učenik obrtne škole. Pošao je u Pariz i Monakov, pa se je teškom borbom za život mučno proturao, ali ga nagradjuje lijep uspjeh. On je stariju u Wagnerovoj školi naučenu tehniku zamienio novijom svježijom, sjajnijom i njegov je kolorit pod uplivom Francezâ postao bujan. Slike Filipove odvise još sasvim od modela. Slika vrlo smiono, boje su mu tekuće i sjajne. Svjež u bojama i u tehnici izgubi katkad crtež. Ako se F i l i p bude naučio na točno i savjesno risanje, moći će se uspeti do savršenosti u oponašanju prirode.

Ferdo K o v a č e v i ć je takodjer bivši učenik obrtne škole, a danas je jedan od naših najboljih slikara. Već je u obrtnoj školi bio najbolji risač. Kasnije je i on bio na školi obrtnoga muzeja u Beču. U pompejanskoj sobi vladine zgrade njegove su glavice u medaljonima najljepše. Kasnije se je Kovačević zalijenio, pa sam se mnogo radi toga ljutio na njega. Naslikao je za plafond loggije u svečanoj dvorani vladinoga odjela za bogoštovlje i nastavu dosta lijepu alegorijsku sliku. Kasnije je opet ljenčario. Na jedanput se je počeo isticati krasnim slikama predjelâ iz okolice zagrebačke: sve jedna ljepša od druge. Koliko sam se srdio prije na njega, toliko se sad radujem njegovu lijepom radu i nastojanju.

Velike je nade budio na jubilarnoj izložbi Tomislav Krizman. Bivši učenik škole austrijskoga muzeja za umjetnost i obrt, sada

[1] Recenzija Nar. Nov. 1905., br. 101., 107., 116,, 124., 125.

je učenik W. Ungera. Tomislava su uveli u umjetnost Csikos i Crnčić, pa su tim dokazali odličnu sposobnost za podučavanje. U Krizmana ima zdrav talenat za motrenje prirode, a ima i fantazije.

Mnogi lijepi talenat utrne radi pomanjkanja svakidašne pameti i najnužnije naobrazbe. Neukost zavede mlada umjetnika, da zlorabi umjetničku slobodu te mora propasti.

Robert Auer izložio je poslije svoga povratka iz Amerike na jubilarnoj izložbi niz elegantnih crteža, po kojima Mosinger izradjuje razglednice za inozemstvo. U tim crtežima oponaša Auer češkoga ilustratora Muchu. Prispodobimo li ove akvarele s njegovom slikom »kraljica ruža«, što ju je izložio prije odlaska u Ameriku, to možemo reći, da je uznapredovao u tehnici, ali je izgubio sopstveni svoj individualitet. Tim, što slike u maleno radi, lijepo ih znade dotjerati.

Opasnost ovoga mnogoga slikanja na pamet jest u tomu, da umjetnik izgubi dodir s prirodom. Auer je u pogibelji, da će mu sličice naličiti do skora ilustracijama u modnim listovima. Da se toga očuva, valja mu medju to uvijek opet slikati pomno radjene študije po naravi, bez koketerije, bez manirizma, bez poljepšavanja. Kad se tako osvježi, onda će i njegove male obrtnine uvijek nositi plemenit pečat umjetnosti

Csikos je izložio i opet vrlo malo. Jednom bilješkom »Ćiril i Metodij krste Hrvate«, jednim akvarelom »Dante i Mathelda« i jednim monotypom iz »Apokalipse« dokazao je iz nova svoj lijep talenat za kompoziciju. Na temelju svoje bilješke dobio je od vlade nalog, da izradi veliku sliku za svečanu dvoranu. Ova slika će biti mjerilom, da li u budućnosti još možemo računati s Csikošem.

Napisao sam g. 1899. u Csikoševim slikama, koje su g. 1898. u »Hrvatskom Salonu« izložene bile, ove riječi u gore spomenutoj recenziji: »Hoće li Csikos sretno preboljeti, vidjet ćemo. U istinu velika je kušnja za mlada umjetnika, kad mu se jedva nabačene slike uzimlju za gotove, nenaravnost vrijedi za lijepo. Tu se brzo gubi risačka vještina i sposobnost za zdravo gledanje te dotjerivanje jedne umjetnine. Dobru nadu crpim iz slike »Pietà«.«

Tu nadu gojim još i danas.

Vrlo lijepo izložio je Vidović one godine u jubilarnoj izložbi. On osobito rado slika jutarnji i večernji sumrak, zagasite boje, što se steru nad vodom i nad obalom. Vidović je uvažio

SA SELA. V. BECIĆ.

LJETO. B. ŠENOA.

je učenik W. Ungera. Tomislava su uveli u umjetnost Csikos i Crnčić, pa su tim dokazali odličnu sposobnost za podučavanje. U Krizmana ima zdrav talenat za motrenje prirode, a ima i fantazije.

Mnogi lijepi talenat utrne radi pomanjkanja svakidašne pameti i najnužnije naobrazbe. Neukost zavede mlada umjetnika, da zlorabi umjetničku slobodu te mora propasti.

Robert Auer izložio je poslije svoga povratka iz Amerike na jubilarnoj izložbi niz elegantnih crteža, po kojima Mosinger izradjuje razglednice za inozemstvo. U tim crtežima oponaša Auer češkoga ilustratora Muchu. Prispodobimo li ove akvarele s njegovom slikom »kraljica ruža«, što ju je izložio prije odlaska u Ameriku, to možemo reći, da je uznapredovao u tehnici, ali je izgubio sopstveni svoj individualitet. Tim, što slike u maleno radi, lijepo ih znade dotjerati.

Opasnost ovoga mnogoga slikanja na pamet jest u tomu, da umjetnik izgubi dodir s prirodom. Auer je u pogibelji, da će mu sličice naličiti do skora ilustracijama u modnim listovima. Da se toga očuva, valja mu medju to uvijek opet slikati pomno radjene študije po naravi, bez koketerije, bez manirizma, bez poljepšavanja. Kad se tako osvježi, onda će i njegove male obrtnine uvijek nositi plemenit pečat umjetnosti

Csikos je izložio i opet vrlo malo. Jednom bilješkom »Ćiril i Metodij krste Hrvate«, jednim akvarelom »Dante i Mathelda« i jednim monotypom iz »Apokalipse« dokazao je iz nova svoj lijep talenat za kompoziciju. Na temelju svoje bilješke dobio je od vlade nalog, da izradi veliku sliku za svečanu dvoranu. Ova slika će biti mjerilom, da li u budućnosti još možemo računati s Csikošem.

Napisao sam g. 1899. u Csikoševim slikama, koje su g. 1898. u »Hrvatskom Salonu« izložene bile, ove riječi u gore spomenutoj recenziji: »Hoće li Csikos sretno preboljeti, vidjet ćemo. U istinu velika je kušnja za mlada umjetnika, kad mu se jedva nabačene slike uzimlju za gotove, nenaravnost vrijedi za lijepo. Tu se brzo gubi risačka vještina i sposobnost za zdravo gledanje te dotjerivanje jedne umjetnine. Dobru nadu crpim iz slike »Pietà«.«

Tu nadu gojim još i danas.

Vrlo lijepo izložio je Vidović one godine u jubilarnoj izložbi. On osobito rado slika jutarnji i večernji sumrak, zagasite boje, što se steru nad vodom i nad obalom. Vidović je uvažio

prigovore i savjete izrečene tom zgodom, pa je na jubilarnoj izložbi ove godine još mnogo ljepših stvarî izložio. Ovom je izložbom osvojio općinstvo. Njegove lijepo dotjerane radnje zbilja su poetične i vrlo čuvstvene.

Iveković je izložio nekoliko bilježaka, krajolika i portraita. Bilješkama dokazao je veliki napredak. Lijepu sposobnost za historijsku kompoziciju mogli smo razabrati već u prvim njegovim radovima. Kr. zem. vlada naručila je kod njega veliku sliku; imat će sad prilike pokazati, da li znade veliku sliku dotjerati kako valja.

Kad sam došao u Zagreb, bila su tu dva slikara, Quiquerez i Mašić, i jedan kipar, Rendić, a nijedan arhitekt. Dan danas možemo nabrojiti preko četrdeset hrvatskih graditelja, kipara i slikara.

Na jubilarnoj izložbi nisu svi izložili. Jedan se je raskrstio s Društvom umjetnosii i umjetnicima, drugi se nije htio podvrgnuti jury-i svojih kolega, trećemu ovo, četvrtomu ono nije bilo pravo. I to je karakteristična pojava u razvoju naše umjetnosti; zato ju spominjem.

Medju mladim umjetnicima uzdižu se visoko Ivan Meštrović i Mirko Rački

Mirko Rački svršio je preparandiju i bio je već namješten za pučkoga učitelja. Ostavio je školu, pa je pošao u svijet. Mnogo je stradao i mnogo se borio, mnogo i revno učio. U njega je bujna fantazija i mnogo umjetničkog osjećanja.

Postao sam u ostalom skeptičan glede razvoja mladih umjetnika, prevariv sam se u lijepim nadama, a gdje se nisam nadao mnogomu, vidio sam lijepih plodova. Nebrojeni su faktori, koji utječu na razvoj umjetničkoga talenta. Moja vjera u trajni razvoj i konačni uspjeh Račkijev temelji se na tom, što je strog i kritičan spram samoga sebe i što je inteligentan, pa zato podnosi i tudju kritiku.

Frangeš izradio je nad jedna vrata svečane dvorane vladine zgrade za bogoštovlje i nastavu i četvrti relief »Filozofiju«. Vrlo dobro karakterisan i modelovan mudrac razmišlja o problemu života. Što mudrac pred svojim duševnim okom gleda, to kipar prikazuje u nizu licâ. Ljubav, materinstvo, rod i muku života te smrt. Za relief se figure ističu previše plastično. Kad bude relief stajao na svom slabo razsvijetljenom mjestu, bit će valjda opravdan taj prejaki plasticitet. Prva grupa mladića i djevojčica, koji se ljube,

nije dobra. Frangeš je tu htio uložiti najjaču snagu, ali nije uspio. Sav ostali je relief u istinu izvrstan.

Nedavno su Frangeš i Valdec zajedno izradili plaketu.

Upravo spominjem s ponosom zajednički rad te dvojice kipara na toj spomenpločici, što ju je Društvo umjetnosti dalo izraditi u slavu Strossmayeru, da dokaže, kako su naši umjetnici sposobni za takovu zadaću jednako kao najbolji tudjinac.

Meštrović je svojim kipom pjesnika Luke Botića dokazao i vještinu i inteligenciju. On pače piše o etici i estetici. Svakako je ono, što modelira, daleko bolje od onoga, što piše. Imenice su Meštrovićeva filozofska i historijska razmatranja naivna.

Meštrović je vrlo jak talenat; upravo genijalan.

Moram ponoviti, što sam o njemu rekao: »Ako je mlad vrijući mošt još mutan, neka je, red mu je — samo staro vino ne smije više mutno biti i kipjeti. Red mu je, da je vatreno i bistro . . . Meštrovića valja na njegovu putu pratiti i podupirati s velikom ljubavi i ustrpljivošću; od njega može postati velik umjetnik prvoga reda. Može, al ne mora . . .«

Valdec je na jubilarnoj izložbi dokazao, da je stigao metu svoga talenta. On je upravo rodjen za monumentalne portraite. Njegov je arhitektonski talenat lijep i jak.

Preuzvišena gospodja barunica grofica Lila Pejacsevich vršila je svoju zadaću kao pokroviteljica »Društva umjetnosti« prilikom jubilarne izložbe upravo u velikom stilu.

Ne rekavši nikomu ništa tražila je audijenciju kod Nj. Veličanstva i zamolila je, da naš vladar kupi na jubilarnoj izložbi nekoliko umjetnina. Naš kralj je premilostivo uslišao ovu molbu i odredio, da se za Njega kupi umjetninâ u vrijednosti od 6000 Kruna. Banica je i sa svoje strane kupila za 6000 Kruna slikâ i poticala je sve naše otmjene krugove, da kupuju. Doista je toliko odziva našla, da smo na toj izložbi došli u nenadanu nepriliku, jer smo imali više kupaca nego umjetnina prikladnih za prodaju. Kr. zem. vlada naručila je slika za 18.000 Kruna.

Spomenuti mi valja, da je gradski načelnik Mošinsky počeo kupovati umjetnine za gradsku vijećnicu u Zagrebu, da je Emil pl. Weiss naručio kod Ivekovića sliku za plafond trgovačkoga muzeja i da je kod istoga umjetnika naručila i djakovačka općina sliku za svoju dvoranu. Iveković će tu prikazati prizor, kako su hrvatski velikaši kod Gorjana uhvatili kraljicu Mariju.

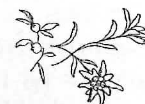
Ovo je vro povoljan znak, kad se bogata gospoda i imućne općine počinju zanimati za umjetnost. Dobar početak naći će, nadam se, i lijep nastavak. Napredni grad Osijek, slavna Požega, ponosni Varaždin, junački Karlovac, starodavni Križevac, a i drugi gradovi mogli bi iz svoje povijesti dati slikati i klesati mnogo toga. Naša bi umjetnost mogla uz potporu s tih strana procvasti.

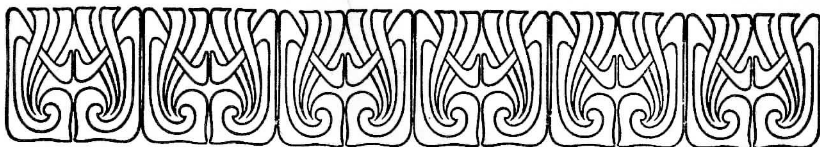
Možda će riječi pokojnoga biskupa Strossmayera, što sam ih iz nova naštampao, probuditi i u svećeničkim krugovima osjećaj: da baš nije dolično nabavljati za crkve jeftine tirolske umjetničke strahote, nego da bi patriotična dužnost bila podupirati našu umjetnost narudžbama.

Nadam se, nadam se . . . nadam . . .

Evo sam strmim putem prispio na odsjek brda. Stojim. Oglêdam se na put, koji sam prevalio. Zadovoljan sam. Koliko ću koračaja još proći u dragome svjetlu života, ne znam. Tješi me pogled na vršak brda, gdje cvate cvijeće sreće i kulture hrvatskoga naroda. Meni sunce već zalazi, ali vidim zoru bolje budućnosti: ona svita našoj umjetnosti i narodnomu napretku . . . To me tješi i jača.

I. Kršnjavi.

NIKOLA TOMMASEO.

I.

Godine 1888. izdala je »Matica Hrvatska« na moju ponuku »Iskrice« s mojom studijom o njihovu piscu. Ovom su se radnjom okoristili svi pozniji hrvatski i srpski pisci, koji su što pisali o Tommaseu, pa i oni, koji su joj prigovarali. Neki su je i opljačkali.

Vrijedno će biti, da se osvrnemo na poznate nam spise, koji se tiču Tommasea, a ugledali su svjetlo iza Matičina izdanja.

Kako je pokojni naš izvrsni novinar Dinko Politeo pročitao moj uvod k »Iskricama", izrekao je u »Obzoru« od 23. srpnja iste godine ovaj svoj sud:

»Liepo je, što je Matica preštampala »Iskrice« Tommasea, te je dobro, da svak čita i upozna ove jezgrovite misli. Nu što nam je težko, to je da mnogi — pa i u ovom članku — predstavljaju Tommasea, ono što on nije bio. Mi se možemo ponositi što je naša zemlja dala drugoj zemlji čovjeka nedostiživog Tommaseova znanja i špartanskoga karaktera, i drugo ništa. Tommaseo je živio i radio za Italiju, a ne za nas. On niti se ćutio Hrvatom niti je Hrvate ljubio.«

Da je Politeo bolje poznavao Tommaseova djela, ili da je pazljivije pročitao moju studiju, ne bi bio napisao ovako površna suda, koji je običajan u novinara, kada govore o književnim pitanjima. Ovdje je politik Politeo nepovoljno sudio o politiku Tommaseu.

Nitko ozbiljan nije još ipak crnje prikazao Tommasea od Ch. Šegvića (Vienac g. 1902.), ni u nas ni u Italiji. Evo Šegvićevih misli:

Izuzmemo li Tommaseove leksikografične radnje i neke stvari iz estetike i pedagogije, već danas za njegova djela ne znade nitko osim starinara: talijanska ga je publika sasvim zaboravila. Kao sociolog i filozof T. je ništa naprama Rosminiu itd.; njegov rječnik sinonimâ i rječnik talij. jezika pokazuju marljivost, veliku naobrazbu i — ništa više. On nije stvorio ni jedno djelo trajne vrijednosti. Sami Talijani sude njegov stil tamnim i isprepletenim; periodi su mu kilometrične dužine, nabiti digresijama i umecima, koji pokazuju obilje znanja i velik nered u mislima, neumjerenost i taštinu. Kao književnik on zauzimlje mjesto trećega reda. Kao čovjek je čudnovata, vanredna, ali nije velika pojava. Na njemu je sve umjetno, plod odgoja i kola, u kojem se je kretao i živio. Njegova čednost i tankoćutnost nijesu prirodjeni mu darovi, nego plod odgoja i nekoga gesla u životu. »Iskrice« su njegovo najoriginalnije i najsamostalnije djelo. On se obrukao i kao politik. U njega bijaše neopravdana mržnja na sve što je njemačko, pa osim toga nije gojio druge velike ideje ni u politici ni u sociologiji. Osim želje, da Austrija izidje iz Italije, drugoga političkoga programa nije imao niti je ikoji drugi program podupirao. Niti je bio federalista niti centralista, niti je bio za jedinstvo Italije, niti protiv njega. Republikanac želio je uskrisiti mletačku republiku, ali nije htio, da se ona sjedini s Piemontom.

Kao djelatni politik obrukao se, dok je bio član privremene mletačke vladavine, pa kao njezin poslanik u Parizu. Ako je imao ideala, bili su mu veoma magloviti. Tommaseo je ustao protiv sjedinjenja Dalmacije, dokazujući, da su Dalmatinci Slaveni, ali nijesu Hrvati. Hrvati sami ne znadu, što žele: jedni se zovu Hrvati, drugi Iliri, treći Jugoslaveni, četvrti samo Slaveni.

»Ni na književnom ni na političkom polju nije Tommaseo ništa uradio, da bude opravdana slava, kojom su ga obasuli Talijanci i Dalmatinci. Napokon, kad je Italija došla do jedinstva i slobode, stari borci stadoše medju se dijeliti plijen. Tommaseo je ostao daleko od te pljenidbe. Nastavio je u siromaštvu svoj književni i novinarski rad. To mu je uvećalo ugled u masi, koja ne može pojmiti siromaštvo u glasovita čovjeka bez udivljenja«.

Šegvić nije eto ostavio na Tommaseu cijela ni jednog vlasa. Ovakov sud moramo zabaciti u ime ozbiljne hrvatske kri-

tike. Šegvić ili nikako ne pozna Tommasea, ili je došao do ovakih zaključaka samo iz težnje, da se istakne novošću i nepojmljivom smionošću tvrdnja. On je — čini se — učenik M. Nordau-a, koji pripisuje svako dobro ljudsko djelo nečistim pobudama. Samo ovako možemo razumjeti, što Šegvić ne shvata pravo karaktera N. Tommasea.

Posve je razumljivo, ako smo zlo prošli pred razornom kritikom Šegvićevom i »Matica Hrvatska« i ja, te nam milostivo oprašta ovako naše grijehe: »Patriotski smjer »Matice Hrvatske« i piščev otačbenički osjećaj nije dopuštao, da se iznese markantnije na vidjelo ono, što može pobuditi u hrvatskom srcu mržnju prema čovjeku, koji je, rodjen od majke Hrvatice, a oca potalijančenjaka, budio u ogromnoj većini izrodjene dalmatinske inteligencije bezgranično povjerenje i udivljenje neopravdano, a koje je dopiralo do obožavanja.

Milčetić, opojen istim udivljenjem, ucijepljenim, pokri strukom zaborava i pieteta njegove otačbeničke grijehe, a gdje ih se morade dotaći, nastoji ih ovako ili onako opravdati«.

Evo zašto sam ja, »opojen ucijepljenim udivljenjem«, slavio Tommasea.

God. 1873./4., svršivši riječku gimnaziju, podjoh u Spljet, gdje proboravih nezaboravnih 10 mjeseci. Na gimnaziji spljetskoj imala se naime započeti one školske godine obuka u prvom gimnazijskom razredu na hrvatskom jeziku. Tu koncesiju učiniše u Beču dalmatinskim zastupnicima, kada sa svojim glasovima pomogoše proturati u carevinskom vijeću novelu o izravnim izborima. Slavenstvo ih je žigosalo kao izdajice.

Medju tim u Dalmaciji ne bijaše onda učitelja, vještih hrvatskom jeziku, te se je spljetski ravnatelj Bakotić obratio na riječkog ravnatelja Slamnika, da bi mu odabrao dva abiturienta, koji bi neko vrijeme služili na spljetskoj gimnaziji kao namjesni učitelji. Kako se javio u to doba Bakotiću sâm pokojni E. Kumičić, koji bijaše već svršio sveučilište, preporučio je Slamnik samo mene.

Za moga boravka u Spljetu umr'o je Tommaseo (1./5. 1874.). U Dalmaciji se obdržavahu tada zadušnice valjda u svakom selu, a po gradovima, koji bijahu onda gotovo svi u talijanskim rukama, Tommaseova smrt prouzroči opću, hinjenu i nehinjenu, narodnu žalost. Talijani oplakivahu Tommasea poglavito iz poli-

tičkih razloga; dok se malobrojna narodna inteligencija pridružila, očarana pokojnikovom slavom, Talijanašima. I Spljet se sav za zadušnica zavio u crninu. Izašle su i kojekakve prigodne brošure, pjesme, napisi, na jeziku latinskom, talijanskom i hrvatskom. Kako je u ono doba bilo u Spljetu vrlo malo inteligentnih ljudi, vještih hrvatskom jeziku, bijah ja[1] medju njima korifej, te me odbor čitaonice silio, da ispjevam prigodnu pjesmu u slavu Tommaseovu.

Nijesam se htio primiti toga posla već ni zato, što do tada ne napisah nego neki dopis u tršćanskoj »Našoj Slogi«. Znao sam pored toga, da je bio Tommaseo najžešći protivnik sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom; vidio sam, da talijanaši baš toga radi veličaju njegovu uspomenu, a u mene bijaše vrlo živo narodno osjećanje. Napokon sam složio nekaki epitafij, koji nije potekao ni iz pjesničke duše ni iz duše zanesene slavljenim objektom. Nijesam ipak stekao slave kao neki pop Vučković, koji je plakao za Tommaseom u obliku bokeljsko-crnogorskih tužbalica; a nijesam se dopao ni zato, što sam se usudio nazvati »Iskrice« hrvatskima. U Dalmaciji se je u ono vrijeme upotrebljavalo u javnom životu samo ime slavjansko: ovako se nazivahu čitaonice, ovako se krstio i naš jezik. I u samom Kotoru postojaše »slavjanski Dom«, premda priznajem, da medju Bokeljima bijaše nješto srpske svijesti. Hrvati bijahu samo Slavjani. Hrvatsko ime življaše doduše u puku, no inteligencija ga spominjaše nekako sa strahom. Talijani i talijanaši govorahu: »Slavjani dä, ali Hrvati nikada«. Ovo je geslo bacio medju Dalmatince Tommaseo; no istina je i to, da u krugu hrvatske inteligencije, odgojene u Italiji, ne bijaše obljubljeno hrvatsko ime, da ga i nije Tommaseo crnio. A u Italiji je bilo hrvatsko ime mrsko poradi graničara, koji, boreći se za svoga cara, s nepravom pribaviše svome narodu ime robova, tlačitelja i krvnika tudje slobode. Tako je eto bilo još god. 1874., kada sam ja preletio Dalmaciju od jednoga kraja do drugoga. Ja sam medju obrazovanim Dalmatincima našao onda Dalmatinaca i Slavo-Dalmata (ovo bijahu autonomaši, protivnici sjedinjenja), Slavjana, našinaca (Dubrovčani) i Srba (Bokelji i gdjekoji Dubrovčanin), ali Hrvata nigdje. U ono se doba istom počelo razvijati hrvatstvo, najviše utjecanjem Mihovila Pavlinovića, koji

[1] Ja sam bio zaprisegnuti tumač hrvatskog jezika kod spljetskog tribunala!!

je zanosio narod svojim govorničkim darom, vještim perom i nekim sanjarsko-pjesničkim nadahnućem.

Pokojnom Politeu bijaše to sve poznato, bolje nego meni, pa opet on ne mogaše oprostiti Tomaseu, što je bio antiunionista i što nije volio hrvatskoga imena, kao da nije imao T. pravo, kada ironički spočitavaše savremenim Hrvatima, da si nadijevaju kojekaka imena. Kako da on, na koga utjecaše talijanski milieu, miluje u tudjini hrvatsko ime, kada ga njegovi hrvatski savremenici zapostavljahu drugim, nedomaćim imenima?

Nije ovo ni izmotavanje ni poljepšavanje Tommaseova karaktera, kako misli Šegvić, već: dura veritas.

Koliko se opominjem, za prve svoje mladosti nijesam pročitao ni jednog Tommaseova talijanskog djela. Istom kasnije za svojeg višegodišnjeg učiteljevanja na Rijeci proučih, ili bar pregledah vrlo velik broj njegovih radova pa se moja predjašnja antipatija pretvorila u neku simpatiju prema piscu, koji je iskreno ljubio narod, iz kojega je potekao. Nije to dakle ucijepljeno udivljenje, kako hoće Šegvić, već plod ozbiljnog razmišljanja.

O stogodišnjici Tomaseova rodjenja pisalo se u Italiji mnogo o velikom Šibenčaninu. »Circolo Accademico Italiano« u Beču proslavio je 12. prosinca 1902. njegovu 100-godišnjicu i predavanjem prof. dra. E. Maddalene, koji govori o Tommaseu s vrlo velikim poštovanjem. On tvrdi, da je na prozu glasovitog pjesnika i književnika Carducci-a utjecao stil Tommaseov. Pored mnoštva studija o Dantu, kaže Maddalena, Tommaseov komentar izlazi kano stvar nova: »drugi idu za njegovim stopama, razvijaju njegovu misao«. (Annuario del Circolo Accademico Italiano di Vienna. Capodistria 1903., str. 18.). T. je unio i srećnih metričkih novotarija u talijansku poeziju. Maddalena se divi karakteru Tommaseovu; samo prešućuje Tomaseovo podrijetlo.

O 100-godišnjici Tommaseovoj spominjalo se u talijanskim listovima, da on ne osjećaše talijanski, već slavenski. Da se stvar razbistri, obratio se urednik milanske revuje »La Vita internazionale« na učenoga Graziana Ascoli-a, da bi izjavio, što misli o tome pitanju. Ascoli je odgovorio u članku: »O Nikoli Tommaseu, koji se naziva Slavenom« (La Vita Internazionale, Nr. 3, 1903.).

Ascoli ovdje dokazuje, da »čudnovati Dalmatinac« otvoreno ispovijeda svoje slavenstvo, potpisujući se: »Uno Slavo«; da hrv. jezik zove svojim materinskim, da Kraljevića Marka zove našim; da piše: »Dalmatincima i drugim pucima jezika našega«; dok svoje talijanstvo izpovijeda plahom perifrazom. Nikakvo čuvstvo — kaže Ascoli — nije potamnilo u njega nepomućenu viziju realnosti ni predestinaciju povijesti. Tommaseo priznavaše, da Talijanima u Dalmaciji pripadaju samo naseobine na obali; dakle u Dalmaciji se smije govoriti o talijanstvu tek kao o posljedici mletačkog gospodstva.

Čudnovato je, nastavlja Ascoli, da su u današnjoj Dalmaciji nepoznate simpatije prema nekadašnjoj gospodarici i učiteljici; što više, ondje se nastoji oko istrijebljenja svega onoga, što opominje na mletački i na talijanski izvor. To možemo ipak razumjeti . . . Srbohrvata ima u Dalmaciji više od pô miliona, dok je Talijana neobično malo; Ascoli ipak misli, da će biti do 60.000 Dalmatinaca, koji govore talijanski. No i takovih bi Talijana bilo malo više od 10%. Srbohrvati drže Talijane za zapreku svoga razvića na moru. Pa ovako se prijetnja svršuje klikom, koji nas sjeća uskoka: otjerati ih u more!

»Velika pobjeda nove Italije u sjevernom Adriatiku bila bi doista ovjenčala talijanstvo u Istri i oživjela pokret talijanski u Dalmaciji . . . Nego Sveti Marko, i ako se čini da se nije borio pod Visom, ipak je potonuo sa svim ostalim svecima talijanskih obala! A Srbohrvati u Dalmaciji kao da se ne boje, da će se svečano povratiti; već radije očekuju, da će ustati drugi Marko, kako to obećaje legenda — Marko Kraljević, Marko, kraljev sin, koga je i sâm Tommaseo, kako se oni (Srbohrvati) opominju, zvao: naš Marko« (str. 67).

Ovaka je eto čuvstva izazvao u duši učenog i rodoljubnog Talijana spomen o Nikoli Tommaseu, koji je bio dika Italije svojim sjajnim karakterom i velikim književnim djelima, ali koji je svojim nebrojenim izjavama razorio sladak talijanski san o talijanstvu Dalmacije. Kako izlaze maleni prema Ascoli-evu shvaćanju Nikole Tommasea neki naši pisci! Ta eto Ascoli uzimlje posve ispravno Hrvate i Srbe kao jednu etnografsku jedinicu; dok Car[1] prema preživljelom recetpu govori samo o srpstvu! Car je očevidno Hrvatima namijenio ove riječi, i ako toga izrijekom ne kazuje — diplomatski složene, ali im je tendencija prozirna: — »Što se nas Srba tiče, koji smo u potonjoj nacionalnoj

[1] Letopis Matice Srpske, sv. III. za g. 1904. (Tommaseo prema Srpstvu).

borbi, koju je Tommaseo žalio, najmanje učestvovali, i koji smo sporazum sa Talijanima uvijek željeli, pa s toga čak i stradali, mi imamo dvostruka razloga da se današnjoj pobjedi Tommaseovih ideja radujemo« (o. c., str. 23.). Ja mislim, da ćemo strunuti u grobu, i Car i ja, prije nego bude svanuo dan oživotvorenja Tommaseove misli o bratimstvu izmedju našega naroda i Talijanskoga; jer još i danas vrijede njegove riječi, izrečene g. 1851.: »Slaveni ne shvaćaju Talijana, a ovi, oholi radi svojih prastarih uspomena, one ludo preziru«.[1]

Dobro je kritično izdanje »Iskrica«, što ga je priredila »Srpska književna zadruga« (1898.). Uvod, u kome ne nalazimo ništa novo, napisao je Danilo Petranović; vrlo dobar jezičnostvarni komentar dodao je Lj. Jovanović. Novo je nešto ipak i u D. Petranovića. On je naime našao primjerak 1. izdanja »Iskrica« s popravcima od Tommaseove ruke. Petranović misli, da je ovo onaj primjerak, što ga je T. poslao bio Kukuljeviću, da prema njemu tiska drugo izdanje. Pa što sadržava osobito taj primjerak? Da je T. nekoliko puta pored imena ilirskoga, slovinskoga, jugoslavenskoga upotrebio srpsko. Petranović drži, da je to veliko otkriće; a i Marko Car (l. c., str. 19.) veli, da je to nešto vrlo znamenito.

Nagadjanje Petranovićevo, da je istisak, što ga je on našao, baš onaj popravljeni istisak, koji je T. poslao Kukuljeviću g. 1844., nije temeljito, jer sam ja imao g. 1888. u ruci Kukuljevićev primjerak (sada će biti u sveučilišnoj ili akademijskoj knjižnici u Zagrebu.). T. je u onom primjerku »Iskrica« svojom rukom umetnuo srpsko ime u iskrici II., III., XVI., XXIII. i XXX., očevidno i toga radi, jer je htio, da se njegovo djelce tiska u Biogradu. U Zagrebu naime cenzura[2] ne dozvoljavaše, da se »Iskrice«

[1] Gli Slavi non intendono gl' Italiani; e questi, nell' orgoglio delle loro memorie stravecchie, disprezzano stolidamente quelli. — T. vjerovaše, da je njega providnost odredila, da bude posrednikom izmedju Talijana i Slavena.

[2] Moja studija o Tommaseu od g. 1888. bijaše mnogo opsežnija, nego sam je skratio prema želji Matičina odbora. Tako je izostalo koješta i znatno. Kako je i ovom članku odredjen malen prostor, dodajem ovdje samo nešto novo. Zanimat će svakako naše općinstvo, da sazna, što je pronašla cenzura, da je neumjesno u »Iskricama«. Vrhovna bečka cenzurska oblast ukorila je peštanskog vlaško-ilirskog cenzora, što je dopustio štampanje »Iskrica«; a ug. dvorska kancelarija odgovara 12. lipnja 1845., da se je to desilo samo neopreznošću spomenutog cenzora, kojemu se sada nalaže, da bude u buduće oprezniji: »Dass er künftighin derlei Manuskripte,

drugi put nepromijenjeno štampaju prema prvom izdanju od g. 1844. »Iskrice«, koje je Petranović našao u Šibeniku, bit će priposlao T. Špiru Popoviću; autentične su dakle samo Kukuljevićeve, jer je T. želio, da se pretiskaju, kako ih je on ovdje popravio. Medjutim T. je Kukuljeviću g. 1845. pisao: »Stavite Ilirsko mjesto imena Serbskoga, kako vam drago«. Nije dakle Kukuljević svojevoljno ispustio ime srpsko! Još ću ovdje spomenuti, da T. u svojem talijanskom prijevodu »Iskrica« upotrebljava samo riječ: illirico, a ni jedanput ne kaže serbo.

Mimogred još primjećujem, da je kapelan Fabijan Sokolić iz Novoga, Tommaseove »Iskrice« pretvorio već g. 1844. u deseteračke stihove. Rukopis je Sokolićev u mene.

Dobar je članak Marka Cara: Nikola Tommaseo prama Srpstvu, a bio bi vredniji, da nije ponješto tendenciozan. Ovu je radnjicu preštampao Car iz »Ljetopisa Matice Srpske« (knjiga 225, str. 1—24.) gotovo doslovno u svoje djelo: Moje Simpatije (str. 157—190), Dubrovnik 1904.

Marko Car tvrdi, da su Tommaseu imena Sloven i Ilir isto što Srbin. To su sinonimi (o. c. str. 6.). Kasnije je Car ipak prisiljen restringirati ovako to svoje mišljenje: »Što je nar. pjesme nazvao (Tommaseo) ilirskima, razlog treba tražiti u tadašnjoj zbrci etničkijeh pojmova, i u tome, što je pod općim nazivom htio da obuhvati osim Srbije i Bosnu s Dalmacijom i Hrvatskom, t. j. sav

welche keine korrekte Tendenz haben, noch vor der Druckzulassung der k. ung. Zentralcensurbehörde zu unterbreiten habe«. Cenzura je zaplijenila ova mjesta u »Iskricama« od g. 1844.: str. 3.: Svemu narodu sve do — izdatelj; str. 7.: u 2. točki u 4 retku: »alı vilu slovinsku čujem duši mojoj«, onda posljednja 3 retka: »kad bi se mogo ufati — matere naše«; str. 8.: Cijela 3. točka: »ako ja nakon — Spiro ime tvoje«; str. 9.: 1. točke prva dva retka: »Hotio bi ja — duh tvoj nepoznati«; 2. točka od: »Nisi ti kriv — da čistiu haljinu obučeš«; str. 15.: 1. točka: Bogat i t. d., vidilo se opasno; napose 4. i 5. redak ote točke odozdo: »Možete i vi — moliti i trpiti«; str. 18 : U 2. točki od sredine sve do kraja: »Naši stari jošter — ponizni za zlo«; str. 19.: 2. točke prvih 6 redaka: »ostala nam je — širiti krila svoja«; 4. točke zadnja 2 retka odozdo: »Turci će se — mi njihove kuge«; str. 22.: od: »Njihovo je srce — se u sebi«, zatim: »Dva naroda smo — kao neprijatelji«, onda: »nu popravljajuć i vidajuć — i neprestano uzvišenje«; str. 23.: 1. točke prva 4 retka: »Narod žalostni — budućnost prazna«; str. 30.: cijela 1. i 2. točka: »Kroz različite — pomisli i poslovanja«, »Ali dobro — krivnjom našom«; str. 40.: Skrajna 2 retka: »Svi smo — nego duša«; str. 41. Opasno od 4. retka: »Poslie toliko stolietjah«. Original rješidbe od 12. lipnja 1845. bio je u Kukuljevića; sada je, mislim, u sveuč. knjižnici.

narod, koji govori »ilirski« i koji je te pjesme spjevao; ali u uvodu kaže, da su to »srpske pjesme« (o. c., str. 8.). Ovdje je Car kazao od prilike istinu, pa ovako nam je malko čudno, što se ipak primio prilično jalova posla. Da vidimo, što je pravo i istina.

Kada T. govori o svome narodu i jeziku, označuje ih najobičnije imenom slavenskim (slavo), ilirskim i dalmatinskim; rjedje hrvatskim, jugoslavenskim i srpskim. God. 1839. složi on crticu: »na uspomenu majke svoje«, kako sâm kaže: na jeziku dalmatinskog puka, a to je ikavsko narječje (Marinović s. 148.). Ovako je prvotno napisao i »Iskrice«, koje je navrnuo na jekavštinu S. Popović, donjekle i Kukuljević. On je odabrao, primjećuje u djelu »Scintille« (Venezia 1841. s. 43.), za hrv. »Iskrice« dalmatinsko narječje, jer je ono jedno od »najsladjih«. Ovdje se služi talijanskim pravopisom, ali priznaje, da ima ćirilica mnogo udesniji pravopis. G. 1844. piše Kukuljeviću da je sabrao mnogo pjesama srpskog puka i dalmatinskog[1] (prilog 3.). Na istom mjestu zove pravopis Gajev hrvatskim, no u isto doba i ilirskim (prilog 4.). On želi ovdje, da se u 2. izdanju njegovih »Iskrica« piše bjelo mj. bêlo, a srpski bi morala pisati ovake riječi i Danica« [ilirska] u srpskim pjesmama.

G. 1846. piše Tommaseo Stanku Vrazu: »Drago mi je čuti, da ste i vi gospodine mnoge pjesme naroda jugoslavenskih sakupili«; svoju zbirku pjesama, koju je poslao Kukuljeviću, zove: dalmatinske pjesme, dalmatinska knjiga (prilog 7.), od koje namjenjuje deseti dio Matici hrvatskoj, koja se onda zvala ilirskom. U svojem 5. listu govori: »u našem Iliriku«, a u 8.: »ja Hrvate braću ljubim«.

U svojem ognjevitom proglasu na Hrvate i druge puke slavjanske, od g. 1848., spominje Hrvate i Hrvatsku, Čehe i Poljake, a Srbe ni jednom riječi.

Plemenu srpskom — piše Tommaseo g. 1842. — pripada Bosna, Hercegovina, Crna Gora i Dalmacija, izuzevši talijanska naselja na obali (Canti Popolari, Venezia 1842., IV. 23.). Srbi, Hrvati, Slavonci i Dalmatinci imadu tri vjere . . .

U djelu »Studii Elementari« (str. 241.) ovako dijeli južne Slavene: Bugari, Srbi, Slovenci, Slavonci, Hrvati. Na Krfu je kao

[1] Na talijanskom jeziku napisa (g. 1847.) članak: »Dei canti del popolo serbo e dalmata«. Ovdje govori on o kosovskim pjesmama, o pjesmama o Kraljeviću Marku i o heroima srbijanskim na početku XIX. vijeka.

prognanik napisao god. 1850. raspravu pod naslovom: Italija, Grčka, Ilirija (Storia civile nella Letteraria, Firenze 1872.). Ovdje je Tommaseu Ilirija = Jugoslavija. Najpoetičniji su mu i najljepši zagorski Dalmatinci; dok je na otocima drukčiji govor (ib., str. 520.). Srbe i zagorske Dalmatince držaše on za naše Toskance[1]; dok je još g. 1861. tvrdio, da se u Hrvatskoj govori narječje nalik na genovesko ili bolonjsko u Italiji. God. 1861. priznavaše, da se u Dalmaciji čuje u narodu ime hrvatsko.

Odavle se razbira, da je Tommaseu bilo nejasno, kako su raširena naša narječja; nije pravo znao, kako se dijele južni Slaveni, ni gdje su Hrvati a gdje Srbi. Njemu se je činilo, da su svi štokavci Srbi; ali je katkada uzimao, da su Srbi samo jekavci. U zbrci etnografskih pojmova, koja vladaše u nas od prilike do 1860. godine, ne možemo očekivati od Tommasea, da će imati u tudjini bistrijih nazora nego naši Ilirci, kojima su mutili istinu slaviste Dobrovski, Šafařik i Kopitar, onda Vuk. Da je Tommaseo ljubio srpsko ime, treba tražiti uzrok u narodnim pjesmama, što ih je izdao Vuk, a u kojima se, osobito u kosovskim, javlja živa srpska svijest i krasan jezik. Tommasea je zanio srpski ustanak pod Karagjorgjem i Milošem te o njima i njihovim suborcima govori sa zanosom ode i himne. Na Tommasea utjecaše i Dositije Obradović, koga rad čitaše, napokon S. Popović iz Šibenika. Nije bio malen Kukuljevićev utjecaj na Tommaseovo narodno mišljenje; opet Tommaseo ne nalažaše hrvatskog imena u hrvatskim knjigama i novinama svoga vremena, već ilirsko. Tommaseo priznaje, da mu je baba (očeva mati) bila podrijetla talijanskoga, dakle je u njega bilo samo malo talijanske krvi. Mati mu je bila Hrvatica. I jezik je njegov — ako ga tko hoće da analizira — primorski, hrvatski. No politička ga ideja donjekle vodjaše k Srbiji. Prema izloženome nije nikakvo čudo, što si je Tommaseo kojekako pomišljao budućnost Dalmacije.

G. 1854. mišljaše on, da bi trebalo stvoriti katoličku Slaviju protiv ruske Slavije. Bosna i Hercegovina imale bi se sjediniti sa Srbijom ili Dalmacijom. Dužnost bi bila Austrije, da ujedini zemlje ilirskog primorja, Dalmacija neka bude središte, a — Šibenik glavni grad! U jednoj pjesmi (Vita Internazionale, str. 66.) sanjaše, da će biti budućnost Dalmacije u zajednici sa Srbijom, onako od prilike, kako su se ujedinile talij. zemlje s Piemontom.

[1] Ovako je nekako učio i Šafarik.

Iz njegovih polemičnih spisa od g. 1861., koji se bave oko sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, vidi se, da se on načelno baš ne protivljaše ujedinjenju. Njemu, čovjeku demokratskog mišljenja, ne bijaše mila hrvatska aristokracija; on je držao, da su Hrvati odviše ponijemčeni — dok je s Talijanima mrzio sve, što bijaše njemačko. On zahtijevaše, da Hrvati ukinu vojničku krajinu. Tommaseo je već 1851. isticao, kako se njegovi Dalmatinci boje, da će Dalmacija postati ropkinjom Hrvatske i da će biti lišena svoje posebne uljudbe, koja je postala njezinom naravi. »Ovu bojazan Dalmatinaca treba da Hrvati svakako raspršе« (prilog 12).

Da je postalo aktuelno pitanje ujedinjenja Dalmacije sa Srbijom, T. bi bio za cijelo takodjer izticao svoje bojazni.

Ni u Italiji se rodoljubi ne slagahu, kako da se provede jedinstvo Italije. Plemeniti Gino Capponi, firentinski patricij, bijaše odan dinastiji lorenskoj; Mazzini je preporučao republikansku i demokratsku Italiju; filosofi Rosmini i Gioberti sanjahu o savezu talijanskom, kojemu bi bio na čelu — papa. I Manin i Garibaldi, i La Farina i Tommaseo bijahu republikanci, ali pristadoše uz Piemonat, kada uvidješe, da će se Italija najlakše ujediniti s pomoću savojske dinastije. Ovim velikim rodoljubima ipak se u Italiji nitko živ ne ruga, kako se ruga naš Šegvić Tommaseu!

Tommaseo bijaše sklon federaciji Italije; a kada je uvidio, da ne će ići bez monarkije, zagovaraše misao, da ne pristanu pojedine zemlje bezuslovno na sjedinjenje s Piemontom, već uz neke uvjete. Tommaseo bijaše najveći neprijatelj državne centralizacije: ova divljačka riječ, kako govoraše, imala bi iščeznuti iz živih jezika. (Scintille s. 27). On preporučaše i Ugarskoj federaciju. Tommaseo, najreligiozniji katolik, dokazivaše, da je neizbježiv pad papine svjetovne vlasti radi spasa Italije, radi očišćenja katoličke dogme od svjetovnih primjesa i radi uspostavljenja poremećene discipline nižega klera. Tvrdnja, da papa mora biti i vladar, laž je i potvora, jer bi se ovako nijekala pomoć božja, obećana crkvi. Rim bi se ipak mogao ostaviti papi (Secondo Esilio III. 384). U osobitom Tommaseovu shvaćanju narodnog ujedinjenja imamo tražiti prvi uzrok, što nije bio prijatelj sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Hrvate, koji ga nijesu štedjeli u polemici, katkada je doista vrijedjao. Nije mu bilo pravo ni to, što se Hrvati oglušiše njegovu pozivu od god. 1848., da ustanu protiv Austrije. U Italiji su naime očekivali ustanak hrvatski kao

spas Italije. Tommaseo nije eto dobro poznavao svoga naroda, a na njegovo mišljenje utjecahu znatno predsude savremenih Talijana o hrvatskom narodu.

Današnji Talijani mijenjaju po malo ipak svoje nazore o hrvatskom imenu. U lijepom djelcu P. Rossi-a: Come fu fatta l' Italia[1] (Kako je postala Italija), Torino—Roma 1891., posve se ispravno govori samo o Nijemcima i Austrijancima, a ni jedan se put ne spominju Hrvati.

II.

PRILOZI.

Kukuljević je priopćio u 2. izdanju »Iskrica« odlomke nekih Tommaseovih listova. Kako su oni važni za književnu našu povijest i za politiku južnih Slavena, iznosimo ih na u cijelosti javu. Tommaseo je pisao Kukuljeviću listove pod brojem 1. 2. 3. 4. 5. 6. 8. 10. 12. i 13. One pod br. 5. (Kritika Kukuljevićevih drama), 11. (Brliću) i 12. diktirao je Tommaseo svome pisaru na talijanskom jeziku, a ja sam ih preveo na hrvatski.

Broj 7. sadržava list Tommaseov Vrazu; broj 9. Tommaseov proglas Hrvatima, a broj 14. list Špira Popovića Kukuljeviću, koji će ujedno pokazati, koliko je on mogao ispravljati Tommaseov jezik. Političke refleksije Tommaseove imadu djelomice aktuelnu vrijednost i danas. Nije n. p. nezanimljivo, da je Tommaseo poslije 1849. savjetovao Hrvate, neka se nagode s Magjarima.

Sve sam priloge vjerno prepisao ili preveo. Ja sam samo gdjegdje metnuo po koju interpunkciju. Tommaseo nije nikada ništa ispravljao u svojim listovima, pa tako možemo razumjeti, što često nema potrebnih interpunkcija, i što nijesu rijetke i gramatične pogrješke. Katkada razriješismo kratice, ali svoje čitanje zatvorismo u uglatu zagradu. Iza većih pogrješaka postavismo usklik u oblu zagradu. Tommaseo nije čitao ni svojih talijanskih diktata; jer i u njima nalazimo pogrješaka. Svi prilozi, koji se ovdje iznose na javu, čuvaju se u knjižnici jugoslavenske akademije.

---

[1] Dobro bi bilo, da se ova knjižica prevede na hrvatski, pa bi pored djela: »Ujedinjenje Njemačke« od dra. D. Pavlovića (izdanje srpske knjiž. zadruge za god 1898.) pružilo prilike našem širem općinstvu, da razmišlja, nije li i u politici istinita poslovica: nije svaka cipela za svaku nogu.

1.

Dragi Gospodine,

Primijo sam knižicu, i zafaljivam od serca. Ne treba da se s' nikim drugim nego sam sobom tužim, što su rukopisu onome, koj je vama poslat, mnogi načini govorenja nametnuti, znamenja moja ištećena, i ono nešto skladanja, koje ja mojim rječima dajem.

Poslaću vam dakle knižicu napravljenu onako, kako ja želim da pečatana bude, i moliću vas, kad budete htieli, da je tako opet izdate.

Prostite i ljubite slugu vašeg pokornoga

N. Tommasea.

Olovkom (valjda Kukuljevićevom rukom): 6. maja 1844.

Spolja: Monsieur N. Kukuljević, Agram. Poštanski žig: Triest 6 Mai, Agram 8 Mai 1844.

2.

Dragi Gospodine,

Molim vas, da mi nagjete koliko više možete predbrojteljah ovim Pjesmama, koje ću u ervatskom pravopisanju pečatati.

Komade moje knižice, što ste mi obećali, nisam primio.

Ljubav i uffanje!

Sluga Vaša ljubezniva

N. Tommaseo.

21. maja 1844. Mlet[ci]. Spolja: Al chiarissimo Sige, S. Giovanni Kukuljević. Pošt. žig: 26 Mai 1844. Agram. Zagabr(i)a.

3.

Gospodine,

Poslaću vam u berzo mala pisanja moja sverhu žalosne noje (!) Dalmacije. Što se tiče jezika, popravio je usterpljivo sugragjanin moj G. Spiro Popović, velik otačbine ljubitelj; jer nisam ja u stanju ni da govorim bez pogriešakah ni da pišem. I ako je jezik od časti, drugoga, smijem reći, da način je moj, što se tiče izbora rječi, i sačinjenja i skladanja. Ali pervo neg vam pošljem dielce ovo moje, pitam vam, dragi Gospodine, jednu ljubav.

Ja sam već zadovoljan, da se u pečatanju sljedi ervatsko pravopisanje, koje je sad poznato i drugim slavenskim koljenam! Jedno samo želim, što spada i na znakove pisanja i na način izgovora, i na narav i snagu iste rieči: to jest, da mjesto *ě* u knižici mojoj vavjek piše se *je*; na primjer: b j e l o, z v i e z d a, a ne z v ě z d a ni b ě l o. Pervo, kako sam rekao, ovaj način spada na narav rieči; a pak tako valja puno putah i govoriti i pisati, da stih bude cieo; na primjer:

Pusti mene do bjela dvora —
Kad je došo pod bjele dvore —

Kad bi se čitalo b ě l e, izašao bi stih krači od stopa (!). Za to i D a n i c a u serbskim pjesmama morala je serbski pisati take rječi. Ovu ljubav ja se ufam imati od vaše razumne dobrote.

Sakupio sam puno jošt neizdanih pjesamah Serbskog puka i Dalmatinskoga, u kojm je čist i snažan jezik, istine boje i ćućenja. Pria neg odlučim, gdi ću ih pečatati, želio bi znati od vas, bi li se tamo našao izdatelj, koj bi meni i drugim, koj su mene pomogli, dao dvi sta kniggah, a ostale, koliko mu drago, zaderžao za se. Izašla bi knigga jedna dosta velika, kojoj bi ja predstavio predgovor moj.

Molim vas, da mi odgovorite što pervo možete.

Dičite Gospodine moj, dičite i u naprjed sa žarkom i slobodnom besjedom tužnu otačbinu našu, a primite i zato zafalnost sluge vašega poniżnog

N. Tommasea.

Spolja olovkom (bit će Kostrenčićeva ruka): »iz god. 1844.«

4.

Dragi Gospodine,

Primio sam komade Iskricah moih, i poslao sam vam knižicu popravljenu, kako ja želim, da ju otačbina naša štije.

Fala vam, što se vi i G. Vjekoslav Babukić mučite zbog predbrojiteljah na narodne pjesme. Ne ću ih ja neg ilirskim pravopisom pečatati. Gnu Babakiću pisat ću opet o tome.

Po g. kapetanu Kovačeviću poslao sam vam dvanaest komadah dviuh djelah moih talianskih. Ako više čitaocah dobijete, poslat ću opet drugih.

Jesam gospodstva vašeg sluga ponizni

N. Tommaseo.

30. lipnja 1844. u Florencii.

Spolja: Al ch. Sige G. Kukuljević Sačkinski (!) Croazia, Agram.

Na pošti je precrtano »Agram« pa pripisano: »Dermahlen in Warasdin«. List je bio 7. kolovoza u Zagrebu, onda opet 17. istoga mjeseca. Na poštu bi predan u Firenci dne 1. kolovoza, dakle je stigao u Varaždin za 6 dana.

5.

Dragi Gospodine,

Onaj Komin, za koga sam Vas od davna molio, Petar mu je ime, a ne Ive; u Karlovcu je on sada, a ne u Zagrebu: pošten mladić, jer svi oni, kojim sam ga priporučio u Dalmacii, hvalese o njemu (!) Gledajte dakle, ako odpust dobit' može, i utješit roditelje njegove, koe (!) plačući ga žele.

Molim vas, da u Serbii pečatane buddu, kakono sam ih ja poslao vamikar, Iskrice moje. Stavite Ilirsko mjesto imena Serbskoga, kako vam drago.

Prostite, što talianski vam pišem misao moju o trećoj vašoj kniggi, koju s' velikom sam radostju čitao.

Teško bi mi bilo sve ovo u materinskom našem jeziku izreći.

Čekam od Branislava ostale liste: nu s' kakvom prilikom, ne znam ni ja. Čuvajte se od poruganjah, od psovanjah; iskrenno i jako kažite tugje nepravde i tuge naše.

Narodne pjesme su gotove. U Zagrebu rad bi bio ih izdati: htjeo bi samo uvjeren biti, da nitko neće ni pjesamah pučkih, ni predgovora moga ni primječanjah govorenje napravljati po svojoj olji. Ovu rječ od vas i od Gospodina Babukića čekam, pak odma ću poslati.

G. Babukića (!) s' blagorodnim počitanjem zahvaljivam, i njemu se za pečatanje pjesamah preporučim (!).

Hvala Gospodine, na bratskoj ljubavi i na svemu, što radite za tužnu otačbinu našu.

1. travna 45.

sl. p.
N. Tommaseo.

Ovaj je list pisan na sitnom papiriću, a kao prilog dolazi na većem arku talijanski pisana kritika Kukuljevićevih drama »Gusar« i »Poraz Mongola«, no ne Tommaseovom rukom. Da bude razumljivo svakomu čitatelju, kako je sudio Tommaseo Kukuljevićeve drame, prevodim na hrvatski Tommaseov sud,

sud, priopćen samo djelomice u uvodu k Matičinom izdanju »Iskrica« (s. 26—30). »Bijaše moja prava radost, što više, utjeha, čitanje posljednjih vaših dviju drama, koje dišu vrlo plemenitom otačbeničkom ljubavi, a bude i druga vrlo plemenita čuvstva, koja diče čovječju dušu. Osnova jednostavna, razvoj većinom hitar, dobro razdijeljen, različiti prizori, dialog većinom prema naravi. Govorim napose o drugoj, koja je mnogo bolja od prve; pristaje više narodu i pjesniku! Narod je zapravo glavna osoba drame: i dobro je da je tako. Nego mi se čini, da nije prema kraljevskoj ćudi ona Belina poniznost, kako bi uzvisio svoje podanike; ono priznavanje izgubljena, potištena čovjeka. Hvale naroda treba da izlaze iz djelâ, a ne iz usta kraljevih, jer ovako nam se pričinja u isto vrijeme i odviše krepostan i odviše malovrijedan. A budući da se on prikazuje ovakim, ne mislim, da ga moraju podanici zvati korijenom i dušom države (s. 114. 181.). Mogu ga braniti kano potištena, ljubiti kano čovjeka, poštovati ga, ako hoćemo, kano vladara; no oni tituli korijen i duša odviše su neprirodni i ropski za ljude jednostavne i iskrene. Vjera zauzimlje u drami dolično mjesto, onako, kako se pristoji veoma religioznom narodu, kakav je naš: i riječi samo vjera (s. 87.) sadržavaju zakone i nade budućeg života naroda slavenskih. Toga radi želio bih, da se izbrišu neke oštre riječi protiv nedostojnih svećenika, koje pripadaju više sadašnjosti nego onom davnom vremenu, te bi ih mogli priprosti ili opaki ljudi krivo razumjeti. I prizor, koji dira u grčku i latinsku vjeru, pričinio mi se nekako nejasan svojom svrhom, i vrlo hladan; pa kad bi se uklonio, dalo bi se života drami. Dioba obreda je duboka rana; i, dok ona ne zacijeli, narod slavenski ne će postati nikada velik niti će se oporaviti. Sve riječi spisatelja treba da teže na slogu ne samo sa bližom i dalnjom braćom, već najviše na slogu sa najnesrećnijima. S toga mi ne bješe drago, priznajem, ni ono podrugivanje s nekim slavenskim narječjima u nekom inače vrlo dražesnom prizoru, što samo raspiruje jadno neprijateljstvo izmedju pojedinih krajeva; a ne dopadoše mi se ni riječi: mletačko-talianska lukavost (s. 118), koje žigošu milione duša mrskim preziranjem. Ta nadahnjivati mržnju nije zadaća umjetnosti.

Ja mislim, da su u vijeku, koji vi crtate, razni slavenski narodi češće i srdačnije nego danas općili ne samo medju sobom, već i s drugim narodima evropskim. Pa ipak krivo prikazujući

ono vrijeme i miješajući ga s našim, kako čini pjesnik, škodi se često i povjesnoj istini i djelotvornoj jednostavnosti čuvstva. Osobito što se tiče ljubavi, čini mi se, da nas vaše drame bacaju iz vrlo davnih vremena u današnje te ne znam, da li bi se ljubavnik 13. vijeka u Klisu bacio na koljena pred ljubljenu djevojku; ne znam, da li bi Stanislava morala sa onoliko i onako iskrenih riječi (pa bile rečene i u monologu) izraziti čuvstvo čedne i ozbiljne duše.

I Gulnara, moderna žena i pokvarena, služeći volji živinskog Turčina, u našoj drami kaže odviše. Stih: od ostalog govorit ni ne ću nenaravniji je od Byronova: strepim opet misleći na ono ostalo, koje doista nije nevino. Pa take stvari izrečene u strašnoj tamnici u oči najveće pogibli, koja prijećaše njoj i ljubljenom strancu, još su nevjerojatnije. No vraćajući se na starinski predmet, reći ću otvoreno, da mi se onaj ljubavni jezik često čini neprirodan. Što te u serce moje usadih — ti mi otvaraš vrata nebesah — med vatrenih plamenah počiva mila tvoja slika[1] (s. 105. 106.), i više ovakih načina, uvrijedili bi i parisko uho. Pa i pored ljubavnih stvari, govor nije uvijek tako jednostavan, kako ište u svako doba iskreno osjećanje. Tako: u tišini boraviti dane zadovoljne -- novu radost uljevati u prsi — vedri se nebo domovine naše — s koim me zavezi naravi vezahu (s. 5.). A kada smo već kod prirode i neba, istaknut ću, da nije prilično istini ni ljepoti, da ljudi 13. vijeka kažu narav i nebo (s. 76. 134. 136.), riječi hladne i neznatne mjesto Bog, riječ od jednog sloga, koja sve izriče: slike, misli i čuvstva.

Ovdje ću se držati potankosti, koje će vam se možda činiti pedanterijom; no ova mi se stvar čini vrlo važnom, kano znak velikog zla, koje može snaći književnost slavensku: a to je oponašanje modernih europejskih književnosti. Umovi slavenski, koji dolaze posljednji, treba da se, dakako, okoriste predjašnjim uzorima; treba da saberu fakta, da ispitaju nauke, da upoznadu čuvstva, kako bijahu krepko izrečena i prenesena; ali treba da sačuvaju s ozbiljnom ljubavi i s ponosnom poniznošću svoj način mišljenja, svoj jezik, prilagodjen narodima, kojima govore; da sačuvaju narav svoga krepkog i zvučnog jezika.

[1] Tommaseo priopćuje izvorne hrvatske citate.

Može biti, da to potječe od moga neznanja, koje je veliko; no čini mi se, da nijesu svojstveni našem jeziku načini, koje ću ovdje istaknuti: Opravdat će usta moja ruka — ka s' toliko žertvovala za me, koje nas sjeća riječi dokazati i žrtvovati u modernim jezicima. A posve je moderno, kako vi pišete: duh vlade i duh osvete ženske (str. 49.—142.), što bi kazali naši dobri vlasi (morlacchi)[1] jednostavno vlada i osveta, te bi ih ljudi razumjeli. Čovjek iz naroda možda bi našao načine ukusnije od ovih: našla sam u tebi toliko milo bitje. — Umrjeti te gledat nebi rada — kako sam se nesretnim čutio(!) — za kratkom stankom (str. 35., 101., 119., 150.). A ovi mi mirišu francuski: vrjeme zlo trošeno — izgubljena bitva(!) — opet nas prima u naručaj svoji(!) ovaj mili otok — sretna u sadašnjosti zaboravljam na prošašnost(!) — ne ljubim pletke — služim na čast — ne derži ti hrabrost njegova za drugo neg za posljednju smertnu borbu — ne nalazim za dobro — mletačka vlada ima veliki upliv u njega.

Ja ne bih htio upotrebljavati ne samo siguran (str. 17., 23., 24., 25., 29„ 46., 65., 79., 114., 140., 161., 170., 187., 200.), ma (str. 55., 57., 74., 120., 177., 181,), ni urlihanje(!), palači, lampa, barčici, muzikanti (str. 25., 34., 83., 135.), što više ni simpatia, despot, despotički, aristocracia (str. 66., 80., 117., 170.), s tim više, što vlada mletačka ne bijaše toliko vlasteoska, koliko općinska (a comune).

Doista veliku poteškoću zadaju mladim piscima imenice, koje pripadaju znanostima i umjetnostima, uvjetima obrazovanosti, koji su drukčiji u narodu slavenskom. Ja mislim, da se treba onda, kada nedostaje jeziku riječ, a ne može se načiniti zgodno nova od dvije već poznate riječi, uteći drugim slavenskim jezicima, koji su napredniji od našega, kaki su češki i poljski; nakon toga grčkom jeziku, a na koncu, kao iz zdvojnosti, živim jezicima evropejskim. Nije dobro oponašati Ruse, koji stvaraju od svoga govora zbrku mnogih jezika, osobito francuskoga, koji je veoma tudj naravi slavenskog jezika. A nikako se ne moramo u tome povoditi za primjerom Rusa, kojih ugled i moć na toliko

[1] Primorci Dalmatinski kažu svojim Zagorcima Vlasi, talijanski Morlacchi, bez obzira na vjeru.

načina prijeti dostojanstvu i čistoći slavenske obitelji. Nego za ovo, što ja govorim, da se nadju i odrede riječi, kojih nema ilirski jezik, ili su nestalne, bilo bi potrebno društvo ljudi učenih, revnih i složnih, koje bi vršilo službu akademije francuske i španjolske, i koje bi dalo narodu uzorit rječnik. U Zagrebu bi moglo biti sjedište; no u puku zagorske Dalmacije, Srbije, Bosne imalo bi se pocrpsti najobilnije i najčistije blago jezika. Iz puka [treba uzimati] jezik, iz domaće povijesti gradju za pjesme. Koliko mi se mili izbor drugog vašeg predmeta, toliko mi — priznat ću — prvi nije drag. Ne razumijem, zašto da pjesnici naroda najpriprostijeg, najjače vjere i najpitomijeg u Evropi, ponavljaju kletve i zdvojne jadikovke, i divlju uljudjenu srčbu jednoga od najumjetnijih i najnepopularnijih pjesnika naroda, koji previše misli — Byrona. Mickiewicz i Puškin [Miskievich, Pouškine!] odviše su oponašali titanskog kršljavca iz Škotske: no barem neki dvoranici u Petrogradu, pa i medju grofovima u Varšavi i Vilni, bijahu te shvatiše onu strašnu dosadnost, onu paklensku oholost, onu promišljenu i hladnu opakost misli. U našem Iliriku ove stvari (hvala Bogu) izgledaju kano da još pripadaju drugom svijetu; a ne smije da bude božanska poezija tumačem takovih izjava za duše, poražene mnogim bolovima, ali ne fantastičnim. Nama su potrebne utjehe, a ne novi očaji; potrebni su nam osjećaji, koji nas vežu s našom braćom, a ne strasti, koje će nas nasilno rastavljati, da se zaratimo sami sa sobom i s njima. Okanite se dakle Byrona; nemojte ga ni čitati. Onaj njegov gusar ne samo da nije Slaven, nego ne pripada nikakvoj pasmini: to je karikatura pjesnika, koji, da utvrdi nekako istinu svoje kobne mašte, nije umio iznijeti nego povijest gusara, koji je učinio samo jedan plemenit čin za svoga života kod tisuću okrutnih otimačina. Zlo i naopako, kada pjesništvo radi svoga razjašnjenja i obrane zatreba primjedbi! Jao, kada se u takim dokumentima ištu primjeri ljepote i dobrote!

Ako hoćete, da iz tudjih pjesama uzimljete predmet, uzimljite ga iz pjesama našega puka, medju kojima su neke potpuna drama; uzmite ga iz povijesti Nemanića i iz djela našega Marka; birajte predmete plemenitog bola neslomljive odvažnosti, bratskog čuvstva; vaši stihovi neka ne dišu nikada mržnjom ni preziranjem, pa ni prema neprijateljima, već sažaljevanjem poradi učinjena zla i velikom sućuti prema onima, koji ga čine. Njegujte stih našeg puka bez sroka. Srok je izum jezika mladjih od ilirskoga; a zanj i nije: čini ga tromim i brbljavim. Reći ću vam otvoreno, da mi se je vrlo malen broj pjesama ilirskih, što sam ih pročitao, pričinio poezijom: a u taj vrlo maleni broj ide vaša jednostavna pjesma o Stanislavi (str. 103.). Stih bez sroka dobro vam ide za rukom, ali katkada je odviše hrapav, te naš jezik izgleda kao njemački (str. 37.: I tad pitah dušu: Ljubiš ga? — No svedj mi taj odgovara: ne ne.) A vaš stih i proza čine mi se mnogo okretniji nego u drugih pisaca. Nego kanite se dugih perioda; njegujte sklad, bez kojega nema miline ni snage govora. Mjesto Nijemaca, Francuza i Engleza, čitajte stare Talijane, Latine i Grke, jezike, koji se slažu više s našim te mu mogu dati one prednosti, koje moderni europejski jezici na žalost gube.[1]

Spolja (rukom Tommaseovom): Al preg-mo Sig-e Giovanni Kukuljević Zagabria, Agram. Poštarski žig: Fiume 10. Apr.; Agram 12. Apr.

6.

Dragi gospodine,

Rad bi bio znati, jeste li vi Iskrice primio s' popravljenjama od moje ruke, jeste li ih opet tako popravljene izdali. Onaj, koj vam je pervi put poslao djelce moje, s' bezobraznim derznovanjem promjenuo je rječi, skladanje i misli pokvario, bez da razumjeva koj put ni što sam ja rekao, ni što je on sam htjeo reći.

Molim vas, da ovu sramotu već izbrišete od imena moga, i od knjižestva našega; molim vas, da štogod na pitanje moje odgovorite (ali ne po carskom knigonoši). Preporučujem vam se ponizno i ljubeznivo

sluga iskreni

7. velj. 1846. u Mletc[ima]. N. Tommaseo.

Spolja: G. I. Kukuljeviću.

Ovaj je list dobio Kukuljević privatnim putem, pa istim putem očekuje T. i odgovor, a ne poštom.

---

[1] Ovu je svoju ocjenu štampao Tommaseo u »Dizionario Estetico« (II. 191—3, III. izd.), kojega sada nemam pri ruci te ne znam, da li je što promijenio Ja sam u Matičinu izdanju »Iskrica« (str. 26.—30. uvoda) priopćio iz estetskog rječnika samo glavne misli Tommaseove kritike.

7.

Tommaseo Stanku Vrazu.

Dragi Gospodine,

Hvala vam na plemenitom daru. Štijo sam s radošću pjesme vaše: i pervo poznah njeke od njih, koje meni se čini, da se više neg mnoge približavaju pučkome divnom duhu. Želio bi samo da predmeti budu ne toliko osobni, već od obšte narodne vrjednosti, i da nikakva u vašim pjesmama ne ostane traga pjessničtva inostranog. Od toga moramo se mi Slavjani osobito čuvati, da budući mi došli od najzadniih, tudje stope ne sljedimo, da nam stari narodi s' njihovom sjenom svjetlost novog izobraženja ne krjiu (kriju?). Mi smo, što se knižestva tiče, najmlagi narod Europe: nije nam ni pristojno ni moguće imati glas i kod predstupnikah, zato kazat ću vam slobodno, da ni ovaj način stihovah jednako — sveršenih (što Taliani zovu r i m a t i) meni se ne čini doista narodni način, da ja drugog stiha uprav našega ne poznaem, nego stih pučkih pjesamah. Ono tanano skladanje posljednih slovkah, je kao zveka malog zvončića, a stih Markovih pjesamah jest kao rjeka niz planine, kao vjetar po dubravi, kao grom valjajući se od oblaka do oblaka.

Drago mi je čuti, da ste i vi Gospodine mnoge pjesme narodah jugoslavenskih sakupili. Ja bi vam drage volje poslao i one, koje ja imam: samo da bi ste mi obećali, da će Dalmatinske pjesme bašk u jednoj knigi pečatane biti, i da nitko ne će u mom predgovoru ni rječi promjenuti, a još manje u istim pjesmama našeg naroda milog. Što ćete vi suviše od trošakah potegnuti od onih predbrojteljah, koje je G. Babukić s' ljubeznivom pomljom za me skupio, i od drugih opet, koji će knigu dalmatinsku kupiti, ono će te vi meni poslati s' ovim ugovorom, da deseti dio dobitka bude za Maticu Horvatsku.

Molim vas, da ovu knigu G. Kukuljeviću u ruke dadete i da mu priporučite, da pravednu moju želju ispuni što berže može. Zapovjedajte

slugi vašem poniznome

N. Tommaseo.

7. Veljače. 46. Mletc[i].

Spolja: Al pregiatissimo Signore Stanko Vraz, Comitats Assessor, Leseverein, Agram, Croatien.

Privatnim putem.

8.

Dragi Gospodine,

Žao mi je čuti, da već saveza nemate s' južnom bratjom za narodne poslove. Kad malo ono djelce uzmožete pečatati, nemojte, molim, zaboraviti molbu pravednu moju. Ja korist ne tražim: samo nek se sramotne one pogrješke popravljaju (!). Da se ne izgube popravke one, što sam vam poslao, molim da pokraj druge knige ih prepišete, i da s' moim novcima, što u ruke imate, platite trošak prepisa.

Kako će te pak da ja u Zagreb šiljem pučke pjesme, da se tamo tiskaju, kad g. Babukić nije htjeo meni obetjati ono, što vi sada ljubezljivo pišete, da neće niko načine govorenja u predgovoru mome po svojoj volji promjenuti. Pače je on baš protivno ovome obetjanju pisao. Ja Hervate bratju ljubim i štujem, i žao mi je viditi gdje mračna ona Zora, koja dalmatinska nije već njemačka, protiv njih oblake svoje stere, no s druge strane moram reći, da neki Hervati koj put s' umiljatim okom bratju ne gledaju. To nemožese zaista o vami reći, sladki Gospodine, ni o G. Babukiću, nego o Gaju i nekim drugima.

Ja slobodno govorim po mojem, vlaškom običaju.[1] Al perva učtivost i najbistria iz serca izvire.

Ako imate u Terstu koje poznanstvo, možete ovu knigu vašu, koju ću rado štiti, G. Valussu poslati kod Loida austrianskoga; pak opet i novce onih knigah mojh. Jermenskih povjestnikah ja sam samo prevod popravio: male su vjesti, koje se Slavjanah iz daleka tiču. Ja ću sve ono što sam o Dalmacii i o drugoj bratji taljanski pisao u jednu knigu sakupiti, koja će za siromahe Šibenika grada pečatana biti. Imamo u Zadru dobrog slikopisca G. Salghetti:[2] njegovo je ime i po Italii poznato. Tražite, molim, nebili mu koj grad oli koj bogat narodoljubitelj predmet kakav slavenske povjesti dao.

Bilo bi korist i dika i za njega i za narod.

---

[1] Vidi bilješku o Vlasima k 5. listu.

[2] Strossmayer je naručio kasnije u Salghetti-a poznatu »Jugoslaviju«. Strossmayer je pohodio g. 1867. Tommasea u Firenci. Šibenčanin P. Mazzoleni pripovijeda (to je priopćio u novinama prigodom smrti slavnoga našega biskupa), da je tada u svom zanosu zagrlio Strossmayer Tommasea. Rastajući se sa Tommaseom, reče Strossmayer: »sat razgovora s takovim čovjekom vrijedi više, nego da pročitaš nekoliko knjiga«.

G. Nugent je u Mletcima, i srdečno vas pozdravlja. Da Bog narodnost našu čuva!

30. travnja. 47. Ml(etci). N. Tommaseo.

Spolja: A Monsieur Jean Kukuljević, Agram, Croatie. Aux soins de M. l' avocat Babukić.

U Zagrebu je na pošti prekriženo »Agram«, a pripisano »Warasdin«; dakle je K-ć boravio tada u Varaždinu.

Poštarski žigovi: Venezia 12. Mag°; Agram 16. Mai 1847.; Warasdin 24. Mai 1847.

9.

Proglas na Hàrvate i druge puke slavjanske (1848.).

Bratjo!

Velika obitelj slavjanska budi se i poznaje sama sebe. Vrěme narodah je došlo. — Razsuta i raztàrgana uda sakupljaju se; kroz odsěčene žile teče opet kàrv oživljujuća. O Hàrvati! Od Austrie pogàrdjeni, a Italii màrzki kao orudje samosilja, svět vas ne pozna; i malo ih je koji znaju, da se vi preko deset godinah borite u svojoj zemlji za jezik, za narodnost i dostojanstvo duše svoje. Nezna svět, da ste vi pàrvi podkušali svàrći jaram Meternichov, dočim su vas drugi vaši saveznici i drugari u robstvu dàržali kao stado. Ja vam zahvaljujem pred svim čověčanstvom, za ono što ste učinili za svete svàrhe čověčanstva; zahvaljujem vam, što ste se posrěd svih brigah za obćinsku obranu i u svojih britkih bolih i na mene sětili, ter ste k mojoj tamnici pružili ruku.[1] Nije ruka čověčanska imala razbiti zatvore one, nego mig božji.

Hàrvati, koji ste još u Talianskoj, da prolěvate kàrv taliansku, izbavite se od prikora; položite ono oružje sramotno, nemilo. Hàrvatska vas želi: mati vaša poslala je jako zahtěvanje u Beč, da se dignete iz Italie, i da nebudete kàrvolije i žàrtve. Hàrvati, Česi, Poljaci, vi, pod težkom Austriom ugnjeteni, ustanite, vrěme je. Budite narodi i nestojte podvàrženi odlomku tudjega naroda. Dogodovština vaša znamenitija je nego li Austrianska; jer Austria narasla je po ženitbi i lukavoj uztàrpljivosti. Nepreziremo koji nas preziru, nemàrzimo na svoje neprijatelje; žalimo

[1] U Zagrebu se zaključilo g. 1848. tražiti od austrijske vlade, da Tommasea riješi zatvora u Mlecima, pa ovdje zahvaljuje Tommaseo Hrvatima na ljubavi.

ih tako za prijašnje nesrěćne poběde, kako za sadašnje njihove nagle raspe.

Razlučimo Austriu od Němačke. S pravom velikom Němačkom pobratite se kao sa sestrom. A ti nesrěćna Poljska! nećeš moći uskàrsnuti u pravi život, ako neljubiš svoju nemilu kàrvnicu, Rusku, koja je ipak tvoja sestra. Malo ima onih, koji te muče: ali siromaški puk ruski stenje i sam, i sbog ne svoga samosilja nosi u samom sebi pedepsu. O Pleme Slavjansko, svědočanstva tvoga junačtva ostala su kroz stolětja tminom zastàrta; sada idemo k dobi mira, koja će osvětlati svědočanstva iskrenosti tvoje i věrnosti velikodušne. Uzet ćeš město izabrano medju velikimi narodi. Kao rěka, koja teče i krivuda se po različnih zemljah, prostiru se tvoji puci kroz različna podnebja, i tiču se drugih narodah, ali se ne měšaju š njimi: i sabrati će od njih svaka dobra, a neće izgubiti vlastita svoja.

Ustanite Hàrvati, Česi, Poljaci, bratjo! iz okovah kujte mače, a iz jarma štape za obranu. Vi, toliko vremena sgàrbljeni pod austrianskim štapom, dignite se uzpravo: preobladat ćete migom. Na noge bez màrzosti i bez straha. Bog je narodah s vami.

Tommaseo.

10.

Gospodine dragi,

Ja mislim da vi, Gospodine, u vašoj razumnosti niste nikada vidili s' radostju Hervate sluge i kervnike serditog Njemca; niste se nikada uhvali, da će iz ove sramote izaći novo kraljestvo s' glavom austrianskom a slovenskim tjelom. San lažljiv, i nevjera pogerdna! Gdje bi bila ona iskrennost našeg naroda, s' kojom se toliko hvalimo? Gdje pamet? Austria privarila je Napoleuna; a Hervati oće da nju privaraju(!)? S' Austriom bila bi čitava Njemačka; ne bi pustila da se Beč poslaveni. Magjar već predobije(!): i da bi izgubio, ne biste ga vi nikad uništili. Bolje se složiti s' njime: on će pravice vaše sad poznati, neće Hervatsku prezirati. Vi slobodu ljubite, i znate, da ja vas nebi na opako svjetovao. Vjerujte serdačnoj rječi

Vašeg Tommasea.

25. travnja, u Mletcima 49.

Izvana: Monsieur Jean Kukuljević, Agram.

Pošt. žigovi: (nečitljivo) . . . 1849., Agram 12 Mai 1849.

11.

Tommaseo Brliću (talijanski).

7. ožujka 1851. Krf.

Da se vi s drugim vrijednim ljudima u takovu času bavite književnošću i poviješću, čudio bih se, kada ne bih znao, da ima gradjanska književnost i osloboditeljica narodâ, pa da se iz povijesti moraju izvoditi dokazi njihovih zaboravljenih ili zlorabljenih prava. Nadam se, da su takove namjere vaše i vaših drugova: no ne mogu, a da sam sebe ne pitam: gdje su nade, hvastanje, odvažnost, što je pokaza Hrvatska od 1835. uz čestitanje slavenske braće? Da li je ono bila samo mržnja na gospodujuću Ugarsku, a ne duboka ljubav domovinske časti? Kada sam čuo, da će Slaveni pomagati u austrijskim ratovima s uvjerenjem, da će austrijsko carstvo pretvoriti u slavensko, kao da iza Ugarske ne postoji Njemačka na svijetu, bôno sam se podsmijevao. Austrija je pohitjela, da moje gorko predvidjanje oživotvori prije nego li bi je smjeli savjetovati obziri najobičnije razboritosti, da i ne govorim o svetom dugu zahvalnosti. Kako se svršio magjarski rat — primjerenim željama Slavena, kojih pomoću je Austrija pobijedila, odgovori ona hladnim preziranjem, rugajući se njihovom prostotom. Gdje su obećani statuti? Gdje je jednakost različitih naroda? Što je koristila Hrvatskoj krv tolikih njezinih sinova, koju proliše kao junaci? Ne osjećati takove sramote, bila bi ludost; ne razumjeti je, zločin. Što barun Jelačić nosi naslov bana kano kanonikat bez dužnosti, da služi crkvu, da ništa ne čini za svoju domovinu te se ne usudjuje ispuniti obećanje, da pohodi Dalmaciju, srameći se, da ga tko ne sjeti dugova, koje je svečano načinio — ovo treba žaliti, a ne čuditi se. Nego da su svi tvorci plemenitog pokreta, započeta pred petnaest godina, zadovoljni i da žvaču u tišini stečenu slavu, uzrokuje bol svakoj duši, koja je prijateljica imena slavenskoga. Vi se za cijelo sjećate Stesihorove basne, koju je docnije ukusno pričao Horacije, o onom konju, koji ne mogaše pobijediti jelena te pozva u pomoć čovjeka. Čovjek dodje i svlada jelena; no učini konja svojom vječnom životinjom. Jelen je Košut, a kaže to sama riječ; nego basna je ovdje proročanstvo: konj je Hrvatska Austriji, Austrija Rusiji. Da ima svijesti o svojoj sudbini, Austrija mogaše postati zaštitnicom južnih Slavena, naspom prama Rusiji, dobročiniteljicom cijele Evrope, stekavši kao saveznicu i Francusku i Englesku, pa držeći ih izmedju straha i nade, mogaše postići od njih svaku svoju želju. Ja bih htio da se ovo reče ljudima, koji je vladaju, pa da opaze, kako je savjet jednog prognanika, koga drže za neprijatelja, izmedju svih najčestitiji. No ako Austrija toči krv pokrajina, da drži vojske kao u zemlji zaraćenoj, doživjet će štetu, sramotu i propast.

Mislim, da je pokret u Bosni svršen, a želim da tako bude: razmirica Turaka s Turcima; a Rusija ima svoje ciljeve. Rusija, koja izopćuje pontifikalno, a ubija uhodarski buntovnike, budi neprekidno ustanke u tudjoj kući. Ako vi poznate štogod kršćana u Bosni, savjetujte ih, neka budu mirni, složni i hrabri, pa neka čekaju. Ja ne preporučam ni Hrvatskoj bune; no neka se osvijeste radi uvrede, koja bi nanesena njihovoj dobroj vjeri, njihovom zdravom razumu; neka idu zakonitim putem; neka sada postave oružjem razbora one uvjete, koje mogahu postaviti drukčije godine 1848., oslobodivši sebe, spasavši Italiju, a prištedivši samoj Austriji pogibli, koje joj jednako prijete. Ovo ja kažem bez uzrujanosti protiv Austrijanaca, a kao prijatelj Slavena, što ću ostati uvijek. Nego mislim, da je zalog sklonosti, otvoreno pokazati stvari, kako bi njihova domovina mogla izbjeći novim nevoljama i sramoti imena.

Pismo je upravljeno W. (?) Brliću. Tommaseo ga je diktirao talijanski svome pisaru, ali je spolja napisao svojom rukom: »Monsieur W. (?) Berlić Agram,« a iznutra na početku: »Duplicato.« Kako spolja nema poštarskog žiga, bit će ovaj list dospio u Zagreb privatnim putem. Tiskan je u djelu: Secondo Esilio I. str. 125, Milano 1862. Izvadak u uvodu k »Iskricama,« str. XXXV.

12 (talijanski).

C. S. B. 4. srpnja 1851. Krf.

Novo povjesno društvo imalo bi tražiti u prošlosti dokaza municipalne slobode, obećanja Austrije i Ugarske, primjere gradjanskog i bojnog junaštva, no bez mržnje ni na Magjare ni na Nijemce, jer već ima previše mržnje, a donosi prokletstvo: trebalo bi pokazati veze izmedju plemena slavenskih, žaliti cijepanje i promašene shodnosti bratskog jedinstva; trebalo bi, da raširi u narodu najsjajnije povjesne uspomene jezikom prostim i bez hvalisanja. Puk treba da razumije novu riječ, izrečenu mu od popova i posjednika. Neka se dižu — prije nego škole — društva milosrdja za puk, da upozna razliku izmedju novih prijatelja i

starih žrtava! Plemstvo će se uvijek držati Austrije, koja ga miluje, da uzmogne zarobiti narode. Treba steći sklonost bogatih seljaka i popova; učitelji bogoslovaca neka ne budu ljudi prodani, a u dobre popove treba se uzdati: neka im se iskazuje zahvalnost i poštovanje. Kaniti se valja urota i buna, ali su nužni javni zahtjevi, prosvjedi i pritužbe; djela dopuštena, koja može ukinuti samo bezobrazno nasilje. Kada se radi oko dignuća potištena naroda, više vrijedi jedan zakonit čin nego deset buna; a lakše se stječe pobjeda u tamnici nego na bojištu. Govoreći bratskim narodima, valja se čuvati svake ideje ujedinjenja, koje bi izgledalo kano osvojenje; neka se propovijeda ne samo jednakost sviju, nego i prednost onim krajevima, koji se ističu ili predajom uljudbe ili navikama lagodnoga života ili čistoćom jezika. Vi znate, da Dalmacija ne će sjedinjenja s Hrvatskom, bojeći se, da ne postane njezinom ropkinjom i da ne bude lišena svih navika umne i društvene uljudbe, koje su već postale njezinom naravi Ovu bojazan treba svakako raspršiti; a obrazovani Hrvati doista se pokazuju uzorno čednima. Korisno bi bilo i potrebno pokazivati bratsku sklonost i prema Magjarima, a žalost radi prošlih dogadjaja; imalo bi se putovati njihovom zemljom, pa s onima, te su manje zaslijepljeni mržnjom, sporazumjeti se radi zajedničke budućnosti. Poljaci ne vide nego Poljsku, ne slažu se s ostalim Slavenima; no ova taština, ako je se ne okane, učinit će ih vječnim robovima Rusije. Neka se južni Slaveni čuvaju Rusije, jer će ih pokvariti i podjarmiti, ili će ih izdati Austriji, kako već umiju . . . . . . Radije Austriju nego Rusiju, jer ona manje kvari, a bit će lakše osloboditi se. Hrvatska i Dalmacija, Češka i Poljska imale bi sačuvati Slavenima ono katoličko vjerovanje, koje ih veže s obrazovanom Evropom jer su već stresle divljaštvo. Ne znam, zašto gospodin K. ište od Nikole dozvolu za saziv slavenskog sastanka u Varšavi: on ga ne će dopustiti ni pod kojim imenom iz straha, i da ne bi sumnjala štogod Austrija, protiv koje se voli potajno rotiti; a ako ga dopusti, bit će još gore.

Ja ću pisati talijanski o slavenskim stvarima, a žalim da ne mogu ilirski: no ne imam prilike da govorim, pa si tako ne mogu sačuvati upotrebu jezika; a ne mogu sâm čitati, jer sam gotovo slijep. Možda je ovako bolje, da to drugi uzrazumiju. U mene nema pristranosti; a bit će djelo providnosti, što sam bio odgojen u Italiji, da budem početnikom, i ako nedostojnim bratimstva, za

kojim uzdišemo. Slaveni ne razumiju Talijana, a ovi ih, oholi radi svojih prastarih uspomena, ludo preziru. Nego prezrenim narodima pripadaju ključevi svijeta. Nužda i korist treba da dovedu do sporazumka, ako to ne mogu krepost i ljubav; no bez ljubavi se ne stvaraju velika djela, a dok budu Slaveni mrzili, bit će krvnici i žrtve.

Kako je pismo Tommaseova pisara ovdje ondje nečitljivo, gdjekoje sam rečenice preveo slobodno, ali je ovako samo na početku lista. Pismo je dobio K. privatnim putem. Tiskano je u Secondo Esilio I. 127., kojega djela ne imam sada pred sobom; izvadak u mojem uvodu k »Iskricama«, str. XXXV.—XXXVII.

13.

Korfu 14. Marta 1853.

Blagorodni gospodine,

Nećete se čuditi, da ni sam odgovorio na riječi, kao što u duši, kad sam dobio dragoćenu (!) Vašu knigu, zavještanje dugovremenih poslovah, koje nadam se da nećete ostaviti. Sad ću da Vam predložim dvije stvari. Jedan Slavenin iz Turske, koj se sad ovde nalazi, preveo je na srbski jezik knižicu Surovjeckog: »Izsledjavanja početka narodah slavenskih«, i htjeo bi da se sa nekom koristi pečata. Ja opet imao bi sam neka primječanja o mudrosti sakrivenoj u korenima srbskog jezika i ob otnošenju istog ko drugim jezicima — da sajedinim u jednu knižicu, koju bi ovaj isti iz taljanskog preveo da se bolje i brže savrši. Nije sramota kazati, da me izgnanje prinudjava, da tražim sada nekakvu korist od mojih trudah, već svjedoči, kako sam prošeo (!) zbog pučkih poslovah. Ako je moguće bez uvrjedjenja dostojnosti moje, da se pogodba učini sa izdavateljem, biću Vam vrlo blagodaran; a želio bi da imam onu blagodarnost spram Vas, a ne pram drugih. Opet više Vas molim za prvu knižicu, budući da nije stvar moja i veće vrijednosti. Netreba da Vam kažem, da kao jedna tako i druga nema ništa škodlivog za izdavatelja, ako nije samo nenavistno ime moje. Prva je knižica 1846. g. prevedena i na ruski jezik.

Nadam se Vašem skorom odgovoru, kojem ćete da bolje dojdje položiti nadpis: Sg. Eustachio Poray — Corfu —, te u novom zavitku uputiti na gosp. Achille Carcassona u Trst, koj će ga već meni spremiti.

Primite srdačni pozdrav od Vašeg

N. Tommasea.

Spolja: Monsieur, Monsieur Jean Kukuljević à Agram.

Ovaj list je Tommaseo diktirao, a njegov je samo potpis. Pisac će biti ovoga lista onaj Slavenin, o kome govori u listu; bez sumnje Srbin. I pravopis i jezik pokazuju, da je bio Tommaseo pod utjecanjem njegovim. List je poslao Tommaseo u Trst privatnim putem, jer ima spolja samo žigove: »Trieste $^{24}/_{3}$« i »Agram $^{26}/_{3}$«.

14.

Spiro Popović Kukuljeviću.

Visokorodni Gospodine,

S radosti izpunjam primljeni nalog. G. Tomaseo pod prvim tekućeg nalaže ni (!) javiti Vama, da je primio prvu svezku Vašeg Slovnika, i izrikom kaže, da mu se vrlo dopada, da će ju s' pohvalom spomenuti; i nalaže mi, da se na njegovo ime Vami poradujem za dobro i korisno ovo djelo. Što bude g. Tomaseo o ovome štampati, to ću Vam u svoje vreme javiti.

Sad mi dopustite, da Vas upitam, kad ćete nas i s' drugom svezkom obradovati, i kad se namjeravate u Dalmaciju povratiti i nastaviti za vas trudno, ali za Slavenstvo toli korisno istraživanje zanemarene književnosti i umjetnosti naše. Ovo bi rad znati, da se kako ovoga proleća nemimoidjemo, jer i ja namjeravam do Italije poći, a žao bi mi veoma bilo, da Vi amo banete, a mene nebude; za moći, u koliko malenost moja dopušta dužne usluge moje Vama prinijeti; u toliko više, što već ovdje našega g. Grivičića, rodjaka Vašega, nema.

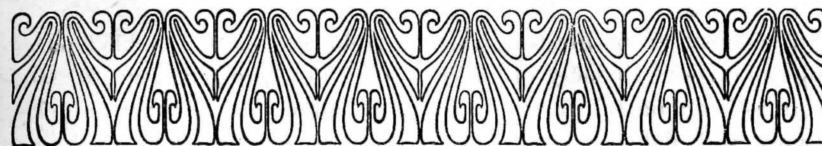
Nezamjerite mi uzgred molbu jednu. Rad sam imati jedan iztisak »narodnih bosanskih pjesamah«, koje se u Osjeku štampaše. Molim Vas, kažite kome knjižaru Vašem, da mi ih pošalje po deližancu, i cjenu njihovu javi; ja ću njemu po istoj priliki nama novce poslati.

Primite ovom prilikom, Slavni moj Gospodine, pozdrave moje i za idjuće svetkovine i za novu godinu, sjedinjene sa iskrenom željom za svako Vaše dobro, koe Vami od svega srca želi

Vaš pokorni i obvezani

U Šibeniku 20. Prosinca 1858. Spiro Popović.

I. Milčetić.

OSVRT NA HRVATSKU BELETRISTIKU OD G. 1900. DO NAJNOVIJEG VREMENA.

I. UVOD.

Nije to tako laka stvar napisati ocrt izvjestnoga razdoblja savremene liepe književnosti niti tamo, gdje je kritika i bibliografija tako razvita, te njenoj pažnji ne može izmać ni najneznatniji književni proizvod. Kako li je to istom težko kod nas, gdje se svi tužimo na množinu anonima i pseudonima i na nedostatak bibliografije i sustavnih, valjanih kritičarskih radova. Tkogod je u najnovije vrieme pokušao, da napiše poviest izvjestnoga razdoblja savremene hrvatske liepe književnosti, sigurno je osjetio iste težkoće, s kojima se je bilo i meni boriti, kada sam se g. 1905. odazvao pozivu odbora »Matice Srpske«, da napišem za »Letopis M. Srp.« sintetičku sliku poviesti hrvatske beletristike za razdoblje od početka dvadesetoga stoljeća do kraja g. 1903. Sastavljajući tu poviest, razumio sam smisao Horacievih rieči: disjecti membra poetae. I ono malo naše književnosti, što je imamo, tako je poraztreseno oko raznih većih i manjih književnih središta, i po raznim većim i manjim književnim i političkim listovima i periodičkim časopisima i izdanjima, te pojedincu doista nije moguće, sve to sustavno pratiti i sastaviti o svima na taj način objelodanjenim beletrističkim proizvodima točan pregled. Tamo, gdje je tako težko prikupiti i same naslove književnih proizvoda, još je teže o njima sastaviti vjernu sintetičku sliku, koja bi odgovarala savremenim književno povjestnim zahtjevima.

Moj pokušaj, da u I., II. i III. svesci »Letopisa Matice Srpske« od g. 1904., napišem vjernu sliku poviesti hrvatske liepe

književnosti za tri godine, t. j. da prikažem srpskoj publici naše pjesnike, pripoviedače, dramske pisce i kritičare, uza sve to, što sam se dao na taj posao s iskrenom željom, da jednakom objektivnošću i ljubavlju prikažem i starije i mladje pisce i njihove književničke proizvode, nije stekao priznanja mladjih književničkih krugova oko »Pokreta«. Moram priznati, da mi doista nije bilo moguće napisati na onom odmjerenom mi prostoru podpunu i u svem točnu sliku najnovije naše beletristike. Ali prigovor, da mi je do toga bilo, da omalovažim ili hotimice u rdjavijem svjetlu prikažem mladje pisce i njihove pod signaturom »moderne« objelodanjene književne proizvode, nije opravdan. Ja se, to iskreno velim, nisam nikada oduševljavao, pak se ni danas ne zagrijavam za izvjestne modernističke importe u našoj književnosti, ali to me ne može smetati, da objektivno i bez ikakove subjektivne primjese govorim u prikazu razvitka naše književnosti i o piscima i njihovim književnim djelima, koja se ne slažu s mojim ličnim ukusom.

Eno i g. Milan Marjanović napisao je u zadarskom koledaru »Svačiću« za g. 1905. oveću studiju pod naslovom »Iza Šenoe, dvadeset godina hrvatske književnosti«, u kojoj je naša »moderna« prikazana u mnogo nepovoljnijem svjetlu nego u mojoj razpravi, makar da g. Marjanović ne taji, da su sve njegove simpatije kod »mladih«.

Ja ne dielim njegovo mišljenje, da su hrvatsku »modernu« izazvali „nemoćni literarni invalidi«, jer se taj naziv ne može primieniti na nijednoga od naših književnika. Još manje mi se čini zgodnom njegova podjela naših pjesnika u »pionire« i »epigone — popularizatore«, u koje posljednje on nabraja medju inima i Arnolda, dok po svoj prilici svoje simpatije iz mladjih krugova smatra pionirima novoga doba, prema principu: filius sine patre; ali zato mu ipak ne poričem pravo, da ima i da iznosi o našim književnicima i književnim prilikama svoje mišljenje.

Dakako, isto pravo tražim ja i za sebe.

Odazvao sam se pozivu književnoga odbora »Matice Hrvatske«, da za zbornik »Hrvatsko Kolo« na odmjerenom prostoru napišem ocrt hrvatske liepe književnosti od g. 1900. dalje, makar da znam, da u tako uzkom okviru ne mogu spominjati niti svih književnika niti pojedinih njihovih djela, već da se moram ograničiti na to, da u glavnim potezima spomenem samo najznatnije

pojave i struje, kako se razbiru iz pojedinih proizvoda glavnijih književnih struja, štampanih ili u posebnim knjigama, ili u raznim periodičkim izdanjima i listovima.

Ali sve da mi je odmjeren i veći prostor, ne bi mi bilo moguće spomenuti sve pisce i sve njihove proizvode. To bi značilo imati pred sobom sve naše velike i male listove i listiće sa raznih hrvatskih strana, gdje često u lokalnim pokrajinskim listovima i bolji talenti objelodanjuju svoje književne proizvode. Upravo nije moguće sve to pratiti te će se doista morati nešto učiniti, da i takve stvari ne propadnu netragom.

Danas se do ovakovih stvari može tek slučimice doći. No i u samim našim književnim središtima nije moguće doći do svakoga proizvoda naših beletrističkih pisaca Sve je to poraztreseno i porazbacano, da je živa muka sve to pribrati i zabilježiti. Žalibože i tu nismo dobri gospodari, niti se tkogodj brine, da te stvari sustavno bilježi i vodi o njim evidenciju, pak tako su neke sigurno osudjene, da izginu netragom.

II. OPĆI POGLEDI NA RAZVOJ NOVIJE BELETRISTIKE KOD NAS I DRUGDJE.

Razmišljajući o slici hrvatske beletristike od g. 1905. amo, zaustavlja se misao najprije kod borbe, što se je punim jekom bila razmahnula u polovici devedesetih godina izmedju predstavnika starijih književnih struja i izmedju tako zvane hrvatske »moderne.« Ta borba postigla je svoj vršak upravo na početku XX. stoljeća.

Neko vrieme okupljali su se bili moderniste oko svoga časopisa »Života«, a stari su ostali vjerni »Viencu« i njegovim tradicijama. Najposlije je poslije kratkoga bivstvovanja prestao »Život«, a »Vienac« se je utekao pod okrilje »Matice Hrvatske«.

Radzvoj književnika u stare i mlade ili bolje govoreći: u tradicionaliste i moderniste, počeo je doskora vrlo nepovoljno djelovati na razvitak književnosti u opće. Mjesto da se nastoji o prikupljanju i usredotočavanju književničkih talenta oko starih već oprobanih centara, mjesto da se u slozi poradi o usavršavanju i unapredjivanju već postojećih književnih družtava i listova, došlo je do cjepkanja i mrvljenja. Uslied toga u brzo se počeše osjećati štetne posljedice toga, da tako rečem, centrifugaliteta.

*

Novi književnički podhvati nosili su već u svom zarodu klicu smrti i nisu se mogli održati, a stariji listovi, ne čelu im »Vienac« i sarajevska »Nada«, uginuše najviše radi nedostatka pretplatnika i skupocjenih ilustracija. Pokušaj »Quieta movere« doveo je i u krilu »Matice Hrvatske« do trzavica, a publika i onako suviše zaokupljena zanimanjem za razvoj nesredjenih naših političkih prilika, počela se je sve više otudjivati domaćoj liepoj književnosti, pak tako postadoše doskora naše književne prilike mnogo gorima, nego li su bile prije razmaha borbe medju starima i mladima na početku devedesetih godina. U posljednje vrieme bila je zapela i književna proizvodnja, i ako se ne može govoriti o podpunom zastoju, — ipak ne bi imalo smisla tajiti, da je nastalo tek životarenje na književnom polju mjesto napredovanja i usavršivanja.

Ravnodušje prema beletristici počinje u opće presvajati duhove i kod većih naroda, ne samo radi tobožnje tako zvane triezności duha vremena uslied razvitka prirodnih znanosti i pojave novih materijalističkih smjerova i pogleda na sviet i svrhe i pravce napredovanja čovječanstva, već i radi za naše doba značajnoga nedostatka pjesničkih genija veličine jednoga Göthea, Puškina i Šekspira. Bilo se je pokazalo nekoliko jakih pjesničkih talenata, naročito kod Franceza, ali oni su zasjali i minuli kao meteorsko svjetlo, kao Melarmé i Verlain, a iza njih je ostala bolestna četa njihovih imitatora, koji su samo pospješili dekadencu pjesničkoga stvaranja. Nadje se još jakih talenata, naročito medju pripovjedačima, kao primjerice u Rusiji plejada: Gorkij, Čehov, Andrejev i drugi iz njihova kola, — ali i njihova književnička proizvodnja, ako je i počela osvajati simpatije i daleko izvan granica Rusije, nosi na sebi neko obilježje bolesti našega vremena i očevidno je udaljivanje sve savremene književnosti od vrela pravoga pjesništva, što poput one biblijske žive vode vječnosti oplemenjuje i u više sfere podiže srce i dušu.

Općeniti je vapaj budnih promatrača razvitka savremene kulture, da gine smisao za beletristiku i da je očevidna dekadenca i depravacija sadržaja i forme pjesničkoga stvaranja i u savremenom stihu i u savremenoj pjesničkoj prozi, u pripoviesti i dramatici.

Budimo iskreni, i mi se nismo mogli oteti uplivu te općenite dekadence i depravacije, pak je pored nesredjenosti naših

političkih i družtvenih prilika, pored manije svih malih narodnih slavenskih ogranaka za cjepkanjem i mrvljenjem i onako skromnih sila, pored geografskih težkoća koncentracije književnoga stvaranja vrlo istosmjernih književnih centara, i taj upliv sveopćeg nestajanja zanimanja za beletrističku proizvodnju učinio svoje, da i kod nas uz najbolju volju nije moguće konstatovati, da napredujemo, kako bi to bilo željeti.

Naša »Matica«, naši beletristički listovi i pojedini pisci činili su i od g. 1900. amo, što se je uz naše jadne i male prilike činiti dalo, da održe svoj dobar glas, ali naprednomu razmahu njihova rada stajahu na putu gore iztaknute zaprjeke: nesredjenost naših političkih i družtvenih prilika, umnažanje broja političkih listova u našim narodnim središtima i periferijama, pojava raznih podhvata, da se podruju od prije postojeća književna družtva i književni listovi, naš sibaritizam i veći smisao za lokalne osebine, i za male posebnosti, nego li za veće razmjere i opće narodne ciljeve i smjerove, kobna naša bolest podražavanja importima iz tudjinstva, konkurencija jeftine i luksuriozne beletristike i njen rdjav upliv na ukus naših širih krugova.

Ne stoji ona na laku ruku izbačena tvrdnja, da su naši stariji književnici postali nemoćnim invalidima i da su oni, tobože ne puštajući mladje talente, da zauzmu njihova mjesta, uzrokom zastoju u razvitku savremene književnosti. Kada se je modernistički pokret bio punim jekom razmahnuo, stariji pjesnici i pisci pokušali su sve moguće, da rade u slozi sa mladjima, oni su im pače prepustili i »Vienac« i glavnu rieč u družtvu hrvatskih književnika, pa ipak nije bilo napredka.

Akademska borba o drugdje već davno riešenim pitanjima: imade li beletristička proizvodnja biti sama sebi svrhom prema načelu »l' art pour l' art«, ili imade li ona biti, razvijajući se prema estetskim, etičkim i patriotskim svrhama, pomagalom u nastojanju oko narodno kulturnoga napredovanja, dovršena je i kod nas tako, da se najposlije predstavnici jedne i druge struje složiše u tom, da za nas literarna produkcija, koja se ne bi osvrtala na naše narodne potrebe i ciljeve, ne bi imala smisla i svrhe. One iste misli o tom, što ih je izrekao Dr. Gjuro Arnold u svojim umnim besjedama u glavnim skupštinama »Matice Hrvatske« g. 1903. i g. 1904., izložio je, ako i drugim riečima, i Gjalski, oko kojega su se okupljali mladji, kao pristaše »l' art pour l' art«

Dovoljno je izporediti njegovu besjedu o proslavi četiristogodišnjice hrvatske umjetne književnosti, štampanu u »Ljetopisu družtva hrvatskih književnika« za g. 1900.—1903. (str. 28.—29.), sa besjedama u Matičinim glavnim skupštinama.

Što više, jedan od najizrazitijih predstavnika »mladih«, Milan Marjanović, sâm je u praksi oborio svu zgradu argumentacija protiv tradicionalizma i tendencije u beletrističkoj proizvodnji. U njegovu romanu iz naših dana: »Karijere« tendencija je upravo, što no rieč: rukopipateljna. Tu je u drastičnoj slici osvietljen sav onaj pretjerani pesimizam o uzrocima naše sustalosti, kako ih je on pokušao ustanoviti u svojoj poznatoj ovećoj razpravi: »Psihologija hrvatskog problema«, štampanoj u ovogodišnjem »Pokretu«.

Oni isti pogledi na svrhu i sredstva liepe književnosti, protiv kojih su se pokretači »moderne« borili u »Mladosti«, »Salonu« i »Životu«, počinju u najnovije doba presvajati i njih same. Eno u »Pokretu« je štampana zanimljiva studija Janušićeva o mladom pripovjedaču Josipu Kosoru, pak se u toj studiji medju inim doslovce veli: »Riječ, koja za neko odredjeno doba označuje ono, što je opće ljudsko — jest rieč: moderno. Po tom moderno nije opreka narodnome, nego samo širi pojam, koji uključuje narodno« ... »Za umjetničko stvaranje nije doduše od apsolutne potrebe poznavanje estetskih pravila, ali se ne da poreći, da je poznavanje istih od potrebe praktične. Sva opravdana estetska pravila imaju doduše svoj korijen u djelima, ali su mladjim savremenim literarnim radnicima potrebne u toliko, u koliko im pomažu, da u sustavnoj, zgusnutoj i skraćenoj rekapitulaciji prodju sav prirodni literarni razvoj od prvih početaka do danas«.

Iz toga se vidi, da se i mladji povraćaju na isto stanovište i usvajaju iste poglede o zadaći i sredstvima liepe naše književnosti, s kojima su stariji počeli bili u svojim djelima predobivati za domaću našu književnost sve šire naše krugove, koje nije tako lako bilo otrći apatiji za belesristiku u opće, a naročito za domaću našu knjigu.

Zaista nije bilo potrebito ni na čas zastranjivati od tih starih utrenika u razvitku književnosti: izgubili smo samo mnogo vremena i malo da nije došlo do podpuna zastoja u beletrističkoj proizvodnji.

Neke rdjave posljedice toga zastranjivanja ostat će kao živi dokazi, da je uviek štetno, kada se hoće na prečac razkinuti sa starim, mjesto da se nastoji o sustavnoj, prirodnoj osnovi i usavršivanju prema zdravomu napretku duha vremena. — Ali ogledajmo noviju našu beletrističku proizvodnju.

III. PJESNIČTVO.

Kao rdjave posljedice zastranjivanja od starih, prokušanih utrenika u beletrističkom stvaranju spominjem: nestanak nekih vrsti pjesničkoga stvaranja, koje ponajviše odgovaraju našoj, da tako rečem, lirsko-epskoj prirodi. Noviji pjesnici ne kultiviraju više balade, ni romance, ni pjesničke pripoviesti, u kojim vrstama su stvorili uzoritih umjetnina, naročito Šenoa i Gjuro Arnold. Od novijih pjesnika liepo se je na tom polju okušao Milivoj Podravski, koji zato, jer se nijé mogao zagrijati za modernističke importe u našoj književnosti, nije mogao steći simpatije pristaša moderne, koji su s omalovaženjem govorili o njegovim pjesmama, originalnim po zamisli i formi.

Plejada mladih pjesnika, koje vodje modernizma svojataju kao svoje pristaše: Viktor Badalić, Milan Begović (Xeres de la Maraja), Vladimir Vidrić, Zvonimir Devčić, Dragutin Domjanić, Mato Lisičar i drugi kultiviraju ponajviše liriku. U toj lirici imade više artistike, nego li poetičnosti, ta lirika zadovoljuje više hladan um, nego li srce, uz nju se ne zagrije srce niti duša ne uzvine u više sfere. Najviše topline i prirodne poetičnosti ima u lirici Mihovila Nikolića: on za pravo i ne spada u plejadu modernista, pak kad pogdjekad dirne u patriotsku žicu, te dade oduška svomu patriotskomu osjećanju, bez bojazni, da je time počinio grieh patriotske tiraderije, onda mi u zvukovlju njegovih mekih stihova razabiremo onu pravu notu, koja će ga izvesti iz monotonije sentimentalne erotike sa uviek istom scenerijom drhtave sjenke i sipljive jesenske kišice, te mu stvoriti nove vidike u carstvu lirike i lirsko-epskih pjesničkih vrsti.

Može se govoriti, što mu drago, o patriotskim akcentima pjesnikâ iz sedamdesetih i osamdesetih godina — Arnoldu, Harambašiću, Hugi Badaliću i drugima, — njihove pjesme bile su i rado čitane i rado pjevane i deklamovane, — one se i danas u širim krugovima više ciene, nego artistička, subjektistička nervozna lirika plejade modernista, kojima ja zato ne odričem ni pjesničkoga talenta, ni vriednosti njihova pjesničkoga stvaranja. Konstatujem

samo činjenicu, da njihova lirika nije odjek narodne duše, niti ne nalazi razumievanja i odziva u širim narodnim krugovima.

Filozofska skeptika Silvija Kranjčevića pronašla je malo ne savršenu formu, ali je suviše maglovita, sumorna i nejasna i još se uviek ne izpunja želja iskrenih poštovača toga vanredno darovitoga pjesnika, da mu podje za rukom dovinuti se klasicitetu jasnoće, kojim je primjerice Göthe znao i najuzvišenije misli i najzanosnije polete svoje duše u najviše sfere i u najveće dubine tako nedvoumno i jasno u svojim pjesničkim remek djelima protumačiti.

U plejadi dalmatinskih pjesnika uzvinuo se je nad svima Tresić Pavičić. On nije pristao cielim srcem uz stare, ali dieli njihovo mišljenje o dekadenci pjesničkoga stvaranja uslied zastranjivanja od viekovnih utrenika poezije i uslied importa modernističkih pogleda na zadaću, sredstva i oblike pjesničtva u kulturnom razvoju pojedinih naroda. On se je jednakim uspjehom prokušao u svim vrstama pjesničkoga stvaranja. U njega je silna, jaka fantazija i obilje ideja i slika. Proučavajući njegove pjesme, mislim, da njegovu pjesničkomu individualitetu odgovaraju više epske i refleksivne pjesme većega obsega, nego li laka lirika, kojoj kao da ne dostaje žarkosti i gladkoće stiha. Njegove novije oveće pjesme: »Seoba Hrvata« (Spomen-cvieće g. 1900.) i »Gimnosofista« u »Viencu« g. 1903. odkrivaju nam pravo polje njegova pjesničkog individualiteta, na kojem bi on mogao stvoriti velikih djela, kako ih je već stvorio na dramskom polju.

Uz njega liepo pristaju njegovi drugovi medju dalmatinskim pjesnicima, nježni Rikardo Katalinić Jeretov i čuvstvena braća: Ivan, Nikola i Mato Ostojići. Oni u svojim pjesmama daju oduška svojemu patriotskomu čuvstvu, samilosti sa biednicima, ogorčenosti na bezdušje i nepravdu i nadi na bolje dane pod svjetlom slobode i napredka. Iskreno sučustvujući sa bolima i nadama svoga naroda i savremenoga družtva, ako i nije u njih toliko artistike kao u Begovića, njihove pjesme ostavljaju na dušu čitatelja prijatniji, topliji utisak.

Begovićeva knjiga »Boccadoro« pozdravljena je od mladih kao najuspjeliji pjesnički proizvod, ali stariji krugovi više hvale njegovu prvu zbirku lirskih pjesama, u kojoj nema one hrvatskomu srcu tako tudje grandezze i signorije. Svi se slažu u mišljenju, da je u svojim pjesmama najnovijega datuma sa patriotskim akcentom, poimence u kantati »Hrvatska pjesma« i veličajnoj slici: »Život za carja« Begović osvojio i one čitatelje, koji ni danas ne smatraju knjigu »Boccadoro« niti najuspjelijim pjesničkim djelom, niti njegovim najboljim pjesničkim proizvodom.

Medju mladim hrvatskim pjesnicima iz Dalmacije najčešće u novije doba susrećemo ime Vladimira Nazora. On se je prokušao već na raznim poljima epskoga i lirskoga pjesničtva. Radi težine i negladkoće njegova stiha, nedostatka prostora i možda radi suviše udaljenih predmeta za savremeno shvaćanje, koje epski obradjuje, njegove pjesme nisu popularne, ali im se ne može poreći velika vriednost. Meni se čini, da je njegovo pravo polje epika. Njegove epske slike iz stare slavenske mitologije i iz hrvatske poviesti visoko se uzdižu nad metaforikom njegovih lirskih pjesama. Ni njemu i drugim nekim našim pjesnicima iz Dalmacije ne polazi za rukom sonetski oblik, i zato su mu bolje pjesme, gdje mu se nije boriti sa okovima sonetske tehnike, koji su samo onda sladki i prijatni, kada teku milozvučno, da se i ne primieti natega skalupljivanja. Soneti pjesnika iz osamdesetih godina mnogo su melodiozniji, nego li soneti mladje pjesničke generacije, koja za čudo voli baš neke arhaizirane pjesničke oblike, kao tercinu i sonet.

Patriotski akcenti u pjesmama Dinka Sirovice i Ante Petravića doimlju se još uviek prijatnije, nego li nervoznost moderne erotike u lirici nekih njihovih pjesničkih drugova s ovu stranu Velebita, i nadam se, da se oni ne će u daljnjem svojem pjesnikovanju dati smesti prigovorom »tiraderije«, kojima se je pokušalo bilo diskretirati pred savremenom čitaćom publikom pjesme i pjesnike iz osamdesetih godina radi njihovih patriotskim elementom protkanih pjesama.

Marin Sabić nastavlja s uspjehom svoje pjesnikovanje puno idiličnosti, zadovoljstva i umovanja o prolaznosti, i pravo ima, što ne će da uroni u valovlje umišljene svjetske boljetice, kojom je malo ne sva savremena lirika u velikim književnostima prenasićena.

Mnogomu se možemo nadati od mladoga pjesnika Bože Lovrića. On je u svojim »Hrizantemama« iz g. 1902—1903. još monoton i maneriran, al već iz tih pjesama probija struja zdrave, otmene lirike, koja na najljepše izglede ovlašćuje.

Kada sam već kod dalmatinskih pjesnika, moram da podsjetim na originalnoga Nevrastenika (dra. Vicka Mihaljevića), koji

je u svojoj satiri bez zlobe i žuči iznio neke nastranosti svoje okoline, ublaživši oštricu svojih bockalica rodoljubnim osjećajem.

Kod nas imade medju pjesnicima vrlo malo dobrih satiričara, a ipak bi nam te vrsti pjesničkih proizvoda u stihu i prozi i te kako trebalo. Poslije Šenoe i Ante Kovačića najdarovitiji su naši satiričari: Izo Velikanović i Albert Veber. Velikanović je pokušao za satiru predobiti i šire krugove naših pisaca i čitatelja, pak je tu svrhu pokrenuo vrlo dobro uredjivani list »Knut«, i bit će velika šteta, ako i taj naš najbolji dosadanji satirički list našim nemarom propane. U novije doba iztaknuo se je kao satiričar Rudolf Kolarić Kišur. Još mu je vidokrug uzak, poetika mu je dosta banalna, a i stih mu je suviše još prozaičan, ali u njega je očevidno liepa dara za satiriku u stihu i prozi.

Kao najbolji proizvod te vrsti u novije doba može se smatrati satirsko idilički ep »Otmica« Ize Velikanovića, toga vrlo darovitoga i spremnoga našega pjesnika, pripoviedača i satiričara, koji nas u mnogom podsjeća na Antuna Niemčića iz ilirskoga doba.

Medju savremenim našim satiričarima pojavio se je u posljednje vrieme jedan od naših starijih, najdarovitijih i najspremnijih pjesnika, Franjo Ciraki. Mislim, da ne počinjam grieha, odkrivajući tajnu, da je on onaj pseudonim »Požežanin«, koji je u »modernoj idili u šest kanta« pod naslovom: »Jankovo ljetovanje« prikazao u vedroj slici javne i družtvene prilike požežkoga kraja, te time ponovno zasvjedočio, kako je velika šteta, što se češće ne javlja, a eno mu je poezija i sada još puna duha i svježine.

Od pjesnika, koji uz Silvija Kranjčevića kao posebna plejada pjesnika u književnom centru Bosne još uviek ostaju vjerni svojoj liri, spominjem kao najplodnijeg Josipa Milakovića. Dugo i dugo morao je on podnositi nepravdu kritike, koja nije htjela da na oko uzme njegovo obilje pjesničkoga stvaranja, ali to nije njega smetalo, da u cielom nizu svojih pjesničkih, po obliku i sadržaju sve uspjelijih zbirka dade oduška plemenitomu osjećanju svoje nježne i patriotske duše, pak danas može ponosno pogledati na svoje uspjehe i na liepi glas medju pjesnicima, što ga je u punoj mjeri zaslužio. On i Jeretov pribrali su ponajmirisnije pjesničko cvieće, da njima okite oltar pieteta prema majci, pak su njihove pjesme, prožete sinovskom zahvalnošću, ponajljepše biserje te vrsti u našoj savremenoj lirici. Na Milakovića je očevidno mnogo uplivala češka lirika novijega vremena, dok ju još

nije natrunio modernistički skepticizam. Po lakoći stiha, nježnosti i gracioznosti pripada mu mjesto uz najbolje naše liričare.

Nije toliko nježnosti u Stjepka Ilijića, u koga prevladjuje refleksija i misaonost, koja dakako mnogo bolje pristaje u liriku, nego li u epske vrsti poezije. Pokušaj Ilijićev, da dopjeva fragmenat Preradovićeva epa »Lopudska sirotica«, nije uspio, jer je i tu više liričar i refleksivan pjesnik nego li epik.

Najveće nade polažu se u Tugomira Alaupovića. Sasvim se slažem s dr. Stj. Miletićem, koji je, ocjenjujući njegovu zbirku pjesama, što ju je izdala »Matica Hrvatska« u izdanjima za god. 1902. pod naslovom »Probrane pjesme«, rekao o njem u br. 17. »Vienca« od g. 1903., da je on medju novijim našim pjesnicima »najnarodniji« i da njegova snažna poezija naliči krasnoj onoj prirodi bosanskoj, visokim bregovima sa čistim vazduhom, granatim lipama i okolnim borovima, koji se dižu put neba, prkoseći vjetru i zimi, i da je on »pjesnik velike boli, ali i velike ljubavi, pun dvojbe, ali s mnogo dara, vriedan, da mu pjesme padnu na ognjište naroda, na čijem je svetom plamenu i on zagrijao srce.« Njegova je snaga u krepkosti i jedrini izraza, u pravom duhu narodne pjesničke dikcije.

Uz njega dodjoše do liepa glasa kao pjesnici iz Bosne: Osman beg Štafić i Mirza Safet. Pokrenuli su za bosansko-hercegovačke Muhamedance list »Behar«, gdje su znali orientalističkim koloritom svojih pjesama steći čitatelja i u širim krugovima. Neko je vrieme Mirza Safet bio zanesen deklamacijama o neograničenoj slobodi pjesničkoga stvaranja u duhu one četice modernista, koji, dakako u teoriji, naviestiše boj svakomu obziru na estetiku i etiku. Mislim, da je danas i on došao do uvjerenja, da je i sloboda pjesničkoga stvaranja vezana na neka opća neizmjenjiva načela, bez kojih i ne može biti govora o kakovu umjetničkom pjesničkom stvaranju.

Oko listova »Nade«, dok je još izlazila, i oko »Vrhbosne« okupila se je ciela četa pjesnika, od kojih su mnogi jedino po tim listovima poznati, a ipak je u njihovim pjesmama zdrave i zanosne poezije, kao u pjesmama Ivana Šarića, Marinka Lackovića, Eugenije Šahove i nekih drugih.

Pravi centar hrvatskoga savremenoga pjesničtva ipak ostaje Zagreb. Tu još žive Nestor hrvatskih pjesnika, Ivan Trnski, koji počevši od ilirskoga preporodnoga doba sve do najnovijega vre-

mena pjesnikuje i ne pušta lire iz ruke. Nije ovdje mjesto, da se iztaknu sve njegove neosporivo velike zasluge za hrvatsku knjigu: kao drug Preradov, nježni liričar i umni prevadjač remek djela iz stranih književnosti, on je ostao dosljedan i vjeran tradicijama iz ilirskoga doba i znao ih je prosliediti kroz sve svoje pjesnikovanje do najnovijega doba, gdje više puta nitko nije znao tako zgodno dati oduška svojemu srcu u prigodnoj pjesmi u tužnim i veselim časovima našega narodnoga života, kao on, davno proslavljeni pjesnički Nestor medju živim našim pjesnicima.

Pjesničke slave ne poriču našim starijim pjesnicima Eugenu Tomiću, Franji Markoviću i Ivanu Zaharu ni oni, koji njihove mladje pjesničke drugove smatraju tek epigonima i popularizatorima zaboravljajući dakako spomenuti imena njihovih uzornika i pionira. U spomenutoj radnji Milana Marjanovića u kolendaru »Svačiću« nisam mogao naći imena tih pionira. Tumačiti njegove izvode o tom tako, kao da su ti pioniri oni mladi pjesnici, kojima on pjeva ciele himne u svojim sastavcima, još prije, nego li je procvjetalo pupovlje njihova pjesničkog individualiteta, značilo bi uzeti, kao da je on htio reći, da je filius ante patrem.

Marković se u najnovije doba vrlo riedko javlja u poeziji. Posljednje su mu pjesme prigodne: u slavu Strossmayeru, Trnskomu i pozorištna slika u tri diela u počast uspomeni Marka Marulića. Ali njegove epske i lirske pjesme starijega datuma, sakupljene u poznatoj zbirci »Iz mladih dana«, što ju je izdala »Matica Hrvatska« g. 1883., doista mogu služiti uzorom i nema u poeziji naših modernista ničega, što bi ih ma u kojem pogledu nadkrililo.

Tomić se je dao na pisanje pripoviedaka i romana, a Zahar već dugo ne pjeva, pa tek kadkada pod pseudonimom Radoslav napiše koju duhovitu pripoviedku.

Najustrajniji u oduševljenju za poeziju medju pjesnicima starije savremene generacije ostaje Gjuro Arnold. Njega ne smetaju deklamacije o tobožnjoj nesavremenosti patriotskih akcenata i izvjestnih pjesničkih forma i vrsti, već on nastavlja svoje pjesnikovanje, uviek puno velikih misli, uviek novih i otmenih pjesničkih slika, a u formi umjetnički savršenoj. I njegove novije pjesme u »Prosvjeti« ostaju na istoj umjetničkoj visini, do koje se je on dovinuo već odavno, kao ljubimac ciele generacije svojih učenika, koji ga smatraju svojim vrhovnikom i poslije sitnih pokušaja, da se njegovo pjesnikovanje prozove tek epigonskim.

Mislim, da ni Harambašić nije zapustio stiha pod utiskom fraze modernističke kritike o vriednosti njegovih pjesama, koja misli, da ga je utukla, prozvavši ga bardom generacije velikih patriotskih fraza. Popularnošću, koju još i danas uživaju njegove pjesme, ne mogu se pohvaliti pjesnici škole l' art pour l' art, uza svu reklamu, kojom se pokušava iztaći pred neupućenima njihovu prednost pred pjesnicima osamdesetih godina.

Ni poezija Velimira Deželića nije prema ukusu modernističke kritike, — njoj su njezini patriotski akcenti: tiraderija, a njezini obziri na etiku: filisterija. Ali već sada je jasno, da to dobru glasu njegovih pjesničkih proizvoda ni najmanje ne škodi, gdjegod još ima smisla za idealnu, zdravu poeziju. Njegove zbirke pjesama, izdane od g. 1890. amo: »Pjesme«, »Kopnom i morem«, »Zvuci iz Katakomba«, pokazuju sve sjajniji razmah pjesničkoga poleta i sve veću dotjeranost u formi. Kako se malo dade smetati deklamacijama o nesavremenosti patriotskih akcenata u pjesničkom stvaranju, najbolje dokazuju njegovi historijski romani, kako ih može samo patriotska duša zamisliti.

Mislim, da ni Milivoj Podravski, koji se je s uspjehom pokušao u svim vrstama lirike i manjih epskih oblika, te svojom g. 1900. izdanom zbirkom pjesama, pod naslovom »Pjesme« u isti čas stekao pohvalu tradicionalista i izazvao ogorčenje modernista, nije uzmaknuo pred provalom tih modernističkih nesimpatija. Njegove dosadanje pjesme pokazuju sve uslove za pjesnikovanje u sve savršenijoj formi i sve većem obsegu, i ja sam uvjeren, da će Podravski jedva moći odoljeti, da se i opet ne pojavi na pjesničkom našem Parnasu.

Od najmladjih naših pjesnika svratio je bio na sebe pažnju Zvonimir Devčić originalnošću i smjelošću svojih ne uviek jasnih prispodoba i slika. Veseli me, što mogu konstatovati, da je, sudeći po nekim njegovim novijim pjesmama, izliečen od manije za razbludnimi eksoterijama, kakovih ima mnogo u njegovoj zbirci pjesama »Lucida intervalla«.

I pjesnik Viktor Badalić nekuda voli eksotičke naslove svojim pjesmama, koje upravo zato nekako odbijaju, ma da u njima imade po kadkad i otmene, erotičke lirike.

I u Dragutina Domjanića je očita težnja za originalnošću slika i prispodoba, te je zato u njegovim pjesmama primjetna nervoznost te težnje.

Takovu težnju za originalnošću opažamo i u pjesmama Vladimira Vidrića, ali ona je u njega više samonikla. Njegove nekoje novije pjesme, naročito pjesma »Ex Pannonia« u br. 21. »Vienca« dokazuje, da su ipak imali oni pravo, koji su u njem primietili originalan i liep pjesnički talenat. Dakako još je premalo pjesama objelodanio, a da se uzmogne govoriti o njegovu pjesničkom individualitetu: no već sada se vidi, da mu je snaga u polusvjetlu i polutajanstvenosti većinom mračnih reliefnih slika iz klasične davnine.

Nade, koje su se polagale u pjesnikovanje Sane Kurjakovića, nisu se izpunile. Prve mu zbirke lirskih pjesama, sa biranom narodnom dikcijom i originalnim pointiranjem, bile su ujedno najbolje njegove pjesme. Što kasnije, to je sve monotoniji i banalniji.

Velika je šteta, što je nekuda sasvim zamuknuo Stjepko Španić. Njegove većinom lirske pjesme rado su se čitale; pak bi dobro bilo da ne zaboravi one Šenoine stihove o sudbini pjesnika, koji mora da pjesnikuje, ne će li »da živ mrtvuje«.

Mnogo pjesama izpjevao je i u raznim listovima objelodanio Stjepan Kralj. Novije su mu pjesme suviše mračne, očajne, pune sumornih slika, pak se u njima scenerija očaja nekuda opetuje. U tom žaru najkarakterističnija mu je pjesma »Krvava struna« u br. 11. »Vienca« od g. 1903., u kojoj odiše duh, kojom su mu prodahnute malo ne sve njegove lirske pjesme, koje nas podsjećaju na sumornu liriku nekih Ivanovljevih simbolističkih crtica u zbirci »Protiv struje«.

Liepo je primljena zbirka pjesama gdje. Marije Kumičić (Enjuškina), koja je izišla g. 1903. pod naslovom »Pjesme«. U tim, žarkim patriotskim osjećajima protkanim pjesmama, govori od srca k srcu umna rodoljubka, uzorita supruga i plemenita mati.

Da ovako intimna poezija bez usiljene artistike još uviek nalazi kod nas razumievanja, najbolje svjedoči zbirka pjesama mlade pjesnikinje Ružice Dončevićeve. Te pjesme, štampane ponajprije u osječkoj »Narodnoj Obrani«, doživjele su u kratko vrieme treće izdanje, a ipak u njima nema velike artistike, već se u nježnim stihovima riše iskreno čeznuće, ponos, ljubomora i sva skala djevojačkih osjećaja prema svomu odabraniku.

U pjesmama Ferde Rožića našao je isti njihov prikazivač u »Pokretu« iskrenosti, ako mu je i težko razumjeti, da i u toj iskrenosti i u duševnim borbama, u kojima te pjesme ponikoše,

pjesnik-svećenik traži sve pouzdanje u Boga. Ali bez toga pouzdanja mora i najjača pjesnička duša pasti u očaj, a to tek ne može biti zadaćom i svrhom pjesnikovanja, da nas vodi u carstvo beznadja i očaja.

Nježni Miroljub (Evetović) još uviek nastavlja svoje pjesnikovanje; njegova lirika je izljev rodoljubne, tankoćutne duše, koja u svim svojim veselim i tužnim časovima traži utjehe i okrepe u mekim zvucima lire.

Pjesnik fruškogorskih čara Ivo Hržić ne javlja se u novije doba nego tek riedko, prigodice, ali njegova pjesma prigodom smrti velikoga našega biskupa Mecene dokazuje, da je u njega jaka pjesnička žica, koju treba samo što više kultivirati.

Kako ne pišem sistematske povjesti najnovije hrvatske beletristike, već samo osvrt na markantnije beletrističke struje i njihove predstavnike, mislim, da sam tomu zadatku zadovoljio, ako i ne navadjam dalje imena nekih pjesnika, koji su se u najnovije doba pojavili s više manje uspjelim pojedinim pjesmama u raznim našim listovima od g. 1900. amo: u »Viencu«, »Nadi«, »Životu«, »Domaćem ognjištu«, »Sielu«, »Pobratimu« i u najnovije doba u »Lovoru«. Doći će jednom i na njih red, a sada čitatelji ovoga sastavka i onako ne bi imali koristi od hrpe imena pjesničkih početnika, kojima ja od svega srca želim, da se što više uzdignu na pjesničkom našem Parnasu.

Prije nego li završim ovaj odjelak o pjesnicima, evo da s nekoliko rieči izložim svoje mišljenje o našem najnovijem pjesničtvu u opće.

Čini mi se, da je u tom svoje vrsti nazadak, što gine smisao za razne epske forme i prevladjuje lirika sa više subjektivističkim obilježjem, sa sve većom jednoličnošću motiva i sve manjom toplinom. Artistika najnovije naše lirike ne može da zagrije šire krugove, kao što je to znala zagrijati patriotskim žarkim akcentima prožeta altruistička i idealistička lirika pjesnikâ tik iza Šenoe sve amo do polovice devetdesetih godina. Moderniste su mislili, da se je naš sviet već zasitio tobožnjih patriotskih tiraderija, a ono mi smo još uviek u borbi za naš narodnokulturni obstanak i uviek nas još može više potresti patriotska lirika, nego li preufinjena poezija moderna. Preufinjenost spočituje i g. M. Marjanović našoj modernoj, — a ja iskreno priznajem, da ima i u toj modernističkoj poeziji i prave pjesničke žice, samo je njezina

proizvodnja suviše hladna, jednolična i nervozna. Je li istina, da na usta pjesnika govori duša naroda, onda ne oklievam, da rečem, kako sam prožet uvjerenjem, da naša pjesnička proizvodnja od pojave »moderne«, ako joj se i ne da poreći napredak u artistici forme i uspjeh u slikanju duševnih osjećaja modernoga čovjeka, zaostaje za našim pjesničtvom, bolje govoreći za pjesnicima prije pojave »moderne«. Srcu i duši naših širih narodnih slojeva bili su bliži i razumljiviji pjesnici, koji su se pojavili prije »moderne« na našem Parnasu.

Hotimice nisam naše savremene pjesnike u ovoj svojoj radnji dielio u dvie odjelite grupe: na moderniste i tradicionaliste, već sam o svima njima govorio prema momentanoj asocijaciji misli, kao da i ne obstoje te odjelite grupe. Ta odjelitost i onako je više prelazna, i ja sam uvjeren, da će bistrenje pojmova izravnati sve suprotnosti medju njima i složiti ih u zajedničkom nastojanju oko kulturnog unapredjivanja naroda u istom smjeru. Što je trajne vriednosti, održat će se, pa ma kakove bile zaprjeke, pa ma kojoj struji pripadalo. Ljudi prolaze, djela ostaju, — a pravedna povjest izpravlja često puta nepravedni sud savremenika.

IV. PRIPOVJEDAČI.

Prelazeći na pripovjedače, ostat ću kod metode, da ne nabrajam pojedina djela niti imena i onih pisaca, koji su napisali po nekoliko pripoviesti i crtica, ne ističući se ničim osobitim nad markantnijim predstavnicima pojedinih pripovjedačkih struja.

Na početku XX. stoljeća, t. j. u vremenu od g. 1900., nastavljaju živući naši stariji i mladji pripovjedači svoje književnikovanje, svaki prema svom književničkom individualitetu. U nekih mladjih opaža se upliv naginjanja savremene evropske pripovjedačke proizvodnje psihologisanju, impresionizmu, analizi i karakteristici i minucioznosti izradbe pojedinih prizora, dok neki stariji više pažnje posvećuju zaokruženosti i zanimljivosti fabule. Za čudo, u isti čas, kada se kod nas počinje sve većim razmahom kultivirati u drami i romanu povjestno gradivo iz domaće povjesti, mladji naši pripovjedači redovno počinju svoju pripovjedačku proizvodnju s crtičarstvom, s više manje impresionističkim ili simbolističkim, lirskim, subjektivnim obilježjem. Dok se moderna poezija u prozodičkom i sadržajnom pogledu sve više približuje poetiziranoj prozi, naše savremeno crtičarstvo postaje sve više lirskom poezijom u prozi. Je li to upliv modernog individualizma, — ili baš obratno: oslabljelost individualnosti uslied modernoga duha asocijacije, ili je to jeka borbe medju te dvie oprečnosti u savremenom životu, — pripovjedačka proizvodnja svagdje na zapadu postaje sve manje epskom, sve manje zanimljivom, fabula joj je sve nuzgrednija stvar, a psihologija, opis, analiza i karakteristika glavno obilježje. Na mjesto zanimljivih proizvoda realistike, u kojoj su primjerice Turgenjev i Alfonzo Daudet stvorili pravih remek-djela, došao je Zola za svojim verizmom i do dosade doktrinarnim eksperimentalnim romanom, a iza njega psihologičari, na čelu im Paul Bourget, koji su postali sve više doktrinarni, a sve manje zanimljivi. Maupassant, kojega je Lav Tolstoj smatrao najvećim pripovjedačkim talentom, zasjao je i brzo nestao na pripovjedačkom obzorju kao meteor, ne našav nasljednika. Pripovjedačka proizvodnja Sudermannova, Knut Hansunova, Jakobsenova nije našla premnogo odziva u širim krugovima čitatelja, koje su mnogo lakše predobili ruski pripovjedači Gorkij, Čehov i Andrejev. U najnovije doba podigla se je silna reklama za Frenssena, ali moram priznati, da sam se dosta dugočasio, čitajući njegova »Jörn Uhla«. I makar da je sam Lav Tolstoj proglasio Pollenzov roman »Büttenbauer« najboljim savremenim romanom, ja sam ga jedva mogao pročitati do kraja. Savremenoj pripovjedačkoj proizvodnji ne dostaje zanimljivosti. Upliv stranih književnosti na našu savremenu pripovjedačku proizvodnju, koliko se u opće taj upliv dade primietiti, nije bio od koristi.

Naši stariji pripovjedači, Josip Eugen Tomić i Ferdo Becić idu svojim samoniklim putem; Gjalski je znao pogoditi Turgenjevljevu umjetnost razmjerja medju realističkim elementom i psihologijom; Kumičić je išao u velikim svojim povjestničkim romanima »Zrinjsko-Frankopanskoj uroti« i posljednjem svom romanu »Kraljica Lepa« prema izvjestnomu cilju i po stalnoj svojoj metodi prepariranja povjestnih činjenica u pravcu patriotske tendencije. U tom ga nasljeduju dr. Velimir Deželić i Cherubin Šegvić u svojim romanima iz hrvatske povjesti, — zadužujući time najšire čitalačke krugove, jer osvjetljuju davna razdoblja hrvatske povjesti, još uviek živim krugovima nepoznata. Kozarac je iznio svoje poglede na uzroke i vrela propadanja raznih narodnih slojeva u nizu svojih većih i manjih pripoviesti, a sada još sprema,

kako čujem, svoj posljednji roman toga smjera pod naslovom »Zivi kapitali«, kao putokaz u bolju budućnost i protuogledalo svojim »Mrtvim kapitalima«.

Leskovar je poslije svojih »Sjena ljubavi«, »Propalih dvora« i »Katastrofe« ostao i u sitnijim novijim sličicama, na pr.: u »Izgubljenom sinu,« isti sentimentalni skeptik i pesimista, pun ogorčenja na nepravdu svieta i pun samilosti za patnike raznih staleža, žrtve predrasude, umišljenih razlika medju ljudima. Po svemu sudeći, on će, nastavi li svoje liepo odpočeto književnikovanje, ostati isti.

Najplodniji je medju savremenim našim pripovjedačima Vjenceslav Novak. On ide takodjer svojim samoutrenikom i ne može se primietiti, da u mnogobrojnim svojim većim i manjim raznosmjernim pripoviestima podražava bud kojemu inostranomu ili domaćem piscu. Istina, u njegovim naročito novijim pripoviestima opaža se znatan upliv savremenoga sučuvstvovanja sa biedom pojedinih družtvenih slojeva, kao primjerice u njegovoj prekrasnoj pripoviedci »Pred svjetlom« u »Viencu od g. 1903.«, ali on je i tu originalan mislilac i ne stoji pod sugestijom tudjinskih teorija i pogleda na sviet.

Imitatorstva nema ni u Draženovića, toga našega najboljega pripovjedačkog objektiviste i sitnoslikara, niti u Vladimira Borote, dubokoga poznavača i vjernoga portretiste izvjestnih slojeva našega varoškoga društva.

Naše pripovjedačice: Truhelka, Pogačićka, Marija Tomšić Imova i Zagorka samonikli su pripovjedački talenti, sa svojim originalnim pogledima na prošlost i sadašnjost i sa svojim načinom prikazivanja i pripoviedanja.

Spominjem još Higina Dragošića i Hinka Davilu, koji su se dali na osvjetljivanje nekih zanimivih historijskih lica i razdoblja, te bosanske pripovjedače, medju bosanske pisce dospjelog Zagrebčanina Ivana Lepušića, Bosanca Edhema Mulabdića, Istranina Emina Cara, koji vade predmet svojim pripoviestima sa izvjestnom tendencijom iz života i okoline, koja zaokupljuje svu njihovu misao. Spomenem li još pripovjedače za puk: Barlea, Dragutina Jovana i Milutina Majera, zatim neke bolje pisce manjih i većih novela i pripoviesti, medju njima Bogdana Krčmarića, Vladu Jugovića, Branimira Livadića, folkloriste Josipa Lovretića, Svetozara Ritiga, zatim Napoleona Iv. Špuna Strižića, Milana Šenou i Živka Bertića, koji nisu takodjer ničiji imitatori, dodjoh

nabrajanjem poznatijih imena do čete crtičara od polovice dvadesetih godina i do najmladjih i najnovijih naših pripovjedača i crtičara. Medju crtičarima u pravom smislu te rieči spominjem u prvom redu Ivanova, pisca raznovrstnih većinom impresionističkih i simbolističkih lirskih izljeva u prozi, koje je sakupio u knjizi »Protiv struje«, a kojima je on kao vodja hrvatske »moderne« poveo za sobom i veliki niz imitatora te vrsti crtičarstva, od kojih ide svakako prvo mjesto gdju. Zorku Kveder Jelvošekovu i supruge Andriju i Adelu Milčinović.

U ovoj dugoj čitulji imena naših pripovjedača i crtičara ne spominjem već sada imena još nekih mladjih pripovjedača i crtičara, koji se po raznim našim listovima većinom u podlistku javljaju, nekoje ću spomenuti kasnije, neke i ne mogu spomenuti, da mi se radnja ne otegne i ne postane zbirkom imena i naslova. Ali pokazujući na one, što ih spomenuh, hoću da ustanovim prvo, da broj naših pripovjedača ne zaostaje za brojem naših pjesnika, od kojih su se mnogi i na pripovjedačkom polju s uspjehom ogledali, a drugo, da konstatujem, da medju njima za pravo i nema podražavatelja modernističkih struja u stranim literaturama, niti modernista u pravom smislu te rieči. Kod nas je u opće domena modernistima: teoretska borba protiv nekih literarnih konvencionalizama, koji i onako sami po sebi prestaju i zastarjevaju. Da se opravda ta »velika vika ni o što ni o čem«, pokušalo se je s nekim modernističkim nastranostima u naslovima i vignetama i nekim pukim dekadentnim formama u sastavu stiha, gomilanju raznobojnih adjektiva pred istim substantivima i stilističkim interupcijama arhitektonike izreka, dakle s pukim vanjskim formalizmom. Impresionizma, lirike i simbolistike bilo je i kod nas, ako i ne u tolikoj mjeri, i prije devetdesetih godina, i u stihu i u prozi, eno primjerice Palmovića i nekih stvari Ante Kovačića, da drugih i ne spominjem.

Opetujem, što sam, pišući o »modernoj« drugdje i kod nas u »Viencu« od g. 1899. rekao, da ono, što se u tom pogledu prikazuje kao novo, nije dobro, a što je na tom polju dobro, da nije tako sasvim novo i tako originalno, te bi se moglo govoriti o kakovom osvitu novog, naprednjeg doba u našoj književnosti pod uplivom »moderne«.

Ne mogu se upustiti ni u nabrajanje ni u analizu pojedinih pripovjedačkih proizvoda naših markantnijih pisaca, već eto da

*

onako s nekolko riečî okarakterišem njihovu književničku fizionomiju i individualitet.

Na čelu naših pripovjedača stoji još uviek Josip Eugen Tomić. Pokušao se je s liepim uspjehom na poljima beletrističke proizvodnje, u pjesničtvu, romanu pripoviesti i dramatici. Najbolje je uspio na pripovjedačkom polju. Jezik mu je čist, stilistika uzorita, tehnika pokazuje sigurnu ruku. Jednako je zanimljiv i u pripoviestima iz družtvenoga života (na pr. »Melita« i »Izmedju dva plamena«) i u većim historijskim pripoviestima: »Zmaj od Bosne«, »Kapetanova kći« i »Udovica«. Jasnoća i vedrina, dobroćudni humor i ironija bez žuči obilježje su njegova pripovjedačkog individualiteta. Zapleti mu nisu tragično zamišljeni, psihologija u njega nije preufinjeno uronivanje u tajinstvene dubine srca i duše; on ostaje uviek neusiljen, prirodan.

U Kumičićevim velikim historijskim pripoviestima očita je tendencija, ali ju je on znao bujnim koloritom svoje fantazije tako prebojadisati, te ona uviek ostavlja u duši čitatelja i dubok estetski dojam. Kao umjetnine najbolje su mu pripoviesti, kojima je uzeo predmet iz svoga rodnoga kraja Istre, koje je napisao pod pseudonimom Jenio Sisolski; ali najzanimljivije su mu pripoviesti iz družtvenoga života većeg i manjeg opsega. Njegova pripoviedčica »Neobični ljudi« bila bi dostojna Maupassantova pera. Popularan će ipak ostati jedino po svojim velikim historijskim romanima. Noviji naši historijski romani od Velimira Deželića, Ch. Šegvića. Milutina Mayera (Pod franačkim jarmom) podsjećaju više na Kumičićev način, nego li na Augusta Šenou. Po žarkosti patriotskih akcenata nadkriljuje Kumičić sve naše historijske pripovjedače poslije Šenoe, to mu i zajamčuje trajno odlično mjesto povjesti naše književnosti.

Za otmene, salonske krugove, za literarne gurmane, da se poslužim jednim Marjanovićevim izrazom, ne zna ni danas nitko pisati ljepše pripoviesti od Gjalskoga. Otmen psiholog, realistički umjetnik, on nam je napisao nekoliko pravih remek djela. Nekoji misle, da je dospio na vrhunac slave sa romanom iz ilirskog doba: »Osvitom«, dok drugi misle, da mu je »Radmilović« bolje uspio, jer je u njem imao više prilike, da razvije svoju vještinu u opisu i psihološkom osvjetljivanju pojedinih situacija iz družtvenoga života i erotičkoga svieta, što je njegovo pravo polje. U novije doba uzveličavaju njegov stariji roman »U noći«. Ja

ostajem kod svoga mišljenja, da su mu od manjih pripoviesti najbolje »Pod starim krovovima« i »Iz varmegjijskih dana«, a od većih: »Na rodnoj grudi«.

»Osvit« je po umjetničkoj koncepciji izvrstan roman, ali historija nije Gjalskijevo polje. Svoju dušu kao da je Gjalski prelio u roman »Radmilović«, u kojem s osobitom toplinom vlastite duše prikazuje tipnu tragiku hrvatskoga književnika.

Gjalski se je pokušao i u sitnom crtičarstvu s primjesom pikanterije, ali nije uspio i njegove stvarce te vrsti u »Životu« i »Viencu« stoje duboko izpod ostalih mu većih i manjih pripoviesti. Pravo Gjalskijevo polje jesu pripoviesti većeg obsega i na šire zamišljene arhitektonike. Na širokoj pučini sigurnija mu je ruka i oštrije oko: u plitkoj kaljužici ostavlja ga onaj otmeni sentimentalitet, tako svojstven njegovoj duši, i psihološka intencija, u kojoj se uzdiže nad sve ostale naše pripovjedače. Šteta, što mu nije jezik tako liep, kako mu je otmena stilistika. Veseli me, što ga vidim, kako se je poslije trenutačnih sitnih modernističkih zastranjivanja opet povratio na pravo svoje polje. Njegove pripoviesti u »Viencu« od g. 1903. »Djevojački jadi« i »Irinina udaja« podsjećaju na najbolje doba Gjalskijeve književničke proizvodnje.

O Kozarcu, Leskovaru, Draženoviću i Boroti rekao sam s nekoliko rieči u početku ovoga odjelka svoje mišljenje, koje ne mogu ovdje na šire razpredati. Izričem samo želju, da nastave u pravcu, u kojem su se proslavili te osvojili odlično mjesto u poviesti naše savremene književnosti.

Neumoran je Ferdo Becić. Njegov više narativni nego prikazivački način jest doduše već zastario, ali on ima izvjestan krug svojih čitatelja, koji rado čitaju njegove poetizirane uspomene, stojeći još uviek pod sugestijom njegove samonikle romantike u največem mu romanu »Kletva nevjere«. Medju savremenim pripovjedačima njegova se pojava doima kao neki prijatni anakronizam: simbolizam modernoga crtičarstva bit će danas sutra, kada zastari, mnogo manje zanimljiv, nego li su današnje Becićeve pripoviesti.

Najplodniji naš savremeni pripovjedač jest Vjenceslav Novak. Velik je broj njegovih većih i manjih pripoviesti. Puni su ih svi naši beletristički listovi do najnovijega vremena, a »Matica« ga broji pored Gjalskoga u svoje najvjernije pripovjedače. Da je u njega jaka stvaralačka snaga, dokazuje ne samo broj njegovih

pripoviesti i raznovrstnost predmeta i licâ, koja u svojim pripostima, u kojima je umio liepo spojiti pripovjedačku sa prikazivalačkom metodom, znade uviek zanimljivo obraditi. Nema sumnje, da je ta množina i brzina rada na štetu umjetničke vriednosti njegovih pripoviesti, — pak je težko reći, koji mu je pripovjedački proizvod najdotjeraniji. Neki misle, da je g. 1901. medju »Matičinim« izdanjima objelodanjena oveća mu pripoviest »Dva svieta« najbolji njegov dosadanji pripovjedački proizvod, jer da je tu najizrazitije otisnut njegov individualitet i kao da je u to djelo izlio svoju dušu. Ali on je u svim i kasnijim i predjašnjim svojim pripoviestima jednako samilostan, bujan, zanosan i zanimljiv, jedino je možda u »Dva svieta« najviše idealan i poetičan. Mislilo se je, da će ostati najpopularniji po svojim pripoviestima iz primorskoga i prigorskoga života, — ali meni se čini, da on dobro pogadja pravu notu savremene pripovjesti i pravu budućnost beletristike: socijalne boli, težnje i ciljeve izmučenih modernih bielih robova u svim družtvenim slojevima.

Posebno mjesto medju našim savremenim pripovjedačima pripada Istraninu Viktoru Caru Eminu. Ni njegovi uspjesi na dramskom polju ne će ostaviti u zasjenku ciene njegovih pripoviesti iz života istarkoga patničtva. Dakako cienu tim pripoviestima ne daje ni zanimljivost zapleta fabule, niti njihova umjetnička vriednost, već plemenitost patriotske, nešto i preočite tendencije, i iskrenost sučustvovanja sa bolima i nadama svojih zemljaka, koja ostavlja na iole patriotskoga čitatelja duboki dojam. Nisu to konvencionalne patriotske napitničke deklamacije, to je iskreni plač plemenite duše na vidiku patnje svojih zemljaka, kojih tragiku on u svoj njenoj grozoti duboko poima i osjeća.

Duhovite su manje i veće pripoviesti Milana Šenoe i »Matica« je dobro učinila, što je izdala njegovu oveću pripoviest »Exodus«, makar da kritika nije zadovoljna s njegovom metodom liečenja kobne manije našega naroda za izseljivanjem.

Kako našoj kritici izbjegne izpod pažnje i bolji pisac, najbolji je dokaz Vlado Jugović, koji je napisao već više zbirka pripoviesti, a ipak ga naša kritika nije uzela na oko, kako zaslužuje. Liepo su mu primljene zbirke pripoviesti: »Uvenulo lišće«, »Slike iz života«, a naročito »Sjene«. Kako su »Sjene« izišle stampane ćirilicom, ocienio ih je dr. M. Savić u II. svesci »Letopisa Matice Srpske« za g. 1903. i rekao o njima, što se u

opće može reći za pripoviedke Jugovićeve: ozbiljan, mjestimice tužan ton, koji provijava ove pripoviedke, čini ih simpatičnima osobito s toga, što se osjeća, da ih pisac prikazuje s unutrašnjom ubjedljivošću.« Najuspjeliji su mu po mom mišljenju: »Crteži«, štampani g. 1904. u sv. IV. i VI. Letopisa Matice Srpske.

Srgjan Tucić napisao je više uspjelih crtica, ali najbolja mu je oveća pripoviedka: »Zadnje poglavlje«, napisana u dobro pogodjenom maniru otmene realistike Turgenjeva i Gjalskoga.

Od crtičara spominjem na prvom mjestu vodju hrvatske moderne Ivanova. Mislim, da nitko nije preciznije i bolje okarakterisao i njega kao pisca zbirke crtica pod naslovom »Protiv struje« i kao pokretača moderne, nego poznati, umni srpski kritičar dr. Milan Savić u »Letopisu M. Srpske« u svesci III. za g. 1903. na str.: 102. Izpisujem doslovce, što veli o njegovoj zbirci »Protiv struje« uvaženi srpski kritičar, a bez oklievanja izjavljam, da se s njime i ja podpuno slažem: »Protiv struje« daje mu stanovište, šta više biti će, da mu je baš i ubojni poklič. Prelaz piščev u tabor »moderne« ne ističe se tek iz njegove ispoviesti, on se ističe baš i iz same knjige. U prvom odjelku plovi još sa strujom; tu je doduše konvencionalan, ali je ujedno i jasan i razumljiv. U drugom se odjelku prikazuje postepeno prelaz; pisac se očevidno bori, da obrne pravac svoga čuna, ali se ujedno i opaža, da je struja jača od vesla mu: pisac prikazuje doduše dogadjaje, ali već nejasno, zapleteno, gotovo zagonetno. U trećem mu je odjelku veslo već jače od struje: pisac svjesno piše stvari, kojima treba komentara.«

U istom sastavku dr. Savić piše, da on smatra pokušaje »moderne« kod nas Hrvata prelaznom »igračkom« mode, ali dodaje, »da on pri svem tom poštuje i taj rad kao pokušaj emancipacije od tradicije, kao interesantnu težnju, poći svojom stazom i očuvati svoju originalnost, i ako mu je osnovica nepouzdana, gotovo i neprirodna, u glavnom izraz ćudi, ili držeći se njihove rieči, izraz mode. E to se pomalo sveti. »Moderna« kanda naginje već svome zapadu: ne može se nadugo stvarati nabreklih živaca i izraživati se u superlativu . . .«

G. Ivanov ostao je jednak i u crtici »Ahriman« (»Vienac« god. 1903).

Kao najbolju crtičarku spominjem hrvatsku i slovensku vrlo darovitu spisateljicu Zofku Kveder Jelovšekovu. Ona je već u

»Misteriju žene« uzvisila se nad sve naše crtičare, a njene »Iskre« hvale jednodušno svi kritičari, koji su ih do sada ocjenjivali, kao napredak po sadržaju i formi nad predjašnjim njezinim zbirkama intimnih, toplih crtica. Dobro opaža kritičar u »Pokretu« (broj 20—1905.), da joj »čuvstvovanje postaje nekako socijalnije . . . I misli postaju nekako snažnije, kao da su našle svoju pravu domenu.«

Ja sam te crtice u slast od početka do kraja pročitao i razumijem pohvalu kritike, kojom ju obasiplju svi kritičari, ma da joj prigovaraju silhuetizam nekih inače dobro zamišljenih crtica.

Gdja. Zagorka-Jurić osvojila je sebi ugledno mjesto i kao pripovjedačica i kao crtičarka u hrvatskoj književnosti. Uza sve momentane njene uspjehe na pozornici ja sam uvjeren, da je njezino pravo polje: pripoviedka. U nje ima mnogo duha i bistro oko za posmatranje, samo se mora čuvati prebrze izradbe, da ne upadne u feljtonistički ton. Svojom ovećom i na poljski jezik prevedenom pripoviedkom »Roblje«, živim prikazom slika iz života željezničkih činovnika, dokazala je mnogo dara i za pripovjedačku proizvodnju kompliciranije konstrukcije i većeg obsega. Vidi se, da vrlo lako radi, da nije nikad u neprilici za zgodan duhovit dijalog i za živi mise-en-scène svojih lica i situacija.

Ovdje upozorujem na jedan do sada u širim krugovima manje poznati, snažni talenat medju našim pripovjedačima i crtičarkama. To je gospodja Viktorija Risaković. Napisala je već do sada svu silu pripoviesti i crtica u raznim našim provincijalnim časopisima, »Svjetlu«, »Našim Pravicama« i zatim u »Pobratimu«, »Zastavi« i »Jadranu«. Neke od tih stvarca: »Jorgovanova grančica«, »Priča naše ljubavi«, »Junak iz Like«, »Silom gospodin« itd., mogu se staviti o bok najboljim proizvodima te vrsti u našoj novijoj književnosti. U nekima ima još primjese romantike, neke su nešto feljtonistički izradjene, ali u opće pokazuju otmen ukus, snažnu invenciju, siguran dar posmatranja i poetičnu dušu. Svojim njemačkim sastavima u »Agramer Tagblattu«, na koje su osobito srpski listovi opetovano svratili pažnju, upoznaje gdja. Risaković i strani sviet s hrvatskim i srpskim književnicima. Njeni književnički portraiti o Vojislavu Ilijću i Branku Radičeviću stekli su veliko priznanje u srpskim književnim krugovima, a njen sastavak »Zur Reiseliteratur über Croatien« je živ i uspjel prosvjed protiv zlonamjernih fantasterija nekih njemačkih turističkih pisaca o Hrvatima i Hrvatskoj.

Uvjeren sam, da će gdja. Risaković zauzeti u našoj književnosti odlično mjesto u kolu darovitih naših spisateljica: Pogačićke, Truhelke, Lucerne, Zagorke, Ivke Tomšićeve, Ide Fürstove, Adele Milčinovićke, Enjuškine, Iskre i drugih, koje u najnovijem razdoblju naše beletristike tako liepo nasljeduju primjer starijih naših spisateljica Dragojle Jarnevićeve i Hermine Tomićeve. Iz povjesti novije poljske književnosti znademo, kako umiju gospodje osvojiti i prvo mjesto medju beletrističkim piscima: eno Deotyme, Orzeszkowe, Konopnicke, Tuzijine i drugih.

Šteta, što ne nastavlja svoga liepo započeta književnikovanja Napoleon Iv. Špun Strižić. U njegovoj »Modernoj legendi« imade nekoliko vrlo uspjelih novela, jedino im kvari dojam neizvjestni kosmopolitizam i umjesa pikanterije.

Ivan Krnic dao se je u novije vrieme na kritiku. Njegova zbirčica: »Ljubavna priča« nije stekla priznanja kritike radi očitih nedostataka više manje svakog početničtva, ali ima u njoj duhovitosti, samo joj kvari dojam očita težnja za originalnošću, koja neriedko prelazi u bizarnost.

Vrlo velike nade polažu se u Živka Bertića. Već svojom humorističko-satiričkom slikom: »Pripovijetka o čiča Jurji i deda Jovi — Zgode i nezgode jedne deputacije . . .«, koja je g. 1902. preštampana iz »Obzorova« podlistka u posebnoj knjižici, svratio je on opću pažnju na svoj originalni pripovjedački talenat, koji je najbolje zasvjedočio sa svoje tri pripoviesti, što su izišle medju izdanjima »Matice Hrvatske« za g. 1902. pod skupnim imenom »Ženski udesi«, gdje se prikazuju u vrlo zanimljivim zbirkama izvadjenim iz realnoga života, a osvietljenim dobrodušjem piščeva samilosnog, neusiljenog sentimentalizma tri različita ženska tipa iz našega naroda. Milan Marjanović je u jednoj od svojih najuspjelijih študija u »Viencu« (br. 7.—8. g. 1903.) vrlo liepo izložio, zašto su pripoviesti Bertićeve uza sve nedostatke artistike u njegovu načinu pripoviedanja tako simpatične. On je impresionista i umije, da u spontanom, impresionističkom, intimnom i neusiljenom stvaranju spoji socijalni, psihološki i umjetnički elemenat, kako su ta tri elementa spojena i u duši našeg naroda. »Njegovi radovi, veli Marjanović, pokazuju, da su napisani spontano, da nisu mnogo pregradjivani, zaobljivani i gladjeni, da piscu nije bilo do toga, da ih u smislu moderne, već vrlo profinjene književne tehnike dotjerava i parfimira«. On piše onako, kako i pri-

povieda u intimnom družtvu prijateljâ, neusiljeno, prirodno, zanimljivo; zato mu i vjerujemo, i zato ga rado čitamo.

Možebiti bude prilike i zgode, da se u posebnom sastavku osvrnem na brojnu četicu naših crtičara i njihove zbirke crtica: Oskara Dürra, Vladoja Pastorčića, Selka Ninu, Ljubomira Ivanića, Ivana Klemenčića, Gj. Janekovića, Antonija Sunarića i druge, ovdje im tek spominjem imena, da vide, da se i o njima vodi evidencija. Ipak treba da se s nekoliko riečî dotaknem nekih markantnijih medju najmladjim našim pripovjedačima.

Franjo Horvat-Kiš izdao je u vlastitoj svojoj nakladi prve svoje crtice pod naslovom »Ženici«. Kritika je odmah primietila, da se ne povadja ni za kojim uzorom u pisanju, i da u njega ima mnogo samilosti za biedne i gladne i nesretne, — no to je nekud općenita crta naših mladjih pisaca, očit dojam upliva socijalističkih impulza našega vremena. U prvim mu eto crticama ima nedostataka u stilu i naivnosti u psihologiji. Kasnije crtice, primjerice »Prijateljeva srieda« u uskrsnom prilogu »Obzora« za g. 1905. pokazuju očit napredak u tehnici.

Veće nade polažu se u originalni dar Kišura-Kolarića. Spomenuo sam već njegovu satiričku žicu govoreći o njegovim stihovima. U svom romanu »Laž« otisnuo se je u široku pučinu. Originalna mu je koncepcija: tri lica izpunjaju sav roman, a psihologika zamjenjuje zaplet fabule. Nehajev u prikazu romana »Laž« u »Obzoru« upozoruje na neke sličnosti sa prvim dielom Przybyszewskove trilologije »Homo sapiens« i iztiče za početnika za čudo sigurnu ruku u tehnici. Po svemu se vidi bolji pripovjedački talenat.

Najviše uzvisuju medju najmladjim pripovjedačima »Josipa Kosora«. Doista njegova zbirka »Optužba« stekla je priznanje i u srpskoj kritici (Književni glasnik). Čini mi se ipak, da je pretjerano, što ga neki mladji već sada nazivlju hrvatskim Gorkim, kao primjerice Janušić u prilogu br. 37. »Pokreta« od g. 1904. — Simpatisanje sa proletarijatskim patnicima i ogorčenje na nepravednost, koju često i napredniji moraju da prepate u našem štreberskom vremenu i družtvenom konvencionalizmu, temeljna su crta Kosorovoj optužbi na družtvo. On se ne susteže dati bezobzirce izraza svomu mišljenju i osjećanju videći žrtve težke borbe za opstanak u svietu bez srca i duše. Njegove slike pune su svježosti i snage, doimlju se sugestijom iskrenoga sučuvstvovanja. Ipak je previše, kada Janušić hoće da dokaže, da je pisac već zato moralan, što je iskren, te što veli, da je tip zgoljne prostitutke u Kosorovoj jednoj pripoviesti u zbirci »Optužba«, »opravdani podsjećaj društva na dužnost, da i ovomu sloju, t. j. prostitutkama, dopita pripadajuće mjesto u svojoj sredini, tim više, što su i prostitutke, sastavna, prirodna i nužna čest društva«. Kosor je samonikao pripovjedački talenat, on će i kao samouk poput Gorkoga znati odoljeti perverznomu mudrovanju o moralu, kako mu ga spomenuti kritičar nastoji sugerisati svojim dedukcijama o moderniziranim pogledima na moral i moralnost u opće. — On će dobro učiniti, ako ne prihvati sve te teorije o moralu, ali zato neka posluša Janušića u tom, da vodi brigu i o estetskim pravilima, čime će sve više nestajati u njegovom pripovjedačkom stvaranju nedostataka uslied »premale autokritike i premalo razmjerja izmedju zamišljaja i izvedbe, a gdješto i previše subjektivizma«. — Hotimice sam prepustio rieč o mladim našim markantnijim piscima njihovim mladim kritičarskim drugovima. U Kosora polažem i ja velike nade i opažam u njegovim nekim novijim crticama očevidan sve ljepši razmah pripovjedačkoga talenta.

Makar da mi se je osvrt na našu najnoviju pripovjedačku proizvodnju i preko namjere suviše otegnuo, ne mogu da ga završim, a da ne spomenem romana prvaka medju kritičarima hrvatske »moderne«.

G. Milan Marjanović napisao je i u posebnoj knjizi preštampao oveći roman »Karijere«, sliku iz našega savremenoga štreberskog društva. Sve sam očekivao, da izadje obećavana opširnija ocjena iz pera kojega od Marjanovićevih mladih drugova, pak da se osvrnem i na »Karijere« i na tu ocjenu. I ako se ne slažem s g. Marjanovićem u mišljenju o vriednosti našega pjesničtva i naših pjesnika prije i poslije pojave hrvatske »moderne«, s največim zanimanjem čitam Marjanovićeve stvari baš zato, što je on samouk, koji ide svojim putem u traženju istine. Ne smeta me njegovo omalovažavanje pjesnikovanja kola naših pjesnika iz godina osamdesetih, u koje i ja spadam, i ja bih se srdačno veselio, da mogu o njegovim »Karijerama« izreći najpovoljniji sud. Ali na svoju žalost moram konstatovati, da je njegov roman i opet novim dokazom, da je lakše drugima dieliti lekcije o tom, kako i što bi imali pisati, nego li stvarati djela, kojima nema zamjerke. Marjanovićeve »Karijere« pisane su previše feljtonistički i početnički. Niti

jezikom, niti tehnikom, niti zanimljivošću ne mogu služiti uzorom. Tendencija je preočita čak i za one, koji su od pokretače i branitelja hrvatske »moderne« morali otrpjeti mnogo napadaja radi svojih tvrdnja o nuždi patriotske i etičke tendencije u pjesničkom stvaranju pisaca malih naroda, kojima je prednjakovati u težkoj borbi svoga naroda za obstanak. I Kumičić u svojoj »Gospoji Sabini« i Borota u svom romanu »Iz maloga svieta« pokazuju na rane i tamne strane zagrebačkoga družtva, ali u njihovim slikama ima i poezije i provedrine u tmini, a »Karijerama« jedino je dobro, stvorenje: Ivičina sestra Jelka. S takovim pesimizmom, s takovom hiperbolikom i mrzovoljom ipak se ne lieče rane i poroci našega savremenoga družtva. G. Marjanović vidi samo crne slike i u svojoj studiji: »Psihologija hrvatskoga problema«, ali tamo stoji pod sugestijom izporedjivanja našeg hrvatskog života sa životom velikoga tudjega svieta. Nije ni čudo, ako poražen blistavošću napretka velikih naroda, pada u hiperbiliku pretjerivanja tvrdeći medju inim (u odjelku: »Tri činjenice« u 11. br. »Pokreta« od g. 1905.), da u Njemačkoj: »Zadnji feljetonista piše učenije od naših akademičara, sluga labaratorija ima naprednije nazore od našega sveučilištnoga profesora, zadnji čitalac ili gradjanin ili radnik znade mnogo više od našega novinara«. Ali je upravo nemoguće razumjeti hiperboliziranje zla i posvemašnji nedostatak dobra u njegovu romanu iz savremenog našeg družtva, koje, ako je naše družtvo zbilja takovo, onda ono doista hrli u propast i rasulo, i skrajnje je vrieme, da se zamislimo i o pozivu liepe književnosti, da pomogne u poslu spasavanja od te propasti i rasula.

Bilo je doba, kad se je povratak k historiji u romanu i drami smatrao u književnostima velikih naroda nekom vršću opadanja u razmahu naprednog duha vremena; danas se o tom drugačije sudi. Francuska kritika konstatuje, kako raste interes za memoirsku literaturu. Kod nas, gdje su malo ne sva razdoblja naše povjesti neosvietljena, veseliti nam se je samo, što u novije doba počinju naši pisci kultivirati i historijski roman, pripoviedku i dramu. Doista osvrt na svietle slike iz prošlosti može bar na čas razvedriti dušu, koju počinje da presvaja očaj radi truleža i aspa u sadašnjosti. — Historijski romani Velimira Deželića vriedni su u tom pogledu velike pohvale.

A sada da sa nekoliko općenitih poteza ogledam našu dramsku literaturu na početku XX. stoljeća.

V. DRAMSKI PISCI.

Ne mogu se nikako upuštati u obširno izlaganje razloga, radi kojih je dramska produkcija sada svagdje na svietu u opadanju, kako to konstatuju dobri poznavači dramske literature u svim velikim književnostima. Tolstoj i Sardou tvrde, da je glavni uzrok opadanju dramske proizvodnje moderno psihologisanje i nedostatak dramske radnje. Sarcey pripisuje dekadencu drame rdjavom uplivu skandinavskih dramskih pisaca, poimence Ibsena. Maeterlinck proriče, da će doći do posve nove vrsti drame budućnosti, a preteče te nove vrsti drame da su Hauptmannovi »Tkalci«, Björnsonova drama »Na silu« i Mirbeauovi: »Zli pastiri«. Rus Gorki prekinuo je s tradicijom stare dramske proizvodnje, on se ne brine ni za dramsku gradaciju, ni za zaplet: njemu je glavno karakteristika i snaga pojedinih situacija.

Ne mogu da obširnije govorim o utjecaju stranih dramskih velikana na našu dramsku proizvodnju, već konstatujem, da drama i kod nas doduše zaostaje i po množini i po kakvoći za pripovjedačkom proizvodnjom, ali je zato i na tom polju očit napredak. Već poznati naš stručnjak u dramskim stvarima, Dr. Stjepan Miletić, konstatuje u svojim temeljnim studijama o našoj drami, da je u posljednjih deset godina — do vremena, kada je on svoje studije pisao, — učinjeno kod nas na dramskom polju više, nego li od početka preporoda hrvatske liepe knjige do toga desetljetnoga razdoblja. Za kratko vrieme Miletićeve uprave zagrebačkim kazalištem prikazana su trideset i dva hrvatska noviteta, a koliko li je dramskih komada napisano, a da nisu ni bili izneseni na pozornicu! U istinu, izporedimo li današnje stanje naše dramske proizvodnje sa onim g. 1837., kada je napisana prva drama iz preporodnog doba: Kukuljevićev »Juran i Soflja«, možemo se samo radovati napredku i na tom polju, makar da su opće prilike za dramu tako nepovoljne.

Ne mogu ovdje spominjati starije dramske proizvode: divne drame Markovićeve, zatim starije dramske komade Tomićeve, Kumičićeve, Tresićeve i drugih pisaca, koje su napisane prije g. 1900. Ne mogu govoriti ni o mnogim dramskim proizvodima, koji su bili s većim ili manjim uspjehom prikazivani na pozorištu, a da nisu nigdje štampani, jer nije moguće stvoriti o njima pravoga suda prema kritici dnevnih listova, koja nije uviek ni objek-

tivna, ni jasna. Ali spomenut ću tek glavne dramske pisce i poznate njihove dramske proizvode od g. 1900. amo, da se vidi, da ipak i na tom polju možemo zabilježiti odličnih djela.

Kao najuspjelije drame pohvalila je kritika na početku ovoga našega stoljeća ponajprije Kumičićevu patriotskim žarom proželu dramu »Petar Zrinjski« i Tresićevu dramu »Katarina Zrinjska«. Prva je zgodnija za binu, druga je više poetična i veća joj je umjetnička vriednost; ali obje su prikazane s vanrednim uspjehom na pozornici i nema sumnje, da će se održati na repertoiru. Tresić je poslije toga napisao dramu »Finis Reipublicae«, koja se smatra jednom od najuspjelijih drama, što su napisane hrvatskim jezikom. Miletić je iztaknuo na temeljnoj svojoj ocjeni te drame neke njene vrline, koje ju izdižu i nad Šekspirovim »Julijem Caesarom«. Sâm Tresić je temeljno u »Viencu« oprovrgao prigovore, da je tobože imitirao Šekspira. Izložio je, da mu je pred okom bio kao i Šekspiru Plutarh i da se je mogao osim toga poslužiti mnogim drugim klasičnim piscima, kojih Šekspir nije poznavao.

Kumičić nije više dospio poslije »Petra Zrinjskoga« napisati drame, ali je neke svoje starije drame: »Poslove« i »Obiteljsku tajnu« preinačio donekle prema opazkama kritike, da u novoj preradbi bolje na pozornici uspiju. Poslije njegove smrti izišla je iz pera njegove čestite supruge, gdje. Marije Kumičićke i pisca Milana Ogrizovića dramska obrada njegova romana »Kraljica Lepa« pod naslovom »Propast kraljeva hrvatske krvi«, kojoj priznaju književničku vriednost i oni neki kritičari, koji se spotiču o neke njene prizore, kojima dovodi u svezu propast kraljeva hrvatske krvi sa utjecajem Rima na tok naše povjesti onoga vremena.

Od starijih pisaca pošlo je za rukom Josipu Eugenu Tomiću steći priznanje s dramom »Veronika Desinička«, koja je uza sve zamjerke kritike nekim njenim nuzgrednim nedostatcima i kao zanimljiv dramski proizvod postigla i na pozornici liepi uspjeh.

Kao talentirani dramski pisac iztaknuo se je Srgjan Tucić sa svojim dramskim proizvodima: »Truli dom«, »Povratak«, »Svršetak« i »Bura«. One ostavljaju brutalnim svojim naturalizmom obrade sumoran dojam, nekima se zamjera, što im je predmet uzet sa tudjega tla, ali se piscu priznaje jaka dramska snaga i sigurna ruka za tehniku. Dramolet: »Sižet«, štampan g. 1902. u »Viencu«, bolji mu je, jer je njezniji i poetičniji.

Vodja hrvatske »moderne«, Milivoj Dežman-Ivanov, dao je posebice iz sarajevske »Nade« preštampati svoju liepim uspjehom na zagrebačkoj pozornici prikazanu dramu »Knjeginja Jelena«. On ju je doduše prozvao »bosanskom legendom u četiri čina«, ali je ona izradjena sasvim prema staroj tehnici drame, moderna je u njoj jedino anticipacija nietzscheanizma i kulta slobodne ljubavi u glavnoj junakinji drame knjeginji Jeleni, toj bosanskoj Tamari. Drama bi u umjetničkom pogledu bila mnogo bolje uspjela, da je pisac mjesto Jelene učinio glavnim protagonistom dramske radnje osvetnika svoga brata Jugovića. On je u istinu tragičan junak, jer dolazi, da se osveti Jeleni, koja mu je usmrtila brata Gojka, kada se je zasitila njegove ljubavi, pak se na svoju nesreću i sam zaljubi u Jelenu i skupa s njome pogiba. Kritika hvali i Ivanovu dramatizaciju Šenoina romana »Zlatarevo zlato«, naročito one prizore, gdje je umio zadržati nepromienjene dramatičke stranice originala.

U umjetničkom pogledu iztiče se nad svim dramskim komadima najnovijega doba »Dubrovačka trilogija« Ive Vojnovića, tri s velikom artistikom izvedene potresne i dirljive slike iz posljednjih dana života dubrovačke republike, o kojima je napisao Mato Lisičar u »Viencu« vrlo liepu odulju studiju. U svim tim trima dramskim slikama: »Allons enfants«, »Suton«, »Na terasi« vjeran je historijski kolorit i odlična tehnička i otmena psihološka koncepcija i dikcija.

Milan Šenoa održao je i povećao hvalu svoga liepog dramskog talenta, koji je prosjao već u duhovitom njegovom dramskom prviencu: komediji »Kako vam drago«, i svojim dramoletom: »Sveta laž«, koji izvrstnom dramskom tehnikom obradjuje zlo odabranu i motiviranu temu o tobožnjem pravu matere na diete u brakorazvodnom sporu. Još više je utvrdio dobar glas kao dramski talenat svojom historijom u 5 činova »Ban Pavao«.

Najodličniji je talenat medju dramskim piscima novijeg vremena dr. Stjepan Miletić. Kritika je žalibože premalo pažnje posvetila njegovoj obilnoj dramskoj produkciji starijega datuma, naročito njegovim historijskim dramama »Boleslav« i »Grof Ližna.«

Svojom veličajno zamišljenom »Pentalogijom hrvatskih kraljeva«, s dosele štampanim »Kraljem Tomislavom« i »Pribinom« zanesao je i one, koji su i prije bili poštovači njegova velikoga dara i spreme za dramsku proizvodnju. Vladimir Borota napisao

je vrlo liepu razpravu o Miletićevom I. dielu pentalogije hrvatskih kraljeva: o »Tomislavu«, koji je izišao medju izdanjima »Matice Hrvatske« za g. 1902. U toj svojoj razpravi u br. 12. »Vienca« od g. 1903. upozoruje Borota na veličajnost zamisli i umjetničke i pjesničke krasote te drame, koju su neki bili pokušali tumačiti kao tobožnji napadaj na papinstvo, dok je ona u istinu žarki izljev patriotske, velikom kulturom oplemenjene duše, pun pjesničkih krasota, divnih dramskih slika i velikih pogleda na ono doba naše povjesti.

Izporedimo li dosada objelodanjene dielove Miletićeve »pentalogije« sa Trilogijom: »Petar Svačić« od P. Krstinića, to ako i ne usvajam u svem zamjerke nekog Z. D. u br. 17. »Vienca« od g. 1903., jer i u Krstinićevoj trilogiji imade vrlo liepih poetičnih i dramskih mjesta, ipak moram reći, da »pentalogija« u svakom pogledu ostavlja u sjeni Krstinićevu trilogiju i sada, dok su objelodanjeni istom početci te veličajne pentalogije.

Veliki uspjeh polučio je na pozornici Car Eminov dramski komad »Zimsko sunce«. Tu je živo iznesena težka, ali i junačka borba istarskih Hrvata za narodni opstanak protiv talijanštine. Lica u toj drami jesu viši tipovi raznih poroka i vrlina; a tendencija je komadu i suviše očita. Marjanović veli u svojoj ocjeni toga komada, da je »Zimsko sunce« najzreliji plod Careva pera, da je to: »program — i to dan u slikama, gotovo u simbolima, ali uzetim sasvim iz realnoga života, program čovjeka, koji stoji usred borbe, ali razsudjuje triezno, shvaća stvari realno . . . i zanosi se idealom čarobnim, koga ljubi.«

Tehnika dakako nije uzorita, ali je uza sve to komad upravo radi žarkoga patriotizma vanredno na pozornici uspio. To je i opet dokaz, da se naši širi krugovi još nisu dali zavesti deklamacijama o nesavremenosti patriotske žice i tendencije u pjesničkom stvaranju.

Ne znam, što je s Carevom komedijom u I. činu pod naslovom »Dvie kaplje kiše«. Ne nalazim ju više u repertoiru domaćih komada zagrebačkoga kazališta za g. 1904./905. Nema u tom repertoiru ni Kuzmanuvićeve drame »Vitropir«, koja vedrim humorom prikazuje narodne običaje i život katolika u Bosni. Mjesto »Vitropira« uvršten je u taj repertoir za g. 1904./1905. Kuzmanovićev komad »Za obraz«, žalosna igra u III. čina takodjer iz bosanskoga života. G. 1903./904. prikazana je Kuzmanovićeva vesela igra u dva odjeljenja s pjevanjem i igranjem pod naslovom: »Republika u Magaraševcu«. U svim tim komadima hvali kritika uspjelu karakterizaciju i živahnost radnje.

S mnogo većim uspjehom može se pohvaliti Petar Petrović, koji je i dobar pripovjedač i još bolji dramski pisac. Napisao je dvie drame, najprije dramu »Rkać«, potresnu sliku uništene duše hrvatskoga mužika, i dramu »Ruška«, socijalnu dramu iz života našega naroda u gorovitoj Lici. Kritika uzvisuje ovu posljednju još više nego »Rkaća«, jer nam u vrlo potresnoj dramskoj slici iznosi tipnu katastrofu obiteljske sreće, kao tako čestu posljedicu ostanka mlade žene na domu, dok muž u Americi u znoju svoga lica gleda, da što više uštedi, kako bi sebi i svojima na domu omogućio bolje dane.

Naši mladji dramski pisci u opće dobro čine, što se davaju na obradu tragike života našega naroda u raznim krajevima, te što nam iznose i tamne i vedre slike života našega čovjeka iz najširih slojeva.

Kritika hvali kao jako uspjeli dramski proizvod dramu mlada pisca Fr. Hrčića pod naslovom: »U sumraku«, koja je liepo na pozornici uspjela, te je izišla odštampana u ukusnoj knjizi. To je snažna, vjerna i dirljiva slika iz života slavonskoga seljačtva. Izvrsna joj je naročito karakteristika glavnog lica: mlade Ole. Ima u njoj dosta novelistike, koja se prijatnije doima u čitanju, nego na pozornici, a jezik joj je svjež, vedar i slikovit.

Dramski proizvodi Milana Ogrizovića podsjećaju na D'Annuncijevu dramsku simboliku; fino pointiranje bolje se u njima primjećuje u čitanju nego na pozornici. U njima je više lirike nego li dramatike. U repertoiru zagrebačkoga kazališta za 1904./1905. g. nema reprize njegova komada »Dah«; ali kritika hvali sigurnost tehnike i uspjelost pjesničke vizije u epilogu dramske obrade Kumičićeva romana, koju je on liepo proveo sa g-djom Kumičićkom u drami: »Propast kraljeva hrvatske krvi«. Njegov dramolet: »Proljetno jutro« u br. 9. »Vienca« od g. 1903. više je igra rieči.

Još je veći liričar u dramskoj formi Mihovil Nikolić u svojim dramsko-lirskim slikama. Njegovi »Razbijeni sni«, u kojima se u prozi odrazuje sva muzika njegove liričke prirode, nisu ništa drugo nego kod njega već tipno padanje sjenka na život i umjetnost, — kako to općenito priznaje kritika, koja priznaje i tomu Nikoli-

ćevu proizvodu pjesničku, umjetničku vriednost, jedino mu odriče zgodnost za pozornicu. Takova je i njegova: lirika u jednom činu: »Kad zamre pjesma«, štampana u br. 22. »Vienca« od g. 1903.

U novije doba u opće nalazimo u našoj književnosti mnogo ovakovih dramatizovanih slika Kao uspjelije spominjem Begovićev libreto u dva čina: »Ivo Senjanin« i »Život«, dvie scene od Milutina Nehajeva, obje štampane u zadarskom koledaru »Svačiću« za g. 1905.

U umjetničkom pogledu bila bi od njih još bolja drama u jednom činu: »Dužnik« od Vladimira Lunačeka, štampana u podlistku »Pokreta« (br. 26. i 27. od g. 1904.), da nije u njoj onih nepristojnih pikanterija u izjavama liečnika Ivana.

Na Lucernin dramski komad »Jedinac« sasula je kritika modernistâ svu silu zamjeraka, kao da je ona dirnula u kakov osinjak, ali i njeni hvalitelji i njeni prigovarači ne mogu joj odreći dramskoga talenta, koji da je i tim komadom posvjedočila.

Bolje sreće bila je g-dja Zagorka-Jurićka sa svojom dramom »Evica Gubčeva«. Osokoljena uspjehom svojih jednoaktovka: »Što žena umije«, »Novi komad«, »Ustrielit ću se«, pokušala je sreću i s dramom u više činova. Njena »Evica Gubčeva« morala je najprije probiti led na spljetskoj pozornici, dok je primljena u repertoir zagrebačkoga kazališta. Žarki patriotski zanos, kojim je prožeta, osvojio je i zagrebačku publiku. Kritika joj dakako mnogo prigovara i tehnici i nedostatcima cjelovitosti. Glavna junakinja je više pasivna, više mučenica nego junakinja. Nema u drami snažnih sukoba i kulminacije, koja bi proizticala iz prirode karaktera. Sva je jakost u toj drami — sudeći po kritikama — u potresnosti pojedinih prizora, u patriotskoj i humanoj tendenciji i efektnosti historijske pozadine.

Kako mi nije namjera ni zadaća, da govorim o starijim dramskim komadima, pisanim prije g 1900., niti da sastavim točnu bibliografiju beletrističke proizvodnje najnovijega vremena, ne mogu se osvrnuti na sve dramske proizvode, što su poznati tekar po kritikama o njihovu prikazu na raznim pozornicama u Zagrebu i Dalmaciji. Spomenut ću još samo dva lokalna u provinciji poznatija dramska pisca. A Benešić izdao je u posebnoj knjizi svoje tri lakrdije: »Sobe br. 13«, »Pero sapunica« i »Strah od kapi« pod skupnim imenom »Tri lakrdije«. Prvu je prema

opazkama kritike zgodnije preradio, i sada joj je karakterizacija snažnija. Za diletantske družine dobro će ova knjižica doći.

Mladi Drnišanin Špiro Vranković, osjetivši potrebu zgodnih dramskih komada s lokalnim koloritom, napisao je za svoje rodno mjesto Drniš u Dalmaciji dvie dramske slike: »Na šetalištu« i »U Silvestrovoj noći«. Istina, to su početničke radnje, napisane prema prilikama u koloritu izvjestnoga mjesta; ali u tom pravcu mogu se smatrati dobrim početkom, koji ovlašćuje na još bolji nastavak i širi vidokrug i dotjeraniju tehniku.

VI. POGOVOR.

Rado priznajem i sam osjećam nesavršenost ovoga prikaza triju ogranaka naše beletristike od početka ovoga stoljeća do najnovijega vremena. Naročito mi je žao, što nisam mogao ekonomiju s doznačenim mi prostorom tako udesiti, da spomenem barem s nekoliko riečî neke naše starije i mladje književnike, koji doduše nisu od g. 1900. amo s nikojim književnim proizvodom svratili na sebe posebnu pažnju, ali bez kojih je težko pravo zaokviriti živo kolo naših beletrista, koji su u punom jeku strogo književničkoga stvaranja. Ja ne omalovažavam njihova književnikovanja, ali mi upravo nije moguće bilo i njih spominjati, da ne izadjem iz uzkoga okvira ovoga sastavka. Naši pisci: Bogdan Krčmarić, Devčić, Budisavljević, Perić, Niko Šimić, Ujević, Matoš i drugi nisu zato u mojim očima manji, nego li neki od onih, koje sam u svojoj radnji kao predstavnike markantnijih struja i pravaca u ovom sastavku spominjao. To pripominjem, da mi barem s te strane ne bude zamjerke i krivoga tumačenja.

Još bi trebalo, da posebice govorim o našim književnim listovima ovoga razdoblja, koje ovdje prikazujem. Ali ta povjest postanka, razvitka i prestanka naših književnih listova poimence našega do sada najodličnijega beletrističkoga lista »Vienca«, koji je, doživiv XXXV. godinu svoga obstanka, krajem g. 1903. prestao izlaziti, sačinjava veliki dio naše književne povjesti u opće, te nije druge, nego da se ta povjest iznese drugom zgodom u posebnom sastavku. Ovdje samo iztičem, da su oni isti uzroci i uzročnici nestanku »Vienca« sa obzorja naše liepe književnosti, prouzročili takodjer i zastoj u beletrističkoj proizvodnji mnogih pisaca, koji su jedino u »Viencu« objelodanjivali svoje beletrističke proizvode.

*

Pokretači nekih listova, kojima je očita svrha bila, da onemoguće »Viencu« materijalni obstanak, možebiti i u dobroj namjeri, da utru put novim naprednijim podhvatima te vrsti, postigli su takovim cjepkanjem silâ to, da je »Vienac« konačno morao prestati izlaziti, ali i listovi protiv njega podignuti zahvatili su s istih razloga već u zarodu klicu smrti. Ono malo čitatelja naših domaćih beletrističkih stvari razdielilo se je oko raznih novih listova: broj novih čitatelja u opće ipak nije porasao, kako se je mislilo, napokon pouginuše jedan za drugim i »Nada« i »Salon« i »Život« i neki drugi mladenački pokušaji. Danas ostadoše kao spomena vriedni još: »Prosvjeta« i »Domaće ognjište«. O »Lovoru« ne mogu ništa da kažem, jer i ako sam ga tri puta naručivao, nisam mogao do njega doći, što je žalostan znak naših izdavačkih i knjižarskih prilika, koje su takodjer na štetu razmahu naše književnosti. Istom prije nekoliko dana dodjoh preko treće ruke do nekoliko brojeva »Lovora«, ali nisam mogao čekati sa završetkom ovoga sastavka, pak tako ne mogu o »Lovoru« govoriti. Na brzu ruku primietio sam njegovu sličnost sa »Životom« i razabrao, da u njem pišu isti pisci, koji su poznati kao suradnici i drugih naših beletrističkih listova.

Ne da se tajiti, da bi nam dobro došao beletristički tjednik, ali dok tu za to nema izgleda i dok bi novi pokušaji bez sumnje urodili i opet novim cjepkanjem sila i s tim u svezi s drugim rdjavim posljedicama, naročito otudjivanjem publike od domaćega štiva, vrlo je dobro, sto se naši pisci počinju sve više okupljati i oko »Prosvjete«, koja uslied toga liepo napreduje. U istinu, zašto da ne bude »Prosvjeta« ono, što je u svojem najboljem cvatu bio »Vienac«? Naslov i oblik u tom su sasvim sporedne stvari: sve ovisi od suradnika i od broja predplatnika i čitatelja. Dieliti malobrojne čitatelje domaćeg beletrističkog štiva u literarne gurmane i čitatelje iz dugočasice te prema tomu neprestance sanjati o sve novim listovima za razne ukuse, znači ne znati ekonomisati ni s ono malo čitaće publike, što ju imamo. — Ali ne ću da o tome duljim.

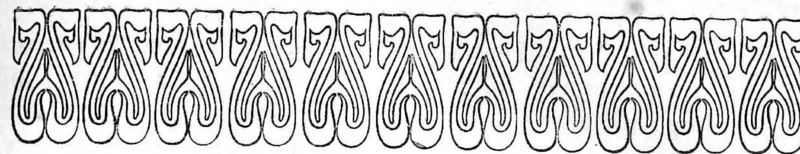
Ne mogu da završim ovaj sastavak, a da ne rečem koju rieč i o našoj kritici, na koju se po mome mišljenju nepravedno svaljuje sva krivnja, što nam ne napreduje književnost, kako bi to bilo željeti. Istina je, ne da se tajiti depravacija naše kritike, koja većinom prema apriornom stanovištu skupine, s kojom pojedini kritičari plove u vrtlogu raznih bez nužde u suprotnim smjerovima zatalasanih struja, podiže u visine čak i početnike istoga smjera, dok i preko prokušanijih starijih sila drugoga smjera prelazi s nekim namjernim omalovažavanjem. Time je i kritika dopriniela svoje, da nam se publika otudjuje domaćoj knjizi i nekuda omalovažuje sve domaće pisce. Ali ni takovoj kritici se ne može poreći, da je ona možda i nehotimice postigla barem to, da su sada i kod nas probistreni neki pojmovi, o kojima drugdje već odavna nema dvoumice. Iskreno da kažem, ja mislim, da za kritičarstvo nije dovoljan talenat, već treba svestrane spreme, velike ljubavi prema istini i izkustva. Baš zato, što su kod nas preuzeli vodstvo kritike redom mladi početnici, da, kako oni vele u duhu Nietzschea, izmiene vrednote (Umwerthung der Werthe), i nastao je toliki darmar, kojemu je težko dogledati kraja. S onom hrpom tudjinskih rieči i rabulistikom u izvadjanju zaključaka iz apriornih predpostavaka, kakovima vrvi spomenuti Marjanovićev sastavak o našoj književnosti iza Šenoe, biva mutež još i veći, a mi trebamo provedrine, jasnoće i stvaralačke snage i u kritici, a ne rušenja i nasilnoga snizivanja i povisivanja naših književničkih radnika. Njima kritika treba da bude više ljubavlju presvojena družica, nego li samorni mentor, koji sam traži, o što bi se mogao uprieti, da saspe na pjesnika i na izljeve njegove duše gorčinu svoje žuči. Izraza: »nemoćni, matori invalidi«, koji da se kriju »pod krinkom tradicija i posvećenih ideala«, nema ipak u kritičarskim sastavcima kritičara naše starije i srednje književničke generacije, a ipak nitko ne će poreći, da je primjerice u Markovića i Šrepela bilo i više spreme i šireg duševnog vidokruga, nego li u oštrih, mladih sudija temporis acti et praesentis u našoj književnosti. Bilo bi doista kukavno povući se s književničkog polja pred grmljavinom ovakovih fraza. Tko ne vjeruje u mogućnost snage za književničko stvaranje kod pisaca najljepšeg muževnog doba, kada se i stvaraju najzreliji književni proizvodi, taj u opće ne vjeruje u moć književničkog talenta i unapried osudjuje na smrt i sadašnjost i budućnost naše književnosti. Ako su takove fraze samo plod brutaliteta moderne materijalističke borbe za obstanak pod geslom: »ote toi, que je m'y mette«, ne će one polučiti cilja, dok nitko nije voljan, prestati vršiti svoju dužnost prema svomu narodu na književnom polju, dok sâm u sebi osjeća snage i volje za vršenje svoga književničkog poziva.

Baš zato, jer mladost i onako brzo prolazi, dobro je, da i ovakove fraze o invaliditetu književnikovanja u najljepšem muževnom doba zastare još i prije nego sazrele, te nema pogibelji, da bi se mogle obratiti i protiv onih, koji ih na laku ruku izbacuju. Na tekar donekle prooranom polju našeg narodno-prosvjetnog nastojanja dosta je mjesta za sve starije i mladje i najmladje naše književničke snage; na odmet nam nije nitko, u koga je volje i dara, da pomogne unapredjivati prosvjećivanje i oplemenjivanje našega naroda. Uhvatimo se složno u kolo, manimo se teoretskog nadmudrivanja o modernizmu i tradicionalizmu, da ne tratimo u tutanj vremena, da ne zaostajemo, dok sviet oko nas nezaustavno napreduje.

NOVI SAD, 20. lipnja 1905.

Jovan Hranilović.

OCRT NAJNOVIJE SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI.*

I. LIEPA KNJIŽEVNOST (BELETRISTIKA).

Početci (novo-) slovenske književnosti leže u vieku Luterove reformacije. Primož Trubar, pristaša nove vjere, izdao je god. 1550. prve slovenske knjige, dakako nabožnoga značaja.

Slovenska liepa knjiga nije starija od 100 godina. Valentin Vodnik, prvi pjesnik slovenski (1758.—1819.), spojio je, stojeći na temelju narodnoga jezika i narodne pjesme, veselu anakreontiku s narodno-političkom himnom franceskih vremena (»Ilirija oživljena«), no bio je osamljen na pjesničkom polju.

U doba sliedeće političke reakcije nenadano je liepo procvala ruža umjetnosti u krugu, koji najbolje obilježuje najveći do sada slovenski liričar Franjo Prešeren, u krugu ljubljanskoga almanaha »Kranjska Čbelica« (1830.—1833.).

---

* »Matica Hrvatska« me je pozvala, da za njezino »Hrvatsko Kolo« napišem ocrt slovenske književnosti posljednjih godina.

Uzprkos kratko odmjerenomu vremenu odazvao sam se ovomu pozivu, iskreno i toplo želeći, da u hrvatskom »Kolu« nikada ne bi manjkalo Slovenaca — ta bio je baš Vraz, koji je prvi izdavao »Kolo« — i da bi se Hrvati sve to više upoznavali sa slovenskom literaturom.

Kao odštetom za neuspjeli ilirizam tješimo se dan danas tvrdnjom, da je faktički hrvatska i srpska literatura već svojina Slovenaca, kao što je tobože slovenska literatura svojina Hrvata i Srba — a sve su to tek iluzije.

Napisao sam ovaj ocrt na hrvatskom jeziku, da bi braća Hrvati tim lakše mogli unići u zgradu slovenske književnosti.

Svoj spis smatram referatom u svrhu informacije. Književnike i literarne pojave označit ću po njima samim, da se bude znao orientovati, tkogod bi htio čitati slovensku knjigu. Esayska obćenitost ne može i ne smije biti svojstvom takoga referata, što služi više onima, koji bi željeli čitati našu literaturu, nego onima, koji bi htjeli popuniti svoje literarno-historijske misli ili studije.

Za sredinu 19. stoljeća (1848.) značajna je politička pjesma Koseskoga i malo kasnije radinost Jos. Jurčića na polju slovenskoga romana.

A onda se pojavio estetičar, »svećenik i učitelj naroda«, prof. Jos. Stritar, upozorio na unutranju vriednost Prešernove poezije, koja je rekbi oniemjela u žamoru političkih dogadjaja, te ujedinio u plodovima svoje Muze elemente prošlosti momenat obće umjetnički i oduševljenost slavensku.

*

Od Vodnika do Stritara — to je stotina godina slovenske knjige i slovenske romantike.

Baš ob ovoj stogodišnjici (1895.) izlazila je kao slučajno »Zgodovina slovenskega slovstva« od Dr. Glasera, prikazujući nam literaturu slovensku sve do konca 19. stoljeća, a baš onda vršio se je u slovenskoj književnosti velik prevrat: na literarnom našem polju pojavile su se sasvim nove sile, koje su probudile ovdje nadu, tamo strah, a svuda pozornost — »novostrujarji«; stare su malo ne podpunoma utihnule.

»Patrijarhi« slovenske književnosti iz Stritarove dobe većinom ne pišu više u posljednjih 10 godina, već izdaju većinom svoja »Izabrana djela«; to svjedoči, da su se oprostili sa Muzom. Smrt ih je pobrala nekoliko, nekoliko služba i politika, a nekoje sigurno i nezadovoljnost sa novim vremenom.[1]

---

[1] Stritar se je sam rano maknuo (šest svezaka »Izabranih spisa« 1887. do 1888.) te stupio medju pisce za mladež, kamo ga je i tako vukao sav njegov moralizujući značaj. — Dr. Ivan Tavčar predav se našoj politici, izdaje iza god. 1896. svoje »Povesti" (dosada 5 svezaka), a Janko Kersnik je umro (1897.); Kersnikovi »Izbrani spisi« izlaze sada kod Schwentnera u Ljubljani, kao i »Izbrani spisi« Janeza Trdine, odličnoga baš ljetos umrloga pisca (»Bahovi Huzarji in Iliri«, »Bajke in povesti« — izp. dalje 3. i poglavlje II). Tko se je sa mnom rado nasladjivao povjestima dr. Mencingera i dr. Frana Detele, mora žaliti, što su s pozorišta stupila i ova dva pisca širokog obzora i dubokoga mišljenja.

Najpopularniji i najobljubljeniji slovenski liričar, Simon Gregorčič, izdao je, kad smo mislili, da mu je nemila kritika za uvieke slomila krila pjesničkoga poleta, treći svezak svojih »Poezija« (Ljubljana, 1902.), a razdielio ga je — dosta značajno — u pjesme »Predsmrtnice«, »Pogrebnice" i »Posmrtnice«, te nam ostavio oporuku svoga života i pjesnovanja u prievodu svetopisamske knjige »Job« (Gorica, »Narodna tiskarna«, 1904.). — Njegov učenik Anton Funtek, pripovjedač i liričar, izdao je g. 1895. svoje »Izbrane pesmi« (Gorica, »Goriška tiskarna A. Gabršček«, 39. snopić »Slovanske knjižnice«), a skoro zatim sišao je s poprišta slovenske književnosti, baveći se do najnovijih vremena samo prevodjenjem (n. pr. Prešernovih pjesama na njemački jezik), u čem mu se obćenito priznaje prvenstvo.

I tako je sada konac dobe, gdje je Slovenac kroz liepu knjigu prvi put pogledao u salon te sa svojim sinom-djakom stupio u grad, da tamo malo pokonverzira i doživi nekoliko tek za njega znamenitih dogadjaja, konac dobe, »ko so se prikazovali v parkih samotnih kranjskih gradičev zanimivi tujci, veliko ljubezen v srcu in težko bolest« (Cankar, Gospa Judit, 73).

»Potres« je zahvatio naš sviet, pa ne samo izpod zemlje bielu Ljubljanu, već takodjer izpod dubokih i sionih dubina realnosti sav onaj bajni, izmišljeni »svet poezije, kjer ljubezen je kraljica, kjer solza bledega ne moči lica« (Stritar), svu onu abstraknu i zato neplodovitu zemlju, u koju su se zaklanjali pjesnici, bojeći se vike i krike po trgovima, prašine i blata po cestama, a lažljivih krinka na obrazima.

Nastalo je doba, gdje su na mjesto umjetno stvorenih i po mišljenju i odielu idealno prikrojenih ljudi stupila istinita lica, kadkad i osobe, kojih je mišljenje baš tako razderano, kao što njihovo odielo, osobe, kojima se nije činilo vriednim, u »garderobi« si urediti kaput i misli, prije no su stupile pred nas. Socijalizam je otac ovomu literarnomu vremenu, a realizam značaj. Namjesto tradicije, autoriteta, majoriteta — došla je jaka individualiteta, na mjesto narodnjaka čovjek.

Nastalo je doba psihološkoga udubljivanja, koje se ne zanima za čin sam, već više za zadnje mu uzroke u čovječjoj duši, za psihološku analizu. U umjetničkom atelieru se je sbilo nešto čudnovata: modeli, pobrani na cesti, »komad vsakdanjega života bez sadržine, bez »ideje«, bez svake sveze sa vječnošću«, oživješe te nisu bili više samo komadi blatnoga života, nisu bili više samo šaka mastne ilovače: ta umjetnik je dahnuo u njih svoje misli, svoje sanje, svoj život (Cankar, Epilog »Vinjetam« 320—321).

Za vremenima pjesničke »pravilnosti« po sadržaju i obliku došlo je doba »Sturma i Dranga« te zaboravilo sve obzire na gole oblike, tražeći sadržine, sadržine čovječje duše.[1]

---

[1] »Zvonkljajoče rimice in obliznjeno gladki ritem, votel patos i solzivost so nam bili dotle v naši literaturi v čislih... Naši pesniki smejo peti vedno in vedno le o bledi, mili lunici, o mokrih rožicah, pihljajočih zefirčkih, o spominih na dni, ki so bili, o potočkih in oblakih« pisao je radikalni »Idealist stare šole« u »Edinosti« 1897. jan.

Protiv bombasta i retorike eto rieči Zofke Kvedrove (»Iskre«, 58.): »Literatura! literatura! Življenje nima visokih besed!«

Ideja i čuvstvo, prije sapeta u sponama oblika, teorije i spoljašnje »dostojnosti«, s pravom su si revolucijom utrli put do slobode, do svojih prava.

Pjesnici odturaše na stranu poetiku, pa se latiše direktno poezije i prostori naše književnosti, prije pusti, prazni, siromašni, u par se godina napuniše nenadanim bogatstvom . . .

*

Nema dvojbe, da su prvi plodovi nove (»dekadentske«) struje u svojoj izvornoj sili nadmašili medje običnoga napredka te pali u bezdno beletrističke anarhije; nema dvojbe ni o tom, da su prvi plodovi »novostrujarâ«, koji su bili sve sami posve mladi ljudi, dosta jasno pokazivali znakove nesavršenosti. Cankarova »Erotika« (prvo izdanje 1899.) pobudila je obću pozornost ne toliko radi svoje poezije, koliko radi smjele erotičnosti i neobične sudbine,[1] slično i Zupančićeva »Čaša opojnosti« (1899.), a sviet je ipak prepoznao »ex ungue leones«.

Žalibože da tako darovitim pjesnicima, kao što su bili Dragutin Kette (soneti) i Josip Murn-Aleksandrov, nije bilo sudjeno dozreti. Umrla su obojica (prvi g. 1899., drugi 1901.),[2] prije nego su se razvili te mogli vidjeti plod sjetve, koju su i njih dvojica pomagala usijati u brazdu na novo razorane zemlje naše poezije. Cankar i Zupančič se često sa zanosom sjećaju tih dvaju pokojnih svojih drugova, uzniklih iz žalostnih tmina velike stare sladorane na Poljanama u Ljubljani . . .

Od četvorice ostala su nam tek dvojica . . .

Zadnje godine se je uzburkano valovlje našega »Sturma« utolilo, površina se čisti, iz mutnih talasa se sve to jasnije dižu potezi pozitivnosti (na pr. u Cankara).

Zato uzimljem ove posljednje godine osobito u obzir.

1. Najznamenitiji pisci i njihova djela.

Imena, koja se u današnjoj slovenskoj literaturi odlikuju osobitom težom ili širokom poznatošću, to su: Antun Aškerc,

[1] Biskup ljubljanski kupio je brzo svu nakladu, da knjiga ne bi širila sablazni.

[2] Dragutina Ketteja »Poezije« izišle su g. 1900. kod Schwentnera u Ljubljani (priredio i uvod napisao A. Aškerc), Aleksandrova »Pesmi in romance« god. 1900. u istoj nakladi (uredio i uvodom opremio Dr. Ivan Prijatelj).

Ivan Cankar sa Zofkom Kvedrovom-Jelovškovom i Franom S. Meškom, uz njih Fr. S. Finžgar, dalje Oton Zupančić i Fran Govékar.

Polje im je svakomu drugo, mišljenje različno: Aškerc je pjesnik balade i romance, filozofsko-vjerske satire, epičar; Cankar pripovjedač, analizovatelj duševnoga života sa visokom simbolistikom, nesavladivom satirom i do sada negativnim smjerom; njemu se pridružuje Zofka, a polag njih ide sam za sebe Meško, odlučnije stupa Finžgar; Zupančić je liričar, Govékar se spominje sada osobito u dramskoj umjetnosti.

Govékar, Cankar, Zupančić razvili su se iz bečkoga velikogradskoga, visokoškolskoga života, gdje se je razmahala i snaga Kettejeva i Aleksandrovljeva, a Meško je uzrastao iz duhovnoga sjemeništa; to će odrediti razliku i u njihovim djelima. Aškerc gleda za sobom već dulji literarni rad; on nije čedo tih najnovijih godina; već g. 1890. izdao je svoje »Balade i romance« te je zapravo jedini, koji je, stvarajući i djelujući, sa razvijenom zastavom svoje realno-krepke Muze iz predjašnje dobe prešao u naše vrieme, jedini izmedju starijih, koji se nije dao ubiti ni službi, ni politici, ni životu, ni kritici. I on je nekada, budući štajerskim svećenikom, pastirovao dušama slovenskim po lukama naših sela i selišta, ali ih je ostavio, da živi gradu i svietu. Realista skroz i skroz bio je prije deset godina jedino, i to čvrsto uporište dorašćujućoj mladjoj generaciji kao čitavim duhom svoje poezije, tako i direktnim savjetom (bio je suurednikom »Ljublj. Zvona«).[1]

Antun Aškerc.

O Aškercu na ovom mjestu ne će trebati tako obširno govoriti, kako bi to zahtievala obsežnost njegova rada; ta njegovo je ime na daleko poznato te ima gotovo već slavenski glas.

Izmedju sadašnjih naših pisaca i pjesnika reprezentuje u našoj beletristici Slavenstvo i u Slavenstvu nas baš Antun Aškerc.

Proputovao je čitav slavenski sviet te iz njega za svoju poeziju crpao predmete; čitaj samo njegove pjesme poputnice![2]

[1] Izp. Cankara u »Ljublj. Zvonu« 1896., str. 633. sl., 747. sl. i u »Slovenki« 1900. 15. sept.

[2] »Iz popotnega dnevnika« u »Lirskim in epskim poezijama« i u »Četrtom zborniku poezij«, u ovoj potonjoj sbirci posebice »Rapsodije bolgarskega goslarja«. Krasan je njegov putopis »Dva izleta na Rusko« (»Ljublj. Zvon«. 1903. i posebice kod Schwentnera, Ljubljana).

Dapače je pozorište svojim dramama izabrao u slavenskoj daljini. Uredio nam je »Rusku antologiju“ (Gorica, »Goriška Tiskarna« A. Gabršček, 1901.), sakupio kao urednik »Ljublj. Zvona« oko toga lista pisce svih slavenskih naroda. Ruski kritičar Sirotinin naziva ga prvim sveslavenskim poetom poslije Kollára.[1]

Dakako, sve su to tek spoljašnje sveze sa Slavenstvom[2] te se iz njih ne smije prebrzo zaključivati na unutranju srodnost svega mišljenja Aškerčeva na pr. sa slavenskim pravoslavnim svietom; previše smo pod krilima zapadnoga svieta. Kao što Aškerc ne razumije vjerstva ruskoga, tako može Rus Sirotinin jedva da pojmi i da si protumači vjersko stanovište Askerčevo; Rusu je vjera u Boga »mistični korien« ljubavi prema bližnjemu te se sruši sva zgrada čovječjega jedinstva, ako joj podkopamo taj temelj; zato se čudi, kako Aškerc, pun slavenskih socijalnih čuvstava, može biti bez te osnovne crte slavenskoga nazora o svietu.[3]

Velika je zasluga Aškerčeva, što je »jakim mišicama« svojih stihova uzhtio da u nama satre nekoja svojstva, koja se smatraju obično doduše slavenskima — onu pasivnost, ono čedno uzmicanje itd. — a koja su u borbi s agresivnim susjedima ipak opasna. »Proč sa robskim duhom, proč sa poniznošću!« kaže Aškerc, »slobodu i istinu svrhom, samopomoć i rad oružjem, smjelost drugaricom! Svetci nam ne će pomoći iz — jaruge ni vragovi osigurati blaga, u samim sebi treba nam tražiti sile i »pasti mora Zlatorog«.

Evo, kakova je Muza Aškerčeva:

Moja muza ni mehkužna
bledolična gospodična;
Črnogorka je, Špartanka,
deva zdrava, ognjevita.

Moja Muza ne poseda
v mesečini v polusanjah,
ona ljubi jasne dneve,
ljubi vroče solnčne žarke.

[1] Drama »Izmajlov« dogadja se u Varšavi, »Red sv. Jurja« u »nekom mestu na Ruskom«, »Tujka« u »nekom mestu na Hrvaškem«.

[2] Zanimljivo je ovo: God. 1904. davali su u narodnom kazalištu »Urania« dva puta Aškerčevu satiru »Red sv. Jurja«, a bez znanja autorova, jer je intendancija mislila, da je »Red sv. Jurja« ruski izvornik, a Aškerc da ga je samo preveo na slovenski jezik (»Ljublj. Zvon«, 1904., 255).

U ostalom i spoljašnje su sveze — barem za početak — bolje nego ništa.

[3] „Славянскiя Извѣстiя“. С.-Петербургъ, 1904. Nov.

Moja Muza se ne joče
nad svetovnim gorjem bridkim,
resno kliče le na delo,
ki naj spasi nas jedino! —

V levi baklјo, v desni handžar
kvišku dviga moja Muza;
razsvetljuje teme klete
in s tirani se bojuje.

Vanrednu markantnost mora da Aškercu priznade i onaj, koji se ne slaže s njegovim nazorima o svietu: energiju njegove Muze mora da pozdravi svatko, ma nosio u svom srcu bolest, pesimizam i sentimentalnost našega značaja.

Velika je Aškerčeva produktivnost kadkad na štetu sadržini. Obće je mnienje, da bi n. pr. »Primož Trubar« morao još dulje vremena dozrievati u pjesnikovoj pjesničkoj snazi.[1]

Ivan Cankar.

Kao plus i minus stoje jedan naprotiv drugomu Aškerc i Cankar, a slični su si u neobičnoj plodovitosti.[2]

Kod Aškerca treba pitati najprije: Što? — kod Cankara: Kako?

Aškerc piše u stihovima; njegovi su stihovi tako rekuć junaci, koji stoje korektno vojnički opremljeni na čvrstom tlu.

[1] Aškerc je dosele izdao ove četiri sbirke poezija: Balade in romance (1890., drugo izd. 1903.), Lirske in epske poezije (1896.), Nove poezije (1904.), Četrti zbornik poezij (1903.). Osim toga: Izmajlov, Red sv. Jurja, Tujka (190.; sve u Ljubljani kod Kleinmayera & Bamberga); tri drame: Zlatorog. Narodna pravljica izpod Triglava (Ljubljana, Schwentner, 1904.), Primož Trubar. Zgodovinska epska pesnitev (Ljubljana. Kleinmay. & Bamberg, 1905.) — epska pjesan u dramskom obliku. — Putopisi: Izlet v Carigrad. Popotne črtice (Ljubljana, Narodna Tiskarna, 1903.), Dva izleta na Rusko (iz »Ljublj. Zvona« 1903.). Uredio je Kettejeve Poezije 1900., Rusku antalogiju, 1901. i priredio izdanje Prešerna 1902. — »Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne?« (Polemična brošura. Ljubljana, Nar. Tisk., 1905.)

[2] Dosele su izišla posebice sliedeća djela Cankarova: Erotika (Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg, 1899., drugo izd.: Schwentner, 1902.); Vinjete (Ljubljana, Schwentner, 1899.), slike i crtice; Jakob Ruda. Drama v treh dejanjih. (Schwentner, 1900.); Za narodov blagor. Komedija v 4 dejanjih (Schwentner, 1901.); Knjiga za lakomiselne udi, črtice (Schwentner, 1901.); Kralj, na Betajnovi (Schwentner, 1902.), drama; Ob zori (Kleinmayr & Bamberg, 1903.); Hiša Marije Pomočnice (Schwentner, 1904.), povest; Gospa Judit (Schwentner, 1904.). — »Matica Slovenska« izdala je, i to u »Knezovoj knjižnici«, sliedeće pripoviesti: Popotovanje Nikolaja Nikiča (Knez. kn. VII., 1900.); Tujci (Knez. knj. VIII., 1901.); Na klancu (Knez. knj. IX., 1902.); Življenje in smrt Petra Novljana (Knez. knj. X., 1903.), Križ na gori (Knez. knj. XI., 1904.). Osim toga napisao je velik broj crtica, novela i pripoviesti po časopisima.

Cankar je samo s početka slagao verze, a i ti su bili dosta sentimentalni te su stojali jednom nogom u — mekanom (»Erotika«). A već rano se je barem načelno odrekao sentimentalnosti[1] te prestao zrieti u erotičnosti jedini problem, vriedan umjetničke ruke.

Zabacio je naturalizam, kojemu je predmetom život bez ideje, »bez veze s vječnošću«, udahnuo svojim »modelima bogate svoje sanje«[2] te se udubio u analizu božanstvenoga plamena u čovjeku, u analizu njegove duše, a duša Cankarovih ljudi je većini čitalačke publike tudja, jer je sveudilj tek duša Cankarova; zato zovu njegovu romantiku — utopijom.[3]

Dubina njegove analize, neobičnost njegovih nazora i njegove logike, koja često frapantno spaja, što drugi luče, a luči, što drugi vežu, nesmiljenost njegove satire, simboličnost te s njom združena teža razumljivost njegova pisanja, to je sve krivo, da ga većina publika gleda tek — par distance.

A i on sam se je postavio odrješito protiv cieloga družtva, tako da je bio boj neukloniv, neprijateljsko preziranje nuždna posljedica. I izišao je Cankar na mejdan, ma bila to za nj sreća, ili nesreća: »Neprijetno je, če človek nima kruha, jaz vem to jako dobro . . . Tada jaz za svojo osebo moram reči, da me uznemirja mnogo bolj to strašno duševno uboštvo, ki je razlito kot umazano morje po vsi naši mili domovini . . . Pri nas ni nikjer ne duše ne srca; vse javno in privatno življenje je udušeno v konvencionalnih zunanjostih, v smešnih malenkostih in obzirih . . .

---

[1] K epilogu drugoga izdanja »Erotike« kaže: »Tisti verzi, polni sentimentalnosti, duha vijoličnega in luninih žarkov, so mi danes tako tuji, kakor da bi jih napisal človek, ki sem ga poznal samo od daleč . . . Ti sentimentalni, luninih žarkov polni verzi so se rodili iz mladosti in težko in žalostno mi je, kadar jih berem v teh resnih in grenkih časih . . . Oprosti mi, (Minka), da ti poklanjam ta pol oveneli šopek s rosnimi očmi in s tako sentimentalnimi besedami, kakor sem se jih bil že skoro odvadil«. Ipak sr. knjigu »Ob zori«, osobito crticu »Odložene suknje«.

[2] »V sanjah je bilo moje resnično življenje, ne ono, ki se je vleklo po lužah; to sem zatajil in ga ne poznam več, ni bilo moje. Stran, strahovi! Vse kar imam lepega in dobrega iz svoje preteklosti, je vzraslo iz sanj, iz tega mojega pravega življenja, ki je moja velikovredna lastnina in ne lastnina dneva, ki daje in jemlje». (Epilog, II. izd. »Erotike.«)

[3] Dok drugi pisci pišu pripovjesti o »gradiću u Slovenskoj«, Cankar ne imenuje mjesta s vlastitim imenom, sve je kod njega bez imena, jer je simbol; njegove su pripovjesti dražestne bajke, kojima može na dno proniknuti samo bujna mašta

Kadar zasije kje slučajno žarek svetle idealnosti, žarek čiste duše, — kakor smehljaj na spečih ustnah — tedaj se vzdignejo glave korektnih filisterjev, vzdigne se vsa naša tradicionalna zabitost, vzdignejo se hripavi glasovi od vseh zeleno cvetočih pokrajin slovenskega nazadnjaštva, — in ubita je še komaj porojena svobodna beseda«. To je tako rekuć ultimatum, što ga je Cankar poslao slovenskomu družtvu na koncu svojih »Vinjeta«, »kratkih tekstova«, a za njima su došli veći tekstovi, i svi imaju isti predmet: boj sa filistrom.

Filistar je Cankaru svaki čovjek, koji misli triezno, računa s prilikama, skrbi za »dostojan« kaput, radi za svoju obitelj, živi uredno te »ima svoje — nazore i liepo u kožu uvezano osvjedočenje.«[1] Prost u svojoj duši, voli citovati stihove: »Mladine najlepša lepota je ta: ponižnost, nedolžnost, pa žlahtnost srca«; u obće mlati fraze. Učinak njegova rada je strašan; ta »s strupom večne laži in večne ponižnosti in večne nezaupnosti zastruplja« sviet. Nastupa kao »debel poštar, pijan idealist, rodoljuben far, napreden advokat, praktičen prvoboritelj« (Gospa Judit, 73.), kao »popolnoma pameten(!) razborit človek brez vsakih vzvišenih idealov, visoko letečih misli, ali romantično nadahnjenih želj — skratka kot c. i kr. sodni adjunkt v najboljšem(!) pomenu besede« (Ob zori, 60). Tražite ga po ulicama i trgovima, po podrumima i podkrovljima, a naći ćete ga u — »templju«. Njegova spoljašnost je znamenita: dvorski je savjetnik sa dostojanstvenim, ozbiljnim licem, koje je krinka, a odjeven u popovske haljine ili u »frak crkvenih zapovedi, frak humanitete, frak državnih zakonov ali kateri koli drugi posvečeni frak« (Knjiga za lahkomiselne ljudi 14, 178.)

I s ovim takovim filistrom bori se umjetnik-idealista, koji je poštenjak, prijatelj istine, neprijatelj laži; prezirući sve konvencionalnosti u mišljenju i odielu, nastupa kao veleuman revolucionarac i vagabund. U crkvu ne hodi; iz škole su ga iztjerali, pa ni on ne mari za nju: ta baš škola otme čovjeku sve one krieposli, koje su mu prirodjene, i suha je duša onim, koji se točno ravnaju po dobrim naukama, »koji se dostojno pasu po odredjenoj im gredici« (Knez., X. 26.); zato se uopće ugiblje »družeb, ki jih preporočaju predstojniki, učitelji, varuhi in drugi

---

[1] Gl. sliku na koncu »Vinjeta« i crticu »O človeku, ki je izgubil prepričanje«. (Vinjeta, str. 17. sl.)

taki ljudje«, kojima je tobože jedina svrha i nakana, da unište mladića na duši i na tielu (ib. 18.); ugiblje se osobito svim »moralnim« ljudima, jerbo »umetnost hodi sto korakov pred družbo (in njeno moralo), kaže ji v jasnem ogledalu njen spačeni obraz, v drugem ogledalu pokrajino, ki je še daleč in ki jo sluti samo umetnik . . .« (Gospa Judit, 80).

Domovina slovenska je dakako družba filistara; takova je, kao što »gospa Zaplotnica, poštena, debela gospa«, koja »brozga po mlaki v sladkem zadovoljstvu, gleda s mežikajočimi očesci na sinje nebo in se veseli, da je nebo tako daleč in mlaka tako blizu«.

O, gospojo Zaplotnice, ti poosobljena domovino, koja imaš »tiste male, neumne, zadovoljne oči, tista potna, tolsta lica«, za Tebe nisu široke ceste . . .! (Gospa Judit, 105, 110, 111, 113).

Ova domovina, koja zabacuje talente, te se veseli, ako gladuje ženij, koja odbija od sebe svaki novi sunčani tračak (Knez. XI.), ova domovina dakako nije za njega, koji ima prirodnu, bezobzirnu duševnu snagu. U tom lažljivom družtvu čistim umjetničkim dušama nema mjesta; a dobro je, da ih družtvo odrine iz svoje sredine; u »vagabundskom ponosu« se izluče iz njega, jerbo »kar napravi človek plemenitega in velikega, ne napravi kot koristen ud človeške družbe, temveč izven družbe in proti njoj« (Knjiga za lahkom., 73.); lahak im je oproštaj: slobodni putnici, tudjinci su svuda, a ništa im ne veže nogu, ništa im ne muti oka, uzvišeni gledaju na život, sudeći ga po pravici (Knez., VIII. 96.), naime po broju i kvaliteti izbačenikâ iz »družbe« (Knez., X. 32.).

Stojeći tako izvan družtva pripravljaju revoluciju, jurišajući na sve tvrdje »blagoslovljene laži« i obstojećih uredaba. U doslovnom smislu učini to žurnalista Ščuka u komediji »Za narodov blagor«; prignav četu »tistih pozabljenih hlapcev, tistih zavržencev in razcapancev, tistih kraljev v cunjah«, polupa okna političkim prvacima naroda, koji pod zastorom frazâ pasu svoj egoizam.

Najžešće pak navaljuje Cankar na sve obstojeće: crkvu i državu, moral i rodoljublje u »Knjigi za lahkomiselne ljudi«: hram i priestol moraju da padnu, djavol mora da zagospoduje te zatre poniznost i samozataju, a nas da nadari voljom, silom i oblašću, ufanjem, osvetom i nesmiljenošću . . Anarhija!

S toga uništujućega stanovišta, iz toga absolutnoga nihilizma stupa Cankar prvi put ponješto u »Tujcima«, kažući nam umjetnika-vagabunda, koji bi htio da bude za družtvo i u domovini, a ne može radi vladajućih prilika (»majhne razmere, majhni ljudje, zadehel zrak«!). Jedan korak dalje je učinio skoro zatim te se naselio »Na klancu« tik pred domovinom; domovinu pokriva doduše još sveudilj tmina odsude i smrti; ipak »tam doli se je zasvetilo, majhna, rdeča luč je zatrepetala, rasla je, in plapolojoča rdeča iskra se je izpremenila v mirno, jasno belo svetlobo. To je bilo učiteljevo okno . . .« Pisao je Cankar ove rieči već »Ob zori«, kad mu je u Beč »od juga gor zapihal spomladanski veter in mu prinesel pozdrave od tiste zemlje, ki ga je bila nevidna roka izruvala iz njene prsti, izruvala s koreninami, da so zakrvavele... od siromašne matere, ki je bil sin pozabil nanjo, zato ker mu ni mogla dati ničesar« (Ob zori, 169), kad je »prišla v njegovo srce ljubezen, tista ljubezen, ki je edino dovolj močna, da vzdigne človeka iz groba . . . zakaj ni je bolj sladke in rodovitne ljubezni od ljubezni sinov, ki nimajo od svoje matere drugega nego to sladko in rodovitno ljubezen«. I ugledao je Cankar »Križ na gori« te stojeći uza nj napisao »ljubezensko zgodbo«; pun — ne mržnje, već tople, sućutne ljubavi hoće da se povrati u domovinu »in takrat bo sijalo solnce tudi tja dol: nebo je zasijalo svetleje nad domovino, zapihal je večerni veter in kakor v radostni slutnji zašumelo drevje . . .« Slutnja budućnosti!

Kad bismo samo smjeli vjerovati ovoj slutnji, što ju crpamo iz Cankarove poezije! Ta u „Gospi Judit« istodobno i prozaično Cankar sam desavouira naše nade, pišući (80–81): »Zgodilo se je to pred nekaterim časom, da sem se bil po Bog vedi kakšnem naključju približil družbi; morda sem bil malo bolan. In že so se oglašali iz te in one kotanje pevci moje časti: Približal si se narodu, povrnil si se k materi, skesani sin — pozdravljen! Jaz pa sem se prestrašil, takoj sem zavrl kolo svojega pohlevnega vozička, obrnil sem se previdno in sem jo krenil v hrib, od koder sem bil pomotoma prišel . . .«

Dakle još sveudilj utaboren daleko od družtva, od domovine! Da li će mu se posrećiti, da obori tabor domovinskih filistara, kojima je oružje krinka i laž, i na pobjedištu sagradi novu zgradu? Filistri se čude toj njegovoj nakani, jerbo njegovi su junaci do sada bili bolestni ljudi bez »jakih mišica« i svježe energije; u njihovu srcu nije bilo volje, tek slaboća je bila i malodušnost, pa često mekana sentimentalnost »umjetnosti bez kričećih boja«; hode po svietu »bez upa zmage«, a i bez ciljeva »veter

ih nosi, koder se jim zdi« (Ob zori, 75); družtvo filistara pljuje po njima, a oni nemaju ni toliko odvažnosti, da bi se pogledali (ib., 60); njihova spoznaja »nima niti toliko odporne moči, da bi se ubranila prvi sapici zlagane vsakdanjosti«; laćaju se posla sa sviešću, da im ne će poći za rukom (Maks u »Kralju na Betajnovi«). Prevrtljivci su, ne imajući u srcu pouzdanja, ni »tiste trdne vere, ki se napoti z lahkimi koraki v hrib in če ne vidi cilja nikjer« (Knez, XI. 5, 23).

Kadkad u velikom svečanom času dobiju doduše nekoliko nade, »da se na zadnje vendar le porušijo ograje, da se vendar le porušijo tempeljni« (Knjiga za lahkom., 9, 11), ako se za sada uzdrma ma bilo i jedan sam stup vječnoga hrama, — a uobće su uvjereni, da je njihov život posvećen bezuspješnomu, sasvim bezuspješnomu boju. Ta njihov je neprijatelj, filistar, neranljiv i bezsmrtan: svi, koji su se ga latili, redom su propali, prolili su zadnju kaplju krvi, a on se je smiešio: »srbela ga je komaj koža od njihovih udarcev« (ib. 2.—3). Za sada mu nije dorastao umjetnik-nadčovjek.[1]

Slabe i plahe su ruke Cankarovu junaku, »ker živi v njegovem srcu še vsa grenkoba in plahost nelepe mladosti, vsa tiha, boječa stožnost domače zemlje, ker so njegove prsi še polne tistega tesnega, težkega vzduha« (»Tujci«, 47) kao što je tamo »Na klancu« i tamo nad »Globélju« (»Križ na gori«). Svaki je Cankarov junak baš kao Petar Novljan, koji je živio 13 godina, a zatim skočio u vodu, jer mu nije bilo sudjeno živjeti. Zabludio je Petar u onu kuću mrtvačnicu, gdje ljudi umiru ili na duši, ili na tielu, ili na obojem: »Kdor pa pride, je izgubljen. In drugi tako ne pride kakor tisti, ki je bil izgubljen že ob rojstvu« (19). Dovoljno je, da si »na klancu« rodjen, pa si već propao smrti. I ona Globél u »Križu na gori«? Tiesna je i sasvim slična otvorenomu mrtvačkomu liesu i tko ima zrak iz Globéli, ne će se ga riešiti više i ako padne, ne će više ustati — zato, jer se je rodio u Globéli: sudjen je i odsudjen.

I ta »mrtvačnica« i taj »klanac« siromaha i »globel« natražnjaka i ta predgradja sa neizmjerno dugim i tiesnim ulicama, kamo

[1] Umjetnik u »Gospi Judit« (82) s »ponosnim, u vječnost uprtim očima, sa znakom nadčovječanstva na čelu«: »Nič žalosti na tem obrazu in nič upanja; brez skrbi in brez nemira se odpravlja v boj junak — zakaj bogovi so mu bili razodeli, da vzklije zmaga šele iz njegove krvi...«

ne zasja sunce, gdje kuće nemaju prozora, gdje hode tek umirući ljudi, ta velikanska kazniona, gdje nema ni jednoga slobodnoga čovjeka (»Ob zori« 11, 108—113) — to je slovenska domovina. Odsudjena je... Zašto? »Pogledaj zgodovino — tisoč let hlapčevstva!« (Knez, IX. 157)... »To so jermeni tisočerih gospodarjev in to je kelih, ki so ga bili prinesli iz Akvileje.« (Za lahkom. ljudi, 76.)

U tom spoznanju zapada Cankar u podpuni **nihilizam**. Zašto raditi i truditi se? U sjenama Globéli izčeznu sve sanje o radu za narod...

»Vse lepo hrepenenje se izpolni v mlaki«... »Napravi se po kateri poti hočeš — cilj je v mlaki!« Varalica i magarac bave se politikom, literaturom, umjetnošću... »Saj je tako vse skupaj en...« (»Gospa Judit« 93, 120, 128, 133).

Takov je Cankarov umjetnik-vagabund izišao iz boja sa filistrom: »Nima ne preteklosti in ne prihodnosti in niti ne zamežikne ob takih strašnih besedah. Ne pozna ne življenja, ne smrti — sama neizmerna praznina.« (»Tujci«, 117.)

Cankar ne živi u svietu, sviet živi u njem, to jest: Cankar nam u svojim spisima pripovieda malo spoljašnjih dogadjaja, a tim više unutranjih, i to velikom vještinom. Sadržini njegovih nazora ne pliješčemo, no sve se divi visokoj umjetnosti, **kako** ih predaje. Ne radi toga, »što?«, već radi njegova »kako« dao mu je naš inteligentni sviet visoko mjesto u našoj književnosti.

Evo dakle nekadašnjega sentimentalnoga pjesnika »Erotike«!

Oton Zupančić.[1]

A kako se je razvio **Oton Zupančić**, koji je u svojoj »Čaši opojnosti« (1899.) bio još tako maglen i dekadentski boležljiv, da se je reklo: »Erotika« bi se mogla nazvati »Čaša opojnosti«, a »Čaša opojnosti« opet »Erotika«? Kako se je razvio on, koji je u »Čaši opojnosti« vidio još »staze bez cilja«?

I Zupančić je prije svega zametnuo boj sa »smiešnim krinkama«:

»O domovina, kdor te ljubi zdaj,
ljubiti mora s črnim gnevom v duši:
Kdor se naučil ni kot papagaj
besed svečanih, svete hrame ruši;
kdor noče laži dvoriti lakaj
je kot drevo, bolehajoče v suši.
Glej, smešna krinka, opičji obraz —
to boginja svobode je pri nas!«
(*Čez plan*, 85.)

[1] Zbornici njegovih poezija: Čaša opojnosti (Ljubljana, Schwentner 1899.); Pisanice. Pesmi za mladino (Schwent., 1900.); Čez plan (Schwent., 1904.).

*

Pridružio se je Cankaru i drugovima, koji jurišaju na hram filistejaca, te im već g. 1900. spjevao bojnu »Pesem mladine«:

»Mi gremo naprej, mi gremo naprej
mi strelci,
in pred nami plamen gre skozi noč,
kot Bog pred Izraelci.

Na nebu je dan, nad gorami je dan,
a zarjo zakriva nam jata vran,
ona rada bi orle prevarila
za solnce ih oslepárila —
zaman:
sokoli in orli vedó, da je dan!«

»Strelci — sokoli i orli« dakle idu u boj protiv svetih hramova laži i licemjerstva; a to nisu više Cankarovi pasivni vagabundi, to su jaki junaci, koji ne zapinju na jednome mjestu, čameći i ujedajući se, već idu naprijed; kamo? Samonikla sila se ne predaje svaki čas bliedomu promišljanju o ciljevima, no kadkad ipak treba se orientovati; zato svjetuje Zupančić:

»Predaj se vetrom — naj gre, kamor hoče!
Naj srce se navriska in najoče!
Vendar mornar, ko je najvišji dan,
izmeri daljo in nebeško stran . . .«

Ako Cankarovi »junaci« pjevaju, rekao bi, uviek pjesmu mrtvih — pošto su već od početka odsudjeni na propast — Zupančić kaže na »Vseh živih dan«:

»Jaz čutim danes vseh živih dan,
Moje srce kipi in polje,
moja duša je židane volje,
kot bila bi pila kraški teran.«

Zovući svoju braću »na pot, življenju nasprot«, sokoli ih za boj, jer

»kar je čilega, to obvelja«;

zato se treba riešiti »zaduhlih sanj«:

Po bliskovo gre sveh živih dan,
kdor ga je zamudil — ves klic zaman —
doživi ga le, kdor je pripravljen nanj![1]

[1] Dakako iz takoga se »živoga« čovjeka može razviti nadčovjek, koji pozna tek svoju sreću, ali ne pozna grieha ni kajanja:

»Draga, kaj je noč?
Kaj je noč in smrt?
Jaz je ne poznam!
Jaz poznam le svojo srečo
in ljubezen svoju v duši
in vse lepo božje stvarstvo
naokrog
in velike, sladke rože
nad seboj . . .«

(Čez plan, 49.)

Uoči toga se ne čudimo, ako kaže »Raznim poetom«:

»Po strani klobuk, pokonci glavó,
krepko udarjaj ob tlak —
tak bodi poet — a rože bolné
naj vrag si zatakne za trak!«

Tako šešir na hero, pa »čez plan«, kroz našu slovensku plan, gdje cvatu zdrave ruže u žarkom svjetlu sunca . . .

Ti strielci, ti poeti, ti momci nisu ljudi iz predgradskih, velikogradskih zatuhlih kuća, to nisu siromasi s »Klanca« ni iz »Globeli«, to nisu nesretnici, koji hode po pustim krajevima i ne vide nigdje »lepih širokih cest, ne belih hiš s pozlačenimi balkoni in tudi solnca ne« (Knez, X. 4), umirući ne od tudjega mača, već od slaboće svoje duše.

Cankar voli biti — emigrantom te se težko približava domu, a Zupančić gleda »v teh težkih dneh« iz tudjine u domovinu, »ki ga misel nanjo omami, ker mačeha je tujina«, te joj želi »kai dobrega, dobrega povedati« (114).

Sa smjelom maštom i jakom simbolistikom spaja Zupančić krasan, a jednostavan slog. Ovu njegovu prednost tumače rado Zupančićevim zavičajem u Bieloj Krajini (oko Metlike), gdje slovenski govor prelazi u blagozvučni govor hrvatski.

Narodne motive voli Zupančić i pjesma mu zvuči više kao narodna; uz slovenske povodi se i za uzorkom srodnih čeških i maloruskih pjesama.[1]

Pored visokih svojih ciljeva Zupančić ipak stoji na čvrstom našem tlu i u tom je njegovo visoko značenje.

Pored visoke svoje umjetnosti spustio se je Zupančić sa svojom Muzom i dolje k dječici te joj poklonio »Pisanice«, od kojih su nekoje dika i cviet slovenske poezije za mladež. Umjetnost, koja znade majstorski pjevati i djeci, nije plaštem duhovitosti ogrnuta tajnovita nepoznanica, već jasna priprostost ženija.

»Duhovit modernista, a zajedno nježan sin slovenski« (Slovan, II. 59).

Zupančić je iza Prešerna i Jenka najjači liričar slovenski; od Prešerna dieli ga osobito »klobuk po strani.«

No ima zemlja slovenska u najnovije doba liričara, koji na-

[1] Isp. »Pisanice« str. 7., 22., 31., 32., 33., 35., 37., 52., 54.; — »Čez plan« str. 31,, 56., 107.

stavlja Prešernovu tugu za mladošću, njegovu elegiju duševnoga nemira, a u mnogočem nalikuje Gregorčiću. To je Fr. Meško.

Zupančić pokazuje svoju snagu u stihovima, a Meško u »poezijama u prozi.“

Fr. Ksaver Meško.[1]

Rodom je iz lozoslavnih Ljutomerskih gorica u Štajerskoj, zemljak Stanka Vraza, mlad svećenik u Koruškoj.

Lani je izdao knjigu slikâ i crticâ »Ob tihih večerih«, a slovensko je občinstvo već više godina prije čitalo i divilo se njegovim slikama i pripoviestima, što su izlazile na pr. kod »Matice Slovenske«.

Meško piše i stihove, no glavna mu je snaga u prozi, i ako je sve, što piše, poezija, visoka poezija. Nekoje njegove »poezije u prozi« pravi su dragulji naše »moderne« i slovenskoga pjesničtva uobće.

A ovi dragulji ne sjaju od sunca sreće i životne snage, već od suza, što izviru iz pregaranja . . .

Meško je nešto izgubio; zato tuži neprestance. Meško je izgubio sreću svojih mladjih godina, — gledao je oči, kojih ne će zaboraviti sve dane svoga života (»Ob tih. večerih«, 63). Zato plače.

Meško je za uviek ostavio sviet ufanja i nade, koji je zajedno sviet gorkih razočaranja — »vse vzore je pokopal, vse velike ideje in veličastne naklepe je položil v globok grob, podrl je oltarje svoje duše, sveta znamenja je zdrobil in večno luč je ugasil« (»Ob tih. večerih«, 15), — zato kliče: »Vzemi to življenje, čemu mi je?« (Zab. knj. XV. 190.)

To, što leži medju djetinjom dobom i smrću, dakle život, to nema za njega nikakve vriednosti (Vanitas vanitatum i t. d.«, Knez., VIII. 125). Izgubivši svoju sreću, bludi po samoći i tmini — »v beli dan in toplo solnce njegova duša ne more več verovati« (Knez., VIII. 122). Ipak zapazi kadkad svjetlu zviezdu, koja ga vabi za sobom po težkim, a zaslužnim putovima: »Daleč

[1] Meško je stupio napried god. 1897. sa svojim romanom u »Ljublj. Zvonu«: »Kam plovemo« (pod psevdonimom: Karol Dolenc). »Matica Slovenska« izdala je u »Knezovoj knjižnici« (V.—VIII., 1898—1901.): »Slike in povesti«, »Črtice«, u »Zabavnoj knjižnici« XV., 1902. »Črtice«, XVII. 1904. »Pet spokornikov«. Lani (1904.) je izdao knjigu crtica i pripovjesti pod naslovom: »Ob tihih večerih« (Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg).

sem od sveta in življenja. Sam samcat hodim po odljudnih gorah A vendar čutim často in čutim tudi nocoj, da nisem najrevnejši izmed pestrih milijonov, dokler mi še plamti v srcu velik plamen žarke ljubezni do nevoljnega človeštva, dokler še v vseobsežnem usmiljenju vsem odpuščam«. (Knez., VIII. 159). Time se je iz nizine osobnoga života digao u visoke sfere čovječanstva i stigavši tamo, mogao je reći: »V sebi čutim neizmerno, z odpovedjo posvečeno ljubezen,« a to znači: svladati samoga sebe!

Odrekavši se svoje sreće, ćuteći ljubav spram vaskolikoga čovječanstva, već živi Bogu i njegovu kraljevstvu: »O Bog, ti zadnji cilj mojega hrepenenja . . .!« (Zab. knj., XV. 1905.)

To je visoka pjesma ljubavi, to je psalam, to je moralno dizanje, unutarnje čišćenje, no to je i Job . . .

Da, i Job! Jerbo za ovim potezima Meškova razvoja leže čitavi oblaci elegijskih tužaba, pesimizma, roseći na pokrajinu njegova obzora suze, prolivene nad vlastitom i tudjom boli; za svim ovim potezima Meškova svieta leži životobježno ozadje bolesti i smrti . . .

Meško ne piše »velikih tekstova«, to jest njegovi tekstovi nisu veliki po spoljašnjem obsegu, a često su snažni u svojoj dubini. Spoljašnjih dogadjaja malo, unutarnjega života mnogo. Dušu crta i slika u blistavom slogu, koji izvire kao iz neizcrpne riznice jezičnoga bogatstva; kadkad je dapače crtanja duševnoga razpoloženja i riečî previše; to čitalac osjeća tim brže, što je Meško uviek obrnut tek u prošlost i pun melankolije.[1] U tim pogledima mjeri se ca Cankarom; zajednički im je i pesimistički smjer. A što dieli jednoga od drugoga, to je Cankarova satira i blasfemija, njegov boj sa filistrom, njegova misao o nadčovječtvu umjetnika i »podčovječtvu« gradjanina — filistra; ta Meško se ne bori sa svietom, bori se sa samim sobom, a toga ne čine »nadljudi«, koji su uvjereni o svojoj savršenosti i ne poznaju ni brige ni nemira (Gospa Judit, 82.). Meško si nasuprot spočituje gorko, što je svojom

[1] »Ljubim nežnost, a majhnih deklet ne ljubim in ne otročje razposajenosti. Melanholično resnost ljubim in tihe, skrivnostno drhteče besede ljubim, ki čustva srca razodevajo le na pol in jih na pol prikrivajo, ki skrivnosti duše označujo le v temnih obrisih, jih kažejo le od daleč, da jih gledamo kakor v prvem mraku ali bajnem svitu luninem.« (Ob tihih več., 77.)

čistom ljubavi[1] uzrujao djevojačko srce, te hodi »pot spokornikov«, cjelujući tragove skrušenih, a očišćenih pokajnika.

Cankaru se naš sviet divi, a Meška i ljubi.

Fran Govékar.

Slavu »literarnoga Gaja« uživat će u povjesti naše moderne literarne struje sadašnji urednik »Slovana«, Fran Govékar. Razvio je prije deset godina u romanu barjak naturalizma, koji je skoro postao bojnim zovom,[2] a sada je osobito radin za slovensku pozornicu te je na ovom poprištu stekao popularnost i u najširim slojevima.

Sretnom rukom je zahvatio u riznicu starije naše pripovjedne književnosti te ju odkrio na pozornici.

Dramatizovao je najprije (1899.) Jurčić-Kersnikov roman »Rokovnjači«, zatim Jurčićev roman »Deseti brat«, a sad nam je prikazao i junačinu »Martina Krpana«. Vanjski obris dogadjaja ove potonje igre u glavnom je doduše isti, kao što u Levstikovoj povjesti »Martin Krpan«, a u ostalom se Govékar udaljio od svoga izvornika — njegov „Martin Krpan« je na osnovi jugoslavenskih narodnih priča napisana narodno-kulturna satira — a u »Rokovnjačima« i »Desetom bratu« držao se je strogo romana.

Premda je ideja »Desetoga brata« dublja, ipak su »Rokovnjači« svojim dogadjajima obratili na sebe očevidno pozornost. No čini mi se, da Govékar nije baš koristio zanimivosti »Rokovnjača«, kad je tajnoviti uzao njihova čina razpleo u novu, izvornu igru »Legionarji«, koji i tako kao drama za sebe nisu postigli obće hvale.[3]

[1] »Nič strasti ni bilo v ti ljubezni, nič nelepega in nizkega hrepenenja, nič grdih misli. Kako tudi — saj sem ljubil le njene oči, ničesar drugega nisem ljubil na njej.« (Ob tihih večerih, 77; Zab. knj., XVII. 55.)

[2] U »Ljublj. Zvonu« pojavio se je g. 1895. novelom »Samo svoja« (pseudonim: Kosec), a zatim (g. 1896.) napisao »sliku iz radničkoga života« »Socialist« (psevdonim: Marijan Savić), »Vzor« (psev. Fran Košir) i roman: »V krvi«. G. 1900.: »Suzana«. — Kod »Matice Slovenske« izdao je g. 1897. (Knez. knj. III.) roman »Ljubezen in rodoljublje«. — U »Slovanu« (I.): »Gorjančeva Marijanica«, »Nad prepadom« (III., roman, baš izlazi).

Kao posebnu knjigu je izdao novele i crtice pod naslovom »O te ženske!« (Gorica, 1897., prvi svezak »Salonske knjižice«, što ju izdaje Tiskarna A. Gabršćeka.

[3] »Rokovnjači“ su se glumili prvi put u veljači 1899., »Deseti brat« prvi put u sezoni 1900./01., »Legionarji« prvi put u studenom 1903., »Martin Krpan« u početku 1905. Sve Govékarove drame izišle su već tiskom, i to u »Slovanskoj knjižnici« (Goriška tiskarna A. Gabrščeka u Gorici). - »Rokovnjači« su bili posebne vrsti lupeži u Kranjskoj, osobito silni u doba Napoleonsko. (Gl. Glaserovu »Zgodovinu slov. slovstva« IV. 108.) »Legionarje« nazvao je Govékar slovenske dobrovoljce u napoleonskim ratovima. — »Deseti brat« je po narodnom pričanju deseti sin jedne matere, koji mora da ide po svietu zato, što je deseti; obdaren je osobitim svojstvima. — O »Martinu Krpanu« gl. »Lovor« I. 188.

U svoje dramatizacije i drame uplíće Govékar pjevanje (motive narodnih pjesama) i tako imamo dandanas i svoju »narodnu igru s pjevanjem«. To je velika zasluga Govékarova; Govékar je time stvorio »školu«, pa podpomogao i kazalište, jer je, otvarajući »sve registre«, jakim spoljašnjim efektima u nj privabio najšire mase naše publike.

Govékarove »narodne igre s petjem« predstavljaju se sa podpunim uspjehom u Ljubljani, a i po slovenskim diletantskim pozornicama drugih gradova.

*

Tim plodovitim i znamenitim našim sadašnjim piscima, koji znače isto toliko različnih pravaca u mišljenju, čuvstvovanju i djelovanju, pridružuju se druga imena, koja jesu, ili će biti na liepom glasu u našoj književnosti, bilo na lirskom, pripovjednom ili dramskom polju.[1]

[1] Lirika. Iz posljednjih godina možemo zabilježiti više sbiraka lirskih pjesama. Dragutin Kette i Aleksandrov su već iztaknuti. — Nepravdu bismo činili plemenitomu rodoljublju i narodnoj požrtvovnosti, kad ne bismo napomenuli ljetos umrloga Resmana, koji je g. 1901. izdao sbirku ljubkih pjesmica pod naslovom „Moja deca« (Hribar, Celje). — Vriednost imaju osobito pjesme vjerske sadržine u sbirki »V mladom jutru« (Ljubljana, naklada »Dom in Sveta«, 1903); uvažiti ih treba tim više, što je pjesnik svećenik Silvin Sardenko još mlad. — Lani (1904) je izdao svoje »Poezije« Rudolf Maister-Vojanov (Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg), mlad slovenski častnik i kao takav riedka pojava na domaćem Parnasu, a Vjekoslav Spindler, još sveučilištni djak, objelodanio je sbirku pjesama s naslovom »Zapihal je jug« (Vlastita naklada, Praga). — Ljetos napokon izišle su izabrane pjesme već 12 godina pokojnoga uzor-učitelja Josipa Frensfelda-Rádinskoga »Zvezde ugašajo . . .«

Željeli bismo, da nam saberu svoje pjesme E. Gangl, sadašnji urednik »Učiteljskoga Tovariša«, koji se je svojim novijim pjesmotvorima u »Ljublj. Zvonu« itd. visoko popeo nad svoje prvence (»Iz luči in tame«, Ljubljana, 1897), A. Medved, svećenik i odličan suradnik »Dom in Sveta«, radin i na polju slovenske dramatike, koji je u lanjskom »Dom in Svetu« objavio svoj prievod svetopisamske knjige »Job«, te učiteljica M(ilka) P(oljanec) Nataša, vriedna ćerka Ljutomerskih gorica, kojoj je u posljednje vrieme najviše pjesničkih cvietova procvalo na obali opatijskoj.

a) Drama.

Sveze radi nastavit ću ovdje o dramatici.

Malo je bujna naša sjetva na dramskom polju. Do najnovijih vremena u obće nismo mogli govoriti o domaćoj dramatici; broj slovenskih drama bio je oskudan; uz Jurčićeve dvije tragedije »Tugomer« i »Veronika Deseniška«, koje su bile najznamenitija pojava, može se iz predjašnje dobe spomenuti još nekoliko Vošnjakovih drama, pa smo pri kraju.[1]

»Bio bi skrajnji čas, da nam kdo zopet kaj dramatičnega spiše!« — uzkliknuo je g. 1895. dr. Zbašnik u »Ljublj. Zvonu« (705); koliko bi bio čudan taj poklik u literaturi, koja raste sama od sebe, bio je razumljiv uz baš ocrtanu pustinju naše dramske literature.

Naša »moderna« je i na ovom polju, koje je Slaven dosad njegovao s manjim uspjesima nego druge grane pjesničtva, učinila priličan korak napried.

Na uspješni put pokazao je isti dr. Zbašnik (u »Ljublj. Zvonu« 1896., 391), pišući: »Dostikrat so naši dramatični pisatelji sami krivi svojega neuspeha. Pri nas hoče vsakdo pisati le tragedije! Naj bi vsak pisatelj skrbno precenil svoje moči in si naložil tolikšno nalogo, kolikoršno pač zmore . . . Pisatelji naj bi torej rajši začeli počasi od zdolaj gori, nego da se hočejo povzpeti takoj na skrajnji višek«.

Tako je postupao Fr. Govékar te nam iz epske gradje naše narodne umjetne književnosti stvorio »narodnu igru s pjevanjem«. A to je, kako smo već kazali, velik napredak.

Za Govékarom su se poveli drugi.

Uspio je na pr. svećenik Fr. Finžgar, darovit i plodovit pripovjedač »Doma in Sveta«, sa svojim izvornim »Divjim lovcem«: to je narodni igrokaz s pjevanjem u 4 čina (1902). — Manje je napisao ljetos Otokar Klas, pseudonimni dramatizator Kersnikove povjesti »Testament«; isto tako propao je na pozornici

[1] Izp. s time veće djelo Antuna Trstenjaka »Slovensko gledališče. Zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske« (Naklada »Dramatičnoga družtva«, Ljubljana, 1892.); dalje moj spis »Dramatika in slovensko slovstvo« (Izvješće I. drž. gimnazije ljubljanske, 1897); Glaserovu »Zgodovinu slov. slovstva« IV. 77. sl., Aškerčev članak »Dve tri o našem gledališču i naši drami« (»Ljublj. Zvon« 1898.) i Tominškov članak »Cankar in njegova dramatika« (»Slovan«, I.).

Jos Stritar sa izvornom slikom iz domaćega života »Logarjevi« (1899.).[1]

Dakako, narodna igra može biti početak i dio, a ne svršetak i cjelina dramske umjetnosti.

S radošću možemo konstatovati, da je posljednje godine uzporedo sa narodnom igrom uspješno debutovala i ozbiljna igra iz novodobnoga socijalnoga života.

Cankara ide ovdje prvo mjesto. Njegov »Jakob Ruda« (1900.) izvojevao si je ulaz i u zagrebačko kazalište. Dapače njegov »Kralj na Betajnovi« (1904.)! Baš ljetos se javlja, da misle ovu dramu, koja se duboko dojmila, davati i u »Narodnom divadlu« u Pragu

Cankar pripovjedač je i Cankar dramatičar. Spoljašnjega čina malo, unutrašnjih dogodjaja mnogo; spoljašnjih efekata nema. Led i mraz vlada pozornicom, kad se doigrava sudbina smrtnoga kandidata Jakoba Rude, a groza nam steže misli i čuvstva, kad gledamo na Betajnovi gospodarenje »kralja«-tirana, onoga nadčovjeka, koji kaže: »Pot do trona je nerodna, gaziti mora človek do kolen v krvi in v solzah . . . Kdor hoče naprej, mora, če je treba, preko trupel«.

Komedijom naziva Cankar svoju treću dramu, koja ovdje u Ljubljani još nije bila glumljena, nego ljetos u Pragu — tobože s liepim uspjehom — mislim dramu »Za narodov blagor«; a to nije kakva humoristička lakrdija ili vesela igra, već pravo za pravo jako ozbiljna satira na naše političke prilike.

No Cankar nije bio prvi, koji je iznio izvornu »modernu« igru na našu pozornicu.[2] Tako se je već decembra 1898. glumio »Sin«, obiteljska drama u 4 čina od Engelberta Gangla; glavno lice je potologijski značaj nalik Oswaldu u Ibsenovim »Strahovima«. Drama je uobće uspjela, a to — za razliku od Cankara — osobito radi obilnih, efektnih spoljašnjih dogadjaja. Propala je pak pred kritikom drama istoga autora »Sad greha«.[3]

[1] Finžgarov »Divji lovec« izišao je 1902. u »Dom in Svetu«, »Logarjevi« u posljednjem (VII) svezku Stritarovih »Izabranih spisa«.

[2] Prof. Funtek (gl. gore str. 376, bilj.) napisao je dramu »Iz osvete«, koja se je predstavljala u »Ljubljani, i »Za hčer«; ova potonja je sasvim uspjela na pozornici u Pragu (1898.). — Poznati umjetnik Borštnik i Domicelj dramatizovali su svaki za sebe Tavčarevu pripovjest »Otok in Struga«. Ove drame nisu još tiskane. — Aškerčeve drame gl. gore str. 380—381.

[3] Obje Ganglove drame su izašle u štampi u »Goriškoj tiskarni« A. Gabrščeka, »Sin« kao br. 91.—93. »Slov. knjiž.«, »Sad greha« kao broj 102.—104.)

Veseloigre Slovenac nema. Dr. Fr. Detela, ravnatelj gimnazije u Novom Mestu, nazvao je svoga »Učenjaka« (1902.) doduše veselom igrom, a zapravo je to »komedija« u klasičnom značenju ove rieči s očitom tendencijom i satirskom oštrinom.[1]

Klasičnu, historijsku dramu zasnovao je Jurčić sa svojim »Tugomerom« i »Veronikom Deseniškom«, a »moderna« se je ovako odvratila od povjesti i svih vanjski silnih dogadjaja te se zamislila u sadašnjost i njezinu unutrašnjost; tek suradnik »Dom in Sveta« A. Medved okušao se je u historijskoj drami.[2]

Težko na ovom polju narodu, kojemu prošlost ne pozna krunisanih glava, ni visokih, na »koturnu« stojećih, širom svieta vidnih lica! Ali ovu i takove misli zabacuje Medved veleći:

> Povestnico naš rod ima
> a ne uči se je, ne zna« (»Dom in Svet«, 1894., 356).

---

[1] O Deteli gl. gore u uvodu. — »Učenjak« je izišao kod »Matice Slovenske« 1902. (Zab. knj. XIV.) Izp. »Vienac« iste godine.

»Učenjak« je satira na naučne hipoteze, što ih nekoji ljudi smatraju eksaktnom istinom, svetim početkom i koncem svoga mišljenja; satira na sve ono aprioristično mišljenje, koje sudi sviet po jedanput prisvojenim, obćim »nazorima«, odnosno predsudama, mjesto da analizuje svaki konkretni slučaj za sebe. Folijom služi stara frenologija, spojena sa determinizmom čovječje volje. Drama, puna duhovitosti i tragično-komičnih konflikata, savršena je i s tehničke strane. Tim svojim svojstvima predobiva s jedne strane naobraženo obćinstvo, a s druge i šire slojeve, pa mislim: omne tulit punctum.

[2] Iz navedenoga razloga naša nova književnost nema više ni historijskih pripovjesti (romana). Ipak treba ovdje iztaknuti ljetos o Novoj godini prerano umrloga Bogdana Veneda (= dr. Matija Prelesnik), koji je zasnovao pripovjednu trilogiju iz povjesti baltijskih Slavena, naime: 1. »Naš stari greh. Polabska povest« (»Dom in Svet« 1003.); 2. »V smrtni senci. Baltiška povest (ib. 1904.); 3. »Vineta« (početak, ib. 1905.). Već kao bogoslovac izdao je kod »Matice Slovenske« (Knez. knj. za god. 1894.) epsku pjesmu »Ženitev Ferdulfa vojvode«, a g. 1902. u »Dom in Svetu« pripovjest »Nesrečno zlato«.

Početkom prosinca 1898. (o petdesetgodišnjici vladanja Nj. Veličanstva) glumili su u Ljubljani Medvedovu izornu igru u jednom činu »Cesar Friderik III. na Malem gradu v Kamniku« (1444.), koja je, budući prigodnicom, uspjela, a u proljeće 1899. njegovu igru iz vremena seljačke bune »Za pravdo in srce«, no ova je historijska samo po svojem okviru. U knjizi su ostale istoga Medveda historijske drame »Ostrovrhar« (»Dom in Svet« 1894.; konac 13. stolj.) i »Kacijanar« (zapovjednik armade pred Osijekom 1537.; »Dom in Svet« 1895.).

U »Goriškoj tiskarni A Gabrščeka« izlazi »Talija. Zbirka gledališkh iger. Ureja Fr. Govékar«. Od g. 1867.—1896. izdalo je ljublj. »Dramat. družtvo« 60 sveščića »Slovenske Talije«.

»Slovenska kršćansko socijalna zveza« izdaje »Zbirku ljudskih iger« (»Katoliška Tiskarna u Ljubljani«, iza 1900.).

A baš tako veli i Antun Aškerc: »V naši zgodovini leže bogati zakladi za dramatičkega prijatelja, so skrite še neznane, hvaležne snovi za vesele igre, drame in tragedije!...« (»Ljublj. Zvon« 1899., 299).[1]

No dakako dignuti ovo blago — to je težka stvar; za historijske pjesmotvore ne treba samo genijalnosti, već i ozbiljnoga rada, studija i priprava, a to nisu svojstva, koja bi se opažala u vrieme »Sturma i Dranga«: udubiti se u osobita svojstva različnih kulturnih razdoblja te ih oživiti istinitim životom čovječje duše, koliko je ovaj život bio isti u svim vremenima, t. j. stvoriti umotvor, koji može preživjeti svaku aktuelnost.

Ženij, što ga nije izškolao samo život, već izobrazila i znanost, takov istom zre mirnim, a mogućim pogledom u vječnost; drugčije mu mašta može postati »vulgivagom«, te uz svoje drzovite skokove prije ili kasnije nastrada.[2]

b) *Pripoviedka.*

Posvemašnju promjenu, što ju je »moderna« prouzročila u pravcu naše literature, kaže nam, može biti, najjasnije prispodoba naše moderne spisateljice Zofke Kvedrove-Jelovškove sa prvom spisateljicom predjašnje dobe, Pavlinom Pajkovom.

Kontrasti su u ženskom svietu veliki. Kako su nastupajući »novostrujari« držali pokojnu Pavlinu Pajkovu glavnom predstav-

---

[1] Meni se je činila na pr. ličnost Jana Vitovca u Detelinu »Pegamu in Lambergaru« uviek vriednom dramske umjetnosti.

[2] »Velika neprilika in neprijetna ovira svežemu razvoju domače drame je pri nas tudi to, da imamo tako rekoč samo eno slovensko gledališče!... V kakem veliko bolj ugodnem položaju se nahajajo v tem oziru drugi številnejši narodi, ki imajo na stotine svojih gledališč! Drama, ki propade iz bodisi kakršnihkoli razlogov v enem mestu, uspeje lahko kje drugje itd. Toda iz te sitne zagate si moramo mi Slovenci pomagati na drug način. Ako kak slovenski pisatelj spiše kdaj kako dobro dramo, smemo upati, da jo sprejme vsaj še kje na kakem drugem slovanskem odru. Ali se ne smemo zanašati, da bodo želeli videti dobro slovensko dramo tudi Hrvati in Srbi, Čehi, Poljaki in tudi Rusi? Zakaj ne? — Če imamo v umetnosti, v književnosti sploh in posebej še v dramatični stroki že zdavnaj nekak kozmopolitizem, zakaj ne bi smeli zase verjeti v nekak »gledališki panslavizem«? Ali je to res čisto nemogoče?« — Tako Aškerc (»Ljublj. Zvon.« 1899., 299), a mi mu se pridružujemo.

Dakako, treba da se Slaveni riešė one nepovjerljivosti, koja prati kod nas Slovenaca svaku domaću dramu već na pozornicu, onoga prokletstva i »tisućgodišnjega neuspješnoga rada«, pa tudje škole ...

nicom zastarjele mlitavosti u literaturi te zato osobito navaljivali na nju, tako je mlada Zofka sa svom svojom krvi prionula uz njih.

Zofka uredjuje sada »Domačega Prijatelja«, poznati Vydrin list u Pragu (hrv. »Sijelo« i »Српско цвеће«) te je počela u posljednje vrieme pisati i hrvatski.

Budući samostalna i energična narav, nastupila je kao odlučna braniteljica ženske emancipacije — ovaj pokret bio je usredotočen u tršćanskoj »Slovenki« (1897.—1902.) — te je g. 1900. izdala knjigu »Misterij žene«; ovaj je spis, dekadentski u obliku,[1] za Zofku ono, što je za Cankara »Erotika«, za Zupančića »Čaša opojnosti«, prva provala vulkanskih neuredjenih sila. Od onih je vremena napredovala po obliku i sadržini te je bez sumnje prva i najplodovitija naša spisateljica.[2]

Ne poezija, već socijalna misao joj je rinula pero u ruku; uslied toga su njeni spisi puni očite tendencije i kadkad malene socijologijske razpravice. U »Misteriju žene« i »Odsevima« ističe žensko pitanje, u »Ljubezni« osobit problem dužnosti medju roditeljima i djecom, u crticama »Iz naših krajev« prikazuje nabožnu zaostalost našega puka. Ipak probija u ovoj potonjoj knjizi već i poezija (»Hrvatarji«), a najnovije njezino djelo »Iskre« plod je beztendencijne poezije. I privivši se uz poeziju, pliva sve to više u struji Cankarova sloga, njegova psihološkoga crtanja i simbolistike.[3]

---

[1] Evo dekadentskoga sloga (Misterij žene, 9):

Bakanal krvi.	Krohot moči.
Krvi duš.	Moža.
Ženskih.	Nad ženo.«

[2] Zofka je izdala dosada ove knjige: M i s t e r i j ž e n e (Prag, vlastita naklada, 1900.). — L j u b e z e n. (Trst, vlastita naklada, 1901.) Šest spisa u dramatskom obliku, ipak nisu pisani za pozornicu; zadnja slika ima naslov ciele knjige, naime »Ljubezen«, te se je glumila g. 1904. u pražkom pučkom kazalištu »Uranija«. — O d s e v i. (Gorica, »Goriška Tiskarna A. Gabrščček«, 1902., kao IV. sv. »Salonske knjižnice«) Dvanaest crtica. — I z n a š i h k r a j e v. (Ljubljana, Schwentner, 1903.) Pet crtica, najbolja »Hrvatarji«. — I s k r e. (Prag, vlastitom nakladom, 1905.) 15 crtica izmjenice slovenskih i hrvatskih.

[3] Izrazi kao: »V njeni duši je bilo sveto in pobožno« (Iskre, 8), »Njezina mladost bila je daleko, daleko u gorama, netaknuta, nasmijana i topla« (ib. 12), »Uspomene javljahu se mekano i sentimentalno« (ib. 28): uobće koketovanje sa riečju »sentimentalan«, sve to nalikuje Cankaru. Dapače crtica »Proti jutru« sjeća sasvim i po značaju svoje sadržine Cankarove crtice »Ob zori«. — S time izporedi, što je Cankar pisao u »Slovenki« 1900., 213: „Vse tiste pisateljice, ki so se (do Zofke) ukvarjale z beletristiko, v svojem pisateljevanju, niso bile ženske;

Zofka nam slika patnje ženske — žena je modernomu mužkarcu sredstvom za naslade, žrtvom njegove putenosti i pijanosti, robinja, koja si ne može sama kovati svoje sreće — i kaže nam i svoj ideal ženski. Njezin ideal nije eterična Ofelija, već koja jahačica, jakost, moć (Odsevi 47—48). Njezinoj junakinji vapije u grudima: živjeti, živjeti! Zato joj se čini djetinjastom ona blieda, mlitava ljubav, oni nježni uzdasi, pogledi; pravi jek čovječje sile je »strast, velika, čista, pogumna, neustrašljiva«; s toga pusti, »da ji burja vihra z obleko in ji v močnih puhih objema obraz« (ib. 129), te ne ćuti »ni duha one pokvarjene, hiperkulturne sramežljivosti, kateri je lastno telo v pohujšanje« (ib. 42). U njezinom »nasmehu se izraža trdna, neupogibna volja in vera bez dvomov v sebe in v svojo moč« (ib. 132).

Uz ovu pak muzu sa crvenim licima stoji ona blieda, koja pozna tek sanjavu, indiferentnu boju mjesečnih noći; njezine ruže su bliede, bliedi su ideali njezine bolestne duše; ništa više se ne nada i ništa više ne želi. »Postala je marioneta brez duše, bezčuten avtomat brez svoje volje (114).

Kako si imademo tumačiti opreku obiju muza? Da li izjavom one ž e n e, koja kaže (169), da se je trudila mnogo puta, ne bi li si prisvojila svoju kriepost volje, a da je bilo uzalud, jerbo ipak uviek ostane djetetom momenta, koje ne vlada srca? . . .

Evo još jedne opreke: »Vedno sem se potegovala«, kaže Zofka (u predgovoru »Odsevima«), »za pravice slabih in za svobodo osebnosti«, te u tom smislu brani ženstvo, štiti djecu, a čujmo, što govori drugdje (»Ljubezen«, 97) njezin siromah Pepi, očevidno nosilac misli spisateljičinih: »Človek nima pravice do žrtev. Ako je sam preslab, naj ne zahteva žrtev v imenu usmiljenja ali ljubezni . . . Mi slabi moramo odstopiti. To je naravno in to edino je pravično«. A u tom ipak ne možemo vidjeti obrane slabih; to je stanovište morala jačega, n. pr. one jake Zofkine ženske, kojoj je »kričao« život iz grudi, one velike egoistkinje, koja nije »ničesar dajala, kar se ji ni vračalo« (Odsevi, 131).

Tko traži izjednačenje morala za muža i ženu, tko naglasuje prava slabih, ide bez dvojbe za n a p r e d k o m. Napredak

---

tapljale so večjidel pohlevno po cesti, izhojeni od moških podplatov . . . Zofka je ostavila izhojeno pot; povedati je hotela nekaj, kar je videla sama in kar je čutila sama; njene slike niso kopije del, ustvarjenih od moških umetnikov«. Zofka je p r o b l e m e gledala sa ženskoga stajališta.

dakle si je zapisala na svoj barjak i naša spisateljica (»Vedno je bil moj cilj napredek«, u predgovoru »Odsevima«), a hoće da ga promiče osobito i na polju vjerskoga života: Bolje je dieliti milostinju siromasima, nego li zidati kapele (»Iz naših krajev«, 7), vanjska nabožnost ne izključuje okrutnosti (ib. »V oblasti teme«), mise i svieće čovjeka ne spasiše iz nesreće (ib. 40).

No ovdje se pomoljuje jaz medju naprednim obrazovanim čovjekom i prostim pukom, medju školovanim sinom i njegovom majkom (crtice »Doma«). Dok majka iztiče crkvu i molitvu i Boga, pozna sin moralni glas tek u svojim grudima te ne ćuti nikakve potrebe, da bi se molio Bogu ili išao u crkvu (ib. 68). On i njegovi su si tudjinci po mislima i nazorima (58). Zato za njega »doma« nema mjesta (87), ide u grad, da tamo počne sijati i učiti.

»Naši kraji so žalostne, gluhe, zapuščene vasi« (25)... »Glej, kako temen je pogled na te hribe, pokrite s smrekovimi šumami, po katerih polegajo deževne megle« (87).

U takim prilikama, u takim krajevima mora da pogine umjetnički talenat, jer ne nalazi primjerne publike. »Publika je prelena, ta naša, navadna, komodna publika, fantazje nima nič in misliti niti ne zna«; primila bi samo »kako novelo z bogatim dejanjem, popolnoma izdelano, z jasnim koncem in v mejah navadnega, poštenega naziranja srednjih stanov, nikakih škandalov, prelamljanja zakona ali demimondk!« A tako pisati bi mogao tek onaj, koji je ostavio svoje ideale i slobodne misli, »spametio« se te od visokoga, vitkoga idealista postao debeo sluga materijalizma (Odsevi«, crtica »Talent«, osobito 105—106).

Kako vidimo, Cankarova borba idealista-umjetnika sa materijalistom filistrom.

*

Kad je ovako mejdan bio već razdieljen — na jednoj strani »glupi filistri«, na drugoj umjetnici, nastradali ženiji i medju njima naš literarno-bračni par, Cankar i Zofka, — evo sudca, da razsudi spor! Nije to običan čovjek, već dapače »Človek in pol«, dakle podrug čovjek! Predstavio nam ga je daroviti naš pisac Ivo Šorli (Ljubljana, Schwentner, 1903). Na koju će se nagnuti stranu ovaj Šorlijev »Človek in pol«? Vagabundske vanjštine nema, već je liepo počešljan i salonski odjeven. Eto, sad je prosborio... odsudjuje »blede, bezkrvne sence ki se nazivljejo moderne ljudi,«[1] odsudjuje moderne »poete teme in noči, te apostole strtih živcev, te nefanatične fanatike ponosnega brezmočja, te bramane impotence«, kojima je »duševna in telesna moč, veselje in vera v človeštvo, zdravje in sreča znak duševne omejenosti, brezčutnosti, celo filisterske brutalnosti« (str. 81).

To je oštra odsuda modernih pisaca. Hoće li se dakle »človek in pol« ukloniti njihovu družtvu te pristati uz crvenolične filistre, koji pjevaju moralnu pjesmu o čednosti i nevinost duše?

Nipošto! Evo, uzpravivši se ide samosvjestno i sigurno preko svih širokih masa, ne bi li im bičem utjerao filozofiju života. Čini to bez promišljanja i sumnje, uvjeren, da on znade sve pravo, čini sve pravo i sudi bez predsuda. Svoju uvidjavnost i mirnu nepokolebivost pribavio si je u — blatu života; njegov uzgojitelj Šorli naime brani misao, da mladića treba u mladim godinama prati ne u čistoj vodi, već u blatu, ako hoćemo da postane tvrdim značajem te da hoda mirno pravim putovima, ne dajući se zavoditi svakoj napasti na stranputice.

Ne našavši podpune vjere u svoju nauku — ta u glibu okupan čovjek može se doduše barem donekle umiti, a može se doći do cilja i tako, da se uobće ne oblatiš — »človek in pol« ode; u zadnji čas reče, da njegov sat još nije došao (str. 94). Ova proročanska rieč razjašnjuje lice Cankarovih veleuma (Gospa Judit, 82), a nama se čini, da uz »čovjeka i pol« odlazi samo Nietzscheov nadčovjek.

*

Od sasvim druge strane evo na popրištu Fr S. Finžgara. U jednoj ruci drži »Dom in Svet«, a u drugoj brevir.

Sada dolazi s »ravnine, na kateri ni več vijugastih stezic in stranpotov, po kateri se blešče le bele, ravne ceste — ceste do

[1] »To ti gre mimo tebe hitro in žalostno, gleda te z očmi vodenosanjavimi in prosi tvojega usmiljenja. A ti bi ga zgrabil najraje krepko za rame ter ga stresel: Zbudi se revše, ki te trka luna pri belem dnevu! Poglej, kako žari solnce, kako drobe ptički, kako drhte rože, kako žive in trpe ljudje, ti nečimurna koketa svojih lastnih bolečin... Ha, ha, kako mnenje si bo moral narediti kak potomec po tristo letih, ako bo gledal v ta ogledala naše dobe, in bodo lezli mimo njega junaki dvajsetega stoletja! Vraga, stopil bi najrajše tedaj pred njegov pomilujoči obraz pa mu pokazal te svoje pesti, pesti človeka, ki je hodil med onimi plašnimi strahovi!...« (str. 80). — Izp. na pr. dr. Pavla Turnera **oštru** »Besedu o naši moderni« u »Popotniku« 1902., 262. sl.

varnih ciljev«, a prije nekada su se dogadjali i na njegovu domu burni prizori. »Boginja — roža mladosti — mu je zatrepetala (pred sovražnicami, podobami grdimi in divjimi, strastnimi in orjaškimi), mahnila je za boj, a pri drugem udarcu pala zmagana, snečašćena na blatno zemljo . . . In, groza! Izginil je za trenutek les tistega drevesa s Kalvarije . . Grob je zazeval tako širok in globok«, a košćata majčina ruka, ovita očenašima, postavi mu u jamu križ, on se diže i eto ga vani gdje kleči pod križem. »In sedaj je njegova duša urejena, mirna ravan belih, ravnih cest, ki vse vodijo k znamenju zmage«. (»Dom in Svet«, 1901, 286).

No Finžgar se nije zatvorio u samostansku celicu, niti si je ogradio vrt nedogledno visokim zidom, ne, odpravio se u sviet, da vidi i zavojite i tiesne i blatne ceste; gledaše elegantni hotel i smradnu krčmu, parfurmirane šetaoce i ukaljanu pasminu, široke i čiste ceste i krivudaste stranputice, hoteći prepoznati svjetlo i tamu života, sunce i sjenu (ib. 616).

Uze sa sobom za prtljagu veselo srce, za krila živahnu dušu i sviest, da je nad njim Bog sa vječnim zakonima (284).

Zato njega nema medju onima, koji glavom stresaju, ruke lamaju, baziliskovim pogledima bodu, ako vide, da je tko danas pred žrtvenikom svoga Boga ponizan i skrušen, a drugi dan sjedi pod kestenom uz šumeće pivo, ako danas na zabavi pjeva i spretno vodi redove u četvorci, a u nedjelju ide — »propalica« u crkvu (ib. 410).

Sa svojim umjetnikom dodje Finžgar u grad. »Ti obrazi! Zdelo se mu je, da gleda skozi vsako okno lice ure, za katerim trklja nihalo svoj tik-tak, tik-tak. In tako so istinito trkala srca vseh teh ljudi, vzornih oštirjev, vzglednih gospodinj, skrbnih tetk, rejenih kuharic in umirovljenih uradnikov. Vsa njih srca so valovala tik-tak — kakor častite njih stenske ure: nikdar hitreje, nikdar počasneje — nikdar ognja, nikdar ledu v njih; nikdar viharja, nikdar žgočega solnca — sama dolgočasna jesen — jesen že nad petdeset let. Ako je kaj, tedaj je to za umetnika smrt (Dom in Svet, 1900., 271). Kao Cankarovi filistri! Dakako, kada se sastanu, dobije umjetnik gradju; jerbo je njihova družba svaki puta »maskerada človeških src: Predno gredo v javnost, opravijo si srce in telo pred zrcalom . . . In s seboj nosijo velike lekcije za hudobni svet, da res misli sosed: da so ti ljudje sama utelešena nebeška pravica in krepost« (Dom in Svet, 1903., 47). Sva prirodna sila je ostavila družbu, koja hodi po asfaltnom

pločniku: »Brezslišno, po prstih (hodi), ziblje se sanjavo; vsa obleka — sanja, misli — sanja, življenje — sanja. To je svetovni ples . . . pari se vrté, pa kako rahlo, samo po prstih, na tretjini podplata samo, rahla godba — a nič ropota, nič udarcev, nič stopinj, vse se vrti sanjavo, po zraku nekako« (ib. 466).

Ovi »mučenici naslade« se smiju njemu — idealistu, a on sam je spoznao, da je — realista, odkako je ugledao »brloge, cunje, suhe skorje« siromaha, prognanih iz hrama milijunaša. (»Dom in Svet« 1901., 242—243). I iskrenost realizma obuzela ga je svega: gledao velike probleme života, ili tješio baku za pećju, ili ljubakao sa dubokim očima, ili pio bratinstvo sa prijateljima, vazda je htio da umoči pero ravno u srdačnu krv ovih svojih uspomena te ih »ukuje na papir brez pesimizma in brez idealizma, prav take kakor so, v poštenem negližéju, brez pardona, naj jim ugaja ali ne!« Tako se rieši grieha — literarne laži. (»Dom in Svet« 1903., 17.)

Kako vidimo, Finžgar stoji posred naše »moderne«! A ipak . . .

Njegov tuskulum je pčelinjak, a ne koji zasjenjeni salon ili umjetni perivoj; tamo mu leže »razmetani časniki, leposlovni in politični, romani raznih modernikov, filozofija, estetika — pa brevir«. Sjedeći tako po sred naše moderne beletristike, hvata se ga nekakav čudni strah: toliko ima u njoj melanholije! On si je bio okriepio mišice i ozdravješe mu živci; zato mu je dosadno to mlako uzdisanje svilene institukte, mladića, koji pod milim Bogom nije još ništa drugo učinio nego otcu brige i nekoliko dugova: »To ni naš narod . . . Poglej skozi lino v uljnjak tjakaj na cesto! Čuj, kako škriplje parizar, slišiš te stopinje težkih, mogočnih konj, ki udarjaja ob tla, da se iskri kremen. Ob vozu pa našega naroda sin — z dolgim bičem v roki! Poglej to zdravje, to moč! Mišica ob mišici kakor zid kiklopov, nič ne hodi po prstih, na ves podplat stopa, obličje je ožgano. On ni nervozen, ni melanholičen in sentimentalen; njega nič ne razburja. — O da, že ga razburja, a tedaj ne medli, ne pada na kolena, tedaj on dela — železo bi zlomila njegova moč . . .«

Ovaki ljudi imadu velikansku sadržinu, a »modernoj« struji su tek statisti, koje ne vriedi analizovati.

Godine izsisaše staru ženicu kao pauk svoj plien, a duša joj osta jaka i orijaška, da čovjek zadivljen gleda — modernista strese glavom te se bezbrižno povrati u mekušni vrtlog, gdje se

pleše na prstima, otare si čelo, da zaboravi junakinju, koja nije vriedna čitanja, ili si kupí revolver radi uzkraćena poljubca...[1]

Videći sve to, opetuje Finžgar velike stihove Kettejeve (»Dom in Svet« 1902., 729):

»O nismo mi tak častilec belih kož,
da bi kot Samson v krilu pri Dalili
tam s kodri svojo moško čast zgubili...
O ne, vi milostna, smo pa le mož!«

Pun zdravlja i žaleći, što se kod nas premalo radi ili se radi »skokom preko gora, bez cesta i zviezda«, osobito je zavolio rieči svoga pokojnoga prijatelja Prelesnika: »fant, delaj!« (»Dom in Svet« 1905., 66).

Zapamtiti si je mogao ove rieči tim lakše, jer mu je nekada bio „učiteljem, voditeljem, savjetnikom, često i tješiteljem« jedan izmedju najradinijih Slovenaca, pokojni dr. Fr. Lampé. Plačući uz njegov grob i obuhvativ sadržinu njegova života riečima: »Ti si htio, željezno htio!«, dao se je na put »Za njim!« (»Dom in Svet« 1901, 46).

Dakako takvih »pobjeda, težkih duševnih pobjeda ne vidi i ne shvaća sviet, sviet shvaća tek poraze čovječjega srca...« A ova sklonost čovječja na negativnu stranu smetat će efektu Finžgarova rada i svih, koji su s njime.[2]

Sakupiše se u hramu slovenske književnosti uz ine trojica: Cankar, Šorli i Finžgar sa svojim junacima; svi su hodili po blatu.

Cankarov junak je »oblečen slabo; noge mu tičijo v zakrpanih, nizkih čevljih, hlače so mu prekratke, tako da kaže gole noge«. (Knez. knj. XI. 4.). Šorlijev »Človek in pol« se je već preobukao u salonske cipele, a Finžgar preporuča svome junaku, da hoda po svietu »u visokim škornjama i kratkom kaputu«, da se ne oblati te ne zanese na nogama i odielu blata i preko domaćega praga (»Dom in Svet«, 1902, 244).

* * *

[1] »Dom in Svet« 1903., 466, dakako pod naslovom: Video meliora proboque, deteriora sequor.

[2] Finžgar, mlad svećenik, župnik nedaleko od Ljubljane, najodličniji je suradnik „Doma in Sveta". Već prije 10 godina priobćivaše u njem pjesme, onda novele, pripoviesti, crtice, silhuete itd. Posebice upozorujem na »Oranže in citrone. Pod italijanskim nebom utrgal...« (Dom in Svet, 1901.), dalje na crtice pod naslovom »Moja duša vasuje« (Dom in Svet 1903.), na roman »Iz modernega sveta« (1904., socijalno pitanje!) itd. — Izpor. gore dramatiku.

Tako bismo bili dakle pregledali nekoje pojave »nove struje«, koja poče naturalizmom, dekadencom i maglenim potezima negacije, a sada se diže, čisti, usavršuje te dobiva pozitivniji smjer.

Dolazila je ova nova umjetnost iz daleka... Kadkad si joj opazio razkuštrane vlase visoko pod oblacima, kadkad si ju vidio gdje ide nasred ceste po blatu i prašini, a onda ti je opet izčeznula u nerazlučnim krajevima...

Aškerc ju je pozdravljao kao pridošlicu, te joj klicao: Budi zdrava i slavenska!

A i drugdje se je uvidjelo, da ima »nova struja« jaku jezgru, samo kad bi se riešila svoje nejasnosti, svoga pesimizma, svojih »bolestnih ljudi«...

Tako ju je primio dr. Fran Zbašnik, sadašnji urednik »Ljublj. Zvona« i predsjednik novoga »Društva slovenskih časnikarjev in književnikov.« Prilično stariji nego baš označeni naši pisci, prijateljevao je još sa Kersnikom, pisao je već davno prije g. 1895., a mnogo je svojih umjetničkih osnova poradi osobitih prilika svoga života mogao u sviet odpraviti tek kasnije. Zato njegovi spisi posljednjih godina pokazuju nekakav kompromis naše predjašnje književnosti s novim pravcem.

Na ovo posredujuće stanovište morao je doći muž, koji nije samo pisac, već i kritičar. Više je godina obavljao kod »Ljublj. Zvona« posao kritičara za liepu knjigu i kazalištnu umjetnost te se ovdje nauči one obzirnosti, koja gleda na sve strane, koja sve razmjeri, a svega ne zamjeri;[1] tu si je sagradio nekakvu teoriju kritike te si izvježbao umjetnički ukus; baš ovaj je za njega mjerodavan, dok nekolicini drugih imponuje nesvjestnost umjetničkoga stvaranja.

Zbašnik nije zaboravio obzirnosti prema čitaocima, prema publici: »O njegovi pridni Reziki in hudobni Brigiti (u romanu »Z viharja v zavetje«) se bode čitalo in govorilo še dolgo, ko

[1] »Zvonov Ž. ne pripusti realizma v gledališče, živel Žaljski!« — tako nekako moglo se je još g. 1897. čitati u tršćanskoj »Edinosti«, a »Žaljski« je Zbašnikov psevdonim.

Modernim piscima, koji uz psihološku analizu zaboravljaju na vanjske dogadjaje, namienjene su na pr. ove njegove rieči (»Ljublj. Zvon« 1902., 135.): »...Res, tako zvana duševna analiza je nekaj lepega, če je istinita — toda kje je tu kontrola! Zato pa dejanje tudi v povesti ni tako postranska reč, kakor mislijo nekateri. Pravo razmerje med zunanjim dejanjem in duševno analizo je pač tudi eden glavnih pogojev za vsak leposloven umotvor...«

se bode prašil marsikak umotvor že davno pozabljen po knjižnicah in policah«... Jer čovječanstvo će uviek rado čitati, da Bog sveudilj zlo kazni, a dobro naplaćuje (Govékar po svoj prilici malo ironično u »Zvonu«, 1902., 567).[1]

Sa Cankarom, Zofkom i Zbašnikom spada medju najplodovitije naše pisce Josip Kostanjevec, vježbaonički učitelj u Ljubljani.

U svim gradskim krugovima popularan i na daleko poznat je Kostanjevec, i to ne samo radi svoje plodovitosti, već i radi milieua, što ga crta; crta naime sviet naših gradića i trgovišta; to dakako obično nije život, štono ga obilježuje samonikla sila bujice i veličanstvo problema, no pisac ga slika dobrom realistikom i nesumnjivom sposobnošću.

Njegov je razvoj bio sličan razvoju Zbašnikovu.

Kostanjevec je izmedju sadašnjih pisaca valjda najbolji učenik Kersnikov, a pojavio se (1896.) jedva, kad je zavladala već nova, naturalistička struja. U svojim spisima opetovano brani realizam — dobar je i u tom pogledu njegov roman »Kotanjska elita«, kojemu je predmet baš opravdanje realizma u literaturi — a u svojem najnovijem spisu »Spomini gospodina Ignacija Brumna« (Knez. knj., XI.) sasvim je krenuo za Cankarom.[2]

* * *

[1] Velik je broj Zbašnikovih spisa, priobćenih u »Ljublj. Zvonu«, »Slovenki«, »Slovanu« i »Domačem Prijatelju«, ili izdanih u »Družbi sv. Mohorja« i »Matici Slovenskoj«. Njegovi su pseudonimi: Žalski (Žaljski), Malograjski, Fr. Milovršnik, Fr. Serafin, Fr. Dolinčan, Fr. I. Doljan, Fr. Strnad, Jos. Frančič.

Veća djela, što ih je izdala »Družba sv. Mohorja«:

Na krivih potih. Povest. Priprostemu ljudstvu v pouk in zabavo spisal Žaljski („Večernice« 47; 1893.). — Boj za pravico. Povest. Spisal Fr. J. Milovršnik (»Večernice", 50; 1897.). — Za srečo. Povest. Spisal Fr. Malograjski. 1901. »Matica Slovenska« izdala je njegov najveći spis, roman: Z viharja v zavetje. (Zab. knj., XII. 1900.); Lajnar (Knez. knj. VIII. 1901.); Sami med seboj (Zab: knj. XIV. 1902.), dramski prizor; Pogreb. (Zab. knj. XV. 1902.). — U »Ljublj. Zvonu«: »Žrtve« (1901.) i »Prijateljstvo in ljubezen (1904.) i dr.

[2] Izdao je do sada 2 knjige svojih spisa pod naslovom »Iz knjige življenja« (Vlastita naklada, I. 1900.; II. 1904.). — Upozorujem na pr. na njegove spise: »Kotanjska elita« (II.), »Vid Dobrin« (ib.), »Gojko Knafeljc« (»Ljublj. Zvon« 1898.), »Noč« (ib. 1902.), »Ella« (Knez. knj., X., 1903.) itd. — Kostanjevec je suradnik kod „Mohorjeve Družbe«.

Ovdje treba iztaknuti Kostanjevčeva vršnjaka i zemljaka učitelja Iva Trošta (Glaser, Zgod. slov. slovstva, IV. 139.—142.). Već kao pitomac učiteljske škole poče pisati, a g. 1889. pridruži se »Domu in Svetu«; piše takodjer za »Mohorjevu Družbu« i »Slov. Maticu« (»Temni oblaki« u Zab. knjiž., IX., 1895., »Podoba izza mladosti«, ib. XVII., 1904.). Njegov zavičaj je Vipavska dolina; zato se njegove pripoviesti dogadjaju u Notranjskoj Kranjskoj, u Trstu, Italiji. U »Podobi izza mladosti", gdje crta najzapadniji dio Slovenaca, odsudjuje socijalističku agitaciju, koja pod krinkom fraza o naravi kao najvišem zakonu, o sveobćoj ljubavi sakriva podle nakane. — Ivo Trošt je i vriedan pisac za mladež.

Kad su prije deset godina izašli na javu talenti nove struje, stao je Aškerc krjepko, a osamljen sa svojim realizmom usred sentimentalnih ružica naše literature; braneći se od kuratelstva svakoga avtoriteta i kritike, bio je mladjima avtoritetom svidjao im se Aškerc, jer se u njegovim poezijama zrcalilo »moderno življenje, kakoršno je: brezuspešni boj zatirancev za svobodo in pravice, oholi zasmeh hinavcev in egoistov« (Cankar, Ljublj. Zvon 1896, 625).

A kad postadoše oni sami avtorima, naviestiše rat i ovomu svojemu nekadašnjemu avtoritetu. (Cankar u »Slovenki« dne 15. sept. 1900.)

Dandanas moramo govoriti ne samo o jednom avtoritetu, koji bi vodio, već o antagonizmu dviju jakih duhova, o antagonizmu Aškerca i Cankara: »Oziri so jima neznani, kakor so neznani vsem fanatikom resnice".

U jednoj crti su utaborena obojica — naproti njima je zauzeo stanovište treći fanatik istine... Cankar si želi boja, a stoji, Aškerc ga hoće i ide...

Dodatak.

1\. »Družba sv. Mohorja«. — Prošlo je 100 godina od Vodnika, koji je sa svojom »Velikom Pratikom« (1795.) počeo pisati »iz naroda za narod«.

U ono doba je to geslo moglo značiti tek naš prosti puk, dandanas nam znači »narod« ipak već više.

Za prosti narod skrbi sada osobito »Družba sv. Mohorja« (kao hrvatsko Jeronimsko družtvo), koje daje svojim članovima za 1 for. svake godine po 6 naučnih, nabožnih i ljeposlovnih knjiga. Iza više nego 50-godišnjega obstanka razdielila je medju narod velikanski broj knjiga te broji sada do 85 000 članova.

Družtvo ima za slovenstvo neizmjernih zasluga; željeti bi bilo, da bi u svojim književnim darovima radilo pozitivnije oko dignuća slovenske sviesti medju pukom.

Samo oni, koji ne znadu, da se kuća može realno graditi samo odozdola, mogu ljude odvraćati od toga družtva.

2 Književnost za mladež. — Pisac za mladež mora da ostavi svoje stanovište te podje k drugima, k malima... Toga ne će rado i lako učiniti pisci, koji ne poznaju obzira na sviet izvan njih.

Stritar, kojemu je pravi pjesnik bio uviek zajedno učitelj, svećenik, voditelj svoga vremena, domovine svoje, u zadnje je desetgodište kod »Družbe sv. Mohorja« izdao tri, mladeži namienjene knjige, naime; »Pod lipo« (1895.); »Jagode« (za odraslu mladež, 1899.); »Zimski večeri« za odraslu mladež (1902.). Izmedju ovih Stritarovih knjiga prva je bez dvojbe najvrstnija.

U neodredjenim rokovima izlazi »Zabavna knjižica za slovensko mladino«, što ju sa mirnim trudom i uspjehom izdaje Antun Kosi, učitelj u Središću u Štajerskoj, isto tako »Mladinska knjižnica«, što ju izdaje »Savez austrijskih jugoslavenskih učiteljskih druztava.«

Najstariji naš omladinski list je »Vrtec« (ilustrovan, Ljubljana, godište XXXV.) s »Angelčkom«; mladji je takodjer ilustrovani »Zvonček«. »Vrtec« i »Angelček« su više nabožno-odgojni te u istom odnošaju prema »Domu in Svetu« kao »Zvonček« prema »Zvonu«. Posebice »za krščansko vzgojo in rešitev mladine« izlazi »Detoljub« (Ljubljana, god. XIV.).

3. Prievodna književnost. Za prievode iz drugih osobito slavenskih književnosti stekla si je velikih zasluga »Goriška Tiskarna A Gabršček« u Gorici. Gabršček izdaje iza g. 1894. »Slovansku knjižnicu«, koja je dostigla poldrugu stotinu svezčića te pruža občinstvu najviše štiva, ma i ne bilo uviek u uzornom jeziku. Ista knjižnica izdaje još posebice zbornik »Venec slovanskih povesti« (dosle 8 knjiga).

O prievodima iz ruskoga jezika gl. Prijateljevu razpravu u »Zborniku« Matice Slov. 1901.; iste godine je kao svezčić 94.—101. »Slovanske knjižnice« izišlo Tolstoga »Vstajenje«.

Izmedju velikih slavenskih pisaca najviše se je prevodio Sienkiewicz.[1]

[1] Peter Miklavec-Podravski preveo je od Sienkiewicza: Z ognjem in mečem. 1892—1893, Novo Mesto. — U istim god. u »Zab. knj.« Matice Slov. zv. VII.—VIII., preveo M. M(rače). — Quo vadis? (1901, »Goriška Tiskarna«). — Križarji. (1902, »Slov. knjižn.« 115—120). — Mali vitez. (Pan Volodijevski; Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg, 1902.) — Rodbina Polaneških. (Ljubljana, kod istoga, 1904). — Potop. (A. Gabršček, do sada samo prve tri knjige.) — Od Shakespearea je preveden: Hamlet, kraljevič danski. Poslovenil Ivan Cankar. (1899, »Goriška Tiskarna« A. Gabršček, II. zv. »Sal. knj.«) — Romeo in Julija. Poslovenil Ivan Cankar (V. zv. »Sal. knj.«). — Julij Cezar. Poslovenil Oto Zupančič (VI. zv. »Sal. knj.«, 1904). — Kralj Lear. Poslovenil Anton Funtek (I. zv. »Prevodov iz svetske književnosti«, što ih je počela izdavati „Matica Slovenska«. 1904.). — Mnogo zasluga za prievode iz poljštine ima Petar Miklavec (psevd. Podravski) običan muž u Štajerskoj.

2. Časopisi.

Pisaca po zvanju ne možemo dostojno obskrbiti; premalo nas ima. To je velika šteta za književnost; jerbo samo nezavisni ljudi, koji živu samo za svoje književne osnove, mogu uspješno vršiti svoje visoko zvanje. Ovaj ideal imao je pred očima Vraz, kad je upozorio Prešerna na neugodnost, da slovenski pisac ne bi mogao ni živjeti od prihoda svoga pera. Ovaj ideal ne može se postići kod malih naroda; zato njihovi pisci ili gube u jarmu za kruh najbolje svoje sile, ili su siromasi, Cankarovi umjetnici — »vagabundi«, koji »živu, umiru bez novaca«.

Do najnovijih vremena nismo imali ni oveće nakladne knjižare. U ovom pogledu nastala je važna promjena, kad se je u Ljubljani nastanio knjižar L. Schwentner; njegova knjižara, ustanovljena istodobno sa razmahom mlade spisateljske generacije, bila joj je i još joj je dobrodošla vanjska podpora i promicateljica. (O »Goriškoj Tiskari« gl. sprieda »Dodatak«.)[1]

Prije L. Schwentnera držala su našu beletristriku družtva: »Matica Slovenska«, »Družba sv. Mohorja« (o kojoj je bila rieč sprieda), pa beletristički listovi, koji svi uztrajaše sve do sada.

I motreći slovensku liepu književnost možemo se najviše tješiti baš stalnošću razvoja naših beletrističkih časopisa.

*

Naš je najstariji ljeposlovni list »Ljubljanski Zvon«, koji slavi baš ove godine 25. godišnjicu svoga obstanka.

Primivši baštinu celovačkoga »Glasnika« (1858.—1868.) i Stritarova »(Bečkoga) Zvona«, zazvonio je g. 1881. u Ljubljani te ovdje, u središtu slovenskoga života, postao zrcalom naše literature za dugi niz godina.[2]

A »Ljubljanski Zvon« nije samo živio, već se i razvijao.

Iztaknut ću dva razdoblja u njegovu razvoju posljednjih godina!

U »Ljublj. Zvonu« je prije deset godina naša »moderna« stupila na poprište; sbilo se je to, kad je g. 1895. preuzeo ured-

[1] Izp. o tom optimističko izvješće u »Lovoru« I. 94.—95. Tvrdka »Kleinmayr & Bamberg« je njemačko poduzeće, akoprem joj prodavaju svoja djela odlični slovenski pisci. Kolportaža je slovenskih knjiga sasvim nerazvita.

[2] Izp. razpravu dra. Tominšká »Četrt stoletja slovenskemu slovstvu na braniku...« (u »Ljublj. Zvonu« 1905).

ničtvo moderni motrilac kulturnih prilika, prof. Viktor Bežek, sada ravnatelj učiteljske škole u Kopru. Govékarov roman »V krvi« (1896.) bio je odlučnim signalom za dolazak naturalizma te osobitim povodom oštroga literarno-kritičkoga boja medju epigonima Stritarovih vremena, koji su »kuhali neukusnu limonadu, i novim ljudima, koji su živjeli od — krvi.«[1]

Pjesnički dio »Ljublj. Zvona« uredjivaše već iza g. 1895. Antun Aškerc te uz Bežka ide i njega zasluga, da je u nj uveo novu struju.

G. 1900. preuze Aškerc cielo uredničtvo te okrenu »Zvon« novim smjerom. Pod Aškercem bješe »Zvon« više nego ikada prije ili kasnije moderna smotra.

Aškerčev »Zvon« bijaše slavenski zvon. Donosio je lieposlovne prievode iz drugih slavenskih jezika i obširne razprave o slavenskom kulturnom životu, pridobiv si suradnike po čitavom slavenskom svietu; osobitu hvalu zaslužuje njegov »Zvon«

---

[1] Postanak nove struje opisao mi je g. Govékar ovako: Bečki akademički »radikalci« (narodni socijalisti) osnovaše svoje glasilo »Vesnu« (1892—1894), koju su uredjivali Janko Vencajz i Fran Govékar. »Vesna« poče ljuto navaljivati na »Maticu« i slovenske beletrističke listove te priobćivaše samo nezrele doduše, ali smjele i revolucionarne pripoviesti, članke (o sifilitici! To je izazvalo kraval po listovima.) i pjesme (Alastor = Robida, Carmen = Meško) »Vesna« je prestala koncem god. 1894.

Sada sabra Govékar oko sebe mlade talente: Ivana Cankara, Otona Zupančića, Fr. Vidica. Fr. Göstla, Ferda Jančara, Ivana Škerjanca i dr, koji pisahu po ljubljanskim i tršćanskim dnevnicima (»Narod«, »Edinost«, »Delavec«) oštre kritike o djelima tadašnjih »limonadara«, osobito Pavline Pajkove, onda absolutne romanopisateljice.

Taj klub se nazva »klub realista«, a nije nikomu kratio individualnosti. Program mu bijaše: razširiti obzor naše beletristike (radničtvo, skitalice, prostitutke), uvesti u književnost socijalističku struju, koja nemilosrdno bičuje inteligenciju; ova potonja bješe dotle sankrosanktna, jer se nitko nije usudio zamjeriti joj se; boj protiv avtoriteta u političkom, literarnom i družtvenom životu (Govékarove satirično-parodijske »Portretne karikature« u »Edinosti«).

Za tim pridobi klub uredničtvo »Slov. Naroda« (dr. K. Triller) i »Ljublj. Zvona« (V. Bežek), koji počeše donositi spise Fr. Govékara, Fr. Meška, Iv. Cankara, R. Murnika, pjesme O. Zupančića itd. A pravi boj zametnu se tek s romanom »V krvi«. —

Zadnji svezak »Ljublj. Zvona« 1896. srdačno je pozdravio ovaj klub, kojega članovi hoće, da »čitanjem, ocjenama i razgovorima promiču u slovenskoj književnosti i moderne struje te njeguju medju sobom pravo razumievanje medjunarodne liepe umjetnosti«

poradi toga, što je donašao izvorne članke u hrvatskom odnosno srpskom jeziku.[1]

Aškerčev je »Zvon« bio zaista Aškerčev, to jest imao je jasnu boju i odlučan izraz. O tome svjedoče urednikova izvješća i članci, pa i energična obrana slovenskih narodnih prava. Uobće se misli, da mu je bilo podkopano uredničko mjesto, kad je u listu direktno nazvao izdajicama sve one, koji ugovaraju s Niemcima kompromise (1902., str. 288).[2]

Sedam godina je mladji od »Ljublj. Zvona« »Dom in Svet«, list sa slikama za liepu književnost i nauku, osnovan od dr. Fr. Lampeta (1888), veleobrazovana svećenika, koji uredjivaše taj svoj list do svoje smrti (1900.).

Nema sumnje, da se je «Dom in Svet« iz primitivnih početaka liepo razvio te se već visoko popeo nad svoj prvašnji niveau. Uzgojio si je u zadnjem desetljeću više nadarenih suradnika; tako pjesnika A. Medveda i Silvina Sardenka, pripovjedača Bogdana Veneda (dr. Matiju Prelesnika) i osobito Fr. S. Finžgara.

Ilustrovanost sama po sebi zanima i privlači naročito širu publiku; »Domu in Svetu« pak napose je prije nekoliko godina

---

[1] »Ljublj. Zvon« god 1899., što su ga uredili »Anton Aškerc i Anton Mikuš«, donio je u slovenskom prievodu članak »»Moderna« v hrvaški umetnosti« od Milana Marjanovića. — God. 1900: Milan Marjanović, Prvaci hrvatskoga realizma. — Ignacij Mieczysław Stein, profesor v Wadowicah, Henrik Sienkiewicz Literarna slika. — God. 1901.: Milan Marjanović, Noviji hrvatski pjesnici. Noviji hrvatski pirpovjedači. — Antun Mazunowski, prof. u Krakovu, Moderna poljska lirika. — Akil L. Volynskij (Skt-Peterburg), Ruska poezija. — Přemysl Hájek (Berlin), Voditelji kitajskega duševnega življenja. — Str. 145.—146 prof. Milakovića izvješće o Prešernovoj svečanosti u Sarajevu; str. 787.—789 izvješće dr. Bučara o Jensenovu prievodu Aškerčevih balada. — Prievod »Kneza Semberijskega« od Branislava Nušića. — G. 1902. Jan Vobornik (Litomyšl), Svatopluk Čech. — Ivan Fr. Magiera (Krakov), Iz zgodovine narodne poljske dramatike (djelovanje Anczycza). — Veljko Obradov (Bosna), Pesnik fra Grga Martić (slovenski prievod). — Andra Gavrilović (Biograd, Niš), Novija pripovetka u Srba. — Jan Vobornik (Litomyšl), Jaroslav Vrchlický. — Dva ljeposlovna prevoda iz českoga, jedan iz bugarskoga jezika.

Ostavljajući uredničtro (na koncu g. 1902.) Aškerc se zahvaljivaše »vsem tistim slovenskim, hrvaškim, srbskim, češkim, poljskim in ruskim prijateljem, kateri so mu s svojim sotrudništvom izkazovali svoje zaupanje«.

[2] Zasluga je Aškerčeva „Zvona" i „Prešernov Album", koji je bio najdostojnija proslava Prešernove stogodišnjice.

nehotice privabio prijateljâ onaj naturalizam, koji je tada »Zvonu« umanjivao simpatije u mnogoj drugačije liberalnoj obitelji.

List ima u okviru cjelokupnoga našega kulturnoga rada liepu zadaću i važno mjesto.

Na visoke, čudovite i čudne gore uzpeše se mnogi naši moderniste; tamo stoje i misle; motri ih pobliže tek mali broj prijatelja strmih krajeva; pljeskanja odozdola odrekoše se sami rado.

Dolje se pak širi selo, trg i gradić s obiteljskim brigama, s biedom materijalnom i duševnom, sve samo kućice, koje su do nedavna jedine sačinjavale naš narod.

Gore pojave najnovije i posebne kulture, dolje masa bez svake umjetničke i znanstvene naobrazbe. Takav jaz često je narodima grob . . .

Premostiti treba i nekako svezati pojedine pojave kulturnoga stanja. To je sebi uzeo za svrhu »Dom in Svet«.

Za razne slojeve naroda treba i raznovrstnoga štiva.

»Dom in Svet« je obiteljski list. Imponujućoj, a zajedno i uništujućoj sili bure i oluje zatvaramo vrata naših kuća; no kad ne bismo htjeli otvoriti prozore ni pustiti svježega zraka, što ga je rodio vihar, — stvorilo bi se u njima leglo bolesti.

Neugodno djeluje kod konservativnih listova, kao što je »Dom in Svet«, ograničeni broj predmeta umjetničke obradbe. Tko umjetnost omedjuje samo na njekoje predmete, omedjuje i raznoličnost umjetničkoga načina stvaranja.

Zadnje tri godine imadu »Zvon« i »Dom in Svet« takmaca u »Slovanu«, ilustrovanom mjesečniku, što ga uredjuje Fr. Govékar.

Ilustrovana lista sa tako finom opremom mi Slovenci do sada još nismo imali. Kad se je »Slovan« pojavio, bojasmo se za njegov život, baš zato, jer mali narodi težko podnašaju troškove liepih ilustracija. List se agilnošću svoga urednika razvija. Dakako, naslov »Slovan«[1] zahtieva mnogo, zahtieva ili pogled na temelje slavenstva, ili razgled po njegovoj širini.

*

Smotre kod malih naroda ne nalaze dovoljno publike, jer su pretežko štivo. Uzdržavati ih može — barem nekoliko vremena — tek krepka organizacija, koja smije računati s malobrojnim doduše, ali zato stalnim krugom predplatnika i čitalaca.[1]

[1] Svoje ime je uzeo od »Slovana«, koji je izlazio od 1884.—1887., a bio je u bitnosti političko-kulturna slavenska smotra.

Kao za smotre tako u malih naroda nema pravoga mjesta ni za šaljive listove. Humor je na svietu riedak i uspjeva samo u bezbrižnih olimpovaca, koji lako živu.[2]

3. Kritika.

Nema više onih vremena, kad se Levstikova literarno-historijska i jezikoslovna kritika činila griehom, kad je Stritar stajao tako sam na polju estetske kritike.

Sada se uobće priznaje i izvršuje pravo kritike.

Sa literaturom zajedno razvila se u nas u posljednjim godinama bujnije i kritika; naravno, ta oboje je u tiesnoj unutrašnjoj svezi. Bujna i bogata sjetva znak je života, a gdje se živi, tu se i sudi.

Idilični mir i »slogu« u literaturi, koju je u 90. godinama prošloga stoljeća mutio jedini dr. Mahnič u »Rimskom Katoliku«, sasvim je promienila krv mladje generacije; na jedan put je »za vsakim oglom stalo par estetikov, v vsaki kavarni bilo po dvoje taborov: idealisti i realisti«. Tu gospoja Pavlina Pajkova — tamo mladići novostrujari! To je bio bojni klik literarnoga rata, što se je vodio godine 1897. osobito po tršćanskoj »Edinosti«, ljubljanskom »Slovenskom Listu« i socijalističkom »Delavcu«.

Kad se je obzorje pročistilo, bilo je vidjeti pobjedu na strani »mladih«.[3]

Od onoga doba su se u našim ljeposlovnim listovima razmaknuli stupci beletrističkoj kritici. Pisci kao Aškerc, Cankar, Govékar, Zbašnik, Zupančić stupili su sami člancima i ocjenama medju kritičare; uz to je u modernoj beletristici sve puno primjetaba o umjetnosti.

*

Nekoji kritičari sude samo po svojem čuvstvu, kažući, kako se je njih dojmilo ovo ili ono djelo; to su tako rekuć glumci,

[1] Izp. socijalističke »Naše zapiske«, djačku narodno-radikalnu »Omladinu« i klerikalnu »Zoru«.

[2] Jedini je humoristički pisac slovenski R. Murnik, koji je g. 1902. izdao knjigu »Navihanci« sa devet humorističkih crtica. — Izp. osobito i njegova »Groga i druge« u »Ljublj. Zvonu« 1895. (Glaser, IV., 138—139.) G. 1903. počeše izlaziti »Jež« (Ljubljana) i »Škrat (Trst).

[3] Potanje izvješće o postanku »nove struje« gl. sprieda na str. 410.

učitelji, koji, sliedeći pjesnika, posreduju obćinstvu, odnosno učenicima uživanje umotvora. A ima i takovih, koji su svoje stanovište kušali utvrditi estetičkom teorijom.

Opazismo, da je kadkad tobože kritički uvod »poezijama« kojega pjesnika više pjesnički nego li »poezije« same, ili da se u poezije svom silom ufilozofuje nešto, čemu u pjesnika samoga nema osnove ni realnoga traga.

Zlo je, što na kritiku mnogo puta utječe političko ili vjersko stanovište pisca i kritičara. »Ira et studium« se onda prelako prenese od vjerski ili politički simpatičnoga ili nesimpatičnoga motiva ili pjesnika na pjesničko djelo samo.

Dakako, nijedan čovjek ne živi tek za umjetnost i kao olimpovac samo medju umotvorima; zato se je sbilo, da se je naša kritika obazirala u svojim ocjenama i na faktore, koji sami po sebi leže izvan umjetnosti. Kritika je opazila naime: 1. da mladji pisci opisuju previše samo mrak, 2. spočitavaše im, da sami zapinju u blatu, 3. da kvare »moral«, narod, mladež itd.

Cankar je sve ove kritičare potjerao iz »pristale kuće slovenske poezije«, iz »čistoga hrama slovenske literature«, veleći:

1. »Ne toži zrcala, če vidiš v njem izpačen obraz« (po Gogolju u »Zvonu« 1896., 625).

»Pameten človek se umije, če se vidi v zrcalu umazanega, a ne bije po nedolžnem steklu (ib. 749).

»Ljudje sami poznajo svoje rane in vedo, da so grde, ali zakrivajo si oči in klofutaju zdravnika, še predno je odgrnil haljo od gobavega telesa« (»Slovenka« 1900, 213).

»Moja pravica je in na nekak način celo moja čednost, če so moji naočniki, iz življenja neveselih izkušenj liti, tako mračni... Umetnik nosi svoje srce na prodaj« (Gospa Judit, 4).

2. No zar nije dovoljno, što su jaja liepa, i tako zgodna za želudac, kako su ugodna okusu, — a da budu umotvor? Ili zbilja treba, da kokoš bude i moralna? (Gospa Judit 6).

Uobće je pak »glasna morala, tista morala namreč, ki je tako bahato nalepljena na tolsti obraz, le spodobna tujka za duševno nečistost. Nikoli me ni varal pobožen pogled... Zato je zdaj reč taka, da se ognem moralnemu človeku v velikem kolobarju in da sem od srca vesel, če pobere kamen ter ga zaluči za mano« (ib. 8—9).

3. Umotvor je »ustvarjen za zrele ljudi, umetnosti željne«, a ne za »neki tako imenovani narod, ki ne kupuje knjig in jih ne bere« (ib. 6), ki je »vsled vaših koristnih naporov že tako napredoval, da mu je umetnost tuja...«; zato dandanas »z umetnostjo naroda nihče ne bo pohujšal« (ib. 11).

Ljepota je umjetnosti jedina svrha. »Razstavil sem lani sliko, dvoje ponižnih brez v večernem solncu. In pride debel človek in se ustavi in pogleda nezadovoljno: »Te breze«, pravi, »so nemoralne...« Resnično prav tako nemoralne so bile breze, kakor bi bila nemoralna podoba nage ženske; zakaj slikal sem bil pokrajino z istim sladkim občutkom, ki ga uživa človek, kadar gleda lepoto, ki je moralne oči moralne družbe nikoli ne bodo gledale« (ib. 80).

Ideja, umjetnički moral, istina vode umjetnika, a filistra nauk crkveni, moral, oduševljenje (ib. 7).

Zato se pravi umjetnik na trošak umjetnosti ne će obazirati na tako zvani moral, ne će naroda učiti i uzgajati, ne će ga oduševljavati, ne znam, za što sve (ib. 10); ostat će samo umjetnik, kao što svećenik ostaje uviek svećenikom, a narod ne može ni od umjetnika ni od svećenika tražiti, »da bi mu kidal ob delavnikih gnoj in pometal ceste ob sobotah« (ib. 7).

Ovo Cankarovo stanovište — to je stanovište stvarajućega umjetnika, koji stoji izvan družtva, a kritika traži socijalnih obzira, čim umjetnik stupi sa svojim umotvorom pred družtvo. Ne može se ovdje misliti na kritiku Aškerca, koji je kazao (»Zvon« 1869., 359—360), neka moderni pjesnici ne bi »pesnili samo v svojem imenu, ampak tudi v imenu družbe, sredi katere živi«, već na pr. na rieči Finžgarove (»Dom in Svet« 1903., 566.):

»Vsak pisatelj je subjektivist. Kot tak primeša svojim objektom vedno nekaj lastne krvi... Kdor pa hoče družbi s subjektivno primesjo nekaj vzeti, kar je za družbo dobro, kar je neovržena in neovrgljiva resnica, ta ni videc človeštva, on čini atentat na človeško družbo«.

Pita se sada, može li umotvor oteti čovjeku nešto, što je za čovječtvo dobro? Kad bi svi ljudi gledali tek umjetničkim očima, »atentat« se ne bi mogao dogoditi. No čovjek je komplikovano biće; u njegovoj duši nema samo ćuta za ljepotu, već i različnih drugih čuvstava. To je realna činjenica, s kojom treba da

se računa. Umjetniku doduše ne treba paziti na sviet ovih čuvstava — to leži izvan njegova područja — a onima, koji imadu brigu za čitavu dušu ili za nedorasle ljude, mora dozvoliti slobodnu rieč, da kažu: »To je štivo tek za ove i ove slojeve, za druge nije! Nemojte ga davati ovim potonjim!«[1] Dozvoljeno mora biti barem kritici, da podiže množtvo, da mu »kaže pot v deželo duhov« te tako djelomice vrši zadaću, koju drugi zahtievaju od umjetnika.

*

U ovakvim oprekama nazora probilo je na javu i pitanje o »narodnoj književnosti«.

Crpajući iz života i povjesti slovenskoga naroda, prikazujući tipove slovenskoga seljaka, došao je na glas kao narodan pisac Josip Jurčić; isto je toliko priznanje u zadnje vrieme stekao Govékar narodnim igrama.

No Cankar niječe, da bi to bila narodna književnost, Jurčić da je samo vidio slovenskoga seljaka, njegovu vanjštinu, a da nije živio u njem, da ga je studirao, jer ga — nije poznao. Narodni su Cankaru (»Ljublj. Zvon« 1903., 630) pjesnici i pisci kao Prešeren, Kette i Trdina: »V najbolj grobem Jurčićevem junaku ni toliko slovenske bitnosti kakor v najbolj umetnem Prešernovem ali Kettejevem sonetu«. Slovenski seljak je živio u Trdini; iz Trdine je govorio narod sam obrazovanim ljudima, pa u spisima nijednoga slovenskoga pisca nema toliko »narodove« duše kao u spisima Trdine, i baš će ih zato jedva sa slašću čitati čovjek, »ki že nekoliko boleha za nacionalnim skepticizmom« — t. j. ako pravo razumijemo ove rieči: čovjek, koji bitnost svoje narodnosti može motriti već kao objekt, dok ne će biti popularni u širim masama.

Ovakvo argumentovanje hoće da spasi »modernu« u okviru »narodne« književnosti. Nova je naša književnost po većini svojih djela namienjena, razumljiva i pristupačna tek naobraženim krugovima, nije dakle književnost za takozvani »narod«, a hoće da je iz naroda.

Na »prosti narod« moderni ni ne misle, dapače ironiziraju pisca, koji bi htio pisati — za puk »moralno«. »Če hoče resničen umetnik govoriti z narodom, mora govoriti jezik, ki ga v svojem

[1] Sr. dr. Merhara u »Ljublj. Zvonu« 1905., 375.

srcu zaničuje«, mora govoriti i misliti prosto-seljački, a tako zatajiti ne može Cankar-umjetnik svoje umjetnosti; radje kliče (ironično): »Nikoli, ah, nikoli me ne bo spoštovala šolska mladina. Tudi narod, moj mili narod me nikoli ne bo imenoval svojega učitelja« (Gospa Judit, 9). Tom se je izrekom odrekao »svećeničtva«, što ga je svrhom pjesničtvu postavio Stritar, odrekao se književnosti za puk i mladež.[1]

Ovdje treba naglasiti, da bi bilo upravo čudnovato, da bi onaj, koji na svaki način tura »narod« *od* sebe, i ne brinući se više za nj, mogao očuvati ili imati svu njegovu dušu *u* sebi, da bi onaj, koji od svoje siromašne majke domovine tobože nije primio ništa (»Rue de nations«), ipak bio jedinim njezinim pravim baštinikom.

I zbilja je kritika već progovorila o opreci medju »modernom« i »narodnom« književnosti.

Dok osobito Cankar izticaše narodni značaj pisca Trdine, začu se s druge strane glas, koji je baš Trdinu oštro lučio od modernista.

»Trdina ve, kako funkcijo opravlja umetnost v organizmu naroda, zato je stopil v nižavo med množico, tako koprnečo, in vendar tako revno in zapuščeno, da jo dvigne, obogati, da jo popelje k izvoru tistih radosti, ki jih je uživala doslej družba izvoljenih; stopil je iz tiste ekskluzivne višine, v kateri samujejo nekateri moderni umetniki in jadikujejo, da se narod in umetnik ne razumeta več. Trdina je modernejši nego moderni, ki ne znajo razlagati znamenj časa in ne vidijo ciljev.« (Dr. Fr. Derganc u »Ljublj. Zvonu«, 1905, 295).

Dok se moderni rugaju onomu, koji je još tako nemoderan, tako malo oblizan od evropske kulture, da sanjari o domovini, o kulturnoj i gospodarskoj federaciji Jugoslavena, kaže Trdina sam o sebi: »Trudil sem se, da stare narodne nazore pomnožim in obogatim z idejami napredujočega časa: z rodoljubjem, svobodoljubjem, slovenstvom, slavjanstvom.« (ib. 297.)[2]

[1] O književnosti za puk i mladež gl. sprieda na str. 408.

[2] Sr. njegovu knjigu »Bahovi Huzarji in Iliri«!

Trdinu »označuje veselo in jasno obzorje, lahka in splošna pritopnost, polno in zdravo življenje, glasen humor in krepak sarkazem; to je demokratičen stil, do katerega se s pridom povzpne proletarec in brez škode poniža

O rodjenju Trdininu došle su sudjenice i prva reče djetetu: »Budi umjetnik!«, druga: »Budi muž!«, a treća: »Budi narodu učiteljem!« (ib. 294).

*

»Plaha malodušnost — ta neumrljiva, velika senca velikega upanja.«
(Cankar, Križ na gori, Knez. knj. XI. 112.)

»Samo da je fant vesel in pogumen, pa se izkoplje, če bi se bil pogreznil sto klafter globoko« *(Cankar, u ist. sp., 101.)*

Stogodišnjica Prešernova rodjenja doniela je programatičnu pjesmu nove struje, Zupančićevu »Pesem mladine 3. decembra 1900«:

»Mi gremo naprej, mi gremo naprej,
mi strelci,
in pred nami plamen gre skoz noč
kot Bog pred Izraelci.«

Taj plamen — to je žar gorljivosti za istinu, slobodu duha, napredak i kulturu čovječanstva. No mračna sparina, koje leži nad domovinom, kuša da uduši taj sveti plamen, ali strielci se ne plaše jerbo

»mogočen plamen iz davnine šviga,
— vekove preletel je koprné —
in plamen naš se druži z njim, se dviga,
in plamen naš pogumno dalje gre,
ker neprekinjena drži veriga
iz zarje v zarjo in od dne do dne . . .
In v nove zarje ji hlepé oči —
tako mladina pesnika slavi«.

Plamen Prešernove umjetnosti liže iz davnine te se pridružuje našoj najnovijoj poeziji . . .

U istinu, nova struja naše književnosti nalikuje u mnogočem i izmedju svih razdoblja naše prošlosti najviše Prešernovu doba, osobito značaju pjesničke pojave Prešernove.

---

aristokratski kapitalist duha« . . . A »dekadenca se odaja cinizmu in pesimizmu ter zvrača krivdo svojega bolestnega razpoloženja na hudobno človeštvo, ki obuja baje v njih čistih, poštenih, edino moralnih dušah stud in gnus . . .»

»Moderni strujarji so obtičali na najnižji stopnji (psihološkega razvoja) in plavajo v temnih, neizraznih dispozicijah. Zato je njih umetnost precej plitka, pristopna samo rafiniranim, asteničnim naturam brez energije in kriticizma; njim je pasivna subjektivnost resnica . . .« A Trdina je srećno razabrao subjektivnu i objektivnu komponentu (296.—297).

Liepa knjiga kao neprisiljen i nenaučen izraz pjesničke duše (sr. »Orglarčka!«), umjetnost bez spoljašnje svrhe i političkih misli, dakle bez poučne, uzgojne i oduševljujuće tendencije; lirski i subjektivistički značaj liepe knjige; sloboda umjetničkoga stvaranja, prkoseći »jati vran, ki rada bi orle prevarila, za solnce jih oslepariIa;« — boj protiv tiranije duhova u domovini, ne protiv tudjinaca — neprijatelja; literatura, namienjena tek inteligenciji, plivajući nad i pred širim slojevima naroda; neobično i nenadano bogat pjesnički jezik — sve je to zajedničko nekadašnjoj Prešernovoj i sadašnjoj literarnoj struji . . .[1]

Kritika je kod glavnih naših pripovjedačkih talenata konstatovala pravu jagmu za patoložkim pojavama i dosljedno pretraživanje »bolestnih srdaca«, koja ne poznaju srdačnoga smieha ni jake energije i odlučnosti u borbi — sve to kao u poeziji Prešernovoj.

Junaci naše novije literature su dvoumnici, koj već unapried ne vjeruju u uspjeh; tu nisu ni rodjeni za život, pa im se mrači već, »ko se je bilo komaj prikazalo jasno jutro«. Jedva se sjete, da bi mimo groblja mogli proći do elizijskih poljana sreće (sr. dr. Tominška u »Slovanu« I. 176), a takva je sviest tegotna i sprječava visoki polet, uništujujući dapače volju, da ukloni tamni zastor . . . Evo opet Prešerna, koji kaže, da »komur je sreče dar bila klofuta«, uzalud kuša odvratiti od sebe taj fatum, koji kaže: Wer blind ist, kann noch für das Gute ringen, verzweifelt nicht wie ich an dem Gelingen«, koji ne vjeruje u vlastitu unutarnju snagu, jerbo mu je »vera v sebe vzeta«.[2]

---

[1] Baš na badnjak napastuje Cankara opet i opet sentimentalna žudnja za »Odloženim haljinama (»Ob zori«), koje su bile tako tople, u kojima se je ćutio obezbiedjenim nemajući nikakvih žalostnih misli, to jest žudnja za poezijom materinih molitava, za svojim mladim idealima — eto razpoloženja Prešernova, kad krsti svoga Črtomira!

I Cankarov umjetnik — »vagabund« u borbi sa filistrom? To je pjesnik Prešernove »Glose«, koji umjetničkom dušom uživa ljepotu svega svieta, a »sreča mu vedno laže», da »živi, vmrje bez dnarja«: medju tim si je Kranjec — filister kupio gradove i »kaže pevcu osle«. Eto Prešerna — umjetnika i Bleiweissa — »flistra«!

[2] Cankarov Petar Novljan zabludi u onu čudnu kuću, mrtvačnicu (Knez. X. 19.); ovdje nalazi razne knjige; slovenske su bile samo Prešernove pjesme. Mislim, da se ne varam tvrdeći, da se na ovom Cankarovu mjestu Prešeren smatra već od rodjenja izgubljenim čovjekom. Petar se nasladjuje srodnim duhom pjesnikovim.

*

O Prešernovoj stogodišnjici kritika je kazala: Prešeren je umjetnik, po svojoj lirskoj sili vriedan samoga Goethea, ali narod, koji hoće da živi, ne može da s umjetnikom živi lirskim pasivnim životom te da svaki pojedinac u narodu bude »viharjev notarnjih igrača«.[1]

Od onoga je vremena kritika gotovo jednoglasno u istom smislu prosudjivala značaj i duh naše najnovije literature, naglasujući, da bi nam njezin pesimizam i fatalizam mogao oteti još onu mjericu energije, što je ima. Ako sve naše glave budu svršavale tako umjetničko-vagabundski, ako nam prerano utonu duševne sile u moru nejasnih razpoloženja, bit će na zadnje sve — ona dugočasna večer, kako ju slika Gorkij na koncu drame »Na dnu«, gdje ćemo nastojati da budemo još malo duhoviti, a zastor će već padati nad naš narod.

U Prešernovu krugu kao i u najnovije vrieme smatrala se je beletristika malone jedinim kulturnim temeljem narodnoga života;[2] no ovaj je nazor jednostrano pretjeran.

»Neugodno je vplivala«, kaže dr. Derganc (»Slovam« 1905, 223), ta enostranost na mladino, v napačni tir se je odvajala sveža, po delu hrepeneča energija. Sladkozvočne pesmice delati i pustomeglene novelice pisati, to je veljalo za jedro in namen človeške kulture. In eden (modernih literatov) je zabičal mlademu omizju kakor literaren orakelj: »En Kettejev sonet je več vreden nego ena cela fakulteta dunajske univerze.« In vendar je samo znanstvo osvobodilo in obogatilo narode, samo iz suhoparne vede je vzklil cvetoči moderni napredek ... Prvenstvo kulture nosi znanost.«

U obće literatura, kultura sama ne spasava naroda. Rimljanin nije poštedio slobode Grčke uza svu grčku literaturu. Životna snaga i rad ...

Dvoje ipak dieli mladje naše sadašnje pisce od Prešerna; edno zamjećujemo mi, drugo priznavaju sami.

»Rodoljublje«, »slavenstvo«, koje nalazimo u poeziji Prešernovoj, zabacili su, hoteći imati hram slovenske umjetnosti čist i od te spoljašnje svrhe. Veliki narodi, kojima je osiguran obstanak, smjeli bi, mogli bi, i morali bi imati na kući svoje umjetnosti tek napis: Čovjek! a narod, kojemu se radi o životu i smrti, smio bi gledati barem na jednoj strani svoje umjetničke zgrade i »Rodoljublje«. Ako se kod nas s riečju »čovjek« ne javi zajedno Sleven ...?[1]

[1] Gl. moj spis »Prešern in slovanstvo« (Ljubljana, Schwentner, 1900.).

[2] Zato su u »modernoj« junaci tako često umjetnici.

Drugo je pak Prešernovo »črtomirstvo«. Črtomir, koji se je prije borio »za vero staršev, lepo bog'njo Živo«, a napokon se je dao krstiti, taj Pavao od Savla ne može imponovati sili Zupančićevih orlova i sokolova,

»on, ki je pal
ne od meča, ne od lastne nemóči —
in bežal je skozi les in mrak
in režal se mu v obraz je vrag
in vrani, sramotc vpijoči ...
»Tu lezi na tla in grizi zemljjó,
otruj ves dom s svojo robsko krvljo!«
In zagrizel se v rodna je tla volkodlak —
to bil je Črtomir, naš junak«. *(Čez plan, 106.)*

A »Črtomir, naš klavrni junak, to si ti, narod naš«, koji se kadkad doduše »zažene, se pozneje ustavi« kao mladić, a ne kao muž (isti Zupančić u »Zvonu« 1903, 299). Castno živjeti, ili muževno umrieti!

Crtomirsko robstvo našega naroda slika takodjer Cankar u Slovencima-Globeljanima (Križ na gori, Knez. XI. 53), koji se odpravljaju na polje s težkim koracima i pognutim ledjima. »Gledajo kakor izpod presilnega bremena, pa še kose ni na rami; hodijo kakor da bi se tresle in omahovale noge pod težkim križem ... Obsojenci!« A zašto? Iz istoga uzroka kao i Slovenci — siromasi »na klancu!« »Vsi so obsojeni, vsi, prijatelj! Nič ne govori! Jaz sem bil daleč po svetu in sem videl naše ljudi: vsi hlapci, vsi siromaki s klanca! Poglej njih zgodovino — tisoč let hlapčevstva! Tisoč let strašnega truda in nič niso dosegli ... (Knez. IX. 157.)

U ovaj udes vjerovaše Cankar i prikazivaše ga svom silom svoje umjetnosti. Spas obećaje tek ljetošnji »Križ na gori«, koji otimlje »plaho malodušnost — to neumrljivo senco velikega upanja«, te daje mladiću odvažnost, da »se izkoplje, če bi se bil pogreznil sto klafter globoko.«

[1] U oči pada u novijoj literaturi ono zabadanje u rodoljubne pjesme; to je doduše razumljiva reakcija protiv dobe, gdje je rodoljublje bilo i moralo biti glavnim predmetom umjetnosti, no baš radi toga, jer je to već bilo, neumjestna je ironija te bi mogla, izsmjehujući rieč, iz srdaca iztrgati i ono, što znači, rodoljubnu sviest. Rieči mnogo daju, ali mnogo i uzimaju.

I time se mladji pisci po drugoj strani opet približuju svojemu nekadašnjemu avtoritetu, A. Aškercu, koji već izdavna uztrajno udara po svim tiranima još i sada. (Gl. »Slov. Přehled« II. 365.)

*

O stogodišnjici Prešernova rodjenja došao je govor i na ilirsku ideju.[1]

Svaki iskreni Slovenac mora žaliti, što starije doba nije moglo ili nije htjelo izvršiti one velike misli.

Prešeren je zabacivao ilirsko stanovište Vrazovo, no ipak mu je pisao: »Ih wünsche übrigens nicht nur dem Panslavismus, sondern auch dem Panillirismus das beste Gadeihen; glaube jedoch, dass man bis zum Erntetag alles Uufgesprossene stehen lassen soll, damit der Herr (το παν) am jüngsten Tage das Gute werde von dem Schlechten ausscheiden können.« Ove rieči mogle bi se tumačiti ovako: »Radimo za sada svaki za sebe, ne će biti sve dobro, što uradimo; zlo će se izlučiti, a dobrim ćemo se na dan slavenske (ilirske) žetve, na slavenski (ilirski) sudnji dan ujediniti u znaku zajedničke kulture.

I u znaku ovoga polaganoga razvoja treba sada da uzajamno radimo. Na ovakav će se način u našim srcima pobratiti Vraz i Prešeren, kao što su se pobratili u životu.

»Tujci« bijahu dosele slavenski umjetnici na svojem slovenskom tlu; prožeti mekanim čuvstvima, kušahu stojati na ovoj čudovitoj domaćoj zemlji »trdno in ukopano«, ali mučile su ih »majhne razmere, majhni ljudje, zadehel zrak«; zato im srce bijaše »plaho in neodločno«; u njihovim srcima živjela je »vsa tiha, boječa otožnost domače zemlje, njih prsi so bile polne tistega tesnega, težkega vzduha«.

Naravno, na selu se ne razvija ni velik umjetnik niti se vodi velika politika; samo ondje, gdje se tare na tisuće i milijune ljudi, tamo se krešu velike iskre misli, tamo se bije boj za visoke predmete; ulična se djeca ne opažaju.

Po širokim ravninama prohuji zdrava bura te požene onaj kužni zrak, što leži nad malim u kotlini smještenim selom.

Tako govore Jugoslaveni umjetnicima »Tujcima«.[2]

---

[1] Izvješće o ovim debatama gl. u »Viencu« g. 1901.

[2] »Opombe o publikacijah »Matice Slovenske« za l. 1901.« (»Popotnik«, 1902., br, 5. i 6.)

II. ZNANOST.

Mi Slovenci nemamo ni sveučilišta ni akademije, pa zato nemamo ni pravih središta znanstvenoga rada.[1] Pregaoci na popri̇štu znanosti, koji se na koncu svojih studija povrate u domovinu, prečesto radi toga padnu tu u nirvanu te u istinu svrše svoje studije, a riedki u tudjini djelujući sveučilištni profesori — Slovenci pišu svoja važnija djela njemačkim jezikom.

*

Znanosti služe sliedeća družtva:

»Slovenska Matica« (1863) služi znanosti osobito svojim »Zbornikom znanstvenih in poučnih spisov«, koji je g. 1899. nasliedio predjašnji »Letopis« istoga značaja.

»Muzejsko društvo za Kranjsko« izdaje »Izvestja« (sada XV. godište) i Mitteilungen des Musealvereins für Krain (sada XVIII. godište).

Družtvo »Pravnik« (1889) izdaje »Slovenski Pravnik« (sada XXI. godište). Postaralo se i za »Nemško-slovensku pravnu terminologiju«, koju je uredio dr. Janko Babnik (Beč 1894).

»Leonova družba« (Leonina, 1896) ima svrhu njegovati znanost na podlozi katoličke vjere. Glasilo joj je »Katolički Obzornik« (IX. godište).

»Slovenska Šolska Matica« (1900) skrbi za pedagogijsku književnost.[2]

»Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko« (1903) izdaje »Časopis za zgodovino in narodopisje« (Maribor, sada II. godište).

---

[1] O povjesti slovenskoga sveučilištnoga pitanja izvješćuje obširno »Vseučiliški Zbornik«. što su ga napisali Janko Polec i Bogumil Seneković (Ljubljana, Schwentner, 1902).

[2] Stojeći pod vodstvom radinoga svojega predsjednika ravnatelja H. Schreinera u Mariboru, družtvo se liepo razvija te je svojim godišnjim publikacijama stupilo u užu svezu s »Hrv. pedag. knjiž. zborom« u Zagrebu. — Uz pedagogijski znanstveni list »Popotnik« (sada u Celju, god. XXVI) izlazi tjednik »Učiteljski Tovariš« kao školsko-politički list (Ljubljana, god. XLV.). »Slovenski Učitelj«, glasilo kršćanstvo mislećih učitelja« i uzgojitelja spaja obje ove svrhe.

Uz spomenute strukovno-znanstvene časopise ima bogoslovlje »Voditelja v bogoslovnih vedah«, što ga izdaju profesori kneževsko-bisk. bogoslovnoga učilišta u Mariboru.[1]

*

Čovjek, koji se stara za intelektualni, moralni i gospodarski razvoj svoje okolice, svojega naroda, taj je jedino pravi kozmopolita. »Kozmopolita«, koji nije narodni čovjek, živi u sanjarstvu frazâ i abstrakcijâ; jerbo za cielo »čovječanstvo« ne može nitko

[1] Drugi stručni časopisi jesu ovi:

I. Danica, Cerkven časopis za slov. pokrajine (tjednik, Ljubljana LVIII. odnosno III. god.). — Duhovni Pastir (mjesečnik za propovjedničtvo, Ljubljana, XXII. god.). — Crkveni Glasnik (Ljubljana, XXVII.). — II. Slovenska pisarna, glasilo družtva slov. odvjetničkih i javnobilježničkih činovnika (Celje, IV.; četvrtljetnik). — III. Slovenska Zadruga (Celje, mjesečnik). — Kmetovalec. Gospodarski list sa slikama. Službeno glasilo c. kr. kmetijske družbe kranjske (Ljubljana, polumjesečnik, XXII.). — Narodni Gospodar. Glasilo gospodarske zveze (Ljubljana, polumjesečnik). — Gospodarski Glasnik za Štajersko. List za gospodarstvo i umno kmetijstvo. Izdaja c. i kr. kmetijska družba na Štajerskem. (Gradac, polumjesečnik, prevadja se iz njemačkoga.) — Slovenski Trgovski Vestnik. Glasilo slov. trgovskega društva »Merkur« (Ljubljana, mjesečnik, II.). — Slovenski Čebelar (Ljubljana, mjesečnik, VIII.) — Gasilec. Izdaje odbor zem. sveze kranjskih gasilačkih društava (Ljubljana, 4 puta na god., IX.). — Slovenska Gospodinja (prilog političkoga »Našega Lista« u Kamniku, I.). — IV. Planinski Vestnik. Glasilo »Slov. Planinskega društva« (Ljubljana, mjesečnik, XI.). — Slovenski Sokol (Ljubljana, mjesečnik, II.). — V. Politički listovi, i to dnevnici: Slovenski Narod, najstariji politički dnevnik (liberalan, Ljubljana god. XXXVIII.). — Slovenec (konservativan, »klerikalan«; Ljubljana, XXXIII.). — Edinost (na široj jugoslavenskoj osnovi, u Trstu, XXX.). — Glas Naroda. List slov. radnika u Americi (New-York, XII?). — Osim toga izlaze u Kranjskoj četiri manja lista za puk i za pojedina mjesta i krajeve u Kranjskoj.

U Štajerskoj su glavni listovi: »Slov. Gospodar« (Maribor, »klerikalan«, najstariji slovenski politički list, XXXIX.) i »Domovina« (Celje, narodno-radikalna). — Njemački trgovci i renegati u Ptuju izdaju »Štajerca« s nemškutarskim liberalnim značajem, a licemjerski pobožnim licem. Taj list mnogo škodi. — Njemački je pisana braniteljica slovenskoga naroda »Südsteierische Presse« (Maribor).

U Primorju izlazi »Soča« (u Gorici, liberalna) i »Gorica« (klerikalna).

U Koroškoj izlazi »Mir« (tjednik, Celovec).

Socijalna demokracija ima »Rdeči Prapor« u Trstu i »Naprej« u Idriji u Kranjskoj. Nekakova bogoslovna smotra je (protestantski?) »Blagovéstnik«, koji je počeo izlaziti ljetos.

aditi upravo tako, kao što nitko ne može njegovati »drveće uobće«, već samo jabuku, krušku itd.

Baš tako treba narod da prije svega njeguje onu znanost, koja se tiče njega samoga, njegove duše, njegova jezika, njegove povjesti i zemlje. A to narodu nije samo prva dužnost, već je to i temelj njegova napredka, njegove sreće.

Stoprv kad je domaći rad svršen, kad ima svaka strana narodnoga doma svoga radnika, idu radnici slobodno inamo.

Ne možemo očekivati, da bi se Slovenci, malen narod, osobito bavili znanostima, koje su više ili manje internacionalne, na pr. matematikom.

Zato pogledajmo, koliko smo obradili svoje polje; o tom će i stranci tražiti upute kod nas.

*

a) Analiza duševnoga obzora djece u početku školske dobe vrlo je važna ne samo za obuku i uzgoj, već i za sud o kulturnom i gospodarstvenom stanju naroda. Radi toga je veoma znamenit pokret, što ga je svojom razpravom »Analiza duševnega obzorja otroškega« (»Popotnik«, 1902, 355 sl.) podao organizator našega pedagoškoga rada, ravnatelj Schreiner u Mariboru; pomoću slovenskoga učiteljstva hoće da po tačnom nacrtu pretraži obzor slovenske djece, školskih početnika; slika, što je dobivamo, zanimat će i didaktičara i motrioca kulture uobće.

Sličnu analizu obzora, mišljenja i čuvstvovanja cieloga slovenskoga naroda omogućit će obsežno djelo, što ga kod »Matice Slovenske« izdaje prof. Štrekelj, naime »Slovenske narodne pesmi« (dosle dva omašna svezka, treći izlazi).[1] Mariborski »Časopis za zgodovino in narodopisje« odstupit će, kako kaže naslov, dio svoga prostora folklori, te tako biti nekakva predstraža akademijskomu »Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena«. Jugoslaveni su jedan narod, te je umjestno, da naš narodopis ima i jedno veliko središte.

[1] Prije tri godine bila se razvila u »Slov. Matici« prilično oštra razprava o tome, da li bi družtvo još i dalje izdavalo Štrekljeve »Slov. narodne pesmi«. Ne živimo više u vrieme oduševljenosti za narodne pjesme.

Svatko dakako mora priznati svu važnost narodnih pjesama kao gradje za narodoznanatvo i jezikoznanstvo; no tako znanstveno opremljeno izdanje, kao što je Štrekljevo, pristaje učenim akademijama.

b) Razvoj višega kulturnoga života pokazuje osobito književna povjest. U posljednjem desetljeću prošloga stoljeća dobili smo prvu veliku »Zgodovinu slovenskega slovstva« u četiri svezka od dr. Karla Glasera. Ovomu se djelu spočitavala suhoparnost, nedostatak unutranjih veza i dubine, a premalo se je uvažavala činjenica, da je piscu nedostajalo potrebnih monografija i — bibliografije. »Slovenska bibliografija«, što je izdaje sada dr. Simonić kod »Matice Slov.«, imala je za pravo doći prije nego povjest književnosti, jer joj je ona gradjom. Književno povjestni rad je sada olakšan; u Glaserovoj »Zgodovini« imamo barem izhodište i temelj. Zato ne ćemo piscu kratiti hvale, što ga ide.

Gladko se doduše čitaju Prešernove kćeri Ernestine Jelovškove »Spomini na Prešerna«, no nehistorijski im obziri mute pouzdanost i vjernost.

Obširnija monografija o školskoj književnosti je spis »O pouku slovenskega jezika«, što ga je napisao pisac ovih redaka g. 1902. kod »Slovenske Šolske Matice«.[1]

Mi Slovenci rado se nazivasmo »filološki narod«, i to je po svoj prilici s toga, što se ponosimo sunarodničtvom glasovitih filologa Kopitara i Miklošića, a osobito poradi strasti za filološki diletantizam, koji se je kod nas morao razviti, jer radi tudje naobrazbe nismo znali svoga jezika, pa si ga je skoro svatko morao prisvojiti naukom.

Mladja generacija, koja se je jeziku naučila u školi i iz liepe knjige, ne mari za filološki diletantizam.

Izmedju stručnjaka razpravlja najviše o slovenskom jeziku učeni i daroviti franjevac na Kostanjevici u Gorici, o. Stanislav Škrabec, na bojadisanim koricama »Cvetja z vertov sv. Frančiška«; to su važne razprave. Šteta, što Škrabec hoće da svu filološku strogost uvede i u praktični književni jezik.

Za akcijom dolazi reakcija. Ilirizmu je g. 1848. odzvonilo; slovenski se jezik razvijaše od onda naročito na osnovi domaćih, napose kranjskih narječja. Rezultat je ovoga razvoja veliki slovensko-njemački »Slovar« Pleteršnikov (1894/95). Naslanjajući se na ovaj rječnik, izdao je Fr. Levec g. 1899. svoj »Slovenski Pravopis«, koji bi imao biti praktičnim vodičem piscu, učitelju i učeniku.

[1] Potanji referat u »Napredku« iste godine.

No »Pravopis«, kako je drugčije dobar, zauzeo je pretjesnogrudno dijalektoložko stanovište; obazirao se je premalo na faktično posjedno stanje već obstojećega književnoga jezika. Radi toga se je pojavio protiv duha »Pravopisa« jak odpor, koji traje još i dandanas. Prijatelji jezičnoga napredka i uže slovensko-hrvatske zajednice protive se onomu duhu.

c) Povjest bilježi uz gore navedene časopise u svojem odjelu u god. 1902. Kosovo »Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (Prva knjiga, 501—800). Ovim djelom, što ga je izdala »Leonova družba« u Ljubljani, položen je temelj kritičnoj povjesti slovenskoga naroda.[1]

Ljetos (1905) je počeo profesor bogoslovlja u Mariboru, Augustin Stegenšek, izdavati veliko djelo »Zgodovinski in umetniški spomeniki lavantinske škofije«; izišao je već prvi dio» Dekanija gornjegrajska« (Maribor, vlastita naklada; 162 slike, 3 tablice: velika 8^0, 239 str.).

»Matica Slovenska« izdala je god. 1891.—1901. četiri svezka: »Slovenska zemlja. Opis slovenskih pokrajin v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem oziru«. (Austrijsko Primorje s Istrom, Mletačka Slovenija, vojvodina Kranjska. Još ima doći Štajerska, Koruška i Ugarska.)

Od iste Matice se nadamo već dugo vremena zemljovidu slovenske zemlje; trebamo ga mi, a i drugi Slaveni, koji često poznaju tek »Rudolfswert«, »Krainburg«, dapače »Lajbah« . . .

Odurnu stranu naše prošlosti odkrivaju memoari Ivana Trdine: **»Bahovi huzarji in Iliri«** (»Zbrani spisi« I., Ljubljana, Schwentner, 1903). Prof. Trdina službovaše u doba Bachova absolutizma u Hrvatskoj te poznavaše značaj birokrata slovenske narodnosti, koje je vlada kao germanizatore pošiljala preko Sutle — Bachove »huzare«. Ovo u prijatnom slogu pisano djelo bilo je premalo opaženo; hvalilo se poradi jezičnih vrlina, a ipak bi ga trebalo metnuti u javnost na sve ulice kao zrcalo . . .

Na povjestnom polju javlja se u najnovije doba nedostatak radnika. Izmedju starijih vriednih povjestničara umrli su prof. Vrhovec († 1902.; stekao si je osobitih zasluga za povjest

[1] U svim velikim dobama bijasmo mi Slovenci s Hrvatima zajedno: doseljenje, borba s Francima, turski ratovi, reformacija i seljačke bune, francesko doba, ilirizam, — sve su to svjedoci naše zejednice u prošlim vjekovima. Povjest Istre takodjer se ne može dieliti na hrvatsku i slovensku.

Novoga Mjesta i Ljubljane) i prof. Simon Rutar († 1903); povjestničar, štajerski župnik M. Slekovec, preminuo je g. 1903., a lani mladi sveučilištni profesor prava u švicarskom Freiburgu, dr. Vladimir Levec. Težko će biti nadomjestiti ih mladjim naraštajem.

Prvenstvo u slovenskom znanstvenom radu ima svakako povjest. A uobće pogled po našem znanstvenom polju ne može nas baš zadovoljiti. Kako smo udaljeni od sveučilišta i akademije, nedostaje nam ne samo radnikâ, već i kupaca i čitalaca. U malom narodu može lakše uspjevati liepa knjiga nego učenost.

*

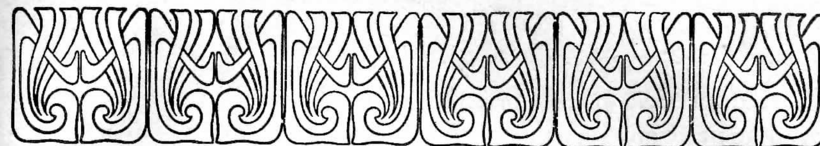
Znanost je uz umjetnost vrhunac kulturnoga života.

Mi smo Jugoslaveni u svom temelju — korienima — jedan narod. Politički i po književnom jeziku smo razdieljeni — debla samostalna. U visini umjetnosti, a osobito znanosti, gdje djeluju um i trud, vrhovi bi se morali što više privinuti, ujediniti.

LJUBLJANA.

Dr. Fran Ilešić.

MLADA SRPSKA POEZIJA I PRIPOVETKA.

Ko je malo poznat sa književnom istorijom jednoga naroda, kada zna koliko je grešaka i zabluda u sudu suvremenikâ, ne oseća se laka srca kada ima da govori o književnim proizvodima svoga doba, o književnosti koja se još stvara, o ljudima sa kojima živi i bori. Čovek se vara u jednoj tako prostoj, aritemetičkoj radnji kao što je sabiranje, kako da bude siguran u sebe kada je reč o jednoj tako složenoj promenjivoj i skroz relativnoj stvari kao što je književnost? Kada se samo seti da su nekada Beranžea držali za vrlo velikoga pesnika i ljudi kao Gete, kao Renan, kao Hajne! Što ostaje nama onda! Koliko će naših odlučnih tvrdjenja ostati na nogama, koliko će današnjih idola biti oboreno, koliko će imena predavati daljim pokolenjima?

Sa tom prvom skeptičkom idejom, ja ulazim u posao koji mi je poverila Matica Hrvatska da upoznam hrvatske čitaoce sa stanjem najnovije srpske književnosti, naročito poezije i pripovetke. To je potrebna ograda koju jedan savestan pisac mora učiniti. Zatim, valja mi spomenuti, da su mi pri pisanju ovoga književnoga pregleda bila dva puta na raspoloženju: ili biti sasvim potpun, dati sva imena, pomenuti sve knjige, ustupiti prevagu bibliografiji, ili se ograničiti na ono što je najvažnije, najtipičnije, ne celu stvar gledati sa isključivo književnoga gledišta, truditi da se čitaocu, koji nije mnogo poznat sa suvremenim srpskim piscima, dade onaj utisak koji ima jedan obrazovan i dobro obavešten Srbin, kada dobro razume dela svoje narodne književnosti. Ja sam se držao toga drugoga puta, u kome hrvatski čitalac može samo dobiti u preglednosti i jasnosti izlaganja.

I.

Kada čovek počne pisati o današnjem stanju srpske poezije, pod pero mu se nameću reči kojima je Plinije mladji izveštavao Tacita o novostima u Rimu: Magnum proventum poëtarum annus attulit..., veliku žetvu pesnika godina nam je donela. U srpskoj književnosti se danas mnogo peva, i to je prvo što odmah pada u oči.

U nas je bilo još samo dva trenutka kada se bilo raspevalo toliko kao danas. To je bilo četrdesetih godina, kada je Pešta bila srpsko duhovno središte, kada su propevali Branko Radičević, Ljubomir P. Nenadović, Jovan Ilić, celo naše plodno i zaslužno pokolenje od Četrdeset Osme. Isto tako šezdesetih godina, za cvetno doba Omladinskoga pokreta, udarilo je u poeziju sve što je bilo do pera doraslo, i listovi su se prelivali ljubavnim uzdasima i patriotskim tiradama tih rasplamtelih i raspevanih mladića, koji su danas prozaični penzionari i ocevi razgranatih porodica.

Pevanje u to dopa objašnjivo je. Bilo je tada mladačke svežine, one velike, bezuslovne, stvaralačke vere, onoga blaženoga i nedoglednoga optimizma, koji imaju mladi narodi, koji su se probudili za život. A vetar zapadne romantike, i ako prilično docnije, doletao je u naše krajeve i raspirivao plamen tih bujnih duša.

Ali današnja raspevanost nije lako razumljiva. Srpski narod, i u Srbiji i van njenih granica proživeo je dvadeset i pet mučnih godina borba i iskušenja. Velike nade u koje su naši stari onako bezuslovno verovali, rasprsle su se kao sapunski mehurovi, i posle dana plamenoga oduševljenja i nade u skoru i punu pobedu, došla je nevesela, malo utešna stvarnost, razočaranja, gorko osećanje, pesimizam, kao uvek posle neuspeha i nesreća, kojima se nije nadalo. I kod nas se uvek pevalo, pevalo bez prekida i bez umora. »Slovenski slavuj«, kako vele Bugari za srpski narod. I siromah »slovenski slavuj« pevao je pokislih krila i, kada se tresao od zime, u doba nacionalnih nedaća spolja i oštrih dinastičnih borba iznutra.

Početkom Dvadesetoga Veka iščezli su poslednji predstavnici, patrijarsi srpske poezije, Zmaj Jovan Jovanović i Jovan Ilić. Ilić je bio ućutao i stojički se stavljao van jednoga doba, koje nije više razumevao i voleo. Zaslužni Zmaj je do poslednjega trenutka vodio časnu i lepu borbu perom, kojom je ceo njegov život bio ispunjen.

Njihovo mesto, još oko 1890., zauzeo je jedan mlad i darovit čovek, Vojislav J. Ilić, sin Jovana Ilića, zet Gjure Jakšića, član mnogobrojne pesničke dinastije Ilića. Jedno vreme, sve do pre desetak godina, njegov uticaj bio je neobično jak, gotovo opšti, vojislavizam je postao jedna književna zaraza, i sva mladež koja je pisala, služila se gotovo isključivo njegovim razmerima, njegovim motivima i pesničkim ukrasima.

Vojislav Ilić je bio i pesnik od nesumnjive vrednosti, ali uspeh mu nije toliko dolazio od njegove nezavisne unutrašnje vrednosti, koliko od toga što je on želio reakciju ranijoj patriotskoj poeziji krvavih jatagana i gusala javorovih. To je bio čovek koji je video ratove sa Turcima od 1876., 1877. i 1878 godine, duhom učestvovao u narodnoj pobuni od 1883. protiv kralja Milana, i kao vojnik borio se u bratoubilačkom ratu od 1885. I on je bio zasićen ne samo stare poezije no i starcga gledanja na stvari. U svojoj pesmi »Jedan monolog mladog Slepčevića,«[1] on ovako iznosi ideje jednoga staromodnoga patriotskoga pesnika:

> ... Hajde jednu lulu prvo da zapalim,
> Posle ću da šaram, da duvam i brišem,
> I junačke pesme o slobodi pišem.
> Zamisliću Turke i počeću po tom
> Što ću besno Ture sravniti sa skotom.
> Po tom ću da viknem, nek se nebo stresa
> Krvi samo krvi, i još više mesa . . .

I Ilić u podsmehu žali to staro doba bezazlenih himera i »grubih stihova«:

> Staro sretno doba, tebe mnogi žale
> Liberalne tvoje bitke i skandale,
> Kad je pesnik srpski dar božanski kalj'o
> I nalizan često pod stolom se valj'o,
> Kad vrlina beše ne misliti mnogo . . .

On potpuno kida, i oblikom i sadržinom, sa starijom, klasičnom srpskom poezijom Branka Radičevića, Zmaja i Gjure Jakšića. On je vaskrsao klasične razmere, heksemetre više manje pravilne, ali neobične. Sa francuskim pesnikom rekao je: »Ma

[1] Brankovo Kolo, 1895., str. 61.

gde, ma gde, samo neka bude van ovoga sveta«, i otišao u stare civilizacije, iščezla doba, daleke zemlje, Atinu, Rim, na Olimp, na obale Gange, na mračne obale Severnoga Mora. I sve je to pevano u velu jedne vrlo delikatne melanholije i prilično otmenoga pesimizma. Za nekoliko godina on je osvojio publiku, i stvorio jednu falangu vernih. Njegova Ribara staviše uporedo sa Faustom; jedan slovenački kritičar proglasi ga za najboljega živoga pesnika slovenskog; mladi hrvatski pesnik Milan Begović proglasi ga, lanjske godine, za velikog umetnika, »košto nije nijedan pjesnik kod nas, a kao što ih je u opće malo«.

Toga kulta u Srba nema više. Videlo se najzad da je u tim fluidnim stihovima, u tom gracioznom obliku, u tim ukusno probranim i lepo poredjanim rečima malo fantazije koja stvara, malo misli koja oživljava, malo nadahnuća i spontanosti, da njegove pesme podsećaju na ono Hajneovo »cveće bez mirisa«, na one »hladne, trezvene lale, što vas iz svojih porcelanskih saksija onako porcelanski gledaju«. Ali Vojislav Ilić je ipak ostavio mnogo za sobom. On je proširio oblik srpske poezije, uveo nove ili izobičajene razmere, obogatio ceo pesnički rečnik Ali ono po čemu je on naročito značajan, to je što je on uveo u srpsku poeziju »umetnost radi umetnosti«, ili bolje reći »umetnost radi lepih oblika«.

Od njegovoga pokolenja jošte peva Milorad J. Mitrović, čija je prva »knjiga o ljubavi« izišla tek 1899. Predmet pevanja u toj zbirci, koja je imala uspeha, jeste ljubav, starinska, viteška, trubadurska ljubav. To su balade i romanse, od prilike onakve kakve su pisali stariji nemački romantičari. Balada i romansa u opšte, nije književan rad, gde jedan pesnik može da pokaže svu svoju meru, i da su Gete, Valter Skot i Viktor Igo pisali samo u tome pravcu, njihov glas ne bi ni iz bliza bio onoliki koliki je danas. U grčkim, španskim i provansalskim istorijama koje je Mitrović opevao, ima stalno žica poezije, mnogo izradjenih i melodičnih stihova, ali ne velike visine pesničke. 1903. izašla je njegova zbirka »Prigodnih pesama«. Dok su ostali mladji pesnici išli novim, pomodnijim — ja ne kažem modernijim — stazama, on je ostao u tradiciji naših starijih pesnika, koji su bili odjek strasti i borba svojega doba, i stavljali svoj dar u službu narodne stvari. Za deset nesretnih godina javnoga života u Srbiji, od 1892. do 1903., Mitrović je bio pesnik potlačene slobode gradjanske i odjek savesti narodne. U ono žalosno doba, njegove satirične pesme i političke basne govorile su ono, što je cela zemlja osećala, i stihovi, koji sada izgledaju bezazleni i pitomi, kao didaktika Ljubomira P. Nenadovića, onda su bili čitavi mali dogadjaji i leteli su sa usta na usta. To je sudbina sve te »prigodne« poezije; danas se ceni više no što vredi, sutra pada u zaborav kao da nikada nije postojala. Ali ono što će sačuvati od vremena mnoge stihove Milorada Mitrovića, to su oni akcenti moralnog zdravlja, vere u život, prizova na mužku borbu, kao u besmrtnim Svetlim grobovima Zmajevim:

Napred čvrstom voljom i jačinom pravom,
Napred snove naše da stvaramo javom.
Je li savest iskra sa nebeskog krila,
Šta nam onda može i pakost i sila.
Što ću u grob pasti to me uvek čeka,
A ti primi barjak svesti i čoveka,
Ponesi ga napred, a kad padneš i ti,
Primiće ga drugi i dalje ga viti.

U ovaj mah, Mitrović napušta sasvim liriku i isključivo se odaje satiričnoj i epskoj poeziji. Njegov ep Penelopa, još nedovršen, ima jakih stihova i lepih slika.

Dva pesnika iz pokolenja Vojislava J. Ilića, Aleksa Šantić i Mileta Jakšić ne javljaju se tako često. Jakšić kao da se sasvim povukao. Šantić, jedna iskrena i poetska priroda, nije bio dobro dočekan od pozvane književne kritike, i platio je kaznu zbog svega verbalizma i samovlasti »pesničkih sloboda«, koje su na žalost toliko uhvatile maha kod mladjih pesnika srpskih. Ali on je jedan od onih redjih pesnika, koji danas kod nas mogu ispevati iskrenu toplu, pravu rodoljubivu pesmu, tako da se čoveku čini da se čuju reči Zmaja i Jakšića. Njegova poznata pesma Ostajte ovdje, poklič hercegovačkim i bosanskim zemljama, da ne napuštaju ognjišta predaka, možda je najbolja rodoljubiva srpska pesma ispevana poslednjih dvadeset godina:

Ostajte ovdje!... Sunce tudjeg neba
Neće vas grijat' k'o što ovde grije;
Grki su tamo zalogaji hljeba,
Gdje svoga nema i gdje brata nije.

Mileta Jakšić je ispevao nekoliko realističkih, verističkih pesama, koje pokazuju vrlo živo i umetničko osećanje prirode, i

želeti je da opet razmahne krilima i izidje iz filozofske povučenosti u kojoj je od nekoliko godina.

Novu školu u poeziji predstavljaju dva mlada čoveka, jedan Hercegovac, Jovan Dučić, i jedan Beogradjanin, Milan Rakić. Dučić je, kao sve njegovo pokolenje počeo podražavanjima Vojislavu Iliću, sem toga pevao i u patriotskom duhu, kao što je pojmljivo u jednoga čoveka iz njegova kraja. Kada je otišao na stranu u Ženevu i u Pariz, podlegao je vrlo jakom uticaju novijih književnih škola francuzkih.

Prva knjiga njegovih Pjesama izišla je 1901. Nacionalno osećanje tu je već slabije: nekoliko stihova o Dušanu, »izbraniku vječne slave, caru prostranog Balkana«. Mnogo je više egzotičnosti, pustinje sa ozama i palmama, Kazbek sa gruzijskim cvećem, Grenada sa Alhambrom, Venecija, banalna Venecija Bedekera, sa gondolama, barkarolama i Ponte dei Sospiri. Osnovni ton sve te poezije je ljubav jaka i daleka, u plavoj zemlji snova, u mutnom tonu, sa nečim muzičnim, što podseća na Verlenove Romanse bez reči. Ta je poezija gotovo isključivo opisna, tu se misli umom, tu se čak i oseća umom: više nema osećanja no samo osećaja. I to su naročito osećaji boje i šumova, zvukova simfonije, tako da cele pesme izgledaju vešto uhvaćeni i pesnički iskazani zvuci. I zbog toga snažnoga osećaja spoljnoga sveta, opisi su njegovi potpuni i impresivni, kako su se dotle vrlo retko vidjali u srpskoj poeziji.

Pesnička evolucija Jovana Dučića je vrlo zanimljiva, i štetna. On napušta one intimne, emotivne iskrene stihove iz prve zbirke, i postaje poslušan i vredan djak francuskih simbolista i dekadenata. On je sada najsavršeniji estet u srpskoj književnosti, sa svim onim dendizmom koji tu reč sadrži u sebi. Ozbiljno i naivno, on ovako slika svoju poeziju, iznoseć u isti mah program celoj jedno gomili mladih književnih snobova:

Mirna kao mramor, tiha kao sena
Ti si bledo, setno devojče što sneva
Pusta pesma drugih neka bude mena
Što po nečistijem tržištima peva.

Ja ne mećem na te djindjuve sa trakom,
Nego žute ruže u te kose duge:
Budi odveć lepa da se svidjaš svakom,
Budi odveć gorda da živiš za druge.

I na bledom čelu sa simvolom jadâ,
Budi odveć tužna da tešiš ko strada.
I čedna da vodiš gomile što nagle.

I stoj ravnodušna, dok oko tvog tela
Mesto kitnjastoga raskošnog odela,
Lebdi samo pramen tajanstvene magle,

U posljednjih stihovima Dučićevim oseća se mnogo napora za elegancijom, u formi i u osećanju. Dubrovački nadrigali još su po najbolje, što je u toj hladnoj i neiskrenoj poeziji ispevao.

Milan Rakić je otpočeo pisati pod jednom skromnom i prozaičnom šifrom u Srpskom Književnom Glasniku, i za nepunu godinu dana nepoznati »Z« stekao je glas jednoga ozbiljnog i solidnoga pisca. Kada su 1903. izišle njegove pesme, ceo svet je osetio da sa njime nešto mislenije i otmenije ulazi u anemičnu poeziju srpsku, a on je danas jedna nada onih koji misle da poezija nije kod nas kazala svoju poslednju reč. I on je pod jakim uticajima francuskih pesnika, Alfreda de Vinjia, Lekonta de Lila, Sila Pridoma, čak i Bodlera, ali u poeziji njegovoj ima mnogo originalne moralne otmenosti i probranih osećanja, znatnih pesničkih lepota. Glavni motiv njegov je posmatrački pesimizam i moralni stojicizam, konstatovanje sveopšte bede ljudske i prolaznosti svega na svetu, uverenje da je ceo naš život jednoliko i besprestano klaćenje šetalice od samoobmane do razočaranja, neprestano krhanje naših lomnih iluzija pod teškim maljem stvarnosti, i da je smrt jedino utočište zamorenima i izubijanima od života. Ta visoka i večita opšta mesta poezije Rakić je kazao u jednom preciznom, malo kitnjastom, ali otmenom i odabranom jeziku. I pored izvesnoga suviše knjiškoga elementa, pored toga jakoga uticaja koji su ranija čitanja ostavila, mislene i literarne pesme Rakićeve idu u najbolje proizvode najnovije srpske književnosti.

Jedan mladji pesnik, Stevan Luković, takodje djak francuskih učitelja, koji je takodje unosio nešto više i novije, na žalost je sada pokojnik. Njegova prerana i tragična smrt stvaran je gubitak po celu našu književnost. On je kroz život prošao sa sjajem, toplinom i brzinom jednoga meteora i tek posle njegove smrti, kada je izišla sveska njegovih posmrtnih stihova, šira publika je mogla videti dubinu te ustreptele i bogate duše. Njegove pesme

su otkucaji jednoga nemirnoga srca, jecanje jedne duše finije gradje, prikovane za zemlju a koja bi htela da prne u zračne visine; večernji čas, ono osobito panteističko osećanje u suton, kada se čuje disanje velikoga Svega, ona eterična tuga rasplinuta u rumeni sunca na zahodu; zatim jesenji pejzaš, intimni i bolni pejzaš umiranja života, i najzad tamno i predosećanje oslobodilačke i utešitelke smrti, kao da je znao da će za dvadeset i četiri časa umreti kao gromom pogodjen. Ima u tim Lukovićevim pesmama nekoliko opisa prirode koji su u isti mah i vanredni opisi duše, naglasaka koji polaze sa dubine srca i zarivaju se u srce onoga, koji ih sluša. Od njega je ostala jedna mutna, verlenovska, harmonična Jesenja kišna pesma, koja će ostati u svima antologijama srpske književnosti:

Tužno . . . Jednolik, dug i vlažan,
Jesenji dan se tmuri;
Plače bez kraja, bolno plače,
Sumoran beskraj suri;
U mrtvu jesen što se hvata,
Jednači, jeca veoma,
Po trulom lišću, preko blata,
Stara, bolna i polagana
Ubogih, mutnih, šturih dana
Jesenja kišna pesma

Spomeni davni tište
I s njima vek se čami . . .
Jeca i plače davnih dana
Pospana, bolna i lagana,
Jeca i plače u toj tami,
K'o gluhi žubor suza sami
Daleke sreće pesma . . .

Poslednjih godina došao je do glasa jedan seoski učitelj, Milorad M. Petrović, sa svojim lakim Seljančicama, i čiji su stihovi pandan seoskim pripovetkama drugoga jednoga seoskoga učitelja, Janka Veselinovića. Vidik tih pjesama je uzak, koliko se daje dogledati sa visine seoske zvonare. U okretnim melodičnim stihovima, u stilu ljubavnih pesama narodnih, onih koje je Vuk Karadžić nazvao »ženskim«, tu se peva idilska ljubav seoska »na mesečini, po ladovini«, i male zgode i lepe strane života na šumadijskom selu. Pesme su tako slične narodnim, da se tek po sliku daje primetiti da su umetničkog postanka; kadencije su im takve da opominju na zveckanje djerdana devojaka u kolu, i mnoge od tih pesama pevaju se, kao da su narodne. Ali originalnosti nema mnogo u ovim srećno uspelim podražavanjima, i Petrovićev komad iz seoskoga života Mladost pokazao je, kako je malo u njega pravoga nadahnuća i stvaralačkog dara.

U gomili mladjih imena koja su se javila poslednjih tri četiri godine, valja pomenuti jednoga mladoga oficira, Milutina Jovanovića, sa lakim i nežnim stihovima, ali bez ičega šireg i originalnijega; Milana Ćurčića sa njegovim uvek zanimljivim i nimalo banalnim stihovima, pisanim po ugledu ne sumnjive »moderniste« bečke; Svetislava Stefanovića, čiji je poetski ideal, Dante Roseti i Edgar Po, i čiji suvi i tvrdi stihovi, gde uvek ima ideja, ne nalaze mnogo čitalaca. Naročito vredi spomenuti jednu mladu ženu, Danicu Marković, koja se iz nebuha pojavila sa svojim Trenucima. Pored mestimične nesavršenosti u formi, nevešte tehnike i očevidnoga podražavanja Vojislavu J. Iliću, ima kod nje vrlo iskrene emocije i retke i smele iskrenosti. To nisu stihovi koji su pisani samo da se piše, kao što su i toliki drugi pisali, no to su krici jedne nemirne i ranjene duše, olakšanja srcu koje istinski pati. U nas je bilo veštijih, savršenijih i književnijih stihova, ali iskrenijih, teško da je bilo.

U opšte uzev, mlada srpska poezija postala je mnogo manje banalna, mnogo više i lična i književna, no što je predje bila. U njoj ima ozbiljnih talenata, koji su već sada dali više no obećanja. Oni su već mnogo učinili da se srpski pesnički jezik proširi i za nova i složenija osećanja moderne duše nadju tananiji i odabraniji izrazi. Oni oplemenjuju seljački jezik naših narodnih pesama i pripovedaka. Ali oni i suviše, gotovo isključivo poklanjaju pažnju lepom obliku, unose više vajarstva, slikarstva i muzike u poeziju no što bi trebalo biti, jure za što redjim i maglovitijim senzacijama i što neobilnijim izrazima, povlače se suviše u »kule od slonove kosti«, njihova poezija je i suviše knjiška i studena, i suviše tudja i neprijateljska prema životu, životu koji je izvor i utoka velike, opšte čovečanske prave, večite poezije. To su retki i lepi cvetovi sa naporima odgajeni u staklenim baštama. Jedan od pesnika te vrste Moris Meterlenk nije bez uzroka celom jednom ciklusu svojih pesama dao karakterično ime: Serres chaudes.

II.

Jedna od odlika mlade književnosti u mladoga srpskoga naroda, jeste što talenti brzo zru i brzo venu. Malo je kod nas pisaca koji pišu posle četrdeset navršenih godina.

Gotovo svi stariji naši pripovedači naši umukli su i ostavili su slobodno polje mladima. Milovan Gj. Glišić, osnivač seoske pripovetke u Srbiji, pisac vedar i simpatičan, koji nije priznat

onoliko koliko zaslužuje, ne piše ništa više. Pavle Marković Adamov, koji je pisao seoske pripovetke iz života austro-ugarskih Srba, idilske, romantične, osrednje vrednosti, predstavljajuć prelaz od starije romantično-idilične priče šezdesetih godina ka realističkoj pripovetci našega doba, Pavle Marković Adamov, iscrpiv svoju i inače slabu žicu posvetio se sada isključivo uredjivanju književnoga lista Brankova Kola.

Janko Veselinović je pre dvadeset godina, tako reći preko noć, od običnog seoskog učitelja postao slavan pisac. Njegove prve mačvanske pripovetke dopadale su se onom prostom i jedrom lepotom, nežnošću prema prostom čoveku sa sela, u njima je bilo mirisa svežeg pokošenoga sena i nešto što je podsećalo na ozvanjanje setnih dvojnica u letnjoj zvezdanoj noći. Nesreća je bila za Veselinovića što se naskoro posle uspeha odmakao od toga vrela svoje poezije: u varoši on je postao drugi čovek, stao fabrikovati po naručbini seoske pripovetke, ogledao se u romanu, gde je pokazao nesumnjivu nesposobnost, i što je najgore, pokušao je da opisuje život velike varoši, blede ili preterane, nevešto napisane, o kojima je bolje i ne govoriti u interesu glasa ovoga inače darovitoga pisca. Simo Matavulj je stekao zaslužen glas svojim dalmatinskim pričama, i njegov Bakonja Fra-Brne lako može da bude najbolji roman srpski. On je dao najbogatiju galeriju tipova, i u njegovima pričama čovek oseća senzaciju onog šarenog, pokretnog i punoga života dalmatinskog. Sem toga, to je čovek koji je mnogo čitao, koji ima znatnu književnu kulturu, i u njegovom delu ima više umetnosti, u višem smislu reči, no kod mnogih drugih pisaca naših. U Matavulja je odličan posmatrački i uvek otvoren i radoznao duh, i on se nije zaustavljao samo na opisu sredine gde je ponikao i proveo mlade dane. Slučaji života doveli su ga u Crnu Goru, i on je postao prvi slikar života ondašnjih brdjana. Kada se nastanio u Srbiji, zainteresovao ga je složeni, raznobojni i protivrečni život srpske prestonice. Njegove Beogradske priče su pokušaj da shvati i predstavi onaj čudan sukob Istoka koji se povlači i zapada, koji nastupa, patrijarhalosti koje nestaje i velikovaroškoga individualizma koji lomi stare oblike života, ono razbojište, gde se ukrstilo nekoliko vekova, nekoliko rasa i nekoliko civilizacija, Beograd čudan i nepojmljiv za nas, koji smo se rodili u njemu i živeli njegovim životom. U tom pokušaju ni Matavulj nije imao

uspeha i Matavulja koji će ostati na časnom mestu u srpskoj književnosti treba tražiti u onim njegovim istorijama dalmatinskih tipova, propalih plemića, veselih fratrova, pomorskih kapetana, »svrzimantija« i Bodulica.

Stevan Sremac je svojim Ivkovom Slavom, zanimljivom i veselom slikom života, doživeo jedan od najvećih uspeha koji se video u nas poslednjih godina. Poslednja njegova dela, naročito Vukodim, uvek zabavna i puna markantnih narodnih tipova koje sretne na ulici ili u kavani. To je slikar fizičnog spoljneg života »malih ljudi« srbijanskih varoši, sitnog i vrlo običnog čovečanstva koje on isključivo vidi sa komične strane, i crta ih širokim potezima i jakim bojama, kao kakav stari flamanski slikar svoje burgmestre, cehovske njihove kermese, vašare i pijanke. Branislav Gj. Nušić, koji je počeo pripovetkom, malo po malo odao se isključivo drami i vodvilu. Njegovih Deset priča koje su izišle 1901., uvek su onako isto jednako šaljive, kao i ranije njegove polepšane slike života maloga činovništva, malovaroških gradjana, koji su onoliko tupi i karikature, koliko je piscu radi komičnoga efekta bilo potrebno. Sve su to stvari koje svojim površnim posmatranjem, šablonskim udešavanjem i oskudnošću ikoga nadahnuća podsećaju na vešto napisane podliske u političkim listovima.

Jedan od najplodnijih i najsavesnijih pripovedača srpskih jeste Svetozar Ćorović. Poslednjih godina, on je pored tri zbirke pripovedaka napisao dva oveća romana Ženidbu Pere Karantana i Stojana Mutikašu. Od prvih svojih radova do danas on je učinio veliki napredak, i očevidno se stalno razvija. Njegova crtanja hercegovačkoga života su uvek zanimljiva i prijatna za čitanje i ako još bez mnogo umetnosti. Gospodja Jelena Dimitrijević odlikovala se svojim pričama iz vrlo lokalnoga života u Nišu, pisanim u dialektu toga kraja.

Od mladih pripovedača srpskih naročito se ističu četvorica: Radoje Domanović, Borislav Stanković, Petar Kočić i Ivo Ćipiko.

Domanović je najjači i najoštriji satiričar kojega je srpska književnost do danas imala; on je bio Juvenal i Svift poslednjih godina društvenoga i političkoga života u Srbiji. On se nije hvatao onih sitnih, svakodnevnih mana malih i običnih ljudi, no je udario na duboke korene zla, i otuda njegova satira ima širi, socijalni značaj. Njegov Kraljević Marko po drugi put

medju Srbima, duhovita travestija, gde se narodni junak budi iz svoga vekovnoga sna na Urvini planini, i dolazi medju svoje malodušne, sitničarske potomke, doživela je nekoliko izdanja, dramatizovana je i u repertoaru putničkih pozorišnih družina obišla celu zemlju. Stari su u toj snažnoj satiri gledali blasfemiju i ismevanje »narodnih svetinja«, dok su mladi shvatili osnovnu misao i osetili svu gorčinu i istinski rodoljubivi bol piščev pred žalosnim posledicama jednoga još žalosnijega poretka, koji je živeo od korupcija i negovao korupciju. Stradija, velika alegorija bila je jedan odlučan napadaj na vladu poslednjega Obrenovića u Srbiji, i sve što je poštena Srbija osećala i što je mrzila, našlo je traga u ovoj oštroj, prodirnoj, bezobzirnoj satiri, u ovim udarima biča, koji su kidali meso gde su udarili. Simbolična reč »Stradija« koja je označavala Srbiju, prešla je i u običan govor. I ovaj mah, Domanović uredjuje u Beogradu mali satirični list Stradija, gde, sa manje poleta, nastavlja stari posao.

Kada su 1899. izišle u Beogradu pripovetke Iz staroga evangjelja, sa potpisom Borisava Stankovića, u književnim krugovima pitalo se sa prijatnim iznenadjenjima: ko je to? To su bile lirske i sensualne ljubavne priče iz vranjskoga života, sa poezijom čudnoga Istoka, sa vrelim dahom mladosti, sa plahim osećanjima koja su se prelivala, sa nečim zanošljivim i strasnim kao narodne pesme bosanske. Njegova dramatizovana pripovetka Koštana, nostaligična povest promašenih života i zgaženih srdaca, u kojoj se mnogo peva a gde su svi samrtno tužni, bolna, melanholična pesma, od onih retkih književnih fakcija koje su u stanju da pokrenu ono, što je najintimnije u čoveku, zvuci pred kojima zatreperi čovekova duša, jedno je od najboljih i najliričnijih dela cele srpske književnosti. 1902. godine izišli su Stankovićevi Božji ljudi, originalno i evokativno delo, kao sve što je iz njegovoga pera izišlo. Kao Jean Rišpen u svojoj Chanson des gueux, kao Maksim Gorki u svojim Bivšim ljudima, Stanković se spustio na dno ljudskoga društva, u nizinu »ništih i ubogih«, u pandemonium sumanutih i besomučnih, ludaka, slepaca, božjaka, prosjaka, u prljavim košuljama, u ritama, ranjavih, strašnih i odvratnih. Njegovi Božji ljudi svojim realizmom čine datum u srpskoj književnosti; spuštanje na stepenicama društvene jerarhije ličnosti romanskih ovde se dovršuje, od vladara i vlastele u moralno-romantičnim istorijama staroga Milovana Vidakovića, preko varoških gazda Laze Lazarevića i Janka Veselinovića došlo se do Božjih ljudi Borisava Stankovića. Svojim retkim lirskim talentom, dramatičnošću i toplinom, koju on unosi u sve ono što priča, Stanković je jedan od najjačih pisaca naših. Žaliti je samo, što mu nemaran stil nije na visini osnovnoga nadahnuća i što je u poslednje vreme, u najlepšim godinama, zastao i gotovo ništa ne piše.

Prilike u srpskoj književnosti u poslednje vreme znatno su se popravile, i mladim talentima nije teško izbiti na površinu. Kao i Stanković, i Petar Kočić je brzo došao do lepoga glasa. Prva sveska njegovih pripovedaka S planine i ispod planine izišla je krajem 1902, druga 1904., a treća 1905. To su vedre, tople, vrlo mlade i sveže priče iz bosanske krajine, sa mnogo zdravlja i još više poezije. Za njegove seljake on ima više no gole radoznalosti, ne opisuje ih sa ravnodušnošću jednoga botaničara, koji uredjuje svoj herbarium; on za njih ima bratske ljubavi i nežnosti i srdačno učestvuje u njihovim malim i velikim bolovima. Osnovni utisak koji ostaje posle čitanja tih pripovedaka, to je osećanje nečega svežeg i jedrog, planinski zdravog sa mirisom jela, omorika i gorskoga bilja. Ono što on veli o planinskom jutru, može se preneti na njegove pripovetke: »Sve se diže, budi, sve se puši kao vruća krv odiše snagom, svježinom«. Njegov Jazavac pred sudom, o čijem se smeru i umesnosti vodile duge i strasne polemike medju srpskim djacima u Beču, daje vrlo zanimljiv i neobično živ tip bosanskog seljaka — Davida Štrpca, iz sela Melina, kotar i okružija Banja-Luke, zemlje Bosne i kućne »lumere« 47 — i to ne onog konvencionalnog prazničnoga seljaka, sa »vrulom« u ruci i ljubavnim uzdasima na ustima, na kakvoga smo se navikli u starijim idilama i eglogama iz seoskoga života, no pravoga seljaka našeg, sasvim materijalnog, izniklog iz njivine brazde, savijenoga nad svojim komadom zemlje, lukavog, nepovjerljivog, oštroumnog, zajedljivog i tvrdoglavoga. I sve što je Petar Kočić dao pisano je jednim čistim, tečnim, kristalnim jezikom, lakim i prirodnim dialogom, slikovitim rečima, živopisnim izrazom, sa svim bogatstvom i svežinom provincijalnoga govora, kojima je sudjeno da obnavljaju i bogate sasušene i zamorene književne jezike.

Ivo Ćipiko, koji je počeo pisati krajem devedesetih godina, javio se u poslednje doba zbirkom Sa ostrva, koje je 1902.

izdala Srpska Književna Zadruga, i 1904. sa ovećom pripovetkom, ili romanom, Za kruhom, koji je izdala Matica Srpska. Dalmacija je dala srpskoj književnosti odličnih pripovedača: Stjepana Mitrova Ljubišu i Sima Matavulja; kao treći dolazi i Ivo Ćipiko. Njegove realističke slike iz mučnoga života primoraca nisu samo fotografske reprodukcije: iza verno uhvaćenih pojedinosti uvek se oseća pisac, čovek topla srca i ljubavi za puk i »bidnoga težaka«. Poslednje njegovo delo Za kruhom jeste široka pripovetka, gotovo roman, gde se prikazuje u isti mah i nemirna duša jednoga modernoga čoveka i verna i topla slika života dalmatinskih ostrvljana. To je roman unutrašnjega života Ive Polića, koji je u Zagrebu ostavio jednu svoju nesrećnu djačku ljubav, ranjena srca došao doma, na otok, da traži mira i zaborava, uvek osetljiv, uvek čežnjiv, da sluša zapljuskivanje valova o hride, kliktanje galebova u čistom zraku. I on kojega raspinje strast i koji se trese od groznice života, osudjen je, da vodi suvu i tesnu egzistenciju, da se guši bez svetlosti i pokreta, da vidi kako mu se srce suši, duša vene, život promiče. I pored njegove unutrašnje, moralne bede, oko njega su stvarne bede seljaka, kojega je zemlja izdala, udavila ga suša, talijanska vina, »militar«, »vjerovnici«, »imposta«. »Oli mi nismo umeli, oli nas niko nije branio«, vele oni zaprepašćeni i pometeni. I pred tom užasnom stvarnošću, kako grešne izgledaju Ćipiki »djačke razmirice sinova jednoga istoga naroda«, prazni novinarski članci, prepirke istih »rodoljuba« i »otačbenika«, koji pri ovakvom stanju stvari nisu našli ništa pametnije no da se »prepiru o našoj nekadašnjoj veličini, prošlosti, historiji«.

Ima u Ćipika neke uzdržane topline, neke mirne emocije, tako da se iza pisca ili iznad pisca uvek vidi čovek. Ćipiko nema veštine i književne kulture svoga zemljaka Matavulja, ali ima više srdačnosti i više toplote. Matavulj je možda više umetnik, ali Ćipiko je svakako više čovek.

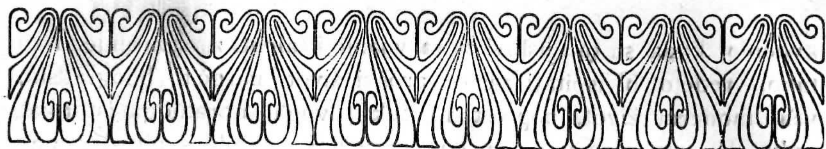
Pripovetka je postala jedan nacionalan rad srpske književnosti, ono što ona ima najtipičnijega i najboljega. Ni na jednome polju nije učinjen toliki napredak i nigde se ne mogu polagati veće i opravdanije nade. Ali roman neprestano ostaje nerazvijen, još čeka onoga ko će ga podići na visinu na kojoj je kod drugih naroda. Bila bi zanimljiva stvar zaustaviti se na uzrocima zašto je roman u srpskoj književnosti ostao tako kržljav i brojem i kakvoćom, kada su tu i uslovi za razvijanje i talenti za stvaranje. Isto tako, vredelo bi ispitati zašto varoški život, naročito beogradski, viši, moderni život, neprestano čeka svoga moralnoga istorika, dokle je selo u svima srpskim krajevima dobilo svoje dostojne pesnike i slikare.

Stariji pripovedači su se povukli, i ostavili slobodno polje mladima, na kojima je da izvedu ono, što njihovi prethodnici nisu mogli ili nisu stigli da učine. Mladi pripovedači srpski, i ako iz raznih krajeva, i sa različnim vaspitanjem, ipak imaju nečega zajedničkoga, što im daje zasebnu fizionomiju. U njih je sviju jako izraženo osećanje nostalgije punog, bogatog, ekspanzivnoga života, svi oni žele život sa širim vidicima, sa više svetlosti, sa više cvetanja cele prirode ljudske. Otuda kod njih čežnja, koja se katkada diže do velike poezije i senzualnost, koja može buniti četrdesetogodišnje device i one koji drže da se knjige pišu za pansionate mladih devojaka. Pored toga, oni obilato imaju osećanje socijalne pravde, ljubavi za male i slabe, ponižene, uvredjene i pritisnute u društvu i u životu, za duboke slojeve mase narodne. U svoju naturalističku, nostalgičnu, čulnu i socijalnu umetnost oni unose i znatne sposobnosti za opažanje i beleženje spoljnoga sveta i jaku umetničku osetljivost i duševnu toplotu, intimne akcente koji katkada izgledaju na lirske ispovesti. Oni u isti mah daju i romane vidljivog sveta i drame unutrašnjega života; naturalisti su po onome što bistro i jasno vide i otvoreno i smelo kažu, idealisti su po onome što osećaju u dubini svojih duša i što im kao krik poleće sa srca. Srpska književnost do danas nije videla originalnije i zanimljivije kombinacije, i, bez velikoga optimizma, mogu se polagati velike nade na mladu srpsku pripovetku i budući roman.

BIOGRAD u Srbiji.

Jovan Skerlić.

GENEZA NAJNOVIJIH POJAVA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI.

(PRIKAZ.)

Svaki Hrvat, koji je zaronio u razvitak svoje literature, pozna utjecaj susjedne Italije na književno stvaranje Hrvata, kao što i utjecaj Hrvata na talijanske književne prilike. Ovaj prvi utjecaj bio je razjašnjen amo i tamo u monografijama o dubrovačkim i dalmatinskim piscima, i ako nije do danas potpuno dovršen. Ovaj drugi nije na žalost bio ni oskorupljen, kao da se nas manje tiče upliv naše kulture na tugju, nego li tugje na našu! Svakako stoji, da su se hrvatski pisci od XV. do XVIII. vijeka ogledali u svom radu na svoje talijanske susjede, te je naša književnost te dobe u duhu i u formi puna podsjećaja na Italiju.

U XIX. vijeku naša književnost stala se je oslobagjati tugjinskoga utjecaja, hoće da bude narodna, svoja u formi i u duhu, ali baš u tom radu za oslobogjenjem, u tom radu da postane narodnom, pomaže ju ne malo primjer susjedne Italije. I talijanska književnost koncem XVIII. vijeka počimlje se preporagjati. Do tada umjetnost i književnost bijaše svojina nekolicine odabranika, bijaše orudje tiranije mogućnika nad bezsvjesnom masom, bijaše beskorisna zabava bezposlenih duhova. Književnici do tada radijahu na književnom polju opojeni taštom željom udivljenja nad vlastitim djelom, ili željom da prime izraz udivljenja nekolicine upućenika, kojima je djelo bilo namijenjeno. Ali jednom uvidješe, da je i književnost elemenat života, da valja pisati s nekom odregjenom svrhom, te prezreše one, koji do tada bludijahu po beskrajnim poljanama formalnih užitaka.

Ako literatura mora služiti životu, a život narodu, onda je njoj glavna zadaća. da živi životom narodnim. Prvi Parini u Italiji shvati tu zadaću te oštrom kandžijom udari po plemstvu, štono se tovljaše u besposlici žuljevima naroda, za njim Alfieri na pozornici navijesti rat tiranima. Od tada pa sve do god. 1849. i dalje talijanska je književnost velika radionica oružja proti tugjinstvu za slobodu i jedinstvo naroda, o kojem snivaše Dante pet vijekova prije. Od tada pa kroz punih osamdeset godina svaki, koji je znao perom mahati, dao se je u službu otačbine. Cijela talijanska književnost, u najširem smislu uzeta, služi u političke narodne svrhe. Tragedija i drama, često okljaštrena od cenzure, ali shvaćena od naroda, čitala se kradomice po zakucima. U njima narod gledaše svoju prošlost, a rumen mu oblijevaše lice sa sadašnjosti. Na njima se nauči muževnim vrlinama, nauči plakati nad nevoljama otačbine sa Alfierievim Iciliom, Pellicovim Pavlom, Niccolinievim Arnaldom. Muževna i žalosna lirika Foscolova, Pindemontieva, Berchetova, Rosettieva, Manzonieva, Leopordieva i Giustieva dade oduška boli cijeloga naroda raskomadana, potlačena od bahata tugjinca. Ta je lirika našla odjeka u patriotičnoj duši nadahnutih glazbenika: Bellinia, Donizettia i Verdia. Roman je prije toga pokreta obragjivao samo ljubavne epizode ili pikanterije razvratna života, ali sa Manzoniem prijegje u službu narodnih težnja te stade obragjivati domaću povjest i društvene prilike prošlih vijekova. Udariše istim pravcem Grossi, Cantù, Massimo D' Azeglio, Guerazzi. Zadaća romantike slagaše se sa zadaćom povjesničara. Pojedini strukovnjaci, kao Capponi, Balbo, Botta, Colletto, Cuoco, Santarosa a da ne spominjem Muratoria, obragjivahu osobito one odlomke talijanske povjesti, gdje se ističu borba za slobodu, patnje izdržane, progonstva i mučeničtvo odlučnih otačbenika. I sam Manzoni u svojoj Colonna infame odaje se marljivim i savjesnim povjesničarom. Sve, što se je u Italiji pisalo za spomenutoga pokreta, bilo na znanstvenom, bilo na umjetničkom polju, spadalo u strogo filozofijsku struku, sve i same gramatike služahu političkim narodnim svrhama. Smatralo se je izdajstvom u ma koju drugu svrhu pisati, pa bila ta u sebi i najplemenitija. A ta svrha je morala biti očito jasna, razumljiva, koliko su to dopuštale prilike javne cenzure. Što se nije moglo tiskati u Italiji, slalo se je u Švicarsku, u Francesku, u Englesku, pa se je otole vraćalo u Italiju makar kradimice.

Taj neprekidni, dosljedni, ustrajni rad morao je dovesti do cilja i doveo je!

Da je taj rad blagotvorno djelovao i na nas, uvjerit ćemo se, ako se obazremo na razvitak hrvatske književnosti i hrvatske misli i na odnošaje naših književnika za ilirskoga pokreta dalje sa Italijom.

Misao o ujedinjenju hrvatskoga naroda nije prešla iz Italije. Ona je stara, starija od same ideje ujedinjenja Italije. Povjest te ideje protkana je patnjama i progonstvima malo poznatih ili zaboravljenih otačbenika Dalmacije od XIV. do XIX. vijeka. Kosti, već truhle u grobu, tih otačbenika čekaju osvetnika svoje uspomene, čekaju harnog potomka, da ih prikaže u pravome svjetlu, te da podnožje sramotnoga stratišta, na kojem pogiboše kao veleizdajice, bude mogila sjajna spomenika!!

No i ako ta misao nije prešla iz Italije amo, ali je rad talijanskih književnika i patriota pomogao učvrstiti i proširiti tu misao medju Hrvatima, osobito u Dalmaciji, i hrvatskim književnicima. Promislimo, da se je Vjekoslav Babukić prije nego li je zapjevao u »Danici« (god. 1835.) da njezino dobro srce

> ... ljubi vse stare Horvate:
> Srblje, Bosnu, Hercegovce brate,
> Ljubi ono drage još Slavonce
> Štajerce i Kranjce, Gorotance,
> Jer su ovo braća od starine
> Sini jedne drage domovine.
> Svi su ovo Horvatjani bili ...

napojio talijanskom savremenom poezijom spomenutih pjesnika.

Božidar Petranović stupajući god. 1849. pred narod progovori u Kninu znamenitu besjedu, u kojoj čitamo ... »Mi smo Hrvati, pa nam valja narodnost našu i jezik čuvati kao zjenicu i i nju do pošljednje kapi krvi braniti. Braćo moja, hrišćani i kršćani, svi smo sinovi jednoga oca, koji je na nebu; svi smo prava jednokrvna braća: ljubimo se i poštujmo zamjenito a ne progonimo se poradi zakona«. (Zora dalm br. 29. god. 1848.) Taj marni radiša na polju hrvatske kulturne historije sproveo je nekoliko godina u Padovi kao slušatelj onoga sveučilišta, gdje je vrvljelo talijanskim otačbenicima. Naslušao se je Fusinata, načitao Giustia, Leopardia, simpatizovao sa talijanskim pokretom, kao ogromna većina naše mladeži, koja je bila primorana učiti na

padovanskom sveučilištu. Odatle je Dalmacija dobila velik broj kasnijih pobornika za hrvatstvo. Svi dalmatinski hrvatski književnici u svojim literarnim radovima odaju talijansku školu: i Kazali, i Pavlinović, i Ljubiša, i Pucić i Ivičević Stjep., pa za ovijema Buzolić, Nodilo, Sundečić, Despot i drugi, — koje ne treba spomenuti — premda je njihov rad naperen proti prevlasti talijanskoga elementa, talijanskoga jezika i talijanske kulture. Uspješno se otimlju talijanskoj formi, ali politička tendencija je zajednička njima i talijanskim piscima. Za to se u Dalmaciji i prevode Alfierieve tragedije, Monzonieve himne, Leopardieve kancone, za to se u Dalmaciji sa poštovanjem spominjaše Gioberti i Rosmini, Mamiani i Mazzini, Pellico i Foscolo.

Što kažem za Dalmaciju, mogu reći i za Herceg-Bosnu, Predstavnici hrvatske književnosti u tim zemljama: Jukić, Nedić, Martić i njihovi vrijedni nasljednici mladji franjevci, dobiše odgoj i naobrazbu većinom u Italiji.

Valja da je banovinska Hrvatska bila bez drugoga utjecaja osim onoga posrednoga preko ovih posestrima — zemalja? Kad se promisli, da nije bilo hrvatskoga književnika za ilirstva, a da nije poznavao talijanskoga jezika, lako je zaključiti a priori, da je literatura toga naroda utjecala na njihov rad. Preradović u svojim vojnama u Italiji nije se mogao oteti književnom ambijentu naroda, u kojemu življaše. Je li moguće i pomisliti, da nije čitao talijanske književne proizvode? Ako ih je čitao, da nije iz njih ništa usvojio, ni zanos za narodnom poezijom? Prevoditelj Manzonievih i Danteovih ulomaka u Italiji je shvatio, a ne u Bečkom Novom mjestu, što je ljubav za otačbinom i kako valja za nju nesebično raditi. Promislimo sada na Vraza, na Mažuranića, na Bogovića, pa za njima na sve naše pjesnike do Markovića, Arnolda, Hranilovića; promislimo na Dežmana oca, Cirakija i Šenou: u svima ključa nagla južnačka krv, u svima se čita ljubav za otačbinom. U svima ćemo naći himana a la Rossetti i Berchet.

Kao što pjesma, dala se je po prirodnom zakonu i glazba u službu otačbeničkih ideala sa Lisinskim, Kuhačem, Zajcem i mladjim drugovima.

Ne samo lirika nego i epsko pjesništvo slavi Hrvatsku sa Botićem, Vežićem, Martićem, Markovićem, Dežmanom, Okrugićem birajuć gradivo sa »pustoga povjesnice polja — uvehloga hrvatskoga slavlja«. Tko se je okušao na dramatskom polju, nije

se zalijetao u daleke, nepoznate krajeve, nije prebirao tudju povjest, kad mu je domaća nudila na pretek neobragjena polja. Iz te dobe imademo »Stjepana Tomaševića«, »Frankopana«, »Matiju Gupca«, »Zvonimira«, »Karla Dračkoga«, »Nikolu Zrinskoga« itd. Od tada potječu »Juran i Sofija«, »Graničari«, »Zatočenici« i druge drame jedva poznate mlagjemu naraštaju.

Tek kasnije se pojavlja roman. Šenoa ga je podigao i dao mu isti pravac, kojim koracahu ostale grane pjesništva. Prije njega imademo nekoliko omanjih pripovijesti u prozi od Janka Jurkovića, D. Demetra, Trnskoga i drugih rasijanih po časopisima i godišnjacima, ali on se pravom može nazvati ocem historijskoga romana u Hrvata. On je priučio naše općinstvo na čitanje domaćih književnih proizvoda. »Seljačka buna«, »Zlatarevo zlato«, »Čuvaj se senjske ruke«, »Diogenes« pa sve ostale pripovjesti, budi iz domaće povjesti, budi iz domaćega života, idu jedino za tim, da probude svijest u narodu i da mu uliju u dušu ljubav za vlastitim jezikom. Uza nj se drže g. E. Tomić, L. Vukelić, Gjuro Deželić, Mato Vodopić, Ferdo Becić gotovo istoga pravca.

U malenu narodu dogadja se što i u malenu gradu. U malenu gradu dućani valja da imadu svakojake trgovine: žižaka i metala, papira, crnila i rakije. U velikim gradovima dućani su odredjeni za prodaju pojedinih predmeta. U malenu narodu književnik se ne može posvetiti jednoj struci, valja da je mnogostran, pa baš ta mnogostranost spomenutih književnika sa uvijek istim pravcem — dostojna je najvećega udivljenja. To opažamo u naših Iliraca.

Znanosti ne zaostaju za lijepom knjigom. Kukuljević sakuplja po arhivima u domovini i izvan nje sve, što može objasniti našu prošlost. Nastavljaju i upotpunjuju njegovo djelo Rački, Ljubić i Smičiklas, Klaić, Nodilo. Pišu na temelju podataka zanosnih monografija, obradjivajuć baš one odsjeke domaće povjesti, gdje se ističe borba naroda za državnu samostalnost, ili slava naših velikih muževa bilo na bojnom, na diplomatskom, na umjetničkom ili na znanstvenom polju. Oni nam ostaviše sliku unutarnjega stanja Hrvatske do XII. vijeka, oni »borbu južnih Slovjena za neodvisnost«. Oni »odnošaje Dubrovnika sa Mletačkom republikom«, i tko bi mogao ovako na pamet spomenuti sve, što je rasijano u mnogobrojnim i temeljito obradjenim izdanjima naše akademije. Nije grane ljudskoga umjeća, kojom se ovi stariji

pregaoci nisu bavili. Ostaviše nam dragocjenih priloga za historiju narodne kulture: narodne vjere, etike, estetike, prava, kućanstva, državnoga ustrojstva, obrta, trgovine, pjesništva, pomorstva. Kroz nekoliko decenija sakupiše neizmjerno blago, koje je teško pozornim okom progledati. A najveća je njihova zasluga, što nam stvoriše i ostaviše kao neprelaznu baštinu proučen i usavršen jezik dotjeran do grčke finoće, u kojem je lako pisati ma koju granu znanja, jezik jedinstven od Zemuna do Kotora a razumljiv izučenoj kao i seljačkoj ruci.

II.

Oko sedamdesetih godina prošloga vijeka u talijanskoj književnosti zavlada nova struja, te gotovo svi književnici, koji doprinješe i znoja i suza za oživotvorenje narodnih ideala, padoše u zaborav. Njihova djela leže po skladištima da hrane grizice i miševe, ali, što se ne dade oprostiti, ni njihova zaslužena književna slava ne ostade neoštećena pod udarcima nove kritike. Leopardi postade djetinjastim, Manzoni smiješnim, a svi ostali skupa praznim deklamatorima.

Tu istu pojavu opažamo od desetak godina i u našoj narodnoj književnosti. »Sve, što su stariji napisali ne valja ništa, nema nikakove umjetničke vrijednosti. Sam Preradović, i ako je na mjesta iznio koju biser-ideju, ne umjetnik, zaodjeo ju je dronjcima. Dosadanji književnici bijahu samo fraseuri bez pravoga smisla za umjetnost pod dojmom zastarjelih predsuda, žrtve natražnjaštva, dostojne samilosti«. Tako po prilici govore mlagji ljudi, obarajući se osobito na žive nasljednike ideja i pravca hrvatske književnosti. »Umjetnost i književnost, kao grana umjetnosti, valja da je slobodna, ne smije trpjeti nikakovih okova ni obzira, ni svrhe, ni milieu-a, ni auktoriteta, ni načela, ni pravila. Nagon pisca jest jedino pravilo i načelo. Sve, što je stegnuto, sputano ma čim, ne vrijedi u umjetnosti — nije moderno«. Proglasivši slobodu stvaranja vrhovnim i jedinim načelom, sve, što je narodno, sve, što diše nekim patriotskim duhom, a pogotovo ono, što odaje neku moralnu tendenciju, zabacuju kao protivno umjetnosti, u ime te iste slobode. »Kao što znanost, tako i umjetnost valja da je univerzalna, internacijonalna. Narodni ju karakter može samo poniziti. Dapače nova umjetnost ne smije se obazirati na nikakova načela estetike. Ta su izvedena na starim djelima, a

moderna umjetnost ide za tim, da nadje nove putove, a ovima da stigne do nečesa novoga. Ona hoće da stvara«.

Dok mladji naraštaj tako govori i piše, ogromna većina starih djela i starih pisaca, kojima smo dužni zahvalnost, što hrvatski pišemo, što smo duševno sjedinjeni od Špiča do Srijema, ide u zaborav. Veoma se malo čita, a još manje proučava onako, kako bi zaslužilo, blago sakupljeno u izdanjima Akademije, Matice Hrvatske, a još manje privatna izdanja. Dok se zanemaruju stara djela, novi naraštaj ne stvara ništa, za čim bi se narod zanio, što bi narod shvatio, čim bi zadovoljio neodoljivim potrebama svoje duše. S toga se moramo bojati za budućnost.

Ta je pojava od velike težine u kulturnom životu naroda, pa valja na nju svrnuti svu pažnju, valja proniknuti dublje, nego što se je do sada činilo, pa promotriti njezine intimne uzroke. Neki misle, da se je idejom nacijonalizma preživljela i književnost na narodnoj podlozi, u narodnoj službi, te sa idejom kosmopolitizma, humanizma da je i ona postala kozmopolitska, universalna. Nu tko i malo pozna duševno stanje narodâ i njihove težnje, uvidja, da to ne stoji ni kod jednoga naroda na svijetu. Ta se ideja pojavlja u novu obliku, ali je svugdje živa. U Italiji, u Njemačkoj književnost u službi domovine sa jedinstvom naroda postigla je prvi svoj cilj — cilj, za kojim mi imademo još posla. — Te je razumljivo, da je ona sada skrenula sa staroga puta, slijedeći nove težnje svojega naroda. Nu i ako je za nekoliko decenija zabrazdila, nije se odmetnula od narodnih ideala.

U nas pak ni ti razlozi suvišnosti nakon postignuća cilja ne mogu protumačiti dovoljno novu pojavu. Da nam bude jasan njezin postanak, moramo se obazreti na razvitak literature u drugih naroda. Ona bo nije somonikla na hrvatskome tlu. Došla je preko Njemačke iz Franceske i to slabim tromim korakom.

III.

Smjela filozofijska kritika XVIII. vijeka, opojena čistim materijalizmom, dovede Francesku do prevrata. Taj prevrat po svojoj naravi, a osobito s toga, što je prenaglo i u nevrijeme došao, okupao se je u krvi i u suzama evropskih naroda. Kao gorska lavina posred zime kotrljajući se u dolinu ruši i nosi sve, što joj se opire, ili što se ne može ukloniti s puta, jer je ne opazi. Tako i taj prevrat neprestanim ratovima osobito po Italiji

i po Njemačkoj sijaše samo prokletstvo te probudi sveopće zgražanje i pripravi reakciju. Ta reakcija započe svoje djelovanje za samoga Napoleona I., a kasnije, u doba obnovljenja, nastavi grozničavom brzinom svoj započeti rad, eda se narodi povrate na stazu starih tradicija. Nastade doba mira. Tada vidimo, da u Franceskoj, a analogno i po susjednim državama, znanost, umjetnost i književnost rade usporedo za isti cilj, nadahnute istim načelima.

Srednji vijek, doba feudalizma, sa njegovim utvrdjenim gradovima, sa njegovim vitezovima, sa turnirima, megdanima postaje idealnom dobom, u koju se zalijeću pjesnici da dadu oduška svojemu čuvstvu. Tankoćutje je obilježje svih njihovih junaka i junakinja. Melanholija je jedina njihova Muza, s toga su idealne samo žene blijede, paćene, tužne. U romanima se govori o križevima, o lijesovima, o grobištima. Otvaraju se samostani, da čitatelji vide i osjete patnje nevinih, zatvorenih proti volji. Sva ta, tako zvana, romantična literatura ide za tim, da pobudi u čovječoj duši sućut nad tudjim nevoljama, da pobudi odvratnost nad zemaljskim životom, te da ražeže u srcu ljubav prema naukama vjere, koja prenaša čovjeka nadom na vedre poljane prekogrobnoga života, gdje ga čeka vječni užitak. Ono, što je pjesnika nadahnjivalo i o čem je rado pjevao, to je nastojala i filozofija da dokaže. Književnost svih evropskih naroda iz te dobe opojena je manje ili više tim istim duhom. To je sjajna epoha za književnost, koja se diči velikim piscima zadojenim čuvstvom najplemenitijega altruizma.

Slava te epohe u povjesti kulture osniva se jedino na književnosti i umjetnosti, a samo donekle i na filozofiji, jer je i ona pretežito literarna. Znanosti su malo utjecale na taj rad.

S druge strane vidimo, kako poslije franceskoga prevrata svugdje po Europi prevladjuje demokratsko načelo nad istrošenim staleškim privilegijama. Sa pobjedom demokracije, osobito drugom polovicom XIX. vijeka, propadoše ideali malobrojnih učenih slojeva društva, propade stari ukus umjetnički, propade književnost sa svojim romantičnim i klasičnim idealima. Ali za to procvate obrt, oživi trgovina, poduzeća se prošiše, a poslovi umnožiše na temelju eksperimentalnih znanosti, koje olakšaše općenje izmedju naroda. Kemija, fizika, mekanika zadiviše svijet svojim uspjesima. Prirodne nauke na svim područjima slave slavlje. Osim

toga nastaju nove nauke: etnografija, povijest, filologija sakupiše silno gradivo, na temelju kojega dodjoše učenjaci do nevjerojatnih zaključaka. Opažanje, iskustvo jest jedino pravilo, jedino načelo u znanosti i književnosti.

Na uspjehu tih novih nauka August Comte osnova filozofiju pozitivnu pretekavši za sedam godina · evolucijonizam Spencerov, a za petnaest Darvinov. Ta pozitivistična filozofija pokaza ljudima nove vidike u svijet i u život. Slijedbenici te nauke drže za stalno (osnovano na izkustvu!), da čovjek stenje pod tiranijom slijepe sudbine ili nužde. Za najneznatniji svoj čin on nije odgovoran: ako, šetajući gradom, okrene glavu na desnu mjesto na lijevu stranu, ili obratno, ako, došavši kući, sjedne na stolicu mjesto, da se izvali na divan, ako drži ruke sklopljene ili raširene, on je to prisiljen činiti, neka unutrnja otajstvena sila na to ga nagoni, a on joj se ne može nikako oteti. U lubanji mu je odregjena, zabilježena sudbina, koju on prima od roditeljâ u baštinu, proti svojoj volji, pače i proti svome znanju.

Svako zlo ili dobro djelo, što ga on za života učini, počinili su ga njegovi roditelji; ako nisu počinili, ali su ga stalno promislili; ako nisu pak baš neposredno roditelji, onda su to bili bez dvojbe djedovi ili pradjedovi. U stanovito pak doba stanice moždanske su to obnovile u njegovoj svijesti. Nije samo postao robom, slijepim orudjem sudbine, nego je još izgubio onu duševnu moć, ono duševno oko, kojim mogaše do tada vidjeti toliko divnih istina. Malo po malo evolucijom nestade u njemu i duše, a za dušom iščezne i ona »vječna utvara«, koja ga punijaše nadom, ili mu pretijaše vječnim kaznama; iščeznu i Bog! Ako taj Bog slučajno opstoji, učenjaci će ga stalno naći na dnu kemijske retorte ili staklene tikvice. Dok ga oni ne nadju, i ne treba nam ga.

Materija radi sve po sebi: živi, misli, umuje, stvara apstrahiranjem općenite pojmove, prosudjuje pro i contra, hoće po nekim stalnim nepromjenljivim zakonima, zajedničkima svim živim bićima. Sve one providencijalne sposobnosti i prednosti, kojima se je do tada čovjek dičio i s kojih se smatraše višim od ostalih nijemih životinja, iščezoše. Ono, što se je zvalo u staro doba sposobnost duše, nije ništa drugo nego funkcija organične materije. I mišljenje je puka organična funkcija. Kad je Newton otkrivao zakone općenite gravitacije, u njem se je zbivala fizično-kemijska funkcija jednaka onoj, koja se zbiva u nama, kada probavljamo težak objed. S toga filozofija nije drugo nego fiziologija. Čovjeka možemo proučavati u psima, ovcama, zecovima i golubovima. Tä očevidno je, da on ravno potječe od majmuna. Ako opažamo nekih razlika, te su razlike proizvod dugotrajnih evolucija. Ako želimo ići dalje istraživanjem našega postanka, osvjedočiti ćemo se, da čovjek, kao svaka druga sadašnja ili već poginula životinjska vrsta, potječe od riba, Adam i Eva su proste mitske figure; znanost priznaje za naše preporoditelje ajkule i murene.

Pozitivizam u znanosti i demokratizam u društvenom životu osvoji malo po malo i carstvo književnosti i umjetnosti. Ove ostaviše stare ideale ljepote, koji se jednom smatrahu dijelom života, i dadoše se na proučavanje čovjeka, njegovih težnja, njegovih patnja i boli. I književnost hoće da bude pozitivnom, te je nazvana verističnom, naturalističnom, analitičnom. Osobito lijepa književnost natječe se za punih četrdeset godina sa filozofijom u proučavanju čovječje »duše«, njegovih unutrnjih nagona, u proučavanju one sile, koja ga tjera, neodoljivo goni, da izvede ovo ili ono djelo. Iz te dobe književnost svih naroda, ali osobito franceska, rodila je množinom analitičnih, kriminalističnih i u opće socijalnih romana, u kojima atavizam odaje neodoljivu moć.

Sa Kumičićem se pojaviše izrazito u hrvatskoj književnosti valovi te franceske struje, pojavi se socijalni roman protkan naturalizmom. Za njim opažamo tu struju još jače u radovima Gjalskoga, Vj. Novaka, Kozarca, J. E. Tomića, Borote, Leskovara i drugih. Opažamo je u pjesmama Arnolda, Palmovića, Harambašića, Hranilovića, Tresić-Pavičića i gotovo kod svih liričara iza osamdesetih godina. No kod svih ovih pisaca i pjesnika naturalizam je nuzgredna stvar, forma, ne dira u temelje istina posvećenih vjerom i predajom vjekova, a što je još važnije, ne udaljuje se od narodnih ideala starih preporoditelja.

IV.

Val na moru širi se od svojega središta napried sve dok ne nadje hridinu. Tu se on lomi. Jedan dio vraća se k svomu središtu natrag, a drugi se razdvoji te stupa protivnim pravcima, dok se ne izgubi. To se je isto dogodilo sa pozitivizmom najprije u znanosti, pa onda u književnosti. Predugo bi me zavelo slijedeći ovaj

razdvoj i povratak k staromu središtu na polju znanosti. Obazrimo se samo na književnost.

Ona je, držeći se znanstvene metode pozitivista, obradila sve pojedine slučajeve života, otkrila je najintimnije zakutke čovječje psihe, ispitala je sve boli, prikazala, iznijevši na svjetlo, svagdanje dogodjaje. Radeći na tom polju bezgraničnom slobodom i genijalni pisci prekoračiše granice, koje im nametaše zdrav razum, zaključci ne bijahu uvijek logični te kompromitovaše sam sistem. A oni pisci pak, koji nijesu imali sposobnosti, da iznadju nešto originalna i zanimiva, prihvatiše se morboznih pojava u životu. Tko bi sudio svijet po njihovim djelima, morao bi zaključiti, da je ova naša zemlja samo veliku ludnica, ili velika bolnica. Baš te bolesne pojave u književnosti i umjetnosti dadoše prvi pokret reakciji na tom polju. Val pozitivistične literature nadje u njima prvu hrid, koja ga je imala prelomiti. Sada se zapitaše veliki književnici: kamo ćemo dalje ovim putem?

Dok je književnost slijedila metodu pozitivizma, masa, kojoj je ona jedino posvetila svu svoju pažnju, ubije onaj isti individualizam, za kojim su težili gotovo svi književnici. Onaj »osrednji čovjek« Queteletov, kao prestavnik te mase, otjerav Emersonove »uzor ljude«, sjede na prijestolje starinskih heroja. Neprestanim, grozničavim radom na praktičnom, materijalnom polju čovjek ne može da se podigne nad osrednjost. Nestade velikih ljudi.

Kada demokracija zasjede kraljica u javnom životu, bude prepuštena sama sebi, te nametnuvši se postade kumirom pojedinca. Za tim opažamo dvije stvari: Ona se približuje znanosti, a znanost njoj, te zajedničkim silama udariše na tobož zajedničke neprijatelje: na vjerske predaje starih vijekova i na ukorijenjena načela »staroga« morala. Ali, kad su vidjeli, da su izveli svoje djelo, kad cijenjahu, da su postigli svoju svrhu, stadoše zadivljeni da gledaju, što su učinili, kao varvar, koji je porušio remek-djelo klasične arhitekture. Nu iza kratka udivljenja udje u njihovu dušu neko novo čuvstvo slično strahu ili zgražanju, iza njega nastade žalost, gotovo bi rekao pokajanje. Ovo je perijod duševne skepse, posljedica dubokih preokreta, moralnih oluja. Taj perijod počinje početkom devedesetih godina. Preteča mu je Bourgetov le disciple. Čovjek nije više duša zemlje, vladar vidljivoga svijeta, nije on više središte svemira. On je prosti atom, kap vode u moru vasione. Sve njegove patnje, njegove boli, njegove želje: vas njegov život jest ćuh vjetrića, za koji se ne zna, odakle dune ni kamo se izgubi.

Iz sredine varvarskih četa, koje u svome bjesnilu porušiše veličanstvene zgrade, sjajne spomenike osvojena klasična grada, sjajno svjedočanstvo ljudskoga uma i rada — pokopavši pod ruševinama njihove oduševljene branitelje — nakon kratke stanke, koja bilježi časoviti užitak, dižu se plemeniti duhovi, zgražajući se nad svojim djelom, dižu se, da spase ono, što još nije uništeno, da obnove ono, što je porušeno. Tako motreći ruševine starih tradicija, gledeć izmrcvarene stare ideale prestravljeni s grozna prizora ustaju oni isti, koji su pomogli rušiti, te se živo laćaju posla, eda uskrise, što je zamrlo, eda poprave, što je porušeno, eda rastjeraju neumoljive razarače. Eno u Franceskoj Emila Bourgeta zajedno sa Fr. Coppéeom, Barrèsom i Brunettièreom, koji propovijeda bankrot znanosti, te piše »l' etape« i »un divorce«. U Rusiji L. Tolstoj, nazvan natražnjakom, otimlje se svim silama uništenju moralnih ideala. Eno Sienkiewicz u Poljskoj, eno Brandes, eno Holl Caën i sva sila drugih pisaca u Franceskoj, Belgiji, Engleskoj, Italiji i drugdje. Književnost je sada razdijeljena na dva dijela. Neki književnici, i to pretežit dio, u Franceskoj, Engleskoj, Italiji ide za restauracijom, a neki nastavljaju starim pravcem do skrajnih granica.

Opet oživljuje historijski roman sa moralnom ili patriotskom tendencijom. Preobražena ustaje historijska tragedija i drama, da zauzme svoje mjesto nepravedno joj oteto od razvratnih pochades, te urednik najglasnije smotre na svijetu: Revue des deux mondes — piše svoje discours de combats dokazujuć preporod idealizma, raspravlja u znamenitom djelu Sur les chemins de la croayance o povratku k vjeri izgubljenoj, k vjeri, koja nas je uljudila i prosvijetlila.

Tko na sve ovo pomisli, shvatit će lako ona dva momenta ili impulsa u našoj književnosti od osamdesetih godina unaprijed, impuls tradicijâ, vjere, morala, patriotizma, i impuls dvojbe, nagona, neodoljive sile u borbi medju sobom. Jednoga te istoga književnika nije moguće shvatiti, ako se ne obazremo na evoluciju književnosti u Evropi. Kumičić je, na primjer, jedan od takovih književnika, u kojem se je zbivala evolucija ne samo pod utiskom domaćih javnih i privatnih prilika, nego i pod utiskom franceskih savremenih velikih pisaca. On pocimlje svoj književni

rad sa socijalnim naturalističnim romanom, da se kasnije baci u naručaj idealizmu sa »Jelkinim bosiljkom« i »Začudjenim svatovima«, da dopre do historijskoga romana: do »Urote« i »Kraljice Lepe«. Taj isti proces se zbiva i u njegovu dramatskom radu: počimlje sa »Obiteljskom tajnom« i »Poslovima«, a svršava sa »Petrom Zrinskim«. Obratni proces opažamo kod drugih pisaca, kod Gjalskoga na primjer. On se danomice rješava »okova«, »konvencijonalizma«, postaje slobodniji, kozmopolitičniji, moderniji u svojem stvaranju.

V.

Kao što je znanost bankrotirala tako i njezin saveznik demokratizam. Ovdje je zbora ob onoj znanosti pozitivističnoj, eskluzivnoj, za koju rekoh gori, kamo nas je dovela sa svojim izvodima. Tako isto nije ovdje govora o demokratizmu kao političkoj ustanovi, kojom se upravljaju narodi i države. Govora je ob onom pogubnom demokratizmu, koji razi ljude do srednjega tipa, povrh kojega nije se moguće podići; ob onom demokratizmu, koji ubija herojstvo: o demokratizmu u znanosti i umjetnosti. Val demokratizma naidje na hrid, pa se razlomi. Ustadoše dva pisca, da povrate čovjeku izgubljeno prijestolje: Fridrih Nietzsche i Toma Carlyle. Ali koja ogromna razlika izmedju njih?! Za engleskoga pisca čovjek je slika i prilika božja na zemlji, a za bolesna Nijemca čovjek je kralj, koji može i mora da izrabi sve, što postoji na zemlji, za svoju nasladu i za svoj užitak. Carlylovi Heroji i Nietzscheov Nadčovjek daju pravac najnovijoj književnosti: oni su prestavnici dviju oprečnih struja, u koje se razdvoji val demokratizma i pozitivizma.

Carlyle je osvjedočen puritanac, to opažamo na svakoj stranici njegovih Heroja. U tom djelu slušamo Platona, gdje umuje, i Bogom nadahnute biblijske proroke, gdje propovijedaju i kore. Nietzsche je otvoren bezbožac: u formi odaje žar, ljubkost grčkih pjesnika začaranih ljepotom života, zanesenih za užitkom. Na mjesta znade biti umjeren, jednostavan poput starih Latina Fabijevih vremena. Ako je velika razlika u formi, još je veća u stvari: u shvaćanju života, u shvaćanju povjesti, svijeta, čovjeka i njegovih zadataka na zemlji.

Povjest čovječanstva, kaže Carlyle, nije drugo nego povjest nekolicine velikih muževa ili Heroja. Zvali se oni, kako mu drago,

ne obazirući se na njihovo osobito poslanstvo, na njihove naslove, stoji to, da čovječanstvo mora njima zahvaliti svako svoje dobro, svaki svoj napredak. Čovječanstvo je krdo bezumnih životinja, koje idu, kamo ih nagon niskih živinskih potreba tjera. Ali kao što dobar otac bdije nad svojom djecom, tako i Bog bdije nad čovječanstvom, te, kad mu se svidi, pošlje na zemlju svoje glasnike, da raspale ljudska srca i razgale tamu, što se obavi oko njihova razuma, eda shvate život, eda upiju istinu. Masa je nesposobna ma za kakov rad bez vodja i bez učitelja. Zato Bog šalje apostole i proroke, da pouče narod vječne istine, vjere i morala, šalje vogje, da ga izbave iz sužanjstva i privedu u carstvo moralne i materijalne slobode.

Povjest je kao veliko naslikano platno, na kojem se ističe samo nekoliko sjajnih, točno markiranih lica, koja daju karakter cijeloj slici. Sama nas narav nuka, da označimo velik odsjek povjesti jednom izrazitom osobom jednim junakom: Homersko doba, Periklovo doba, doba Aleksandra Velikoga itd. Kao što u našoj pameti tekom godina tamne mnogobrojne uspomene, dogadjaji prve mladosti, a uz to raste i tačnije se ističe slika nekojih doživljaja, u kojima se steže cio život; tako i iz pameti naroda iščezavaju sva ona pokoljenja, što su za kratko vrijeme kraljevala na pozornici života i zujili poput muha ljetnim zrakom. Ali ne zaboravlja narod velike odlučne dogadjaje ni velike ljude, što su ih izveli. Bez velikih muževa, bez heroja, nije moguće ni pomisliti, a kamo li izvesti velika djela.

Što je ostalo od starih naroda Evrope, Azije i Afrike? Što znamo o njima, o njihovim težnjama, patnjama, pjesmama, uzdisajima? Kao da je povodnja odnijela hram njihove prosvjete, pa vidimo na vodi po koji ostatak: po koje ime. To nam je jedino preostalo od mnogobrojnih stoljetnih pokoljenja. Najstarija Grčka živi u pameti naroda, jer preostade Homer, da joj svojim herojskim glasom raznese ime i čuva uspomenu u svijetu. Dok najstarija Grčka živi, koliko je mladjih naroda potonulo za uvijek u vječito more zaboravi? Nitko ne pozna njihovu prošlost, njihova poduzeća, njihove junake, jer ih nije ovjekovječio glas heroja.

Heroji su, veli dalje Carlyle, poslanici božji, pojave nebeske, velikani, koje Bog šalje na zemlju, da izvedu njegove osnove, pa, nakon kratka boravka, da se povrate, od kuda su došli. Stoga

njihov život ne traje dulje od njihova poslanstva, a skopčan je uvijek sa neprestanom borbom za izvršenje toga poslanstva.

Mnogi filozofi misle sa Jozipom Mazziniem, da je velikan — genij — junak — plod svojega vremena i svojega društva, a za Carlyla heroj je začetnik svoje dobe: on stvara društvo po svojim nazorima. Stoga je dosljedna njegova tvrdnja, da su heroji kod svih naroda, u svim prilikama bili jednaci, od istoga materijala i na istom brdu tkani, ma kojim ih imenom zvali. Razlikuju se u tome, što nisu uvijek bili jednako primljeni i slušani.

Štovanje heroja nije uvijek jednako, odaje se na različite načine, ali je uvijek bilo teško, a zadatak pokoljenja jest valjano iskazivati poštovanje svome Heroju, svome velikanu, ako ga ima. A to poštovanje pak nije drugo nego neograničeno udivljenje i odanost. U zanosu svojega raspravljanja Carlyle ide predaleko, kada tvrdi: »Štovanje junaka; srdačno iskreno udivljenje; žarka, neograničena odanost za plemenitu božansku pojavu čovjeka (samo?) nije li to jezgra samoga kršćanstva?« I danas posred otrovnoga skeptičkoga kriticizma (ovo on pisaše za autokratičnoga vladanja demokratičnog pozivitizma), koji sve lomi i obara, goni nas prirodjeni nagon, da tražimo heroja i da mu se divimo, čim ga nadjemo. Politički izbori, stranke, parlamentarizam idu za tim, da izaberu najvrsnije ljude, kojima će se svi ostali veoma rado pokoravati. Izborni sistemi su doduše pogrešni, te biva, da zauzmu mjesto heroja ljudi nedostojni. To su lažni heroji, ali kao što u trgovini biva, da trgovac radi i sa patvorenim zlatom, ali ne može nikako produljiti rad, ako je sve patvoreno, tako i u političkom životu može ići, dok su lažni heroji pomiješani sa pravima, ali čim se dogodi, da su svi patvoreno zlato, prevrat je sigurna i naravna posljedica.

Narodi u svako doba traže heroja. Često im je rad uzaludan, jer ga Providnost nije poslala: znak, da su nastala vremena kušnje. Kad u narodu nema heroja, nema ni njegovih vrlina, koje sačinjavaju njegov karakter, a to su velikodušje, neslomiva ustrajnost, nepatvorena besvjesna iskrenost. Kada nema ništa dobra ni iskrena na svijetu, tada nastane štovanje forme, vanjskoga uresa, štovanje taštine, tada se dižu do kumirstva medijokriteti. Junačka vremena govore glasom sjajnih neprelaznih djela. Čim nastade doba propadanja, doba slaboće i kukavičluka, tada se puno govori: kritično čavrljanje zagluši ti uši, lažna znanost pobudjuje smjeh. Ovdje se pisac obara na pozitivizam filozofijski ljutim i oštrim sarkazmom. Ludi su oni, koji misle sa nekoliko tehničkih izraza protumačiti božanstvenu tajnu vasijone, »kao da ju možeš zatvoriti u Lydovoj staklenki i prodavati po dućanima«.

I Nietzsche mrzi na znanost, ali s drugoga razloga; jer ona podlaže čovjeka tiraniji države, podlaže ga zakonima megjusobnosti ili reciprociteta. On ju zabacuje kao moralni anarhist, nihilista, a Carlyle je ne trpi, jer ona ubija u nama vjersko čuvstvo.

Na ovom svijetu čovjek živi, kao da pluta na moru, za nekoliko časaka, pa ga valovi progutaju, ali prvi heroj djeluje i preko granica vremena, jer preko tih granica imade život. Tko nije kadar uprijeti pogled preko granicu zemaljskoga života, gubi svoje vrijeme u taštinama. Može podići oko sebe mnogo prašine, mnogo žamora, ali malo po malo žamor se utiša, prašina se slegne, pa se za njega ne zna, kao da ga nije nikada bilo. Heroj nosi sa sobom vatru, koja užiže i razgara, on vidi na nebu zastavu, oko koje se kupe svi ljudi i svi narodi. Za tu zastavu njemu se je boriti i s pouzdanjem trpjeti kroz sve ure zemaljskoga života. Na tome Carlyle osniva nesebičnost, altruizam, duh samoprijegora svih svojih junaka. Oni ne rade za sebe po proučenoj i proračunanoj osnovi; neka ih tajna sila goni na rad: često su besvjesni, a uvijek su iskreni kao i priroda, u kojoj su poluga ili sila. Ne idu za bogatstvom, ne traže vlasti, ne hlepe za slavom. Te malenkosti su posljedica njihova rada. Njima aplikuje Kristove riječi: Carstvo moje nije ovoga svijeta.

Tražeći karakter heroja u pojedinim ličnostima Carlyle se obazire više na moralni nego na materijalni svijet. Eto u kratko ideala najnovije ili, kako ju zovu, reakcijonarne književnosti.

VI.

Nietzsche sa svoje strane uči, da je svijet igračka slučaja, a u tom svijetu sugjeno je čovjeku, da živi. Stoga mu ne preostaje drugo nego da živi veselo, slobodno, okrutno i zlobno. Svaki svoj cilj, svaku svoju želju valja da ograniči na ovaj život zemaljski. U tu svrhu treba da odbije sve teorije resignacije, samoprijegora, teorije kreposti, koje ga ponizuju pred vlastitim licem i otimlju mu cilj života. To su teorije valjane za svjetinu i za sve one, koji slave smrt. Sve je zlo, bilo

djelo ili nauka, materija ili duh, ako ide za tim, da umanji ili oslabi slobodno uživanje života; a sve je dobro, što podupire u čovjeku samovladanje, ljepotu, nadmoć. Ljepota i dobrota, korist i pristojnost to su sinonimi, kao što bijahu nekoć kod Grka. Velikanom, nadčovjekom može postati samo onaj, koji bude znao najbolje uživati, koji bude znao podići se nad druge i zapovijedati im, koji bude znao reći sebi, svakomu i svačemu: ja hoću.

Za njega nema onih velikih kršćanskih i socijalnih pitanja, oko kojih mnogi učenjaci istrošiše život. Za njega je »Bog umro«, a s njime iščeznu i carstvo poniženja i boli. Bog je najveći neprijatelj čovječjemu užitku: na štovanju boli osniva se vjerovanje u život preko groba, osniva se vjera. Ta vjera u raj i u pakao jest najgrozniji pokušaj na sreću i užitak čovjeka.

Da dade ovoj svojoj nauci vanjsku formu sistema, obazire se na historiju: ona će bo pokazati, da je ova nauka plod evolucije. Odaje se pozitivistom.

Grci bijahu već došli do pred vrata velikoga hrama, u kojemu kraljuje Nadčovjek, kad bane u svijet Galilejac, pa se ljudi dadoše za njim. »Tada uništiše orudje svojega užitka i svoje veličine, da skuju, u svojoj smiješnoj zaslijepljenosti, okove svoga ropstva i svojih muka. Nakon toliko vijekova malo imade nade, da će se čovječanstvo osloboditi okova ropstva, podlosti i boli. Preko granica »dobra« i »zla« širi se bezgranična poljana hira, samovolje i užitka, a na njoj kraljuje porijetki nadčovjek.

Strast je bila do sada osugjena u svim moralnim i vjerskim sistemima, a Nietzsche ju stavlja na čelo svoje etike. »Jednom bijaše u tebi strasti, a ti ih nazivaše zloćom, a sada u tebi nema nego vrlina, koje su nikle iz onih tvojih strasti. Nakon što si postavio svoj najuzvišeniji cilj u one strasti, one postadoše vrlinama, one su tvoja radost i tvoj užitak. Živina će i nadalje koracati u svojoj gluposti uz megjaše »dobra« i »zla«, jer ne osjeća snage, da ih preskoči, pa u čovjeku, koji se je junačkom odlukom odvažio srušiti te megjaše, vidi svoga neprijatelja, mjesto da u njem vidi biće dostojno svakoga udivljenja«.

»Niski moral te živine, osnovan na zakonima ljudskoga reciprociteta: ljudskoga megjusobnoga štovanja i pomaganja — namiće okove ropstva te se čovjek ne može gotovo ni maknuti u

svojim željama. Taj moral našao je najljućega protivnika u Nadčovjeku, koji svojim življenjem, svojim djelima pobija i uništava sve te zakone. Taj Nadčovjek biva predmetom općenite mržnje, dočim živina diže i u zvijezde kuje onoga, koji joj pruža najveći i najbučniji prizor ropstva, samozataje i samoponiženja«

Nietzsche ne vidi prave moralne ili duševne veličine ondje, gdje ju do sada cijelo čovječanstvo s udivljenjem gledaše. Za njega su najveći ljudi komičari bohemieni, on ih obasiplje hvalama, jer se oni do sada najviše približiše idealu njegovu: Nadčovjeku.

Gledajte »dobre i pravednike«, obazrite se na slijedbenike svih vjera; koga oni najjače mrze? Onoga, koji lomi ploče njihovih vrednota: razbijača, razarača, krnjitelja javnoga morala. Nu taj stvara — ali nije hvajde govoriti dalje puku — zadnji put evo progovorih mrtvu tijelu . . .«

*

U ovom kratkom prikazu označene su dvije struje, na koje se je razdijelio val demokratskoga pozitivizma. Ili načela Corlyleova Heroja, ili ona Nietzscheova Nadčovjeka vladaju i nadahnjivaju kulturni rad čovječanstva. Jedni drže, da čovjeka čeka i preko groba život pa dosljedno udešavaju u svoj rad osnovan na vrlini: na iskrenosti, na samoprijegoru, na ljubavi bližnjega; drugi pak cijene, da im je na zemlji cilj, onda dosljedno zaključuju, da valja oboriti sve, što se tomu cilju protivi, s toga dižu do dostojanstva vrline, zlobu, himbenost, okrutnost, prijevaru: sve to nazivlju imenom slobode.

Tom dvostrukom strujom plovi naša najnovija literatura. Premda u nijednom djelu nije čisto izražena isključivo jedna struja, jer je duh čovječji smjesa kontradikcije, ipak na prvi pogled možemo razabrati, je li jedno djelo osnovano na modernim — Nietzscheanskim ili Carlylovim — »reakcijonarnim« načelima. Stare vrline lako je raspoznati od novih, »okova« morala, patrijotizma vjere, od »slobode stvaranja«.

Nietzscheanizam pomoli glavu u našoj literaturi otrag osam godina. Slijedeći pretjerani pozitivizam franceski i talijanski od otrag trideset godina mlagja generacija iskaza se sa »Mladosti«, za njom je slijedio »Život«, pa »Salon«, napokon »Lovor«. Za vogje izabraše Gjalskoga i Bukovca, premda se ovi svojim dotadanjim radom ne pokazaše sljedbenicima »moderne«. Tko čita književna izdanja »moderne« literature kod nas, a upućen je u

literaturu zapadnih naroda, zna, da je ona stara za te narode. Što čitamo u Nikolića, Tucića, Begovića, Nazora, Kosora i drugih, to je sve bilo rečeno i opjevano u Italiji i Franceskoj od pjesnika, koji već padoše u zaborav. Pače i kod nas prvi pokušaj »moderne« imademo već god. 1882. u Ostojićevim Juvenilia (ako se ne varam u naslovu) ili Primitiae po uzoru talijanskoga pjesnika L. Stecchettia.

Danas su najizrazitiji Nietzscheanci Begović osobito u Myrhi, pa Nazor, koji u »hrvatskim gradovima« oponaša le città d' Italia poznatoga mu pisca. U svojim mitologijskim pjesmama pjeva u slast i slavu vina, očekivajuć da »grane dan slobode«, slobode Nietzscheanske. U »Dionizijskim pjesmama« sve odaje načela Nietzscheova; onaj indijski Džin pravi je tip Nadčovjeka; ta on umirući u naručju slasti kliče:

Drugovi, slatko je, slatko umrijeti od takove smrti.

U jednoj pripovijesti J. Kosora Ciganin je predstavnik nadčovjeka. U njega su svi atributi Nietzscheova uzora, jer i on hoće da živi veselo te bira po selu djevojke, pa nakon malo vremena ih otpusti. »Ta je promjena slatka, ugodna«. A kad je jednu podulje zadržao, jer mu je bila milija od prvih, vlast mu nalaže, da je vjenča. On za to ne će da čuje. »Stezati se vjenčanjem kao kakvim obručem . . . nije to meni u krvi, meni se to ne da, pa da mi odsiječete glavu« odgovara on poglavaru. On hoće da živi slobodno. Ali on živi i okrutno, jer kad ga načelnik baci s neposluha u zatvor 14 dana, a on ostavlja svoju Jelu ne obazirući se na njezine suze, da izvede zlobno djelo, da potpali vatru načelniku. On otide u drugo pleme cigana-kotlara, »koji uz vatre grijanice strasno miluju žene i kuju bakar rumeni i u svom pustom životu široke volje ljube slobodu ludo i divlje kô orli gorde visine . . .«

Navoditi daljih primjera o Nietzscheanizmu u našoj literaturi čini mi se nepotrebno, pobijati ga, neumjesno. Dovoljno je, ako sam istaknuo jasno genezu ovih najnovijih pojava u hrvatskoj književnosti.

Cherubin Šegvić.

SADRŽAJ.

Strana

BILJEŽKE O SLIKAMA.

O. Iveković: Krunisanje kralja Tomislava. (Naslovna slika u bojama.)

Ivan Meštrović: Luka Botić. Po ovoj studiji izradio je I. Meštrović Botićev spomenik u Spljetu. (Str. IV.)

R. Valdec: Avers plakete, što ju je Društvo umjetnosti dalo izraditi, da proslavi uspomenu biskupa Strossmayera i da pokaže, kako su naši domaći umjetnici sposobni da takove zadaće rješavaju. (Str. 17.)

C. M. Crnčić: Mlada Istranka. Bakropisna studija po prirodi. (Str. 96.)

R. Frangeš: Revers plakete pod br. 2; ilustrira biskupovo geslo »Sve za vjeru i za domovinu«. (Str. 200.)

C. M. Medović; Madona. (Str. 208.)

M. Rački: Dante na ulazu u pakao. Ilustracija Danteovoj Božanstvenoj komediji. Vergil vodi Dantea u Pakao. Pakao, III. Pjev. 19 st.

»E poi che la sua mano alla mia pose
Con lieto volto, ond' io mi confortai.« (Str. 224.)

B. Csikos: Dante i Mathelda. Očistilište, XXIX. Pjev. St. 14 i 15.

Quando la Donna a me tutta si torse,
Dicendo: frate mio, quarda ed ascolta. (Str. 256.)

C. M. Medović: Sv. Jeronim. Po ovoj bilježci izradio je Medović sliku sv. Jeronima za stolnu crkvu u Zagrebu. (Str. 272.)

I. Tišov: Žrtva Abrahamova. I. knjiga Mojsijeva gl. 22. 10. 11. (Str. 288.)

F. Kovačević: U proljeće. Motiv iz okolice Zagreba. (Str. 288.)

V. Becić: Sa sela. Krušna peć u seljačkoj kući. (Str. 304.)

B. Šenoa: Ljeto. (Str. 304.)

U razpravi: **Mlada srpska poezija i pripovetka** molimo da čitaoci izprave ove tiskarske pogrješke (veći broj znači stranu, manji redak odozgora; izpravci su tiskani *položenim* slovima): 429^{5} bori *bori se*, 429^{12} će *će se*, 431^{13} želio *značio*, 433^{31} zemljama *zemljacima*, 434^{19} umom *uvom*, 434^{34} pusta *pusti*, mena *žena*, 435^{8} nadrigali *madrigali*, 435^{19} Sila *Sili*, 436^{7} utešitelke *utešiteljske*, 436^{14} tište *tište, tište*, 436^{19} veoma *vesma*, 437^{2} Ćurćića *Ćurćina*, 437^{31} (u njekoliko primjeraka) Verres *Serres*, 438^{13} ozvanjanje *jecanje*, 439^{8} Vukodim *Vukadin*, 440^{12} traga *izraza*, 440^{26} od onih *jedna je od onih*, 440^{28} jedno je *jedno*, 441^{1} Lazarevića i Janka *Lazarevića i seoskih domaćina Janka*.